

Cumhuriyet Dönemi
Türkiye
Ansiklopedisi

6

İletişim Yayınları

Cumhuriyet Dönemi
Türkiye
Ansiklopedisi

6. Cilt

İletişim Yayınları

1932 yılında ilk karikatür albümü yayımlanıyor. Cemal Nadir'in *Amcabey'e Göre'si*. Bir de Ramiz'in *Karikatür Albümü* çıkıyor, tarihsiz. Hazım Körmükçü'nün *Karagöz Mezardan Çıktı* adlı bir kitabı yayımlanıyor. 1932, Cemil Cahit Cem yılı sayılabilir. Yedi kitabı art arda yayımlanıyor. Bu yıl ilk çeviri mizah kitapları da görülüyor. İlki Ahmet Cevat'ın çevirdiği *Alis'in Sergüzeşleri*, ikinci çeviri Kemalettin Şükrü'nün, adı *Lafonten Baba*.

1933 yılı her yönden canlıdır. Cumhuriyetin onuncu yıl dönümünde, usta hikâyecisi Hüseyin Rahmi Gürpınar ilk olarak yeni yazıda hikâyelerini yayımlar. Bu yıl içinde dört kitabı çıkmıştır. Cemal Nadir iki karikatür albümü birden yayımlar. Cemil Cahit iki kitap daha bastırır. "Çimdik" takma adıyla *Meşhedî Ankara'da* diye bir kitabı daha vardır. Vasfi Mahir, Karagöz'le ilgili altı kitabı sırasıyla yayımlar. Ahmet Vefik Paşa'nın Molière'den adapte tam on sekiz eseri bu yıl içinde art arda yayımlanarak yeni Türkçeyi kazandırılır. Cervantes'in ünlü *Don Kişot*'u çevrilir ve 29 Nisan tarihinde *Akbaba* yeniden yayın hayatına katılır. *Akbaba*, dünya savaşının sonuna kadar düzenli biçimde çıkacaktır.

1934 yılında Hüseyin Rahmi ile Ercüment Ekrem Talu'nun üçer kitabı çıkar. Bu yılın özelliği ünlü mizah dergisi *Karikatür*'ün yayına başlamasıdır. *Karikatür*, aralar vererek yayını 1948 yılına dek sürdürecektir. Sahibi Sedat Simavi'dir. 1935 yılında Hüseyin Rahmi'nin bir kitabı çıkar. Aynı yıl *Karagöz Eğlencesi ve Hidrellez Âlemi* adlı bir kitap tanıyor. Yazarı, Selahattin. 3 Nisan'dan 15 Haziran'a dek çıkmış bir mizah dergisi var: *Kambur Felek*. Sedat Simavi de ünlü *Karagöz* dergisinin yayını üstleniyor.

1936 yılında Muharrem Zeki Korgunalı'nın *Keloğlan Masalları*, M. Emin Kösoğlu'nün derlediği *Nasrettin Hoca Lâtifeleri* adlı iki kitap tanıyor. 1936 yılının özelliği, Musahipzade Celal'in on sekiz oyununun art arda yayımlanması. Kırılması güç bir rekor bu. Haftada iki kez çıkan *Ayvaç* çok sürmez. 12 sayı çıkan *Yeni Nasrettin Hoca* önemli bir dergidir.

1937 yılında Togo'nun bir karikatür albümü çıkmıştır. Togo, albümlerinde çok uzun bir dönemin her alanda ünlü tiplerini çizerek Türkiye'ye sevimli belgeler bırakmıştır. Bu yıl 7 sayı çıkabilmiş bir *Mizah Ansiklopedisi* tanıyor.

1938 yılında Hüseyin Rahmi'nin bir ki-

tabı daha çıkar. Bir Togo albümü daha yayımlanır. Tek sayılı bir *Papağan* dergisi tanıyor. Bu yıl yedi mizah dergisi yayını sürdürür durumdadır. Doğrusu, bu çok büyük bir sayıdır.

1938 yılında Atatürk'ün ölümü ile CHP'de İnönü dönemi başlıyor. İnönü, partiye eşraf kesimini alarak parti içinde tek adam olur. Partiyi daha muhafazakâr bir temele oturtur. Bu dönemde mizahçıların işi daha zorlaşmıştır. Hiciv, taşlama hemen hemen durmuş gibidir. Karikatürcüler politik konuları iyice bırakırlar. Ölçülü bir belediye karikatürleri çizimi sürmektedir. Gerçekte İsmet İnönü mizaha, mizahçıya baskı yapmayı düşünmemiştir. Yasalarda ve uygulamalarda baskı örnekleri görülmez. Yalnızca büyük bir disiplin sözkonusudur. Partinin köşebaşlarını ele geçiren eşraf ve İstanbul'un Osmanlı ve Meşrutiyet kalıntıları, hoşgöründen uzak bir hava yaratmasını bilirler. Şöyle de diyebiliriz: Tek parti yıllarında öyle sindirici bir ortam sözkonusudur ki, mizahçılar bir baskıya uğrayacak çıkış ve dikilişleri düşünememektedirler bile.

Dünya Savaşı'na doğru CHP, hemen bütün görüş ve kesimleri içinde toplayan yapısıyla, yeni bir tekparti tanımı getirmiş gibidir.

İkinci Dünya Savaşı ve Mizah

İkinci Dünya Savaşı, herhangi bir evre olmayıp, Türkiye için her yönden tam bir dönemeç niteliğini taşır. Bu büyük savaşta katılmayan Türkiye, Asya ile Avrupa arasındaki tek ülke olduğu için çok özel bir kimlik gösterir. İkinci Dünya Savaşı'nı bir akvaryum içinde dışarıya bakarak seyretmiş gibidir.

Türkiye bu evrede hiç savaş yaşamadığı halde ilgi çekici bir savaş mizahı geliştirmiş oldu. Hem de barış yıllarının mizahını sürdürerek.

İkinci Dünya Savaşı'nı ve sonrasını sanırım ayrı bir yöntemle taramak gerekiyor. Türkiye artık Latin harfleri ile okuyamaz bir ülke olmuştur. Bugün bildiğimiz, yaşadığımız Cumhuriyetin ana motifleri oluşmuş durumdadır. Söz konusu evrelerin mizah yayınlarını kütüphanelerde kolayca bulabiliyoruz. Dergi ve yayımlar sayılamayacak ölçüde artmıştır. Öyle ki, hepsini tek tek saymanın bir anlamı olmuyor. Bundan sonra daha genel bir tarama ile gelişmeleri izlemek gerekiyor.

Birinci Dünya Savaşı nasıl Anadolu di-

REFİK HALİD VE OSMAN CEMAL: Mütareke döneminde "Aydede"de çıkan mizah yazılarıyla tanınmışlardır. Refik Halid (Karay) yurt dışına gittikten sonra Osman Cemal (Kaygılı), başta "Akbaba" olmak üzere birçok mizah dergisinde yazılar yayımlamıştır. Her ikisi de roman ve hikâyeler yazmış olmakla birlikte, mizah dalındaki eserleriyle de seçkinleşirler.

şında Osmanlı İmparatorluğu'nun etkisini sona erdirmişse, İkinci Dünya Savaşı da Türkiye içindeki kökenlerini koparıp atmasını bilmiştir. Cumhuriyet yönetiminde doğmuş ilk kuşaklar artık yetişmiştir.

Savaş yıllarında iki mizah türünün ağır bastığı belli oluyor: Fıkra ve karikatür. Buna karşılık, 1939-1945 arasında mizah hikâyesi yayını yoktur.

1939-1948 arasında 38 fıkra kitabı taranabiliyor. Bu kitaplardan 22'si savaş yıllarında, 16 tanesi ise savaşın hemen sonra yayımlanmıştır.

Bu fıkra salgını İkinci Dünya Savaşı'na katılan ülkelere de izlenebiliyor. Fıkra, kısa anlatımı, kesin mesajı ile savaşlarda karşılıklı silah olarak yoğunlukla kullanılıyor.

Fıkraların kitleler üzerinde yarattığı bomba etkisini gören taraflar, bu mizah türünü bir propaganda aracı olarak değerlendiren, uzmanlar yetiştirmeyi bildiler. Nasyonal Sosyalist Almanya ve sembollerini Hitler ile Propaganda Bakanı Göbels, biraz da faşist İtalya'nın lideri Mussolini fıkra bombardımanına uğrarken, karşı taraf da komünist Rusya'yı ve lideri Stalin'i fıkra füzeleri ile boy hedefi yapmakta gecikmediler. Dünya Savaşı'na katılan ve fıkra hedefleri olmayan İngiltere ve Amerika ise bu iki kutup arasındaki fıkra savaşını abartarak bütün dünyaya yaymakta bir iletişim açık gözlüğü gösterdiler.

Savaşı seyreden Türkiye, iki tarafın yağdırdığı fıkraları dinlemiş, beğendiklerine gülmüştür. Bu fıkralardan bazıla-

YUSUF ZİYA VE "AKBABA"SI: "Aydede" dergisinin boşluğunu doldurmak üzere Yusuf Ziya (Ortaç) ile Orhan Seyfi'nin (Orhon) 1922'de çıkardıkları "Akbaba", başlangıçta haftada iki sayı, sonradan haftalık olarak yayımlandı. Bir süre sonra yalnızca Yusuf Ziya yönetiminde çıkan "Akbaba", Cumhuriyet döneminin en uzun ömürlü (55 yıl) mizah dergisi olacak ve adından çokça söz ettirecektir.

tür Albümü (1944), Harp Zenginleri Karikatür Albümü, (1945), Siyasi Karikatürler Albümü (1945), Siyasi Karikatürler Albümü (1946).

Ramiz, Sedat Simavi'nin 1936-1948 yılları arasında çıkardığı *Karikatür* dergisinde İkinci Dünya Savaşı'nı karşılar. Cemal Nadir nasıl güzel kadın çizmemiş, çizememişse, Ramiz de güzel kadını güzel çizmiş ve çok çizmiştir. Güzel kadın-yakışıklı erkek ikilisi Ramiz'in temel motifi oluyor. Ramiz, Batı görünümü bir hayata yönelmiş Türk toplumu için, giyim kuşamı, ev döşeme yönlerinden her hafta moda merakıyla izlenmiştir. Ramiz, İkinci Dünya Savaşı'nda faşizme karşı dünya karikatür çemberine katılmış, usta çizgisi ile bu konuda yıllarca örnekler vermesini bilmiştir.

Ramiz 1944 ve 1945 yıllarında *Bu Harbin Karikatür Albümü* adında iki albüm yayımlar. Gene 1945 yılında *Kadınlar Albümü*'nü çıkarır. 1946 yılında ise *Tom-bul Teyze* albümü basılır.

Savaş yıllarını İstanbul basını oldukça zengin bir dergi kadrosu ile izler. *Karikatür*, *Akbaba*, *Amcabey* dergileri savaşa karşı, faşizme karşı önemli belge koleksiyonları bırakmışlardır. Bunların yanı sıra *Köroğlu*, *Köylü* gibi halk tipi dergilerin birinci sayfalarındaki çeşitli milletlerin ilişkilerini sergileyen Karagöz perdesi karikatürleri köy ve kasaba kahvelerine kadar inmiştir. Geniş halk kitleleri savaşı bu dergilerde izlemiş; salt bu dergiler yazdı, çizdi diye kimi haberlere inandığı görülmiştir.

Savaş dönemini bitirirken, Salih Erimmez'in 1941, 1943, 1945, ve 1946 yıllarında çıkardığı *Tarihten Çizgiler* adlı dört güzel albümü belirtmek yerinde olur. Savaşla hiç ilgisi olmayan bu İmparatorluk dönemi anılarının belgeleri, yeni bir görünüm kazanan Türkiye'de büyük bir ilgi ve tebessüm toplamıştır. Savaşa girmeyen Türkiye'de harp karikatürleri ile bu tip olağan günlerin çizgileri iç içe, birarada görülür.

1945-50 Dönemi

Büyük savaşın ardından Türkiye kendisini apayrı bir ilişkiler dünyasında bulacaktır.

Dünya Savaşı'nın sonucu demokrasinin zaferi olarak alkışlanmaktadır. Demokrasi denilince de Batı çok partili hayatı anlamaktadır. Savaşın ve zaferin mimarı sayılan Churchill bile seçimi ve koltuğunu kaybetmiştir.

rı kitap olarak basılmıştır. 1943 yılında yayımlanmış "*Harp Şakaları*" adlı kitap ilgi çeker.

İkinci Dünya Savaşı ve Karikatür: Dünya Savaşı'nda karikatür, ilk kez uluslararası bir dil durumuna yükselebilmiştir.

Uluslararası fıkra savaşı gibi bir de karikatür savaşı söz konusudur. Üstelik çeviri istemeyen bu karikatürlerin ortak dili her ülkede kullanılabilmiştir.

Alman *Simplicissimus* dergisi çizicileri ile bazı İtalyan karikatürcüleri çeşitli ülkelere kaçarak Hitler Almanyası ve faşist İtalya'ya karşı dünya çapında bir karikatür savaş çemberi yaratmasını biliyorlar.

Savaş, Barış, Azrail gibi kavramlar tipleştiriliyor; Hitler, Mussolini, Nazi askerleri, tank, tüfek, top kolay çizilecek biçimde yalınlaştırılıyor, her ülkeyi ifade eden tipler geliştiriliyordu. Bu tip ve çizimler her ülkenin karikatürcüleri tarafından kolayca alınmış ve karikatür böylece ortak bir dünya dili katına yükselmiştir.

Türkiye de bu çemberin içinde görev almış, çok güzel karikatürler çizilmiştir. 1939-1948 yılları arasında yayımlanan 34 karikatür albümünün yarattığı yoğunluk, hiçbir on yılda söz konusu değildir. Ayrıca bu 34 karikatür albümünden 21 tanesi savaş yılları içinde, 13 tanesi de savaştan hemen sonra yayımlanmıştır.

İstanbul basını Dünya Savaşı'nı iki oyun karikatürcü, Cemal Nadir ve Ramiz ile karşılıyor. Alman ordularının Edirne sınırına yığınak yaptığı o karanlık günlerde *Cumhuriyet* gazetesinde çizen Cemal Nadir, Hitler'e karşı çıkan ve halkını yürekleştiren tek fırçadır.

Cemal Nadir, *Cumhuriyet* gazetesinde ve kendi yayımladığı *Amcabey* dergisinde saldırgan faşist güçlere karşı mücadelesini sürdürür. Cemal Nadir, aynı zamanda savaşın anlamsızlığını, harp zenginlerini, tefeci bezirgân Yahudileri başlıca konular durumuna getirmiştir. Cemal Nadir'in 1940-1946 yılları arasında yedi karikatür albümü yayımlanıyor. *Ak-la Kara* (1940), *Karikatür Albümü* (1942), *Dalkavuk* (1943), *Seçme Karika-*

1945-1950 devresinin mizah yönünden tipiklerini inceleyelim.

Cemal Nadir, 1947 yılında genç yaşında ölüyor. Bir yandan savaş yıllarının ürünlerini derlerken, bir yandan da öğ-

renciler yetiştiren Cemal Nadir'in bu çok genç ölümü mizahımız için inanılmaz bir kayıptı. Cemal Nadir artık bir Türkiye karikatür üslubu ve ekolü yaratabilecek olgunluğa ulaşmış bulunuyordu.

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'yi yüreklediren bu mizah kahramanına son yolculuğunda halkın gösterdiği sevgi ve ülkeyi saran genel yas, olağanüstüdür. Cemal Nadir'in boşluğa öyle etkili

Cumhuriyet Döneminde Gülmeceye Baskı: MARKOPAŞA ÖRNEĞİ

Aziz Nesin

Egemen güçlerin gülmeceye karşı baskısı daha çok siyasal gülmeceye karşı olur. Çünkü, siyasal gülmece, egemen sınıfı çürüten görevi çok güçlüdür.

Cumhuriyet döneminde, *Markopaşa* gülmece gazetesi çıkana dek, siyasal gülmece olduğu söylenemez. Bu nedenle *Markopaşa*'ya dek Cumhuriyet iktidarları, gülmece yazarlarını, gazete ve dergilerine belirgin baskıda bulunmamıştır. Durum böyleyken, Cumhuriyet iktidarlarının gülmeceye baskısı olmamıştır, demilemez. Çünkü, iktidarlar siyasal gülmece ortamı bırakmamış, siyasal gülmece olanağı tümtüyle ortadan kaldırmıştı. Kurtuluş Savaşı sonunda bağımsızlık ve kalkınma çöksesu döneminde sonra —tavsadiktan sonra demek daha yerindedir— siyasal gülmece olanağı bırakılmamıştı. Kurtuluştan sonraki duygusal ve coşkulu dönemdeyse, görevi gülmece kendiliğinden yapılamazdı, gereği yoktu.

İkinci Dünya Savaşı'na gelinceye dek durum buydu. İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı zorluklarla, baskılarla birlikte, ilkin halkın yaratığı gülmece doğdu; böylece egemen sınıflara karşı gülmece savaş görevi başladı. Bu gülmece savaşının öncüsü *Markopaşa*'ydı.

Daha önceleri Hüseyin Rahmi'nin sosyal gülmeceye karşı saldırılar olmuş, müstehcenlik davaları da açılmıştı. Hüseyin Rahmi'nin beraatıyla sonuçlanan bu davalar, Hüseyin Rahmi gülmeceyi yok etmeyi amaçlamıyordu.

Cumhuriyet döneminde *Markopaşa* ve onun süreği olan gazetelerde çalışan yazar ve karikatürcüler karşı iktidar baskısı çok sert, daha önceki dönemlerdeki baskılardan çok daha ağır olmuştu. Çünkü, yasaları uygulamaları gerekli kuruluş, kurum ve kişiler, yasaları çiğneyerek *Markopaşa* gülmeceyi yok etmeye çalışıyorlardı.

Markopaşa'nın ilk sayısı 25 Kasım 1946'da çıkmıştı. Daha üç sayı sonra, 16 Aralık 1946'da *Markopaşa*'nın sahibi Sabahattin Ali ve başlıca yazarı Aziz Nesin tutuklanmıştı. Bundan sonra tutuklamalar sürmüş, *Markopaşa*'nın her değişen sahibi ve sorumlu yönetmeninden sonra, Mücaip Nedim Ofluoğlu (sonradan ünlü bir oyuncu oldu), Mustafa Uykusuz (ünlülük karikatürcü), Orhan Erkip (polis ve

milli emniyet ajanı olarak çalıştığı anlaşılmıştır), Rifat Ilgaz, Mahmut Kayman, Orhan Müstecaplı, bu diziden çıkarılan gülmece gazetelerinin sahip ve sorumluları olarak gösterilmişlerdir. Bunlardan Sabahattin Ali, Aziz Nesin, Mustafa Uykusuz, Rifat Ilgaz, bu dizideki gazetelerden çıkan yazılardan ötürü hapis cezasına çarptırılmışlardır.

Markopaşa'nın siyasal gülmeceye etkisi öylesine büyük olmuştu ki, daha ikinci sayısı yayımlanır yayımlanmaz, Büyük Millet Meclisi'nde iktidar partisinin önemli bir konusu haline getirilmiştir. Altışar ay uzatılarak altıbuçuk yıl sürmüş olan sıkıyönetimi, İkinci Dünya Savaşı'nın sona erişinden bir yıl sonra yine bir altı ay daha uzatılmak isteyen iktidar, daha ikinci sayısı yeni çıkmış olan *Markopaşa* gazetesini gerekçe olarak ileri sürüyordu.

Markopaşa'nın ikinci sayısı 2 Aralık 1946'da çıkmıştı; iki gün sonra, 4 Aralık 1946'da Büyük Millet Meclisi'nde *Markopaşa* sözkonusu edilmiştir. *Tutanak Dergisi*'nden aldığımız konuşmaların *Markopaşa*'yla ilgili bölümünü sunuyoruz (*Tutanak Dergisi*, C.3, Dönem VIII, s.17-18).

ONBİRİNCİ BİRLEŞİM 4.XII.1946 Çarşamba Toplantı 1

Konu: Altı ilde ilan edilmiş olan sıkıyönetimin altı ay daha uzatılması hakkında Başbakanlık tezkeresi.

Fuat Köprülü- ... Şunu arz edeyim ki, yalnız sıkıyönetimle tutunur bir vaziyette görünen idare zayıf bir idaredir. Kuvvetli bir hükümet, istediği zaman bunu ilan eder. Meclisin ve efkâr umumiyenin böyle bir ihtiyacı zamanında takdir edeceğine asla şüphe yoktur. Fakat mütemadiyen bu vaziyetin devamı, elbette halkın hürriyetlerinin bir kısmının dahi olsa ihlâl edilmesi, doğru bir vaziyet olmadığı kanaatindeyiz.

Biliyorsunuz harp bitti diye şenlikler yaptık, buradaki şehrayinleri hatırlarsınız, bu münasebetle verilen ziyafetlerde hazır bulunanların da olmuştur. Fakat biz demiyoruz ki, harp bitemekle tehlike zail olmuştur. Hariçten gelen telkinlerle, bilhassa manevi olanı, madde olmaktan ziyade, manevi yapılan telkinlerle

saçılan zehirlerin zararı daha büyüktür. Hükümetin bu hususta daha alâkalı olmasını isteriz. Fakat bütün fikirlerimizi söylemekle beraber bugünkü vaziyette dahi, sıkıyönetim devam ettirilmesinin hükümet için bir nevi zaaf ("asla" "asla" sesleri) gibi telâkki edileceği ve memleketin manevi kudretini, olduğundan daha da küçük gösterecek mahiyette olduğu kanaatindeyim. (Bilakis sesleri) (Sağdan alkışlar) Maruzatım bu kadardır.

Cemil Sait Barlas (Gaziantep)- Efendim, sayın arkadaşım Fuat Köprülü harp bittiği için şenlikler yapıldığından bahisle, sözünü bitirdi. Sulh halinin avdetiyle evvelâ hukuki bakımdan sıkıyönetime lüzum olmadığına işaret buyurdular. Benim hatırladığıma göre iki şenlik yapıldı. Bunlar harp bittiğinden ve sulh olduğundan değildi. İki şenlik yapıldı; birincisi Almanya teslim olduğu için, ikincisi Japonya teslim olduğu için. Bugün hukuki bakımdan harp hali vardır. Mamefih ben işi hukuk medresesine dökmek niyetinde değilim.

Yalnız Moskova'da, Ankara'da karşılıklı neşredilen notaları her gün ajanslarda, gazetelerde gördük. Bu notaların ihtiva ettiği hedef, üs istemek talepleri doğrudan doğruya sıkıyönetimin devam ettiği İstanbul ve Çankale Boğazi'ne temas etmektedir. Bu bakımdan sanmam ki, memleketin müdafaa, emniyeti bakımından tecavüzi değil, müdafaa bakımından mevzu bahis olan sıkıyönetimin ilan edilip edilmemesi böyle uzun boylu münakaşayı mucip olsun.

...Çünkü arkadaşlarımızın bütün dedikleri gibi vatandaş hürriyetinin tahdidi vesaire hiçbir zaman sıkıyönetim kumandanlığı tarafından suistimal edilmemiştir.

Dr.Fahri Ecevit (Kastamonu)- Hatta istimal edilmemiştir.

Cemil Sait Barlas (Gaziantep)- Gazeteler çeşit çeşit müdahalelerde bulundular. İstanbul'da değil şu ve bu partiye mensup gazeteler, hatta kökü dışarda olan *Markopaşa* bile çıkıyor. Ve bu gazete çıktığı zaman sıkıyönetim kumandanı haklı olarak ilan edilmiş olan sıkıyönetimi hüsnü idare ederek bunun için tatbik edilecek muameleyi Cumhuriyet Savcılığına bırakıyor. Bu da ayrıca şayanı şükrandır. Şu halde dış tehlike için ilan edilmiş olan ve ancak bazı yerlerde seyrüsefer hürriyetini bazı şartlar altında ve sırf memleketin müdafaa bakımından tatbik etmektedir. Sayın Köprülü arkadaşımın, arzettiğim gibi kökü dışarda olan ideolojiler için, nasıl bizimle beraber iseler, sıkıyönetimin ilamında da partisinin bizimle beraber olduğunu bu kürsüden söyle-

olmuştur ki, gazetelerin birinci sayfasında karikatür bir yıl görünmez.

1948 yılında çıkan *Hürriyet* gazetesinin büyük ilgi toplaması sonucunda enerjisini bir noktada toplamak isteyen Se-

dat Simavi, bütün yayınlarını durdurunca, ünlü *Karikatür* dergisi de kapanmış olur. İktidarı tutmayı değişmez teknik sayan *Akbaba* 1949'da batır. Yusuf Ziya şöyle diyor: "Biz DP'ye vurdukça,

millet bize vurdu. 1949 baharında caneviden yaralanan Akbaba, bir kez daha gözlerini yummuştu." (*Akbaba*, 20 Mart 1952).

1946 yılında kurulan DP'ye vurduğu

sinler. Bunu yapmadı. Bu bakımdan arkadaşlar, sırf dış tehlike için ve hudutlarımızı yalazlayan tehlike ve ihtilâl hareketleri için ve mevzu bahis olan isyanlar için ilan edilmiş olan sıkıyönetimin şimdiye kadar olduğu tarzda ve iç işlerde cumhuriyet normal kanunlarına bakarak temidini rica ediyorum. (Soldan "kâfi", "kâfi" sesleri).

Dr. Mazhar Germen (Ayдын) -...Fuat Köprülü bizim dediğimizi istiyor. Diyor ki: Telkinler elbette vardır, korkutucu birşeyler olmaktadır. İstanbul tarihiyle memleketi birtakım şeyler girmektedir. Amma bunlara mukabil alınmakta olan tedbirler kâfi değildir. Demek ki sıkıyönetim iyi bir şey yapmıyor, kaldırılmalıdır. Nihayet sözleri oraya varıyor. Hadiseler vardır. Fena mikroplar girmektedir, daha sıkı tedbirler lâzımdır. Şunu demek istiyorum ki, hükümet farklı olarak bu tedbiri almıştır, ama sıkıyönetim tamamen tatbik edilmemektedir. Onun için tehlikeli propagandalar ve fikirlerin telkinleri devam etmektedir.

5 Aralık 1946, Cumhuriyet:

Sıkıyönetim için Meclis'te Tartışmalar. Demokratların itihâmı: Hükümet sıkıyönetimi İstanbul'da halk mitingi yapmasın ve istediği zaman gazeteleri kapatsın diye istiyor.

Sıkıyönetim Altı Ay Daha Uzatıldı.

Demokratlar Muhafız Kaldılar.

İstanbul'da yayılan zararlı fikirlere dair meclisin gösterdiği hassasiyet...

General Vehbi-Basına gelince, bunun hakkında zaten çok gevşek davranılmaktadır. Gevşek diyorum, çünkü İstanbul'da çıkan birçok gazeteler kalemlerinden çıkamın doğru veya eğri olduğunu tetkik dahi etmeden yazıp durmaktadırlar. (Soldan "doğru" sesleri-CHP). Hangisi üzerinde kuvvetli baskı yapılmıştır?

Siyasal edebiyatımızda kökü dışarda terimi ilk olarak kullanılıyordu. Bu konuşmadan çok kısa bir süre sonra Ticaret Bakanı yapılacak olan Cemil Sait Barlas'ın "kökü dışarda" terimi sonradan çok yayılacaktı.

Cemil Sait Barlas'ın Büyük Millet Meclisi'nde *Markopaşa*'ya kökü dışarda dediği hemen bütün gazetelerde haber olarak çıkmıştı. Bu durumda *Markopaşa*'nın ilk çıkacak sayısında Cemil Sait Barlas'a gereken cevabın verilmesi kararlaştırıldı. Sabahattin Ali ve Aziz Nesin, *Markopaşa*'nın üçüncü sayısında (16 Aralık 1946), birinci sayfada Cemil Sait Barlas'a cevaplarını yayınladılar.

Sabahattin Ali'nin ve Aziz Nesin'in cevaplarını buraya aktarıyoruz.

Marko paşa

Genel müdürü Sabahattin Ali
Muhafız üyesi Fuat Köprülü
YIL 1 - SAYI 7 1946

Pamuk Prensleri Eziyet ediyordu
Eziyet edenler her şey için...
Eziyet edenler her şey için...
Eziyet edenler her şey için...

ZULM ile ABAD OLAN İHARİ BERBAT OLUR
Ehbetle olur ev yikensin hâsası vıranı
Ehbetle olur ev yikensin hâsası vıranı
Ehbetle olur ev yikensin hâsası vıranı...

Geçmişte bugün
Geçmiş zaman olur ki hayali melek etmez
Geçmiş zaman olur ki hayali melek etmez
Geçmiş zaman olur ki hayali melek etmez...

Ah b koca öküz!
Ah b koca öküz!
Ah b koca öküz!
Ah b koca öküz!

ARZU
Arzu...
Arzu...
Arzu...

PRENSİN
Prens...
Prens...
Prens...

Sabahattin Ali'nin cevabı:

Ayıp

Geçen gün Millet Meclisi'nde bir milletvekili "Kökü dışarda olan Markopaşa" diye bir söz etti.

Bu milletvekili ne yazık ki, bu satırları yazanın elini sikani ve evine gelen bir adamdır.

Halbuki ben bu milletvekilinin kökü dışarda olduğuna şahiden inanacak olsam, elini sıkamak değil, suratına tükürürdüm.

Bu milletvekili herhalde bu satırları yazanın kitaplarını okumuştur. Bunların içinde bu memleket ve bu millet endişesinden başka bir duyguyu aktiren, yani kökü dışarda olan bir tek satır gösterebilir mi?

Bu milletvekili herhalde *Markopaşa*'yı okumuştur. Yurdumuzun derterini, milletimizin kaygılarını kâh acı, kâh şakacı bir dille ele almaktan başka bir şey yaptığımızı iddia edebilir ve bunu ispat için bir tek satır gösterebilir mi?

Vatanımızın istiklâlî üzerine en küçük bir gölge düşmesin, istiklâlî anlayışımız Atatürk'ün çizdiği yoldan ayrılmamasın dediğimiz için mi kökümüz dışarda?

Yoksa şu veya bu yabancı devletin, kendi parlamento ve gazetelerinde bile şiddetle tenkit edilen yanlış siyasetini bazı başyazarlarımız gibi dalkavukça övmediğimiz için mi kökümüz dışarda?

Binbir hileli yoldan bağırimıza sokup bizi

tekrar yarı müstemlekelige sürüklemek isteyen sömürücü yabancı sermayeye karşı uyanık bulunmayı istediğimiz için mi kökümüz dışarda?

Bu milletvekili pek iyi bilir ki, bu satırların yazarı sırf kalemini ve kanaatlarını satmadığı için birçok kahırlara uğramış, o milletvekili gibilerin gözünde nimet sayılan şeyleri tepmiş tir.

Kökü bu toprakta olanların en kutsal ve kaçınılmaz görevi olan askerlik hizmetini bile yapmamış bulunan ve bazı arkadaşlarının kendisinden daha çabuk ve parlak mevkilere yükseldiğini görüp içi giden bu milletvekilinin kendini göstermek için daha temiz bir yol seçmesi doğru olmaz mıydı?

Siyasi ihtiraslar bir insanı, başkalarının mukaddesatına dil uzatacak kadar mı ileri götürmeli?

Ayıp değil mi?

Markopaşa'nın aynı sayısında, aynı sayıda *Aziz Nesin*'in Cemil Sait Barlas'a şu cevabı yayımlanmıştı:

Topunuzun Köküne Kibrit Suyu
-Milletvekili Cemil Sait Barlas'a pulsuз mektup-

Sayın demeye dilim varmıyor sana. Yabancı ideoloji diye bir garibe icat eylediniz. Bütün dünya size pabuçlarıyla güldü. Bugün sayenizde maskaraya dönen demokrasiyi, acaba bey pederiniz mi icat eylemişti?

Yabancı sermayeye, kapıları ardına kadar açarak, kul köle oldunuz. Buna karşılık fikre ve ilme gümrük duvarları çektiniz. Bu marifetleriniz yetişmiyormuş gibi, şimdi de bir kök tutturmuşsunuz. Kökü dışarda, kökü içerde, kökü havada ve sizler gibi kökü suda... Çok muzip adamsın vesvâlâm, nereden bulursun bu acıcaıklıkları?

Şu kalemi tutan elim, yeryüzünden hiçbir şey yapmamış bile olsa, seçimde sana oy vermediği için en kutsal görevini yapmış sayılır.

Neden bizim kökümüz dışarda? Biz hürriyetin yüzüne çul mu örttüğ? Biz cebimizde firar pasaportları ve sahte nüfus kâğıtları mı taşıyoruz? Cüzdanlarımızda yabancı bankaların hesap defterleri mi var?

Ellerim mutludur Cemil Sait Barlas, sana oy vermediler.

Neden kökümüz dışarda? Tapuları kurumunun üzerine yapılmış apartmanlarımız mı var? Biz bu millette uşaklarımızla, dalkavukluklarımızla, metreslerimizle mi buğluyoruz? Bu vatan, apartmanlarımızı oturduğu toprak parçasıyla mı buğluyoruz?

Ellerim mutlu Cemil Sait Barlas, sana oy vermediler.

için satışı düşen Akbaba batarken, tek partiye karşı çıkan Markopaşa hareketi çok büyük bir ilgi ve satış gücü kazanır. 1945-1950 evresinin tipikliği, Markopaşa oluyor.

Biz örneğini çok gördüğümüz, her gün kulduğumuza bir haberi uçurulan, dayak, yağma, talan, ölüm, zindan ve sürgün bahasına da olsa, milletin çıkarına olan gerçekleri söyleyeceğiz. Bunun için mi kökümüz dışarda?

Ellerim huzur içinde, sana oy vermediler Cemil Sait Barlas.

Yasama dokunulmazlığının arkasına gizlenip, size taş atmadığımız halde üzerimize sıçratılmak istediğiniz iftiharlarınız boşunadır. Millet, verdiğiniz afyonlara karşı başışıklık kazandı, yutmuyor artık.

Bizim ne yasama dokunulmazlığımız, hatı suyunuzda ne yasal dokunulmazlığımız var. Bütün gayretinize rağmen, millet, kökü çürük olanları da, kökü kurtlu olanları da, köksüz olanları da biliyor.

Ellerim rahattır Cemil Sait Barlas, sana oy vermediler.

Vatan; millet, namus gibi kutsal kelimeletin, anlamlarıyla değil, yalnız sözleriyle milleti, en duyarlı yerinden avlamak isteğiyle, keşelerine ve çıkarlarına köle yapmak isteyen ve bize kökü dışarda diyenlerin kökleri kurusun, toplumunuz köküne kibrit suyu.

Ellerim mutlu...

Ellerim... Ya sen Cemil Sait Barlas?

Bu iki yazının yayımlandığı Markopaşa'nın dördüncü sayısının çıktığı 16 Aralık 1946 günün sabahı, saat beşte Sabahattin Ali ve Aziz Nesin tutuklanmışlar, yirmi gün İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nde ayrı ayrı hücrelerde birikliklikten sonra salıverilmişlerdi.

Beş yıl süreyle direnen Markopaşa hareketi, tek partiye karşı olan halkın ve bütün aydın çevrelerin olağanüstü ilgisi ile ayakta durmuştur. Sosyalist bir başlangıcı olan Markopaşa hareketi, gerçekte

Markopaşa'daki bütün yazılar, Sabahattin Ali ve Aziz Nesin'in aldığı kararla imzasız çıktı. Bu iki yazı da imzasızdı. Aziz Nesin "Topunuzun Köküne Kibrit Suyu" başlıklı yazısının hedefinin Cemil Sait Barlas olduğu açıkça belliyken, bu yazıda "hükümetin manevi şahsına hakaret" suçu olduğu ileri sürülerek Markopaşa aleyhine basın savcısı Hicabi Dinç dava açmıştı. Markopaşa'nın hem sahibi, hem de sorumlu yönetmeni olarak -kendi isteği ve üstlenmesiyle- Sabahattin Ali gözüküyordu. O dönemdeki Basın Kanunu'na göre, suç görülen yazılardan ötürü gazetenin hem sahibi, hem sorumlu yönetmeni, hem de yazının yazarı cezalandırıldı. Sabahattin Ali ve Aziz Nesin ikisi birden tutuklanmasınlar diye, biri tutuklanırsa, Markopaşa'nın yayını sürsün diye, Sabahattin Ali, Aziz Nesin'in "Topunuzun Köküne Kibrit Suyu" başlıklı yazısını üzerine aldı, kendi yazdığını söyledi. Bu yazıdan ötürü üç ay hapisle cezalandırıldı. Daha sonra Aziz Nesin de başka yazıdan tutuklandı.

Sabahattin Ali, Üsküdar Paşakapısı Cezaevi'nde, sınır dışına adam kaçırmaktan sanık Bulgaristan göçmeni Berber Hasan adında biriyle tanıştı. Bu Berber Hasan, Sabahattin Ali'yi dışarda Ali Ertekin adında bir sabıkalıyla tanıştırdı. İşte Sabahattin Ali'yi, yurt dışına kaçırarak vaadiyle sınırda öldüren bu Ali Ertekin'dir. "Kökü dışarda" tartışmasının doğurduğu olaylar, büyük bir yazarın ölümüne giden yolu açmıştı.

çok partili düzen uğruna klasik bir demokrasi mücadelesi vermiştir. Ancak, Osmanlı ve Meşrutiyet günleri dahil, hiçbir zaman iktidar böylesine açık hiciv oklarına hedef olmadığı için Markopaşa ha-

1950'de iktidar değişmişti. 27 yıllık tek parti iktidarını elinde tutan CHP devrilmiş, DP iktidara gelmişti. Çok partili düzen değişikliğinin ilk Büyük Millet Meclisi toplanmış, milletvekilleri yemin etmiş, hükümet kurulmuş, Başbakan olan Adnan Menderes hükümet programını okuyordu. Başbakan olarak yaptığı ilk konuşmada Adnan Menderes mizah gazetelerine saldırıyordu. Bu saldırının hedefi, gazete söylenmemekle birlikte, Aziz Nesin'in o sıra çıkardığı mizah gazetesiydi; çünkü siyasal gülmece yapan tek gülmece gazetesi oldu. Başbakan Menderes'in o konuşmasından gülmece gazeteleriyle ilgili bölümünü sunuyoruz (*Tutanak Dergisi*, Dönem 9, Cilt 1, s.30):

ÜÇÜNCÜ BİRLEŞİM

29. V.1950 Pazartesi

İstanbul milletvekili Adnan Menderes'in

kurduğu hükümetin programı

Adnan Menderes-.....

Muhterem arkadaşlar,

Biraz yukarıda millete malolmuş inkılâplarımızın korunmasından bahsetmiştik. Bu konuda bilhassa üzerinde durabileceğimiz mesele memleketi içinden yıkıcı aşırı sol cereyanları kökünden temizlemek için icabeden kanuni tedbirleri almaktır. (Soldan alkışlar). İrtica ve ırkçılık gibi ayırıcı cereyanları vasıta olarak kullanan ve çok defa kendisini bu maskeler altında gizleyen aşırı solcu hareketlere karşı gereken bütün tedbirleri almakta asla tereddüt etmeyeceğiz. Biz bugünün şartları içinde aşırı sol cereyanları fikir ve vicdan hürriyeti mevzuunda mütalâa etmek gafletinde bulunmuyoruz. (Soldan "bravo" sesleri). Bugün aşırı sol cereyanlara mensup olanların, mücerret bir fikir ve kanaat sahibi olmaktan ziyade, yıkıcı cereyanların aletleri olduklarına şüphemiz yoktur. Fikir ve vicdan hürriyeti perdesi altında bütün hürriyetleri kan ve ateşle yok etmekten başka bir maksat gütmeyen bu ajanları adalet pençesine çarptırmak için icap eden kısıtları vuzuh ve katiyetle tespit etmek zaruretine inanıyoruz. (Alkışlar). Ancak bu suretledir ki, mizah veya siyasi tenkid kisvesi altında ayakta tutulmak istenen ve hakikatte düpedüz aşırı sol cereyanların eseri olan neşriyatın tahrifatından memleketi korumak kabil olabilecektir.

İrticai tahrike asla müsaade etmemekle beraber din ve vicdan hürriyetlerinin icaplarına riayet edeceğiz. Hakiki laikliğin manâsını biz böyle anlamaktayız.

(Aziz Nesin: *Cumhuriyet Döneminde Türk Mizahı*, İstanbul 1973)

Başbakanlığı devrinde Recep Peker'i güler yüzle karşılama töreni...

reketi çok çarpıcı bulunmuştur. DP'nin başa geçmesinde, sürekli olarak hapse girmeyi göze alan mizahçıları ile *Markopaşa* hareketinin önemli bir payı bulunmaktadır. Nitekim, 60 bin gibi inanılmaz bir tiraja yükselen *Markopaşa* hareketinin 1950'de sona erdiği görülür.

Markopaşa'dan, Mim Uykusuz'un karikatürlerinden başka, mizah adına hemen hemen hiçbir şey kalmadı. Bu durum, dönemin tipikliğinden kaynaklanıyor.

1945-1950 arasında küçük bir ima, bir ifade tersliği halk arasında mizahın etkisini yaratmaya yetiyordu. *Markopaşa*, yerini bilenmiş yazarlara bıraktı: Aziz Nesin, Rıfat Ilgaz mizah hikâyesi dalında sürekli ve nitelikli ürünler vermeye başlayacaklardır.

Markopaşa hareketi, gerçek bir mizah savaşıdır. Bu dergiyi şimdi karıştırdığımızda, sayfalarını mermileri hedefini bulmuş boş kovanlara benzetebiliriz.

Sık sık kapanan ve durmadan ad değiştiren (*Malûmpaşa*, *Bizim Markopaşa* gibi) bu mizah hareketi, Türkiye'de siyasi iktidara karşı ilk gerçek muhalefeti işaret eder. Sabahattin Ali'nin öldürülmesinden sonra *Markopaşa* olağan bir mizah dergisine dönüştü. Aziz Nesin ve Rıfat Ilgaz hapishaneyeye abone olmuşlardır.

Tek partiden çok partili demokratik hayata geçiş için verdiği mücadele ile, *Markopaşa* hareketi, demokrasiye inanan mizahçıların, karikatürcülerin yüzüydü.

Markopaşa hareketi dışında 1945-1950 evresinin diğer mizah etkinliklerini özetleyelim:

Bu evrede 13 karikatür albümü yayımlanır. Ramiz, *Mizah* adlı dergisinde çizmektedir. 16 fıkra kitabı çıkar. Savaş fıkralarının değiştirilerek tek partiye karşı kuhanıldığını belirtmek yerinde olur.

1945 yılında F. Uzun *Şair Eşref* kitabını yayımlar. Gene 1945 yılında Enderunlu Fazıl'ın *Hubanname ve Zenanname* kitabı yeni yazıya kazandırılır. 1946 yılında Osman Nihat Akın'ın *Kopuklar* adlı kitabı ile *Mizah Yıllığı 1947* adlı bir kitabı, 1948 yılında Neyzen Tefvik Çağdaş'ın *Devre Kasideler*'i yayımlanır.

Bu evrede Neyzen Tefvik halk arasında büyük sempati ve yaygınlık kazanır. İsmail Dümbüllü ve Hayali Küçük Ali geleneksel Ortaoyunu'nun ve Karagöz'ün son ustaları olarak yeni bir ilgi yaratırlar.

İki MİZAH YAZARI: Ercüment Ekrem Talu (1888-1956) ile Hüseyin Rahmi Gürpınar (1864-1944), kişilerini yoksul ve orta halli kimselerden seçen, eski İstanbul hayatını canlandıran mizah hikâye ve romanları yazmaları yönünden aynı yolu izlemişlerdir.

1950-1960 Evresi

Bu evre çok partili düzenin başlangıcını işaret ediyor. Mizah yönünden ise büyük bir zenginliği ve çeşitlemeyi de içinde taşıyor.

Karikatürde yeni bir kadro işbaşı yapmaktadır: Eflatun Nuri Erkoç, Selma Emiroğlu, Semih Balcıoğlu, Turhan Selçuk, Nehar Tüblek, Ali Ulvi Ersoy, Feruh Doğan, Altan Erbulak, Bedri Korman, Oğuz Aral, Yalçın Çetin, Tonguç Yaşar, Mıstık, Suat Yalaz, Sinan, Hüseyin Mumcu, Sururi, Nihat Bali, Şadi Dinççağ.

Bu kadro, geçmişteki bütün karikatürcü toplamından daha zengin bir yapıdır.

Mizah hikâyesi dalında da çok önemli bir kadro söz konusudur: Aziz Nesin, Rıfat Ilgaz, Bülent Oran, Yalçın Kaya sürekli yazmaktadırlar. Orhan Kemal, Haldun Taner gibi yazarlar da mizah hikâyesi dalına yönelmişlerdir. bu kadroya Oktay Verel, Hasan Hüseyin, Vedat Sagel eklenecektir.

Mizahi şiir alanında da yaygın bir eğilim söz konusudur. 1950 yılında ününün doruğundayken ölen Orhan Veli'nin başını çektiği Garip akımı okulların sevgili durumuna gelmiş, halk arasında da sempati yaratmasını bilmiştir.

Küçük fıkra dalında da ilgi çekici imzalar çoğalır: Nadir Nadi, Çetin Altan,

İlhan Selçuk, Şinasi Nahit, Bedii Faik ve kendi alanında Suavi Sualp.

1950-1960 evresi çok zengin bir mizah kadrosu getirdiği gibi, daha önceki dönemin başlıca imzalarını da götürür. 1950 yılında ilk karikatür ustası Cem, 1953 yılında Ramiz ölürler.

Hüseyin Rahmi Gürpınar 1944'te, Osman Cemal Kaygılı 1945'te, Neyzen Tefvik 1953'te, Ercüment Ekrem Talu 1956'da ölürler.

Böylece çok partili dönemin mizahı genç bir kuşağın omuzlarında kalıyor ve birçok yönden genel bir başlangıç niteliği taşıyor.

1950-1960 evresinin çok partili demokratik düzende bir başlangıcı işaret etmesini, mizah yönünden izleyelim:

DP'nin halkın ezici çoğunluğu ile iktidara gelişi ülkede büyük bir sevinç, hatıta coşku ile karşılanır.

İlk tepkiler, "demokrasi var, istediğimi yaparım" anlamında vatandaşın özgürlük sarhoşluğu oluyor. Bir de devrilen tek partiye yönelen saldırılara raslanıyor. Bu günlerin tipik dergisi, *Karakedi*'dir. *Karakedi* o günlerin coşkunluğunu, tek partiden kurtuluşun genel sevincini gerçekten etkili biçimde ifade edebilmiş, büyük ilgi toplamasını bilmiştir. Ancak, tek partiye ve İnönü'ye vurduğu noktalarda etkisi çok hafif kalmıştır. İnönü ve CHP iktidarda olduğu günlerde mücadele veren *Markopaşa*'nın olağanüstü ilgisi henüz tazedir. Düşüne vurma burukluğu da buna eklenmiştir. Ayrıca, Dünya Savaşı'nda tarafsız kalış ve CHP'nin solculukla suçlanması, yaratılan neşeyi bozmaya yetmiştir.

Karakedi dergisinin ardından, çok partili düzene geçişin tepkilerini *Akbaba*'dan izleyebiliyoruz.

1949 yılında Demokrat Parti'ye vurduğu ve iktidardaki CHP'yi tuttuğu için kapanan *Akbaba* dergisi, 1952 yılında yeniden yayına başlar. Bu son çıkışında *Akbaba* tamamen ters bir tutum içindedir. Bütünüyle Demokrat Parti'yi desteklemekte; muhalefetteki CHP'ye saldırmaktadır. *Akbaba*, değişmez taktiği ile gene iktidarı tutmaktadır.

Ancak, *Akbaba*'nın yirmi sekiz yıl (1921-1949) tuttuğu ve bu uğurda iki kez batmayı göze aldığı CHP'nin varlığına saldırması, yaygın bir öfke yaratır. DP basın organlarıncı bile saygısızlık olarak karşılanan bu yayımlar sonunda Yusuf Ziya Ortaç ve Orhan Seyfi Orhon'a Atatürk tarafından Kurtuluş Savaşı'na ka-

bul edilmeyip Ankara'dan İstanbul'a geri döndürüldüğü hatırlatılır. Orhan Seyfi Orhon, bu hatırlatmaya karşılık, "Ben gitmedim ki, geri göndersinler," diye yalnızca kadar *Aydede*'deki yüzünü göstermekten çekinmez.

Orhan Seyfi Orhon'un bir hicviyesini hatırlatalım:

"Maksadın hizmetse şayet partiye/Arzu hacet yok, ilan istemez/Ey paşam: Lütfen çekil, kâfi bize/Gölge etme, başka ihsan istemez."

Aldığı cevaplardan birini verelim: "Orhan Seyfi Orhon'a: Paşaya, partisine o kadar dil uzatma/İki gözünden olursun ey Orhan Seyfi Orhon/Tazyik neticesinde yırtılmamış olsaydı/Halk Partisi mahiyetli hâlâ kıçındaki don."

Bu dörtlüğün yazarı "Küçük Eşref" takma adıyla tanınan Necdet Atılğan'dır.

1950-1960 yılları arasındaki çok partili evreyi karikatürlerden ve mizah dergilerinden izleyebiliriz.

Partili partisiz her vatandaşın her yerde diletiği gibi konuşabilme enerjisinin mizah dergisi, *Tef* oluyor. *Tef*, yazar ve çizer yönünden bir mizah zenginliğini ve sosyal neşeyi işaret ediyor. Karikatürcülerde bu dönemde çizim farklılaşması, üslup arayışları belirginleşiyor.

Tef, çok partili düzenin neşesine dal-

mış bir dergi olarak mizahımıza yeni konular taşımıştır. Bu evrede karikatürcüler yabancı mizah örneklerini, mizah dergilerini görebildiler ve yabancı çizerleri daha yakından izleyebildiler.

Savaş sonrası Amerikan mizahının ve karikatürcülerinin moda etkisi Türkiye'ye yansımış durumdadır. Yalnız çizim değil, konularda da bu etki ilgi çekmiştir. İssiz ada karikatürleri gibi, Amerikan tipleri olan kovboy, kızılderili, miki fare ve diğerleri mizahımıza hoşgeldin yaparlar.

Yalnız Amerikan kaynaklı değil, Avrupa'dan, özellikle Fransa'dan kaynaklanan savaş sonrası yeni bir mizah anlayışı etkisini göstermekte gecikmez. Gerçeküstüçülük akımı Türkiye'de Garip akımına yol açtığı gibi, karikatürde de "kara mizah" etkili olur. Türkiye'de kara mizah, mizah hikâyesinden fıkraya, sinemadan tiyatroya kadar çok yaygın bir kullanım alanı buluyor. Ancak ben, *Markopaşa* mizahında açık seçik kara mizah örnekleri olarak, Mim Uykusuz'un karikatür kompozisyonlarını gösterebilirim. Bu çok yerli örnekler Eflatun Nuri'de de izlenebilir.

Şathiyye ve Kalenderiyye geleneklerinde kara mizah esprisi yapı olarak zaten hep varolmuştur. Şöyle bir sonuca varabiliriz: Kara mizah ayıklanmış ve espri-

anlayışı olarak adı konulmuş Türkiye'de.

Kara mizah gibi "yazısız" karikatürler de bu dönemde yaygınlaşır. Yazısız karikatür, çizerler arasında geniş ilgi ve tartışmalar yaratmıştır.

Gene bu evrede karikatürcüler "resimli roman" çizimine başlangıç yapıyorlar. Ayrıca karton filmler, miki fare filmleri, halkın çocuklar kadar ilgisini çeken ilk gösterilerini yaparlar.

Tef dergisi, bütün zenginliğine ve neşesine karşılık, CHP ve DP arasında bir çatışma ummadığı için, sürtüşmeler başlayınca yerini alamadan anlamsız bir biçimde kapanıp gider. *Tef*, savaş sonrası ortaya çıkan çok zengin bir genç kuşağın çocukça civıltısını ifade ediyordu.

1952 yılında *Akbaba* yeniden çıkmaya başlar. Değişmez taktığı ile iktidarı destekleyen *Akbaba*, uzun deneyimi sonucu en olgun dönemini yaşamaktadır.

Zengin çizer kadrosu sürekli eklenmelerle daha da çoğalmaktadır. Karikatürcüler, varlıklarını sürdürebilmek için, çizgi basım olanakları çok az olan gazetelerde yer edinmek adına kıran kırana bir mücadeleye girişirler. Bu tartışmalı ortam "sen benim esprimi çaldın" gibi çocukça suçlamalara yol açarsa da, gerçekte

İKİ KARİKATÜRİST: Sedat Nuri (İleri) ve çeşitli dönemlerin ünlü tiplerini çizen Togo (Kozma Togo), Cumhuriyetin ilk yıllarının karikatüristleri olarak seçkinleşirler.

- Hele şükür, medenî vesaiti nakliyyeye kavuştuk!..

- Bunlarla maceralarım oldu.
Sen başka dedikodulara inanma!..

karikatürcülerin çizimde ustalaşmalarına, üslupta farklılaşmalarına yaramıştır.

Tek partinin ikiye bölünmesi ile doğan DP'nin gerçek yapısı çok geçmeden ortaya çıkar. CHP'nin kemikleşmiş gelenekleri içinde yetişmiş olan DP'nin üst yöneticileri için de parti anlayışı gene bir "tek parti" kavramı olur. Türkiye'de kurulan her yeni partinin bir ikinci, üçüncü "tek parti" olarak oluşması, ülkede başlayan çok partili demokrasinin başlıca alinyasıdır.

Tek parti mantığı, kendisinin dışındaki bütün parti ve grupları ister istemez vatan haini, halk düşmanı olarak gördüğü için, uzlaşmazdır. Sonuçta karşısındaki yok etmek partinin asıl amacı durumuna dönüşür. Meşrutiyet artıkları, hilafet yanlıları parti içindeki etkinliklerini artırır ve DP uzlaşmaz tutumunu ortaya koyar. Bu yılların mizah dergisi *Dolmuş*'tur.

Dolmuş dergisi, İstanbul trafiğinin son esprisi dolmuşu ad olarak seçmekle pratik bakışını vurgular. *Dolmuş*, her yönden bu evrenin en güzel eleştirilerini sergileyen uyanık bir dergidir. *Dolmuş* dergisi, yazı ve çizgileri ile dolgun belgeler bırakan bir mizah dergisi olarak da ilgi çekicidir.

Dolmuş dergisinde Menderes'in burnu oldukça büyük çizilmektedir. Ancak *Dolmuş*, çözümü gene de DP yöneticilerinden bekliyor, CHP'yi ya da bir başka partiyi alternatif olarak belirtmiyordu.

Demokrat Parti kendini doğuran CHP'yi yok etmeye yönelince mizah alanına yeni bir canlılık gelecektir.

Bu günlerin mizah dergileri *Taş, Karikatür* ve sonra ikisinin birleşmesi ile *Taş-Karikatür* dergileri olacaktır. *Karikatür, Dolmuş* dergisinin bir uzantısı olup Turhan ve İlhan Selçuk kardeşler tarafından çıkarılmaktadır. Artık doğrudan DP'ye karşı tavır almış durumdadır.

Semih Balcıoğlu tarafından çıkarılan *Taş* dergisi ise Halk Partisi'nin bir mizah dergisi niteliğindedir.

Bu mizah mücadelesi içinde Halim Büyükbülüt ve Ratip Tahir Burak hapse atılırlar. Karikatürcülerin ve mizah yazarlarının büyük çoğunluğu artık açıkça CHP'yi tutmaktadırlar. İşin ilgi çekici yanı, artık CHP'nin tek parti simgesi olmaktan çıkmasıdır. CHP artık çok partili demokraside yeni bir alternatif, yeni bir umuttur. Elbette bu yalnızca üniversite ve aydınlar için böyledir.

DP, her şeye olduğu gibi basına da sert

FAZIL AHMET AYKAÇ (1884-1967):
Şair, yazar. Divan şiiri üslup ve tekniğiyle yazdığı eserlerinde çağının tanınmış kişilerine övgüyle karışık yergiler yönelttiği gibi, günlük hayatın çeşitli görünümünü yansıtan manzum mizahi yazılar da kaleme aldı. Bunları "Divançe-i Fazıl" (1913), "Harman Sonu" (1919), "Şeytan Diyor ki" (1927) vb. adlarını taşıyan kitaplarında topladı.

tedbirler getirdiği için bu mücadele ilgi toplamıştır. *Taş* ve *Karikatür* dergileri bir süre sonra birleşerek bir iktidara karşı güçbirliği örneği verdiler.

Gene de *Taş-Karikatür*, bir *Markopaşa* örneği halkın geniş ilgisini toplayabilmiş, büyük tirajlara ulaşabilmiş değildir. Bunun birçok nedenlerinden en önemlisi, halkın büyük çoğunluğunun muhalefeti tutmayışı olmuştur.

1960-70 Evresi

1960-1970 evresinin başlıca tipikliği, mizahta görülen durgunluktur, diyebiliriz.

Kapışan iki tek partinin kavgası 27 Mayıs ile kesilir. DP'nin devrilmesi ile birlikte bu partiye karşı yoğun bir hiciv saldırısı ortaya çıkar: 1960 öncesinin gaz, yağ, yiyecek içecek kuyrukları karikatürlerden siliniyor. Yerini politik "kuyruk" lar alıyor. Bugünlerin mizah dergisi *Zübük*'tür. *Markopaşa* hareketinin öncülerinden olan ve DP'nin iktidara geçmesinde payı olan Aziz Nesin tarafından çıkarılan

Zübük dergisi, Halk Partisi'ni tutmadığı halde hiçbir yankı yaratamamıştır. Gazetelerin birinci sayfalarında DP'ye saldıran karikatürler de tekdüzelğe düşmekten kurtulamazlar. Düşene vurmak esprisi içinde etkisizleşirler.

Karikatür bu evrede gazetelerin birinci sayfasından silinir. Çok zengin karikatürcü kadrosu yersiz ve işsiz kalacaktır. Karikatürcülerin bu günlerde reklam amaçlı çizgi film dalında çalışmak üzere Galatasaray semtine taşındıkları izlenilir. Ali Ulvi, Bedri Koraman, Mıstık, Oğuz Aral, Ferruh Doğan, Yalçın Çetin, Tonguç Yaşar, Eflatun Nuri, Nihat Bali, Orhan Büyükdöğün, Turhan Selçuk, Tan Oral başarılı örnekler sergilerler. Bu yoğunluk içinde reklam dışı, gerçekten güzel yaratışlar da ortaya konmuştur. Öyle ki, birçok karikatürcü artık Çağaloğlu'nun yolunu unutmuy gibidir.

1960-1970 arasının en etkin mizah dergisi *Akbaba* oluyor. Kısa süreli batıp çıkan birçok dergi içinde, sürekli çıkışı yalnız *Akbaba* gösteriyor.

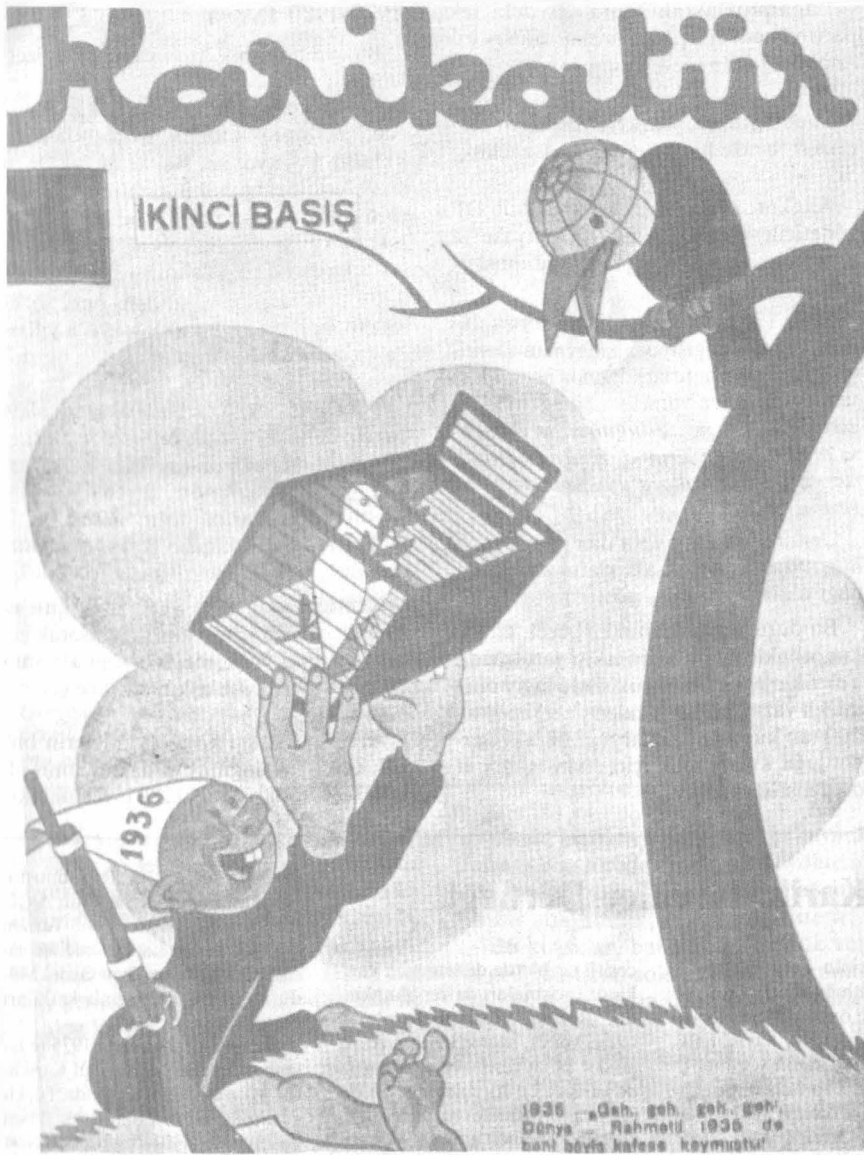
Akbaba, 27 Mayıs'ın bir hafta öncesine kadar DP'yi tutmuştur. 27 Mayıs'tan sonra ilk sayısında DP'yi, Menderes'i, Celal Bayar'ı yerin dibine batıran zıt bir yayına geçince halkın, aydınların büyük tepkisine uğrar.

Akbaba batma tehlikesini kıl payı atlatır. Yusuf Ziya Ortaç 1961 Mayıs'ından sonra *Markopaşa, Tef, Dolmuş, Taş-Karikatür* dergilerinden arta kalan zengin yazar çizer kadrosuna sayfalarını açar. Yersiz ve işsiz kalan genç kadrolardan birer ikiyeşer örnek koyarak sayfalarını bol bol süsler. Bu devrenin *Akbaba*'sı, mizahî yazı, mizah hikâyesi, vinyet, karikatür yönünden en iyi, en usta örneklerle doludur. Yusuf Ziya'nın 1967 yılında ölümünden sonra *Akbaba* dergisi git-tikçe darlaşan bir kadrolaşmaya yönelir. Bu dar kadro, biraz sonra *Akbaba*'da yazıp çizen bir memur kadrosuna dönüşür.

Özellikle "Bize Göre" köşesi, karikatür anlayışlarının zenginleşmesi bakımından bir antrenman alanı olmuştur.

1960-1970 evresinde mizahta durgunluk görülmesinin nedenleri şöyle açıklanabilir:

Bu evrede sosyal ve politik yapı ile mizahçılarımızın ters düşmesi söz konusudur. Bunun birinci nedeni, ülkemizin sanayi toplumuna geçiş ilişkilerine başlaması ile açıklanabilir. 1960'dan sonra Türkiye'ye yön verenler artık orta tabaka ve memur değil, hızla gelişen işveren-

"KARİKATÜR" DERGİSİ: Sedat Simavi'nin 13 sayılı denemeden sonra 1 Ocak 1936 günü ilk sayısını yayımladığı "Karikatür", haftalık olarak 18 Mart 1948'e kadar 638 sayı yayımlandı ve dönemin önemli mizah dergilerinden biri oldu.

ler ile sayıları milyonları aşan işçilerdir. Bu iki tabaka, toplu sözleşmelerle gelirlerini artırırken aynı zamanda partilere, politik yapıya biçim vermek ister. Geniş iş hayatı memurların ve orta tabakanın görüş ve değer ölçülerini çoktan aşmış; yeni yeni sorunlar yanında basına da çok büyük okuyucu kitlesi getirmiştir. Bu okuyucu kitlesi, bir hesaba göre, 1950 öncesinin 20, 1960 öncesinin 10 katı fazladır.

Ayrıca, sanayi gelişmesi ve iş hayatının hızlanması sonucu, orta tabakanın yapısı da değişmelere uğrar. Esnafından komisyoncu, inşaatçı, tamirci, nakliyecisine kadar her çeşit diplomasız kitle, orta tabakada çoğunluğu sağlar olmuşlardır.

Oysa yazılı mizah 1908'den bu yana orta tabaka ve memurlar arasında sürüp gelmiş; bu tabakanın sorunlarını, dilini, zevklerini, yaşama tarzlarını ifade eden

bir yapı kazanmıştır. Yeni yazı ile birlikte daha çok memurların elinde büyüyen ve gelenekler kazanan yayın hayatı, bu arada mizah yayınları, bütünüyle okumuşlar dünyasını yansıtır olmuştur. Tek partinin temel eğitim kurumu köy enstitüleri geniş kırsal kitlelere ulaşmadan bulunduğu için, şehirlerde küçük ve kapalı bir koloni yaratılmıştır. Bu ölçsine katı bir kolonidir ki, hem okuyucusunu, hem yazar ve çizerini aynı doğrultuda, aynı değer ölçülerini çerçevesinde biçimlendirmesini bilmiştir. Aralarında rahat bir diyalog vardır. Milyonluk kitleler kentleri doldurup yayın hayatının en büyük okuyucu kesimini oluşturunca, ortaya bir diyalog bozukluğu, daha doğrusu karşılıklı anlaşabilme kopukluğu çıkmakta gecikmedi.

Süleyman Demirel, Cumhuriyet tarihi içinde mizahçılara, karikatürcülere karşı en hoşgörülü başbakan sayılır. En usta çizerler ve yazarlar tarafından hiciv yağmuruna tutulduğu halde hiçbir dava açmadı, yasaklama getirmede. Onun başbakanlığı yıllarında karikatürcüler tam anlamıyla Avrupalı meslektaşları gibi özgürdüler. Öyle ki, Demirel deneyinden sonra hiçbir başbakan mizaha, karikatürcülere kızmaya, baskı yapmaya yeltenmedi. Hatta karikatürü çizildiği ölçüde övünür duruma geldi. Bu konuda Sezar'ın hakkını Demirel'e vermek gerekir.

Demirel'in bu tutumu ilgi uyandırmış ve onun pişkinliğine, bir de demokrat kişiliğine bağlanmak istenmiştir. Bu gözlemlerden herhangi biri ya da ikisi birden doğru olabilir. Ancak, Demirel'in bu pişkinliği ya da demokrat kişiliği bıraktığı mizah dışında bazı örnekler gösterilebilir.

Gerçekten de Demirel, ancak parti örgütünü ve seçmenini etkileyen olaylar karşısında duyarlılık göstermiştir. Bu anlamda hiçbir mizah ürünü ve karikatür, partisinin örgütünde yıpratma etkisi yaratmıyordu. Tam tersine; bu karikatür yağmuru artıkça Demirel seçmeninden puan topluyordu.

Demirel'i yıkmak için vuran karikatürcü, onun bir anlamda reklamını yapmakta olduğunu görünce, ilk bezginliğini gösterir.

Geniş okuyucu kitlesi tarafından artık tepki almayan karikatürler baş köşeden başka köşelere atılırlar. Memur ve okumuş orta tabaka yine bu mizah ürünlerini beğenmekte, ancak eser olarak kitap-

çıdan almakta, tiyatrodaki alkışlamakta, sergilerde gidip tebrik etmektedir.

Mizahçı için geniş okuyucu kitlesi ile yeni bir diyalog kurmak gibi bir sorun ortaya çıkmıştır. Sanırım bu yüzden, 1960-70 arasında en etkili çizerler olan Cafer Zorlu ile Zeki Beyncı, etkili yazar Vedat Saygel, orta tabakadan geldikleri için geniş kitle ile daha kolay bağlantı kurabilmişlerdir.

1960-1970 evresinde mizahta durgunluğun ikinci nedeni, ülkedeki hiciv geleneği ile açıklanabilir.

Hiciv, mizahın çok özel bir türüdür. Hicivin doğması için karşılıklı tarafların bir kural üstünde anlaşmaları ve sonra bunlardan birisinin cayması gerekecektir.

Hiciv, bir toplumu yaratan geleneksel temel kuralların sadık bekçisi olarak, halkla yönetim arasındaki aksaklıkları vurgular.

Bu kuralların doğal olanlarını konu edenlere Anadolu'da "taşlama" adı verilmiştir.

Yöntimde egemen olan öğretiden sapsmalar ile aydınlar arasında "hiciv" adı ile gelenekleşmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu, Müslüman bir öğretici imparatorluğu olarak zengin bir hiciv geleneği yaratmasını bilmiştir.

İmparatorluktan sonra ülkedeki tek parti yönetimi de bir kurallar zinciri yaratılabildiği için hicve uygun bir ortam açmıştır.

Sonuç olarak, Türkiye'de mizah teknikleri içinde hiciv hep ağır basagelmiştir.

Nitekim 1950-1960 evresinde bile DP yöneticileri ortak ilkelere, Anayasa'ya uymadıkları gerçeğiyle hicvedilmişlerdir.

Oysa 1961 Anayasası'ndan sonra durum kökten değişiyor. Süleyman Demirel'e Anayasa hatırlatıldığında her zaman şu anlama gelen yanıtlar alınmıştır: "Biz gerekli sayıyı tutturduğumuzda Anayasa'nın bu hükümlerini değiştirmek istiyoruz. Biz bu kurallara uyacağız diye söz vermedik ki."

Demirel hep Anayasa'dan şikâyetçi olmuş, Anayasa'yı aksaklıkların temel kaynağı olarak görmüş, göstermiştir.

Bu durumda mizahın en güzel, en yakın örnekleri bile hiciv etkisi yaratmadı. Teknik olarak en büyük silahı hiciv olan mizah yazarları bu yönden de etkisiz kalmaktan kurtulamadılar. Mizahtaki durgunluğu kırabilmek için etkin teknikler de geliştiremediler.

1970-1980 Evresi

Bu evrenin tipik özellikleri şöyle özetlenebilir:

Kırsal kesimden büyük kentlere göç eden milyonluk kitleler her alanda ağırlıklarını koyuyorlar. Beklenmedik değişikliklerle örölmüş bir politik tablo ortaya çıkıyor. Televizyonun ülkede yaygın şekilde kullanıldığı izleniyor. Basında ofset tekniğinin uygulanması başlıyor.

Bu tipiklikler sonucu, daha önce sözünü ettiğimiz "durgun mizah" 70'li yıllarda sona erer ve yerini canlı, etkili bir mizah alır.

1970-1980 evresinin başlıca mizah olayı *Gırgır* dergisi ile Karikatürcüler Derneği'nin (buna bağlı olarak Karikatür Müzesi'nin) etkinlikleridir, diyebiliriz.

Şimdi başlıklarına değindiğimiz bu tipiklikleri daha yakından görmeye ve aralarındaki ilişkileri belirlemeye geçebiliriz.

Kentlere akın eden geniş halk kitlelerinin önce kent içine, sonra da taşarak gecekondulara yerleşmeye başlamalarının üstünden yirmi yılı aşkın bir süre geçmiş bulunuyor.

Artık bu kırsal kökenli kitlelerin büyük kentlerde doğmuş ya da büyümüş ilk kuşak çocukları 1970-1980 evresini etki-

Karikatürcüler, 1969 yılında Turhan Selçuk, Semih Balçoğlu ve Ferit Öngören'in kurduğu "Karikatürcüler Derneği"nin çatısı altında biraraya geldiler. Dernek, o tarihte karikatür çizenlerin tümünü üyeliğe almıştı; üye sayısı 35 dolayındaydı.

Derneğin ilk toplu sergisi 1970 yılında İstanbul Çemberlitaş'taki Darüşşafaka Sanat Galerisi'nde açıldı. Türk karikatürünün yüzüncü yılı dolayısıyla açılan bu sergi, "100. Yıl Sergisi" adını taşıyordu. Aynı yıl derneğin ilk yayını olan *Başlangıcından Bugüne Türk Karikatürü* adlı kitap çıktı.

Bu tarihten sonra Karikatürcüler Derneği sürekli gelişmiş, ayrıca çok sayıda genç çizerin yetişmesini sağlamıştır. Kuruluşunun onuncu yılında üye sayısı 287'ye ulaştığından, çalışmaların düzenli yürütülmesi için Ankara, İzmir ve Eskişehir'de "bağlantı büroları" açılmıştır.

Dernek, 1969-80 döneminde yurt içinde ve dışında yüz elli dolayında karikatür sergisi açmıştır.

Karikatürcüler Derneği

Bütün üyelerinin katıldığı toplu sergiler çoğunluğu oluşturmuş ve bu sergilerde, önceden belirlenen demokrasi, özgürlük, barış, halk sağlığı, çocuk ve kadın sorunları, sanayileşme, işçi sorunları, belediyeler ve çevre sorunları gibi konular işlenmiştir. Ayrıca, Türk karikatürünün artık yaşamayan ustaları için de zaman zaman sergiler düzenlenmiştir. Türkiye dışında da Türk karikatürünün tanıtıcı sergiler düzenlenmiştir. *Karikatür* adı verilen bu sergilerin açıldığı iller Salzburg, Paris, Varşova ve Varna'dır. Atina'da ise "Barış" konulu bir sergi açılmıştır. İstanbul'da da, yabancı ülke sanatçılarının katılımıyla beş ayrı sergi düzenlenmiştir.

Dernek, yayın çalışmalarında önem vermiş; olanaklar elverdikçe, açılan sergilerde yer alan karikatürleri toplayan yayınlar yapmıştır.

Derneğin çalışmaları arasında,

çeşitli tarihlerde düzenlenen karikatür yarışmaları da yer almaktadır. Birçoğu uluslararası olmak üzere, konut, sağlık, eğitim, çevre, adalet, sanayileşme vb. konularında yarışmalar düzenlenmiş; bu yarışmalar bir yandan başarılı sanatçıların ödüllendirilmesini ve karikatür sanatının yaygınlaşmasını sağlarken bir yandan da genç sanatçılara tanınma olanağını sağlamıştır.

Uluslararası karikatür yarışmalarının en önemlisi *Akşehir Nasreddin Hoca Karikatür Yarışması* olmuştur. 1973'te gençler arasında düzenlenen yarışma daha sonraki yıllar uluslararası boyutlarda düzenli sürdürülmüştür. Yarışma dünya çizerlerince ilgiyle karşılanmış ve katılan ülke sayısı her yıl artarak 36'ya, çizer sayısı ise 600'e varmıştır. Dış basında da övgüyle sözü edilen yarışmalarda elliden fazla yabancı çizer konuk olarak

ülkemize gelmiş ve ağırlandırmıştır. Karikatürcüler Derneği'nin Akşehir Nasreddin Hoca ve Turizm Derneği ile birlikte düzenlediği yarışmalarda Basın Yayın Genel Müdürlüğü'nün de önemli katkısı olmuştur.

Derneğin çabalarıyla 1975'te İstanbul Tepebaşı'nda açılan Karikatür Müzesi, kendi alanında Türkiye'nin ilk müzesi olmuştur. Basın tarihimize ilgili özgün belgeleri toplayan ve kitaplığı, sergileme olanakları ile bir karikatür eğitim merkezi niteliği taşıyan müze, ne yazık ki 12 Eylül'den sonra İstanbul Belediyesi'nce yıktırılmıştır.

12 Eylül 1980'de çeşitli dernek ve kuruluşlarla birlikte çalışmalarını durdurulan Karikatürcüler Derneği, uzun bir aradan sonra, 1984 Haziranı'nda yeniden genel kurulunu toplayarak çalışmalarına başlayabilmiştir.

CEMAL NADİR: (1902-1947): Türk karikatürünün Cem'den sonraki en ünlü isimlerinden biri olan Cemal Nadir Güler, İkinci Dünya Savaşı sırasında Cumhuriyet gazetesinde ve kendi yayımladığı "Amcabey" dergisinde Hitler'e karşı çıkan tek fırçadır. Amcabey, Ak'la Kara, Dalkavuk gibi tipleriyle de geniş ölçüde tanınmış; ayrıca savaş döneminin çeşitli sorunlarını konu alan tek karikatürler çizmiştir.

Devletler hukuku!

leyecek yaşlara gelmişlerdir. Bu kuşaklar toplu göçlerin getirdiği kır kültürü ile büyük kentlerde büyüdüler. Bu kırma kişiliğin önemli iki sonucu oldu. Yetişen bu kuşaklar, içinde büyüdükleri gecekondular ile derin uyumsuzluğa düştüler. İkinci olarak, gene bu kuşaklar kent yaşantısı ile diyalog kurmakta büyük güçlüklerle karşı karşıya kaldılar.

İşte bu kuşakların, içinde yetiştikleri çıkamaz karşısında getirdikleri çözüm her yönden şaşırtıcıdır. Bu dinamik kitleler, kente ilk sığınanlar gibi boynu bükük ve ve azla yetinir değildiler. Kazanmak, başarmak gençlerin temel tutkusu olur. Komşu kazandığına göre o da kazanmalıdır. Kazanmak bir şans işidir. Çünkü komşu daha akıllı, daha okumuş, daha zengin değildir. Bir meslekte ustalaşanlar da kazanamıyordur. Öyleyse tek umut talihtir. Kazanamıyorsa suç kaderindir. Kazanılanlar ise, şans sonucu elde edildiğine göre, nazardan korunmalıdır.

Gecekonduyunun çamurlu, karanlık sokaklarında köşeyi döndürün mü kentin pırıl pırıl ışıkları ortaya çıkar. Köşeyi dönmek, bu evrenin temel sloganı olur. Köşeyi dönmek, aynı zamanda, nasıl olur-

sa olsun, nereden kaynaklarsa kaynaklansın, kısa sürede zengin olma yöntemidir. Böylece sömürü bu evrede olağanüstü bir çokyanlılık, çeşitleme gösterir.

Bu kuşaklar, babalarının büyük kente gelip başlarını sokacak bir gecekonduyu yasadışı yollarla yarattıklarını bilirler. Elektrik de kaçaktır. İki yaygın eğilim ortaya çıkar: Yasalara, kurallara karşı bir şeyler yapmak olanaklıdır. Yasa, kural tanımazlık köşeyi dönmenin en geçerli yoludur. Öyle ki, kırmızı ışıkta minibüsünü sürmek bile ona haz verecektir.

Bu milyonluk kitleler, babaları gibi, gelen bir emirle, ya da yerel politikacı ile uzlaşarak, oylarını hep birlikte bir partiye verme geleneğini reddetmeye başlar. Kafasına göre oy vermeye yönelenlerin çevresini sağ sol görüşler kuşatır. O zaman geleneksel politika kaygan bir düzleme, demokrasi daha sık açmazlara sürüklenir.

Kısacası, genç kuşaklar, içinde yaşadıkları gecekondular toplumu ile başarı yolunda, yasaları yorumlamada ve politikada derin bir uyumsuzluğa düşerler. Ancak, kentle diyalog kuramamak, daha yaygın bir olgu niteliğinde görünür.

Alman -Benim için "sulhu sevmem!" diyorlar. Ağzımla kuş tutsam, yine kimseye yaranamıyorum!..

RAMİZ GÖKÇE (1900-1953): Çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanan karikatürleri, "Tombul Teyze" ve "Yeni Zengin" tipleriyle Türk karikatürçülüğüne katkıda bulunmuştur.

ÇOK PARTİLİ DÜZENE GEÇERKEN: "Akbaba", kuruluşundan beri iktidardaki CHP'yi desteklediği için, çok partili düzene geçilirken okunmaz oldu ve kapandı. Dergi, 1952 yılında yeniden çıkmaya başladı ve bu kez CHP'yi yermeye, DP'yi tutmaya başladı. Bu tutumu, DP'li yayın organları bile eleştirdiler.

O zaman dinamik kitleler kendileri için, kendilerine göre bir İstanbul yaşantısı yaratırlar.

Örnek olarak, 1970 sonrası İstanbul'undan bazı dökümler verelim. Büyük kentin sokaklarını lahmacun, içli köfte, Karadeniz pidesi, döner kebab kaplar.

Eskiden at arabalarını süsleyen mavi boncuklar minibüslerin, otobüslerin, dolmuşların alınlarında sallanmaya başlar.

Taşıtlarda "Hor görme garibi", "Havan batsın bacanak", "Sev beni seveyim seni", "Nazer etme arkadaş" gibi sloganlar bu evrede yaygınlaşır. Bir de gözde film yıldızlarının nazar bakışlı kara gözleri...

Kaderden dert yanan inmeli, feryatlı müzikler, arabesk, minibüs plakları vb. her yanı sarar.

Filmlerde raslantıya, şansa, şanssızlı-

ğa dayalı senaryolar tek konu olur. Artistlerin yerini ses sanatçılarına aldığı garip bir sinema ortaya çıkar.

Yukarıda çizilen tablo, her yönü ile mizah yüklüdür. Kır, kasaba, kent yaşantıları çelişki ve çatışmaları ile mizahın en zengin kaynağını oluşturur. Öyle ki, kitleler birbirine baktıkça mizah fıskırmaktadır.

Ayrıca, bu kuşaklardaki karma kültür, yeni bir mizah ve mizahçı anlayışını ortaya çıkarır. Nitekim bu kuşaklar hem kendilerinden öncceki kuşaklarla, hem kent kültürü özentisi ile, hem de kendi kendileri ile "dalga geçmek" zorunda kalırlar. Bu ilişkide, mizah kalıplarına göre "avanak tipi" daha çok kahkaha toplar.

Yasaları atlatmak tutkusu ise mizaha yeni malzemeler, bakış zenginliği ve boyutlar getirir. Özellikle "sempatik dümeni" tipi ayrı bir ilgi kazanır.

Şans tutkusu mizah tekniği olarak sürprizi, şoku ön plana çıkarır. Politika da kişisel seçiş de esprili söze, fıkraya, mizahi deyimlere yeni bir canlılık kazandırır.

Kentle diyalog kurmak, mizah diliyle "matrak geçme"yi zenginleştirmiştir. Okul ve çırak gençliğinin mizahını en çok bu nokta beslemektedir.

Sonuç olarak, kente doluşan milyonluk kitleler, her alanda olduğu gibi mizah anlayışlarını da egemen kılmasını bildiler. Arabesk gibi bir mizah salgınıdır bu. Ancak aralarındaki benzerlik yalnızca gösterdikleri yaygınlıktadır. Nitekim bu evrenin mizahı gerçekçi, sert ve oldukça açıktır. Daha da önemlisi, ne denli ilkel olsa da, yerlidir. Yani geliştirilmesi mizahçılarımızın elindedir.

1970-1980 evresinde beklenmedik değişikliklerle örülmüş bir politik tablo ortaya çıkıyor. Bu evre, gene ordunun müdahalesi ile başlar. İktidar ve muhalefetin uzlaşmasız çekişmesi ordunun muhtırası ile kesilir.

Gençliği, iki büyük parti de kendi çekim alanı içinde tutamaz olmuştur. CHP'yi tutan büyük gençlik kitleleri daha sola kayarlar. AP'nin gençlerini de MHP ve MSP paylaşır. Kutuplaşan gençlik ve uzlaşmasız siyasal yaşam, silah kaçakçıları için bir pazar ortamına yol açar. Ülke, profesyonel kaçakçıların uluslararası tezgâhları ile anarşi ve terör bataklığına sürüklenir.

Bu politik tablo, mizah açısından ilgi çekici bazı sonuçlar ortaya çıkarıyor. Söz-

gelimi, tarafsız hükümetler döneminde hem CHP'lilerin hem AP'lilerin aynı karikature birlikte gülebildikleri eşi görülmedik bir ortam yaşanılıyor. *Akaba* dergisi satışı Yusuf Ziya'nın hayatta iken görmediği bir sayıya, 50 bine yükseltiyor.

Koalisyonlar başlayınca, mizahtan yararlanmak isteyen bazı politikacılar yeni bir neşe kaynağı olmakta gecikmiyorlar. İki ana partinin liderleri Karagöz-Hacivat gibi, Lorel-Hardi gibi komik bir çift olarak karikatürcülerin günlük konusu oluyor ve bu ele alış geniş bir çevreden sempati topluyor.

1970-1980 evresinin ikinci tipikliği, televizyonun Türkiye'de yaygın kullanımı oluyor.

Başlangıçta bir mahalle halkının televizyonu olan evlere akın etmesi karika-

türlere konu olmuştur. Ekranın yarattığı bu sarsıntı, ona kitleler üzerinde sihirli bir inandırıcılık ve çekicilik kazandırıyor. Milyonluk kitleler, yerleştikleri büyük kentlerin yaşantısı ile diyalog kurma özlemi içinde iken, dünyaya açılan bu camdan bir görgü ve görüntü yağmuru altında kahyorlar. Toplumsal taklit hızla işliyor.

Televizyonun mizah açısından etkileri iki noktada toplanabilir:

Geniş halk kitleleri, daha önce hiç ilgileri yokken, dünya mizah ürünleriyle, filmlerle, komedilerle, komiklerle, çizgi filmlerle, karikatür tipleriyle bol bol karşılaşır. Böylece, kitlelerde enikonu bir mizah ürünü birikimi oluşur. Ancak televizyonun mizah açısından en önemli etkisi, toplumda ortak bilinen noktalar yaratması ve bunları hızla çoğaltmasıdır.

1970-1980 evresinin üçüncü tipikliği, basında klişe ve kurşunun yerini ofset tekniğinin almasıdır.

Çağımızda karikatürü basına sokan, ona hayat veren klişedir. Klişe sayesinde karikatürcüler bir tek tablo yapıp onu seyrettiren ressamlardan ayrıldılar. Her gün binlerce gazetenin milyonlarca basınında çoğalttıkları eserleri ile bütün ülkelerde etkin olmakta gecikmediler. Gene klişe sayesinde mizah dergileri doğabildi.

Klişe karikature, karikatürcüye hayat vermiştir ama, aynı zamanda onları sınırlandırmıştır. Ne de olsa klişenin kazanması zaman ister; klişe güçtür, pahalıdır. Klişe, santim santim kullanılır.

Oysa ofset tekniği, klişenin bu sınırlandırmasını birdenbire ortadan kaldırır. Düz baskı, ofset tekniğinde tam tersine

"ÇOK PARTİLİ DÜZENİN NEŞESİ": Demokrat Parti döneminin "Tef", "Dolmuş", "Taş", "Karikatür" ve "Taş-Karikatür" dergileri, yeni karikatürcülerin yetişmesini sağladıkları gibi, yeni bir mizah anlayışının başlamasına öncülük ettiler. Bu dergiler, aynı zamanda iktidara karşı sert bir mizah mücadelesi yürütmüşlerdir.

RIFAT ILGAZ VE AZİZ NESİN: Cumhuriyet döneminin en ünlü mizah yazarları olan Aziz Nesin ve Rifat Ilgaz, toplumsal ve siyasal eleştiriler getiren mizah hikâyeleri ve romanlarıyla geniş bir kitleye seslenmişlerdir.

dönmüş sayılabilir. Elbette artık karikatür gibi çekici ve eğlendirici bir olanaktan basın bol bol yararlanmak isteyecektir. Basında karikatürün yoğun kullanımı ise karikatürcülerin hızla çoğalmasına yol açacaktır.

1970-1980 evresinin başlıca mizah olayı, *Gırgır* dergisidir.

Gırgır dergisi, şaşırtıcı bir satış sayısına ulaştığı için olay sayılıyor değildir. *Gırgır*, on yıl süreyle canlı bir mizah sergiliyor. Elli yıllık *Akbaba* dergisi geleneğini eskitmesini biliyor, okuyucu kitleleri ile doğrudan ilişki kurabiliyor. Yani *Gırgır* dergisi, kısa sürede yazar çizer kadrosunu okuyucularından çıkarıyor. Giderek geniş bir okul oluyor. *Gırgır* tipi dergiler ilgi topluyor. Bu evrede ortaya çıkan mizah zevki, beğenisi *Gırgır* dergisine yansımıştır. *Gırgır* mizahı sahneye, beyaz perdeye de taşınıyor ve beğeniliyor. Bu nitelikleriyle Oğuz Aral'ın yönettiği *Gırgır*, 1970-1980 evresinin başlıca mizah olayıdır ●

Eflatun Nuri

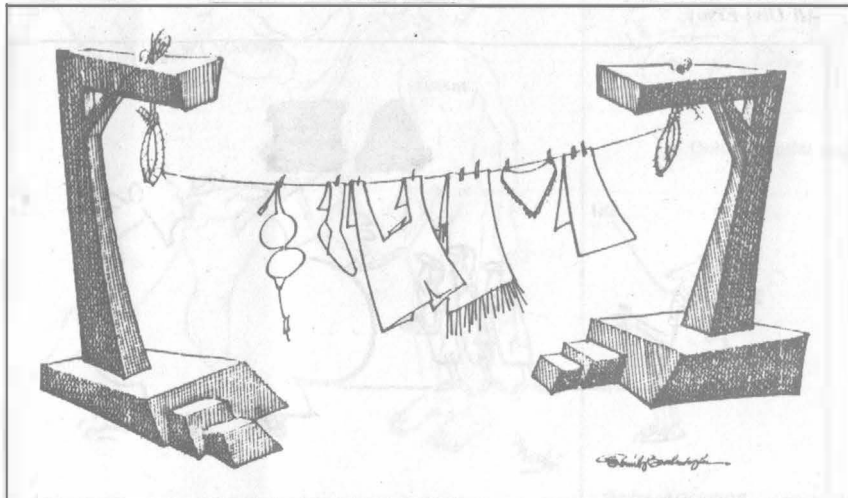
Abidin Dino

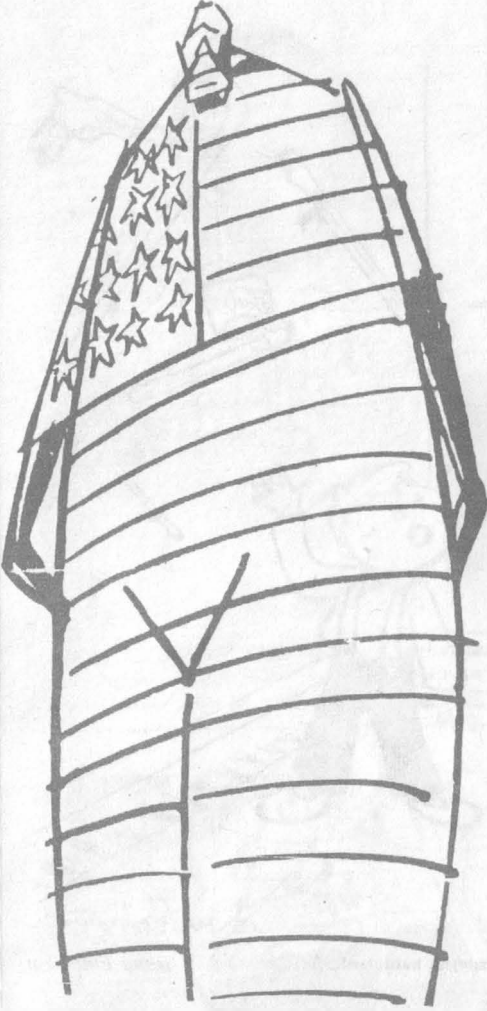

— Bak, benim babamın adaylık hatıraları!..

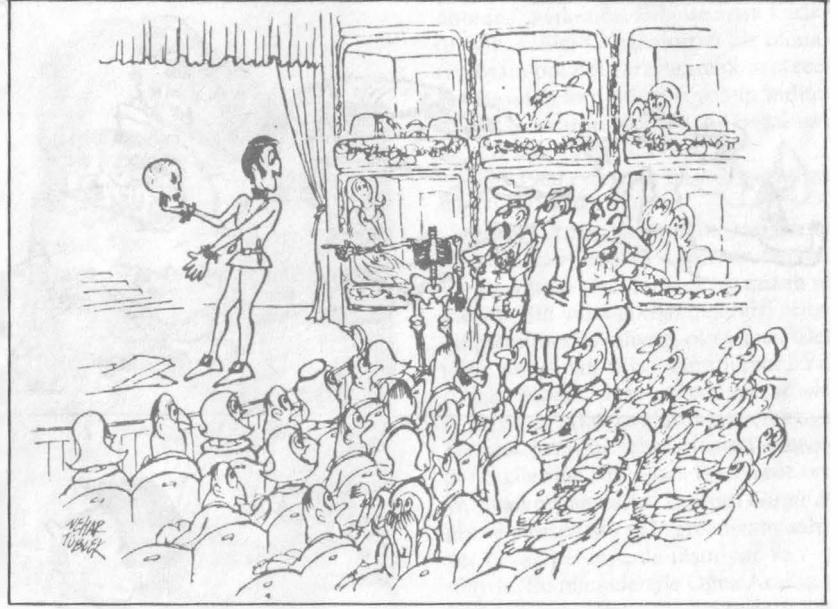
Selma Emiroğlu

Semih Balcıoğlu

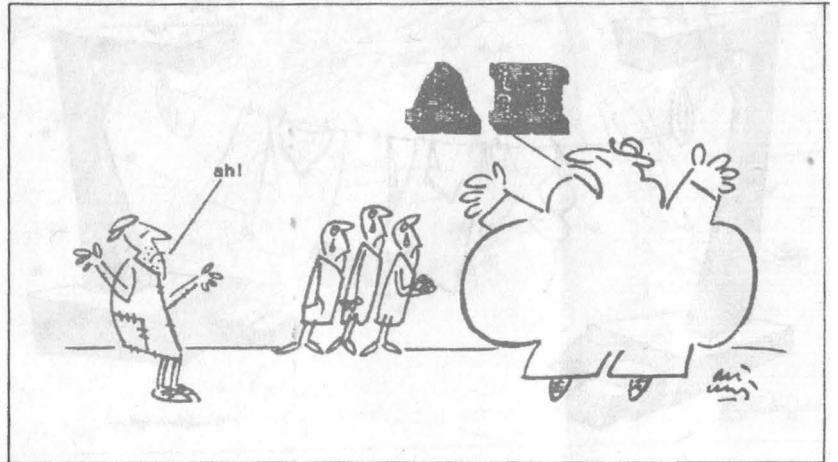
Turhan Selçuk

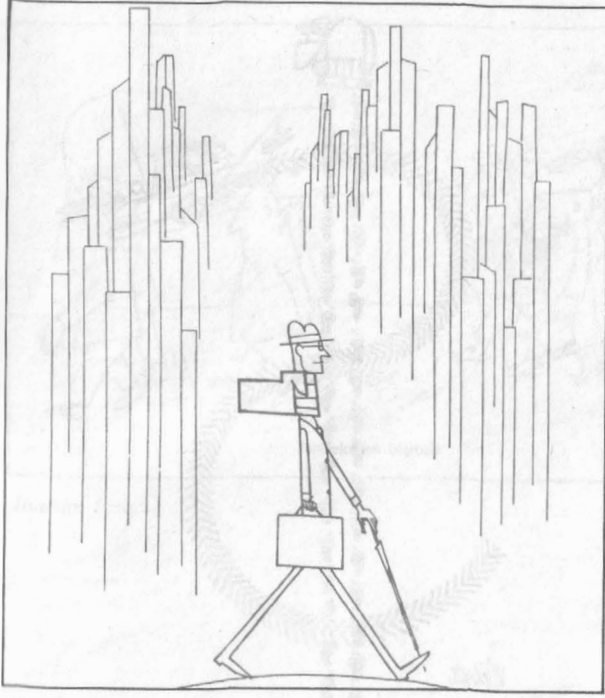

Nehar Tüblek

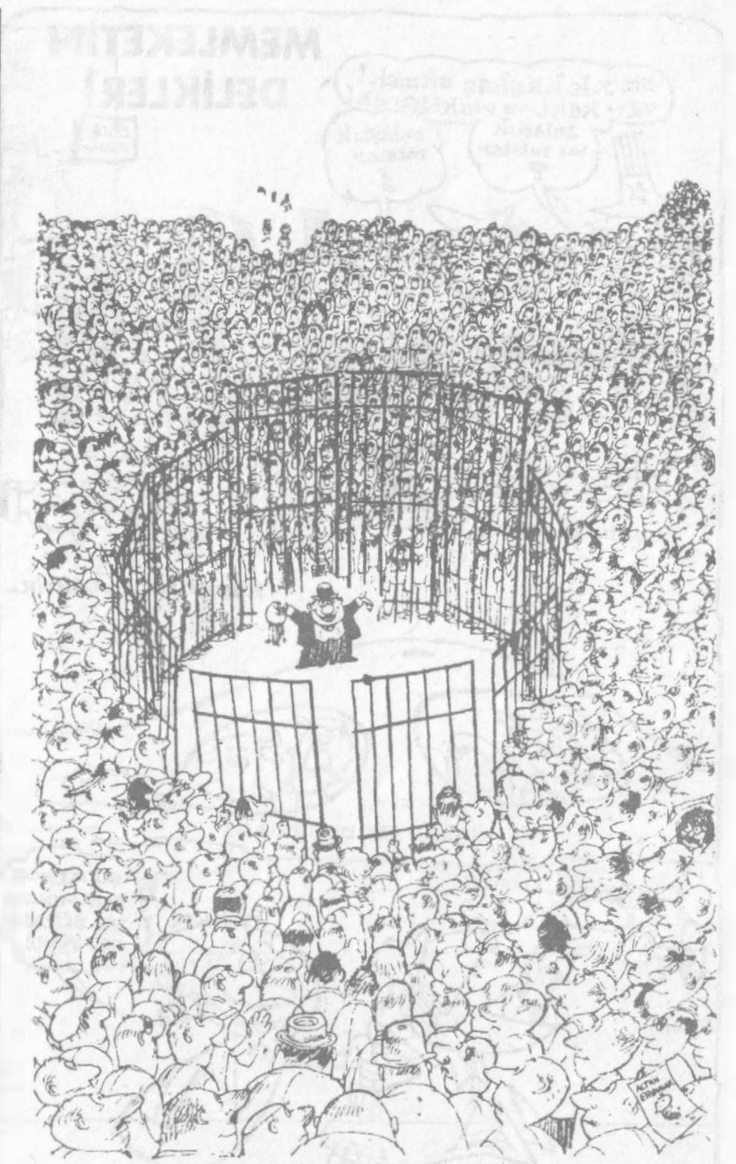
TURHAN

Ali Ulvi Ersoy

Ferruh Doğan

— Ooh... Hepsini hapsedtim. Rahatım artık!..

Altan Erbulak

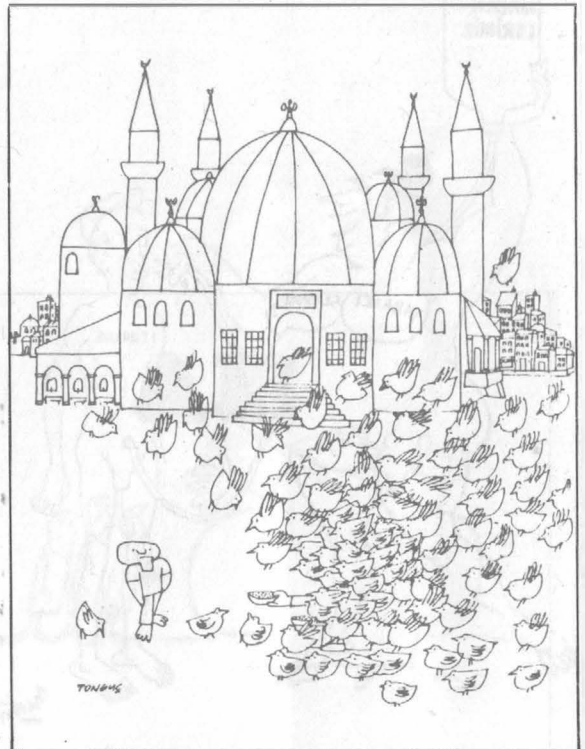
Bedri Koraman

Öğle Aral

Yalçın Çetin

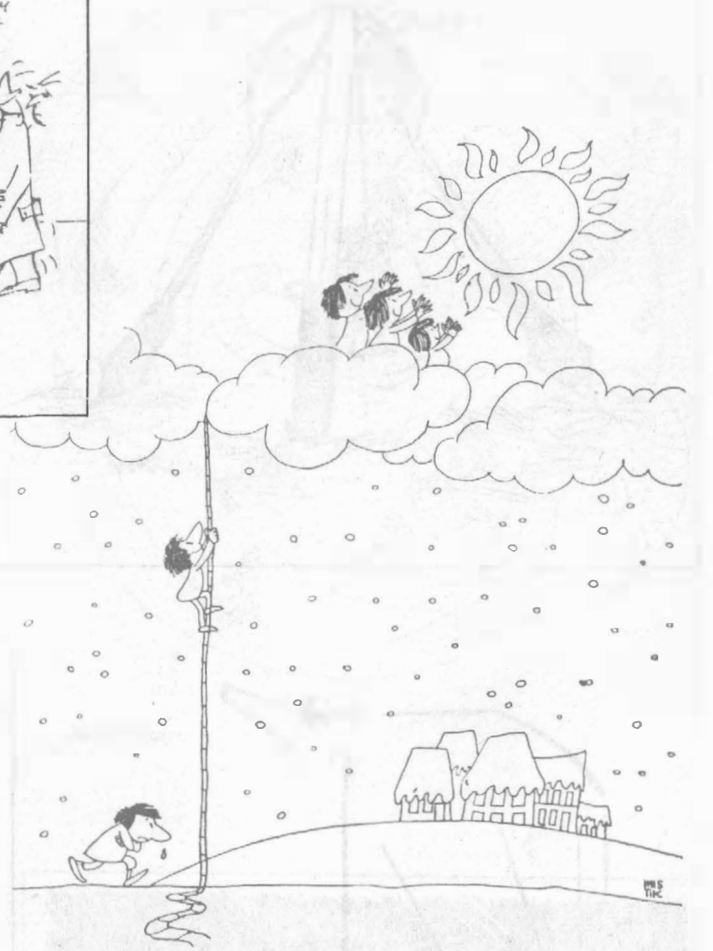

Tonguç Yaşar

Bestekârın ölümü

İbrahim Ersaraç

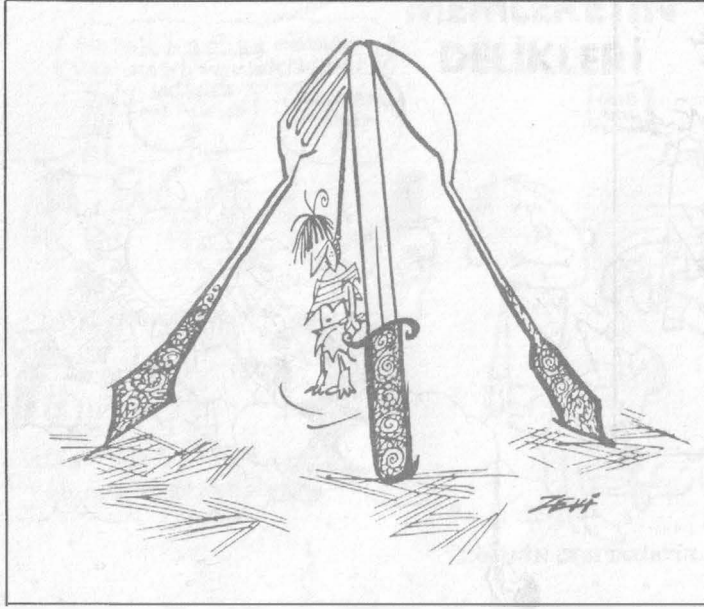

Mıstık

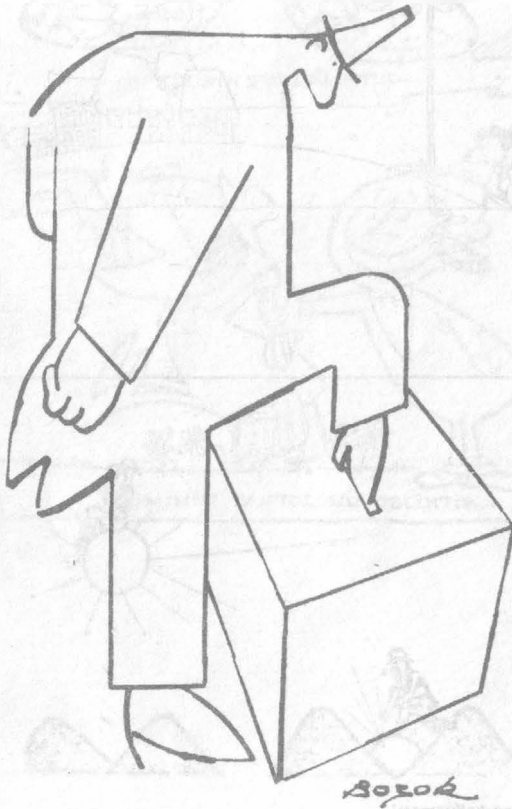
Doğu'nun kalkınması!..

Cafer Zorlu

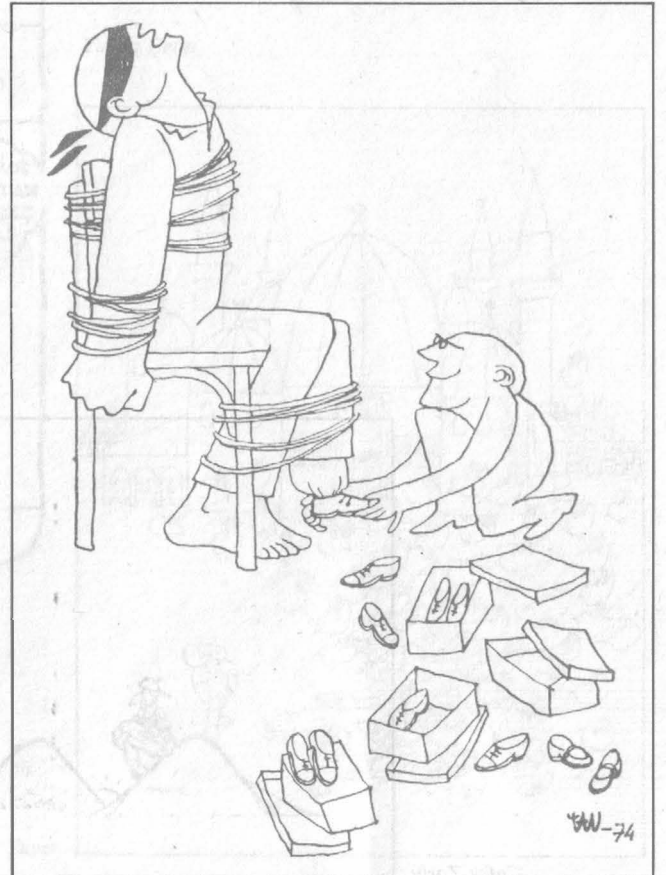

Zeki Beyner

Tan Oral

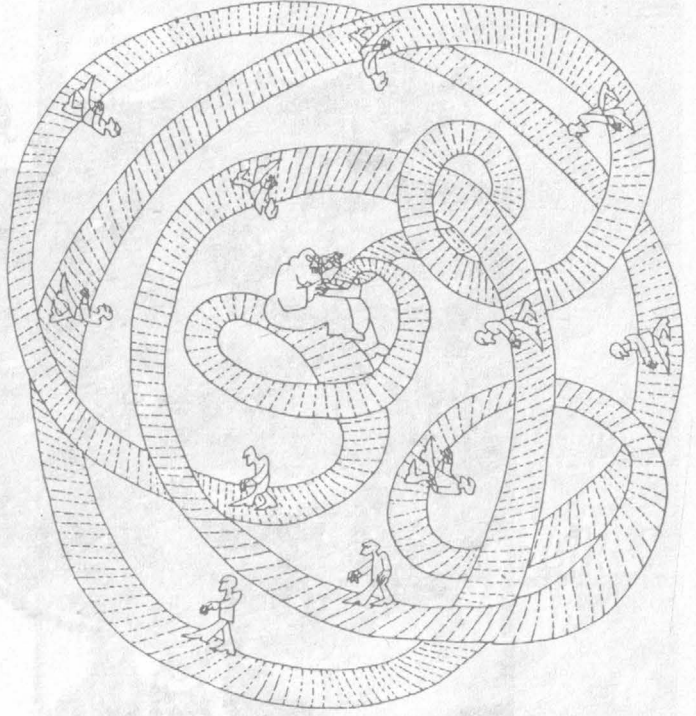

Erdoğan Bozok

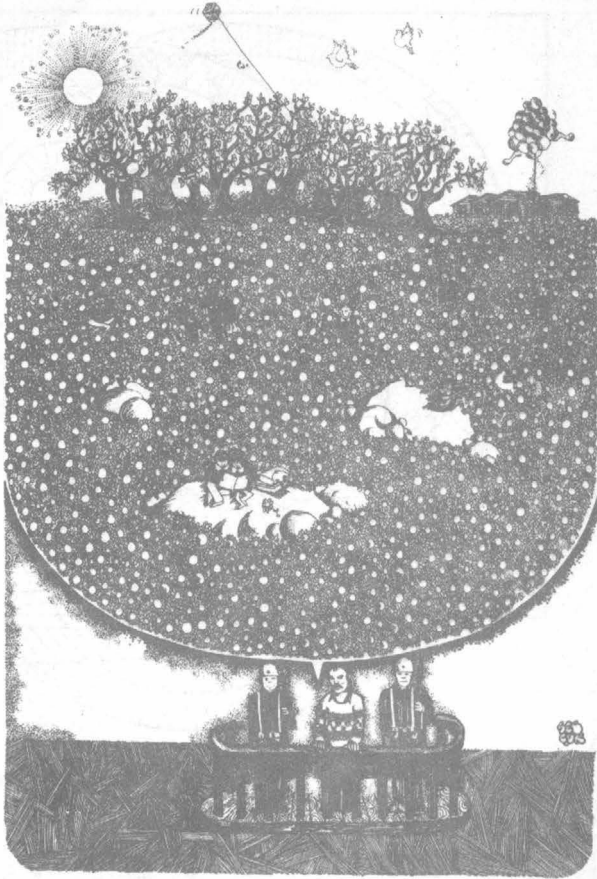
Ferit Öngören

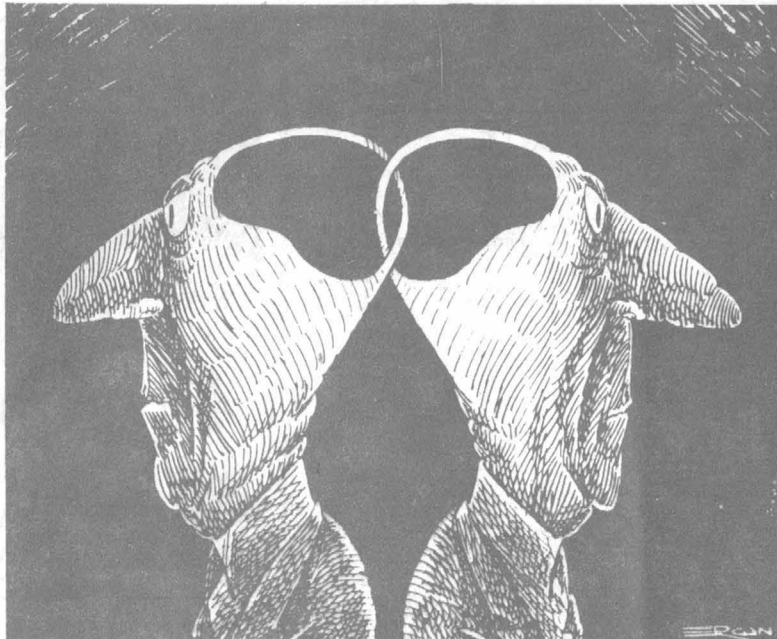
Nezih Danyal

Haslet Soyöz

Selçuk Demirel

Ercan Akyol

Gırgır Olayı

Ferit Öngören

Gırgır dergisinin çok özel ve çok uygun bir ortamda çıktığı doğrudur.

AP ve CHP'nin ikisinin birden iktidarda bulunmadığı o pek az bulunur yıllarda (26 Ağustos 1972'de) başlangıç yapması, *Gırgır*'a sağları bir icmel kazandırıyor. Bunun nedenlerini özetlersek:

- Önce, CHP ve AP gibi iki tek partiden herhangi birini tutmadan yeşerme olanağını yakalamıştır.

- İkinci olarak, bir muhtıra ve müdahale döneminde iktidarlar eleştirilemez sanılıyordu. *Gırgır* böyle bir ortamda, ağırlığı sosyal konularda olan bir yapı kazanır ve politik konuları ikinci plana atmayı başarır.

- Üçüncü olarak, tarafsız başbakanlara ufaktan ufağa dokunulabileceği, zaman geçtikçe anlaşılıyor. Ve bu ufaktan dokunuşlar olağanüstü bir etki yaratmasını biliyor. İlk kez AP'liler ve CHP'liler aynı karikatüre *Gırgır* okurken birlikte gülüyorlar. *Gırgır*, büyük kitleler önünde bağımsız bir mizah dergisi kimliğini kazanır. Durgun mizah sona ermiştir. Gazetelerin ilk sayfalarında karikatürler görülmeye başlar.

- Televizyon da *Gırgır* dergisine çok uygun bir ortam sağlar. Gerçekten de yeni başlayan ve aşırı ilgi toplayan televizyon yayınları *Gırgır* için bulunmaz bir şans olmuştur. Televizyon yayınlarının yarattığı ortak noktalar, *Gırgır*'ın başlıca malzemesi oluyor. Bu ortak noktalarda yapılan tartışmalar sonucu ortaya çıkan mizahı geniş çevreler kolayca anlayabiliyor.

Ne de olsa, haftanın maçları, yerli yabancı filmler, ünlü ses, sinema sanatçıları televizyonda yeni izlendiği için, herkesin belleğindedir. Ayrıca bu tipler balonlarda bol bol konuşmakta; her şeyin anlaşılır olması için yeterli açıklamalar konulmaktadır.

Gırgır'ın çok özel ve çok uygun bir ortamda işbaşı yaptığını vurguluyoruz. Eşi daha önce hiç görülmedik politika ortamını, televizyonun sihirli etkisini özetlemiş olduk. Ofset tekniği de diğerleri ölçüsünde *Gırgır* dergisini biçimlendirir.

Ofset olmayan mizah dergisinin dörtte üçe yakın bölümü dizgi, yani yazı iken, ofset dergi *Gırgır*'da sayfaların hemen hemen hepsi çizgi olur. Ağırlık artık yazılar ya da dizgi yerine el ile yazılan çizgi romanlara, çubuklara, birkaç karelik karikatürlere geçmiştir. Gene ofset tekniği sonucu, haftalık *Gırgır* dergisi bir saat öncesine kadar olan taze olayları verebilecek canlılığa erişir.

Eğer bu üç uygunluk söz konusu olmasaydı, *Gırgır* adındaki mizah dergisi denemesi hiç başlamayacaktı.

Ancak bu uygunluk ortamında da olay yaratacak bir mizah dergisi çıkmayabilirdi. Öyleyse, bir de *Gırgır* dergisinin iç dinamizmi olması gerekiyor. Derginin iç dinamizmi iki noktada odaklaşıyor:

Bunlardan birincisi, espri vericilerle çizerlerin birbirinden ayrılmasıdır. *Gırgır*'dan önce, yazarlar ve çizerler canlarının istedikleri hikâyeleri, yazıları yazarlar, karikatürleri çizerlerdi; dergi de bu dağılmış malzeme ile bağlanırdı. Espri vericiler ayrılınca, dergide bir yönlendirme olmağı ortaya çıktı. Espriyer, işlenecek konular ortaklaşa geliştirilebilir oldu ve bir çizim bütünlüğü doğdu.

İkinci nokta biraz daha önemli. *Gırgır* geniş kitlelerle bağlantı yollarını ararken, "çuval dolusu para" esprisi içinde ilk ilişkiyi kurduğunu görür. Gerçekte 70'li yılların başlarında verilen 50 lira büyük paradır, o zaman gelen fıkralar da çuval dolusudur. Bu çuval esprisi, genç kitlelerin *Gırgır*'a katılmasında ilk kapıyı açar. Dergi ile okuyucular arasındaki bu yoğun posta alışverişi, aynı kapıdan bir karikatür ve mizah akışını sağlayacaktır.

Nitekim *Gırgır* dergisi, dördüncü yılın sonuna doğru espri vericilerini, yazarlarını, çizerlerini kendi okuyucularının içinden devşirerek zengin bir kadro oluşturmasını bilmiştir.

Akbaba'nın kapanmasından sonra, bu anlayışın yeni deneyleri yapılmıştır. *Çarşaf* ve *Çivi* dergileri bunların en önemli iki örneği sayılır. İki dergi de temelde şu mantık yapısına dayanıyordu: *Akbaba*, ofset tekni-

ğinin karikatüre getirdiği olanaklardan yararlanamadı. Yusuf Ziya'dan sonra dergiyi yönetenler *Akbaba* geleneğini kavrayamadılar.

Buna uygun olarak, usta çizerlerden oluşan zengin bir kadro ile renkli ve ofset *Çarşaf* dergisi yayımlanır. Fakat, *Çarşaf* da *Çivi* de umulanı vermez.

Eğer *Gırgır* kendisinden önceki mizah dergisi anlayışını eskitmeseydi, *Çarşaf* dergisi de büyük bir mizah olayı olabilirdi. Bu gerçeğin anlaşılması üzerine *Çarşaf* dergisi de *Gırgır* çizgisinde bir anlayış girer. Usta çizerler dergiden ayrılır, yerine *Gırgır*'ın "çiçeği burnundakiler" aşamasında gençler çizmeye başlar. *Çarşaf* tirajını yükseltir, Türkiye'nin en çok satan üçüncü mizah dergisi olur. İkinci deney *Çivi* ise kapanmaktan kurtulamaz.

Gırgır'ın yanı sıra *Fırt* dergisi yayımlanır. *Gırgır* kadrosunca yayımlanan *Fırt*, her yönden *Gırgır*'ın küçük kardeşidir.

Fırt, kısa sürede Türkiye'nin en çok satan ikinci mizah dergisi olur. Tirajı 200 bine ulaşır. *Fırt*'ın *Gırgır* okulu dışında başlıca özelliği, Altan Erbulak'ın sürekli çizgileri ile dergiyeye katılmasıdır.

Gırgır'a karşı *Gırgır* içinden de deneyler olur. *Gırgır* okulunun en yetenekli gençlerinden yedi karikatürcü ayrılırlar ve *Mikrop* adında bir mizah dergisi çıkarılır. Dergi kısa sürede satışını yitirir ve kapanır. Gençler *Gırgır*'a dönerler ve en sürükleyici imzalar olurlar.

Gırgır okulunun başlıca üyeleri şunlardır:

Çizerler: Ali Doğanlı, Alp Tamer, Behiç Pek, Bülent Arabacıoğlu, Can Barslan, Engin Ergönültaş, Ertan Tank, Esra Sönmez, Galip Tekin, Gani Müjde, Gülay Batur, Gürcan Gürsel, Gürcün Özkan, Hasan Kaçan, İlban Ertem, İrfan Sayar, Latif Demirci, Mehmet Çağçağ, Murat Alpay, Murat Kürüz, Nuri Kurtcebe, Orhan Alev, Özden Öğrük, Ramize Erer, Sarkis Paçacı, Serhat Gürpınar, Suat Gönültay, Suat Özkan, Şevket Yalaz, Tamer Ocak, Ufuk Gürgenç.

Espri vericiler: Atilla Atalay, İsmet Çelik, Murtaza Gürkan, Süleyman Yıldız, Şükrü Yavuz, Yılmaz Okumus.

Uluslararası Yarışmalarda Ödül Kazanan Karikatür Sanatçılarımız

Bordighera: 1956 Türhan Selçuk (birincilik [Altın Palmiye] ödülü), 1963 Nehar Tüblek (üçüncülük), 1968 Nehar Tüblek (ikincilik), 1969 Nehar Tüblek (birincilik [Altın Palmiye]), Semih Balcıoğlu (ikincilik), 1970 Semih Balcıoğlu (ikincilik), 1971 Ferruh Doğan (üçüncülük), 1973 Ferruh Doğan/Semih Balcıoğlu (birincilik [Altın Palmiye]); ayrıca Nehar Tüblek, Türhan Selçuk, Ali Ulvi, Ferruh Doğan, Semih Balcıoğlu, Mim Uykusuz, Tonguç Yaşar, Zeki Beyner, çeşitli tarihlerde özel ödül kazandılar.

Marostica: Ferruh Doğan, Nehar Tüblek, Semih Balcıoğlu, Ercan Akyol, Faruk Özkurt, Bedri Koraman, Hazım Başkaynak, Erdoğan Başol, Mahmut Karatoprak, Yılmaz Karaca, Raşit Yakalı, Tayfur Şapolyo, İbrahim Tapa, Orhan Yaman, Şenol Yorozlu çeşitli tarihlerde özel ödül kazandılar.

Tolentino: 1965 Nehar Tüblek (birincilik), Nehar Tüblek, Ferruh Doğan, Erdoğan Bozok, Semih Balcıoğlu, Tonguç Yaşar, Erol Özdemir, Ziya Ramoğlu, Haslet Soyöz çeşitli tarihlerde özel ödül aldılar.

Bolonya: 1973 Orhan Özdemir/Ferruh Doğan (birincilik), Nehar Tüblek özel ödül.

Ancona: 1973 Semih Balcıoğlu (birincilik), Cem Kenan Öngü ve Ahmet Sabuncu değişik tarihlerde özel ödül aldılar.

Pascara: 1980 Nezh Danyal (birincilik), 1982 Semih Balcıoğlu (karikatür albümü dalında birincilik); Hakan Derman, Erdoğan Karayel, Necati Abacı ve Sait Munzur değişik tarihlerde özel ödül aldılar.

Vercelli: Türhan Selçuk, Oğuz Makal, Mahmut Akgün, Mustafa Bora, Faruk Özkurt, Hakan Seçkin değişik tarihlerde özel ödül kazandılar.

Üsküp: 1969 Nehar Tüblek (birincilik), 1971 Meral Simer (ikincilik), 1972 Ferruh Doğan/Meral Simer/Tonguç Yaşar (ikincilik), 1974 Şadi Dinççağ (ikincilik), 1979 Mahmut Karatoprak (ikincilik); Ferruh Doğan, Bedri Koraman, Eflatun Nuri, İsmail Biret, Haluk Soyer, Erdoğan Bozok, Tan Oral, Şadi Dinççağ, Haslet Soyöz değişik tarihlerde özel ödül kazandılar.

Saraybosna: Ferruh Doğan, Tonguç Yaşar, Faruk Özkurt, Ali Ulvi, Bedri Koraman, Şadi Dinççağ çeşitli tarihlerde özel ödül kazandılar.

Montreal: 1966 Erdoğan Özer (büyük ödül-birincilik), Tonguç Yaşar (spor dalında birincilik).

Gabrova: 1973 Erdoğan Bozok (büyük ödül [Altın Ezop]); Semih Balcıoğlu (üçüncülük); Mıstık, Ferruh Doğan, Eflatun Nuri, Sait Munzur değişik tarihlerde özel ödül kazandılar.

Duisburg: Erdoğan Karayel, Faruk Çağla, Sait Munzur, Şadi Dinççağ, Enduran Enbaş, Almanya'da çalışan yabancı işçilerin ülkeleri arasında düzenlenen "Yabancı elde çalışanlar" konulu yarışmada dördüncülük ödüllerini kazandılar.

Tokyo: 1982 Yomiuri Yarışması'nda Atilla Özer ikincilik, Gürbüz Doğan Ekşioğlu ile Ercan Akyol özel ödül; 1983 Tan Oral, Mahmut Akgün (Ekselans Ödülü).

Uluslararası Simavi I. Karikatür Yarışması: Haslet Soyöz (ikincilik).

Uluslararası Akşehir Nasreddin Hoca Karikatür Yarışması: 1978 Beysun Gökçin (birincilik), 1979 Mehmet Altuğ (birincilik).

Akşehir Nasreddin Hoca Karikatür Yarışmaları Sonuçları

1. Uluslararası Akşehir Karikatür Yarışması (1974): Büyük Ödül: Vazquez de Solo (İspanya); Başarı Ödülleri: Milko Dikov (Bulgaristan), Mehmet Sönmez (Türkiye), Staykoviç Pragolyap (Yugoslavya), Stoyan Hristov (Bulgaristan).

2. Uluslararası Akşehir Karikatür Yarışması (1975): Büyük Ödül: Tim (Fransa); Başarı Ödülleri: Stoyan Hristov (Bulgaristan), Miodrąg Stojanoviç (Yugoslavya), Oskar Weiss (İsviçre), Valantin Razantsev (Sovyetler Birliği), Milko Dikov (Bulgaristan).

3. Uluslararası Akşehir Karikatür Yarışması (1976): Büyük Ödül: Brenner Gyorgy (Macaristan); Başarı Ödülleri: Kadırbayev VL (Sovyetler Birliği), Slacoljub İgnjatoviç (Yugoslavya), Oleg Tesler (Sovyetler Birliği), Orhan Ça-

lışkan (Türkiye), Barojeviç Vladimir (Yugoslavya).

4. Uluslararası Akşehir Karikatür Yarışması (1977): Büyük Ödül: Borojeviç Vladimir (Yugoslavya); Başarı Ödülleri: Janusz Kapusta (Polonya), Ciosu Canstantin (Romanya), Leonid Tishkov (Sovyetler Birliği), Valantin Rozansev (Sovyetler Birliği), Zvetan Mimdiev (Bulgaristan).

5. Uluslararası Akşehir Nasreddin Hoca Karikatür Yarışması (1978): Büyük Ödül: Beysun Gökçin (Türkiye); Başarı Ödülleri: Janusz Kapusta (Polonya), G.Çavuşev (Bulgaristan), Anton Dragoş (Romanya), Haslet Soyöz (Türkiye), Mustafa Doğruer (Türkiye).

6. Uluslararası Akşehir Nasreddin Hoca Karikatür Yarışması (1979): Büyük Ödül: Meh-

met Altuğ (Türkiye); Başarı Ödülleri: Yuki-yoski Tokoro (Japonya), Lubomir Mihailov (Bulgaristan), Laville (Fransa), Mojmir Mihailov (Yugoslavya), Tonguç Yaşar (Türkiye).

7. Uluslararası Akşehir Nasreddin Hoca Karikatür Yarışması (1980): Büyük Ödül: Mustafa Remezani (Iran); Başarı Ödülleri: Lido Contemort (İtalya), Abdullah Üçyıldız (Türkiye), Andrzej Czycylo (Polonya), Josette Janssens (Belçika), Peter Puszt (Macaristan).

Akşehir Gençler Arası Karikatür Yarışması (1973): Birincilik: Alper Uygur ve Ahmet Aykanat; İkincilik: Sami Caner; Üçüncülük: Nezh Danyal ve Ali Galip Altunçul.

MÜZECİLİK

Türkiye'de Müzecilik

Sümer Atasoy

Çerçeve Yazılar

- **Ankara Etnoğrafya Müzesi**
Sümer Atasoy
- **Topkapı Sarayı Müzesi**
Sümer Atasoy
- **Anadolu Medeniyetleri Müzesi**
Sümer Atasoy
- **Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi**
T. Oğuz Alpözen
- **Dünyada Müzeciliğin Gelişimi**
Sabahattin Batur

Bu konuda ayrıca *Arkeoloji*, *Eski Eserler* maddelerine bakınız.

Türkiye'de Müzecilik

Sümer Atasoy

Halka açık ilk müze İngiltere'de 1683 yılında kurulmuştur. Oysa ülkemizde ilk müzenin kuruluşu bir buçuk yüzyıl sonra, eski eserlerin depo edilmesiyle başlar.

Batıların ülkemizde kazılar yaptıkları, buldukları eski eserleri yağma ettikleri bir dönemdir bu. Eserlerin yurt dışına kaçırılmasını önleyecek bir kanun, kaçakçıları kontrol edecek bir örgüt yoktur. Osmanlı İmparatorluğu siyasi ve ekonomik yönden çöküntü halindedir. Müzecilik ve eski eser konusuna ilgi duyanlar pek azdır.

Ülkemizde çeşitli sanat eserlerine ilk defa ilgi gösteren Fatih Sultan Mehmed'dir. Topkapı Sarayı ikinci avlusuna Bizans devri lahit ve sütun başlıklarını toplamıştır. Ancak müze fikri sonraları ortaya çıkar. Ülkemizdeki müzeciliği dört ayrı dönemde incelememiz gerekmektedir.

OSMAN HAMDİ BEY (İstanbul 1842 - İstanbul 1910), müzeci, ressam. Paris'te hukuk öğrenimi gördü, resim çalıştı. Çeşitli devlet memurluklarında bulunduktan sonra Sanayi-i Nefise Mektebi Müdürlüğüne getirildi. Bu görevi sırasında müze müdürlüğünü de üstlenerek ülkemizde müzeciliğin temellerinin atılmasını sağladığı gibi, arkeolojik kazılardan elde edilen eski eserlerin İstanbul'a getirilmesini ve yeni bir müze binası yapımını da sağladı.

Birinci Dönem

(Osman Hamdi Bey'den Öncesi)

Sultan Abdülmecid, 1845 yılında Yalova civarına yaptığı bir gezide, üzerindeki imparator Konstantin adının bulunduğu yazıtlı taşlar görür. Bunları toplatıp İstanbul'a gönderir. Tophane-i Âmi-re Müşiri olan Fethi Ahmet Paşa, bu taşları Harbiye ambarı olarak kullanılan Aya İrini (Hagia Eirene) Kilisesi'nde toplar. Daha sonra çeşitli yerlerden getirilen eserler de burada depolanmaya başlanır. Eserler iki grup oluşturur: Mecma-i âsar-ı âtika (eski eserler) ve mecma-i âsar-ı esliha (eski silahlar).

Bu arada taşınmaz eski eserlere de ilgi gösterildiğini bilmekteyiz. 1856 yılında Sultanahmet Meydanı'ndaki Dikilitaş ile Burmalı Sütun'un etrafının molozlardan temizlendiği ve demir parmaklık yapıldığı *Ceride-i Havadis* gazetesinde yazılmıştır. Ayrıca bu eserlerin kıymetli olduğu ve korunması gerektiği belirtilmiştir.

Fethi Ahmet Paşa'nın 1857 yılında ölümünden sonra eski eserlerin depolanması devam eder. Halka açık olmayan müze deposu, özel izinle gezilebilirdi. Burasının küçük bir kataloğunu 1868'de ilk defa yayınlayan Fransız Albert Dumont, buradan "St. İren Müzesi" diye söz etmektedir.

1866-67 yılında Cağaloğlu'ndaki Sultan II. Mahmut türbesi karşısında, "Müzehane" adıyla bir yer kurulmuşsa da, burası müze şekline dönüştürülemedi.

Aya İrini deposunun düzenlenmesi ve müze haline getirilmesi Âli Paşa'nın sadrazamlığı zamanında olur. 1869 yılında buraya Müze-i Hümayûn (İmparatorluk Müzesi) adı verilir ve başına Galatasaray Sultanisi tarih öğretmeni İngiliz E. Goold getirilir. Yine o dönemde, Maarif Nezâreti'nden valilere bir genelge gönderilir. Bu genclgede eski eserlerin neler olduğu ve değerleri anlatılır; devlete ait oldukları ifade edilerek müzeye konmak üzere İstanbul'a yollanmaları istenir. Böylece Osmanlı Devleti'ne ait topraklardan gönderilen eserler müzede toplanır. Müze müdürü Goold, Marmara Adası ve Tekirdağ yörelerinden heykeller bulup getirir; böylece 160 kadar eser toplanır. Goold, 1871 yılında müzenin Fransızca kısa bir kataloğunu yayımlar. Âli Paşa'nın yerine geçen Mahmut Nedim Paşa, 1871'de müze müdürlüğünü kaldırır ve Goold'u görevinden alır. Bir koleksiyoncu olan Avusturya elçisinin ısrarı ile res-

satın Terenzio müzenin başına getirilir. Ancak, yetki verilmediğinden, Terenzio'nun dikkate değer bir çalışması olmamıştır.

Kısa bir müddet sonra Ahmet Vefik Paşa sadrazam olur ve 1872'de Müze Müdürlüğünü yeniden kurar. Avusturya Lisesi Müdürü Alman Dr. Anton Dethier, müze müdürü tayin edilir. Türk müzeciliğinde son yabancı müdürdür. Osmanlı Devleti içinde ortaya çıkan eski eserlerin incelenmesi, değerlendirilmesi ve rapor edilmesi konusunda tek yetkili olan Dethier, adanları vasıtasıyla ülkenin çeşitli yerlerinden eski eserler toplatır. 1874 yılında Kıbrıs'tan 88 sandık dolusu Cesnola koleksiyonunu getirir. *Medeniyet* gazetesinde bu eserler içinde yer alan heykellerin resimlerinin basılması, o devir için oldukça önemli bir olaydır.

Aya İrini'de toplanan eserlerin sayısı 650'yi bulmuştu. Binadaki nem oranı eserlere zarar veriyordu. Bu nedenle müze için yeni bir bina gerekiyordu.

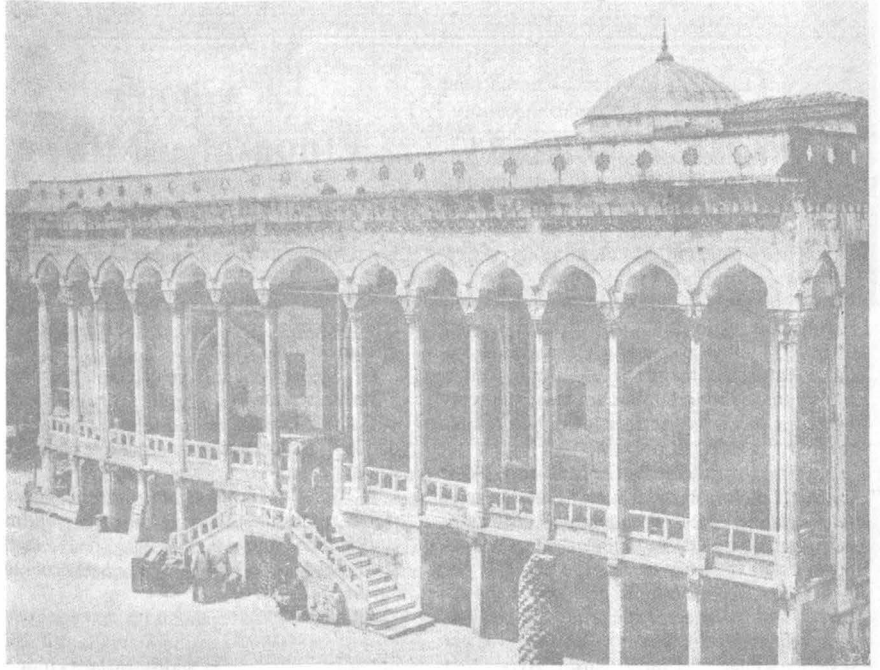
1873'de Maarif Nâzırı Cevdet Paşa, müzenin genişletilmesini ve halka açılmasını ister. Dr. Dethier, müze olarak Çemberlitaş'ta bir bina yaptırmayı düşünürse de başarı sağlayamaz; bunun üzerine Çinili Köşk'ün kullanılmasını teklif eder. Maarif Nezareti de başbakanlığa bir yazı göndererek, müzenin Çinili Köşk'e taşınmasının önemini vurgular. Bu yazıda şöyle denir:

"Hükümet, millî eğitimin bu önemli bölümünü gözönüne alarak, bundan önce Topkapı Sarayı civarında bulunan Cehane'nin bir bölümünü müze olmak üzere ayırmış, şimdiye kadar ele geçen eserler orada toplanıp saklanmıştır. Ancak burası silah saklamak için askerlere gereklidir. Aynı zamanda burası sergileme için yeterli genişliğe sahip değildir. Sikkeler sandıklar içinde saklanmaktadır. Oysa eldeki eski eserler 200 bin lira değerindedir. Eski eserler Avrupalılarca müzede daima görülmektedir. Bu nedenle hükümetin şanına uygun bir düzende bulunması gerekir. Eldeki eski eserlerin rehin tutularak 20-30 bin lira borç alınması, bununla bir müze binası yaptırılması, borcun ana parası ile faizini ödemek için de müzeye giriş ücreti konulması ve birbirinin aynı eski eserlerden birinin satılması görüşleri ortaya atılmıştır. Fakat yeni bina yapılıncaya kadar, eski eserlerin nenden dolayı zarara uğramaları söz konusudur. Bunun için mevcut binalardan birinin müze olarak kullanılması

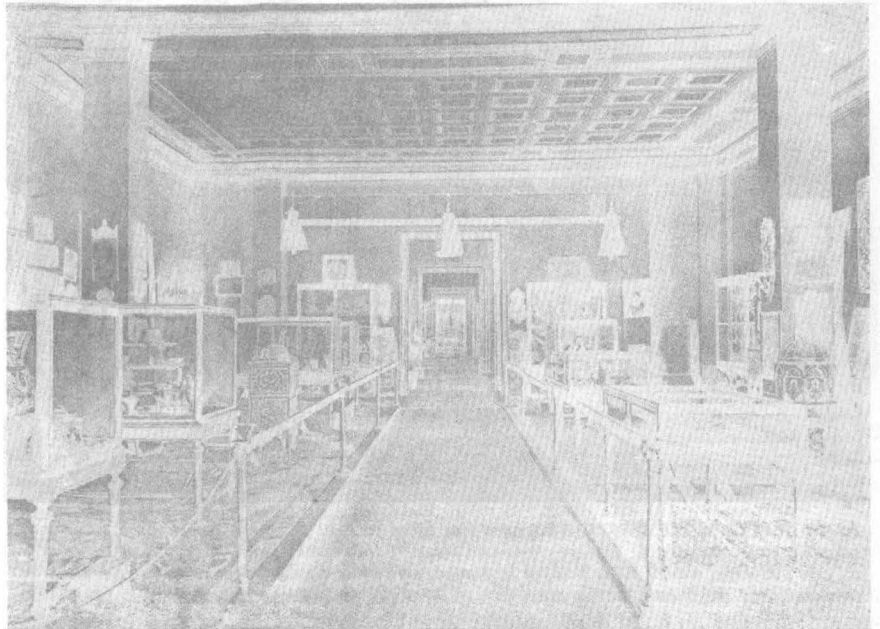
gerekli görülmüştür. Müze müdürünün söylediğine göre, Çinili Köşk bu işe elverişli olup, izin verilirse düzgün bir müze ortaya çıkacaktır."

Ocak 1874'de müzerin taşınması kesinleşir. Binadaki onarım, değişiklik ve

eski eserlerin taşınması 1880 yılına kadar sürer. 16 Ağustos 1880 tarihinde düzenlenen bir törenle Maarif Nâzırı Münif Paşa, Çinili Köşk Müzesi'ni açar. Törende Mekteb-i Âliye (Yüksek Okullar) Müdürü Aristoklis Efendi ve Müze Müdürü

ÇİNİLİ KÖŞK: 1472 yılında Fatih'in İstanbul'da yaptırdığı köşk, 1875 yılında Osman Hamdi Bey tarafından müzeye dönüştürüldü. O dönem fotoğrafları görülen Çinili Köşk, daha sonra Fatih'le ilgili eşyanın sergilendiği bir özel müze haline getirildi.

Dr. Dethier de birer konuşma yaparlar. Müzedeki personel sayısı zamanla artar, fakat eserlerin kayıt ve katalog işlemleri henüz bilimsel değildir.

Türk müzeciliğinde ilk Âsar-ı Âtika Nizamnamesi (Eski Eserler Tüzüğü) 1874 yılında, Dr. Dethier zamanında yürürlüğe

girmiştir. Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yabancılara kazı yapma izni 1840 yılından beri verilmekteydi. Diplomatik desteğe sahip pek çok eski eser meraklısı ya da amatör arkeolog kazılarda buldukları eserleri yurt dışına götürüyorlardı. Çökmüş Osmanlı Devleti'

nde tarihi eser kaçakçılığı ile uğraşacak devlet adamı yoktu. 1869-1872 yılları arasında bir tüzük hazırlanmışsa da yürürlüğe konmamıştı.

1874 tarihli Eski Eserler Tüzüğü, kaçakçılığı kesin olarak önleyemiyordu. 36 maddelik tüzüğe göre kazılarda çıkan

Ankara Etnografya Müzesi, Cumhuriyet devrinde yapılan ilk müze binasına sahiptir. Ankara'nın Namazgâh denilen tepesinde, mimar Arif Hikmet Koyunoğlu tarafından çizilen projeye göre 1925-27 yılları arasında inşa edilmiştir. Anadolu'nun çeşitli yerlerinden derlenen etnografik malzeme ile 1930 yılında ziyarete açılmıştır. On salonu, kitaplığı, arşivi, depoları ve büroları vardır.

Müzenin giriş holü, üzeri kubbe ile örtülü büyük bir salondur. Atatürk'ün naaşı, 1938-1953 yılları arasında geçici olarak burada muhafaza edilmiştir. Şeref Salonu denilen bu bölümde şimdi Atatürk'ün anısı için sembolik bir mezar ve mermer levha bulunmaktadır.

Etraftaki vitrinlerde ise Osmanlı devri ok ve yayları, kılıçlar, nargile, fincan, lamba, porselen gibi eserler sergilenmektedir. Müzede, Selçuklular devrinden günümüze geleneksel sanatımızdan örnekler verilmektedir.

I. Salon: Anadolu halk giysileri ve süs eşyası görülür. Vitrinlerde üç etek entarîfler, bindallı gelin elbiseleri, kadın başlıkları, Sivas yöresinden toplanan çoraplar vardır. Ayrıca ber-

Ankara Etnografya Müzesi

Sümer Atasoy

ber takımları, hamam eşyası ve Türkmen kelimeleri yer alır.

II. Salon: El işlemei keseler, oyalar, çevreler, uçkurlar, peşkirler ve yatak örtüleri sergilenmektedir.

III. Salon: Anadolu ve Osmanlı devri halı, kilim ve seccadeleri görülür. Vitrinlerde 17. yüzyıla ait kumaşlar, kadifeler, kuşaklar vardır. Ayrıca bir dokuma tezgahı ve aletleri de yer almıştır.

IV. Salon: Madeni eşya örneklerinin gösterildiği salondur. Bakır ve pirinçten yapılmış sini, kazan, maşrapa, mangal, fener, ibrik, tepsi gibi maden işçiliğinin en güzel örnekleri vardır.

V. Salon: 17. yüzyıla ait bir Ankara evinin misafir odası aslına uygun olarak tanzim edilmiştir. Ocak, dolap, sedir, raflar, kilim ve

mangal sosyal yaşantıyı belirtmesi bakımından ilginçtir. Ayrıca vitrinlerde ağızlık, sigara çubuğu, enfiye kutusu gibi gündelik eşya örnekleri yer alır.

VI. Salon: Bu salonda tekke, turbe ve tarih katlara ait eşya bulunur. Mevlevilere ait kudüm, halile, ney, nakkare gibi müzik aletleri, sema giysisi, şifa topuzları, rûfai tarikatına ait şiş ve gülleri, Hacı Bayram Veli'nin hırkası, bektâşilerin uğur saydıkları oniki köşeli teslim taşları, buhurdan, âlem, şamdan ve havanlar, nazarlık ve falcı takımları sırasıyla görülür.

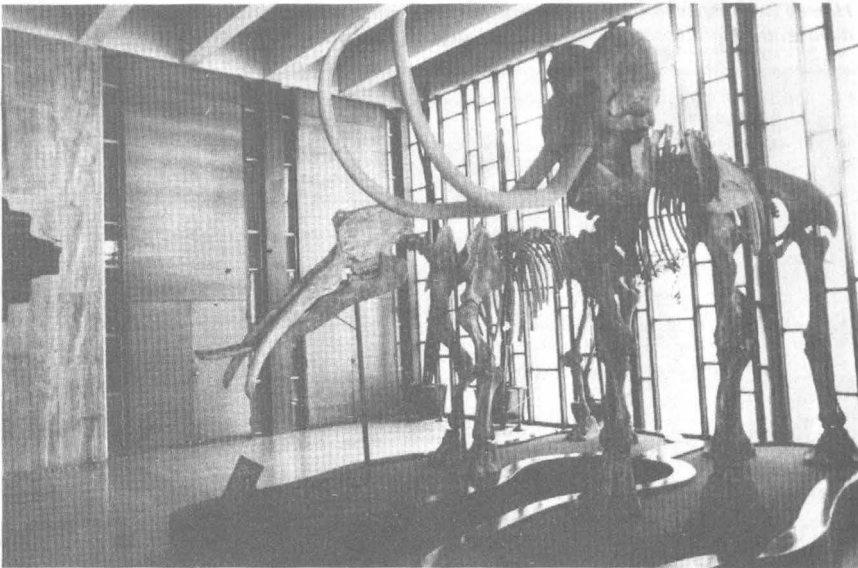
VII. Salon: Türkiye B.M.Meclisi'nin ilk üyelerinden Besim Atalay, çeşitli devirlere ait özel koleksiyonunu müzeye hediye etmiştir. Bu salondaki eserler B.Atalay'a ait silah, kitap, mutfak eşyası, anşap ve canı eserler, anahtar ve kilitler, halı ve kilim gibi 800 kadar eseri kapsar.

VIII. Salon: Yazma eserler, tezhipli Kur'anlar, padişah fermanları, levhalar ve yazı takımları sergilenir.

IX. Salon: Selçuklu ve Osmanlı devrinin ahşap eserleri görülür. 13. yüzyıla ait Ankara Kızılbey Camii'nden getirilmiş bir taht dikkati çeker. Üzerinde Selçuklu Sultanı III. Keyhüsrev'in adı yazılıdır. Tahtın yanında Ahi Şerefüddin'e ait ahşap, üzeri aycet ve dualarla kaplı sanduka vardır. Yanlarda 14 ve 15. yüzyıllara tarihlenen cami ve türbe kapıları, vitrinlerde Osmanlı devri sedef işçiliğini gösteren çekmece ve kutular yer alır.

X. Salon: Çoğu Selçuklu devrine ait ahşap eserler vardır. Cami ve türbelerden getirilmiş mihrap, mimber, kapı gibi eserler, dünyada nadir raslanan ve ağaç işçiliğinin en güzel örnekleridir. 12. yüzyıla ait Siirt Ulucami mimberi, 15. yüzyıla ait Çelebi Sultan Medresesi kapısı gibi..

Müzenin arşivinde binden fazla şerîye mahkemesi sicili bulunmaktadır. Cumhuriyetten önce fertler arasındaki her türlü anlaşmazlıklar, kadılar tarafından şerîye mahkemelerinde bakılırdı. Bütün yazışmalar sicil adı verilen bir deftere işlenirdi. Türk toplumunun tarihi, sosyal ve hukuki yaşantısını aydınlatıcı sayısız bilgi bu sicillerde bulunmaktadır. Bu arşiv, araştırma ve inceleme yapacaklara bir kaynak durumundadır.

ETNOGRAFYA MÜZESİ: 1925-27 yıllarında inşa edilen ve 1930'da ziyarete açılan müze, on salonu, kitaplığı, arşivi, depoları ile Türkiye'nin önemli müzeleri arasındadır. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait eşya yönünden olduğu kadar padişah fermanları, şerîye mahkemeleri sicilleri vb. belgeler yönünden de ulubildiğine zengindir.

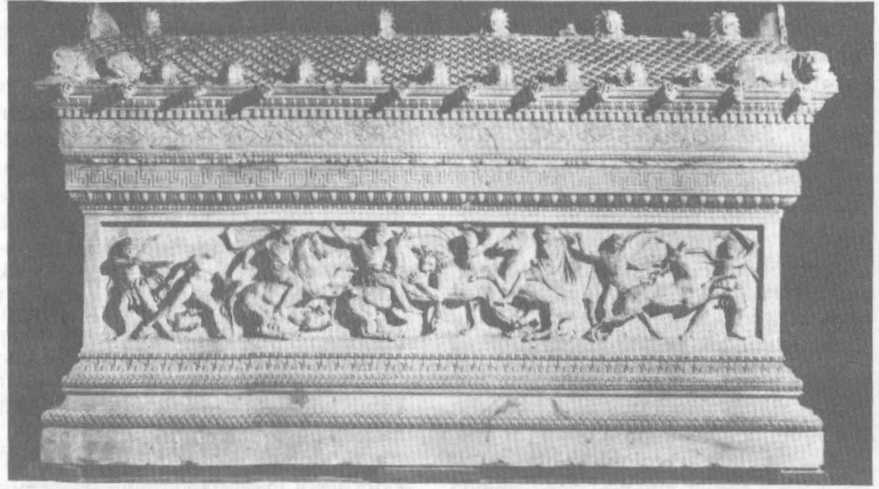
eserlerin üçte biri devlete, üçte biri kazı yapana, üçte biri de arazi sahibine kalıyordu. Kazı yapanlar paylarına düşen eserleri yurt dışına çıkarma hakkına sahipti.

Meclis-i Kebir-i Maarif (Maarif Nezaret-i Talim-Terbiye Kurulu), bir süre sonra tüzük maddelerinde değişiklik yaparak müzelik eserlerin yurt dışına çıkarılmasına engel olmak ister. Bu değişikliğe göre eserlerin tamamı devlete verilecekti. Fakat bu husus hiçbir zaman yürürlüğe konamaz. Yabancıları gücendirmek için, topraklarımızda çıkan eserlerin yurt dışına çıkarılmasının yasak olduğu bile açıklanamaz. Dr. Dethier'in müze müdürlüğü zamanında arkeoloji ve müzecilik öğrenimi yapacak bir okul kurulmasına karar verilir. Yabancıların yaptıkları kazılarda çıkan eserleri inceleyecek, onarımını yapacak ve kazı araştırmalarını yönetecek elemanlar yetiştirecek bu okula ait bilgiler 1874 yılında gazetelerde yer alır. Galatasaray Sultanisi'nden Fransızca, Latince ve Rumça öğrenerek mezun olmuş öğrenciler arasından onu, bu okulda iki yıl özel öğrenim görecekti. Nümismatik, alçı-kopya alma, fotoğrafçılık dersleri okutulacaktı. Okulun müdürlüğünü Dr. Dethier yapacak ve öğrenciler ayda 200 kuruş maaş alacaktı.

1877 yılında Abdülaziz tarafından kuruluş onayı çıkan bu okulun öğretime geçtiğine ilişkin bilgiler mevcut değildir. Fakat Tanzimat devrinde böyle bir okulun açılması fikri bile son derece önemli bir olaydır. Çünkü 1984 Türkiye'sinde müzeci yetiştirecek ve eğitecek bir okul henüz açılmamıştır.

Dr. Dethier zamanında müze personeli giderek artar. Kayıt, katalog ve yazışmalar için yabancı dil bilen Limoncu Efendi, Nikolaki Efendi, Fulers, Kadri Bey gibi şahıslar görev yapar. 1878 yılında "Müze Komisyonu" kurulur. Komisyonun görevi, müze yapılan Çinili Köşk'ün onarımı, eserlerin taşınması, kazıların düzenli yapılması ve müzenin sergilemesine yardımcı olmaktır. Müze müdürü ile memurları, sekiz üyeli komisyonun devamlı üyeleri olacak, diğer üyeler eski eser bilgisi olan kimselerden seçilecekti. Komisyon üyeleri arasında o zaman Be-yoğlu 6. Daire Belediye Reisi olan Osman Hamdi Bey de vardır.

Hasta ve ihtiyar olan Dr. Dethier 1881 yılında ölür. Maarif Nezareti, ülkede eski eseri bilen kimse bulunmadığı için

İSKENDER LÂHDİ: 1887 yılında Sayda dolayında (bugün Lübnan'da) Aya'da Fenike krallarına ait bir yeraltı nekropolünde başka birtakım önemli lahitlerle birlikte bulunan İskender Lâhdi, bir gemiyle İstanbul'a getirilmişti. Bugün İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin en değerli eserleri arasındadır.

İSTANBUL ARKEOLOJİ MÜZESİ: Osman Hamdi Bey'in mimar Valaury'ye planlarını çizdirdiği bina, Türkiye'nin ilk müze binası olarak 13 Haziran 1891'de "Müze-i Hümayün" adıyla açıldı. 1800 metrekairelik alanı kaplayan bina, İskender Lahdi ile birlikte Sayda'dan getirilen Ağlayan Kadınlar Lahdi'nden esinlenilerek yapılmıştı. Sonradan ek binalarla genişletildi ve "Âsar-ı Âtika Müzesi" adını aldı.

Berlin Elçiliği'ne yazı göndererek bir müze müdürü bulunmasını ister. Berlin Elçiliği de Berlin Müzesi Başkâtibi Dr. Millhofer ile sekiz yıllık bir sözleşme imzalamak üzere anlaşır. Fakat bu arada müze müdürlüğünde bir Türk'ün denenmesi fikri akla gelir. Osman Hamdi Bey, babası Ethem Paşa ve okul arkadaşı Mü-

nir Paşa'nın desteği ile II. Abdülhamid tarafından müze müdürlüğüne tayin edilir (11 Eylül 1881).

İkinci Dönem (O. Hamdi Bey'den Cumhuriyet'e)

Ethem Paşa'nın oğlu olan Osman Hamdi, Paris'te on iki yıl resim öğreni-

mi görmüş, yurda dönünce çeşitli devlet memurluklarında bulunmuştu. Yabancı dil bilgisi, kültürü ve yurt dışında açtığı sergileriyle büyük bir şöhreti vardı.

Müze Müdürlüğünün yanı sıra, kurulması kararlaştırılan Sanayi-i Nefise Mektebi (Güzel Sanatlar Okulu) Müdürlüğünü de üstlenerek gelecek yılların büyük müzesini kurmak üzere çalışmalara başladı.

İlk olarak Çinili Köşk'ün içinde ve çatısında gerekli tamirleri yaptırdı. Çinilerin üzerlerindeki sıvaları kaldırdı. Güzel Sanatlar Okulu olarak kullanılmak üzere bir bina inşa ettirdi (bugünkü Eski Şark Eserleri Müzesi).

Gün geçtikçe arkeolojik kazılardan elde edilen eserler çoğaldı. 1887 yılında Sayda şehrinde (bugün Lübnan'da), kralara ait bir mezarlık bulundu. Yapılan kazılarda yirmi kadar lahit çıktı. İskender, Ağlayan Kadınlar, Satrap, Likya ve Tabnit I ahdi gibi eserler büyük ilgi uyandırdı.

Bir gemiyle İstanbul'a getirildi. Bunları koyacak yer olmadığından, yeni bir müze binası yapımına geçildi.

Osman Hamdi, Mimar Valaury'ye planlarını çizdirerek bugünkü İstanbul Arkeoloji Müzesi'ni inşa ettirmeye başlandı. Önceleri tek katlı düşünülen bina, padişahın onayı ile iki katlı olarak yapıldı.

İçindeki döşeme ve dolaplarla birlikte 730.604 kuruş harcandı. Türkiye'de ilk müze binası olan Müze-i Hümayun, 13 Haziran 1891 tarihinde açıldı. İki katlı, 1800 metre karelik bir alanı kaplayan dikdörtgen binanın dışı, Ağlayan Kadınlar Lahdi'nden esinlenerek yapılmıştı. Alt katında büyük taş eserler sergileniyordu. Ancak yine de eserlerin bir kısmı Çinili Köşk'teydi. Açılıştan kısa bir süre sonra müzede kitaplık, fotoğraf laboratuvarı ve model atölyesi açıldı.

Bu arada Anadolu'da yapılan kazılarda o kadar çok eser çıkıyordu ki, müzeyi genişletmek gerekiyordu. 1891 ve 1893

yıllarında Lagina ve Magnesia kazılarında bulunan tapınak kabartmaları büyük yer tutuyordu. Bu nedenle müzenin doğusuna bir kanat inşa edilmeye başlandı (1 Eylül 1898). Yeni ek bina, 7 Kasım 1903'te Maarif Nâzırı Haşim Paşa tarafından açıldı. Alt katta tapınak kabartmaları, Sidamara lahdi, Hitit eserleri, üst katta ise pişmiş toprak heykelticikler, para koleksiyonu ve kitaplık yer almaktaydı. Bodrum katında müze personelinin odaları ve depolar bulunuyordu. Bu ek binanın da mimarı Valaury idi. Masrafları 20 bin lira tutan inşaat, mimar Bello'nun kontrolü altında yapılmıştı.

Müzenin tamamen dolması, ikinci bir ek bina yapılmasını gerektirdi. Batı yönüne bir kanat eklenmesine 1904 yılında başlandı. Planı yine Valaury tarafından çizildi. Kontrolü Osman Hamdi'nin oğlu mimar Ethem idi. 1907 yılında açılışı yapılan bu ek ile müze binasının uzunluğu 192 metreye ulaştı; alt katı 4547 metrekare alana sahipti.

Topkapı Sarayı Müzesi

Sümer Atasoy

Topkapı Sarayı, Fatih Sultan Mehmed'den Abdülmecid'e kadar Osmanlı padişahlarının oturduğu en büyük saraydır. Mimari ve tarihi özelliğinin yanı sıra, sultanlara ait porselen, silah, kumaş, muccevhler, kitap gibi eserlerin sergilendiği dünyanın en büyük müzelerinden biridir.

Fatih, İstanbul'u fethettikten sonra ilk sarayını (Eski Saray) Beyazıt'ta bugünkü İstanbul Üniversitesi'nin yerinde inşa ettirdi. Daha sonra 1464-1478 yılları arasında Sarayburnu'nda bugünkü sarayı (Yeni Saray) yaptırdı.

Surla çevrili 699 bin metre karelik bir alan içinde devlet daireleri, köşkler, asker koğuşları, harem, mutfak gibi binalar yer alır. Sahildeki kapısı önünde toprak durduğundan "Topkapı" adıyla tanınmıştır. Zamanla, ihtiyaca göre yeni eklentiler ve tamirler yapılmış, bugünkü binalar topluluğu ortaya çıkmıştır. Sultan Abdülmecid, Dolmabahçe Sarayı'nı yaptırdıktan sonra (1855), Topkapı Sarayı'nda yaşlı saraylılar oturmaya başlamıştır. Fakat burada bulunan Kutsal Emanetler nedeniyle, her yıl Ramazan ayında büyük merasimler yapılarak, resmi ziyarete açık tutulmuştur.

Cumhuriyet devrine kadar bakımsız kalan ve yangınlar nedeniyle terk edilen Topkapı Sarayı, Atatürk'ün emriyle 1924 yılında müze haline getirilir. Binaların onarımına başlanır. Sandık ve bohçalar içinde saklanan saray eşyalarının sayım ve kayıt işlemleri yapılır. Bu arada Atatürk, birçok kerce gelip çalışmaları yakından izler.

Topkapı Sarayı, üç büyük kapı ile üç bölüme ayrılır. Birinci kapısı Bâb-ı Hümayun ile Alay Meydanı denilen birinci avluya girilir. Önceleri burada fırın, cami, kışla, depo gibi saraya hizmet veren yapılar varmış. Bugün ise deniz yönünde müze onarım atölyeleri, diğer yönde Aya İrini ve yanında Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü (eski darphane) yer alır. Avlunun tamamına yakın kısmı otopark olarak kullanılmaktadır.

Birinci avlu sonunda yer alan kapıya Babüslam adı verilir. Fatih devrinde yapılan, Kanuni ve Mustafa III devrinde eklentilerle genişletilen çift kuleli bu kapıdan ikinci avluya girilir.

Yeni Kitaplık yanında Silahdar hazinesi ve Mukaddes Emanetler'in saklandığı Hırkai Saadet dairesi vardır. Has Oda diye anılan bu bölüm Fatih'ten Mahmud II'ye kadar resmi hizmetler için kullanılmıştır. Daha sonra Kutsal Emanetler'e ayrılmıştır. Hazreti Muhammed'in hırkası bulunduğu için Hırka-i Saadet denilmektedir. Burada İzzet, Muhammed'in mektubu, ayak izi, kılıcı, hırkası, dişi, ilk dört halifenin kılıçları yer almaktadır.

İkinci avlunun sonunda bulunan hazine koğuşunda padişah portreleri, minyatürler, yanındaki binada da saatler sergilenir. Hazine koğuşunun iki yanındaki yokuş yollarla dördüncü avluya girilir. Saray bahçesi olan burada birçok köşk yer alır. Deniz yönünde Abdülmecid tarafından yaptırılan Mecidiye Köşkü saraydaki son yapılardan biridir. Bunun altı bugün lokanta olarak kullanılmaktadır. Avlunun ortasında Hekimbaşı Kulesi vardır. Sarayın ilaçları burada hazırlanırdı. Yanında Sofa Köşkü yer alır. Eski Türk köşklere geleneğinde, aydınlık ve nakışlarla süslenirdi. Avlunun Halic'e bakan yönünde ise Sultan İbrahim tarafından 1641'de yaptırılan Sünnet Odası, 1635 yılında Murad IV tarafından yaptırılan Revan Köşkü, 1639'da yine Murad IV tarafından ve Bağdat'ın ikinci defa alınışı şerefine yaptırılan Bağdat Köşkü bulunmaktadır.

Dördüncü avluda bulunan bir kapı ile Gülhane Parkı'na çıkılmaktadır. Eskiden Sarayburnu Bahçesi denilen bu yerde birçok köşkten oluşan Yazlık Saray mevcuttu. 1863 yılında yanan sarayın kalıntıları, Sirkeci-Halkalı tren yolunun yapımı sırasında yok edilmiştir.

Topkapı Sarayı'nın Harem Dairesi, 6720 metre karelik bir alanda, üç ile beş kat arasında değişen binalar topluluğudur. 259 oda, 8 hamam, 1 hastahane, 4 mutfak, 46 helâ ve 1 havuz vardır. Sarayın cariyeler, padişah kadınları ve gözdelelerinin yaşadığı bu bölümünde çini ve kalem işi süslemeler çok güzeldir. Altın Yol, İllünkâr Hamamı, Ocaklı Sofa, Valide Sultan Dairesi, Murad III Odası, Kızlar Dairesi gibi birçok bölümlerden oluşur.

Müze-i Hümayûn, daha sonraları Âsar-ı Âtika Müzesi, Cumhuriyet'ten sonra İstanbul Arkeoloji Müzesi adını aldı. Ölümüne kadar (1910) Müze Müdürlüğünde kalan Osman Hamdi ile ülkemizdeki müzeçiliğin temelleri atılmıştır. İlk müze binasının yapılması, 1884 yılında kabul edilen ve 1973 yılına kadar yürürlükte kalan ikinci Eski Eserler Tüzüğü'nün hazırlanması, Anadolu'daki arkeolojik kazıların Türkler tarafından yapılması, bilimsel yayınların başlaması ve İstanbul dışında müzeler kurulması (Konya 1902, Bursa 1904), hep Osman Hamdi'nin gayretiyle gerçekleştirilmiştir.

O yıllarda ülkenin ekonomisi bozuktur. Yabancıların her türlü baskısı vardır. Böyle bir ortamda bütçeden müze inşaatı ve kazılar için ödenek almak ve bugünlere gelecek bir kültür örgütü kurulmasını sağlamak kolay olmamıştır.

Örneğin ilk müze binası için Padişah'tan onay alınmış, fakat Maarif Nezâreti bütçesine ödenek verilmemiştir. Bunun

için Maarif Nezâreti, Şûra-yı Devlet (Danıştay), Sadrazam ve Padişah onayı ile başka ödeneklerden ak tarma yapılmıştır.

Osman Hamdi, müze koleksiyonlarının kayıt, katalog ve sergilenmesi için yabancı arkeolog ve müzeçilerden faydalanmıştır. Bu arada, kazılarda ortaya çıkarılan eserlerin yurt dışına çıkışını önlemek için Türkler tarafından kazılar yapılması gerektiğine inanmıştır.

Hamdi Bey ilk kazısını Nemrut Dağı'nda yaptı (1883). Arkeoloji dünyasında büyük olay olan Sayda Krallar Mezarlığı kazısını ise 1887'de gerçekleştirdi. Burada bulunan eserler hem müze binasının yapılmasını, hem yurt dışından ziyareti gelmesini sağladı.

1891-92 yıllarında Muğla Yatağan civarında Lagina'da Hekate Tapınağı kabbartmaları ortaya çıkarılır. 1903'te Osman Hamdi'nin oğlu mimar Ethem, Tralles (eski Aydın) kazısını yönetir. Daha sonraları müze adına Alabanda (Çi-

ne Araphisar), Rakka (Suriye'de), Boğazköy, Alacahöyük, Akalan (Samsun'da), Langaza (Selanik'te), Sakçagözü (İs-lahiye), Sidamara (Konya Ereğlisi), Bozuyuk, Rodos, Taşoz, Yortan, Notion (İzmir'de), Kadeş (Suriye'de), Korikos (Silifke) ve Tedmür (Suriye'de) kazılarını gerçekleştirdi. Müzenin zenginleşmesinde bu kazıların payı çoktur.

Osman Hamdi Bey'in müdürlüğü sırasında 1874 tarihli Eski Eserler Tüzüğü'nün eksiklikleri ortaya çıkmıştı. 1883 yılında yeni tüzük için çalışmalara başlandı. Eski eserlerin yurt dışına çıkarılmasını yasaklamak ve kazılar sonunda çıkan eserlerin yabancılar tarafından sadece fotoğraf ve alçı kopyalarının alınması söz konusuydu.

1884 yılında kabul edilen ikinci Eski Eserler Tüzüğü, 37 maddeden ibaretti. Kazı yapana ve arazi sahibine pay verilmesini ve eski eserlerin yurt dışına çıkarılmasını yasaklıyordu. 1973 yılına kadar uygulanan bu tüzük, yabancıların işine

İkinci avlunun deniz yönünde sarayın mutfaklar bölümü vardır. Bugün Çin, Japon ve Avrupa porselenleri, İstanbul cam ve porselenleri, mutfak eşyaları burada sergilenmektedir.

Orta Kapı'nın solundaki yoldan aşağıya gidildiğinde, Has Ahır'a ulaılır. 1983 yılındaki Anadolu Medeniyetleri Sergisi dolayısıyla burası yeniden onarım görmüş ve Osmanlı eserlerinin sergilendiği bir bölüm olmuştur. Avlunun sol tarafında, Harem kapısının önündeki revakların önü camla kapatılarak burası saltanat arabalarının sergilendiği bir yer haline getirilmiştir. Avluda yer alan ve Kubbealtı denilen çift kubbeli bina, sadrazam başkanlığında vezirlerin toplandığı, devletin yönetildiği yerdir. Arkasında bulunan yüksek kule, sarayın gözetleme kulesidir. Kubbealtının yanında iç defterdarlık binası, silah seksiyonu olarak hizmet verir. Burada Avrupa, Asya ve Türk silahları, zırhlar, devlet başkanlarına ait özel silahlar yer alır.

İkinci avludan üçüncü avluya (Enderun), Babûs Saadet yahut Akağalar Kapısı ile geçilir. Bayram törenlerinin yapıldığı bu kapının iç tarafında Arz Odası vardır. Elçi ve vezirlerin kabul edildiği bu binanın ilk yapılışı Fatih devrindedir, ama bugünkü durumu 19. yüzyıl stilindedir. Arz Odası'nın arkasında Ahmet III tarafından 1719 yılında yaptırılan ve Enderun halkının faydalanmasına açılan kitaplık vardır. Lale Devri'nin özelliklerini yansıtan bu bina onarılarak ilk defa 1971 yılında ziyarete açılmıştır. Avlunun deniz yönünde Seferli Koğuşu'nda tüm Osmanlı padişah elbiseleri, Enderun Hazinesi'nde ise müzenin hazine bölümleri yer alır. Topkapı Sarayı'nın en çok ilgi çeken bu bölümünde maddî değerleri yanında tarih ve sanat yönünden eşsiz eserler sergilenmektedir. 16. yüzyıl yeşimden yapılmış değerli taşlarla süslü ibrik, 1775 yılında Paris'te yapılmış altın bir masa saati, 17. yüzyıl taşlarla süslü vay torbası, elmas, yakut, zümrütlerle süslü sorguç, altından yapılmış taht, kaşıkçı elması, Abdülhamid'in pırlantalarla süslü komposto takımı, altın şamdanlar, zümrüt ve yakutlar hayranlık uyandırır. Avlunun diğer yönünde bulunan Ağalar Camii, sarayda dağınık olarak duran yazma eserlerin toplanıp, Yeni Kitaplık adıyla bilim adamlarının yararlanmasına açılmıştır.

TOPKAPI SARAYI MÜZESİ: 1924 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla müze haline getirilen Topkapı Sarayı, 1927'de bazı bölümleriyle halka açıldı. Paha biçilemeyecek değerde eserlerin yer aldığı müze, 699 bin metrekairelik alana yayılmış, çeşitli dönemlerin özelliklerini yansıtan yapıları yönünden de avrı bir değer taşımaktadır. (Altta: Akağalar Kapısı).

Anadolu Medeniyetleri Müzesi

Sümer Atasoy

Atatürk, 1923 yılında Ankara'da bir Hitit müzesi kurulmasını ister. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Kurşunlu Han ile Mahmut Paşa Bedesteni satın alınarak, gerekli onarımlar yapılır ve Ankara Arkeoloji Müzesi olarak ziyarete açılır.

Mahmut Paşa Bedesteni 1464-1471 yılları arasında yapılmıştır. Bedestenin ortası on kubbeyle örtülmüştür, dört sütunla desteklenir. Ortadaki bu büyük salonu dört yanından dükkânlar çevreliyordu. Bedesten yanındaki Kurşunlu Han ise üç katlıydı. Müzenin depoları zemin katındadır. İkinci katta 27 oda olup, onarım atölyeleri, fotoğrafhane olarak kullanılır. Üçüncü katta 31 oda vardır. Burada müze personelinin odaları, kitaplık ve konferans salonu yer alır.

Ankara Arkeoloji Müzesi'nin adı, kazılarda bulunan eserlerin çeşitliliği gözönüne alınarak, 1967 yılında Anadolu Medeniyetleri Müzesi olarak değiştirilmiştir. Müzede bulunan eserler; Alacahöyük, Horoztepe, Kültepe, Alishar, Boğazköy, Beycesultan, Gordion, Adilcevaz, Toprakkale, Pazarlı, Sinop gibi ülkenin çok değişik kazılarında ortaya çıkarılmışlardır. Eserleri sekiz grupta toplamak mümkündür:

Kaba Taş Devri: Tarih öncesi'nin en ilkel devresinde insanlar aletlerini, yontulmamış taş, ağaç ve hayvan kemiklerinden elde ediyorlardı. Bu devre ait kalıntılar Ankara çevresi, Maraş ve Hatay yöresi, Trakya, Isparta ve Antalya yöresinde bulunmuşlardır. En önemli merkez Antalya'nın 27 km. kuzeybatısında Karain Mağarası'dır. Balta, bıçak, süs eşyası, iskelet gibi buluntular vitrinler içinde sergilenmektedir.

Yontma Taş Devri: İnsanların su kenarında yaşadığı, hayvanları ehlileştirip tarımın ilk şekillerini ortaya çıkardığı devirdir. Anadolu'da İÖ 7. bine kadar ulaşan bu devre ait buluntular Çatalhöyük ve Hacılar'dan gelir. Taş ve deniz kabuklarından yapılmış süsler, kadın heykelticikleri, duvar resimleri, günlük kullanım eşyaları, bıçak ve kazmalar görülmektedir.

Bakır Çağı: İnsanların silahlarını bakır ve taştan yaptıkları bir devirdir. Mezarlarda süs ve ev eşyasına rastlanır. Hacılar, Canha-

san, Alishar, Tilkitepe kazılarında bulunmuş eserler sergilenmektedir.

Tunç Devri: Anadolu'da İÖ 3000 yıllarından itibaren bakır, kurşun, kalay, altın, gümüş ve tunç kullanılmaya başlanır. Bu devre ait en güzel örnekler Alacahöyük ve Horoztepe'de bulunan kral mezarlarıdır. Yapı yönünden basit olan bu mezarlarda ölü hediyesi

olarak heykelticikler, güneş kursları, altın ve gümüş vazolar, süs eşyaları, silahlar ve boğa ile geyik heykelticikleri bulunmuştur.

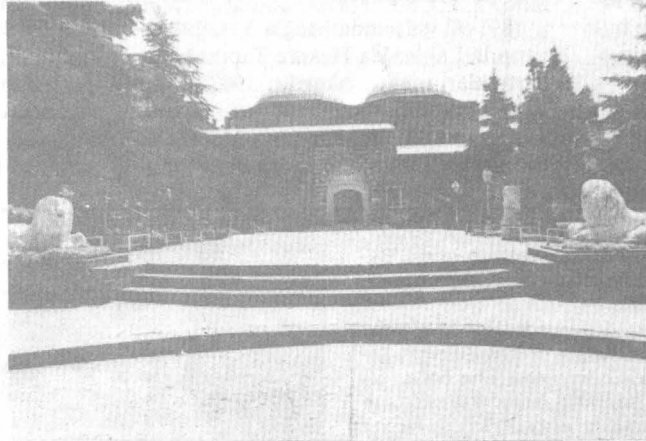
Asur Ticaret Kolonileri Çağı: İÖ 2000 yıllarında Anadolu, Asurluların yönetiminde çok zengindi. Mezopotamya ile Anadolu arasında ticari ilişkiler başlamıştır. Böylece yazı, gelişip yayılmıştır. Yabancı ticaret kervanlarının getir-

dikleri malzeme sayesinde el sanatları gelişmiştir. Alishar, Boğazköy ve Kültepe kazılarında bulunmuş eserler, yazılı belgeler bunu doğrulamaktadır. Bu devre ait silindirik mühürlere üzerinde yapılan süslemelerde yabancı etkileri görülür. Vitrinlerde pişmiş toprak, altın, fayans ve fildişinden yapılmış insan ve hayvan heykelticikleri, hayvan şeklinde ritonlar (içki kabı), hayvan biçiminde parfüm kutuları dikkati çeker.

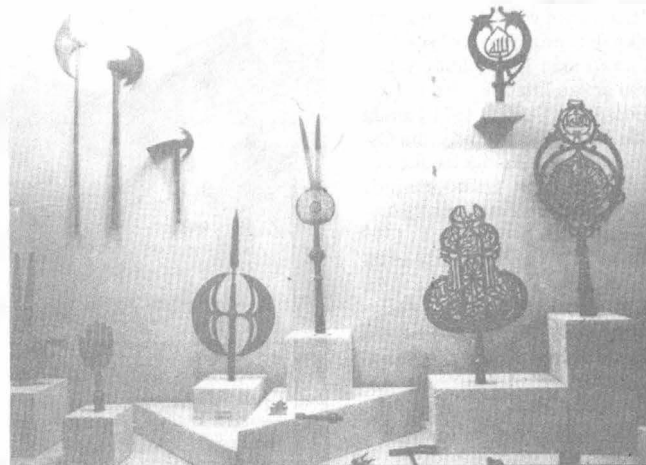
Eski Hitit Çağı ve Hitit İmparatorluk Devri: Asurlu tüccarlar Anadolu'yu terkettikten sonra Hititler egemenlik kurarlar. Büyük bir devlet kurmak için devamlı savaş yaptıklarından, taş işçiliğinin en güzel örneklerini gördüğümüz kaleleri ortaya çıkarmışlardır. Tapınaklar, yazılı tabletler, madenden yapılmış eserler Anadolu Medeniyetleri içinde bu devir insanlarına ayrı bir yer kazandırmaktadır. Kabartmalarla süslü boyalı kaplar, altın, fildişi, taş ve tunçtan yapılan heykelticikler, silindirik ve damga mühürlere çok zengin koleksiyon teşkil eder. Geç Hitit Çağı adı verilen İÖ 1200 yılından sonra Hitit devleti çöküp, parçalanmaya başlar. Bu devre yansıtan eserler Aslantepe, Karkamış, Maraş ve Karatepe kazılarında bulunmuştur.

Friğ Çağı: Anadolu'da Hititlerden sonra egemenlik kuran Friğler, bol miktarda eser bırakmışlardır. Gordion, Alishar, Kültepe, Pazarlı, Alacahöyük gibi kazılardan bronz kazan, kâse, kepçe, fibula (çengelgi iğne), ahşap mobilya parçaları, altın süs eşyası, fildişi kabartmalar ve çanak-çömlek ortaya çıkarılmıştır. Gordion yakınlarında açılan kral mezarlarında ise değerli sanat eserleri bulunmuştur.

Urartu Çağı: Mimarlık ve maden işçiliğinde çok ileri olan Urartular, İÖ 1000 tarihlerinde Doğu Anadolu'da güçlü bir devlet kurmuşlardır. Altın, gümüş, tunç, fildişi süs eşyası, büyük tunç kazanlar, çanak-çömlek ve kabartmalı levhalar sergilenmektedir. Van, Erzinçan, Patnos, Adilcevaz ve Çavuştepe kazılarında ortaya çıkarılmış eserler müzeyi zenginleştirir.

ANADOLU MEDENİYETLERİ MÜZESİ: 1923 yılında Kurşunlu Han ile Mahmut Paşa Bedesteni satın alınarak düzenlendi ve Ankara Arkeoloji Müzesi adıyla açıldı. 1967 yılında yeniden düzenlenerek şimdiki adını aldı. Anadolu'nun çeşitli bölgelerindeki kazılardan çıkarılan ve tarih öncesi dönemlerden Urartu çağına kadar on binlerce yıl boyunca Anadolu'dan gelişmiş uygarlıklardan günümüze kalan her türlü eşyanın sergilendiği dünya çapında bir müzedir.

gelmemiş ve Osman Hamdi aleyhinde yazılar yazmışlardır.

Osman Hamdi Bey'in ölümünden sonra kardeşi Halil Edhem müze müdürü olur. 1892 yılından beri müdür yardımcılığı yaptığından zorluk çekmez. Emekli oluncaya kadar (1931), yabancı uzmanlardan faydalanarak bilimsel yayınlar yaptırır. Gustav Mendel, 1912-1914 yılları arasında üç ciltlik *Catalogues de Sculptures Grecques, Romaines et Byzantines* isimli, İstanbul Arkeoloji Müzesi'ni dünyaya tanıtan taş eserler kataloğunu yayınlar.

1914 yılında Türk ve İslam eserlerini içine alan Evkaf-ı İslâmiye Müzesi, Süleymaniye Camii'nin imarethanesinde açılır. Sanayi-i Nefise Mektebi başka binaya taşınınca burası müzenin emrine verilir. Halil Edhem, Yakın Doğu ülkelerinin eserlerini ayırarak, bu binayı Eski Şark Eserleri Müzesi olarak düzenletir. Alman E.Unger, eserlerin sergilenmesinde çalışır ve bilimsel yayınlar yapar (1917-19, 1932-35).

1917 yılında Meclis kararıyla müze dışındaki eski eserleri ve anıtları korumaya yönelik çalışmalar yapacak olan "Muhafaza-i Âsar-ı Âtika Encümen-i Dâimisi" (Eski Eserleri Koruma Kurulu) kurulur. Ayrıca bu dönemde Priene, Miletos, Efes ve Sard'da kazılar yapılır.

Atatürk, Kurtuluş Savaşı yıllarında eski eserlere ve müzelere önem vermeye başlar. 1920 yılında kurulan ilk Millet Meclisi Hükümeti, "Türk Âsar-ı Âtika Müdürlüğü"nü kurar. Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olan iki kişilik bu müdürlük, çok geçmeden Hars (Kültür) Müdürlüğü adını alır. Eski eserlerin toplanması, korunması, müzelerin geliştirilmesi ve güzel sanatlarla ilgili konular bu müdürlük tarafından yürütülür. 5 Kasım 1922 tarihinde Millî Eğitim Bakanlığı tarafından "Müzeler ve Âsar-ı Âtika Hakkında Talimat" adı altında bir genelge yayımlanır. Bu genelgede eserlerin kaydedilmesi, korunması, yeni müzeler açılması, bakımında ve müzecilerin görevleri açıklanmaktadır.

1923 yılında Atatürk'ün emriyle bir Heyet-i İlmiye kurulur. Bu heyetin görev alanları arasında Ankara'da bir müze kurulması, Eski Eserler Tüzüğü'nün yeniden düzenlenmesi ve okul müzeleri açılması yer alır. 14 Ağustos 1923 tarihli Hükümet programında ise uygun merkezlerde milli müzeler kurulması öngörülür.

TÜRK-İSLÂM ESERLERİ MÜZESİ: 1914 yılında Süleymaniye Camii'nin imarethanesinde "Evkaf-ı İslâmiye Müzesi" adıyla açıldı. Cumhuriyet'ten sonra şimdiki adını aldı.

AYASOFYA MÜZESİ: Tarihi İS 4. yüzyıla kadar giden Bizans dönemine ait Ayasofya Kilisesi, İstanbul'un alınışından sonra (1453) camie çevrilmişti. 24 Kasım 1934'te Bakanlar Kurulu kararıyla müze haline getirildi.

Üçüncü Dönem (Cumhuriyet'ten 1960'lı Yıllara)

Cumhuriyet kurulduktan sonra Atatürk, milli kültürümüz, kültür belgelerinin araştırılması ve müzelerin çağdaş metotlara uygun olarak ele alınması konularına önem verir. 1 Nisan 1924 tarihinde Bakanlar Kurulu kararıyla Topkapı Sarayı'nın mevcut eşyasıyla müze olarak ziyarete açılması kararlaştırılır. Gerekli

onarımlar ve sergileme yapılarak sarayın 1927'de bir bölümü halka açılır.

Cami olarak kullanılan Ayasofya, 24 Kasım 1934 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla müze olur.

İstanbul dışında da müze çalışmaları Atatürk'ün emriyle hızla gelişir. Cumhuriyet devrinin ilk müze binası Ankara'da yapılır. Planı mimar Arif Hikmet Konyunoğlu'na çizdirilen Etnografya Müzesi'nin temeli 1925 yılında atılır ve müze 1930'da halka açılır. 1925 yılında çıkarılan

lan kanun tekke, türbe ve zaviyeleri kapatırken buralarda bulunan eski eserlerin mevcut müzelere gönderilmesini öngörüyordu. Ancak Atatürk, Konya'daki Mevlâna Dergâhı ile türbesinin kapatılmayarak, eşyasıyla birlikte müze olarak düzenlenmesini ister. Gerekli çalışmalar yapıldıktan sonra müze 1927 yılında halka açılır.

1931 yılında Atatürk, Konya'ya yaptığı ziyarette Mevlâna Müzesi'ni ve Selçuklu devri eserlerini dolaşır. Fakat bunların harap durumda olmalarına üzülmür ve Başbakan İnönü'ye şu telgrafı çeker:

"Son tetkik seyahatimde muhtelif yerlerdeki müzeleri, eski sanat ve medeniyet eserlerini de gözden geçirdim:

1- İstanbul'dan başka Bursa, İzmir, Antalya, Adana ve Konya'da mevcut müzeleri gördüm. Bunlarda şimdiki kadar bulunabilen bazı eserler muhafaza olunmakta ve kısmen de ecnebi uzmanların yardımıyla tasnif edilmektedir. Ancak memleketimizin hemen her tarafında emsalsiz defineler halinde yatmakta olan eski medeniyet eserlerinin ilerde tarafımızdan meydana çıkarılarak ilmi bir surette muhafazası ve tasnifleri ve geçen devirlerin sürekli ihmali yüzünden pek harap bir hale gelmiş olan abidelerin muhafazaları için müze müdürlüklerinde ve hafriyat işlerinde kullanılmak üzere arkeoloji uzmanlarına gerek vardır. Bunun için Maarifçe yurt dışına tahsile gönderilecek talebeden bir kısmının bu şubeye tahsisi muvafık olacağı fikrindeyim.

2- Konya'da asırlarca devam etmiş ihmallere sebebiyle büyük bir yıkıntı içinde bulunmalarına rağmen sekiz asır önceki Türk medeniyetinin hakiki şaheserleri sayılacak kıymette bazı yapılar vardır. Bunlardan bilhassa Karatay Medresesi, Aladdin Camii, Sahipata Medrese Cami ve Türbesi, Sırcalı Mescid ve İnce Minare derhal ve acele tamire muhtaç bir halde dirler. Bu tamirin gecikmesi, bu abidelerin tamamıyla yıkılmasına sebep olacağından önce asker işgalinde bulunanların tahliyesinin ve hepsinin uzman şahıs nezaretinde tamirinin temin bu yurulmasını rica ederim. - Gazi M. Kemal."

Atatürk'ün müzclere ve eski eserlere gösterdiği bu ilgi nedeniyle, onun zamanında birçok eski eserin onarımı başlar. Bugünkü müzelerimizden birçoğu da onun zamanında kurulur. Ankara Arkeoloji, Antalya, Bursa, Edirne Müzeleri 1923'te; Adana, Bergama Müzeleri 1924'te; Ankara Etnoğrafya Müzesi

EFES VE DİYARBAKIR MÜZELERİ: Cumhuriyet'in kuruluşunun hemen ardından, yurdumuzdaki tarihi eserlerin önemini ve müzeciliğin yararlarını anlayan yöneticiler, müzeciliğin gelişmesini sağladılar. 1931'de açılan Efes Müzesi (üstte) ile aynı yıl bir Artuklu medresesinde açılan (eski) Diyarbakır Müzesi, bu ilk müzelerin başlıcalarındandır.

1925'te; Tokat, Amasya, Sinop Müzeleri 1926'da; İzmir, Sivas Müzeleri 1927'de; Kayseri Müzesi 1929'da; Afyon Müzesi 1931'de; Efes, Diyarbakır Müzeleri 1934'te; Manisa, Silifke, Isparta Müzeleri 1935'te; Niğde, Kütahya, Kırşehir Müzeleri 1936'da; İstanbul Resim ve Heykel Müzesi 1937'de kurulur. Başlangıçta müzelerde tarih öğretmenleri ve folklorcular görev alır. Müzeciliğin gelişmesinde bu öğretmenlerin ve halkevlerinde kurulan "Müzecilik Kolları"nın çabaları büyüktür.

Halkevleri tarih ve müze kolu'nun uğraştığı konular, aslında devletin gerçekleştirmeyi üzerine aldığı konulardır. CHP 5. Büyük Kurultayı'nda (1939) kabul edilen programın 47. maddesinde, "müzelerimizi zenginleştirecek kıymetteki tarihi eserlerin toplanmasına ve bu maksatla hafriyat yapılmasına ehemmiyet verilecek ve umumiyetle eski eserlerin tasnifine ve icap edenlerin yerlerinde iyi muhafazasına itina olunacaktır" denir. Bu amaçla kurulan tarih ve müze kollarının yapacağı işler şu şekilde sıralanır:

"Mahalli ve milli tarihle umumi tarih konuları üzerinde yazılar, konferanslar, sergiler vasıtasıyla halk kitlelerine bilgiler vermek, mahalli tarih hakkında yapılan araştırma ve incelemeleri ve ele ge-

çen bilgileri yayımlamak, resmi makamlarla, eğer varsa, çevrelerindeki müzelerle temas ve işbirliği yaparak bölgelerindeki eski eserlerin korunmasına yardım etmek."

1944 yılında çalışmakta olan 405 Halkevinden 90'ında Tarih ve Müze Kolu kurulmuştu. Bu kollarla görev yapanlar, tarih, sanat eseri ve müze zevkinin yaratılması için güç birliği yaptılar; halkı aydınlatmak için "kılavuz kitaplar" hazırlamışlardı.

1945 yılında yurdumuzdaki eski eserlerin ve müzelerin durumlarıyla ilgili işleri görüşmek üzere Eski Eserler ve Müzeler Birinci Danışma Kurulu toplandı. Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel başkanlığında toplanan bu komisyonda on iki müzeci yer alır. Milli Eğitim Bakanının konuşması, o zamanki devlet programını göstermesi bakımından ilginçtir:

"Memleketimiz eski eserler bakımından hepimizin bildiği gibi büyük bir önem taşımaktadır. Yurdumuzun, eski dünyanın üç kıta kavşağında bulunuşu, üstünde yaşadığımız toprakların bütün tarih boyunca birçok medeniyetleri bağrında yaşatmasına başlıca sebep olmuştur. Topraklarımızı kademe kademe derinliğine tanıdıkça, her katında zamanın göre ileri bir insan topluluğunun ya-

şama eserlerine rastlıyoruz. Onun içindiri ki, milletimize ve bütün insanlığa karşı bu eserleri iyi tutmak ve kudretimizce tanımak başlıca ödevlerimizdir. Tarihimizin son 20 senelik kalkınma devrinde, devletin eski eserlere bu derece dikkat ve emek verişinin sebeplerini ararken iki büyük şefin, Atatürk ile İnönü'nün fikir olarak ve iş olarak bu işte de başta gelen iki uyandırıcı insan olduklarını görmemek mümkün değildir.(...) Eski eserler ve ata yadigârları konusunda alacağımız verimli tedbirler ve yapacağımız güzel işler, iki büyük önderin medeniyet yolunda almamızı istedikleri mesafeleri uzatmış olacaktır.(...)

Her teşkilâtın iyi işlemesi, o teşkilâtın her kademesine iyi insanların yerleşmiş bulunmasına bağlıdır. Müze işlerimiz bu bakımdan şöyle bir ilerleme gösteriyor: 1929'dan 1934 yılına kadar bu teşkilâta, ücretli ve maaşlı ancak 287 memur çalışmıştır. İçinde bulunduğumuz bütçe yılında bu sayı 454'e yükselmiştir. Memurlarımızın yalnız niceliğinde değil, yetişmeleri bakımından vasıflarında da yükselme vardır. Ankara'da Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi ile İstanbul'da Edebiyat Fakültesi'nde yetişen gençlerin müzeler kadrosuna girmeleri, yüksek mimarlarımızın bu kadroda çoğalmış bulunmaları bizim için yeni bir kuvvet olmaktadır.(...)

Hamdi Bey 1881'de antikaları toplama teşebbüsünde bulunmuştur. Toplanan bu eserlerin sayısı 625'i bulur. O tarihten 1923'e kadar geçen yarım asra ya-

kın zaman içinde bir araya getirilen eski eserlerin sayısı 109.000'e varmıştır. Halbuki 1923'ten 1943'e kadar Cumhuriyetin topladığı eski eserler 759.000'dir. Bu rakam bir hakikatı ispat etmektedir; o da Cumhuriyetin milli varlığın bu parçasında da dikkatli, bilgili ve kıymet tanıyıcı devir olduğudur. Cumhuriyetin ilk yıllarında kapatılmış olanı tekke ve zaviyelerden, Milli Eğitim Bakanlığı, gerek etnografya, gerek müzecilik gözüyle değerli gördüğü eserleri toplamış, tasnif etmiş ve müzelerine yerleştirmiştir. Bunların sayısı 9362'yi bulmaktadır. Ayrıca büyük Türk bilgisi Mevlâna'nın Konya'daki türbesi müze olarak açılmıştır. Yalnız burada 17.000 eski eser vardır. Topkapı Sarayı 1934'te müze haline konmuş. Ayasofya, Bizans ve Osmanlı Eserleri müzesi itihaz edilmiştir. Yazılı eserlerimiz bakımından bir mühim olay da Adalet Bakanlığı ile yapmış olduğumuz anlaşma uyarınca 1909'dan önceki mahkeme sicillerinin 1941 tarihinden beri M.Eğitim Bakanlığı emrine verilerek müzelere alınmasıdır. Bulunmuş eski eserlere yenilerini katmak için, müzeciliğin önemli bir çalışma konusu da kazılar olmuştur. Cumhuriyetten önceki devirlerde bizim elimizde olmayan bu iş, şimdi kendi bilgimizimizin tecrübe ve gayretleriyle çok ilerlemiş bir haldedir.(...) Cumhuriyet devrinde eski eserlerin toplanması bakımından üzerinde itinaya ile durduğumuz bir cihet de sikkelerdir. Müzelere, Bakanlığımızın satın aldığı Reşat Bey, Tevhit Bey ve Cafer Bey koleksiyonları ve ay-

rica yazı tarihimiz bakımından pek değerli olan Hattat Kâmil Efendi koleksiyonu söylenilmeye değer kıymetlerdir.(...)

Bütün bu düşünceler ve dilekler bir ülküde toplanıyor: Türkiye'yi, hatta açık havasında bir büyük müze haline getirmek. Kendimiz ve hariçten gelecek insanlar, vatanımızın binlerce yıldan beri en ileri medeniyetlere kucak açtığını görecekler ve insanlığın yaratabildiği en kıymetli eserlerin bir kısmını burada tanıyacaklardır. Bahtıyar Türkiye'nin toprakları altında ve üstünde göstereceğimizi gayretler, bu ülkünün gerçekleşmesinde en verimli bir müessir olacaktır."

Türk müzeciliği 1960'lı yıllara kadar ağır aksak yürütüldü. Ekonomik sıkıntılar nedeniyle yeni müze binaları yapılamayan olanağı yoktu. Bu yüzden müze olarak eski kilise, cami ve medrese gibi yapıları kullanıldı. Bu müzelerde ödenek olmadığından araç gereç, yeni vitrin ve sergileme imkânı yoktu. Eski yapılar içinde eski eserleri toplayıp depolama anlayışı devam etmekteydi.

1950 yılında Uluslararası Müzeler Konseyi'nin (ICOM) Türkiye Millî Komitesi kuruldu. 18 kişilik komitenin kendisi arasında seçtiği 5 kişilik bir yürütme organı vardır. Millî Komite'nin amacı, Türkiye müzeleri ve müze elemanlarını uluslararası seviyede temsil etmek için teşkilât kurmak, müzeler ve müzecilik mesleğine mensup üyeler arası işbirliğini geliştirmek, uluslararası kurumlarla işbirliği yaparak bilgi alışverişi, halk eğitimi ve karşılıklı danışma sağlamaktır.

1956 yılında I. Uluslararası Müzeler Kampanyası'na Türkiye müzeleri de katıldı. Radyo ve gazetelerde müzelerin eğitimdeki rolü üstünde durularak halkın müzelerle ilgi göstermesi için çaba harcandı. Ancak ICOM Türkiye Millî Komitesi, çıkardığı on kadar haber bülteni ve bir iki kitap dışında müzeciliğe bir katkı getirmede.

Dördüncü Dönem (1960'lı Yıllardan Bugüne)

1960'lı yıllarda yeni müze binalarının yapımı hızlanır. Önceleri büyük ve tam teşkilâtli bölge müzeleri kurulması düşünülür. Bunların İstanbul, Bursa, İzmir, Afyon, Antalya, Ankara, Konya, Adana, Kayseri ve Erzurum'da kurulması öngörülürse de bu fikirden kısa sürede vazgeçilir ve hemen hemen her şehirde, tarihî ve arkeolojik bölgede, ören yerinde

AYA İRİNİ: İS 4. yüzyılda yapılan bu Bizans kilisesi, 1850 yılı dolayında Tophane Müşiri Ahmet Fethi Paşa tarafından müzeye dönüştürülmüştü. 1869'da "Müze-i Hümayün" adını aldı. 1875'te Çinili Köşk müzeye dönüştürülünce, içindeki eşyalar buraya taşındı. İkinci Meşrutiyet'ten sonra bir süre askerî müze olarak kullanılıp sonradan terkedilen yapı, yirmi beş yıl kadar önce onarılarak Ayasofya Müzesi'ne bağlandı.

birer müze yapılmaya başlanır. 1956 yılında 33 müze ve 7 müze deposu varken 1963 yılında 58 müze ve 12 müze deposu ortaya çıkar. 1973 yılı sonunda ise 87 müze ve 13 müze deposuna ulaşılmıştır.

Yapılan yeni müze binaları genellikle birbirinin aynısıdır. Ancak ışıklandırma, depolama ve sergileme tekniklerinde yenilik göze çarpar.

Bugün ülkemizde Kültür ve Turizm, Millî Savunma, Ulaştırma, Sağlık Bakanlıklarına bağlı müzeler, Büyük Millet Meclisi'ne bağlı Millî Saraylar, Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlı müzeler, Belediye müzeleri ve bazı kuruluşlara ait özel müzeler olmak üzere 200 kadar müze vardır. Bu müzeleri çeşitlerine göre şöyle sınıflandırabiliriz:

1) *Tarih ve Sanat Müzeleri:* Anadolu Selçukluları, Beylikler ve Osmanlı devri eserlerini içine alan müzelerdir. İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, Topkapı Sarayı Müzesi gibi.

2) *Arkeoloji ve Etnografya Müzeleri:* Arkeolojik ve etnografik eserlerin birlikte sergilendikleri müzelerdir. Niğde, Erzurum, Antalya müzeleri gibi. Son yıllarda etnografya müzeleri kurulmaya başlamış ve bu müzeler de iki ayrı binaya ayrılmıştır.

3) *Arkeoloji Müzeleri:* Tarih öncesi de-

virlerden Osmanlı devrine kadar eserlerin bulunduğu müzelerdir. İstanbul Arkeoloji Müzesi, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi gibi.

4) *Etnografya Müzeleri:* Genellikle Osmanlı devri giyim-kuşamı, araç gereçleri gibi etnografik eserlerin sergilendiği müzelerdir. Ankara ve Antalya Etnografya müzeleri gibi.

5) *Anıt Müzeler:* Mimarisi ve içindeki süslemeleriyle birlikte önem kazanmış tarihî yapılarıdır. Ayasofya, Kariye, Aya İrini gibi.

6) *Müze Evler:* Mimarisi ve içinde yaşadığı tarihî şahsiyet nedeniyle korunması gereken yapılarıdır. İstanbul Aşıyan Müzesi, Birgi Çakırağa Konağı gibi.

7) *Devrim Müzeleri:* Türk tarihinde bir devrimi yansıtan müzelerdir. İstanbul Tanzimat Müzesi, Ankara I. Büyük Millet Meclisi Müzesi gibi.

8) *Askerî Müzeler:* Türk ordusunun tarihini gösteren müzelerdir. İstanbul Askerî Müze ve Deniz Müzesi gibi.

9) *Özel Müzeler:* Bir kuruluşa ait müzelerdir. Ankara Tabiat Tarihi Müzesi, İstanbul Sadberk Hanım Müzesi gibi.

10) *Açıkhava Müzeleri:* Açıkhavada eserlerini sergileyen müzelerdir. Ahlat Mezar Taşları Müzesi gibi.

Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eser-

ler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, ülkemizde en çok müzeye sahip kuruluştur. Belli bir program dahilinde müzeler açmak, eski eserleri tesbit edip onarmak, kazılar yapmak gibi amaçları vardır. 1984 sayımına göre 124 müzesi bulunmaktadır. Ülkemizdeki müzelerin çoğu dört büyük şehrimizde (İstanbul, Konya, Ankara, İzmir) toplanmıştır. En çok ziyaret edilen müzelerimiz Topkapı Sarayı, Ayasofya, Efes ve Konya Mevlâna Müzesi'dir.

1981 yılı kayıtlarına göre Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne bağlı müzeleri 5 milyondan fazla kişi ziyaret etmiştir. Tüm giriş ücreti olarak 165 milyon 115 bin 911 lira alınmıştır. Bu müzelerdeki kayıtlı eser sayısı 2 milyon kadardır.

Türkiye'de her yıl yapılan yaklaşık kırk kazıda ortaya çıkarılan arkeolojik eserler, müzelerdeki sayıyı devamlı artırmaktadır. Birinci ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planları içinde ele alınan yeni müze binaları yapımı işleri hızla yürütüldüğünden, 1960-70 yılları içinde 34 yeni müze binası açılmıştır.

Ancak, gerçek anlamda kitaplığı, eski eser onarım laboratuvarı, fotoğrafhanesi, teknik atölyesi, sergileme merkezi ve eğitim bölümü olan bir müze henüz mevcut değildir.

Çağdaş müze binaları olarak Efes, Antalya, Afyon, Çanakkale ve İstanbul Arkeoloji Müzesi ek binası dikkati çeker.

1963-74 yılları arasında gerekli onarımlar yapılarak yeniden ziyarete açılan İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi, ülkemizde çağdaş sergileme uygulanan ilk müze olarak kabul edilmektedir. Mısır, Mezopotamya ve Anadolu'ya ait birçok kültür eseri, eğitim amacı ön plana alınmak suretiyle halka sunulmuştur. Eserlerin kaidelerinin oturduğu tuğla tabanlar, duvarlara gömülü vitrinler, Mısır ahşap lahitlerinin değişik bir anlamda sergilenmesi, aydınlatma ve renkler pek çok Batı müzesinde olmayan bir canlılık, sıcaklık ve yakınlık getirmiştir. Prof. Nezih Eldem ve Y.Mimar Hüseyin Başçetinçelik tarafından gerçekleştirilen bu yeni müzecilik anlayışı, diğer müzeler için bir örnek teşkil etmiştir.

Müzeciliğimizin Sorunları

Müzeciler kültür tarihçisi, yorumcu ve teknik elemandır. Hizmet alanları çok geniştir. Fakat müzelerde çalışan elemanların yetiştirilmesi ve halkçı bir eğitim he-

Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi

T. Oğuz Alpözen

Bodrum, Karya'nın başkenti antik Halikarnassos'un üzerine kurulmuş küçük bir kasabadır. Dünyanın yedi harikasından biri olarak anılan Karya Satrabi (Valisi) Mavsolos'un anıt mezarı *Mavsoleion* da burada bulunmaktadır. Saint Jean şövalyeleri, Mavsoleion'un taşlarını kullanarak Halikarnassos şehrinin akropolü üzerine bir kale yapmışlardır. Kalenin yapımı 1400 yıllarında başlamış, aralıklarla 1513 yılına kadar sürmüştür. Bodrum Kalesi Kanuni Sultan Süleyman zamanında, 1 Ocak 1523'te Palak Mustafa Paşa tarafından savaşız teslim alınmıştır. Kale, II. Abdülhamit zamanında İmparatorluğun en namılı hapishanelerinden biri olarak kullanılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda (26 Mayıs 1915'te) Fransız zirhlisi *Dublex* tarafından bombalanmış ve kale terk edilmiştir.

1960 yılında Antalya-Finike yakınlarındaki Gelidonya burnu batığı buluntularının Bodrum Kalesi'ne getirilmesiyle burası, müze deposu olarak kullanılmaya başlanmıştır. Kale o tarihten itibaren hızla aslına uygun olarak restore edilmiştir. Bodrum Kalesi'nde İngiliz, Fransız, İtalyan, İspanyol ve Alman kuleleri bulunmaktadır. Bu kuleler ve diğer mekânlar müze sergileme salonları olarak kullanılmaktadır. Kaleye adını atan bir ziyaretçinin o andan itibaren günümüz dünyasından ilişiği kesilmek istenmiş ve müze salonlarında yapılan sergilemeyle antik çağın daha iyi anlaşılmasına çalışılmıştır.

Şövalyeler zamanında kilise, Osmanlılar döneminde cami olarak kullanılan yapı, Tunç Devri Salonu'dur. Burada Antalya-Finike'deki Gelidonya burnunda kazısı yapılarak Bodrum Kalesi'ne getirilen buluntular sergilenmektedir. İÖ 11. yüzyıla tarihlendirilen bu geminin kazısı, dünyanın ilk bilimsel sualtı kazısıdır. Batık gemiden çıkarılan bakır külçeler deniz tabanında bulunduğu şekliyle sergilenmiş, bu külçelerin tunç alet yapımında hammadde olarak kullanıldığı sergileme biçimiyle anlatılmıştır. Çizimler ve fotoğraflarla da çağın yaşam biçimi ve aletlerin kullanımı gösterilmiştir. Bu salonda Ortakent (Müşgebi) yakınlarındaki bir mezarlık alanından çıkarılan Miken eserleri de sergilenmektedir. Bunlar, Yunanistan dışında dünyanın en büyük Miken eserleri koleksiyonudur.

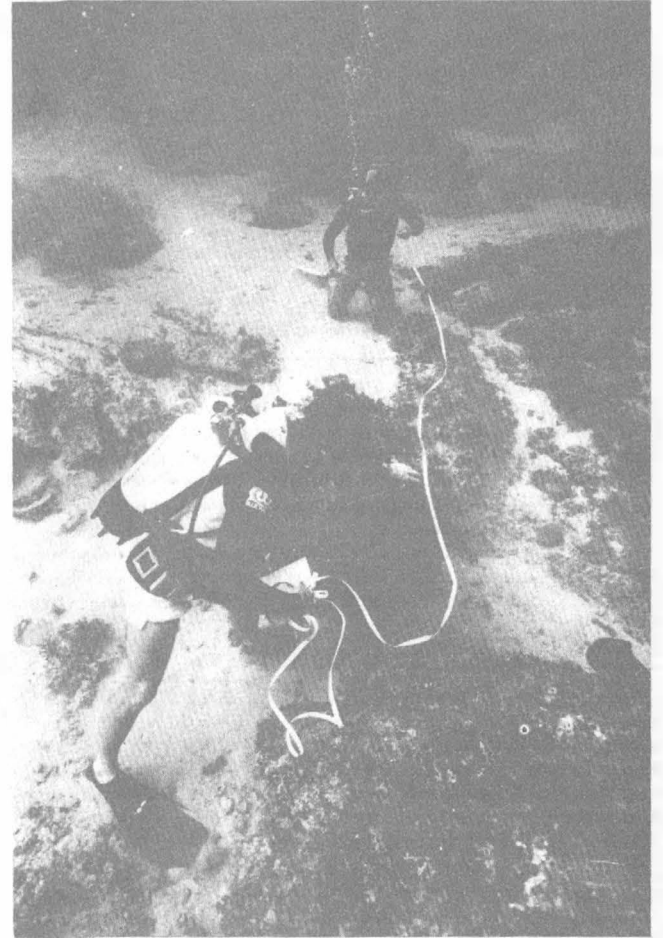
Şövalyeler zamanında yemek salonu olarak kullanılan yapı, Bizans Salonu'dur. Burada Bodrum-Yassıada çevresinde 1967 yılında kazısına başlanılan İS 4. yüzyıl batığı ile gene aynı yerde 1961-1964 yılları arasında kazılan İS 7. yüzyıl Bizans batığı buluntuları sergilenmektedir. Salonun en önemli sergilemesi, bir niş içine yerleştirilen akvaryumdur. Bu akvaryumda 1/20 ölçeğinde İS 4. yüzyıl Yassıada erken Bizans batığı sualtı kazısı, canlı olarak gösterilmiştir. Dalış yapılan şar, deniz tabanındaki kareleme sistemi, batıkta üç çeşit amfora, telefon kulübesi, dinlenme evi, taşıyıcı balonlar, emiciler ve sualtında çalışan arkeologlar ölçekli olarak yapılmıştır. Küçük bir kompresörden batık üzerine hava pompalanarak balıkadamlarının ve aletlerin hareketliliği sağlanmıştır.

Ülkemiz kıyılarında, buraların antik çağda deniz ticaret yollarının geçtiği yer olması nedeniyle, pek çok gemi batmıştır. Özellikle Akdeniz ve Ege'de sualtında binlerce batık bulunmaktadır. Bunlar önceleri sünger avcılığı tarafından kangavaları aracılığıyla belirlenebilmiş ve ilk bilimsel sualtı kazısı Prof. George F. Bass tarafından Gelidonya burnu batığında yapılmıştır. 1961 yılından itibaren Bodrum-Yassıada çevresindeki batıklar kazılmıştır. Dünyanın bilinen en eski batığı olan Şeytandere batığının kazısı ise 1975 yılında yapılmıştır. Marmaris-Serçe limanındaki İS 11. yüzyıl batığı, 1977-1979 yılları arasında kazılmıştır. Bodrum sualtı arkeologlarınca bulunan Kaş çevresindeki Tunç Devri batığının kazısı ise önümüzdeki yıllarda yapılacaktır. Sualtı arkeolojisi, günümüzde sualtı arkeologlarının bizzat dalmaları ve sualtında çalışmaları nedeniyle, pek çok gemi batmıştır. Özellikle Akdeniz ve Ege'de sualtında binlerce batık bulunmaktadır. Bunlar önceleri sünger avcılığı tarafından kangavaları aracılığıyla belirlenebilmiş ve ilk bilimsel sualtı kazısı Prof. George F. Bass tarafından Gelidonya burnu batığında yapılmıştır. 1961 yılından itibaren Bodrum-Yassıada çevresindeki batıklar kazılmıştır. Dünyanın bilinen en eski batığı olan Şeytandere batığının kazısı ise 1975 yılında yapılmıştır. Marmaris-Serçe limanındaki İS 11. yüzyıl batığı, 1977-1979 yılları arasında kazılmıştır. Bodrum sualtı arkeologlarınca bulunan Kaş çevresindeki Tunç Devri batığının kazısı ise önümüzdeki yıllarda yapılacaktır. Sualtı arkeolojisi, günümüzde sualtı arkeologlarının bizzat dalmaları ve sualtında çalışmaları

ları nedeniyle büyük aşamalar kaydetmiştir. Geliştirilen teknik aletlerle de batıkların yerleri kolaylıkla tespit edilebilmekte, ancak çok derin batıkların kazılarının gelecek yıllarda yapılması düşünülmektedir. Günümüzde kadar yapılan bilimsel kazılar sonucu çıkarılan altı batık geminin buluntularının sergilendiği Bodrum Müzesi, dünyanın en önemli ve zengin sualtı arkeoloji müzesidir.

Kaledeki İspanyol Kulesi, yan tarafındaki yılan kabartması nedeniyle "Yılanlı Kule" diye bilinmektedir. Bu kulenin alt katında amforalar, teşhir-depo şeklinde sergilenmiştir. Duvarlara antik geleneğe uygun resimler çizilmiş ve amforaların ne amaçla kullanıldıkları, ne taşıdıkları ve niçin sualtında yığın halinde buldukları anlatılmıştır. Teşhir-deponun önüne açık sergileme olarak antik çağ şarap dükkânı yapılmıştır.

İtalyan kulesinin alt katı Sikke ve Mücevherat Salonu olarak değerlendirilmiştir. Burada sikke yapımı tekniği, sikke birimleri ayrı vitrinlerde gösterilmiştir. Dünya müzeçiliğinde ilk kez burada, antik çağdaki paranın alım gücü, yüzyıllara göre anlatılmaya çalışılmıştır. İÖ 6. yüzyılda iki tetradrahmi ile bir öküz alınırken, İÖ 5. yüzyılda aynı öküzü

SUALTI ARKEOLOJİSİ: Günümüzde, sualtı arkeologlarının bizzat dalmaları ve sualtında çalışmaları nedeniyle, sualtını inceleyen bu bilim dalında önemli gelişmeler sağlanmıştır. Geliştirilen teknik araçlar yardımıyla da, batıkların yeri kolayca belirlenebilmektedir. Tunç Çağı'na ait bir batığı çıkarmak için Bodrum Sualtı Müzesi'nce düzenlenen bir kazı.

TUNÇ ÇAĞI SALONU: Altı adet batık gemiden elde edilen buluntuların sergilendiği Bodrum Müzesi, dünyanın en önemli ve zengin sualtı arkeoloji müzesidir. Müze olarak kullanılan Bodrum Kulesi'nin şövalyeler döneminde kilise, Osmanlılar çağında cami olan bölümü, Tunç Devri Salonu'na dönüştürülmüştür. İÖ 11. yüzyıla tarihlenen bir batık gemiden elde edilen buluntular ile tunç alet yapımında kullanılan bakır külçeler burada sergilenmektedir.

alabilmek için sekiz tetradrahmi verilmiş; İÖ 4. yüzyılda 13 tetradrahmi, İÖ 2. yüzyılda da 20 tetradrahmi ödenmiştir. Çağın ekonomisi, devletin yoksul vatandaşa verdiği para, o para ile neler alınabileceği, bir kölenin gündeliği, ekmek, yağ, et fiyatları maketlerle gösterilmiştir. Günümüzde de ilişki kurularak gezginin antik çağ ekonomisini ve günlük yaşayışını anlaması sağlanmıştır.

Fransız Kulesi'nin alt katı olan Ortaçağ Salonu, İS 11. yüzyıl Serçe Limanı kazısından çıkarılan eserlere ayrılmıştır. Bu salon iki bölümden oluşmaktadır. Birinci salonda amforalar, çeşitli mutfak kapları, silahlar, satranç taşları, balık ağı kurşunları ve geminin safra taşları sergilenmektedir. İkinci salonda ise batıktan çıkarılan canı eserler bulunmaktadır.

İtalyan Kulesi'nin üst katı Hellenistik Devir Salonu'dur. Burada genellikle su altında raslantı sonucu kangavacılar tarafından bulunarak müzeye getirilen buluntular sergilenmektedir. Salonun en önemli eserlerinden biri olan zenci çocuk heykelinin nasıl çıkarıldığı, ilk bulunuş şekli ve tamamlanmış çizimi bir arada gösterilmiştir. Salonun önündeki bölüme ve kangava konularak, bu aletin ne olduğu hakkında ziyaretçiye bilgi verilerek istenmiştir.

İtalyan Kulesi'nin orta katı, Klasik Devir Salonu olarak kullanılmaktadır. Kapı girişinde, kalenin yapımı sırasında yapı malzemesi olarak kullanılan bir Lyon sütun başlığının üzerinde *ITALIA* yazısı okunmaktadır. İbu salonda Klasik Çağ'a ait çeşitli heykel başları, kaplar ve küçük eserler sergilenmektedir.

Fransız Kulesi'nin orta katı Sub-Miken Arkaik Devir Salonu olarak değerlendirilmiştir. Burada Türk bilim adamlarının Gökçebel, Ortakent, Çömlekçi, Turgut ve Euromos'ta yaptıkları kazılar sonucu çıkarılan, İÖ 11-6. yüzyıllara ait çeşitli eserler sergilenmektedir. Protogeometrik

bir vazo üzerinde görülen gemi motifi, dünya üzerindeki o çağa ait iki resimden biri olması nedeniyle çok önemlidir.

İngiliz Kulesi'nin üst katı, beş yüz yıllık geçmişli yaşatacak bir biçimde düzenlenmiştir. Mobilyalar 15. yüzyıldan kalmadır. Kalede komutanlık yapan şövalyelerin arma bayrakları ile Selçukluların Osmanlılara verdikleri "Ak Sancak"tan başlayarak, Osmanlı Türklerince kullanılan değişik bayraklar ve günümüz bayrağına kadarki gelişim gösterilmiştir. Buraya giren ziyaretçiyi, özel giysileri içinde şövalye ve leydi karşılamaktadır. 15. yüzyıla özgü müzik eşliğinde, Ortaçağ hizmetkârları kılığındaki kişiler tarafından şarap sunulmakta; mum ışığıyla aydınlatılan salonda rüsvü kokuları arasında dolaşmaktadır. Böylece ziyaretçinin beş duyusuna hitap eden bir sergileme, dünya müzeciliğinde ilk kez bu salonda gerçekleştirilmiştir.

İngiliz kulesinin alt katı ve diğer bazı mekânlar müze depoları, laboratuvar, atelye, kitaplık ve büro olarak kullanılmaktadır. Kalenin avluları da açık teşhir alanları olarak değerlendirilmiştir. Bu avlularda yazılar, taş çapalar (deniz tabanında kullanıldıkları biçimde) ve kurşun çipolar (gerçek boyutlarında) sergilenmiştir. Kale bahçelerinde amforalar deniz tabanında buldukları şekliyle, bir gemiye istiflenir biçimde ya da kullanımları anlatılır şekilde gösterilmiştir.

Kale girişinde top koruganı olarak kullanılan mekân, sanat galerisine dönüştürülmüştür. Burada sürekli sergiler açılmaktadır. Sergilerden müzeye alınan tablolar ve diğer sanat eserleriyle, gelecekte Yılanlı Kule'nin üst katında "Çağdaş Eserler Salonu" açılacaktır.

Kalenin orta avlu diye adlandırılan bölümünde ziyaretçilerin dinlenebileceği bir alan düzenlenmiştir. Bu alanın hemen gerisinde "Yörük çadırı" bulunmaktadır. Çadırın içinde Yörük ailesinin kullandığı alaçuvallar, kaplar ve silahlar sergilenmiştir.

nüz gerçekleşmemiştir. Müzecilik çalışmasının kuramı, yöntemi olan müzeoloji, Türkiye’de öğretilmemektedir. Yurdumuzdaki müzeciler, üniversitelerin tarih, sanat tarihi, arkeoloji gibi bölümlerinden mezun olmuşlardır. Müzecilik konusunda hiçbir bilgileri olmadan çalışmaya başlarlar. Müze elemanları için her yıl “hizmet içi eğitim kursu” adı altında onbeş günlük bir program yeterli sayılır.

Bugüne kadar Türkiye’de müzecilik konusunda yazılmış kitap ve makalelerin toplam sayısı 850 kadardır. Bu rakam bile bizi ciddi olarak düşündürmelidir. Ancak müzecilik eğitimi görmüş, bugünkü ve gelecekteki toplumda müzenin ödevini derinliğine kavramış müzeciler başarılı olur. Türkiye müzeleri, üniversite ve okullarla işbirliği yapamadıklarından, eğitim görevlerini ihmal etmişler; böylece halkı eğitmekle görevli iken halka sırtını dönmüş bir kurum haline gelmişlerdir.

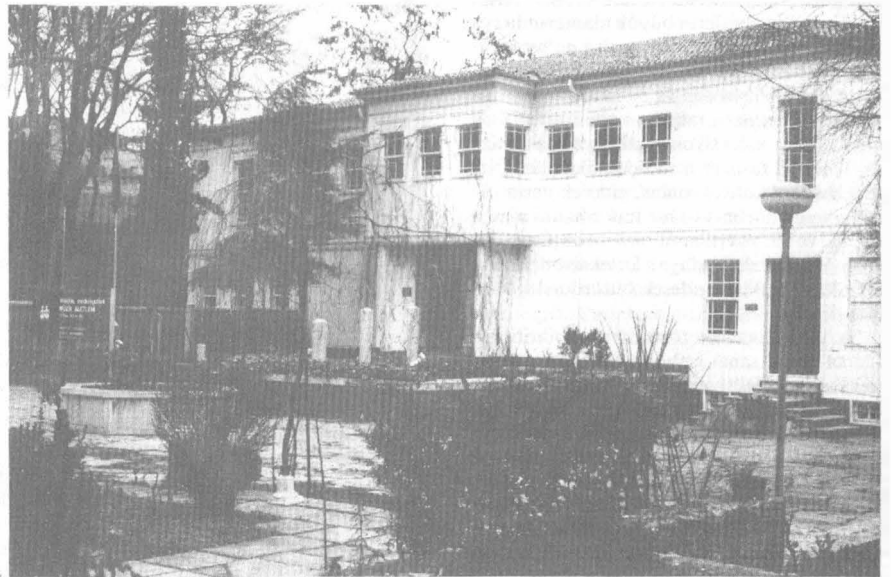
Son yıllarda müzelerin işlevleri genişlemiştir. Batı müzeleri, bölgesi hakkında bilgi toplayan, çevreyi koruyan, her çeşit sosyal, dinî ve kültürel çalışmaların yapıldığı bir merkez olmuşlardır. Geç saatlere kadar müzelerin açık tutulması, halk için akşam konferansları verilmesi, konser ve defileler artık şaşırtıcı gelmemektedir. Türkiye müzelerinde de (Efes, Bodrum, Ankara ve İstanbul) bu çeşit sosyal çalışmalar yapılmaktadır. Müzeler yeterli ödenek, araç gereç, teknik eleman, kitaplık ile desteklenirse, şüphesiz sosyal yanı ağır basan çalışmalara yöneleceklerdir.

Bugün dünyanın pek çok ülkesinde açık hava müzeleri kurulmuştur. “Bugünkü ileri endüstriyel toplumdaki insanlar, geçmişteki insanların nasıl yaşadıklarını kafalarında canlandıramazlar. Bu nedenle geçmişi anlamak, tarihi öğrenmek için canlı gösteri zorunludur” anlayışıyla kurulan bu açık hava müzelerinde ülkenin tarihî değerleri (evler, köprüler, değirmenler, dini yapılar, vb.) gösterilmektedir. Bunların içinde ayrıca binlerce eşya bulunmaktadır. Türkiye’de bu çeşit bir müze henüz yoktur.

Müzeler, görüldüğü gibi, eğitime gitkçe daha çok yönelmektedir. Bu nedenle müzeleri bu yeni ışık altında görmeliyiz. Çağdışı kalmamak için müzelerin gelecekteki sosyal yapıya ayak uydurmaları gerekir. Gençlere gerekli olan yaratıcılık gücünü müzelerin vereceğini unutmamalıyız ●

YENİ MÜZELER: Günümüzde çağdaş müze binaları yapımına önem verilmektedir. Çanakkale Müzesi binası (üste) bu anlayışın özgün örneklerindedir. Öte yandan, kullanılmayan eski yapıların müzeye dönüştürülmesi yolunda çalışmalar da yapılmaktadır. İstanbul Yüksekaldırım’daki Galata Mevlevihanesi, on yıl önce “Divan Edebiyatı Müzesi” olarak düzenlenmiş ve hizmete açılmıştır (altta).

Dünyada Müzeciliğin Gelişmesi

Sabahattin Batur

Müzelerin Amacı ve İlk Müzeler

Müzelerin amacı, doğanın yarattığı varlıklarla, insan zekâsı ve beğenisinin ürünü olan eserleri, tarihi gelişme çizgisi içerisinde düzenleyerek göstermek, gelecek kuşaklara en iyi biçimde aktarmaktır. Bir başka deyişle, geçmiş çağların yaşama biçimini, bilim, teknik ve sanat anlayışını, geleceğin insanlarına örnekleri ile vermek; müzeliğin nitelikteki her tür eseri değerlerinden bir şey yitirmeden olduğu gibi korumak ve sunmaktır.

Arkeolojik kazılarda, ilk uygarlıklardan bu yana, insan topluluklarının nerelerde, nasıl yaşadıklarını gösteren yerleşme alanları bulunmaktadır. Orada yaşayanların inancına ve beğenisine uygun eserlerle karşılaşılmaktadır. Bu eserlerin çoğu günümüzün güzellik anlayışı ile aynı çizgide olmasa bile bütünü çatışmamaktadır. Kimi zaman en bağnaz beğeni sahiplerini bile hayranlıktan şaşkınlığa düşürmektedir. Belli bir düşünce ve inanca göre biçim kazanmış olan eserler, hangi amaçla yapılmışsa ona göre, bir yerde kamunun önünde sergilenmiştir. Ya kentlerin büyük alanlarında, ya tiyatrolarda, ya tapınaklarda, ya da bir sarayın yapı bütünü içinde yerini almıştır. Az bulunur değerli taşlardan ya da madenlerden yapılmış süs eşyaları, takılar, kullanılan eşyaları meraklılarca koleksiyon yapılmaya başlanmıştır. Önceleri taşınabilir, küçük ölçüdeki eserlerle yapılan koleksiyonlar, giderek her ölçüdeki esere yönelmiş ve bir tutku haline almıştır. 17. ve 18. yüzyıllarda birdenbire Orta Avrupa ülkelerinde başlayan koleksiyon yapma merakı ve tutkusu giderek bütün öteki ülkelere de yayılmıştır.

Ne türlü dürtü ile toplanmış, biriktirilmiş olursa olsun, sanat ve bilim eserlerinden oluşan bu tür koleksiyonlara ilk müze örneği gibi bakabiliriz. Gerek Kıta Avrupası'nda, gerek İngiltere'de ilginç doğa varlıklarını toplayanlar yanında tarih ve sanat eserlerini de toplayanlar çoğalmaya başladı. Elbette varlıklı kimselerin bu ilk çabaları, ilk kişisel uğraşları salt kendi isteklerine karşılık verme amacından kaynaklanıyordu. Eğitime dönük olması yerine övünmeye, gösterişe, oturma birimlerini süslemeye dönük bir amacı vardı.

Akinci savaşıardan getirilen eşyalar da koleksiyoncuların heveslerini kamçıyordu. Akından akına koşan askerler yurtlarına yağmalanmış, inanılmaz eşyalarla dönüyorlardı. Kralların hazineleri de dünyanın eşsiz eşyaları ile zenginleştiğince zenginleşiyordu. Ne var ki, bütün bu çabaların amacı kendi kısır çerçevesi içinde sıkışıp kalıyordu.

Zaman her şeyi değiştirir. Nitekim de-

ğiştiriyordu da. Toplumun öteki kurumlarında görülen gelişmelere paralel olarak koleksiyon, koleksiyonculuk, müze, müzecilik anlayışlarında da değişimler oluyor. Sınırlı koşullarla da olsa, koleksiyoncular ellerindeki kamuya açma, gösterme gereğini duymaya başlıyorlar.

Belirgin yöntemlerin bulunmadığı günlerde herkes bir konuya kendi eğilimine yakın olan yanından bakar, yaklaşmaya çalışırdı. Doğanın gizini öğrenme, bulma isteğinde kimileri doğa varlıklarından koleksiyonlar yapmaya kalkışırdı. İtalyan hekimi Ulisse Aldrovandi (1522-1605), doğanın bütün varlıklarından seçtiği örneklerle bir müze kurma girişiminde bulunmuştur. İngiliz hekimi Sir Hans Sloane (1660-1753) kendi bilimsel görüşüne uygun bir bitki koleksiyonu hazırladı. Bununla da kalmayarak, para, madalya, araç gereç, basılı ve yazma kitap, resim koleksiyonu yaptı. Sadece öğrenme, toplama ve saklama tutkusunun dürtüsü ile gelişen bu koleksiyon kamuya açık değildi.

Çağın tanınmış tarihçisi ve koleksiyoncusu Elias Ashmole (1617-1692), kurduğu *Ashmolean Museum*'u ilk defa belli ölçülerde kamuya açık tuttu.

18. yüzyıldan sonra toplumun öteki kesimlerinde olduğu gibi bilim ve sanat eğitiminde de daha geniş kitlelere yayılma eğilimi göze çarpar. Bu yayılma ve açılma evresinde özel koleksiyonlar da kamuya açık müzelerin çatısı altında toplanmaya başlar.

Müze ve müzecilik konusunda ilk bilimsel kitabı, Bavyera Dükası'nın yanında çalışmalarını sürdüren Samuel Van Quichberg adında bir bilgin kaleme almıştır. S. Van Quichberg 1665'de basılan bu kitabında örnek bir müzenin nasıl kurulması gerektiğine dikkati çeker. *Inscription* adını verdiği kitabında, müzelerde belli ilkelere göre tasnifin kurallarını gösterir. Ve böylelikle bütün bir doğayı ve insan-

lığı kapsayacağını bildirir. Ne yazık ki bu eserden ancak yüz yıl sonra yararlanılabilecektir.

1727 yılında C.F.Neicelius müzecilik için el kitabı niteliğinde *Museographia* adındaki eserini yayımladı. Müzeliğin eşya toplama kurallarını ele alan bu kitaptan sonra daha değerli ilkelere göre koleksiyon yapma merakı yaygınlaştı. Böylelikle de eser toplama tekeli belli kişilerin ve çevrelerin elinden çıkmış oldu.

Büyük Fransız Devrimi'nin öteki toplumsal alanlarda olduğu gibi müzecilik alanında ileriye dönük, kamuya açık bir anlayışın yerleşmesine neden olduğu görülür. Böyle bir gelişmenin, soyluların Fransa'dan çok değerli eserler kaçırmaları sonucunu vermiş olması üzücüdür.

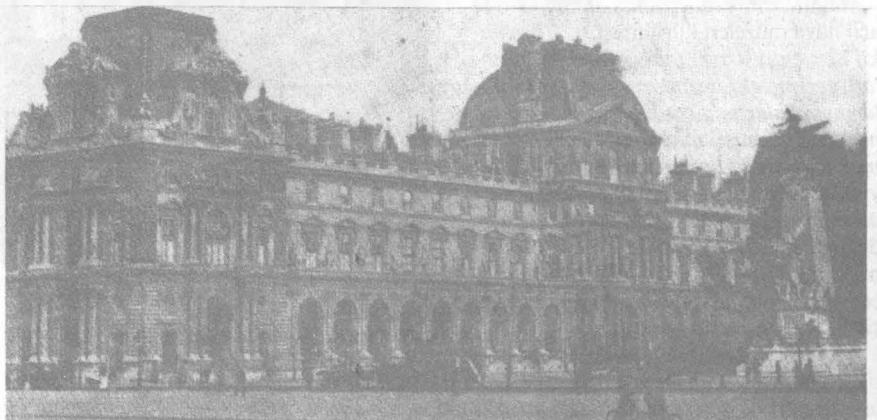
Bu amaçla çeşitli önlemler alındı. "Musée National des Monuments Français" ve Louvre Sarayı'nda "Musée Napoleon" bu önlemler dizisi içinde sayılabilir.

Çok değişik direnmelere karşın, kamuya açık ulusal müzeler kurulması düşüncesi yerleşti. Bütün Avrupa başkentlerinde ve Amerika'da New York'ta yeni yeni müzeler kuruldu.

Amerika'da Müzecilik

20. yüzyılın başlamasıyla birlikte Amerikan müzeciliği Avrupa müzeciliği ile yarışa girişti. Şu anda da bu yarış bütün hızıyla sürmektedir.

New York'taki "Whitney Museum of American Art" ve "Museum of Modern Art" müzeleri çağın sanatını değerlendirme yolunu tutular. F.L.Wright'ın eseri olan "Solomon R. Guggenheim Museum" soyut sanat koleksiyonları ile ünlüdür. Müzeye bir eğitim kurumu olarak bakan Amerikalılar, bu alanda Avrupa müzelerinden ileri gitmişlerdir. Boston, Chicago, Cincinnati, Cleveland, Kansas City, Los Angeles, Minneapolis, New York, Philadelphia, San Francisco, St. Louis, Toledo ve Washington'da insanlığın biliminc, kültürü-

LOUVRE MÜZESİ: Uzun hazırlık döneminden sonra 1793 yılında Paris'in Louvre Sarayı'ndaki Büyük Galeri'de açılan müze, zamanla önemli ölçüde gelişme gösterdi. 1932'den sonra müzecilik biliminin verileri doğrultusunda düzenlendi. Bugün dünyanın en zengin birkaç müzesinden biri olan Louvre, çeşitli hizmetler veren birçok servisiyle de seçkinleşmektedir.

ne her yandan yaklaşan müzeler kuruldu. Ayrıca bir eğitim ve bilim kurumu olarak üniversitelerle birlikte çalışma ve işbirliği içersine kondu. Değişik kıtalarda ve Amerika'da yapılan kazılardan getirilen eşsiz eserlerle müzeler zenginleştirildi. Çocuklar için ayrı bölümler ya da ayrı müzeler açıldı.

Amerika'daki müzelerle parasal yönden halkın büyük desteği bulunmaktadır.

Almanya'da Müzecilik

Wilhelm Von Bode'nin Alman müzelerinin kalkınmasında büyük yardımları olmuştur. Ne yazık ki, Hitler döneminde bu alana gereği gibi ilgi gösterilmedi. Hatta müzeciliği de kendi politik amaçları yönünde kullanmak istediler. II. Dünya Savaşı'ndan sonra başkentin ikiye bölünmüş olması da, bu konudaki uğraşları büyük ölçüde aksattı. Doğu Berlin'de kimi atı-

lımlar olmuşsa da bunlarda politik öz ağır basmıştır.

Bağı Almanya'daki büyük merkezlerde müzeler kurulmaya başladı. Münih'te Alte Pinakothek düzenlendi. Ludwig Mies Van Der Rohe'nin eseri olan "Milli Galerisi" çağın en ilginç müze yapısı özellikleriyle 1968'de hizmete girdi. Yine Münih'deki "Deutsches Museum" bilim müzesi olarak kamuya açıldı.

Berlin'deki "Kaiser Friedrich Museum"da dünyanın sayılı ressamlarından eşsiz koleksiyonlar bulunmaktadır. 1890'dan 1914'e kadar müzenin müdürlüğünü yapmış olan Wilhelm Von Bode bu müzeye çok büyük değerler kazandırmıştır. Berlin'deki "Eski Zeughaus"da açılan müze de sayılı müzelerdendir.

Fransa'da Müzecilik

Fransa'daki müzecilik daha çok başkent Pa-

ris'te toplanmıştır. Louvre Müzesi, dünyanın belli başlı müzelerinden biridir. Ulusal çağdaş sanat müzesi diyebileceğimiz "Le Musée National d'Arts Modern", Halk sanatları ve gelenekleri müzesi "Le Musée des Arts et Traditions Populaires" Emile - Etienne Guimet'nin kurduğu, Uzak Doğu koleksiyonları ile ünlü "Musée Guimet", Fransız Anıtlar Müzesi "Le Musée des Monuments Français", Thermes ve Cluny Konağı Müzesi diye anılan "Musée des Termes et de l'Hotel de Cluny" gibi daha birçoklarının adlarını saymak mümkündür. Louvre Müzesi 1793'te halkın hizmetine açılmıştır.

Birinci Cumhuriyet'i hazırlayan Convention yönetimi, 17 Ağustos 1793'te Louvre Sarayı'na yeni bir işlev vermeyi kararlaştırdı ve burasını krallarla öteki soyluların koleksiyonlarını bir araya getiren bir müze olarak değerlendirmeye girişiminde bulundu. Daha sonra birçok değerli koleksiyonun eklenmesi ile müze zenginleştirildi. Çeşitli çağların en güzel örnekleri şimdi bu müzede bulunmaktadır. Praksiteles'in, Phidias'ın, Polykletes'in eşsiz eserleri, Melos Venüsü (Venus de Milo) hep bu müzededir.

Sayılmayacak kadar sanat zenginlikleri ve eşsiz değerleri içeren Louvre Müzesi, çağın gelişmelerini yakından izlemekte; belli aralıklarla açtığı sergilerle sanat dünyasında unutulmaz izler bırakmaktadır.

İngiltere'de Müzecilik

İngiltere'de müzecilik her yerden önce başlamıştır denilebilir. Cambridge'deki Fitzwilliam Müzesi Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Ashmolean Müzesi 1925'ten sonra, Cardiff'deki National Galery, Victoria and Albert Museum ve Tate Gallery İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeni baştan ele alınmış ve düzenlenmiştir.

British Museum, İngiltere'nin ve dünyanın önde gelen birkaç müzesinden biridir. 1753 yılında İngiliz Parlamentosu 20.000 İngiliz liralık bir ödenekle Sir Hans Sloane'un koleksiyonunu satın almaya karar vermiştir. Ayrıca 10.250 İngiliz lirasına satın alınan "Montague House" a bu eserler yerleştirilmiştir. Hediye edilen ya da satın alınan daha başka koleksiyonlar da eklenerek müzenin ilerde alacağı ana çizgisi meydana çıkmış oldu. Birbiri ardına kazanılan yeni yeni koleksiyonlarla "British Museum" o günkü biçimini aldı ve 1759'da kamunun hizmetine açıldı. Yapı dar gelmeye başlayınca "Montague House"un yerine 1847'de yeni bir müze yaptırıldı. Sir Robert Smirke'ün eseri olan bu yapı günümüzde de müze olarak kullanılmaktadır.

British Museum'da değişik çağlara ait çok değerli belgeler ve sanat eserleri bulunmaktadır. *Magna Carta*'nın *Iliada* ve *Odyssea*'nin clyazmaları, Michelangelo, Leonardo da Vinci, Rembrandt, Hogarth'tan eşsiz tablolar bunlar arasındadır.

ANADOLU'DAN BRITISH MUSEUM'A: Londra'daki ünlü British Museum, 18. yüzyılın ortalarında kuruldu. 19. yüzyılda İngiliz arkeologları, çeşitli ülkelerin tarihi zenginliklerini buraya taşıdılar. Bunlar arasında Andolu kökenli eserler de vardı. Xanthos'da (Kaş'ın Kınık köyü) yapılan kazılar sırasında elde edilen, İÖ 430-400 yıllarına ait Nereidler Anıtı da bunlardan biridir.

İtalya'da Müzeleşme

İtalya'nın tümü geçmiş çağların izlerini taşıyan kentler ve anıtsal yapılarla bezelidir. O bakımdan belli başlı kentlerin hemen hepsi açık hava müzesi niteliğinde ve görünümündedir. Bunun yanında Floransa, Milano, Napoli, Roma, Torino, Venedik gibi büyük merkezlerde dünya tanınmış birçok müze vardır. Ülkenin dört bir yanına yayılmış kilise ve katedraller birer müze olarak gezilmektedir. Milano'daki Brera Galerisi alışılmış bir düzende seyircinin önüne çıkarıldığı halde Cenova'daki Palazzo Bianco'daki tablolar yepyeni ve alışılmamış bir biçimde düzenlendiği için kültür ve sanat dünyasında tartışmalara bile neden olmuştur. Yine Milano'daki Castello Sforzesco'nun resim ve heykel düzeni de çok değişik bir biçimde değerlendirildi.

İtalyan müzecileri de, çağın gerisinde kalmamak için, hatta öne geçmek için yeni arayışlar içine girmişlerdir. Özellikle İtalyanların eski eserleri onarma ve canlandırma yöntemleri öteki ülkelere de örnek alınmaktadır.

İspanya'da Müzeleşme

İspanya'da müzeleşme Orta Avrupa ülkelerindeki düzeye çıkmamış olsa bile yine de büsbütün önemsiz sayılmaz. Gerek Madrid, gerek Barselona, gerekse Toledo müzelerinde çok değerli sanat eserleri bulunmaktadır.

Madrid'deki Prado Müzesi, adını içinde kurulduğu "Kutsal Hieronymos" parkından almıştır. Prado, "çayır" anlamına gelmekte imiş. 1785'de Kral III. Carlos'un bilimsel koleksiyonları için yapılmış olmasına karşın, Kral III. Fernando yapıyı yeniden değiştirerek 1819'da "Kraliyet Resim ve Heykel Müzesi" olarak kamunun hizmetine açmıştır. 1868'den bu yana ulusal bir müze olarak hizmet veren

bu ünlü kuruluşta daha çok İspanyol sanatçıların eserleri bulunmaktadır. El Greco, Velazquez, Goya gibi resim sanatının seçkin adları da bunlar arasındadır. İtalyan resminin ünlü sanatçılarından bazılarının çok değerli tabloları, koleksiyonları içindedir.

Sovyetler Birliği'nde Müzeleşme

Sovyetler Birliği'nde de müzeleşme çalışmaları giderek çağdaş anlayışa uygun bir biçimde düzenlenmeye başlamıştır. Devrimden sonra Sovyetler'deki müzeler devletin toplumsal ve siyasal görüşleri doğrultusunda yönlendiriliyordu. Hatta çağdaş anlayışla yapılmış eserleri içeren Puşkin Güzel Sanatlar Müzesi'ni kamuya açmak bile istemiyorlardı. Artık bu aşamalarda geçilmiş, Van Gogh, Cezanne, Matisse gibi sanatçıların eserlerinin de halkın önüne çıkarılmasına izin verilmiştir. Saraylar ve kiliseler, içlerindeki eserlerle birlikte bilim ve sanat dünyasına açılmıştır.

Ermitaj Müzesi sadece Sovyetler'in değil, dünyanın da en önemli müzelerinden biridir. Leningrad'daki bu müzenin kuruluşu Deli Petro döneminde başlamıştır. Ama asıl kurucusu olarak II. Katerina gösterilmektedir. II. Katerina burasını 1764'te Fransız mimarı Vallin de la Mothe'a yaptırmış ve içersine de Batı'nın tanınmış sanatçıların eserlerini koydurmuştur. Çariçe II. Katerina müzeyi yeni yeni koleksiyonlarla zenginleştirirken Diderot, Falconet ve Grimm gibi ünlü düşünür ve yazarlardan bilgi edinmiştir. I. Nikolay döneminde yapılan yeni yapılarla kapsamı iyice genişletilmiş ve düzenlenmiş olan saray, 1852'de özel çağrılı sanatseverlere açılmıştır. Dünya savaşları sırasında Moskova'ya taşınan eserler 1917'den sonra yeniden Leningrad'a, Ermitaj Sarayı'nın salonlarına taşınmıştır. Öteki çar-

lık saraylarındaki değerli eserler de Ermitaj'ın koleksiyonlarına eklenmiştir.

Sovyet hükümeti, döviz sıkıntısını gidermek amacıyla buradaki çok değerli Batı sanatçılarının eşsiz tablolarını satışa çıkarmış. Washington'daki National Gallery, New York'daki Metropolitan Museum, Philadelphia Müzesi, Amsterdam'daki Rijks Museum bu eserleri hemen satın almıştır.

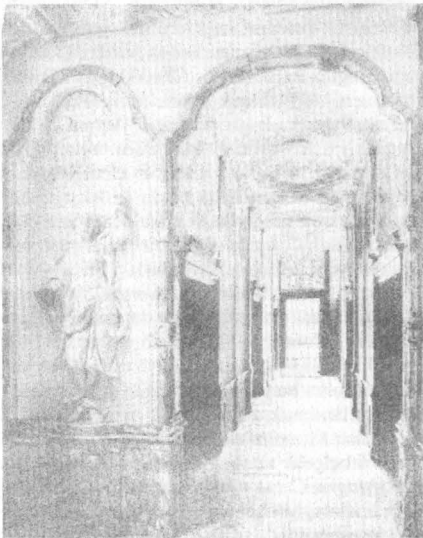
Ermitaj Müzesi'nin 75.000 metrekarlık kullanım alanı ve 322 salonu ile iki buçuk milyonu aşkın eserleri bulunmaktadır. Başka hiçbir yerde örneği bulunmayan Kimmer ve İskit eserleri topluluğu bu müzededir. Possine'den Matisse'e, Leonardo da Vinci'den Raffaello'ya, Tiziano'ya, Rembrandt'a kadar sanatçıların eserlerine sahip olan bu müzede yıpranmış, eskimiş eserlerin onarımı için ayrılmış bir de onarım bölümü bulunmaktadır.

Hollanda, Belçika ve Avusturya'da Müzeleşme

Hollanda'nın Rijksmuseum'u da Avrupa'nın önemli müzeleri arasındadır. Rijksmuseum 1808'de Louis Napoleon tarafından kurulmuştur. Bugünkü yapı mimar P.J.H. Cuypers'in eseridir (1885). Müzede yüz otuz salon bulunmaktadır. Rembrandt, Van Dyck, Gerard Dou, Jan Van Goyen ve öteki sanatçıların çok değerli tabloları bu müzenin koleksiyonları arasındadır.

Belçika'nın Anvers, Bruges, Bruxelles, Ghent, Liege gibi merkezlerinde de oldukça önemli müzeler vardır.

Avusturya'nın Viyana, Graz, Innsbruck, Linz, Klagenfurt ve Salzburg gibi merkezlerinde de ilginç müzeler bulunmaktadır. Polonya'da, Çekoslovakya'da da ulusal kültür ve sanatları açısından önemli sayılabilecek müzeler kamuya hizmet etmektedir.

MÜZELEŞME GELİŞİYOR: 20. yüzyıl, Avrupa müzelerinin birbiriyle yarıştığı bir çağ olarak değerlendiriliyor. Bu yarış, müzeleşmenin gelişmesini de sağlamakta; tiyatro, resim vb. koleksiyonları için özel müzeler açılmaktadır. Hollanda'da iki müze: Amsterdam "Toneelmuseum-Tiyatro Müzesi" (solda) ve yine aynı kentte Van Gogh Müzesi (sağda).

MÜZİK

Müzik Dünyamız Timur Selçuk

Türk Halk Müziği Nida Tüfekçi

Halk Müziği Erdal Utku

Cumhuriyetin İlk Elli Yılında Geleneksel

Sanat Musikimiz Prof. Dr. Gültekin Oransay

Cumhuriyet Döneminde

Türk Musikisi Yalçın Tura

Çoksesli Musiki Prof. Dr. Gültekin Oransay

Türkiye Cumhuriyeti'nde

Konservatuvarlar Filiz Ali

Bu konuda ayrıca *Folklor*, *Günlük Hayat*, *Kültür* maddelerine bakınız.

Müzik Dünyamız

Timur Selçuk

Osmanlı toplumunda müzik yaratıcılığının beşiğinin İstanbul olduğu bilinir. Düşünsel ve araştırmacı yanı gelişmiş müzik ürünlerini bu kentteki bestecilerin eserleri oluşturur. Bazı istisnalar dışında bu böyledir. Bunun alternatifini toprağa bağlı müzik olan halk müziğinde görürüz. Halk ozanları, spontane, doğaçlama yanı belirleyici olan bu müzik türünü doğa vergisi yetenekleriyle sürdürürler. Bu dalda yetkinlik, usta-çırak ilişkileriyle, geleneğin devamı şeklinde oluşur.

Kültür merkezi olan İstanbul'da sarayın himayesinde gelişen soylu müziğin sulandırılmış, yozlaşmış biçimini, aynı kentin sokaklarında daha güncel bir müzik olarak görmek mümkündür. Çeşitli işler yaparak geçinen küçük ve orta esnafın, tüccarın, gelirden daha az pay alan sosyal kesimlerin dinlediği, kabaca "sokak müziği", "meyhane müziği" dediğimiz bu tür de aynı kentte vardır. Aynı müzik malzemelerini kullanan, ama başka tavırda bir müziktir söz konusu olan.

Soylu divan müziğinin sarayın himayesinde geliştiğini, ondan destek ve yardım gördüğünü biliyoruz. Bu nedenle, üretilen müziklerin, saray tarafından beğenilmesi de temel bir sorun oluyor. Osmanlı zevkinin inceliklerini söz ve müzik olarak sergilemeyen eserlerin, şöyle ya da böyle yönetime ters düşen besteci ya da eserlerin destek görmesi olanaksızlaşıyor, hatta bu müzisyenlerin cezalandırıldıkları da oluyor (bu olguya zaman zaman, günümüzde de tanık olabiliyoruz. Bazı bestecilerin eserlerinin TRT'de ve opera-bale kurumlarında seslendirilmelerinin, gizli bir sansür şeklinde engellenebildiği gibi). Sarayın besteciye verdiği desteğe besteci sarayı yücelterek, onun görüşlerini destekleyerek ve müzik dilini ayağa düşürmeden karşılık veriyor.

Bu olgu ana hatlarıyla böylece sürüp gitmiştir. Bazı bestecilerle müzisyenler ise saray tarafından değil, din kurumları, paşa kapısı, yüksek devlet memuru konağı tarafından desteklenmiştir. Ama özünde değişen bir şey yoktur.

Bu doğrultuda, çok değerli bestecilerimizin, çok değerli eserler verdiğine tanık oluyoruz. Sözlerinin bugün için anlaşılabilirliği ve prozodi zorlamaları bir yana bırakılırsa, (o dönemde prozodi bugünkü kadar önemli değildi), müzik dili olarak insanımızın ince zevkini ve gelişmiş yaratıcı gücünü sergiliyordu bu eserler. Bu ürünlerin soylular çevresinde ge-

leşmiş olması, değerlerinden hiçbir şey eksiltmez. Genellikle çok-sesli müzikle uğraşanlar, ya da halk müziğini ayrıcalıklı, üstün bir yere koyanlar, klasik Türk müziğinin geliştiği ortamı belirleyici olarak alıp, onun ürünlerini de küçümseme yoluna giderler. Ancak aynı mantığı Avrupalı besteciler için kullanmazlar. Yani, herhangi bir prens, prenses, ya da kral için eser yapan besteci aynı eleştiriye hedef olmaz. Böylece, halk ve klasik Türk müziğinin tümüyle reddedilmesi, ya da halk müziğinin klasik Türk müziğine üstün tutulması gibi kesin tercihler yapılagelmiştir. Bu değerlendirmelere yönelen kişilerin bugüne kadar geniş kitlelere seslenecek sağlıklı eserler vermedikleri de bir gerçektir.

Bütün bunların karşısında diyebiliriz ki, Osmanlı toplumunda müzik zevki merkezietçi bir şekilde yönlendirilmiş ve geliştirilmiştir. Sarayın, yönetimin müziğe önem verdiğini onu desteklemesinden, yönlendirmesinden ve gerektiğinde cezalandırılmasından anlayabiliyoruz.

Klasik Türk müziği kitleler arasında bugün de varlığını sürdüren geleneksel bir müzik türümüzdür. Köklü geçmişiyile, yetiştirdiği üstadlarının pratik ve teorik açıdan oluşturdukları kültür mirasıyla bugün de sağlam bir biçimde ayakta durmaktadır.

Halk müziği Cumhuriyetin başlarında, çok-sesli müzik/tek-sesli müzik ikileminin bağnazca ele alındığı dönemde, bir süre radyolardan yasaklanmış olmasına karşın, halkın gönlünden silinememiştir. Çok-sesli müzik/tek-sesli müzik taraftarları arasındaki ilk soğukluğu o tarihlere kadar götürebiliriz.

Bugün bile bu tartışma genel kabul görebilir bir çözüme ulaşmamıştır. Aslında, gerek klasik Türk müziği, gerek halk müziği, bizim müziğimizdir; kültürümüzün bir parçasıdır. Bu müziklere tek-seslidir diye tavrı almak, halka ve onun kültürüne tavrı almak anlamına gelir.

Cumhuriyetle birlikte değişen değer yargıları, yaşayış biçimleri, toplumsal ve ekonomik sistem, Türk müziğine cephe alınan belirli bir süre gözönüne alınmazsa, klasik Türk müziğinde de, bu müziğin son aşaması olan yeni klasik dönemi başlattı. Bu dönem, teorisyen, besteci ve icracılarıyla (Saadetin Arel, Suphi Ezgi, Rauf Yekta, Mesut Cemil, Şerif Muhittin Targan, Refik Fersan, Münir Nurettin Selçuk, Saadetin Kaynak) klasik Türk müziğinin güncelliğinin korunduğu

KLASİK TÜRK MÜZİĞİNDE YENİ KLASİK DÖNEM: Klasik Türk müziğinin son parlak dönemi, Cumhuriyetin ilanından bir süre sonraya raslar. Bu "yeni klasik" dönemde birçok besteci ve icracı klasik Türk müziğini korumak, yaygınlaştırmak için çaba harcadı. Dönemin önemli bestecilerinden Refik Fersan (1893-1965), 1923'te Riyaseticumhur İncesaz Heyeti şefi oldu. İstanbul ve Ankara radyolarında da çalışan Refik Fersan'ın yaklaşık 400 bestesi vardır. Bunlardan 141'i yayımlanmıştır.

son parlak dönemi oldu. Bu dönemde klasik Türk müziğimizin soylu ve geleksel tavrı muhafaza edildi. Değerlerinden hiçbir şey kaybetmeden birçok eser notaya alındı. Konservatuvar, belediye icra heyetleri, radyo ve özel konserlerle bütün başyapıtlar halka sunuldu veya banda alındı.

1950'li yıllarda sosyal, politik, ekonomik hayattaki düzensizlikler, bozukluk ve yolsuzluklarla, toplumumuz giderek öri, âdet ve kültüründen soyutlanarak yeni bir Batılılaşma serüvenine doğru sürüklenmeye başladı. Tabii bu olgu da ilk elde, klasik Türk müziğimizin, eğlence ve gazino müziği olarak yozlaştırılmasıyla gündeme geldi. Halkın gözünde yeni bir tür Türk müziğini yaygınlaştırmak için, daha ileriki yıllarda bu yeni müziği "Türk sanat müziği" adı verildi. Türk sanat mimarisi, Türk sanat resmi, Türk sanat edebiyatı, Türk sanat romanı, Türk sanat şiiri gibi kavramlar bulunmadığı halde, müzik için böyle bir kavram bulunmuş oldu.

Çok partili yeni Cumhuriyet dönemiyle belirleme ve gelişmeye başlayan bu yeni tavrılı Türk müziğinin üzerinde biraz durmakta yarar vardır.

1950'li yıllarda başlayan yapay ve plansız büyüme, tarım ve sanayi kesimlerindeki çalkantılar, büyük kentlerin çevresinde gecekondulaşma, halkın gide-

rek politize olması, kitlelerin Türk müziğinden taleplerinde de değişiklikleri gündeme getirdi. Klasik Türk müziğinin geniş formlu, dev usûl ve makamlı, ağdalı sözlü başyapıtlarıyla müzik dinleyicilerini tatmin etmek olanaksızlaşıyordu. Bu boşluğu doldurmak için yeni tip bir Türk müziği oluştu kendiliğinden. Basit dizi ve usûlleri işleyen (puselik, çargâh, Hicaz, Kürdî ve şetleri, nim-sofyan, semai, yürük semai usûlleri), küçük şarkı formunda, sözleri anlaşılır olan besteler üretildi. Halk, günlük müzik ihtiyacını bunlarla karşılamaya başladı. Bu eserlerin değerli olanları kadar değersiz olanları da piyasayı doldurdu. O dönemin varlıklı duruma gelmiş insanların zevklerine, hayat tarzlarına denk düşen bir müzik ortaya çıkmış oldu.

Yeni tip Türk müziğini icra eden sanatçılarda da aynı ayırım göze çarpıyordu. Yalın, sade, temiz bir üslupta, yeni değerli şarkılar okuyan sanatçılarla en yoz örnekleri en akıl almaz kılıklara girerek söyleyen kadın ve erkek sözümona sanatçılar, kadın görünümlü erkek şarkıcılar, erkeksi tavrılı kadın şarkıcılar ve bunlara kucak açan yeni zenginlerin gazinoları... 50'lerde belirginleşen bu özellikler, keskinleşerek günümüze kadar devam etmiştir. Değerli besteci ve icracılar gene ikinci planda kalmaktadır.

1960 yılıyla birlikte gelişen arabesk tü-

rü müzik, kaynak olarak Türk müziği ve halk müziği malzemelerini yer yer kullanmasına karşın, apayrı tavidir. Arap müziğinin de yoğun etkisinde olan bu müzik eklektik bir bileşimi sergiler; sözleri ve okuyuş biçimiyle kadercî ve karamsardır. Millî gelirden ve kültürden hak ettiği payı alamayanların çaresiz müziğidir. Bu müziğe vurguncuların, sonradan görmelerin, snob kentsoyluların rağbet etmesi bu gerçeği değiştirmez. Ekonomik zorunluluklarla köyden kente göç, ülkeden ülkeye göç olgusunun ürünüdür arabesk.

Özetlemek gerekirse, bugün dinlediğimiz üç ayrı tür alaturka müzikten söz edebiliriz:

- **Klasik Türk müziği:** Konservatuvar, icra heyetleri, Devlet Klasik Türk Müziği Korusu vb. tarafından icra edilen soylu, değerli eserlerimiz.

- **Yeni Türk müziği:** Eğlence ve dinlenme yanı belirleyici olan, eşlik eden sazların çokluğuna ve görsel öğelere ağırlık veren, eğlence yerleri, radyo ve televizyonda sıkça karşımıza çıkan bir tür.

- **Arabesk:** Aynı makamsal ve ritmik malzemeyi çok ayrı bir tavidir kullanan, resmi yayın organlarından seslenemeyen, taşıtlar ve kaset aracılığıyla etkinliğini sürdüren, meyhane ve tavernalarda dinlenen tür.

Cumhuriyet Döneminde Müzik Alanındaki Tartışmalar

Çok-Sesli Türk Müziği: Türk müziğinde çok-sesli müzik/tek-sesli müzik adı altında bir sınır Cumhuriyet döneminde çizildi. Müzik ürününün değerli olması için çok-sesli olması bu dönemde bazı çevre-

ler tarafından tek ve yeterli ölçüt olarak ele alındı. Müzik kültürünün temelini tek-sesliliğin oluşturduğu ülkemizde, çok-sesli müziği yaygınlaştırma sancıları çekilirken, yukarıdaki sorunun cevabını daha sağlam temellere oturan bir teorik çerçevede araştırmak gerekmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti kurulurken, mü-

ziğin kitlelere çağdaşlığı getirmedeki rolü haklı olarak önemsenmiş ve bir dizi atılımlar yapılmıştır. Konservatuvarların kurulmasına, senfoni orkestrası, opera, bale gibi kurumların oluşturulmasına ağırlık verilmiş, bunun için hem yabancı uzmanlardan, hem de eldeki yaşlı-geç yerli müzikçilerden yararlanma yoluna gidilmiştir. Ancak müzikte öğretim sistemimizi kurarken, Batı'yı ve kendimizi hangi potada, nasıl erittiğimiz sorusu önemlidir. Şablonlarla mı, yoksa sentezlerle mi yeni müzisyenlerimizi yetiştirdik? Halkımızın Cumhuriyetten önceki müzik beğenisini oluşturan, klasik Türk müziği ve halk müziğindeki dizginsel, ritmik malzemeleri, temel biçimleri, ortak tad ve tavırları, kısacası insanımızın müzik dilini öğretebildik mi, genç besteci, icracı ve öğretmen adaylarımıza?

Anadolu'nun kendine özgü türküsünü derlediğimizde, halkın o czgiyi üretmesindeki toplumsal, siyasal, ekonomik gerçekleri de derleyebildik mi? Bu malzemelerden çok-sesli çağdaş yapıtları üretirken, halkın acılarını, neşesini, umut ve çıkmazlarını onun diliyle işleyebildik mi?

Bu sorunun yanıtını da içtenlikle düşünmemiz gerekir. Büyük yokluklar içerisinde Türk Beşleri'nin başlattıkları çok-sesli çağdaş müzik akımı, bugün ülkemizde neden kısıtlı çevrelerde kalmaktadır. Halkımızın kültürü bu eserleri anlamaya yeterli değil mi? Yoksa bu eserler gerektiği gibi, yaygın bir biçimde tanıtılmıyor mu? Yeterince dinletiliyor mu? Halkımız klasik Türk müziği ve halk müziğinde bulduğu kendi dilini ve lezzetini bu eserlerde bulamıyor mu? Genelde soruların bütününde belli oranlarda haklılık payı vardır. Çok-sesli çağdaş müziğimizin, memur, aydın ve öğrenci kesimlerinin küçük bir bölümünde dinlenmesinin nedenlerini gerçekçi yöntemlerle araştırmak zorundayız.

Orkestralarımız, opera ve balelerimiz barok, klasik, romantik bestecilerin eserlerini bugüne kadar elden geçince sergilemişlerdir. Seslendirilen yerli eserlerimizin sayısı, yabancı kaynaklı eserlere oranla çok azdır. Bu açığın kapanması hepimizin dileğidir. Bu amaçla genç bestecilere eserlerini seslendirebilme olanaklarının eskisinden daha çok tanınması gerekir. Burada orkestra şeflerimize de büyük görev ve sorumluluklar düşmektedir.

Özetlemek gerekirse, çok-sesli çağdaş müzik dalında dinlediklerimiz şöyle sıralanabilir:

♫ BÜYÜK SUADIYE OTELİ ♫

**ADNAN
SENSES**

**MÜZEYYEN
SENAR**

bebek PARK gazinosu

**GÖNÜL
YAZAR**

TÜRK SANAT MÜZİĞİ: Türkiye'de Batılılaşmanın hızlandığı 1950'lerde "Türk sanat müziği" denilen yeni bir tür ortaya çıktı. Toplumun hızlı bir değişim sürecine girdiği, eski değerlerin, zevklerin altüst olmaya başladığı bu dönemde basit dizi ve usüllerle, anlaşılır sözleriyle Türk sanat müziği, halkın ve dönemle birlikte zenginleşmeye başlamış insanların hayat tarzlarına, zevklerine uygun müzik talebini karşıladı.

RIYASETİCUMHUR SENFONİ ORKESTRASI: Cumhuriyet rejiminin ilk kuruluş yıllarında müziğin yaygınlaştırılması için yapılan çalışmalardan biri, Riyaseticumhur Musiki Heyeti'nin kurulmasıdır. Bu orkestranın kökeni, II. Mahmut devrinde kaldırılan Mehtarhane yerine kurulan Müzika-ı Hümayûn'dur. Cumhuriyet döneminde önce Riyaseticumhur Musiki Heyeti, daha sonra Cumhurbaşkanlığı Senfon. Orkestrası adını aldı.

- Radyo, konserler, opera ve bale temsilleri aracılığıyla sunulan barok, klasik, romantik dönem yabancı kaynaklı eserler,

- Çok daha sınırlı olarak radyo ve konserlerle sunulan, modern müziğe geçişin habercisi olan yabancı kaynaklı eserler,

- Radyo, konser, bale ve opera şeklinde sunulan, çok büyük bölümünü Türk Beşleri'nin yapıtlarının oluşturduğu yerli repertuar,

- Genç Türk bestecilerinin çok az dinletilen çalışmaları,

- Radyo aracılığıyla tanıtılan modern müzik örnekleri (on iki ton sistemi, ton kavramını reddeden çalışmalar, çok-tonlu çalışmalar).

Seslendiriliş ya da dinleme, beğenilme sırasına göre kabaca ele aldığımız bu dizilişin toplumumuz adına, çok-sesli müzik grafiği açısından, iç açıcı bir yanı olmadığı açıkça görülmektedir.

Hafif Müzik: Hafif müzik, kısa sürede geniş kitleleri etkisi altına alan ve hızla gelişen bir müzik türüdür.

Kabaca tanımlamamız gerekirse hafif müzik, kısa süreli, anlaşılır ezgilerden ve sözlerden oluşan, halkın günlük müzik gereksinimini sağlayan, gerektiğinde gör-

sel öğeleri de içine alabilen çok-sesli bir müzik türüdür. Uzun süreli, üst düzeyde araştırma ve düşün ürünü olan, geniş formu, çok-sesli klasik ya da modern müzik eserlerine karşı halkın bir tepkisi gibi görebilir miyiz bu türü? Geniş soluklu eserlerin anlaşılması için ince bir zevk ve kültür gerekli olduğuna göre, çağdaş insan acaba hafif müzik aracılığıyla mı bunun dengesini bulmaya çalışıyor?

Böyle bir yargının doğru yanları olsa da, konunun bütününe açıkladığı söylemez.

Avrupa ülkeleri çok-sesli müziğe yeniden canlılık kazandırmak için 1985 yılını "Müzik Seferberliği Yılı" olarak ilan ettiler. Hafif müzik türünün, diskotek müziği, pop müziği ve seviyesiz şarkılarla büyük bir salgın şeklinde dünyayı sarmış olduğunu gören sanat yetkilileri, zaman geçirmeden, müzik dili, araştırma ve düşünce yoluyla değerli olan çok-sesli müziği, tekrar aranan bir tür haline getirmek için harekete geçtiler. Bunun için de yeni müzik şenlikleri, konserler, radyo ve TV programları, eser siparişleriyle, özellikle genç bestecileri teşvik etmeyi ve onların eserlerini seslendirerek taze bir kan dolaşımı sağlamayı amaçladılar.

Bundan önceki bölümde de yeni tip Türk müziğini tanımlarken, hafif müzik tanımlamasına çok yakın bir tanımlama yapılmıştı. Aynı şekilde şu noktayı da vurgulamak gerekiyor: Klasik Türk müziğinin üstün seviyeli eserlerini anlamak ve onlardan tad alabilmek için sanatsever bir kişilik ve kültüre gerek vardır. Daha az kültürlü ve yüzeysel zevkleri olan yeni burjuvazinin bir bölümü, yeni tür Türk müziğinin basit formu, basit makamlı ve usüllü şarkılarını, birçoğu seviyesiz şarkılar olmak üzere, gerçek klasik müziğe ve onu dinleyen kesime alternatif olarak mı destekliyor? Bütün şematizmine rağmen, bu yaklaşımdaki gerçek payını gözardı etmemekte yarar var. Hafif müzikle yeni tip Türk müziği şarkılarındaki toplumsal gerçeklik, kitlelerin giderek daha basit, daha tekdüze, daha az düşündürücü şeylerden hoşlanmaları olgusu, her tür kavramın, değer yargısının tersyüz edilmesinden hoşlanmayan, düşünmesini bilen insanları uzun uzun değerlendirmeler yapmaya ve kaygılandırmaya itiyor. Müzik konusunda kültür yozluğunun çok acı bir biçimde ileriki yıllarda genç kuşaklara nasıl pahalıya mal olacağını bu günden görmek mümkündür.

HAFIF MÜZİK: Hafif müzik, Türkiye'de Batılılaşmanın resmi devlet politikasından bağımsız olarak geliştiği ender alanlardan biri. 1960'larda önce yabancı müziklere Türkçe sözler yazma yoluyla, sonraları yabancı bestelere benzeyen besteler yapılarak gelişmeye başlayan hafif müzik, hızlı bir evrim geçirdi. Teknolojinin sunduğu dev yayılma imkânlarından da yararlanarak kısa sürede önemli bölümünü gençliğin oluşturduğu büyük bir dinleyici kitlesine ulaştı.

Ülkemizde hafif müziğin başlangıcını, acaba, Direklerarası'nda, kantolara kadar götürebilir miyiz? Şarkıların süresi, halkın anlayabileceği ezgi ve sözlerden oluşması, karışık bir orkestranın eşlik etmesi, görsel öğelere yer vermesi gibi şeyler bizi böyle bir yaklaşıma zorluyor. Daha yakın bir geçmişte ise yerli tangolar var. Her ne kadar tango bize has bir hafif müzik tarzı değilse de, Necip Celal, Necdet Koyutürk, Fehmi Ege'nin değerli eserlerinde hafif müziğimizin başlangıcını bulabiliriz. Cumhuriyet döneminde sonra, hafif müziğin, radyo ve yemekli lokaller aracılığıyla kitlelere dinletilmeye başlandığını biliyoruz.

O dönemlerde yabancı müzisyenlerin, orkestraların sayılarının fazla olduğu bir gerçektir. İlk müzik gruplarını Rus ve Macar kökenli orkestralar, ya da yabancı asıllı Türk vatandaşları kurdular. Rad-

yonun yerleşik bir altyapı ve kadroya kavuşması ve yayın alanını genişletmesiyle beraber, dünyaya açılma da başladı. 1946'dan bu yana hafif müzik modalarını radyo aracılığıyla daha yakından takip eder olduk. 1950'den itibaren günün en popüler şarkıları çok kısa süre sonra, radyolarımızdan bizlere seslenmekte. Latin Amerika müzikleri modası, Akdeniz müzikleri modası, İtalyanca, İspanyolca, Fransızca şarkılar, Almanca şarkılar, İngilizce şarkılar, grup ya da şarkıcılar aracılığıyla odalarımıza kadar geliyor.

Gelişen eğlence talebi yeni lokallerin açılmasına neden oluyor. Yeni-yeni yerli orkestralar, moda olan yabancı şarkıları söylüyorlar.

1960 yılı birçok konuda olduğu gibi hafif müzik konusunda da bir dönemi başlatmıştır.

Türkçe sözlü hafif müzik şarkıları

(tangolar dışında) ilk kez o yıllarda dinlenmeye başlandı. Önce yabancı müziklerin etkisinde, onların üzerine Türkçe söz yazarak, sonra onlara benzeyen bestelerle, daha sonra daha özgün ezgilerle gelişti şarkılar. Şarkı sözleri de kendi içinde bir evrimi sergiledi. Yakıştırma sözlerden derli toplu şarkı sözlerine, hatta Türk şairlerinin şiirlerine kadar gelebiliyoruz. Gençlik kesimi konserlere rağbet etmeye başlıyor. Sinemalarda sık sık konserler oluyor, okul orkestraları, ya da mahalle grupları kuruluyor.

Teknoloji ve Sanatsal Ürünlerin Denetimi

Bu süratli gelişmeyi teknolojinin de desteklediğini unutmayalım: Müzik aletleri yapımındaki cazip yenilikler (org, elektro gitar, bas gitar, davul gibi aletler), seslendirmedeki büyük aşama, hoparlör, mikrofön ve amplifikatör devrelerindeki buluşlar, teyp, kaset, pikap ve TV'nin yarattığı dev yayılma, plak kaset sanayiinin gelişmesi... Bütün bu olguları gözardı etmemek gerekir. Hafif müzik, günümüzde çok-sesli müzik olarak, en yaygın dinleyici kitlesine sahip olan bir türdür. Dolayısıyla yozlaşmaya açık bir konumu vardır. Bu noktanın dikkatle değerlendirilmesi gerekiyor. İşte bu amaçla devletin iletişim kurumunda öndene-tim dediğimiz bir yöntemle hafif müzik şarkıları dinlenip eleniyor. TRT, radyo ve TV'de değerlendirilecek eserleri söz ve müzik açısından inceliyor ve kararını bildiriyor. Bunu yaparken müzik dili için müzikçileri, söz için de hukukçuları devreye sokuyor. TRT bir devlet kuruluşu olduğuna göre, yazımızın başına dönerek şöyle diyebilir miyiz? Klasik Türk müziğini saray teşvik eder, yönlendirir ya da cezalandırır, yani geçmişte, merkezîyetçi bir mantık geçerliydi. Bugün de aynı mantığın değişik bir şekilde kullanıldığını görüyoruz. Sanatsal ürünlerin denetlenmesi meselesi apayrı incelenmesi gereken bir konudur. Tümöyle denetimden, ya da denetimsizlikten yana bir tavır almanın güçlükleri vardır; ancak, devlet geniş kitlelerle doğrudan ilişkide olan her türlü etkinliği elinin altında, uzanabileceği bir yerde tutmak ister. Her tür güzel sanat ürünlerinin gelişmesi için gerekli olan ortam ise, özgür yaratma ve yaratıldığı sergilemedir. Durum böyle olunca, yontulan ilk taş, atılan ilk çığlık, mağara duvarına çizilen ilk desenle birlikte, yaratıcılık kendini el altında tutmak

isteyen otoriteyle mücadele halindedir. Denetim mekanizmasına bu temel gerçek unutulmadan yaklaşmak gerekir.

Fikir ve Sanat Eserleri Yasası

Yerli hafif müziğin ağırlıklı gelişmesine katkıda bulunacak en önemli konu, Fikir ve Sanat Eserleri Yasası'nın işlerlik kazanmasıdır. Ancak o sayede besteci, yayınevi, söz yazarı ve plak prodüktörü yeni ürünler vermek için nefes alabilecektir. Bu maddi kaynağın yokluğu, bugün hafif müzik üretimini çok düşük seviyelerde tutmaktadır. Sanatçılar kendi plaklarının yatırımını kendileri yapma durumunda kalmaktadır. Bu koşullarda özgün, değerli ürünlerin sayısı istenilen seviyeye çıkamamaktadır. Durum böyle olunca radyolar daha ziyade yabancı parçalara yer vermekle yetinmektedirler. Batı özentişi çarpık bir kültürün bugünün gençliğince rağbet gördüğü bir gerçektir.

Sonuç

Özetlemek gerekirse, Batı kaynaklı hafif müziğin ülkemizde en yaygın biçimde dinlendiğini söylemek yanlış olmaz. Ancak yerli ürünlerin, sanatçıların, her geçen gün etkinlikleri artmaktadır. Gelirden daha büyük pay alanlarda yabancı plak ve gruplara özlem ağır basarken, orta ve düşük gelirli ailelerde yerli sanatçılar ve şarkılar birinci sırayı tutmaktadır. Ancak radyolar bunun tam tersi bir mantıkla, hafif müziğe ayrılan yayınların yüzde seksenini yabancı kaynaklı müziğe ayırmaktadır. Bunun nedenlerine yukarıda değinmiştik.

İleriki yıllarda, hafif müziğin, Türk müziği ve halk müziği malzemelerini de potasında eritip çok-sesli bir senteze götüreceği ve çok-sesli çağdaş müziğin karşısında (opera, bale, senfonik müzik, oda müziği) tek alternatif durumuna geleceği tahmin edilebilir. Türk müziği giderek hafif müzik formlarına (şarkı formu) dönmekte, basit dizileri ve ritimleri kullanmakta ve Batı sazlarına da yer vermektedir. Belirli bir noktada değişik tür bir hafif müzik haline dönüşmesi kaçınılmaz olacaktır. Dinleyicisi giderek tek-sesli müzikten kopmaktadır. Bunun karşısında Türk müziği yapanlar, önce sazları çoğaltmışlar, bu da yeterli olmayınca orkestraya Batı sazları alma yoluna gitmişlerdir. Çello, kontrbas, elektrogitar, basgitar, piyano, org, kemanlar ve ritm sazlar artık yeni tip Türk müziğinin değişmez elemanları oldular. Son çalış-

ÇOK-SESLİLİK: Timur Selçuk'a göre "Günümüzün ve yarının müziği iki büyük nehir gibi akmaktadır. Birincisi çok-sesli çağdaş müzik, opera, bale, senfonik müzik ve oda müziği eserleri, ikincisi de -genel ad olarak hafif müzik diyebileceğimiz- çok-sesli şarkıları, enstrümantal parçaları, film ve dans müziğiyle daha günlük çalışmaları içermektedir. Bu iki ana nehrin dışındaki her tür, sonunda bu nehirlerden biriyle anlaşma, birleşme durumundadır."

malarda basit bir çok-sesliliğe doğru gidip de söz konusudur. Yeni yetişen müzisyenler, artık bir tek Türk müziği ya da halk müziğini öğrenmekle yetinmemektedirler.

Hepsi çok-sesli müziğin temel solfej ve armoni kurallarına ilgi duymakta ve öğrenmek, uygulamak istemektedirler. Değişik ve daha çağdaş bilgilerle donanmış besteci ya da icracı, daha çağdaş örnekler üretmek, icra etmek istemektedir. Bu, birçok bakımdan olumlu bir gelişmedir.

Klasik Türk müziği ile halk müziğimiz ve onu icra eden sazlarımız, ülkemiz ve insanımız durdukça, tarihimizin ve kültürümüzün bir parçası olarak duracaklardır. Ama bugün onların geliştiği tarihî koşullara geri dönüş olmadığı için, bu müzikler dünün müzikleridir. Bu müziklerle yarına gitmek olanaksızdır. Onları oluşturan malzemeleri öğrenmek, değerlendirmek, ya da bu malzemelerden yola çıkarak yeni malzemeler üretmek için amaç. Bütün bunlar çok-seslilik tekniğiyle işlenecektir. Çağdaşlık bunları yaparken halka ters düşmemektir.

Klasik Türk müziği ve halk müziği tarihî birer eser gibi yaşatılabilir, ancak bu müzik türlerine bugünün müziğidir diye-

meyiz. Bu müzik türlerinin malzemeleri ve sazlarıyla tek-sesli müzik üreten ve yaptıkları işi günümüz Türkiye'si'nin ve yarının müziği sanatlarının en büyük yapıtları, tarihin akışını doğru değerlendirememelerinden kaynaklanmaktadır.

Günümüzün ve yarının müziği iki büyük nehir gibi akmaktadır. Birincisi çok-sesli çağdaş müzik, opera, bale, senfonik müzik ve oda müziği eserleri, ikincisi de -genel ad olarak hafif müzik diyebileceğimiz- çok-sesli şarkıları, enstrümantal parçaları, film ve dans müziğiyle daha günlük çalışmaları içermektedir. Bu iki ana nehrin dışındaki her tür, sonunda bu nehirlerden biriyle anlaşma, birleşme durumundadır. ●

Türk Halk Müziği

Nida Tüfekçi

Halk müziği ve halk ezgileri tarihin ilk çağlarından beri varolduğu halde, folklorcular ve etnomüzikologlarca ancak yüz elli yıl öncesinden beri incelenmeye, üzerine eğilinmeye başlanmıştır. Bizde bu süre daha yakın bir geçmişe uzanabiliyor. İlk Halk Musikisi derlemeleri, İstanbul Belediye Konservatuarı'nca 1925 yılında başlatıldı: Her ilin Millî Eğitim Müdürleri aracılığı ile, Anadolu'daki okulların müzik öğretmenlerinden ve yerli halktan müzik ile ilgili olan kimselerden, oralarda çalınıp söylenen halk türkülerinin notalarının gönderilmesi isteniyordu. Bu girişim sonucu bir yıl içinde yüze yakın türkü notası Konservatuvar'a ulaştı.

Böylece ilk resmî derlemeler başlamış oluyordu. Daha önce, Polonyalı bir müteci olan Ali Ufkî, 1650 yılında yazmaya başladığı *Mecmua-i Saz Söz* adlı eserinde bir kısım türkü notaları yayınlamıştır. Ne var ki bu eser ancak 1948 yılında yayımlanan bir tanıtma yazısı ile gün ışığına çıkabilmiştir.

Halk Müziğinin Tanımı: Başlangıcından bugüne kadar halk musikisi ile uğraşanlar onu tanımlama çalışmaları da yapmışlardır. Ferdî sanat musikisi ile folklorik kaideler içinde meydana gelen halk sanatı arasındaki farklar bugün dahi bir merak konusu olmakta devam etmektedir. Yerli ve yabancı müzik bilginleri de tanım üzerinde araştırmalarını yayınlamışlardır.

• *Alman bilgini Hugo Riemann'a göre*, halk müziği kapsamına şu yaratılar girmektedir:

1. Ezgi ve sözleri kimin tarafından yapıldığı belli olmayanlar,
2. Birçok neden ve saikle halk tarafından benimsenmiş ve halk ezgisi ifadesine bürünmüş olanlar,
3. Melodik ve armonik bünyesi kolayca anlaşılabilir ve popüler bir eda taşıyanlar.

• *Fransız bilgini Michell Brnet'e göre*, halk tarafından benimsenen ve kulaktan kulağa verilmek suretiyle yayılan ezgiler, "halk müziği" olarak nitelenir.

• *İngiliz bilgini Prat'a göre*, köylü ve halk arasında çıkıp gelenek haline gelen ezgiler, halk müziğini oluşturur.

• *İngiliz bilgini Breniers'e göre*, halk müziği, halkın müşterek malı olan, en sade, düz ve yalın ezgilerdir ki, bestecisi olmaz.

• *Halil Bedii Yönetken'e göre*, Türk Halk Müziği folklorik, anonim bir karakter taşır. Yaratıcıları belli değildir. Türk köy-

lüsünün, Türk aşiretlerinin, Türk âşıkla rının müziğidir.

• *Muzaffer Sarısözen'e göre*, halkın sahibini bilmeden çalınan ezgilere halk musikisi denir.

• *Mahmut Ragıp Gazinihâl'e göre*, halk şarkısı tabirini *chant populaire* karşılığı kullandık; fakat, Almanların kendi halk şarkılarına "Lied" dedikleri gibi, biz de kendi halk şarkılarımıza genellikle "Türkü" dedik. Anadolu'da "şarkı" adı bilinmez.

Genellikle kulaktan kulağa geçmek suretiyle halk arasında yaşayıp memleketlere göre değişen ezgilerin geniş repertuarını bu isim altında birleştirmek ve incelemek âdetidir.

Unsurları: Bütün bu tariflerden giderek, halk musikilerinde aranan unsurları şöyle sıralayabiliriz:

- a) Sahibinin bilinmemesi,
- b) Halk tarafından benimsenip onun ifadesine bürünmüş olması,
- c) Halkın ortak malı olması,
- d) Kulaktan kulağa verilmek suretiyle hayatiyetini sürdürmesi,
- e) Gelenek haline gelmesi,
- f) Zaman içinde derin bir geçmişi olması,
- h) Mekân içinde yaygın olması,
- j) Yöresel dil ve müzik özelliklerini bünyesinde taşıması,
- i) İddiasız olması,
- k) Kişisel yapılmaması, vb.

Türk Halk Musikisinin Genel Karakteri: Türk halk musikisi, Türk duygusu ve düşüncesinin, Türk esprisinin ve sosyal hayatının tarih içindeki olaylar doğrultusunda, coğrafî konum ve göçlerin etkileriyle vücut bulan ve şekillenen ürünleridir. Bu müzik, Türk köylüsünün, Türk aşiretlerinin, büyük kasabaların eski ve yerli halkının, Türk *bard* ve *trubadur*'ları olan âşıkların müziğidir. Folklorik, anonim bir karakter taşır. Yaratıcıları belli değildir.

Müzik, edebiyat ve halk oyunları birleşerek tek vücut olurlar. Halk sanatında üçünden hangisinin daha önce meydana geldiği düşünülemez. Türk halk musikisi diğer iki sanat dalından her ikisinde de varlığını gösterir. Başka bir deyimle, bunların sözcüsüdür. Halk oyunlarımızın yöresel çeşitlerini düşünmek ve onların adlarını saymak dahi, bu alandaki zenginlik hakkında yeterli fikir verilebilir. Oyunlar konusunda ileri sürülen bu düşünceler, halk edebiyatı için daha da açıklık kazanır. Türk duygusunun erişil-

mez enginliği, söz sanatından doruğa erişmiştir. Mani, koşma, hoyrat, çığa, divan, tecnis vb. halk edebiyatı ürünlerinin doğuşları ve yaşamaları, halk musikişi ile birlikte ve aynı anda olmaktadır ki, yakından gözlemlendiği zaman söz ile musikinin birbiriyle tam bir uyum ve kaynaşma içinde olduğu görülür. Araştırmalar, yörelerin konuşma dilinin musikiyi de şekillendirdiğini ortaya koymuştur.

Yayıldığı Alan: Batıdan Adriyatik kıyılarından başlayarak bütün Balkanlar'da, Anadolu'da; Doğu'da Sibirya'dan Lena ırmağına, Çin Seddi'ne kadar uzanan topraklarda, Kırım'da, Urallar'da, Kuzey İran'da, bütün Orta Asya'da, Arap Yarımadası'nın Anadolu'ya yakın yörelerinde; bir başka deyişle Türkçenin konuşulduğu her yerde Türk halk musikişine ve onun çalgılarına raslayabiliyoruz.

Kaynakları: Türk halk musikişinin iki büyük kaynaktan beslendiği görülür: 1- Aşıklar, 2- Türkü yakıcılar.

Bu iki grup halk sanatçıları, çeşitli eski ezgilerden, akıllarında kalanları, bilmeyerek, bir başka söz altında birleştirmek suretiyle yeni yeni türkülerin meydana gelmesine sebep olurlar. Bu işi yaparken daha önceden bilinen kuralları uygulamayı düşünmezler, uygulayamazlar. Zira, nazarı müzik bilgileri yoktur. İçgüdü ile yaparlar bu işi. Aşıklardan birçoğu eskiden yaşamış büyük ozanların deyişlerini, yectiştikleri yörenin müziği ile söylerler.

İşlediği Konular: Türk halk musikişi yer yüzünde ne kadar doğal ve sosyal olay varsa, onları konusu içine almıştır. İnsan-insan, insan-tabiat, insan-diğer yaratıkları ilişkileri özellikle sözlü musikide enine boyuna işlenmiştir. Estetik yönden bir elemi, bir sevinci ifade eden ve çeşitli olayları canlandıran ezgilerin en ince örneklerini halk musikumizde bulabiliyoruz. Dinsel ve dindışı konular hassasiyetle işlenmiştir. İlahîler, semahlar, nefesler vb. dinî musikiyi teşkil eden ezgilere örnek verilebilir.

Aşk, sevda türkölcri, oyun havaları, esnaf türkölcri, zenaat havaları, sosyal olayları işleyenler, kahramanlık türkölcri, serhat türkölcri, çiftçilikle ilgili ekin harman türkölcri, sohbet havaları, maniler, koşmalar, hoyratlar, düğün havaları, kına havaları, gelin güvey türkölcri, yiğitemeler, koçaklamalar, destanlar, öğütler, ağıtlar, övgüler, imece türkölcri vb. konularda çok geniş bir repertuara sahiptir.

İKİ ANA KAYNAKTAN BİRİ: AŞIKLAR: Kırsal kesimde ve kentlerin kenar mahallelerinde sazı ve sözüyle halk müziğinin kuşaktan kuşağa geçmesini sağlayan aşıklar, eskiden yaşamış büyük ozanların deyişlerini yetiştikleri yörenin müziği eşliğinde söyledikleri gibi, kendileri de deyişler yazıp bestelerler.

Ezgi Yapısı: Halk musikişinin ezgi yapısı iki ana başlık altında toplanır: 1- Uzun havalar, 2- Kıruk havalar.

Bu havalar değişik ayaklarda çalınır, söylenir. Ayaklar ses trafiği, tavır, ezgi akışı, usülden (ritm) oluşur. Sözgelimi; "Divan ayağı" dendiğinde, okunacak divana kulağı alıştıran bir ezgi destesi aklımıza gelir. Burada bir kalıp ile ritmik yapı içindedir. "Garip ayağı", "Kerem ayağı", "Bozlak ayağı" gibi terimler de belli kalıplar ile belli tavrı ifade eder. Bu ayaklarda söylenen ezgi usüllü ise *kalıp, tavır, ritm* gibi unsurların üçü birden düşünülür.

Belli başlı ayaklar şunlardır: Kerem Ayağı, Yanık Kerem, Kesik Kerem, Kandilli Kerem, Yahyalı Kerem, Yıldız Kerem, Tatyana Kerem, Guba Kerem, Nuri Kerem, Dik Kerem, Dertli Kerem, Garip, Ova Garibi, Yalı Garibi, Misket, Muhallif, Kalenderi, Müstezat, Beşiri, Zarıncı, Bozlak, Kayabaşı, Aydos, Türkmenî, Varsağı, Maya, Düzyayak, Ters Ayak, Deli Derviş Ayağı, Divan Ayakları, Ağahî Ayağı, Nesimî Ayağı, Çukurova, vb.

• **Uzun Havalar:** Ölçü ve ritm bakımından serbest oldukları halde, dizisi bilinen ve dizi içindeki seyri belli kalıplara bağlı bulunan ezgilere denilir.

Bozlak, Maya, Garip, Kerem, Hoyrat, Divan, Kesik Yanık, Müstezat, Aydos, Eğin, Türkmenî, Kayabaşı, Yüksek Hava, Dağbaşı, Gurbet Havası adları altın-

da yöre yöre söylenen havalar, uzun hava anlamındadır.

Halk arasında çok sevilen ve makbul tutulan bu ezgi türünün sanatçılarda icrası, kırık havalara göre çok daha zordur. Gereğince icra edilebilmesi için uzun süre çalışmak, eski ustaları dinleyip tecrübe sahibi olmak gerekmektedir. Bir onaltılık notanın değerinden kısa ya da uzun okunması veya yöre tavrının titizlikle yerine getirilmemesi ezginin bünyesine zarar verir. Halk hangi uzun havayı kimin doğru ve güzel okuduğunu kestirir. Uzun havalar orta yaşın üstünde olan halk sanatçılarına benimsenir, okunur ve sevilir. Batı Toroslar'ın her iki yamacından başlayarak Anadolu'nun doğusuna, Kuzey Karadeniz dağları silsilesinin güney yamaçlarından doğuya doğru Kastamonu ve civarından İç Anadolu'ya kadar uzanan yöreleri uzun havaların söylendiği topraklar olarak gösterebiliriz. Karadeniz sahil kesimiyle Marmara Bölgesi ve Trakya'da da uzun havalara raslanmaktaysa da, bunlar yukarıda sayılan bölgelere göre dar bir repertuara sahiptir. Halk arasında uzun havayı dinlemenin de bir "erkânî" olduğu görülmektedir: Uzun hava ayakta dinlenilmez; çömelerek ya da bağdaş kurarak, başlar yere eğik, ses çıkarmadan sayı ile, huşu ile dinlenir.

• **Kırık Havalar:** Ölçüsü ve ritmi belli olan ezgilere denilir. Bütün türkölcri ve

KONU, DOĞAL VE SOSYAL OLAYLAR: Halk müziğine bütün doğal ve toplumsal olaylar yansır. Ölüm ve çeşitli acılar ağıtlara konu olurken akla gelen hemen her çeşit olay türkülerle aktarılır. Dinî musiki ise ilâhî, semah, nefes vb. ezgilere yansır.

oyun havaları "kırık hava" teriminin kapsamı içindedir. Zeybekler, Teke zotlatmaları, Bengiler, Güvendeler, Halaylar, Barlar, Horonlar, Kaşık Havaları, Horolar, Karşılamalar, Sallamalar, Yalılar bu bölümün repertuarını oluşturan ezgi türlerinden bazılarıdır.

Türk Halk Musikisi Usülleri

Halk musikisi usülleri konusunda ilk araştırma Muzaffer Sarısözen tarafından yapılmıştır. Ankara Devlet Konservatuarı'ndaki folklor dersleri ile Ankara Radyosu Yurttan Sesler Topluluğu'nda yaptığı uzun çalışmaları *Türk Halk Musikisi Usülleri* adı altında yayımlayan Muzaffer Sarısözen, kitabında şunları söylüyor:

"Kırık havaları notaya alırken görüyoruz ki, bunlardan bir kısmı Klasik Türk Musikisinin (Türk Sanat Müziği'nin), bir kısmı da Batı musikisinin usül-

lerine benzemektedir. Bunlardan ayrı olarak, her iki musikideki klasik usüllerle yazılmayan orijinaler de vardır.

Bu duruma göre halk musikisi usüllerini tesbit ederken, Garp musikisi usüllerine uyanları, Şark musikisi ile yazılabilenleri ve her iki musikide yeri olmayanları, ayrı ayrı gruplandırmak, ilk akla gelen tasnif şekli gibi gözükürse de, elde bulunan çeşitli usülleri, bir tablo halinde gözönüne serdiğimizde, bunların gelişigüzel bir halde teşekkül etmeyip, başlıca esaslara dayandıkları anlaşılacaktır. Buna göre Türk halk musikisi usüllerini tesbit ederken, doğuyu-batıyı hesaba katmadan doğrudan kendi bünyesini incelemek sureti ile bir tasnif yoluna gidile en sağlam sonucu elde edeceğimiz açıkça anlaşılabilir oluyor."

Bu görüşten hareketle, mevcut repertuar içerisinde yapılan araştırma sonucu halk musikimizi usül yönünden üç grupta topluyoruz: 1- Ana usüller ve üçerli ş-

killeri, 2. Birleşik usüller, 3. Karma usüller.

Ana Usüller: Türk halk musikisinin usüllerinin temelini teşkil eder. İki, üç ve dört zamanlılarla bunların üçerli şeklidir. Türk sanat musikimizde ve Batı müziğinde basit usüller denen bu usüllere, diğer usüllerin bu usüllerden üremesinden dolayı "ana usüller" denilmektedir.

Usüllerin bölge bölge bazı adlar alması halk arasında kendilerine göre bir usül anlayışının bulunduğu hissini vermektedir. Sözgelimi, Sivas'ta *şıkırdım havası*, Tokat dolaylarında *sağma* veya *zahma*, Trabzon-Giresun-Ordu dolaylarında *metelik*, *kolbastı*, Burdur ve Isparta'da *ince hava* hep iki zamanlı ezgilerin adıdır. *Arpazlı*, *semalı*, *harmandalı* dokuz zamanlı birer oyun havası oldukları halde, bunların hepsi de zeybehtir. Burdur, Antalya ve dolaylarında yürük dokuzlulara *teke zotlatması* yahut sadece *zotlatma* denilmektedir. Isparta, Eğridir tarafların-

ENSTRÜMENTAL VE VOKAL MÜZİK: Çalgı (saz) ile seslendirilen müziğe "enstrümantal", insan sesi ile seslendirilen müziğe "vokal" müzik denilmektedir. Günümüzde halk müziği konserlerinde hem sazlara hem insan sesine yer verilmekle birlikte, yapı ve çalınışlarına göre dört grupta toplanan Türk halk musikisi sazlarının bir kısmı artık kullanılmamaktadır.

da *datdiri* ve *gakgili*, dokuzlu çeşitleridir. Erzurum, Kars dolaylarında *sümmüni ağzı* beşli, Ordu, Giresun ve Trakya'da *karşılama* yürük dokuzludur. Daha da artırabileceğimiz bu örnekler, halk musikisi usülleri konusunda belli kalıpların meydana çıkarılmasında önem kazanmaktadır.

Ana usülleri iki, üç ve dört zamanlı olarak görüyoruz. İki zamanlı ana usüllere memleketin her yöresinde raslanmakla beraber, bunların çoğunlukla orta Anadolu'da yoğunlaştığı ve çok defa da oyun havası olarak görüldüğü tesbit edilmiştir.

Üç zamanlı ana usüllere Güneydoğu ve Kuzeydoğu Anadolu bölgelerinde raslanır. Ağır olanları Gaziantep, Urfa ve Elazığ dolaylarında; hareketli olanlar ise Muş, Kars, Erzurum yörelerinde yoğunluk göstermektedir. Dört zamanlı ana usüller halk musikisi repertuarı içinde en geniş alana yayılır. Hemen hemen her yörede bu usülle yazılabilecek türküleri, oyun havalarına, deyişlere raslamak mümkündür.

Üçerli şekiller, her vuruşun üç zamana bölünmesiyle meydana gelir. Batı musikisinde "mürekkep usüller" diye bilinen şey, bundan başkası değildir.

Birleşik Usüller: Ana usüllerin belli kurallar gereğince biraraya gelmesiyle oluşan usüllerdir. Başka bir deyişle, birleşik usüller iki ya da daha fazla ana usülün biraraya gelmesiyle oluşur. Birleşik usül-

ler şunlardır: 1- Beş zamanlılar, 2- Altı zamanlılar, 3- Yedi zamanlılar, 4- Sekiz zamanlılar, 5- Dokuz zamanlılar.

• **Beş Zamanlılar:** İki ve üç zamanlı ana usüllerin birleşmesinden oluşur. İki şekilde görürüz:

$$3 + 2 = 5 \text{ (A) tipi}$$

$$2 + 3 = 5 \text{ (B) tipi}$$

Bu usüldeki türküleri Sivas ve Gaziantep dolaylarından başlayarak, doğuya gildikçe yoğunluk kazanır.

• **Altı Zamanlılar:** Dört ve iki zamanlı ana usüllerin veya üç vuruşlu iki ana usülün birleşmesinden meydana gelir:

$$4 + 2 = 6$$

$$2 + 4 = 6$$

$$3 + 3 = 6$$

Bu usülde türküleri genellikle halay havası şeklindedir.

• **Yedi Zamanlılar:** İki ve üç zamanlı ana usüllerin yeterince biraraya gelmesiyle oluşur. Üçlülerin yer değiştirmesi ile de farklı şekiller gösterir:

$$3 + 2 + 2 = 7 \text{ (A) tipi}$$

$$2 + 3 + 2 = 7 \text{ (B) tipi}$$

$$2 + 2 + 3 = 7 \text{ (C) tipi}$$

Bu usülde türküleri yurdun her tarafında raslanmakla beraber, süratli olanlarına çoğunlukla Trabzon ve Rize dolaylarında raslamaktayız. A ve C tipinde repertuarımızda çok türkü vardır. B tipi ise daha seyrek görülmektedir.

• **Sekiz Zamanlılar:** Bu usülde, yedi zamanlı usüllerde olduğu gibi, iki ve üç za-

manlı ana usüllerin değişik olarak biraraya gelmesiyle oluşur.

$$2 + 3 + 3 = 8 \text{ (A) tipi}$$

$$3 + 2 + 3 = 8 \text{ (B) tipi}$$

$$3 + 3 + 2 = 8 \text{ (C) tipi}$$

Bu örneklerden B tipindekiler çoğunluktadır. Diğer tiplerden müstakil türküleri bulmak mümkün olmamıştır. Bulunsa da pek azdır. Daha çok karma usüller içinde bir yedi zamanlı ile birleşerek onbeş zamanlı usülü meydana getirmektedir. "*Yüksek ayvanlardan bülbüller öter*" adlı Malatya kına havası bir örnek olarak gösterilebilir.

• **Dokuz Zamanlılar:** Değişik ana usüllerin çeşitli şekillerde birleşmesinden doğan dokuz zamanlı usüller dört türdür.

$$3 + 2 + 2 + 2 = 9 \text{ (A) tipi}$$

$$2 + 3 + 2 + 2 = 9 \text{ (B) tipi}$$

$$2 + 2 + 3 + 2 = 9 \text{ (C) tipi}$$

$$2 + 2 + 2 + 3 = 9 \text{ (D) tipi}$$

Bu usülde türküleri yurdun her yöresinde raslanmaktadır. Karşılama, zeybekler, teke zotlatmaları, Erzurum başbarı, dımıdan, gakgili ve datdiri havaları ile bir kısım halaylar, semahlar Türk halk musikisi repertuarının büyük bir kısmını oluşturan zengin ezgi örnekleridir. **Karma Usülleri:** Ana usüllerle birleşik usüllerin biraraya gelmesi veya iki ayrı tipde birleşik usülün biraraya gelmesiyle teşekkül etmektedir. Halk musikimizin, dünya musikisi içinde ender raslanan usül çeşitleridir. Bunların en geniş repertuara sahip olanı, birleşik beşli usüllerin de-

gişik tipleriyle oluşan on zamanlı usüldür.

• **On Zamanlı Karma Usüller:** Dört şekilde tesbit edilmiştir.

$$3 + 2 + 2 + 3 = 10 \text{ (A) tipi}$$

$$2 + 3 + 3 + 2 = 10 \text{ (B) tipi}$$

$$2 + 2 + 3 + 3 = 10 \text{ (C) tipi}$$

$$3 + 3 + 2 + 2 = 10 \text{ (D) tipi}$$

Çeşitli senkoplarla daha da renklenebilecek olan bu usülün repertuarını oluşturan türküler Orta Anadolu'nun doğusu ile Güney Anadolu yöresinden başlar, doğuya gidildikçe yoğunluk kazanır.

• **Onbir Zamanlı Karma Usüller:**

$$7 + 4 = 11 \text{ (A) tipi}$$

$$4 + 7 = 11 \text{ (B) tipi}$$

$$5 + 6 = 11 \text{ (C) tipi}$$

$$6 + 5 = 11 \text{ (D) tipi}$$

• **Oniki Zamanlı Karma Usüller:**

$$5 + 7 = 12 \text{ (A) tipi}$$

$$(2 + 3 + 3) 8 + 4 = 12 \text{ (B) tipi}$$

• **Onüç Zamanlı Karma Usüller:**

$$3 + 3 + 3 + 4 = 13$$

• **Ondört Zamanlı Karma Usüller:**

$$(3 + 2 + 2 + 2) 9 + 5 = 14 \text{ (A) tipi}$$

$$5 + 4 + 5 = 14 \text{ (B) tipi}$$

Muzaffer Sarısözen, halk musikisi usülleri konusundaki çalışmaları sırasında, 13, 14, 17, 19, zamanlı karma usüllerin örnek türkülerine raslamamış ve kitabında bu usüllerden bahsetmemeyi bir ihtiyat tedbiri olarak düşünmüş olmakla birlikte, kendinden sonra gelecek olan araştırmacılara açık kapı bırakmıştır.

İşte o açık kapıdan hareket eden genç derleyiciler, zamanla ve sözü edilen kitapta bulunmayan usülleri bünyesinde taşıyan örnek türküler tesbit ederek bunları notaya almışlardır. Buna göre 15 ve daha büyük zamanlı usüllerin örnekleri şöyledir:

• **Karma 15 Zamanlı Usüller:**

$$7 + 8 = 15$$

$$8 + 7 = 15$$

$$7 + 4 + 4 = 15$$

• **Karma 16 Zamanlı Usüller:**

$$9 + 7 = 16$$

$$7 + 9 = 16$$

Elimizde bulunan repertuardaki türkülerden "*İstanbul'dan gelir kayık*" ve "*Çay başına baştan ekтім yayıldı*" bu usüldedir.

• **Karma 17 Zamanlı Usül:**

$$9 + 8 = 17$$

olarak iki türkü bulunmuştur.

• **Karma 18 Zamanlı Usül:**

Bu usülü Muzaffer Sarısözen 6 zamanlı (4 + 2, 2 + 4) usüllerin üçerli şekli ola-

rak düşünmüş ve kitabına bu örnekleri almıştır.

$$\text{Sivas'tan derlenen bir küçük ezgi,} \\ (3 + 2 + 3 + 3) = 11 + (2 + 2 + 3) \\ 7 = 18$$

$$11 + 7 = 18$$

şeklinde. İlerdeki araştırmalarda daha değişik şekillerin bulunacağını sanıyoruz.

• **Karma 19 Zamanlı Usül:**

$$9 + 5 + 5 = 19$$

şeklinde tek örneğimiz var.

Sivas'ın Divrik yöresinden derlenmiş "*usandım senin elinden, İleli gönül abdal gönül*" adlı türküden başka örnek şimdilik bulunamadı. Bu usülden de değişik şekillere raslanacağı umudunu taşıyoruz.

Yukarıda sayılanların dışında 20, 21, ve 27, 28 zamanlı usüllere tek tek raslanıyor.

Türk Halk Musikisi Sazları

Halk musikisi sazları, yapı ve çalınışlarına göre 4 grupta toplandı: 1- Tezeneli sazlar, 2- Üflemeli sazlar, 3- Yaylı sazlar, 4- Vurmalı Sazlar.

Tezeneli Sazlar:

a) Bağlama ailesi: Divan sazı, meydan sazı, bağlama, tanbura, cura.

b) Tar

Eski zamanlarda yapı ve çalınış itibarıyla bağlama'nın aynı olmakla beraber değişik isimlerle bilinen sazlar şunlardır:

Bulgari, bozuk, çalgı, çekti, çöğür, dambılga, dambıra, damura, dingir, dingıra,

ÜFLEMELİ SAZLAR: Üfleme yoluyla seslendirilen sazlar dilli üflemeli, dilsiz üflemeli, kamışlı üflemeli ve tulumlu üflemeli olarak gruplandırılmaktadır. "Tulum zurna" ya da "tulum" olarak bilinen saz Trakya ve Doğu Karadeniz dolayında kullanılmaktadır. "Kaval" adı verilen saz ise "dilli üflemeliler" grubundandır.

gılbut, kocesan, gumuz, iki telli, ırızva, kara düzen, tintan, tokur, zımbıra vb.

Bağlama ailesine (en azı bir, en çoğu dört olmak üzere) 3 grup tel takılır. Bu teller aşağıdaki seslere göre düzenlenir:

- 1.â - re - sol = Bozuk düzeni,
- 1.â - re - mi = Bağlama düzeni,
- 1.â - re - fa diyez = Misket düzeni,
- 1.â - re - fa = Müstezad düzeni.

Üflemeli Sazlar: Adından da anlaşılacağı gibi, üflemek suretiyle seslendirilen aletlere "üflemeli sazlar" diyoruz. Bu sazlar da, *dilli üflemeli*, *dilsiz üflemeli*, *kamışlı üflemeli*, *tulumlu üflemeli* olarak gruplandırılır.

Bunlar içinde tulumlu üflemeli sazımız hariç tutulursa, diğerlerinin boru biçiminde bir yapıya sahip olduğu görülür:

Çoban düdüğü, dilli düdük, kaval düdüğü, tütek, dillice, yelli düdük, dilli damak, hoppü, hüsüttük, şudurbu, höbü vb. sazlar *dilli üflemeliler*e verilen addır. Hemen hemen hepsi de ağacın içi oyulmak suretiyle yapılır. Dilsiz üflemeliler pirinçten ya da ağaçtan imal edilir. Boyları 20-80 cm. arasında değişir. Genellikle "çoban kavalı" olarak tanınır. Kartal kemiğinden yapılan "çığırta" da *dilsiz üflemeli* sazlardandır.

Kamışlı üflemeli sazların en yaygını zurna ailesidir. En küçüklerine "cura zurna" ve "zil zurna", orta büyüklükte olanlara "orta kaba zurna", en büyüklerine de "kaba zurna" denir.

Zurnadan sonra su kamışından yapılan "sipsi" gelir. Mey ailesi, "cura

mey", "orta mey" ve "ana mey" olmak üzere üç ayrı boydadır.

Tulumlu üflemeliler, halk arasında "tulum zurna" ya da "tulum" olarak bilinir. Trakya ve Doğu Karadeniz civarında kullanılır.

Bunlardan başka, iki ayrı sipsinin yan yana getirilerek birbirine bağlanmasıyla yapılan ve "çifte" diye bilinen bir halk sazı da Anadolu'nun çeşitli yörelerinde kullanılmaktadır.

Yaylı Sazlar: Yay ile çalınan halk sazları adları ve şekilleri ne olursa olsun, düzeni, tel sayısı ve çalınış biçimiyle birbirinin aynıdır. Telle 4'lü aralıklarla akord edilir (re, lâ, mi gibi).

Yaylı sazlarımızın adlarını şöylece sıralayabiliriz: İklığ, ıhlık, ığlık, gıvgıv, gıygi, gıygırak, gıygyı, gangılı, hegit, eğit, kemençe, kıcak, gışek, gıçek, gıyak, gıcak, gışek, giçek, kıl kopuz, kırbız, kabak kemane, kemane, nahora, yay.

Vurmalı Sazlar: Vurmalı sazların başında, çeşitli büyüklüklerde olan davul gelir. Geniş bir kasnağın iki tarafına deri gerilerek yapılan bu saz, zurnanın en sadık arkadaşıdır. Tokmak ve çubukla çalınır. Davuldan sonra tef, darbuka (deblek, dümbelek), koltuk davulu, çifte nâra, baraban, tabla gibi adlarla bilinen derili vurmalılar gelir. Bunları zil, kaşık, zilli maşa, çalpara gibi adlar alan vurmalılar izler.

Derlemeler

Darülelhan Derlemeleri: İlk derimler konusunda yukarıda kısa açıklama yapılmıştı. Sözü edilen yöntemin sakıncaları görüldüğünden yerinde tesbit yöntemi uygulamasına geçilerek 1926 Temmuzunda ilk gezi düzenlenmiştir.

Birinci gezi: Adana, Gaziantep, Urfa, Niğde, Kayseri, Sivas illerini kapsayan bu derleme gezisinde 250 halk ezgisi derlenmiştir. Geziye Yusuf Ziya (Demircioğlu), Rauf Yekta, Dürrî Turan, Ekrem Besimdağ katıldılar.

İkinci gezi: 1927 Temmuzunda Konya, Ereğli, Karaman, Alaşehir, Manisa, Ödemiş, Aydın'a yapılmıştır. Katılanlar: Yusuf Ziya, Ekrem Besim, Muhiddin Sadak, Ferruh Arsunar.

Üçüncü gezide (1928), İnebolu, Kastamonu, Çankırı, Ankara, Eskişehir, Kütahta, Bursa'ya gidildi. Katılanlar: Yusuf Ziya (Demircioğlu), Ekrem Besim, Muhiddin Sadak, Ferruh Arsunar.

Dördüncü gezide (1929) Trabzon, Rize, Gümüşhane, Bayburt, Erzincan, Er-

zurum, Giresun, Sinop illerinde derlemeler yapıldı. Katılanlar: Yusuf Ziya (Demircioğlu), Mahmut Ragıp (Gazimihal), Remzi, Ferruh Arsunar.

Ankara Devlet Konservatuvarı Derlemeleri: 1937 yılında başlanmış ve 1957 yılına kadar her yıl bir derleme gezisi yapılmıştır. Bu gezilerden beşine şu müzikçi-

ler katılmıştır: Ferit Alnar, Necil Kâzım Akses, Ulvi Cemal Erkin, Halil B. Yönetken, Muzaffer Sarısözen, teknisyen Arif Etikan, Cevat Memhud Altar, Tahsin Banguoğlu, teknisyen Rıza Yetişen, Nurullah Taşkırı, Mahmut Ragıp Gazimihal, Mithat Fenmen.

Altıncı geziden itibaren, derlemeleri

Muzaffer Sarısözen, Halil Bedii Yönetken ve teknisyen Rıza Yetişen sürdürmüşlerdir.

Konservatuvar gezilerinde 10.000 ezgi derlenmiş, fişlenmiş ve arşivde muhafaza edilmiştir.

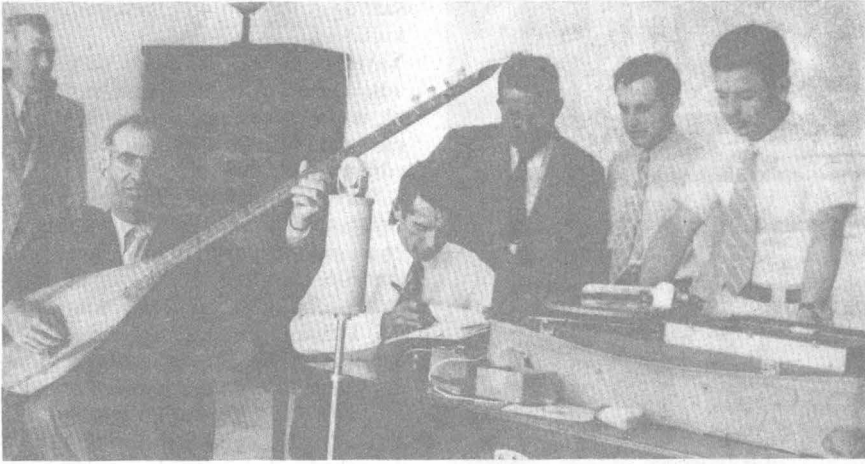
TRT'nin Derlemeleri: TRT'nin 1961 yılında düzenlediği, Erzurum, Kars, Van, Hakkâri, Erzincan, Diyarbakır, Elazığ, Urfa, Adana, Bitlis, Muş, Bingöl ve Siirt illerini kapsayan derleme gezisinde ezgiler bandlara kaydedilerek arşivlenmiştir.

1967'de ise yedi ekip ile Gaziantep, Burdur, Van, Erzurum, İzmir, Trabzon ve Balıkesir illerinden derleme yapılmış, banda kaydedilen ezgiler notaya alınmış ve yayınlarda bunlardan yararlanılmaktadır.

1971 yılında Erzurum ve Kars yörelerinde yapılan derleme gezisi bir ay sürmüştür. Bu gezide özellikle aşıkamlalar, atışmalar ve davul zurna havaları üzerinde durularak, çeşitli örnekler banda alınmıştır. Geziye Nida Tüfekçi, Zihni Derçin, Muzaffer Yönden katılmışlardır.

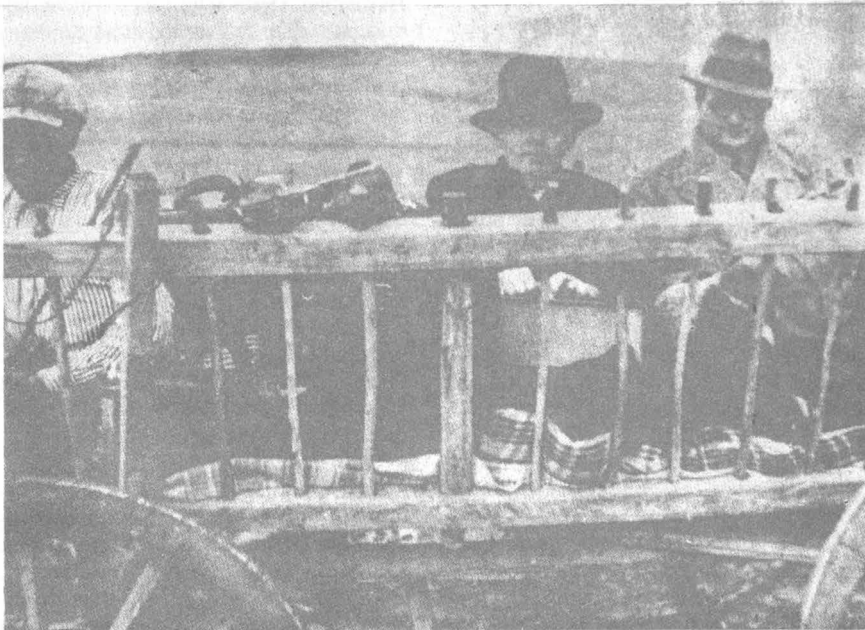
Yapılması Gerekenler: Halk musikisi ve ona bağlı sanat dallarında dünyanın en zengin kaynaklarına sahip olan ülkemizde yapılan çalışmaların ve elde edilen sonucun yeterli olduğu söylenemez. Bilindiği gibi, folklor ürünleri, kapalı bölgelerde temel unsurlarını yitirmeden yaşayabilir. Günümüzde ise, ulaşım ve iletişim araçlarının gelişimi en dar bölgeleri bile etkisi altına almaktadır. Bu nedenle müzik dahil tüm folklor materyali yozlaşp kaybolmak tehlikesi ile karşı karşıyadır. O halde yapılacak şey, gün geçirmeden, bütün teknik ve elektronik araçlardan yararlanılarak, yurt çapında aralıksız derlemelere başlanmasıdır.

Derlenen ezgilerin çağdaş arşivleme yöntemlerine göre fişlenip kayıtları yapılarak saklanması, notalarının yazılarak incelemcilerin, müzikçilerin yararına sunulması şarttır. Okullarda, sanat kuruluşlarında halk dehasının katışıksız ürünlerinin öğretilip, örneklenmesi yoluyla evrensel sanat repertuarına Türk eserlerinin katılması, kendini kabul ettirmesi işten bile değildir. Bugünkü taklit musikisi işte o zaman yerini özgün, kişilikli, büyük Türk eserlerine bırakacaktır ●

KONSERVATUVAR DERLEMELERİ: Ankara Devlet Konservatuvarı, 1937-1957 yılları arasında her yıl bir derleme gezisi düzenledi. Konservatuvar öğretmenlerinin katıldığı bu gezilerde 10 bin ezgi derlendi. Fişleri çıkarılan bu ezgiler, arşivde korunmaktadır. Derleme kurulu 1940 yılında Konya'da.

BELA BARTOK'UN GEZİSİ: 1936 yılında Ankara Halkevi tarafından Türkiye'ye çağırılan ünlü Macar müzikologu Bela Bartok, ertesi yıl bir Güney yolculuğuna çıkarak halk ezgilerini derleyip inceledi. Anadolu'da Adnan Saygun'la.

Halk Müziği

Erdal Utku

Halk kültürünün en özgün ayaklarından biri olan halk müziğinin müzik ve edebiyat yapısı, yaşanan toplumsal koşullarla belirlenir. Bununla birlikte halk müziğinin diğer müzik türleriyle en önemli ayrımı, halk yaşam ve üretiminin doğrudan parçası olma özelliğidir. Diğer müzik türlerinde zaman zaman salt estetik kaygısı ya da salt eğlendiricilik özelliği ağır basar. Salt eğlenme amacıyla yaratılan ve “icra edilen” halk ezgilerinde bile halkın üretim ve yaşam koşullarının hemen farkedilen izleri vardır.

Diğer yandan kimi geleneksel müzik türleri, kendilerini üreten ve tüketen tabakaların geçirdiği değişiklik ve tarihsel yokoluşlara bağlı olarak, kültürel ve sanatsal işlevini yitirip ‘miad’larını doldururlar. Halk müziğiye kendini vareden halkla birlikte varolur ve yaşamını sürdürür. Bu yaşayış, elbette homojen ve statik olmayan halk katmanlarındaki değişmelerle uyumlu biçimde olur. O halde, “gelişen teknik ve bilimsel gelişmeler karşısında, halk ozanlığı ve türkü üretme geleneğinin sona ermesi” söz konusu olamaz. Toplumda farklı katmanlar olduğuna göre, bu katmanların farklı ideolojik-kültürel-sanatsal yaratmaları da olacaktır. Yaşam durağan olmadan sürüyorsa, halk yaratmaları da çağa ve somut koşullara uyarak, değişerek sürüp gidecektir. Bu nedenle halk müziğinin incelenmesine, onu bir bilim disiplini içinde inceleyen halkbiliminin (folklor) “dinamik anlayış”ı içinde başlamak gerekir.

Halk Müziğinde Süreklilik ve Çağa Uyum

Değişen yaşam ve toplum koşullarıyla bilimsel ve teknik gelişmeler karşısında halk türküleri büyük bir çağa uyum özelliği gösterirler. Yeter ki, değişen koşullar halk yaşamına girsin, yeni bilimsel ve teknik bulgular halk tarafından kullanılsın. Yıllar önce ulaşım aracı olarak kağnıyı kullanan halk, genç kızın ağzından sevdiğine: “*Gıcır gıcır gelir yârin kağnısı, / Ben de bilmem benim yârim hangisi?*” (Isparta, anonim) diye türkü yakarken, motorlu araçların kullanılmasından sonra trafik kazasında yaşamını yitiren sevgiliye: “*Makine makine ganlı makine*” (Güneydoğu, anonim) ağıtını yakacaktır.

Demek ki halk müziği, salt belli tarihsel ve toplumsal dönemlere özgü halk yaratmaları olmayıp, halkın yaşadığı tüm dönemlerde üretilecek müziksel yaratma-

lardır. Yakın zamanda yaşadığımız Erzurum-Kars depremi üzerine yakılmış bir destandan:

*“Otuz Ekim bindokuzyüz seksenüç
Hele gelin görün bizim köyleri
Dünyadan ahrete başladı bir göç
Hele gelin görün bizim köyleri*

...

*En son hizmetinde TRT basın
İfadesi müşkül bu kara yasin
Köyde canlı yok ki kime sorasın
Kör felek neyledin bizim köyleri...”*
(Âşık Reyhanî, “Elimizden Obamızdan” TV proramı)

Halk Müziğinde Anonimlik

Halk müziğinin en belirgin *karakteristiklerinden* biri de, bu yaratmalardaki *anonimlik*’tir. Anonimlik olgusuna zaman zaman şematik yaklaşıldığı oluyor. “Anonimlik”, halk türkülerinin doğusunda varolan bir özellik değildir. Böylesi bir mantık, bir grup insanın bir araya gelerek toplu halde yarattıkları söz ve ezgileri halk müziği olarak anlamak demektir. Diğer müzik türlerinde olduğu gibi türküler de başta kişisel olarak doğar. Zaten hangi müzik türünde olursa olsun, “toplular yaratma” (toplular beste) olası değildir. Türkülerin ilk yaratıcısı (besteci), bir sanatçı olabileceği gibi, çoğu kez halktan herhangi bir kişidir. Halk kültürüyle yoğrulmuş olduğundan, yarattığı söz ve ezginin “kişisel” (bireysel) yönü zayıftır. Varolan kişisel izler de silinmeye çok elverişlidir. Besteci zaman zaman “bağlama” ya da başka bir çalgı çalarsa da, çoğunlukla çalgı çalmayan kişilerce “türkü yakılması”, kişisel izlerin kolayca silinmesinin bir başka nedenidir.

Türkü yapan (ozan), belirli bir olayın kendisinde yarattığı duyguya bağlı olarak sözlü bir ezgi ortaya koyar. Ortaya konan kişisel ezgide, ozanın, “en iyi estetik değer taşıması” gibi bir kaygı yoktur; o, duygusunu “en iyi şekilde anlatmayı” düşünür. Bu sözlü ezgi, halkın duygu, düşünce ve sanat anlayışıyla uyumluysa benimsenir. Benimsenen türkü “anonimleşme süreci”ne girmiştir. Halk, kendine özgü “biteviye ve yeniden yaratma” aşamasında bu ezgilere kendi estetik değerlerini katmakta; eklene-ayıklama-çıkarmalarla yeni bir öz ve biçime büründürmektedir. Bu süreç sonunda ezgiler artık anonimleşmiş, gerçek anlamıyla “halk türküsü” kimliğine erişmişlerdir. Bununla birlikte anonimleşme durağan değildir. Yani halk türkülerinin

KÜLTÜR SENTEZİ: Bugün kullanılan halk çalgılarının pek çoğunun ilk çağlardan beri Anadolu'da kullanıldığını kanıtlayan bulgulara raslanmaktadır. İÖ 3000 yıllarına ait Hitit kabartmalarında bağlama, çifte ve davul gibi sazlar teşhis edilebiliyor.

“mutlak” son şekli olamaz. Halk bu türküler üzerindeki “toplumsal tasarruf”unu kullanmayı sürdürür ve bir türkünün yeni varyasyonlarını yaratır.

Çeşitli Kültürlerin Sentezi Olarak Halk Müziği

Halk müziğimizin bir önemli özelliği de, insanlığın varoluşundan beri Anadolu'da yaşamış tüm halk kültürlerinin ortak bir sentezi olmasıdır. Anadolu, atalarımız buraya gelmezden önce pek çok kavimlerin ve boyların uygarlıklarına sahne olmuştur. Bu uygarlıkların sonrakilere bıraktığı çok önemli kültür mirası vardır. Günümüz Anadolu sanatı, halk sanatı anlamında da Lidya, Frigya, Hitit, Helen, Bizans, Selçuklu, Osmanlı, Türk uygarlıklarının sentezidir. Bunların hepsidir, ama tek tek hiçbiri değildir. Bu nedenle halk müziğinin müziksel özelliklerini incelemeyen önce tarihsel verileri değerlendirmek gereklidir.

Bugün kullanılan halk çalgılarımızın pek çoğu ilk çağlardan beri Anadolu'da kullanılıyordu. Çatalhöyük'te yapılan kazılar İÖ 6500-6000 yıllarında Anadolu'da *davulun* varlığını kanıtıyor. Hem de çubuk ve tokmağının kıvrımına varıncaya kadar aynı biçimde. Bu bulgu, Batılı kimi araştırmacıların *davulun* Afrika'dan geldiği ve adının “tabor”dan bozma olduğu savını çürütüyor.

Horoztepe'de İÖ 3000 yıllarına ilişkin olarak yapılan kazılarda *sistr* ve *çarpara* bulunmuştur. *Sistr*, daha sonraları mehter takımında “çevgen” olacak; *çarpara*'ya Batı'da “Türk kastanyeti” olarak anılacaktır. Bugün de *çalpara* ya da *çarpara* adıyla halk çalgılarımız içinde kullanılmaktadır.

Anadolu'ya Araplardan geldiği iddia edilen *darbukaya* Beyce Sultan'daki İÖ 2000 yıllarına ait kalıntılarda raslanmaktadır. Halkın yakın zamanlara dek toprak gövdelere çeşitli hayvan derileri gererek yaptığı bu çalgı, *dümbek* ya da *dümbek* adlarıyla bugün de kullanılıyor; artık yerini metal gövdeli yapay göğüslürlere bırakmıştır.

En ilginç bulgulardan biri de halk müziği denilince ilk akla gelen *bağlama* ya ilişkin: Bu çalgı, gövdesi, sapı, bur-

guları, hatta püskülüne varıncaya dek tüm ayrıntılarıyla İÖ 3000 yıllarına ait Hitit kabartmalarında görülmektedir. O halde bağlamayı “kopuz” a ve Orta Asya'ya bağlamakta daha dikkatli davranmak gerekir. Şurası da bir gerçek ki, kopuzla karşılaşıncaya dek Anadolu telli çalgıları “prototip”ti. Yani akord edilebilme özellikleri yoktu. Müzikolog Mahmut Ragıp Gazimihal'in belirttiğine göre, teller kuvvetle gerilir, uçları burguya dolanarak kalan kısmı püskül gibi sarkıtılırdı. Kopuz, Anadolu çalgılarına akordlanma özelliğini kazandırmıştır.

Öte yandan, birçok yüzeysel araştırmacının sandığı gibi telli çalgılara ilk madensel tel Avrupa'da takılmış değildir. Madensel teller takılıncaya dek telli çalgılarda teller, kıl, lif, ibrişim ve pamuk ipleriyle bağırıktan yapılmış kirişlerden ya-

HALK OZANLIĞI SORUNU: Yazara göre, tekniğin ve bilimin gelişmesi, halk ozanlığının ve türkü üretme geleneğinin sona ermesine yol açmayacaktır. Toplumda farklı katmanlar olduğuna göre, bunların farklı ideolojik-kültürel-sanatsal yaratmaları da olacak ve halk yaratmaları da çağa, somut koşullara uyarak, değişerek sürüp gidecektir.

pırdı. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nden (17. yüzyıl) öğrendiğimize göre, ilk madensel tel Kütahya'da takılmıştır. Baştan giriş ve bitkisel teller karışık olarak kullanıldı, sonraları tüm teller madensel hale geldi. Batılı tarihçi Hammer de, Türklerin madeni tel takmayı Avrupalılara öğrettiğini yazar. Sonraları Dertli'nin (1772-1846) ünlü taşlamasında "Venedik'ten gelir teli" deyişi kimi araştırmacıları yanıltmış, madeni tel takmanın Avrupa'da başladığı yargısına yol açmıştır. Evliya Çelebi döneminde İstanbul'da madensel tel yapıcılığı epey gelişmiş bir işkolu iken, hatta "imal edilen teller taşraya gönderilirken", sonradan Venedik'ten getirilmesi madensel telin ilk yerinin Avrupa olduğunu göstermez. Olsa olsa, Osmanlı İmparatorluğu'nun sürekli olarak ekonomik gerilemesi ve kapitulas-

yonların dış mallara öngördüğü "gümrük serbestisi" nedeniyle "yerli imalat"ın sönmesi biçiminde açıklanabilir.

Yukarıda sözü edilen Hitit kabartmalarındaki ilginç bulgulardan biri de Batı'da "pan flüt" (*flüte de Pan*) adıyla anılan "çifte düdük"e ait. Bu nefesli çalgı, çoksesli çalgılar ailesinden olup, bugün kısaca "çifte" adıyla -ya doğrudan, ya da tulumla takılarak- Karadeniz tulumunda kullanılıyor.

Anadolu müziği salt çalgılarıyla değil, ezgisel yapısıyla da atalarımızdan önce vardı. İÖ 2000 yıllarına ait Hitit kabartmalarında "nota" olduğu anlaşılan yazılar bulunmuştur. Bilindiği kadarıyla henüz bu notalar okunabilmiş değildir. Okunduğunda eski çağlardaki Anadolu müziğinin ezgisel yapısı da açıklığa kavuşacaktır. O zaman halk müziğinin ez-

gisel yapısı üzerindeki etkileriyle ilgili daha açık ve kesin yargıya varabileceğiz. Şimdilik tartışılmayacak gerçek şudur: *Günümüz halk müziği, eski Anadolu halk kültürüyle Orta Asya Türk halk kültürünün sentezinden oluşan bir müziksel yapıdır.* Halk müziğinin sanat ve estetik özellikleri bu genç tarihsel-sosyolojik-teknik özellikleriyle değerlendirildiğinde bilimsel nitelik taşır.

Halk Müziğinin Teknik Özellikleri
Halk Müziğinde Oktav Bölümlemesi (Koma Sesler): Halk müziğinin oktav bölümlemesi, Batı müziği oktav bölümünden çok farklıdır. Batı müzik sistemi, *tampéré* (tampere= eşit aralıklı) oktav bölümüne göre kurulu bir sistemdir. Sekiz nota arası (gam), diyez (#) ve bemol (b) işaretleriyle 12 eşit aralığa bölünmüş-

RİTM VE ÖLÇÜ: Halk müziği ürünleri, ritim-ölçü yönünden "uzun havalar" ve "kırik havalar" olmak üzere iki temel gruba ayrılmakla beraber, bu gruplara girmeyen ezgiler de vardır. Bunlarda serbest, ölçümlü, sözlü ve çalgısal bölümlerin diziliş sırası farklıdır. Böylesi ölçümlü ve serbest, sözlü ve çalgılı olan halk ezgilerinin çalgılı bölümleri, oyun havası da olabilmektedir. Bursa'nın 40. kurtuluş yıldönümünde bir köy folklor ekibi.

tür. Bilindiği gibi diyez ve bemol, önüne kondukları notayı yarım ses inceltir ya da kalınlaştırırlar.

Genel olarak Türk müziğinin oktav bölümü "eşit olmayan" bir bölümlenmedir. Teorik olarak, bir tam ses aralığı 9 eşit parçaya bölünmüştür. Bu parçalardan her birine karşılık gelen seslere "koma ses" denir. Ancak koma seslerin tümü kullanılmadığı için, bir oktavdaki aralıklar "eşit olmayan aralıklar"dır.

Halk müziği, oktav bölümlenmesi açısından divan müziğinden (klasik Türk musikisi) de farklıdır. Divan müziğindeki bazı koma'lar halk müziğinde kullanılmaz. Koma seslerle yapılan oktav bölümlenmesi, doğadaki tüm canlı ve cansız varlıkların seslerinin en yakınlarının çıkarılabilmesi nedeniyle, Türk müziğine doğal ve zengin müzik olma özelliğini kazandırır.

Bir bağlamanın perdelerindeki seslerle örneklenirse, halk müziğinin bir oktavı aşağıdaki seslerden oluşur (Kuşkusuz, yöre ve sanatçıya göre değişebilen farklı koma sesler de halk müziğinde kullanılabilir. Burada en yaygın olarak kullanılanları veriyoruz):

Lâ, b Si, b² Si, b¹ Si, Si, Do, #³ Do, # Do, Re, b Mi, b² Mi, Mi, Fa, #³ Fa, # Fa, Söl, # Şol, b² Lâ, Lâ.

Görüldüğü gibi, kaçıncı komaya karşılık geldikleri diyez ve bemol işaretlerinin üzerine konan rakamlarla gösterilmektedir. Üzerine rakam yazılmayan işaretler beşinci koma ses'e karşılık olarak kullanılmaktadır.

Halk Müziğinde Ezgisel Diziler (Tonali-te): Halk müziğinin ezgisel yapısında en belirgin özellik, ezgilerin modal (makamsal) bir diziliş göstermesidir. Batı müzi-

ğindeki majör ve minör dizilişlerinin çeşitli tonalitleri de geniş anlamda makamsal birer dizi kalıbıdır. Özgün yapısı nedeniyle, Türk müziğindeki modal ezgi dizilerine *makam-ayak* adı verilir. Majör ve minör dizi kalıplarının melodik ve armonik biçimleri de gözönüne alınırsa, Batı müziğinde 30 kadar değişik ton kullanılır. Aynı mantıkla hareket edildiğinde bile halk müziğinde 200'ü aşkın dizi oluşturulur. Oysa halk müziğindeki ezgisel diziler kendi özgün oktav bölümlenmesine göre oluşturulacağından, *sınırsız* biçimde ezgi dizi kalıbı ortaya çıkar. Görülüyor ki, halk müziğinin ezgisel yapısındaki bu modal diziliş, değişik ezgi yaratımını kısıtlamak bir yana, *sınırsız yaratım özgürlüğü* sağlamaktadır. Halk müziğinin modal yapısı, Divan müziğindeki olduğu gibi "sıkı bir makam bağımlılığı" şeklinde değildir. Zaman zaman di-

ÇOKSESLİLİK: Türk halk müziği çalgı, ezgi, ses ve söz yapısıyla armonik bir biçimde icra edilir. Bu, "çokseslilik"tir. İki sesli türkülerin derlenip notalanmış örnekleri Ankara Devlet ve İstanbul Belediye Konservatuvarlarında bulunmaktadır.

ziler bölünüp biraraya getirilerek yeni bir dizi oluşturulduğu gibi, iki temel dizi bütün halinde de birarada kullanılabilir. Halk müziğinin modal yapısını ezgi dizisinin dışında (onunla birlikte) belirleyen başka müziksel etmenler de vardır. Başlangıç sesi, ortadaki güçlü (hâkim) ses/sesler, bitiriş ve karar seslerinin oluşturduğu ezgi dizisiyle "ağız" ve "tavır" gibi çalılıp söyleme özelliklerinin ortaklaşa belirlediği bu makamsal yapılara halk müziğinde "ayak" adı verilir.

Bu makamsal yapı konusunda sıkça yapıları yanlışlardan biri, "makam-ayak" kavramıyla "koma sesler"i özdeşleştirmektir. Bu iki müziksel özellik, halk müziğinin en belirgin özellikleri olmakla birlikte, farklı yapılardır. Seyrettiği ezgi dizisinde hiç koma ses geçmeyen türküler de bulunabilir, ancak bunların da bir "ayak"ı vardır.

Halk Müziğinde Ezgisel Çatı: Ezgisel açıdan halk müziğinin en eski, "en asyaî özü" pentatonik çatısıdır. Avrupa'da Macar, İrlanda, İskoçya; Afrika'da Zenciler ve Berberiler; Kuzey Amerika'da Kanada yerlileri; Güney Amerika'da Batı Kıyısı yerlilerinin müziklerine pentatonik çatı Asya'dan ulaşmıştır. Pentatonik dizi, "beşliler nazariyesi"ne dayanır. Arka arkaya beş tane beşlinin alınmasıyla oluşan Do-Sol-Re-Lâ-Mi seslerinin Do-Re-Mi-Sol-Lâ-Do sırası na konulmasıyla çıkmıştır. Si ve Fa notaları ses kaydırmaları, çarpmalar, işleme ve geçit notaları olarak geçerler. Çoğunlukla bu notalar üzerine söz heceleri ya hiç düşürülmez, ya da vurgulu heceler düşürülmez.

Zamanla saf pentatonik çatıda değişiklikler olmuştur. Karşılıklı kültürel etkileşimlerin böylesi bir değişikliği yaratması kaçınılmazdır. Pentatonik ezgi çatısına

diğer sesler de girerek heptatonik (yedisesli) ezgi yapısı ortaya konduğu gibi, heptatonik ezgilerin sadeleştirilerek pentatonik bir kimliğe büründürüldükleri de olmuştur. Yine de türkülerimizin ezgisel yapısı dikkatle incelendiğinde, pentatonik ezgi çatıları hemen göze çarpar.

Halk Müziğinde Ritm ve Ölçü: Halk müziğinin ritm-ölçü yönünden iki temel grubu olan *uzun havalar* ve *kırık havalar* dan ikisine de girmeyen; ya da belli bölümleriyle bu iki türden birine, kalan bölümleriyle de diğerine giren ilginç ezgilerimiz vardır. Bu ezgilerin ilginçlikleri, iki temel ezgi grubunun özelliklerini taşımaları yanında, halkın kabına sığmaz yaratım gücünü ortaya koymalarından kaynaklanır. Halk öylesine yaratıcı ve üretkendir ki, kendi yarattığı müzik-estetik kalıplarını sürekli yenilemekte, duygu ve düşüncelerini yeni yeni formlarla anlatmanın yollarını bulmaktadır.

Başta serbest ölçü ve ritimde sözlü bir bölüm, sonra ölçü ve ritme bağımlı sözlü bölüm ve en sonda da ölçülü sözsüzsüz bir bölümden oluşan bu tür ezgilere Batı müziğinde raslanmaz. Serbest, ölçülü, sözlü ve çalgısal bölümlerin diziliş sırası yukarıdakinden farklı türkülerimiz vardır. Bu ezgilerin ölçülü bölümlerinin birden fazla (iki ve daha çok) ölçüyle oluşturulanları da vardır ki, ayrı bir renk ve canlılık taşırlar.

Böylesi ölçülü ve serbest, sözlü ve çalgılı olan halk ezgilerinin çalgılı bölümleri, oyun havası olan ya da oynanabilen ezgilerdir. Sözelimi Silifke "Keklik", "Silifke'nin Yoğurdu", Mut "Varın Söylen Urfaniye Yarın Övmesin", Ankara "Çiçekdağı", Kastamonu "Sepetç"oğlu", Çankırı "Su Gelir Hazneyilen" ezgileri hem bu iki ture girebilen, hem de oyun havası olan/oynanabilen halk ezgilerimizdir.

Ritimsel açıdan halk müziğinin özgün yanlarından biri de türkülerdeki katma sözcüklerdir. Halk türküleri büyük çoğunlukla elde yazılı ya da ezberdeki bir şiir olmaksızın yaratıldıklarından, söz akımına göre daha hızlı giden ses akımını dengelemek için katma sözcükler kullanılır. Bu sözcükler salt ses-söz akımını dengelemekle kalmazlar; bunların oyun havalarında ritmi tamamlamak ve aralarındaki sözsüz kısımlarda çalgı olmadığı zaman ritm tutmak gibi işlevleri vardır. Yerel söyleyişlere göre değişebilen *ninna*, *ninna*, *nina nay*, *şına nay*, *şındın* vb. sözcükler çoğu kez tek başlarına anlam-

sızdırlar. Bunlar parçaya canlılık ve sevimlilik kazandırdıkları gibi, zaman zaman bazı sözcükleri temsilî-yansıtımlı biçimde canlandırdıkları da olur. Yurdumuzun hemen her yöresinde yaygın "gelin ağlatma" (kına) havalarının sonlarına Isparta ve Uşak'ta *ney ney*, Ulubey-Uşak'ta *na niii* sözcükleri eklenir. Bu nedenle bu havalar yörelerinde *ney ney havası* ve *naniii çekmek (havası)* olarak da anılırlar. Sonlarındaki *ney ney* ve *na niii* katma sözcükleri, bir yandan ağlama ritm ve ezgisini soyutlayarak ifade edenken aynı zamanda gelin olan kızın doğumundan beri birlikte oturduğu evinden, ailesinden ayrılırken içine gömdüğü "Anaaa!..", "Anneee!.." feryadını yansıtımlı olarak anlatmaktadır. Halkın her türlü duygu ve düşüncesini, halka özgü biçimde, binyıllardan süzülüp gelmiş halk duyarlılığı içinde, halk estetiklerine göre dile getiren halk türküleri, zaman zaman çağdaş sanat müziklerinin bile ulaşamadığı "olağanüstülük" düzeyine erişmektedir.

Halk Müziğinde Armoni (Çokseslilik): En genel tanımıyla armoni, akorlarla yapılan çokseslilik ve akorların birbirine bağlanması bilgisidir. Akor, üç ve daha fazla sesin aynı anda tınlanması (çalınması-söylenmesi) demektir. Gelişmiş şekilde çokseslilik ancak yüksek sanat ve sanatçı işi olan müzik eserlerinde bulunur. Böylesi bir çoksesliliği halk müziğinde aramak yanlıştır. Ancak çoksesliliği Batı müziğine özgü bir müzik tekniği olarak görmek, daha da büyük bir yanlıştır. Çeşitli müziksel teknik ve estetik kuralları her müziğin kendi özgün yapısı içinde aranmalıdır. Halk müziğimiz "kendine göre" çokseslilik özellikleri taşır. Genellikle "paralel beşli" ve "paralel dördütlü" seslerle sağlanan bu özellik, çokseslilik tarihi açısından da büyük bir önem taşır:

"Paralel dördütlü" ve "paralel beşli" seslerle yapılan çokseslilik, tekseslilikten çoksesliliğe geçişin ilk adımıdır. Batılı müzik tarihçileri, bu çoksesliliğin ilkin Batı'da başladığını söylerler. Doğu uluslarında yapılan incelemelerde bu özelliği gösteren ipucu bulamadıkları gerekçesiyle, çoksesliliğin Batı'da başladığını söyleyen araştırmacılar, eğer Doğu uluslarında başlamış olsaydı "muhafazakâr Şark milletleri"nin bunu günümüze kadar getireceği yolundaki görüşlerini de açıklamaktadırlar. Örnek olarak notasını verdiğimiz türkü (Nota I), 1944 yılında Tun-

celi'nde derlenmiştir. O halde çokseslilik Batı kadar -belki ondan da önce- Doğu için de yabancı olmayan bir müzik tekniğidir.

Bir bütün olarak halk müziği aşağıdaki armonik-çoksesli özellikleri gösterir:

1. Tezeneli (mızraplı) halk çalgılarında akordlar (düzen) ve türkülerin ayrı düzenlerle tellerin tümüne birden vurularak çalınma tekniği.

2. Yaylı çalgılarda, yayı aynı anda birden fazla tele sürülerek çalma.

3. Tezeneli, yaylı ve nefesli çalgılardaki "dem tutma" olayı.

4. Çifte ve tulum'daki çift yapının kazandırdığı ikiseslilik.

5. Tek çalgı olmasına karşın, kaval'la yapılan ve halkın "kavalı horlatmak", "kavalı sızlatmak" diye adlandırdığı iki ve üç sesli çalma ustalık ve tekniği.

6. Uzun hava ve kırık havaların bazılarının söylenişlerinde sözlü bölüm söylenirken sazların aynı "ayak"tan başka bir ezgiyi çalmaları.

7. Çok sık ve kolayca yapılan "göçürme" (transpozisyon) işlemi.

8. Efe ve seymen türkülerindeki "kanon" söyleniş biçimi.

9. Sözlü ezgilerin bazılarında görülen "iki sesli" söyleyiş biçimi.

O halde, Türk halk müziği, çalgı, ez-

gi, ses ve söz yapısıyla armonik bir biçimde icra edilir. Bu uygulamanın adının "çokseslilik = polifoni" olduğunu halk bilmeyebilir. Önemli olan, bu tekniği uygulamasıdır. İki sesli çalma ve söyleme şeklindeki türkülerin derlenmiş, notalanmış çok sayıda örnekleri Ankara Devlet Konservatuvarı ve İstanbul Belediye Konservatuvarı (Dar-ül Elhan) arşivlerinde bulunmaktadır (Nota II).

İnsan Organlarının Çalgı Olarak Kullanılması: Halk çalgılarının en temel özellikleri "kullanışlılık" ve "amaca uygunluk"tur. Çalgıların bu kullanışlılığı yanında halk, üretim işi sırasında her zaman çalgı taşıyamadığı için kimi organlarını çalgı gibi kullanır. El ve ayakların ritm saz gibi tempo tutmakla kullanılması, tüm müzik türlerinde çokça kullanılan bir olaydır. Halk müziğinde ilginç bir başka çalgı-organ vardır: Boğaz. Teke Yöresi diye de anılan Isparta, Burdur, Muğla, Denizli yöresinde ve Adana, Maraş, Gaziantep yörelerindeki *Barak havaları*'nda insan boğazının müzik aracı gibi kullanıldığı da oluyor. Boğaz (hançere) üzerine dışardan başparmak ve işaret parmağıyla dokunularak yapılan bu çalıp söyleme biçimine Teke Yöresi'nde "boğaz havası" ya da "boğaz gaydası" adları verilmektedir.

İKİ SESLİ "GÜL TÜRKÜSÜ":

İKİ SESLİ "GÜL TÜRKÜSÜ": Tunceli'nin Pertek köyünden derlenen bu türkü, notalanmış olarak Devlet Konservatuvarı Folklor Arşivi'ndedir. İlk kez Muzaffer Sarısözen'in "Türk Halk Musikisi Usülleri" adlı kitabında yayımlanmıştır.

Günlük Kullanım Araçlarının Çalgı Olarak Kullanılması: Halkın günlük kullanım araçlarından bazılarını özellikle ritm

saz olarak kullandığı da oluyor. Bakır ve tenekeler su kaplarının diplerinin darbuka gibi çalınması, şişelere çatal ya da kaşık-

la vurularak çalınması yurdun her yerinde yaygındır. Teke Yöresi'nde kadınlar bakır leğenleri de çalarlar. "İleğen dövmek" diye adlandırılan bu işlemle çalınan ezgilere "Dımıdan Havası" denir.

Yapılması Gerekenler

Bütün kayıtsızlık ve ilgisizliğe, yoz müzik türlerinin teşvik edilmesiyle oluşan dezavantajına karşın, halk müziği canlı ve dinamik bir biçimde yaşayışını sürdürüyor.

Aydınlarımız, halk müziğine karşı bugüne dek sürdürdükleri "reddiye" ya da "methiye" ikilemindeki tavrı yerine gerçekçi ve bilimsel bir tavır ortaya koymalıdır. Halk müziğinin çağdaş ulusal müziğimiz içindeki yerini alması, aydınlarımızın bu yoldaki tutarlı tavrıyla olasıdır.

"Kapalı bölgeler" in kapalılıklarının açılması, doğru ve çağdaş yaklaşımlarla halk müziğinin daha ileri estetik ve tekniklerle üretilmesini sağlayabilir.

İletişim araçlarındaki gelişmeler, derleme, arşivleme, geniş kitlelerin dinleme ve araştırmasına sunma çalışmaları, giderek yeni halk ezgilerinin yaratılmasını sağlamaya yönelik olarak kullanılmalıdır. Böylece bu araçların halk müziği açısından zararlı olan kullanımı yararlı hale getirilmiş olacaktır.

Halk müziğinin diğer özgün yanlarıyla birlikte kendi bünyesinde varolan çoksesliliği geliştiren, daha ileri boyutlarda çağdaş ulusal müziğimizin yaratılması için çaba gösteren sanatçılara, devlet destek olmalıdır.

Okullarda, müzik eğitim aracı olarak, ülkemiz müzik yapısına uymayan flüt yerine, geliştirilmiş standartlaştırılmış kaval; mandolin yerine de cura ve bağlama kullanılmalıdır ●

(1) Bu işaretin bulunduğu "Do" sesi altı komadan fazla incedir

(2), (3), (4): Kavalcı buralarda nefes almak için kesmiştir.

KAVALLA "ALLI DURNA" HALAYI: Devlet Konservatuvarı Folklor Arşivi'nde hıltınan, ilk kez Sarısözen'in yayımladığı bu notada, kavaldaki armonik seslerin ayrı ayrı işittirilerek bir çeşit çokseslilik tekniği yaratıldığı ortaya konuluyor. Paralel beşlileri ve oktavları işittirecek biçimde kaval çalanlar için Sivas dolaylarında "kavalı hortlatıyor", Konya yörelerinde ise "kavalı sıçlatıyor" denilmektedir.

Cumhuriyetin İlk Elli Yılında Geleneksel Sanat Musikimiz

Gültekin Oransay

Uluslararası sanat musikisinin 1826 Haziranında devletçe benimsenerek yayılmaya başlamasına kadar Türkiye’de tek bir sanat musikisi, bugün bilimsel adıyla “geleneksel Türk sanat musikisi” olarak adlandırdığımız musiki yaşamaktaydı. Köy ve kırlardaki yerel ve bölgesel musikilerden üslup, teknik, çalgılar ve repertuar yönünden ayrılan, komşu Yakın Doğu sanat musikileriyle güzellik ve teknik anlayışı yönünden benzerlikleri bulunmakla birlikte onlardan hayli üstün olan geleneksel Türk sanat musikisi kendi içinde beş dala ayrılmaktaydı:

a) Dinî musiki (*musique liturgique*):

1. Cami musikisi (şer’î musiki),
2. Tekke musikisi (tasavvufi musiki).

b) Dünyevî (lâdinî) musiki (*musique profane*):

3. Mehter musikisi (kaba saz, açık hava musikisi),
4. Fasıl musikisi (ince saz, kapalı yer musikisi),
5. Piyasa musikisi (kentsel eğlence musikisi).

Güzellik anlayışları ve teknikleri ortak olan bu beş dal, türler, üslup, oturma (oturma, belirli bir yaratımın seslendirilişi için ses ve çalgıların görevlendirilişi düzenidir. Alm. *Besetzung*; İng. yaklaşık olarak *scored, setting*), teknik terimler ve hele repertuar yönünden ayrılıklar göstermekteydi.

Dallar ve Repertuarları

Geleneksel Türk sanat musikisini oluşturan bu beş dal içinde yalnız mehter musikisinde 1923’ten önce büyük bir kopukluk olmuş, öteki dört dal, 19. yüzyılın 2. yarısında önem ve canlılıklarını yitirmeye başlamakla birlikte geleneklerini hiç kesiksiz devam ettirmişlerdi. 30 Kasım 1925 günü tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla tekke musikisi de varoluş nedenini yitirerek tarihe karıştı.

Cami Musikisi: Çalgıya hiç yer vermeyen, İslam dinsel metinlerini ezgileyip etkili kılmaktan başka amaç taşımayan bir musiki olduğu ve İslam dinine bağlı Türk toplumunda gelişmesini önleyecek hiçbir engelle karşılaşmadığı halde, 19. yüzyılda ilginin azalması, meslek adamlarının geleneksel bilgileri koruyup gelecek kuşaklara aktarmada görevlerini yapmalarını yüzünden gerilemiş, repertuarının büyük bölümü unutulup yok olmuş, kalandarlarda önemli bozulmalar görülmüştü. Cumhuriyetin ilk elli yılı içinde, birçok

araştırmacı, cami musikisinin 20. yüzyıla kadar gelebilen bilgilerini saptayıp yayımlayarak daha fazla kaybolmasını önlemişler, sanatçılar yeni parçalarla repertuarı zenginleştirmişler, ayrıca İmam Hatip Okulları, Yüksek İslam Enstitüleri ve İlahiyat Fakülteleri geleneği yeni kuşaklara aktarmaya başlamışlardır. İnananları beş vakit namaza çağırarak için minareden okunan *ezan* türünde Tamburî Dürrî Turan’ın düğâh, hicaz, bayatî ve rast makamında ve Türkçe sözlü ezanları 1950 yılına dek yurdun her yerinde okunmuş; yüzyıldan beri kalıplaşmış bir ezgiyi olmadan okunagelen ve Peygamberimizin doğumunu anlatan *mevlid* türünde Tamburî Kemal Batanay, Süleyman Çelebi’nin altı yüz beytini çeşitli makam geçkileriyle ezgiledirmiş, Ulu Allah’a yakarışı dile getiren ve elimizde tek örnek olarak Hatib Zâkiri Hasan’ın bulunduğu *münâcaat* türünde Ali Rıza Avni Tınaz rast makamında yeni bir örnek ortaya koymuştur. Hafız Hüseyin Tolan, Rakım Elkutlu, K.Batanay, A.R.Tınaz, Hulusi Gökmenli, Ekrem Karadeniz, Mustafa Kâmil Dürüst, Refik Fersan, Hüseyin Sadeddin Arel, Zeki Arif Ataç, Dr.Refet Kayserilioğlu, Cahit Atasoy cami müziğine katkıda bulunanlar arasındadır.

Tekke Musikisi: Bu musiki, Rufaî, Kadırî, Sadî gibi birçok tarikatta görülmekle birlikte, yüzyıllar boyunca özellikle Mevlî ve Bektaşî tekkelerinde geliştirilip korunmuştur; hele insan sesi kadar ney, kudüm ve benzeri çalgılara da önem veren Mevlevîler, geleneksel Türk sanat musikisinin repertuarını yoğun anlatımlı, büyük çaplı yüzlerce yaratıyla zenginleştirmişlerdi. Tekkelerin 1925’te kapatılmasından sonra açık tarikat âyinleri tarihe karışmış olduğu halde tekke musikisi örnekleri özel toplantılarda ve 1950’den sonra halka açık törenlerde seslendirilmeye devam edildi, hatta bu türden yeni parçalar da yaratıldı. Mevlî sema’ının başında tek bir okuyucunun okuduğu ve Peygamberimiz hazretlerinin güzel niteliklerini övdüğü *naat* türüne Kemal Batanay düğâh makamında yeni bir örnek kattı. “Mutrib” denilen çalgı takımının naattan sonra devrikebîr usulünde seslendirdiği dinî *peşrev*lerin repertuarı, Kemal Batanay, Saadeddin Arel ve başkalarının zenginleştirildi.

Mehter Musikisi: 1826’da yeniceriliğin kaldırılmasıyla gözden düşüp çok geçmeden bütün geleneği ve repertuarıyla unu-

tularak yok olduğu için, Celâl Esat Arseven'in önyak olmasıyla 1912 yılında başlayan yeniden canlandırma çabaları Muallim İsmail Hakkı, Ali Rıza Şengel ve Muallim Kâzım Uz gibi sanatçıların yürüyüş havası akışında parçalar yazmalarına yol açmış; Ahmet Muhtar Paşa'nın Müze-i Askerî-i Osmanî'de 1914 yılında kurdurduğu Mehterhane-i Hakanî ile Kurtuluş Savaşı sırasında Bozöyük ve Maraş'ta kurulan mehter takımları bu parçaların yanı sıra Griftzen Asım Bey'in rast peşrevi gibisinden yakın zamanların tanınmış parçalarını seslendirmişlerdi. Çeyrek yüzyıllık bir aradan sonra 1952 yılında Askerî Müze'ye bağlı olarak yeniden bir mehter takımı kurulup Hasan Tahsin Parsadan'ın yönetiminde çalışmaya başladığında gene bu parçalar çalınmış, fakat Haydar Sanal'ın araştırmaları sonucu mehter takımlarının 17. ve 18. yüzyıllardaki repertuarı 1959 yılında ortaya çıkarılıp 1964'te *Mehter Musikisi* başlıklı kitapta yayımlanmıştır.

Fasil Musikisi: Fasil Musikisi'nin 20. yüzyıldaki başlıca türleri çalgısal taksim, peşrev, sazsemâisi, sirto, longa ve oyun havaları ile sözlü parçalardan kâr-ı nâtık, kâr, beste, ağır semai, yürük semai ve şarkı idi. Cumhuriyetin ilk elli yılında bütün bu türler yaşatıldığı gibi hemen hepsinin repertuarına yeni parçalar eklenmiş, ayrıca çalgısal bir tür olarak medhal ve konser sazsemâisi, sözlü tür olarak fantazi ve vals gibi yeni türler ortaya konmuştur. Seslendirme sıklığı ve repertuarın genişlemesi bakımından şarkı, fantazi ve vals gibi sözlü türlerin ezici bir üstünlüğe eriştikleri, fasil musikisinin giderek bir eğlence musikisine dönüşmekte olduğu göze çarpmaktadır.

• **Taksim:** Makama ısınmak için faslın başında ya da makam değiştirilirken irticalen (*improviser*) çalınan taksimler pek notaya alınmamakta, plaklarla saptanmaktadır.

• **Peşrev:** 1830 yılı yöresinden beri dört hane ile her haneden sonra değiştirilmeden çalınan bir teslimden birleşen peşrev Cumhuriyet döneminde canlılığını sürdürmüştür.

• **Sazsemâisi:** Peşrevden ayrılığı, ancak aksaksemâi usûlüyle ölçülmesinden ibaretir. Öteden beri olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de peşreve oranla daha büyük canlılık göstermiştir.

• **Sirto:** Rum oyun havası sirtos'un üsluplandırılarak geleneksel Türk sanat musikisine aktarılmış olan sirto, 19. yüz-

yıl sonlarından beri hiç kesiksiz gözde tutulmuştur.

• **Longa:** Rumen halk musikisindeki hora lunga'nın üsluplandırılarak geleneksel Türk sanat musikisine aktarılmış olan longa, tıpkı sirto gibi 19. yüzyıl sonlarından beri oyun havası olarak gözde tutulmuştur.

• **Oyun Havası:** Sirto, longa, zeybek, çiftetelli gibi geleneksel oyun havalarından birine benzemediği için uygun bir ad bulunamayan canlı ve kıvrak çalgısal parçalar olan oyun havaları Cumhuriyet döneminde de yazılmıştır.

• **Kâr-ı nâtık:** "Birer münasebetle her mısraında bir makam veya usûl ismi zikr

CAMİ MUSİKİSİ: Cumhuriyet döneminde cami musikisi repertuarını zenginleştirenlerin başında Hâfız Hüseyin Tolan, Rakım Elkuulu, Kemal Batanay, A.R.Avni Tınaz, Hüseyin Saadeddin Arel, Refik Fersan, Zeki Arif Ataergin gibi beşteciler gelir. Tamburî Dürri Turan (1885-1961), Cumhuriyetten sonra ezanın Türkçe okunması kararı verilince, Türkçe ezanı düğâh, hicaz, bayatî ve rast makamlarında ezgiledirmiştir.

TEKKE MUSİKİSİ: Osmanlı devleti döneminde tarikatların pek çoğu musikiye önem vermişler, tekke musikisini geliştirmişlerdir. Özellikle Mevlevî tekkelerinde Türk sanat musikisi repertuarı yoğun anlatımlı, büyük çaplı yüzlerce yaratıyla zenginleştirilmiştir. Bu repertuarda insan sesi kağar ney, kudüm ve benzeri çalgılara da yer verilmiştir.

MÜNİR NURETTİN SELÇUK
(1902-1981), besteci ve ses sanatçısı.
Darü'l-Ta'lim-i Musiki Cemiyeti'nde yetişti.
Darülelhan'da, Muzika-i Hümayûn'da ve
Cumhuriyetten sonra Cumhurbaşkanlığı
Musiki Heyeti'nde çalıştı. Yurt dışındaki ve
Türkiye'deki konserleriyle tanınan Selçuk,
fasıl musikisinin çeşitli türlerinde besteler de
yaptı. İstanbul Belediye Konservatuarı İcra
Heyeti'nde ve İstanbul Radyosu'nda çeşitli
görevler aldı.

edilmiş manzumelerden olduğu cihetle âsar-ı hissiyeden olmayıp ibraz-ı sanat ve müntesibîn-i musikiye her makamın seyirini öğretmek" için yazılan kâr-ı nâtiklerin Cumhuriyetten önce çok sınırlı olan repertuarları son elli yılda Refik Fersan'ın rast kâr-ı nâtiği ile on iki parçaya çıkabilmiştir.

• **Kâr:** "Ten ten na, Dir dir tana, Tel lel len, Dümderellâ deredim,.. gibi elfaz-ı terennümiye ile eş'ardan mürckkep olup ya terennümle veyahut güfte ile" başlayan ve "düyek, devrihindî, sakîl, nîmsakîl, hafîf, nîmhafîf, muhammes usûlleiyle bestelendiği gibi etvarı bunlara müsamil olan diğer usûlat ile dahi" besteleyen kâr, 19. yüzyılda olduğu gibi 20. yüzyılda da nadir seslendirilen bir tür olarak kalmış, 60 kadar parçadan birleşen repertuarına Cumhuriyet döneminde ancak Münir Nurettin Selçuk ile Refik Fersan'ın birer kârçesiyle Ali Rıza Avni Tınaz ve Selçuk'un birer kârı eklenmiştir.

• **Beste:** Terennüm sayısına göre iki (nakış) ya da dört haneli olan ve peşrevlerin ölçüldüğü usûllerden herhangi biriyle ölçülen besteler, geleneksel fasıl demirbaşlarından sayıldığı, hatta ağır ve yürük se-

mailerin birer tane kullanılmalarına karşılık iki tanesi birden seslendirildiği için repertuardaki yerlerini Cumhuriyet döneminde de korumuşlardır.

• **Ağır semai:** Beste'den ayrılığı aksaksemay ya da zenginsemay usûlüyle ölçülmesinden ibaret olan ağır semailer de geleneksel fasıl içindeki değişmez yerlerinden dolayı varlıklarını korumuştur.

• **Yürüksemay:** Beste ve ağırsemailerden sadece yürüksemay usûlüyle ölçüldüğü için ayrılan ve geleneksel fasılın son sözlü parçası olan yürüksemailerin repertuarı da son elli yılda yeni parçalarla zenginleşmiştir.

• **Şarkı:** "Müselles, murabba, muhammes, müseddes, müsebba, müsemmem olup şarkı namı verilen birtakım eş'ardan ibaret", "ikinci mısraları nakarat namıyla en nihayetinde tekrar eder veyahut en son mısraın nagamatı ikinci mısraın nagamatına muvafık" ve "küçük usûller" kullanan şarkılar, "hissi olmakla beraber usûl ve nagamatı dahi kolay ve binaenaleyh harc-ı âm olduklarından pek ziyade revaç bulmuştur." Gerçekten de repertuardaki şarkıların sayısı 19. yüzyıl başlarından beri bütün öteki sözlü parçaların toplam sayılarının birkaç katı olmuş, durum Cumhuriyet döneminde büsbütün şarkıların lehine kaymıştır.

• **Piyasa Musikisi:** Piyasa musikisi ya da bilimsel adıyla kentsel eğlence musikisi, sözlerinin günün kolay anlaşılır Türkçesi, ezgilerinin canlı-kıvrak ya da şıddetli ve duygusal olması nedeniyle 20. yüzyılda ki fasıl musikisine oranla daha büyük yaygınlık kazanmış, çoğu "mevsimlik şarkılar" ve oyun havaları olan gözde parçalar plak, radyo ve televizyon gibi yığınsal haberleşme araçlarıyla yurdun en uzak köşelerine ulaşabilmiştir. Ezgi ve söz yaratıcılarından çok seslendiricilerini zengin eden piyasa musikisine yeni ezgiler kazandıranların çoğu, yukarıda belli başlıları sayılmış bulunan şarkı yaratıcılarıdır. Bunların birkaçı uluslararası salon danslarından esinli parçalar da ortaya koymuş, sözcüleri Vecdi Seyhun ve Ahmet Aksoy tango, Kasım İnaltekin rumba, Haydar Tatlıyaz mazurka, Dr. Abidin Gerçek, Zeki Müren, Mustafa Seyran ve başkaları vals niteliğinde sözlü ya da sözsüz parçalar yazmışlardır. Aslında "köçek" denilen dansçıların eşlenmesinde kullanılmış olan, fakat 20. yüzyılda genellikle salt dinlenmek üzere seslendirilen ve oyun havası akışında kıvrak ezgili, şen sözlü şarkılar olan köçekçiler

SAADEDİN KAYNAK (1895-1961), besteci. İlahiyat Fakültesi'ni bitirdi. İmamlık ve başıamamlık görevlerinde bulundu. Cumhuriyetin ilanından sonra profesyonel besteciliğe başladı. Bestelerinde halk müziğinden ve halk ozanlarından geniş ölçüde yararlandı. Yüzlerce şarkısından pek çoğu basılmıştır.

günümüze çok sınırlı bir repertuarla gelebilmiş, son elli yılda bunlara H.S.Arel ile A.S.Toker gibi sanatçıların birkaç yeni parçası eklenmiştir.

Teknik Özellikler

Geleneksel Türk sanat musikisinin perde, usûl, makam ve çalgı gibi teknik yönlerini ve bunların son elli yıl içindeki evrimlerini incelerken bu musikinin kesiksiz süreklilik gösteren dalları olan fasıl musikisi ile piyasa musikisine dayanmak zorunludur.

Perdeler: Geçmiş yüzyıllarda ancak 17, 18 ya da 23 tanesi bağımsız adlarla belirlenmiş olan, gerçek sayıları otuzu aşan perdeler, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Rauf Yekta, Hüseyin Sadeddin Arel ve Dr. Suphi Ezgi'nin işbirliğiyle 24 olarak dondurulmuş, bir sekizli içinde eşit olmayan 24 aralıklı perde düzeni kıram olarak birçok çevrelerce benimsenmiştir. Bununla birlikte gündelik tatbikatta bu perdelerden bir-ikisi hiç kullanılmamakta, birçoğunun aralık oranı değiştirilmekte, üstelik bu 24 perdenin dışında kalan daha en az altı perde kullanılmaktadır. Ayrıca geleneksel perde düzenini hiç sayan

bir edimle, özellikle eğlence musikisinde uluslararası eşit aralıklı on iki perdeden başkasını vermeyen piyano, akordiyon, elektrikli gitar gibi çalgılar geleneksel çalgıların yanı sıra çalınmaktadır.

Perdelerin yazılması için Rauf Yekta, sonra da Arel ve Ezgi değişik sistemler kurmuşlardır. 1943'ten beri hemen bütün nota yayınlarında Arel'in sistemi kullanılmaktadır.

Usüller: Tarih boyunca makamlara oranla daha az değişme gösteren ve sayıları daha az olan usüller, son elli yılda da sayılarını korumakla birlikte belirli bir evrim içine girmiş bulunmaktadır. Eğlence musikisinin öteki dallara oranla daha ağır basması sonucu, büyük usüller gitgide daha az kullanılmaya başlamış, küçük usüller içinde de eşit olmayan öğelerden kurulan ve genel olarak "aksak" denilen usüller, eş boylu öğelerden bireşen usüllere oranla hayli gerilemişlerdir. Sözelimi 1910 yılındaki 157 düyek parçaya karşılık 1970'te 275 parça saptanmakta; buna karşılık ağır, orta ve yürük aksakla ölçülmüş ezgiler 340'tan 214'c, devrihindiyle ölçülenler 82'den 15'e düşmüş bulunmaktadır.

Makamlar: Cumhuriyetin ilk elli yılında kullanılmış olan makamların sayısı 110 kadardır. Bunların yeni bulunan beş tanesi yalnız tek bir sanatçı tarafından kullanılmış, ötekiler içinde kimi çok tutulmuş, kimi zorla yaşatılmaya çalışılmış, kimi giderek moda olmuş, kimi de yavaş yavaş gözden düşmüştür. Sözelimi hicaz makamı en sık kullanılan makam olma durumunu korumuş; nihavent, hüzzam ve kürdilihicazkâr gözdeleşirken uşşak, suzinak, hicazkâr, rast, karcığâr, hüseyinî, sabâ ve bestenigâr gibi geçen yüz yılın en sevilen makamları daha az kullanılmaya başlanmıştır.

Gözden düşmüş ya da büsbütün unutulmuş makamların kaybolmalarını sağlamak amacıyla yeni parçalarla diriltilmeye çalışılması, musiki kuramı konusundaki ilk araştırmalarla birlikte 19. yüzyılın sonlarında başlamış, sözelimi Muallim İsmail Hakkı Bey, arkadaşları Nâvî Raşid Efendi, Haham Nesim Sevil-yâ ve Nâvî Rıza Bey ile birlikte canfeza, dilmiş, dillirûz, hicazî irak, hicazzem-ette, nevrûz, segâh-araban, selmck, teb-üz vb. makamlarda birer fasıl yaratmaya çalışmış, fakat parçalar sanatçıların ölümünden sonra unutulduğu gibi bu makamlarda daha başka ezgi düzen de pek çıkmamıştır.

Tablo: 1

Usüllerin Kullanılış Sıklığında Görülen Değişme

Usüller	1910	1970	1901-1910	1911-1920	1921-1930	1931-1940	1941-1950
1a nimsofyan	—	19	—	—	7	11	1
b sofyan	67	40	5	6	9	17	3
c teksofyan	2	—	—	—	—	—	—
ç yürüksofyan	4	1	1	—	—	—	—
2a nımdüyek	—	1	—	—	—	1	—
b ağır düyek	15	3	—	2	1	—	—
c düyek	157	275	42	43	90	93	7
ç değişmeli düyek	—	5	—	2	2	1	—
d rumba	—	1	—	—	1	—	—
3a senginsemai	45	35	16	3	15	1	—
b semai	1	77	7	10	42	17	1
c vals	1	26	3	4	11	8	—
ç yürüksemai	33	19	4	4	9	2	—
d değişmeli semai	—	1	—	—	—	—	1
4a türk aksağı	17	33	16	9	2	5	1
b süreyya	6	—	—	—	—	—	—
c ağır aksak semai	2	—	—	—	—	—	—
ç aksak semai	27	5	1	2	1	1	—
d curcuna	122	167	73	37	45	11	1
e değişmeli curcuna	—	5	—	3	1	1	—
5a ağır aksak	72	18	6	5	4	3	—
b ağır evfer	4	—	—	—	—	—	—
c orta aksak	—	5	4	1	—	—	—
ç aksak	262	180	64	44	44	24	4
d evfer	27	2	2	—	—	—	—
e yürük aksak	6	11	5	3	—	3	—
f mevlevî evferi	2	—	—	—	—	—	—
g değişmeli aksak	—	6	3	2	1	—	—
h aydın	12	—	—	—	—	—	—
ı çifte sofyan	13	10	9	—	—	—	1
i raks aksak	—	1	—	—	—	—	1
6a devrihindi	82	15	4	6	1	4	—
b müsemmen/katakofti	13	25	7	5	9	4	—
c değişmeli müsemmen	—	2	—	2	—	—	—
ç raks	1	—	—	—	—	—	—
d devrîrevan	5	—	—	—	—	—	—
e evsat	2	—	—	—	—	—	—
7a değişmeli	—	10	—	—	7	3	—
b serbest usûl/serbest	—	2	—	1	1	—	—
TOPLAM	1000	1000	272	194	303	210	21

Her çağda olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de siyasal sakinca görülebilen belirlir bir makamın adının değiştirildiği olmuştur: Padişahlığın kaldırılmasından sonra günün en sevilen makamlarından sultanîyegâh'ın adındaki "sultan" kelimesi "millî"ye çevrilmiş, 1940 yıllarına dek plak etiketlerinde ve nota kapaklarında "millî yegâh" adı kullanılmış, fakat sonraki yıllarda gene "sultanîyegâh" biçimine dönülmüştür. Bununla birlikte "sultanî irak" ve "sultanî segâh" adlarının da değiştirildiği konusunda elimizde belge bulunmadığı gibi, Refik Fersan, Cumhuriyet döneminde bulduğu yeni bir makama "sultanî buselik" adını vermekle sakinca görmemiştir.

Hüseyin Sadeddin Arel ile öğrencilerinin yeni makamlar bulmanın gereksiz olduğu, geçki zenginliğinin yaratıcılara yeterince olanak sağladığı görüşüne rağmen Cumhuriyet döneminde de beş yeni makam ortaya konulmuştur: Hüseyin Fahri Tanık, yeni bulduğu makama soyadını ("tanık" adını) vermiş; Haluk Recai takma adıyla tanınan Haldun Memencioğlu birer peşrev ve sazsemaisi ile birkaç şarkı yarattığı makama *şevk-i serab* olarak adlandırmış; Refik Fersan'ın 1942'de yazdığı bir şarkı dışında başka parçalar da yazıp tam bir fasıl ortaya koymayı tasarladığı bileşik makam geleneğe uygun olarak *sultanî buselik* adını almış; Çinuçen Tanırkorur 1955 sıralarında bulduğu bileşik makama "saba aktarması" demeye gelen *şedd-i saba* adını uygun görmüş, İzmir Radyosu sanatçılarından Udi İhsan Türer'in buluşu olan ağıtsal havalı makam *şevk-ağlak* olarak adlandırılmıştır.

Çalgılar: 18. yüzyılda unutulmuş çenk ve 19. yüzyıl ortalarında çalanı kalmayan mıska gibi çalgılar dışında geleneksel Türk sanat musikisinin bütün çalgıları son elli yılda yaşamlarını sürdürmüş, hemen her çalgıda bir hayli usta seslendirici yetişmiştir. Bu arada eski çalgıları da geliştirmeye ya da yepyeni çalgılar bulmaya çalışanlar da görülmüş, ortaya çıkan çalgılardan bir-ikisi kelimenin gerçek anlamıyla yaygınlaşmıştır.

Cumhuriyet döneminde ortaya konarak halk musikisinde bile kullanılacak kerte yaygınlaşan ve 1950'de yazılmış "...kısa bir zaman kullanılıp terk edilmiştir" yargısını yurdun en uzak köşelerine dek yayılmakla yalanlayan *cümbüş*, değirmi alüminyum tekne üzerine deri göğüs geçirilmiş, ud ile banjo arası bir çal-

gıdır. Zeynelabidin Cümbüş'ün 1930 sıralarında yaptığı bu çalgı, sesinin gür olması dolayısıyla tutunarak açık havada ud ve bağlama yerine kullanılmış, ayrıca tamburu örnek alan *tambur cümbüş* tipi de benimsenmiştir.

Udun sesini bozmadan gövdesini küçültmek amacıyla tasarlanıp gerçekleştirilen bir başka çalgı da *ahenk*'tir. Akşehirli Süleyman Suat Bey'in Eskişehir'de yapmaya başladığı bu çalgının gövdesi değirmi biçimli ve ağaçtan yapılmış, göğsün belki 1/3'üne deri konulmuştur.

Çalgı alanında ileriye yönelik en önemli adım, geleneksel musikimizin kendine özgü yapısına ve tınlayışına uygun bir çoksesliliğe kavuşabilmesi yolunda atıl-

mış, Hüseyin Sadeddin Arel'in uluslararası sanat musikisinin orkestra beşlinden (2 keman, viyola, viyolonsel ve kontrbas) esinlenerek 1922'de tasarladığı kemeçli beşli Ali Rıza Usta tarafından gerçekleştirilmiştir. İlk dördü 1933 Martı sonunda, kontrbas boyulmuş da birkaç hafta sonra tamamlanan bu çalgı ailesinde, geleneksel musikideki kemeçenin üç telli olmasına karşın bütün üyeler tıpkı Batı orkestrasının yaylıları gibi dörder tellidir:

	1.tel	2.tel	3.tel	4.tel
Sopran kemeç	sol ⁴	re ⁵	la ⁵	mi ⁶
Alt kemeç	do ⁴	sol ⁴	re ⁵	la ⁵
Tenor kemeç	sol ³	re ⁴	re ⁴	la ⁴
Kontrbas kemeç	mi ²	la ²	re ³	sol ³

Görüldüğü gibi, sopran kemeçenin tel

Tablo: 2

Makamların Kullanılış Sıklığında Görülen Değişme

(ss = sıra sayısı)

Makamlar	1910		1970		TRT		Türkülu	
	ss	tane	ss	tane	ss	tane	ss	tane
hicaz	1	285	1	606	1	610	1	746 (1304)
uşşak	2	231	5	395	5	344	2	695
suzinak	3	211	7	180	8	189	8	462
hicazkâr	4	172	9	164	9	179	9	371 (617)
rast	5	168	6	302	6	316	6	621
nihavent	6	160	2	481	2	506	7	615
karcıgar	7	146	8	166	10	166	11	432 (552)
hüseyni	8	128	10	153	7	190	3	654 (7/969)
hüzzam	9	121	3	469	4	350	4	543 (1002)
saba	10	117	17	85	16	79	—	345
hicazkârkürdi	11	101	4	428	3	393	5	662 (970)
mahur	12	92	12	129	11	157	10	436
bestenigar	13	92	19	66	23	54	—	— (18/270)
bayati	14	85	21	59	18	74	—	— (16/359)
ısfahan	15	78	25	50	19	69	19	176 (246)
muhayyer	16	55	14	102	13	122	12	375
bayatiaraban	17	55	23	51	27	47	—	— (25/231)
şevkêfza	18	51	29	39	29	45	24	159
ferahnak	19	50	24	50	22	56	—	— (22/233)
buselik	20	49	26	43	20	60	—	— (29/127)
yegâh	21	47	35	25	33	38	—	—
küçük	22	42	—	0	—	0	—	— (92/20)
evc	23	41	27	40	21	57	—	— (17/279)
suzidil	24	40	22	57	24	51	15	178
hısarbuselik	25	40	42	14	38	26	—	—
acemaşiran	26	38	15	100	17	78	—	— (15/414)

düzeni kemana, alt kemençeninki viyoloya, bas kemençeninki viyolonsele, kontrbas kemençeninki orkestra kontrbasına denk düşmekte, buna karşılık tenor kemençenin, aslında sopran kemençe düzeninin bir sekizli aşağı aktarılmış olan düzeni için uluslararası bir orkestrada karşılık bulunmamaktadır.

Geleneksel çalgıların değişik amaçlarla geliştirilmelerinin yanı sıra, gelişmiş uluslararası çalgıların da geleneksel musikide kullanılması Cumhuriyet döneminde süregitmiş; 19. yüzyıldan beri kullanılan *piyano*'da Valantin Tekyay, Neveser Kökdeş, Emine Fulya Akaydın, Feyzi Aslangil, Nihal Erkutun, Şefik Gürmeriç; *klarinet*'te Şükrü Tunar ve

Hamdi Tokyay gibi sanatçılar yetişmiş; Ali Rıfat Çağatay, Şark Musiki Cemiyeti ile Türk Musikisi Ocağı'ndaki çalışmalarında *flüt* ve *kontrbas*'a yer vermiş, H.S. Arel'in şevklendirmesinden sonra *viyolonsele*'e eğilenler çoğalmıştır (sözgelimi Vecdi Seyhun, Tarık Kip).

Örgütlenme

Yetiştirme Yolları:

• *Yazılı okullar*: Teknik bilgi ve beceriler yüzyıllar boyunca ustanın ağızdan ve göstererek öğretmesi, çırağın işitip görerek öğrenmesi yoluyla kuşaktan kuşağa iletilegelirken, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde eğitimsel yöntemlere uygun okullar yazılmasına başlanmıştır; Seyyit Abdülkadir Bey'

SAZ SANATÇILARIMIZDAN İKİSİ: Cumhuriyet döneminde, bir yandan geleneksel çalgılar değişik amaçlarla geliştirilirken, bir yandan da gelişmiş uluslararası çalgılar Türk sanat musikisinde kullanılmaya başlanmıştır. Konservatuvarda görev almış iki sanatçı: Santurî Ziya Santur ve kemanî Sadi İşilay.

ZEKİ MÜREN (1931-), ses sanatçısı ve besteci. Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'ni bitirdi. 1950'de İstanbul Radyosu'na girdi. Kısa sürede ünlendi. Zamanla sahne ve film çalışmalarına da yöneldi. Birçok şarkı ve piyasa musikisi (kentsel eğlence musikisi) türünde parçalar bestelemiştir.

Makamlar	1910		1970		TRT		Türkülü	
	ss	tane	ss	tane	ss	tane	ss	tane
dügâh	27	38	32	26	42	21	—	— (38/130)
şehnaz	28	37	30	35	28	47	26	148
arazbar	29	34	62	3	57	7	—	— (54/65)
tahir	30	33	41	15	43	21	—	54
segâh	31	31	11	134	12	137	13	365
neva	32	29	36	23	39	24	22	188
evcara	33	28	38	21	36	30	—	— (43/114)
acemkürdi	34	27	13	104	15	103	—	— (26/223)
hüseyinîaşiran	35	27	46	8	47	17	—	— (50/90)
ferahfeza	36	25	33	26	31	41	—	— (30/164)
muhayyersümbüle	37	25	97	1	49	13	—	—
nühüft	38	25	58	4	54	9	—	68
şehnazbuselik	39	25	48	7	44	19	—	64
acembuselik	40	23	—	0	—	0	—	— (69/43)
acem	41	22	—	0	52	10	—	— (41/124)
rehavi	42	21	103	1	50	13	—	36
gulizar	43	20	45	10	45	18	—	— (56/61)
muhayyerkürdi	44	20	16	89	14	109	—	—
ilplhr	45	20	37	22	—	—	—	25
şevkitarap	46	19	60	4	72	4	—	48
nevabuselik	47	19	68	3	59	7	—	—
peşendide	48	18	—	0	69	4	—	—
hırsar	49	17	80	2	58	7	—	— (58/53)
intahanek	50	17	—	0	—	—	—	— (88/22)
müstear	51	17	39	21	40	22	—	115
arazbarbuselik	52	16	88	1	66	4	—	— (77/36)
ilkriz	53	16	44	12	37	29	—	91
ilık	54	15	51	6	51	11	—	— (31/172)
ilgıbur	55	15	—	0	81	1	—	—
vetlaraban	56	15	18	78	26	49	20	177

in (Töre) *Usûl-i Ta'lim-i Keman* (1331-1915), Ali Salâhî Bey'in *Ud Mu'allimi* (tarihsiz) ve Fahri Bey'in (Kopuz) *Nazarî ve Amelî Ud Dersleri* (2. baskı, 1336 = 1920) ile açılan çığır. Cumhuriyet döneminde yoğunlaşmış, hatta Türkiye Radyo Televizyon Kurumu 1970 yılında ortaya koyduğu Kültür, Sanat ve Bilim Ödülleri çerçevesinde "*Geleneksel Türk Sanat Müziği ya da Türk Halk Müziği alanlarında kullanılmak üzere*" ses ve kulak eğitimi için remileme (*solfège*) kitabı ile üfleme, telli ve vurma çalgılar için yazılı okul yarışmalarını açmış, sonucunda Çinücen Tanırkorur ud okulu (1. cilt, 1958-70) için büyük ödül, Emin Akan da tambur okulu için başarı ödülü kazanmıştır.

• *Yazılı bilgiler ve saptanmış seslendirmeler:* Fonograf kavramının, plağın ve daha sonra mknarış ses şeridinin yaygınlaşmasıyla saptanmış seslendirmeler yeni sanatçıların yetişmesine önemli etken olmuştur.

Kuram ve tarih bilgilerini kitap ve dergilerden okuyarak kendi kendilerini yetiştiren ya da bilgilerini genişletenler de sık görülmektedir.

Okullar, Dernek, Seslendirme Takımları ve Geçme Kumeleri: Sanatçı ve musiki-sever yetiştirmeleri yönünden musiki okulları, dernekleri, seslendirme takımları, geçme kumeleri (meşk halkaları, meşk-haneler) arasında ayırım yapmak gereksizdir. Okul ya da dernek olarak adlandırılan bütün kuruluşların birer seslendirme takımı ve geçme kümesi bulunduğu gibi, aslında seslendirme takımı olarak ortaya çıkmış kuruluşlar da üyelerinin gelişmelerini sağlamak, yeni üyeler yetiştirmek, repertuarı genişletmek gibi amaçlarla öğretim ve eğitime önem vermişlerdir.

Lise vb. genel öğretim okullarında, fabrika vb. işletmelerde, Halkevleri'nde, Türk Ocakları'nda, musiki dışındaki bir amaçla kurulmuş çeşitli derneklerde görülen kurs, vb. musiki çalışmaları bir yana bırakıldığında, Cumhuriyet döneminin musiki yaşanına önemlice katkısı bulunmuş 35 kadar okul, dernek, seslendirme takımı ve benzeri görülür. Bugüne dek topluca incelenmemiş bulunan bu kuruluşlar hakkında sanatçıların yaşam öykülerinden ve süreli yayınlardaki dağıtık haber ve notlardan çıkarılabilen bilgiler özetle şöyledir:

• *Darü'l-Ta'lim-i Musiki:* Udî Fahri Kopuz'un yönetiminde Rumi 1328'de (1912)

kurulan, birkaç üyesinin birden ayrılmasıyla 1931'de dağılan, Kopuz'un çabasıyla birkaç yıl sonra yeniden kurulmakla birlikte sanatçının 1939'da Ankara Radyosu'na girmesiyle kesinlikle tarihe karışan çok ünlü seslendirme takımı ve öğretim kuruluşu. Sırasıyla Beyazıt'taki Mado Kiraathanesi ile aynı semtteki Merkez Kiraathanesi'nde, sonra Şehzadebaşı'ndaki Şems Kiraathanesi'nde her hafta perşembe, cuma ve pazar günleri, Ramazanlarda her akşam saat dokuzdan onbir buçuğa dek verdiği seçkin konserlerde ancak kahve ve çay içilebilir, gürültü yapılmazdı. Program sahnedeki karatahtaya önceden yazılmış bulunurdu. Üyeleri kuruluşta Udî Fahri Bey (Kopuz), Kemanî Reşad Bey (Erer), Kanunî Âmâ Nâzım Bey, Hanende Arab Cemal Bey (Calân), Neyzen İhsan Bey, Kemanî ve Tamburî Ömer Bey, Tamburî Ahmet Neş'et Bey, Hanende Sitki ve Hanende Memduh (İmre) idi. İlk yıllarda Hüseyin Sadeddin Bey (Arel), kuram ve uyumbilgisi, (*harmonie*), Dr. Suphi (Ezgi) geleneksel sanat musikisi kuramı öğrettiler. Onların öğrencisi olan F. Kopuz sonraki yıllarda ud dersinin yanı sıra usûl ve makam derslerini kendisi verdi. Takımın sonraki üyeleri arasında Kemanî Cevdet Bey (Çağla), Kanunî Hasan Ferid Bey (Alnar), Hanende Celal Bey (Toksos), Hanende Mustafa Zeki Bey (Çağlarman), Tamburî İzzettin Bey (Ökte), Selahaddin Bey (Pınar), Hafız Burhan Bey (Sesylmaz), Santurî Zühtü Bey (Bardakoğlu), Nebile Nâzım Hanım (santur), Naime Sıpahtı (okuyucu), Sabri Süha Ansen (keman), Safiye Hanım (Ayla), Hamid Dikses (okuyucu), Mustafa (Çağlar), Kemeccici Hafid Bey ve Feyzi Aslangil vardı. Yaprak ve defter biçiminde nota da yayınlamış olan kuruluş Nefise Özses, Mustafa Çağlar, Melâhat Pars ve daha birçok sanatçının yetişmesine önemli katkıda bulundu.

• *Darü'l-Feyzi-i Musiki:* Yeniköylü Hasan Ef'endi'nin öğrencilerinden başhanende ve Meclis-i Âyan zabıt kâtibi Üsküdarlı Edhem (Nuri) Bey'in 1915'te ya da az önce, Kadıköy'de Ali Şamil Paşa konağında kurduğu öğretimliğini yaptığı dernek. İlk seslendirme takımında Udî Sami Bey, Lâvtacı Muzikalı Hacı Tahsin Bey, Kemanî Naim Bey, Neyzen Nisfiyeci Cemil Bey, Kemanî Nuri Bey (Duyguer) ve Münir Nurettin Bey (Selçuk) bulunan, iki yıllık bir hazırlıktan sonra (belki 1917 ya da 1918'de) ilk kon-

serini Donanma Cemiyeti yararına Kadıköy'deki Apollon sinemasında (sonraki Reks ve Hâle) vererek bayatıraban faslına sunan dernek, belki az sonra bilinmeyen bir nedenden (Edhem Bey'in çekilmesi ya da ölümü olabilir) dağıldı ve 1920'de Kanunî Telgrafçı Ata Bey'in (Öztan) başkanlığında ve onun Üsküdar Paşakapısı karşısında 39 sıra sayılı ağaç konağında yeniden kuruldu. Üyeleri arasında Udî Sami Bey, Darülaceze muhasebecisi Selâhaddin Bey, Türkmenzade Osman Bey, Tamburî Kadıköylü Fahri Bey, Üsküdarlı Hoca Bestenigâr Ziya Bey, Neyzen Yusuf Paşa oğlu Enderunlu (Muzikalı) Celal Bey, piyanist Emine Fulya (Akaydın) ve piyanist Madam Heleni vardı. 1934 yılında ya da Atâ Öztan'ın 1936'da ölmesiyle dernek dağıldı ve üyeler Yeni Üsküdar Musiki Cemiyeti'nde yeniden bir araya gelinceye dek çeşitli kişilerin evlerinde toplantılarını sürdürdüler. 1938'de kurulan dernek "Yeni Üsküdar Musiki Cemiyeti" adını benimsediğine göre Dar'ül-Feyzi-i Musiki'nin dağılmadan önce "Üsküdar Musiki Cemiyeti" adını almış olması gerçekeceği aklı gelir. Derneğin dağılma yılı olarak kaynaklar 1934'ü verirse de, dağılma nedeninin dernek kurucusu, başkanı ve çalışılan binanın sahibi Atâ Özkan'ın ölümü (13 Mart 1936) olması mümkündür.

• *İstanbul Belediye Konservatuarı:* 10 Ocak 1917 günü Maarif Nezareti'ne bağlı olarak ve Darü'l Elhan adıyla kurulan, bakanlığın 9 Aralık 1926 ve 22 Ocak 1927 günlü yazılarıyla İstanbul Şehremaneti'ne (Belediyesine) bağlanıp adı "Konservatuar" a çevrilen ve geleneksel Türk sanat musikisi öğretimini kaldıran, 1943'te yeniden Türk musikisi öğreticisi yetiştirmeye başlayan kurum. Eski Washington Elçisi Vezir Udî Ziya Paşa'nın müdürlüğündeki ilk çalışma yılları İstanbul'un işgalinden sonra karşılaşılan güçlükler dolayısıyla sona erdi. Bu dönemdeki öğretmenler arasında yer alan Tamburî Refik (Fersan), yarışma sınavı kazanarak 1917'de girdi) Santurî Ziya (Santur, öğretilmensizlikten santurdan başka keman, ud, kanun ve ney de öğretti), Tamburî Dürrî (Turan, 1918'de girdi), Zekâizade Hafız Ahmed (Irsoy, Ziya Paşa ile arasındaki anlaşmazlık üzerine çekildi), Udî Bebekli Refik Tal'ât (Alpman) vardı. İstanbul Valisi Haydar Bey'in konuyu ele almasıyla Darü'l Elhan 1923'te yeniden açıldı. Ödenegi özel idare bütçesinden sağlanan kurumun başına -sevenle-

rinin hayli uğraşmasına rağmen- Rahmi Bey getirilmeyerek Almanya'da öğrenim yapıp dönmüş olan Musa Süreyya Bey, yardımcılığına da 1931'de müdür olacak olan Yusuf Ziya (Demircioğlu) atandı. Okulun programı değiştirilerek ayrı bir Batı musikisi bölümü eklendi. Türk musikisi bölümünde başlıca öğretmenler Rauf Yekta (kuram ve musiki tarihi), Zekâizade Hafız Ahmet Irsoy (usûl ve ilâhî), Muallim İsmail Hakkı (nota ve fasıl), Ziya Santur (santur), Sedat Öztoprak (ud), Faize Ergin (tambur), Muazzez Yurcu (kanun), Reşad Ezer (keman), Eyübî Mustafa Sunar (keman), Şeref Hanım (kanun) ve Hayriye Örs idi. İlk yıldan başlanarak bir dergi çıkarılmaya (Darü'l Elhan Külliyyatı) başlandı, halk musikisi derlemelerine girildi. 1926'da Maarif Vekili Necati Bey'in zamanında Sanayi-i Nefise Encümeni'nin kararıyla Türk musikisi öğretimi kaldırılmakla birlikte, kurulan Tasnif ve Tesbit Heyeti geçmiş yüzyıllardan kalan musiki anıtlarını derleyip yayımlamaya başladı. Türk Musikisi İcra Heyeti bu parçaları konserlerde sunduktan başka plağa da aldı. Türk musikisi öğrencileri Batı musikisi öğrenmeye koyuldu, sözgelimi kanun öğrencisi Vecihe Daryal piyano, kemençeci Hadiye Ötügen viyolonsel çalışmaya başladı. 1943 yılında Batı musikisi eğitiminin düzeltilmesi ve Türk musikisi bölümünün yeniden açılması için bir "reislik" kurularak Hüseyin Sadeddin Arel bu başkanlığa beş yıllık sözleşmeyle atandı. Türk Musikisi İcra Heyeti, eski sanatçılardan bireşen A, yeni yetişenlerden bireşen B ve C takımları olmak üzere üç takıma ayrıldı. 1947'de başına Ercüment Berker getirildi; kuram derslerinde H.S. Arel'in yeni görüşlere göre yazdığı notalar okutuldu. Fakat eski sanatçılar bu uygulamalara ayak uyduramayarak tedirgin olduklarından, sürtüşmeler çoğalınca Arel sözleşmesinin yenilenmesini istemeyerek 1948'de görevinden ayrıldı. Ona E. Berker, L. Karabey ile C. Neyd Orhon da katıldı. Bununla birlikte 1949'da kuram öğretmenliğine atanan Şefik Gürmeriç, derslerinde Arel'in görüşüne bağlı kaldı. İlmî Kurul Başkanlığı'na 1949 başlarında getirilen Şerif Muhibeddin Targan iki yıl sonra, 1951'de ayrılmış, yerine Refik Fersan atandı. İstanbul Belediye Konservatuarı'ndan yetişmiş sanatçılar arasında ilk akla gelen adlar Mehmet Münir Kökten, Vecihe Dar-ıval, Nigâr Galib Ulusoy, Nihal Erkutun,

Haydar Sanal, Ercüment Berker, İrfan Özbakır, Kasım İnaltekin, Zeynettin Maraş, Tarık Kip, İsmet Nedim ve Neyzen Doğan Ergin'dir.

• **Şark Musikî Cemiyeti:** Geleneksel sanat musikimizin eski yaratılarını ortaya çıkarıp halka dinletmek ve musikimizin gelişmesine katkıda bulunmak amacıyla 1918'de Kadıköy'de kurulmuş dernek. Kurucuları arasında Leon Hancıyan, Ke-

mal Niyazi (Seyhun), Enise (Can), Sinekemanî Nuri (Duyguer), Foto Ferit İbrahim, Tamburî Atıf ve Hanende Zahide Hanım bulunan on dört kişiydi. Önce Kadıköy'de Yoğurtçu çayırına bakan Madenci Köşkü'nde çalışmaya başlayan derneğin ilk başkanı Ali Rıfat (Çağatay), başlıca öğretmenleri L. Hancıyan (keman), Nevres Bey (ud), Hafız Ahmed (Irsoy, usûl), Tamburî Hikmet Bey (tam-

DARÜ'L-FEYZ-İ MUSİKÎ: 1915 yılı dolayında İstanbul Kadıköy'deki Ali Şamil Paşa konağında kurulan dernek, ilk musiki topluluklarımızdan biridir. İlk konserini Donanma Cemiyeti yararına Kadıköy'deki Apollon (sonraki Reks ve Hâle) Sineması'nda vererek bayatıtaraban faslımı sunmuştur. Dernek 1934 ya da 1936'da dağılmış olmakla birlikte, dağılmadan önce "Üsküdar Musikî Cemiyeti" adını aldığı sanılmaktadır.

bur), Kaşyarık Hüsameddin (repertuar), Bestenigâr Ziya Bey idi. İlk konser olarak 19 Kasım 1920 günü Moda'daki Apollon Tiyatrosu'nda "Cemil Konseri" verildi; okuyucu olarak Kaşyarık Hüsameddin, Münir Nurettin (Selçuk), Hamid Hüsnü (Kayacan), Hafız Arab Cemal (Calan), Zahide Hanım, viyolonselde Ali Rifat (Çağatay), piyanoda Cevdet Bey, armonyumda Cemil Bey, kemençede Kemal Niyazi (Seyhun), kemanda Küçük Tabnak Hanım, Ömer Bey, sinekemandaki Nuri (Duyguer), tamburda Hikmet Bey, Refik (Fersan), Mesut Cemil, Hâtıf Bey, Faize (Ergin), Lâika (Karabey), kanunda Nezihe Hanım katıldı. Bir anlaşmazlık üzerine Ali Rifat (Çağatay) ayrılarak Türk Musikisi Ocağı'nı kurduktan sonra 1923 Ekim'i'nde Süreyya Paşa (Ilmen) başkanlığı kabul etti. Derneğin para işlerini düzene koyup Mühürdar Caddesi'nde, Ermeni kilisesinin hemen yakınındaki büyük bir yapıya taşıdı. Hâle Tiyatrosu'nda dört ay süreyle on beş günde bir perşembe akşamları konser verirdi.

• **İzmir Musiki Cemiyeti:** Klarinet Şükür Tunar'ın on dört yaşındayken, 1921'de girdiği, iki yıl çalıştıktan sonra ayrıldığı dernek. İzmir'in ünlü musikicisi Şeyh Cemal Efendi'nin bu dernekte çalışmış olduğu düşünülebilir.

• **Anadolu Spor Kulübü Musiki Topluluğu:** Mildanzade Niyazi Bey'in (Ayomak) öğrencilerinden Tamburî Süreyya Bey'in çalıştırdığı ve üyeleri hep Darülfünun (üniversite) öğrencileri olan takım. Emin Ongan'ın 1925'te girdiği bu toplulukta Halit Ziya (Konuralp), Tarık (Akbulut), Kanuni Hacı Arif Bey'in küçük oğlu Sadi, Yekta, Hayri ve Bekir Bey vardı.

• **Eskişehir Darü'l-Elhan'ı:** Bursa Sana-yi Mektebi ile Müzika-i Hümayun'da yetişmiş olan Halim Bey'in 1926 sıralarında kurup on yılı aşkın yönettiği okul. 1933'e dek 73 öğrenciye tasdikname vermiş, hayır dernekleri yararına 16 konser sunmuştur. 1933 güzünde 35 öğrencisi bulunuyordu. Seslendirme takımında "Ahenk" çalgısının yapıcısı Süleyman Suat da vardı.

• **İzmir Musiki Mektebi:** İzmir'in kurtuluşundan hemen sonra Mildan Niyazi Bey'in (Ayomak) kurduğu okul. Öğretmenleri arasında Kerime Hanım ve yabancısı asıllı Trop (alafranga keman) vardı. Ayomak okulu bir ara Karantina, Kemeraltı ve Karşıyaka semtlerinde olmak

üzere üç koldan yürütmeye çalışmış, fakat kazanç vergisinin ortaya çıkardığı güçlükler dolayısıyla ikisini kapatmak zorunda kalmıştı. 1927'de Türk musikisi eğitiminin yasaklanmasıyla yalnız keman, mandolin, piyano gibi Batı çalgılarıyla yetinmek durumunda kalmasından sonra ders programına ticari hesap ve daktilo gibi dersler ekleyerek okulun adını "Hayat Bilgisi Mektebi"ne çevirdi. İstanbul'a yerleşmek üzere 1932'de İzmir'den ayrılırken kapattı.

• **Eyüp Musiki Cemiyeti:** Kemanî ve rebabî Eyyubî Mustafa Bey'in (Sunar) çalıştırdığı okul. 1927 yılında Çanakkale şehitlerini ilk kez anmaya giden kurula katılan bu dernekte Safiye (Ayla) ile Sabahaddin (Volkan) yetişti. Atatürk'ün 8/9 Ağustos gecesi Sarayburnu parkındaki gazinoda okuttuğu ve musikide devrim yapılmasını önerdiği notları, Eyüp Musiki Cemiyeti'nin kürdilhicazkâr faslından esinli olduğu için Hafız Yaşar Okur 19 Ekim 1948 günü *Akşam* gazetesinde bu derneği suçlayarak seslendiriminin kötülüğüyle devlet ileri gelenlerini kızdırdıklarını, devletin Batı musikisini benimsemesine yol açtıklarını ileri sürmüştür. M.Sunar verdiği yanıtta, Atatürk'ün beğenisine örnek olarak derneğe Sarayburnu'ndaki bu tarihten önceceden sonra ertesi hafta Dolmabahçe Sarayı'nda da konser verdirdiğini anlatmıştır.

• **Musiki Federasyonu:** Üyeleri arasında Rauf Yekta Bey, Dr.Osman Şevki (Uludağ) ve Muallim Kâzım Bey (Uz) vardı.

• **Türk Musikisi Ocağı:** Eşinin tedavisi için Avrupa'ya giden Ali Rifat Bey'in (Çağatay) yurda dönüşünde (1923 ya da az önce) Kadıköy Hâle Sineması üstünde kurduğu dernek. Öğretmenleri arasında Tamburî Hâtıf Bey, öğrencileri arasında İzzettin (Ökte) vardı. Konserlerde flüt, viyolonsel ve kontrbas gibi Batı çalgıları da kullanıldı.

• **Anadolu Musiki Cemiyeti:** Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Ankara'da kurulan dernek. Faruk Arifi (Emhaz) yıllarca derneğin keman öğretmenliğini yaptı.

• **Gülşen-i Musiki:** Seyyid Abdülkadir Bey'in (Töre) 1925 yılında Cerrahpaşa Cami Sokağı 8 sıra sayılı evinde açtığı okul. Evin bahçesinde bol sayıda gül yetişmesinden ötürü okulun adını da "musiki gül bahçesi" anlamına Gülşen-i Musiki koydu. Okul Maarif Vekâleti'nin denetimi altındaydı ve Temmuz ayındaki bitirme sınavlarını Maarif Vekâleti'yle Darü'l-Elhan'dan gelen müveyyizler ya-

pardı. Çalışmasını dokuz yıl sürdüren okulda yetişenler arasında Ekrem Karadeniz vardı. 30 üyeden bireşen seslendirme takımında Hüsnü Tüzüner santur, Abdülkadir Töre'nin kızı Saadet keman çalıyordu. Bu takım 1927'de ilk konserini Hilâl-i Ahmer (Kızılay) yararına Tepebaşı Dram Tiyatrosu'nda, sonraki iki konserini Taksim Belediye Bahçesi'nde verdi. 1927/28 kışında Ünyon Fransez' de on beş günde bir, ayrıca 1926 ve 1930 yıllarında İstanbul Radyosu'nda programlar sundu.

• **Süleymaniye Musiki Mektebi:** Hasan Tahsin Bey'in (Parsadan) 1927'de açarak uzun yıllar öğrenci yetiştirdiği okul.

• **Beylerbeyi Musiki Hey'eti:** Rauf Yekta Bey'in öğretmenliği altında kemanî Avni Atun, Hüsnü Tüzüner ve Behzat Bayer'in yetiştiği küme. İlk İstanbul Radyosu'nda programlar sundular.

• **Balikesir Musiki Cemiyeti:** 1930 sıralarında Balıkesir'de kurulan dernek başkanı, Ali Hikmet Paşa'nın çağrısı üzerine İstanbul'dan kalkıp geldiği 1931'den öldüğü 1938'e dek, Hanende Arap Cemal Bey idi. Mustafa Çağlar'ı yetiştiren bu derneğin seslendirme takımı 1933'te İzmir Fuarı'nda konser vermeye gönderildiğinde altı üyesi arasında Arap Cemal ve Hanende Mustafa Bey'lerden başka Kemani Haşim Bey de bulunuyordu.

• **Kanlıca Musiki Ocağı:** 1932'de kurulan ve Kaptanzade Ali Rıza Bey'in yönetiminde çalışan küme.

• **İstanbul Musiki Birliği:** İzmir Musiki Mektebi'ni kapatan Mildan Niyazi Bey'in (Ayomak) İstanbul'da yerleştikten sonra 1932'de evinde açtığı okul. Beyazıt semtinde bulunan ve 15 günde bir yayımladığı *Nota* dergisiyle desteklenen okul, Ayomak'ın eksik bilgi ve hazırlıklıla musiki devrimini yapmaya kalkması üzerine söndü; dergi 1935'te, okul az sonra kapandı.

• **Eşrefpaşa Musiki Birliği:** Rakım Elcutlu'yla kardeş çocuğu olan İzmir'in ünlü musikicisi Şeyh Cemal Efendi yönetiminde çalışan okul. Yetişenler arasında (1935) neyzen Ahmet Yardım da vardı.

• **Musiki Koruma Cemiyeti:** Şehzadebaşı'ndaki Letafet Apartmanı'nda 1938 yılında açılan ve Leon Hancıyan yönetiminde çalışan dernek. Yetiştirdikleri arasında Mustafa Kâmil Dürüst vardır.

• **Beşiktaş Musiki Birliği:** Necmi Yar'ın önyak olmasıyla 1938 yılında kurulup 1955'e dek çalışan dernek. Abdülkadir Karamürsel'in ölümüne dek onun evin-

ŞARK MÜSİKİ CEMİYETİ: Geleneksel sanat musikimizin eski yaratılarını ortaya çıkarıp halka dinlemek ve musikimizin gelişmesine katkıda bulunmak amacıyla 1918'de İstanbul Kadıköy'de kurulmuştur. İlk başkanı Ali Rıfat'tı (Çağatay). Cumhuriyetin ilanı sıralarında başkanlığa Süreyya Paşa (İlmen) getirildi. Kadıköy, Beyoğlu, Büyükdada'da konserler verdi. Seslendirme takımı Atatürk'ün Mudanya ve Bursa gezilerine katıldı. Fotoğraf, 1920 yılında çekilmiştir.

de çarşamba akşamları toplanarak Tanburî Dr. Selahattin Tanur'un yönetiminde çalışan üyeler arasında Neyzen Süleyman Erguner, Hakkı Süha Gezgin, Dr. Nevzat Atlığ, Ahmet Çağan, Udî Hüsnü Coşar, Kanunî Fikret Kutluğ ve Arif Sami Toker vardı. Derslere ara sıra Eyubî Ali Rıza Şengel de katılırdı. Daha sonra birliğin başkanı ve öğretmeni Kanunî Necmi Yar'ın yönetiminde Affan Onur, Ensari Evranos, Reşid Uygur, Kemal Özarar, Mesud Çaksu, Hüseyin Canıoğlu, Alpay, İhsan Acunsal, Asım, Muzaffer Yucabıyık, İsmet Arkağın, Sadi Tanyoğlu, Necmi Bağ, Leman Erdal, Ferhunde Egi ve Reha Onaral'dan bireyler takım İstanbul Radyosu'nda programlar sundu.

• **Yeni Üsküdar Musikî Cemiyeti:** Dağılan (ve belki dağılmadan önce Üsküdar Musikî Cemiyeti adını almış olan) Darü'l Feyzî Musikî yerine 1938'de kurularak 1944 yılına dek yaşatılan dernek. Kurucuları Emin Ongan, Rasim Bilir, Udî Edhem Coner, Nedim Ongan, Nurettin Öktem idi. Emin Ongan'ın başkanlığında ve öğretmenliğinde yetişenler arasında Ali Erköse vardı. Kapandıktan iki yıl sonra Üsküdar Halk Musikî Derneği adıyla yeniden canlandırıldı.

• **Ayomak Meşkhanesi:** Mildan Niyazi Ayomak'ın ölümünden birkaç yıl önce Şehzadebaşı'ndaki Letafet Apartmanı'nda yönettiği musikî dersliği. Yetişenler arasında Dr. Abidin Gerçeker vardı.

• **İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği Müzik Kolu:** Hukuk öğrencisi Ercüment Sami Berker, Fen Fakültesi Kimya Bölümü öğrencisi Ahmet Çağan ve tıp öğrencisi Müslim Kızılkıran'ın kurdukları ve Süleyman Erguner (ney), Burhanettin Ökte (ney), Enise Can (keman), Fulya Akaydın (piyano) gibi sanatçıların yardımını sağlayarak yürüttükleri seslendirme takımı. Önce E. Berker'in, 1948 Ekimi'nden başlayarak Dr.Nevzat Atlığ'ın çalıştırdığı Türk Musikisi Klasik Korosu çeşitli salonlarda ve Radyo'da konserler vererek başarı kazandı. Bu takımdan yetişenler arasında Dr.Selahattin İçli, Dr.Alâeddin Yavaşca, Dr.Abidin Gerçeker, Mustafa Cahid Atasoy, Cüneyd Orhon, Ahmed Çağan, Berhayat Anıl (bir ara Orhon) ve başkaları musikî alanında tanındılar.

• **Üsküdar Musikî Cemiyeti:** 1944 yılında dağılan Yeni Üsküdar Musikî Cemiyeti'nin yerine "Üsküdar Halk Musikî Derneği" adıyla kurulan, 1955'teki genel kurul toplantısında adı "Üsküdar Musikî Cemiyeti"ne çevrilen dernek. Emin On-

gan'ın yönetiminde İstanbul'un en canlı ve başarılı musikî derneklerinden biri olarak çalışmalarını sürdürmektedir. 1967'de kendi malı bir yapı yaptırmaya başladı, bitirilmesi için gerekli parayı sağlayabilmek için 1973 Ağustosunda salonun koltuklarını (daha önce Kenter Tiyatrosu'nda yapılan biçimde) satışa çıkardı. Emin Ongan'ın ve kısa bir süre de Haydar Sanal'ın öğretmenliğiyle yetişenler arasında Arif Sami Toker, Kemeñeci Cüneyd Orhon, Avni Anıl, Tamburî Sadun Aksüt, Kanunî Cüneyt Kosal, Şekip Ayhan Özışık, Nihat Adlim, Çinuçen Tanrıkorur, Erdiñ Çelikkol, Amir Ateş, Yavuz Özüstün, Berhayat Anıl, Tamburî Burhan Atalay, Kanunî Hüsnü Anıl, Kemanî Cahit Peksayar, Güniz Engin, Nadir Hilkat Çulha, İnci Çayırılı, Yücel Aşan, Ekrem Erdoğan, Nihat Doğu, Server Özbay, Turan Yalçın sayılabilir.

• **İzmir Türk Musikisi Cemiyeti:** Rakım Elkutlu'nun Mektupçu Yokuşu'ndaki evinde toplanmaya başlayan bir kümenin 3 Ekim 1946 günü kurduğu dernek. İlk başkanı R.Elkutlu, yönetim kurulu üyeleri Osman Kuyulan, Nurettin Ulueren, Reşat Aysu ve İhsan Karasu, denetçiler Santuri Dr. Hasan Yusuf Başkam ile Dr. Fahri Işık idi. Öğretmen olarak Ahmet Aksoy ile Ahmet Yardım görev aldı. İlk yıl 200'ü aşkın üyesi olan dernekte 60 kişi nota ve usûl öğrendi. R.Elkutlu'nun ölümünden sonra duraklama geçiren dernek A.Aksoy ve Udî İlyas Tonguç'un öğretmenlikleriyle konserlerini sürdürdü. Arif Sami Toker'in yönetiminde (belki 1954-1958 arası) bir süre yeniden canlılık gösterdikten sonra dağıldı. 1959'da İzmir Radyosu Müdürü Necdet Varol, derneği yeniden kurdu. Bu kez üyeleri arasında Kaya Bekât, Necdet Tokatlıoğlu ve okuyucu Kerim İleri bulunuyordu.

• **İleri Türk Musikisi Konservatuarı Derneği:** Hüseyin Sadeddin Arel'in 1948'de İstanbul Belediye Konservatuarı'ndan ayrılması üzerine çevresinde toplanan öğrencileri tarafından 2 Temmuz 1948 günü kurulan dernek. Kurucular arasında H.S.Arel'den başka Ord. Prof. Salih Murad Uzdilek ve Lâika Karabey bulunuyordu. Genel yazmanlığını ve kuram öğretmenliğini ilk üç buçuk yıl Haydar Sanal yaptı. Öğretilen konular nota, remileme (*solfege*), kuram (aralık, makam, usûl bilgileri), musikî tarihi, uyum bilgisi (*harmonie*), kontrapunt, musikî çözümlemesi (tahlil), fug, söz-musikî uy-

gunluğu (*prosodie*), çalgılama, orkestralama ve seçilen bir çalgı idi. Derneğin karşılaştığı en önemli sorun çalışma yeri bulmak olmuş, Kalkınma Partisi (Beşiktaş Hayrettin İskelesi'nde), Beşiktaş Halkevi, Türk Ocağı (Aksaray'da, eski Fatih Halkevi), Cumhuriyet Halk Partisi (Beşiktaş-Akaretler'de) gibi kuruluşlara sığınmak durumunda kalmıştır. Kuruluşunun üçüncü ayından başlayarak yılda birkaç konser vermeye ve İstanbul Radyosu'nda programlar sunmaya başlayan dernek, birkaç kez Ankara'ya da uzanmış (örneğin Küçük Tiyatro'da 28 Nisan 1953 konseri), Uluslararası 22. Doğubilmciler Kongresi'ne açıklamalı konser sunmuş (21 Eylül 1951), Türk musikisi tarihinde ilk olmak üzere 24 perdeli dizgede çoksesli parçalar seslendirmiştir.

• **Samsun Musiki Kolu:** 1948'de kurulan, fakat çok geçmeden dağılan takım.

• **Türk Musikisi Derneği:** Ankara'da 1950 yılında kurulan dernek. İlk başkanı Kemanî Cevdet Çağla (birkaç ay sonra İstanbul'a yerleşti), ikinci başkan Avukat Faruk Kayacıklı; yönetim kurulunun diğer üyeleri Cemal Selek, Remzi Akansele, Fehmi Tokay, Tefik Kaynak, Aziz Tunç; denetim kurulu Vehbi Çoker ve Hayri Yenigün idi. Ali Rıza Avni bu dernekte H.Yenigün, F.Tokay ve Nuri Halil Poyraz'dan ders gördü.

• **Aksaray Musiki Cemiyeti:** 1950 yöresinde İstanbul-Aksaray'da çalışmalarda bulunan dernek. Burada yetişenler arasında Dr. Abidin Gerçeker ile Nihat Adilim vardır.

• **Adapazarı Musiki Cemiyeti:** 1952 yöresinde kurulup İsmail Safa Olca'yın yönetiminde altı yıl öğrenci yetiştiren dernek.

• **Bursa Musiki Cemiyeti:** 1949'da kurulan dernek. İhsan Hisarlı, Hafız İzzet Gerçeker, Ekrem Neyli (usul ve makam), Mehmet Kutlugün (repertuar geçme) gibi öğretmenlerin yetiştirdikleri üyeler arasında Recep Birgit, Erdinç Çelikkol, Yıldırım Gürses vardı. Dernek 1963'te E.Çelikkol'un yönetimine geçti.

• **Musiki Kültür Derneği:** İstanbul'da 1960 yılında Feridun Darboğaz, Bekir Büyükkarın ve arkadaşlarınca kuruldu, 1970'de onuncu kuruluş yıldönümü kutlandı.

• **Samsun Musiki Cemiyeti:** 1970'te kurulan dernekte Vedat Aka'nın çalıştırdığı kuruluşta dört keman, üçer ud ve kanun, iki tambur, birer ney, viyola ve pi-

RADYODA "SAZ HEYETİ": 1926 yılı ortalarında yayına başlayan İstanbul ve 1927'de ona katılan Ankara Radyoları, Türk sanat musikisinin Dahiliye Vekâleti emriyle yasaklandığı kısa bir süre dışında, "saz heyeti"nin konserlerine geniş yer verdi. İstanbul ve Ankara radyoları, açtıkları kurslarla birçok sanatçının yetişmesini de sağladılar.

yano olmak üzere 15 çalgı ve 40 üyeli koro vardı.

• **Turhan Toper Özel Türk Sanat ve Halk Müziği Kursları:** Ankara'nın Cebeci semtinde Devlet Konservatuarı'nın hemen yakınında 11 Ekim 1970 günü açıldı.

Dergiler: Musiki yaşamının duyurma, haberleşme ve bilgi yayma organı olan özel dergilere Cumhuriyetin daha ilk yılında gereksinme duyulmuş; alıcısı az olduğu için yaşatılması çok güç olduğu, dolayısıyla soluğu bir iki yıl içinde tükendiği halde, ilerinde ömrü çeyrek yüzyılı aşanı da görülmüştür. Tümyle geleneksel Türk sanat musikisine ayrılmış ya da bu musikiye ağırlık veren dergiler içinde son elli yılın kalburüstü sürelieleri altı tanedir:

• **Darü'l-Elhan:** Aynı adlı kurumun (bugünkü İstanbul Belediye Konservatuarı) iki ayda bir yayımlamayı tasarladığı, fakat 1924 ve 1925 yıllarında ancak 7 sayı yayımlayabildiği dergi. Kurumun yapısı gereği Batı sanat musikisine de yer vermiş olan bu dergide Rauf Yekta Bey'in önemli yazıları yer alır.

• **Nota:** Mildan Niyazi Ayomak'ın 1933-35 yıllarında 37 sayı çıkardığı, genel yayın müdürlüğünü Dr. Selahattin'in yaptığı bu dergi her ayın 1'i ile 15'inde yayımlanırdı. Rauf Yekta'nın "Musiki Tarihi" başlıklı yazı dizisi dışında musiki kuramı, keman, ud ve cimbüş dersle-

ri ve öteki teknik yazılar hep M.N. Ayomak'ın damgasını taşıyor.

• **Türk Musikisi Dergisi:** Burhanettin Ökte ile Fikret Kutluğ'un 1947 Kasım'ında çıkarmaya başladıkları aylık dergi. Başlıca yazarları H.S. Arel, S.M. Uzdilek, E. Ongan, H. Can, M. Erev, O.Ş. Uludağ, A.S. Ünver, E. Karadeniz, S. Ezgi, A. Sabuncu, H. Tüzüner, V. Seyhun olan bu derginin bilinen en son sayısı 1952 Ocak'ta yayımlanan 46. sayıdır.

• **Musiki Mecmuası:** İstanbul'da 26 yıldır yayımlanan aylık dergi. Sahibi ilk sayıda A. İhsan Taysılı, sonraki 210 sayıda Lâika Karabey, şimdi Ethem Üngör'dür. Başlıca yazarları H.S. Arel, L. Karabey, S. Ezgi, S.M. Uzdilek, K.E. Bara, A. Zaimler, H.S. Gezgin, R.M. Meriç, Ç. Uluçay, H. Can ve "Metem Görün" takma adını kullanan E. Üngör'dür.

• **Ahenk:** Ankara'da 1963 yılında 6 sayı çıkan aylık dergi. İsmail Baha Sürelsan'ın araştırma yazılarıyla değer kazanmıştır.

• **Musiki ve Nota:** Avni Anıl'ın çıkardığı aylık dergi. 1969 Kasım'ında yayımlanmaya başlamış; İ.B. Sürelsan, F. Sıdal, H. Yenigün, B. Noyan, Z. Maraş ve başkalarının yazılarıyla üç yıl yayımlandıktan sonra kapanmıştır.

Radyo ve Televizyon: 8 Eylül 1926 günü kurulan Türk Telsiz Telefon Anonim Şirketi'nin PTT Umum Müdürlüğü'nce İstanbul-Osmaniye ve Ankara-Babahar-

man'da yaptırdığı beşer kilovatlık iki radyo yayın postasının işletme hakkını on yıllık sözleşmeyle üzerine almasından sonra, 1927 yılı ortalarında yayına başlayan İstanbul ve bir yıl sonra ona katılan Ankara Radyoları, özenle hazırlanmış geleneksel Türk sanat musikisi seslendirmelerinin geniş bir çevrede dinlenmesini sağlamıştır. Sözleşmenin bitmesiyle 1936'da devlet eliyle yönetilmeye başlayan bu iki radyodan Ankara Radyosu, yapımı 22 Temmuz 1938 günü biten Etimesgut'taki 120 kilovatlık vericiden yayınını sürdürerek bir iki aylık deneme yayınından sonra 31 Kasım 1938 günü ilk resmî programını yayımlamış, İstanbul Radyosu ise aynı anda çalışmasını keserek 1950'de yeni postasının işletmeye açılmasına dek susmuştur. 1964 yılında Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu'nun çalışmaya başlamasıyla yurtiçi radyo postalarının sayısı 1973'te 16'ya çıkmış, bunlara ayrıca ortak yayın yapan 9 televizyon katılmıştır.

Çevre Musikilerle İlişkiler

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk yüzyıllarında daha çok çevreden sanatçı toplanması (sözelimi I. Selim'in Tebriz'den, IV. Murad'ın Bağdat'tan önemli sanatçılar getirtmeleri) biçiminde görülen

ilişki, geleneksel Türk sanat musikisine dönmüş, özellikle Arap ülkelerinden pek çok meraklı ya İstanbul vb. kentlere gelerek musikimizi yerinde öğrenmeye, ya da Türk sanatçıları seslendirici ya da öğretmen olarak Kahire, Şam, Halep gibi kentlere çekmeye çalışmışlardır. 19. yüzyılda Mısır hıdivlerinin ve ileri gelenlerinin başını çektiği bu akım, Cumhuriyet döneminde Irak ve Suriye gibi öteki Arap ülkelerince de benimsendi.

Yurtdışına Etkiler: Geleneksel Türk sanat musikisinin soylu duruluğunu Tamburî Cemil Bey, Hafız Sami vb. nin plaklarından ya da doğrudan doğruya konserlerden tanıyarak hayranlık duyan Arap ülkeleri, son elli yılda da Türk sanatçı ve öğretmenlerini sık sık yurtlarına çağırarak sanatlarını dinlemiş ya da okullarında öğretmenlik yaptırmışlardır. Sözelimi Şerif Muhittin Targan, Mesud Cemil, Cevdet Çağla ve Hilmi Rit Bağdat'ta Güzel Sanatlar Akademisi'nin Müzik Bölümü'nde ders vermişlerdir. Irak'taki bu çalışmalara koşut olarak Suriye devleti de Şam'da bir konservatuar kurarken 1948'de Refik ile Fahire Fersan çiftini uzman-danışman olarak görevlendirmiş, ayrıca radyoda her ay üç konser veren sanatçılar İsrail'de savaş çıkması yüzünden sekiz ay sonra İstanbul'a dön-

müşlerdir. Irak, Suriye, Mısır, Lübnan ile Türkiye'den göçmüş Rum, Ermeni ve Musevilerin yerleştiği Yunanistan, Kıbrıs, Fransa, Almanya, İsrail ve Amerika Birleşik Devletleri'nde konser verenler arasında ayrıca Münir Nurettin Selçuk, Aleko ve Yorgo Bacanos, Dramalı Hasan Güler, Haydar Tatlıyay, Hakkı Derman, Sadi İşilay gibi sanatçıları anmak gerekir.

Yurtdışından Etkiler: 19. yüzyılda Ulah/Rumen *longasıyla* Rum/Elen *sirtosu* tür olarak benimsemiş olan geleneksel Türk sanat musikisinin eğlence dalı, 20. yüzyılda Rum taverna musikisinden de zaman zaman esinlenmekle birlikte, özellikle "arabesk" ya da "arap tarzı" denen ezgi kurma ve seslendirme tarzına eğilim göstermiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında Kahire, Şam ve Halep gibi Yakındoğu'nun belli başlı musiki merkezlerinden gelen ve en çarpıcı özellikleri çok kısa motiflerin ardarda tekrarlanması, insan sesinin çalgılarla yankınması, seslendirmede üst (ince) sekizlinin yeğlenmesi olan bu tarz, geleneksel Türk sanat musikisinin uzun soluklu, duru ve soylu ezgisel anlayışına aykırı düşmekle birlikte, canlı ve kıvrak oluşuyla ilgi toplayıp tutunabilmiştir. 1940-50 yıllarında Mısır yapımı 85 Arap filminin musikisini düzenleyen Sadeddin Kaynak, filmlerin bir kısmı Abdülvehhab'ın olan asıl şarkılarını Türkçeye uyarlayarak, ya da kendisi buna benzer fantezi şarkılar yazarak bu tarzın ülke çapında yaygınlaşmasında en önemli rolü oynadı. Kaynak'ın öncülleri arasında 1928'den başlayarak dört yıl Mısır'da, üç yıl da Halep'te çalgıcılık eden Haydar Tatlıyay "piyasada arap tarzı yay kullanılmasının neşrine hizmet etmiş, ayrıca arabesk şarkıların yayılmasında önyak olmuştur." Arap tarzı ezgi kuranlar arasında Fahri Kopuz'dan (Arap vals) İsmail Safa Olcay'a dek (Mısır saz semaisi) daha pek çok sanatçı sayılabilir.

Geleneksel Türk sanat musikisini benliğine aykırı bir yola sürüklemeye çalıştığından, çok sakıncalı olan bu Arap etkisinin yanı sıra 1950'den sonra Hint filmleriyle gelen bir *Hint etkisi*, ayrıca örneğin Necip Mirkelamoğlu'nun 1946'da yazdığı "Gül Ağacı Değilem" şarkısında görülen, fakat asıl 1960'tan sonra güçlenen bir *Azeri etkisi* de saptanabilir.

Araştırmacılık ve Bilimsel Yayınlar
Araştırmacılık: Musiki araştırmacılığı

KATKIDA BULUNANLAR: Türkiye'nin ilk radyosunda uzun süre spiker, baş spiker, program yapımcısı, orkestra viyoloncelcisi ve tamburi olarak görev yapan Mesut Cemil Tel (1902-1963), iki şarkı ile bir nihavent saz semaisi de bestelemiştir. Yusuf Ziya Demircioğlu (1897-1976) ise Konservatuar'da öğretmenlik ve müdürlük yapmış; halk musikisini derleme çalışmalarına katılmış ve folklorun öteki dallarıyla ilgili derlemelerini de yayımlamıştır. (Soldan): Tel ve Demircioğlu, gazeteci Yunus Nadi ile.

(musicologie), özellikle geleneksel sanat musikimizin araştırılması, yurdumuzda doksana yıla yakın bir geçmişe sahiptir. Türkçe, Arapça ve Farsça musik yazmalarını inceleyerek geleneksel musikimizin tekniği üzerinde derinliğine bilgi edinmiş olan Galata Mevlevî Tekkesi Şeyhi Atallah Dede ile arkadaşları, Bahariye Tekkesi Şeyhi Hüseyin Fahreddin ve Yenikapı Mevlevî Tekkesi Şeyhi Mehmet Celalettin Dedeler unutulmuş olan teknik bilgileri yeniden ortaya çıkarmak için araştırmalara girişmişler; bu anlayışı öğrencilerinden Rauf Yekta Bey ile Dr. Suphi Ezgi'ye de aşılamışlardır. Üç Mevlevî şeyhinin araştırmalarının sonuçlarını yazıp yayımlamadan ölmelerinden sonra Rauf Yekta ile Dr. Suphi Ezgi aralarına Hüseyin Sadeddin Arel'i de aralar 1913'ten 1920'ye dek birlikte çalışmışlar, ilk yazılarını bu yıllarda *Millî Tetebhular Mecmuası* ile *Şehbal*'de yayımlamışlardır.

Musiki araştırmacılığının kurumlaşması Cumhuriyet döneminin hemen başlarında gerçekleştirilmiştir: İstanbul Belediye Konservatuarı'nda Maarif Vekâleti'nin 9 Aralık 1926 günü yazısı uyarınca "Tasnif ve Tesbit Heyeti" kuruldu; üç üyeliğine Rauf Yekta, Muallim İsmail Hakkı Bey ve Zekâîzade Hafız Ahmet İrsoy getirildi. İsmail Hakkı Bey'in 30 Aralık 1927 günü ölümü üzerine yerine Ali Rifat Çağatay getirildi, ayrıca kurula 1932'de Dr. Suphi Ezgi atanarak üye sayısı dörde yükseltildi. R. Yekta ile A.R. Çağatay'ın 1935 yılı başında iki ay ara ile ölmelerine kadar kurul din-dışı sanat musikisinden 180 parçayı yapırlar biçiminde, dinsel musikî anıtlarını 9 defter biçiminde yayımladı. Dr. S. Ezgi ile A. İrsoy'a 1935'te Mesud Cemil'in katılmasından sonra kurul 9 defter dinsel musikî daha yayımlayarak diziyi bitirdi (1935-1939).

İstanbul Belediye Konservatuarı'ndaki bu çalışmanın bir benzeri Ankara ve İstanbul Radyolarıyla 1964'te Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu'nun (TRT) kurulmasından sonra kurumun Genel Müdürlük örgütü içinde yapıldı. Aralarında Sadi İşilay, Sadeddin Heper, Münir Nurettin Selçuk, İsmail Baha Sürelsan, T'arik Kip, Turhan Toper gibi sanatçıların bulunduğu bir "Repertuar Kurulu" oluşturularak radyolarda yayımlanacak parçaların doğru biçimleri tespit edildi ve tek yapırlar biçiminde çoğaltıldı.

Geleneksel Türk sanat musikisini araş-

tırmakla görevli üçüncü bir kuruluş, 1969 yılı başında Milli Eğitim Bakanlığı'nın bünyesinde oluştu. "Türk Musikisini Araştırma ve Değerlendirme Komisyonu" adını alan bu kuruluş Dr. Nevzat Atlığ'ın başkanlığında çalışarak H.S. Arel'in *Türk Musikisi Kimidir?* başlıklı makale dizisini, Y. Öztuna'nın *Türk Musikisi Ansiklopedisi*'ni (1. Cilt, 1969), ayrıca *Türk Musikisi Klasikleri* başlığıyla 6 fasikül (1970-72) yayımladı. Bu yapırlara Dr. N. Atlığ'dan başka Cüneyd Orhon, Alaattin Yavaşca, Yılmaz Öztuna ve Cüneyd Kosal'ın emeği geçti.

Türkiye'de musikî araştırmacılığının gelişmesi için en önemli adımlardan biri de üniversite düzeyinde musikî araştırmacılığı için atılan adımlar olmuştur. Bu yolda ilk hareket Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde gerçekleşmiş; üniversite senatosunun 24 Aralık 1968 günü onayladığı bir kararla İsmail Baha Sürelsan "Dinî Türk Musikisi" dersi okutmaya başlamış, 1971 Martı'nda asistanlığına atanan Dr. Gültekin Oransay 1972 Kasımı'nda doçent sanını kazanarak musikî araştırmacılığının yurdumuzdaki ilk akademik temsilcisi olmuştur.

Anıt Yayınları: Cumhuriyetin ilk elli yılında basılmış başlıca anıt yapırları, basılış tarihlerine göre sıralanmış olarak şunlardır:

1) *Türk Musikisinin Klasikleri:* İstanbul Belediye Konservatuarı'nca şu dört dizide gerçekleştirilmiştir (1925-1958): a) Fasil Musikisi yapırları, b) Dinî Musikî ciltleri, c) Fasil Musikisi ciltleri, d) Klasik fasikülleri.

2) *İstanbul Belediye Konservatuarı Neşriyatı:* Yukarıda sayılan "Türk Musikisinin Klasikleri" dizisi dışında her ikisi de Dr. Suphi Ezgi'ce hazırlanmış tek yapırlar da yapmıştır: a) *Türk Musikisi Klasiklerinden Temcit, Naat, Salât, Durak* (İstanbul 1945), 64 sayfa; b) *Tamhuri Mustafa Çavuş'un 36 Şarkısı* (İstanbul 1948), 48 sayfa.

3) *Türk Musikisi Dergisi Neşriyatı:* İstanbul'da 1947-52 yıllarında çıkan (görebildiğimiz son sayısı 46 no.ludur) *Türk Musikisi Dergisi* her sayısında 3-4 parçanın notasını verdikten başka kitap yayını da yapmıştır. Bunların yalnız bir tanesi anıt yayındır: Vecdi Seyhun: *Santuri Ethem Bey, Hayatı ve Eserleri* (Türk Musikisi Dergisi Neşriyatı: 2), İstanbul 1948.

4) *Türk Musikisi Bestekârları Külliyyatı:* Rahmi Kalaycıoğlu'nun kendi olanakla-

riyla yayımladığı üç cilt içinde 30 sayı (1959-1969). Cumhuriyet dönemi yaratıcılarının 30 tanesinden ortalama 15'er parça doğrudan doğruya sahibinden ya da veresinden alınarak özenle basılmıştır.

5) *Türk Musikisi Klasikleri:* Milli Eğitim Bakanlığı Türk Musikisi Araştırma ve Değerlendirme Komisyonu'nca hazırlanıp yayımlanmaktadır. Bugüne kadar 1. cilt 6 fasikül biçiminde (1970-72) çıkarılmış, 77 parçanın notası ile bestekârları ve geçen teknik terimler üzerine bilgiler verilmiştir.

Araştırmalar: Türk Musikisi kuramı bugüne dek bilimsel kesin biçimiyle ortaya konamadığı için Cumhuriyet döneminde yazılan bellibaşlı kuram kitaplarını birer araştırma saymak gerekir. Bunların başında Dr. Suphi Ezgi'nin *Nazarî ve Amelî Türk Musikisi* başlığıyla yayımlanan (İstanbul 1933-1953) beş ciltlik eseri gelir. İlk cildinde perde dizgesiyle makamları, ikincisinde usülleri, üçüncüsünde türleri tanıtan, son ikisinde de tarih bilgileri veren bu kitap, Pitagor aşitından başka bir şey olmayan yazı aşitını çargâh olarak adlandırıp çargâh makamıyla karıştırmaması, bu yanlış çargâh geleneksel rast makamı yerine Türk musikisinin ana makamı sayması, eskilerin asına karar dediği çatki seslerini dikkate almayarak makamları yanlış çözümlemesi ve sınıflandırması, usülleri birer bütün olarak göremeyip hiç dayanıksız küçük parçalara bölmesi gibi bilimsel yanlışlarla yüklü olmasına rağmen, Türkçede ilk geniş kuram kitabı olduğu için yaygın etkisini günümüze dek sürmüştür. Hüseyin Sadeddin Arel'in İstanbul Belediye Konservatuarı Başkanı iken (1943-1948) yazdığı ve önce *Musiki Mecmuası*'nda yayımladığı *Türk Musikisi Nazariyatı Dersleri* (1948-54; 2. basılış 1964) S. Ezgi'nin kitabındaki perde, aralık, makam ve usül bölümlerinin düzeltilmiş bir özeti sayılabilir.

Geleneksel sanat musikimizin kuramını yepyeni bir açıdan ele alan, uyum (*harmonie*) yazısını bulabilmek için ezgi yapısını ve dolayısıyla makam anlayışını halk musikisini de içine katarak inceleyen Kemal İlerici, ilk biçimini 1945'te yazdığı, son biçimi 1969'da Milli Eğitim Bakanlığı'nca bastırılan *Bestecilik Bakımından Türk Musikisi ve Armonisi*'nde gelenekçi yadsımayan bir dizge ortaya koymuş, rast makamının, gelcnekte "tam" olarak nitelendirilen perdelerine

KLASİK KORO: TRT Televizyonu da, kurulduğu tarihten beri Türk sanat müziğine yer vermektedir. Belirli bir sıralama gözetilerek (peşrev, birinci beste, ikinci beste, ağırsemai, yürüksemai, şarkı, sazsemaisi) sunulan klasik koro konserlerinin yanı sıra, zaman zaman "Beraber ve Solo Şarkılar" konserleri de programa alınmaktadır. Muzaffer Birtan yönetiminde beraber ve solo şarkılar sunan sanatçılar.

ve en sık kullanılan durak olan dügâh'ı içinde toplayan hüseyinî makamını ana makam saymıştır.

Ezgi-Arel ve İlerici'nin kuram kitapları dışında kuramsal araştırma olarak adlandırılabilen iki kitap, Gültekin Oransay'ın her ikisi de Almanca olarak yayımlanmış olan *Türkiye Türk Sanat Musikisinin Perde Dizgesi* (Das Ton-system der Türkei-türkischen Kuntsmusik; *Die Musikforschung* içinde, 1957) ve *15. Yüzyıldan 19. Yüzyıla Dek Geleneksel Türk Sanat Musikisinin Ezgisel Çizgisi ve Makam Kavramı'dır* (Die melodische Linie und der Begriff Makam der traditionellen türkischen Kuntsmusik vom 15. bis zum 19. Jahrhundert, Ankara 1960).

Geleneksel Türk sanat musikisini tarih ve biyografi yönünden araştıranlar, bu konularda oldukça zengin bir malzeme ortaya çıkarmışlardır. Özellikle Hüseyin Südeddin Arel'in "*Türk Musikisi Kimindir?*" başlıklı 14 makalesi (*Türklük*, Nisan 1939-Kasım 1940: 3. baskı kitap biçiminde, İstanbul 1969) Sadettin Nüzhet Ergun'un *Türk Musikisi Antolojisi* (Yalnız Dinî Eserler bölümünün 2. cildi

basıldı, İstanbul 1942-43), Mustafa Rona'nın *50 Yıllık Türk Musikisi* (İstanbul 1955; 3. baskı *Yirminci Yüzyıl Türk Musikisi* başlığıyla, İstanbul 1970), Haydar Sanal'ın *Mehter Musikisi* (İstanbul 1964), İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın *Hoş Sadâ'sı* (İstanbul 1958), Sadun Kemali Aksüt'ün *Beşyüz Yıllık Türk Musikisi Antolojisi* (İstanbul 1967) gibi çalışmalarını, Ruşen Ferit Kam, Rıfık Melül Meriç, Vecdi Seyhun, İsmail Baha Sürelsan, Halil Can, Burhanettin Ökte, Emin Ongan'ın meslek dergilerindeki yazılarını anmak gerekir ●

KAYNAKÇA

- Sadun Kemali Aksüt, *50 Yıllık Türk Musikisi Antolojisi*, İstanbul, 1967.
- Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Musikisi Antolojisi*, Dinî Eserler 1. ve 2. cilt, İstanbul, 1942-43.
- Dr. Suphi Ezgi, *Nazari ve Ameli Türk Musikisi*, 5 cilt, İstanbul, 1933-1953.
- İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Hoş Sadâ*, Son Asır Türk Musikînasları, İstanbul, 1958.
- Rahmi Kalaycıoğlu, *Türk Musikisi Bestekârları Külliyyatı*, 1959-1969.
- Tarık Kip, *TRT Türk Sanat Musikisi Sözlü Eserler Repertuarı*, 1972.

- Reşad Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1958'den sonra.
- Cami ve müntehibi Ahmet Konuk, *Hanende: Müntehab ve Mükemmel Şarkı Mecmuası*.
- *Musiki Ansiklopedisi*
- *Musiki Mecmuası*
- *Musiki ve Nota*
- *Nota, Musiki Mecmuası*
- Gültekin Oransay, *Ali Ufkî ve Dinî Türk Musikisi*, Ankara, 1972.
- Yılmaz Öztuna, *Türk Musikisi Ansiklopedisi*, İstanbul, 1969.
- Yılmaz Öztuna, *Türk Musikisi Lugati*.
- *Radio*.
- Mustafa Rona, *50 Yıllık Türk Musikisi*, İstanbul, 1955.
- Haydar Sanal, *Mehter Musikisi* Bestekâr Mehterler, Mehter Havaları, İstanbul, 1964.
- Şamlı Selim, *Cami'ül-Elhan ve yahud Mükemmel Şarkı Fâsil Mecmuası*.

Cumhuriyet Döneminde Türk Musikisi

Yalçın Tura

Cumhuriyet Öncesi Türk Musikisi

Cumhuriyet döneminde Türk musikisinin durumu hakkında yapılacak bir değerlendirme, daha önceki dönemlerde Türk musikisinin durumunu gözönüne almak ve bu dönemlerle bir mukayeseye girişmek zorundadır. Bu mecburiyet ise, insanı, ister istemez Türk musikisi tarihini gözden geçirmeye sevkeder.

İlk bakışta kolay gibi görülen bu iş, daha ilk adımda, araştırmacıyı çözülmesi pek güç, çok ciddi birtakım problemlerle karşı karşıya bırakır. En önemli mesele, sağlam, sıhhatli, güvenilir bir Türk musikisi tarihinin bugüne dek yazılmamış, yazılamamış olmasıdır.

Türklerin, gerek büyük bir kısmı yeterince aydınlatılmamış binlerce yıllık tarihlerinin azameti, gerek bu tarih boyunca yaşadıkları, devlet kurdukları, tesisleri altına aldıkları sahalara genişliği, çeşitliliği ve bugün bu sahalara çoğunun birçok başka devletin sınırları içinde kalmış olması, dört başı mamur bir Türk musikisi tarihinin yazılışını güçleştiren önemli bir faktördür. Bunun yanı sıra, bu sahada çalışacak eleman ve bu çalışmaları destekleyecek kurum eksikliği veya mevcut kurumların ilgisizliğini ve yetersizliğini de hesaba katmak gerekir. Böyle bir faaliyet, bir kişinin, tek başına altından kalkabileceği bir iş değildir. Yakın zamanlara kadar, resmi kuruluşların milli kültüre gösterdiği ilginin derecesi ise herkesin malûmudur.

O halde araştırmacı, çalışma alanının sınırlarını daraltmak, konuya çok daha dar bir görüş açısından ve çok daha kısa bir zaman dilimi içinde bakmak zorundadır.

Mesele böylece, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içine getirildiğinde de, her ne kadar saha biraz daha daraltılmış, zaman dilimi biraz daha kısalmış olsa bile, tam bir çözüm için lüzumlu bilgi ve belgenin azlığı, yetersizliği ve güvenilmezliği yüzünden, mevzu gene de gerektiği gibi işleme imkânına sahip bulunmamaktadır.

Mevcut Türk musikisi eserlerini inceleyerek, tenkidî, estetik bir değerlendirme yolu da akla gelebilir ve bu yol, en rasyonel çözüm olarak düşünülebilir. Fakat ne yazık ki, bu niyet de askıda kalmaya mahkûmdur; çünkü, yürünmek istenen yol sağlam bir zeminde mahrumdur; zira, elimizdeki eski eserlerin hemen tamamı, bestekârının kaleminden çıktığı şekilde değil, çok çok 19. yüzyılın birkaç büyük musikînasının, talebelerine

geçtikleri ve o talebelerin de kendi talebelerine aktardıkları şekilde, yani, ağızdan ağıza intikal etmiş, tabii bu arada bazan aslından bambaşka kılıklara bürünmüş haldedir. İhtilaflar "Ben hocamdan böyle geçmiş idim," sözüyle senede bağlanmakta, ana kaynak ise Dede Efendi'den öteye pek gidememektedir.

Bu keyfiyetin, bir estetik değerlendirme bakımından pek çok tehlike arzettiği ortadadır. Bizce en büyük mahzur, eserlerdeki şahsi üslûpların, çok kere ortak bir 19. yüzyıl üslûbu arkasında kaybolmuş olmasından ileri gelmektedir. Nitekim, pek çok araştırmacı, Türk musikisinde, hiç değilse geçmiş dönemler için sadece ortak karakterlerin nazar-ı itibara alınabileceğini, şahsi üslûplardan pek söz edilemeyeceğini ileri sürmüştür. Bu düşüncelerin ortaya çıkmasında, yukarıda belirttiğimiz hususun payı büyüktür. Türk musikisini klasik, romantik, vb. yabancı estetik hükümlerle dönemlere ayırma girişimleri de, kanaatimizce, gene aynı sebeplerden ötürü, sağlam bir temelden mahrum kalmaktadır.

Her nasılsa, muhtelif şekillerde, geçmişte notaya alınabilmiş ve elimize öylece ulaşabilmiş bir miktar eser mevcuttur. Ali Ufkî'nin *Mecmua-i Saz ü Söz*'ü, Kanemiroğlu'nun *Kitâb-ı İlmi'l-Musiki*'si, Nâsır Abdülbâkî Dede'nin *Tahrîriyye*'si, Hamparsum'un defterleri bir araya getirildiğinde binden ziyade eserin notasına sahip olduğumuzu görürüz. Fakat, bu eserlerin durumu da yeterince açıklıktan ve aydınlatıcılıktan uzaktır. Aynı eserlerin, çok sonraları, ağızdan ağıza, kulaktan kulağa intikal etmiş şekilleriyle yapılacak karşılaştırmalar, ortaya çözümlenmesi gereken bir yığın problemle birlikte, bilhassa üslûp engelini de bir kere daha çıkarmakta; notanın sadece bir hatırlama vasıtası olduğu, üslûbun ise ancak dinlemekle, yaşamakla öğrenilebileceği gerçeğini bir kere daha vurgulamaktadır. Musiki öğretiminde "fem-i muh-sîn" in ehemmiyetinin, bugünkü nesillerce yeterince anlaşılamamış olması, musikimizin hali ve istikbali bakımından endişe vericidir.

Gene de, her şeye rağmen, Türk musikisinin tarihte büyük gelişmelere mazhar olduğu devirler biliyoruz. Doğuda, Herat Musiki Mektebi ve Hüseyin Baykara devri, Batıda II. Sultan Murad'dan II. Sultan Bayezid'e kadar geçen parlak dönem, III. Sultan Ahmed'in, IV. Sultan Murad'ın, Sultan İbrahim'in, IV.

Sultan Mehmed'in veya III. Sultan Selim Han'ın devirleri gibi... O devirlerde yaşamış, ün yapmış bestekâr, icracı, alim ve sanatkârların isimleri ve eserleri, bütün eksikliklere, bütün güçlüklerle karşılık, musiki tarihimizin gökkubbesinde, değişik yoğunlukta birikimler oluşturarak, toplu halde ya da tek başına, kimi parlak, kimi solgun, uzak yıldızlar gibi bize göz kırparak, tarihin karanlığında az da olsa bir yol almamızı sağlıyorlar.

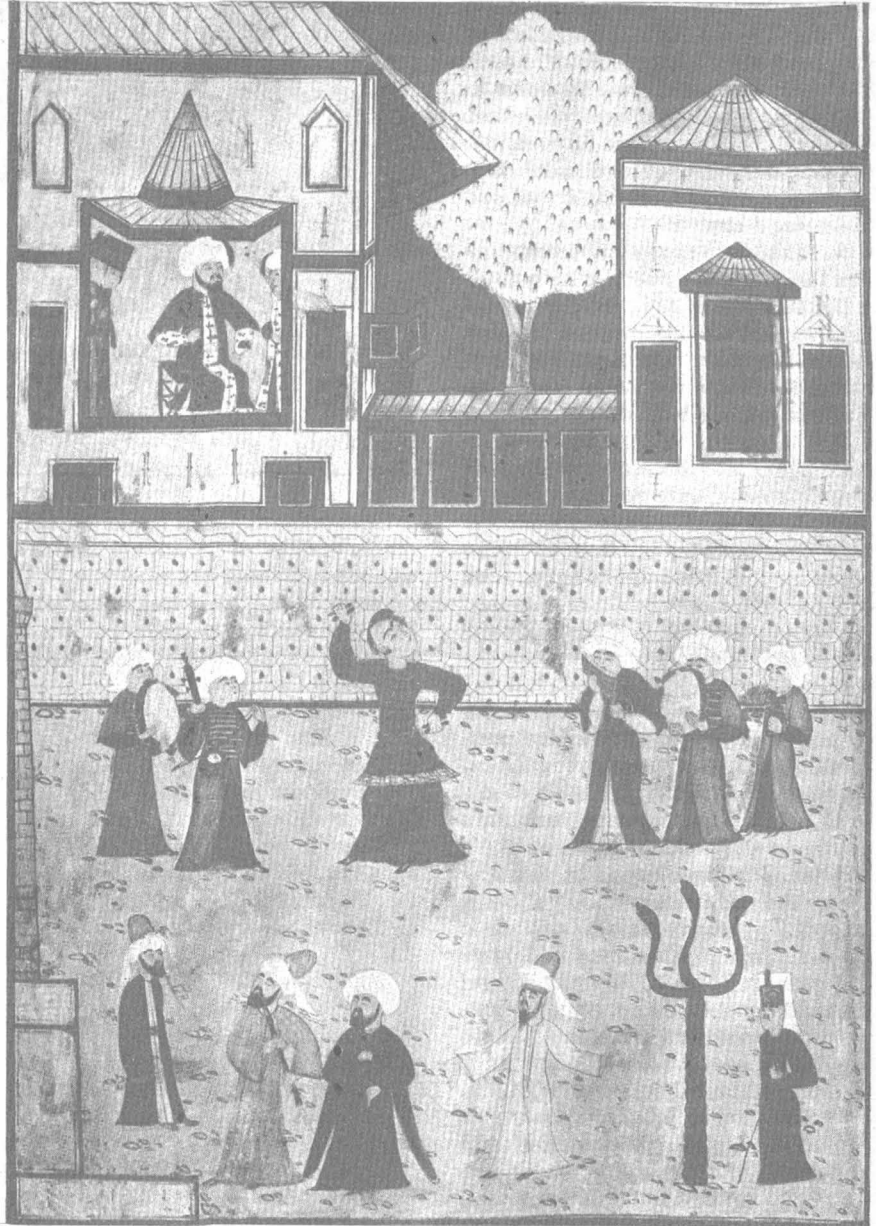
Cumhuriyetten önce Türk musikisinin ne durumda olduğuna kısaca göz atmak, Cumhuriyet döneminde Türk musikisini değerlendirebilmek bakımından, şüphesiz büyük fayda sağlayacaktır. 19. yüzyılın ilk çeyreğinde vuku bulan bir hadise, Türk tarihinde olduğu kadar, Türk musikisinde de son derece ehemmiyeti haizdir; bu hadise, "Vaka'a-i Hayriyye" dir. Yeniçerilikle birlikte, 1826'da Mehter-hane'nin de ilga edilmesi ve yerine Muzika-i Hümayun'un kurulması, bir yandan Türk musikisinin en mühim müesseselerinden birinin ortadan kalkmasına, bir yandan da Batı musikisi tedrisatının Türkiye'de resmen başlatılmasına yol açmakla, günümüze dek sürüp gelecek bir ikiliğin temelini atmış, Türk kültürü ile Batı kültürünün savaşında, birincinin aleyhinde, ilk büyük yıkımın meydana gelmesine sebep olmuştur.

İki farklı kültürün karşılaşması bazan faydalı neticeler doğurabilir. Mesela Batı kültürü, kaynaklarının tükendiği her dönemde, çeşitli yabancı kültürlerle açılarak, hatta o kültürleri sömürerek, yeni bir soluk alabilmiş, kendini yenileyebilmiştir. Bir kültür çatışmasında önemli olan husus, yerli kültürün yabancı kültürü sindirebilmesi, onu kendi benliği içinde eriterek faydalı yanlarını kendine maledebilmesi, böylece yeni bir senteze, daha yüksek bir seviyeye ulaşabilmesidir. Doğu kültürlerinin Batı kültürü ile karşılaşması ise, çok kere birincilerin yozlaşmış benliklerini kaybetmelerine sebep olmaktadır. Türkiye'de de bu böyle olmuştur. Bugüne dek, bilhassa musiki sahasında, ortaya yeni, değerli bir sentez koymak ümidi tahakkuk etmemiş, buna mukabil kendi musikimiz, onarılması çok güç, belki de imkânsız yaralar almış, çok büyük tahribata uğramıştır.

1826, Türk musiki tarihi içinde yeni bir dönemin başlangıcıdır. Devrin büyük bestekârı Hammâmîzade İsmail Dede Efendi'nin tabiriyle "oyunun tadı kaçmıştır artık." Gene de, 19. yüzyıl, Dede

Efendi'nin çağdaşları ve şakirdleriyle, Şakir Ağa'lar, Dclâlîzade İsmail Efendi'ler, Hacı Fâik Bey'ler, Hacı Ârif Bey'lerle ve son büyük klasik Zekâi Dede ile, Türk musikisinin parlak dönemlerinden biri sayılabilir.

20. yüzyılın başlarında yeni bir müesese ortaya çıkar. Maarif Nezareti, 1914'te İstanbul'da "Dârü'l-elhan" adıyla bir devlet konservatuarı açar. Eski Maarif Nâzırlarından bestekâr Vezir Ziya Paşa, müessesenin başına getirilmiş-

TÜRK MUSİKİSİNİN GELİŞME DÖNEMLERİ: Tarihte, Türk musikisinin büyük gelişme gösterdiği dönemlere raslanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu zamanında II. Murad'dan II. Bayezid'e kadar geçen parlak dönemde ve III. Ahmed'in, IV. Murad'ın, IV. Mehmed'in, III. Selim'in saltanat yıllarında yaşamış, ün yapmış kimi bestecilerin, icracıların, sanatçıların adları günümüze kadar gelmiştir. 16. yüzyıldan kalma bir minyatürde sultan, bir köçeğin oyununu ve Mevlevî dervişlerinin sema'ını izliyor.

tir. Musiki kısmının başında Musa Süreya Bey bulunmakta, Türk musikisi kısmında ise Rahmi Bey, İsmail Hakkı Bey, Rauf Yekta Bey gibi hocalar ders vermektedirler.

Cumhuriyet Döneminde Türk Musikisi

Cumhuriyet, Türk milleti için yeni bir hayat tarzının başlangıcı olduğu kadar, Türk musikisi için de yeni bir dönemin başlangıcıdır. Cumhuriyet idaresinin Türk musikisi bakımından ilk icraatı, ne yazık ki, bu musikiyi okullardan kovmak, resmen öğretimini yasaklamak şeklinde tecelli etmiştir.

Milli kültürün en mühim tezahüratından biri olan milli musikiye karşı girişilen bu tahrip ve imha hareketinin sebeplerini bugün dahi kesinlikle anlayabilmek mümkün değildir. Fakat neticelerini, aradan geçen zamanın ışığında, çok iyi değerlendirebilmek mümkündür.

Resmen eğitim ve öğretimin sağlayabileceği imkânlardan mahrum edilen bir sanat, ya unutulmak ve yok olmak, ya da gerilemek ve yozlaşmak tehlikeleriyle karşı karşıya kalmış demektir. Türk musikisi, bu durumda yok olmamıştır; zira o, Türk milletinin bağrından kopan duyguların, zihninde oluşan düşüncelerin ifade edildiği ikinci bir dil olarak, bu milletin hayatının ayrılmaz bir parçasıdır ve onunla birlikte yaşayacaktır. Fakat, devlet desteğinden ve imkânlarından mahrum kaldıkça, güneş görmesi engellenen, suyu kesilen bir bitki gibi, takatten düşerek, verimsizleşerek, hatta yozlaşarak yaşayacaktır. Nitekim, sözünü ettiğimiz olaydan, Türk musikisi eğitiminin, devletçe, yüksek seviyede yeniden başlatıldığı tarihe kadar geçen yarım yüzyıl içinde olanlar, aynen söylediğimiz şekilde cereyan etmiştir. Böylece, Türk musikisi yaşayan bir sanat olmaktan çıkıp, bir müze metali haline dönüşmüştür.

Dârü'l-Elhân, Maarif Nezâreti'nden ayrılmış ve İstanbul Şehremaneti'ne bağlanarak, İstanbul Belediye Konservatuarı adını almıştır. Türk musikisi kısmı da ilga edilerek, sadece üç kişilik bir Tasnif Heyeti kurulmuştur. "Heyetin vazifesi mahûzâtı tespit etmektir. Bu tespit faaliyetinde, dini eserleri takdim edecektir." Heyet azaları başlangıçta Zekâîzade Ahmed Bey, İsmail Hakkı Bey ve Rauf Yekta Bey'dir. İsmail Hakkı Bey'in vefatı üzerine, onun yerine Ali Rifat Bey getirilmiştir.

MUZİKA-İ HÜMAYÛN: 1826'da Yeniçerilik kaldırılırken Mehterhane de ilga edildi. Çok geçmeden, Mehterhane'nin yerine "Muzika-i Hümayûn" kuruldu. Böylece bir yandan Türk musikisinin en önemli kurumlarından biri ortadan kalkıyor, bir yandan da Türkiye'de Batı musikisi öğretimi başlamış oluyordu. Bu, aynı zamanda, günümüze kadar sürüp gelecek bir ikiliğin temelini attı.

Buna rağmen, Tasnif Heyeti'nin çalışmaları ve İstanbul Belediye Konservatuarı'nın faaliyeti, Türk musikisi tarihinde saygıyla anılacak faaliyetlerdendir. Tasnif Heyeti'ne sonradan katılan Dr. Suphi Ezgi ile daha sonraları Konservatuar'ın başına getirilen Hüseyin Sadeddin Arel'in gayretleri de, kendilerinden önce yapılan çalışmaların daha da gelişerek devamına vesile olmuş ve İstanbul Belediyesi'nin mütevazı yardımlarıyla gerçekleşebilmiş bütün bu çalışmalar sayesinde Türk musikisi, parlaklığını kaybetse de alevi sönmeyen bir meşale halinde ışıldamaya, Türk milletinin yüreğindeki sıcaklığını muhafazaaya devam edebilmiştir.

Türkiye'de, Türk musikisi öğretimine resmen son verilmesinin ardından, Dahiliye Vekaleti'nin, 3 Kasım 1934 günlü emriyle Türkiye Radyosu'nun yayınlarından da Türk musikisinin tamamen çıkarılması, bu sanata indirilmiş bir başka öldürücü darbe olmuştur.

Kendi radyosunda kendi musikisini bulamayan halk, ona en yakın musikiyi, Arap musikisini dinlemeye başlar. Bazı Arap müelliflerinin de ifade ettikleri gibi, "aslında Arap zevkine göre tadil ve icra edilen Türk musikisinden başka bir şey olmayan" bu musiki ise, o sıralarda Batı tesirlerine de açılarak, bir yenileşme hamlesine girişmiş ve bu hamlesinde Mı-

sır filmcileri ile -başta Muhammed Abdülvehab olmak üzere- genç hanende ve bestekârların desteğini sağlamış bulunmaktadır.

Bu arada, bir hadiseye bilhassa dikkat çekmek istiyoruz. Mısır filmlerinin fevkalâde alâka görmesi üzerine, zamanın Matbuat Umum Müdürlüğü, bunların Arapça sözlü musiki ile oynatılmasını yasaklamış idi. Bu yasak, bu kabil çoğu yasaklar gibi ters netice verdi. Tıpkı 1970'lerden sonra Türkçe söz giydirilen hafif batı müziğinin ortalığı kaplaması gibi, o zaman da Türkçe söz giydirilen Arap ezgileri yurdu baştanbaşa sarıverdi, hatta, Güneydoğu Anadolu'da halk musikisinin içine kadar sızmayı başardı. Bazı Türk musikînasları, Mısır filmlerinin Arapça sözlü musikilerini Türkçe sözler katarak düzenlemeye, aynı tarz ve üslupta yeni bestelerle zenginleştirmeye başladılar ve bu yoldan büyük ün ve servet sağlamayı başardılar. 1970'lerden sonra ortalığı kasıp kavuran "arabesk" modasının kökleri, aslında bu dönemde atılmakta idi.

Münevver tabaka ise "alafranga"yı baştaçta etmekte, geriliğin, şarklılığın, *de-mode*'liğin sembolü olarak gördüğü "alaturka"ya nefret ve tiksiniyle bakmakta; hatta daha da ileri giderek Arap, Acem, Bizans artığı saydığı bu iptidai, monoton teksesliliğe karşı, medeni Batı

dünyasının muazzam orkestralarının çoksesli ordularını öne sürerek, amansız bir haçlı savaşı başlatıp devam ettirmekte idi.

Devri fikriyatına tesir eden bazı yazar ve düşünürler de bu savaşın başlıca kızıştırıcıları arasında yer almakta, ilmi, ciddi hiçbir esasa dayanmayan, indî, keyfî mülahazalarla, Türk milletinin asıl musikisinin halk arasında yaşayan, iptidai halk musikisi olduğunu; Osmanlı sarayının ve bu saray çevresinde yetişmiş, halktan kopuk Osmanlı münevverinin rağbet gösterdiği, halkınsa hiç itibar etmediği "alaturka" musikinin aslında Arap'tan, Acem'den, Bizans'tan alınmış, yabancı kaynaklı, iç karartıcı, hatta utanç verici nağmelerden ibaret bulunduğu safatasını, büyük bir ciddiyetle (!) ileri sürmekte idiler.

Başta Ziya Gökalp olmak üzere, bu görüşün havarileri, Hüseyin Sadeddin Arel'in önce *Türklük*, sonra da *Musiki Mecmuası*'nda neşrettiği ve ölümünden sonra Milli Eğitim Bakanlığı tarafından kitap halinde yayımlanan *Türk Musikisi Kimidir* başlığı altında toplanmış makalelerden de en ufak bir ders almadan, iddialarına devam ettiler.

Alaturkacılarla alafrangacılar, Doğucularla Batıcılar, halk musikicileri ile aydın kesimin sanat musikisi taraftarları arasındaki ikilik, çatışma, kimi zaman sert ve şiddetli, kimi zaman sessiz ve derinden, ama, asla sönmeden, uzlaşmaya, barışa varmadan, günümüze dek devam etti.

Sosyal meseleleri, kültür meselelerini tek bir boyuta indirmek, tek bir kavramla açıklamak, bazan çekici olsa da, çok ke-re yanlıcıdır. Bu gibi meselelerin daha geniş boyutlarda, çok yönlü ilişkiler içinde düşünülmesi, ele alınması gerçeğe yaklaşma şansını elbette daha çok artırır. Bu maksatla, Cumhuriyet döneminde Türk musikisinin karşılaşılmış olduğu belli başlı meseleleri daha başka yönleriyle de gözden geçirmekte fayda görüyoruz.

Türk Musikisinin Köken Problemi: Mesela Türk musikisine, haksız olarak isnad edilen yabancı kökenler meselesi, başta Hüseyin Sadeddin Arel olmak üzere, muhtelif araştırmacılar tarafından, heme bütün yönleriyle ele alınıp incelenmiş ve bu iddianın tamamen yanlış, asılsız ve haksız bir iftiradan ibaret bulunduğu açık, katı ve ilmi delillerle ortaya konmuştur. Biz bu konuda, birkaç hususu daha hatırlatmakta fayda görüyoruz: Da-

ha önce de belirttiğimiz gibi, Türk kültürünün eskiliği ve Türk coğrafyasının genişliği, pek çok meselenin, sahip olunan sathî bilgilerle tam bir çözüme kavuşturulmasına imkân vermemektedir. Çok eski devirler şöyle dursun, İS 8-9. yüzyıllardaki Uygurların musikisi hakkında bile, bu musikinin yapısı üzerinde konuşabilecek ölçüde bilgiye sahip değiliz. Halbuki, Uygurların çok ileri kültürlerinin ve medeniyetlerinin yanı sıra, çok ileri ve yüksek seviyede bir musikiye, hatta mükemmel bir nota yazısına da malik buldukları bilinmektedir. 15. yüzyılın başlarında Abdülkadir Meragî'nin sözünü ettiği 366 kök (veya gök) nasıldır? Cantay makamının veya Uluğ Kök'ün yapısı nedir? Bütün bu hususlarda bugün kimse fazla bir şey bilmemektedir. Ayrıca, gerek eski gerek yeni devirlerde, topluluklar, milletler, milletlerarası ilişkiler yeterince açık olmadığı gibi, görülebilecek ortak ya da benzer kültür özelliklerinde de, önceliğin kime ait olduğunu, kaynağın kimden çıktığını kesinlikle söylemek mümkün değildir.

Bütün köken problemleri, belli bir noktadan öteye gidemez ve tarihin derinlikleri arasında kaybolur. Bu konuda unutulmaması gereken esas şudur: Bir

HÜSEYİN SADEDDİN AREL (1880-1955), besteci ve müzikolog. Musiki tarihini konu alan "Türk Musikisi Kimidir?" ve "Eski Musiki Tarihi" adlı kitapları yazmıştır. Bir süre İstanbul Belediye Konservatuarı'nı yönetmiş; yöneticiliği sırasında Türk musikisi üzerindeki çalışmaların daha da gelişerek sürmesini sağlamıştır.

millet, herhangi bir kültür unsurunu, herhangi bir sanatı, belli bir dönemde, başka bir milletten görüp öğrenmiş olabilir. Önemli olan, onun bu sahada ne yapabildiği, neler meydana getirebildiğidir.

Büyük çoğunluğunun kaybolup gittiğini bildiğimiz ve onlara nispetle çok küçük bir miktar tutan elimizdeki Türk musikisi eserleri ne Arap, ne Acem, ne de Bizans musikileriyle kıyaslanabilir. Bunlar son derece orijinal ve her şeyden çok Türk ruhunu, Türk karakterini aksettiren eserlerdir. Buna mukabil, mesela Baron d'Erlanger'nin *Arap Musikisinden Örnekler* başlığı altında sunduğu eserlerin yarısından çoğu, tanınmış Türk bestekârlarının tanınmış eserleridir. (Aynı müellifin, tamamen Türk alim ve nazariyatçıları tarafından yazılmış musiki kitaplarını da -zamanın ilim dili Arapça yazılmış oldukları için- Arap musikisine ait göstermesi de, bugüne kadar bir türlü düzeltilememiş ilmi rezaletlerden biridir.)

Türk musikisini Arap, Acem, Bizans artığı sayıp onun yerine Batı musikisini koymak, Batı tekniğini yerleştirmek isteyenlerin düştüğü çelişki de bize çok garip gelmektedir. Ata yadigârı bir sanatı yabancı sayıp kovmak ve onun yerine büsbütün başka bir yabancıyı almak istemek, nasıl bir mantık, ya da nasıl bir mantıksızlıktır, doğrusu anlaşılması pek güç görünmektedir.

Tekseslilik Meselesi: Türk musikisine bu devirde yöneltilen hücumlardan biri de, onun tek sesli oluşudur. Bu husus, birtakım kimseler tarafından, ikide birde bir eksiklik, bir gerilik, bir medeniyetsizlik alâmetiymiş gibi öne sürülmektedir.

Türk musikisi, her şeyden önce bir melodi musikisi, nağme musikisidir. Bu nağmeler yapı bakımından çok çeşitli, irili ufaklı birtakım aralıkların kullanılmasıyla meydana getirilir. İnsan kulağı, bu aralıkların bir kısmını sadece melodiler içinde farkedebilir, değerlendirebilir. Çokseslilik içinde bunlar farkedilmez, değerleri anlaşılmasız hale gelir. Fizik, akustik, fizyolojik ve psikolojik araştırmaların ortaya koyduğu gerçek budur.

Öte yandan bu nağmeler, seslerin belli sıralanışı, diziliş, düzenleniş ve hareket ediş şekillerine göre, birçok cins ve makam oluşturur. Bu cinsler, bu makamlar da, çokseslilik içinde özelliklerini tamamen koruyamaz. Nitekim Batı musikisi de, çoksesliliğe geçmeden önce -bizimkiler kadar çok ve eşitli olmasa da- birtakım makamlara sahipken, çokseslilik bu

makamları yok edip, sadece iki tip dizi bırakmış; yanyana gelebilen değişik aralıkları da gene ikiye indirerek küçük farkları ehemmiyetsiz kılmış, daha sonraları da, eşit basamaklar düşünmeye başlamıştır. (Günümüzde Batı, bütün bu tahditlerden bunalarak, geçmişte örülen çemberleri kırmak ve ses hadisesini bütün yönleriyle ele almak arzusunda ve bu arada Doğu'nun musikilerinden de alabildiğince faydalanmak istemektedir.)

Görülüyor ki çokseslilik aslında bir yapı, bir doku meselesidir ve bu yapı bizim musikimizin yapısına uygun değildir.

Çokseslilik, bir musikin iyi ya da kötü, güzel ya da çirkin, ileri ya da geri olmasının kriteri de değildir. Nitekim bir yığın çoksesli ama berbat musiki mevcut olduğu gibi, yüzlerce, binlerce tek sesli şaheser de ortadadır. Bir sanat eseri ne ise odur. Onda, temel karakterine, yapısına aykırı özellikler aramak yanlış, hele bunları ona sonradan katmaya kalkışmak çok büyük hatadır.

İşte bu noktada, Cumhuriyetten hemen sonra zuhur eden ve "milli musikimizi Batı tekniğiyle işlemek" şeklinde ifade edilen tarzın temel yanlışlığı da, açık ortaya çıkmaktadır.

Zira Batı tekniği, milli musikiye taban tabana zıt bir tarzın tekniğidir. Bu teknikle işlenen milli öz, karakterini, hususiyetini, benliğini kaybetmektedir. Bestekârlarımızın büyük bir kısmının Batı tekniğine kâfi derecede sahip olamayışı yüzünden, meydana gelen eserlerin Batı ölçülerine göre çok kere pek zayıf kalışı da, 19. yüzyıl sonlarında Batı'da oluşan milli mekteplere benzer bir Türk mektebinin teessüs edemeyişinin başlıca sebepleri arasındadır. Üstelik, 20. yüzyılın ikinci çeyreğinde Batı, "milli mektepler" devrini çoktan kapamış, yepyeni araştırmalara girişmiştir. Nitekim, bizde de "milli özü Batı tekniğiyle işlemek" yerine, doğrudan doğruya Batı'nın giriştiği yeni yolları denemeye kalkan, Cumhuriyetin ikinci ve üçüncü kuşak Batı tarzı bestekârları, bu yollarda ağabeylerinden çok daha başarılı olmuşlardır. Yeni yazı tarzları deneyen İlhan Usmanbaş ile bilhassa "elektronik musiki" sahasında çalışan Bülent Aral ile İlhan Mimaroglu'nun çalışmaları, bunun en güzel delilidir.

Halk Musikisiyle İlişki Meselesi: Milli özü işlemeye kalkışanların çoğu da bu özün asıl önemli yanını, sanat musikisi geleneğini, yukarıda anlatılan sakat görüşe kapılarak, devre dışı bırakmışlar,

GAZİNO SAHNELERİ BİRER SİĞİNAKTI: Yalçın Tura'ya göre, "Okullardan ve radyodan kovulduğu devirde, Türk sanat musikisinin başlıca sığınaklarından biri de gazinolar olmuştur. Pek çok ünlü hanende ve sazende gazino sahnelerinden geçmiştir. Bu sahnelerin bazılarında, devir devir, oldukça kaliteli musiki icra edilmişse de, umumiyetle, gündün güne, icra edilen musikinin seviyesinde belli bir düşüş görülmüş ve bu seviye, halkın musikisi zevkine paralel olarak, alçalmaya devam etmiştir."

kendilerince asıl Türk musikisi saydıkları halk musikisinden ve folklordan alabildiğince faydalanmanın, hatta bir ölçüde folkloru sömürmenin yolunu tutmuşlardır. Kimi Karcıgar Köçekçe takımına sahip çıkmış, kimileri çokseslendirdikleri halk türkülerini öz mallarıymışçasına kendi adlarına ortaya sürmüş; ancak birtakım sesler arasında, üstelik aslıtavar ve üsluplarından tamamen farklı bir ifade ve eda ile icra edilen bu garip musikiyi "asıl milli musiki budur" diyerek, devlet zoruyla millete dinletmeye kalkmışlardır.

Düzeltilmesi gereken yanlışlardan biri de, gerçek Türk musikisinin halk musikisinden ibaret olduğu görüşüdür. Halk musikisi, aslında Türk musikisinden farklı, başka bir musiki değildir. Türk musikisinin, halk arasında, mahalli şivelere, tavırlara göre icrandan ibarettir. Dayandığı ses sistemi, makamları, usulleri ve daha pek çok şeyi müşterektir, birdir. Zira, bazı kimselerin iddialarının tersine, bilhassa Osmanlı İmparatorluğu devrinde, İmparatorluğun her köşesinde ortak bir musiki icra edilmiştir. Hemen her kalede mehter vurulmuş, uzak bölgelerde çok kere yerli halk bu mehtere

elemen vermiştir. Mevlevîhaneler, tekkel, konaklar ve kahvehanelerde aynı ortak kökenli musiki yapılmıştır. Anadolu'nun, Rumeli'nin pek çok şehir ve kasabası, Harput, Kerkük, Afyon, Edirne, Amasya, Konya, Kayseri, Erzurum ve daha niceleri, önemli birer kültür merkezi halinde yaşamaya devam etmiştir. Türk folklorunun zenginliğini sağlayan sebeplerden biri de budur. Fasıl musikisinin, saray ve saray çevresindeki bir avuç "aydın"ın musikisi olduğu, halkınsa ondan tamamen ayrı, başka bir musikiye sahip bulunduğu iddiası tamamen safsatadan ibarettir.

Görüldüğü gibi, Cumhuriyet döneminde Türk musikisinin durumu, çözümü gitgide zorlaşan, yeni ya da eski birçok problemin içiçe girmesinden oluşan bir karmaşa halindedir.

Cumhuriyet Döneminde Nazariyat Tartışmaları: Cumhuriyet ile birlikte bir kısım aydınlar Türk musikisinin bir tarafa atılıp, Batı tarzında yeni bir musikinin yaratılmasını savunur ve devlet imkânlarını bu yolda seferber ederken, Türk musikisinin mensupları ve müdafileri de ellerindeki cılız imkânlarla bu ata sanatının ölüp gitmemesi için didinip durmak-

tadırlar. 19. yüzyılda başlatılmış bulunan tespit faaliyetleri hızlanmış, muhtelif sebeplerle dağılan koleksiyonlar başka ellerde yeniden toplanmış ve neşriyat başlamıştır. Bazı kişilerin ve özel neşriyat kurumlarının yanı sıra, bu yolda en önemli çalışma İstanbul Belediye Konservatuarı'nınkidir. 1943'te Hüseyin Sadeddin Arel'in başkanlığında bu konservatuvar bünyesinde sınırlı bir Türk musikisi öğretimine de müsaade edilmiştir. Fakat çok geçmeden bu öğretim de ortaya yeni birtakım meseleler ve çatışmalar çıkarmıştır. Bunların başında, piyasa sanatkârlarıyla mektepliler arasındaki uyumsuzluk ve bilhassa Arel ile takipçileri tarafından öğretilen nazariyatla eskiden beri sürüp giden tatbikat arasındaki uyumsuzluk gelmektedir. Nazariyat mevzuundaki tartışmalar, günümüzde de kesin bir çözüme bağlanmış değildir.

Geçmiş devirlerde, Safîü'd-dîn, Abdülkadir Meragi, Ladikli Mehmed Çelebi, Hızır bin Abdullah ve son olarak da Nâsır Abdülbâki Dede Efendi gibi üstatlar tarafından işlenen Türk musikisi nazariyatı giderek unutulmuş, fakat 20. yüzyılın başında bilhassa Rauf Yekta Bey'in

çalışmalarıyla yeniden ehemmiyet kazanmıştır. Dr. Suphi Ezgi ile H.S.Arel, Rauf Yekta'nın çalışmalarını geliştirmişler ve bu yolda Salih Murad Uzdilek'ten de istifade etmişlerdir. Ne var ki, gerek Rauf Yekta, gerek Ezgi, Arel ve Uzdilek üçlüsü, Türk musikisi nazariyatını, geleneksel temellerden çok, Batı musikisini örnek alarak canlandırmaya çalışmışlar ve pek çok noktada onu pratikle bağdaştıramamışlardır. Kanaatimizce, Türk musikisinin günümüzdeki iç açıcı olmayan durumunun başlıca müsebbiplerinden biri de, yanlış temeller üzerine kurulmuş bu nazariyat meselesidir.

Nitekim, devletçe Türk musikisi öğretiminin yasaklanışından elli yıl sonra, 13 Ekim 1975'te Resmi Gazete'de kuruluş yönetmeliği yayımlanarak faaliyete geçirilen ve 1982 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi Rektörlüğü'ne bağlanan Türk Musikisi Devlet Konservatuarı'nda da öğretim, Arel-Ezgi nazariyatına dayanırılmış, fakat sözünü ettiğimiz sıkıntılardan henüz tamamen arındırılmamıştır. Gene de, hiç şüphesiz, Türk musikisi için müspet bir dönemin eşliğine gelindiği apaçık ortadadır. Devletçe Türk mu-

sikisi öğretimi, hem de en üst seviyede yeniden başlatılmış, Devlet Klasik Türk Musikisi Korosu kurulmuş, bu kurumlar da görev alan sanatçılar oldukça iyi imkânlarla kavuşturulmuşlardır. Bütün bunlar, Türk musikisinin, bilhassa geleceği bakımından, bundan on, on beş yıl önce tahayyül edilemeyecek kadar güzel, sevindirici ve ümit verici gelişmelerdir. Bu gelişmelerde emeği bulunanlar, başta en karanlık dönemlerde bile Türk musikisi meşalesinin sönmemesi için bütün gücüyle çalışmış, mücadele etmiş olan H.S.Arel olmak üzere, her zaman saygıyla anılacaklardır. Gene de, Türk musikisinin birçok meselesi henüz çözüme kavuşmaktan çok uzaktır.

Okullardan ve radyodan kovulduğu devirde, bu musikinin başlıca sığınaklarından biri de gazinolar olmuştur. Pek çok ünlü hanende ve sazende gazino sahnelerinden geçmiştir. Bu sahnelerin bazılarında, devir devir, oldukça kaliteli musiki icra edilmişse de, umumiyetle, gündün güne icra edilen musikinin seviyesinde belli bir düşüş görülmüş ve bu seviye, halkın musiki zevkine paralel olarak, alçalmaya devam etmiştir. Musiki-

BELEDİYE KONSERVATUVARI: 1943'te, Hüseyin Sadeddin Arel'in başkanlığı döneminde İstanbul Belediye Konservatuarı'nda Türk musikisi öğretimine başlandı. Ancak, çok geçmeden ortaya birtakım sorunlar ve çatışmalar çıktı. Özellikle okuldan yetişenlerle piyasada çalışanlar arasında ve Arel'in yolundan yürüyenlerin öğrettikleriyle süregelen uygulama arasında uyumsuzluklar başgösterdi.

DEVLET KLASİK TÜRK MÜZİĞİ KOROSU: 1975 yılında kurulan ve 1982 yılında İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü'ne bağlanan Türk Musikisi Devlet Konservatuarı, en üst seviyede Türk musikisi öğretimi veren ilk kuruluştur. Bunun yanı sıra, Nevzat Atlığ yönetiminde bir konser verirken görülen "Devlet Klasik Türk Müziği Korosu" da kurulmuştur.

den çok onu icra eden sanatkâra, "yıldız" a ehemmiyet verilmiş ve bir "yıldızlar saltanatı" yaratılmıştır.

Bestelerin Kalitesi: Bundan daha önemli bir mesele de, meydana getirilen eserlerin kalitesi meselesidir ve bu, kanaatimizce, Türk musikisinin, günümüzdeki en büyük problemini teşkil etmektedir.

20. yüzyılın başlarından Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar geçen süre içinde Türk musikisi bestekârlığında dikkati çeken husus, geleneğin devamı ile, yenilik denemelerinin içiçe, yanyana yürütülmüş olması idi. Her ne kadar yenilik hareketleri bilhassa III. Sultan Selim'le birlikte yoğunlaşmaya başlamışsa da, bunlar daha ziyade geleneksel yapı içinde ve bu geleneğin yenilenmesine yönelik çalışmalar mahiyetinde görülmekte idi. Fakat, 19. yüzyılın ikinci yarısında, bilhassa Hacı Arif Bey'in "nev-zemîn" eserleriyle, eskiye nispetle daha hafif denebilecek, daha kolay anlaşılır bir yol açılmış ve rağbet görmeye başlamış ve bilhassa "şarkı" formunun ön plana geçmesiyle, klasik şekillere iltifat eden bestekârlar gitgide azalmaya başlamıştır. İşte bu gelişme, her geçen gün biraz daha güçlenerek, günümüze kadar sürüp gelmiştir. Hatta, bugün, artık birağınız klasik manasın,

Arif ve Şevki Beylerin açtıkları çığırda dahi şarkı pek az yazılmakta, daha çok "fantezi" denebilecek şekillere rağbet edilmektedir. Bir beste, bir semâi, bir kâr besteleyen bestekâr, günümüzde hemen hemen kalmamış gibidir.

Musikimizi tehdit eden bir başka tehlike de, bizzat Türk musikisi ses sisteminin ve makam anlayışının kaybolmakta ya da terkedilmekte oluşudur ve bizce bu en büyük tehlike sayılmalıdır. Makam anlayışı, tarih boyunca, zaman zaman ufak tefek değişikliklere uğramıştır. Bazı makamlar terkedilmiş, bazıları şekil veya ad değiştirmiş, bir kısmı ise tamamen unutulmuştur. "Büzürg" makamının başına gelenler ya da yüz yıl içinde "Kürdîli Hicazkâr" terkininin aldığı şekil ibret vericidir. Fakat, bizim üzerine dikkati çekmeye çalıştığımız nokta daha ehemmiyetlidir. Bilhassa son on, on beş yıldan bu yana, gerek icra, gerek kullanılış, bestekârlık bakımından, makamlarımız asîl şekillerini, hususiyetlerini, hüviyetlerini kaybetmekte; vaktiyle Batı'da olduğu gibi birkaç tip'e dönüşme yoluna girmiş bulunmaktadır.

Bundan başka, Türk musikisinin karakteristik sesleri ve teganni tarzı da her geçen gün biraz daha kaybolmaktadır.

Türk musikisi, Batı musikisinin başına gelen hadiseyle karşılaşmış ve aynı hastalığa yakalanmıştır: Çokseslilik, vaktiyle Batı'da olduğu gibi, bizde de, makam musikisini yok etmek üzeredir.

Son on yılda, hafif müziğin, *arrangement*'in, arabesk'in gördüğü rağbet, bilhassa TRT kurumunun Türk musikisi çalışmalarının zayıflığı ve yetersizliği yanında, Batı müziğine, daha çok da hafif müziğe tanıdığı geniş imkânlar; reklamlardan ara müziklerine, fon müziklerine, cıngıllara, açılış sinyallerine kadar, normal program dışı dakikaların Batı müziğine kaptırılması; bilhassa televizyon programlarındaki dengesizlik ve daha birçok yanlışın yanı sıra, Batı bestekârlarının en küçük bir denetime sokmayıp, Türk bestekârlarını zaman zaman umacıya dönüşen denetleme problemleriyle, bürokratik kösteklemelerle engelleme sonucu, Türk musikisi, bugün bu duruma gelmiştir.

Alınması Gereken Tedbirler: Bestekâr, icracı, aracı kurumlar ve dinleyiciden oluşan zincirin her halkası bozuktur ve onarılması gerekmektedir.

Yarının Türk musikisinin varlığı, bugün alınacak tedbirlere bağlıdır. Mesele nin çözümü ise, milletimizin tarihine, geleneklerine, örf ve âdetlerine ve bunların çizgisinde oluşmuş milli kültüre ters düşmeyen, fakat onu geliştirecek, değerlendirecek ve yeni katkılarla bugünün ve yarının ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde zenginleştirerek bir kültür politikasının tespitine ve bu politikayı gerçekleştirecek kurumların ve örgütlerin meydana getirilip işletilmesine, tam yolla çalıştırılmasına bağlıdır. Bu, bir kültür seferberliği işidir. Cumhuriyetin ilk yılları, milli şurun şahlandığı, yeni atılımların gerçekleştiği heyecanlı yıllardır. Fakat o heyecanla, zaman zaman neyin nasıl yapılması gerektiği hususunda birtakım hatalı değerlendirmelerden kaçınmak mümkün olamamıştır. 1940'lerden sonraysa, kozmopolit kültür politikası milli kültürü alabildiğince tahrip etmiş, bu tahribat 1950'den sonraki dönemde de devam etmiştir. Son on beş yıl, milli kültür şurunun yavaş yavaş yeniden güçlendiği dönemdir; fakat çalışmalar dağınık, kısa ömürlü ve yetersiz kalmıştır ●

Çoksesli Müzik

Gültekin Oransay

Tanımlar

En dar anlamıyla *çokseslilik*, belirli bir güzellik anlayışına göre aralarında uyum bulunan iki ya da daha çok değişik ezginin birlikte tınlamasıdır. Sözgelimi iki türkücüden biri 1. basamaktan (diyelim resinden) sonra sırasıyla 4. (sol), 3. (fa) ve 5. basamaklara (la) çıkan "Hey gözeller, gözeller/Gerdana gül dizerler" horon havasını, ikinci türkücü ise 5. basamaktan (la sesinden) başlayarak "seherde bir bülbül öter yarin bağında" türküsünü (Nota 1) birlikte söylese, ortaya bir çokseslilik çıkar. Bu çoksesli örgüyü nota yazısına başvurmaksızın, 9. yüzyıldan kalma bir yöntemle Grafik 1'deki gibi gösterebiliriz.

İniş-çıkışları (ilerleyişleri) birbirinden ayrı olan iki özgün türkünün oluşturduğu bu çoksesliliğin (İtalyancası *polifonia*) karşısına benzerseslilik (homofonia) denir. Benzerseslilikte tek bir ezgi tınlarken kendisine değişik sesler eşlik ederse de, bunlar özgün kişiliği olan ikinci bir ezgi niteliği taşımaz; sözgelimi bir köprünün ayakları gibi yalnızca destekleyici sütunlar oluştururlar. Örnek olarak gene Sivas-İmranlı horon havasını ele alarak ezginin seslerini basamak sayılarıyla gösterdikten sonra ikişer değişik sestere birleşme "destek"lerle benzersesli bir örgü oluşturabiliriz (Grafik 2).

Dar anlamıyla ele alındığında benzersesliliğin karşıtı olan çokseslilik terimi, çoğun biraz daha geniş bir anlamda kullanılarak gerek dar anlamda asıl çoksesliliği (buna *çokseslilik I* diyelim), gerek benzersesliliği kapsar; böyle tanımlandığında da çoksesliliğin (buna artık *çokseslilik II* diyeceğiz) karşıtı *tekseslilik* (monofonia) olur: Daha başka ezgiler ya

da değişik basamaklardan eşleyici sesler olmaksızın yalnız başına tınlayan bir ezgi, teksestir. Böyle bir ezgiyi seslendirenler bir değil de yüz ya da bin de olsa durum değişmez. Sözgelimi bir tek bağlamacı bir yandan ağzıyla horon havasını söylerken bir yandan da çalgısıyla "Seherde bir bülbül" ezgisini çalarsa, çoksesli müzik yapmış olur; oysa sayıları ne kerte çok olursa olsun, bütün bağlamacıların bir ağızdan horon havasını söylemeleri ve çalgılarıyla da -herhangi bir eşlik katmadan- çalmaları teksestir bir müzik olmaktan öteye gitmez.

Teksesli ezgileri süsleyip renklendirmek ereğiyle denenilen birkaç yoldan biri olarak ortaya çıkmış ve 9. yüzyıl Avrupası'nda başlıbaşına bir deneme-araştırma ve uygulama alanı niteliği kazanarak gelişmeye başlamış bulunan çokseslilik, yüzyıllar süren evrimi boyunca Avrupa (ve 17. yüzyıldan başlayarak Amerika) ülkelerinde sanat musikisinin en belirgin özelliği sayılmakla kalmamış, gerek doğrudan zorunlu ya da olanaklı kıldığı, gerek dolaylı yoldan özendirildiği bir gelişmeler demetiyle bu musikiyi insan düşüncesinin üretebildiği bütün olanaklarla donatmıştır: *Çokseslilik III* olarak adlandırmak ve tanımlamak durumunda olduğumuz bu birleşimin içinde çokseslilik II'nin yanı sıra tartımsal (*metrique*), düzümsele (*rythmique*), çığırısale (*modal*) ve tonale çokkatmanlılık, düzümün ezgisel akıştan soyutlanarak onun karşısına bağımsız bir öge olarak çıkarılması, gürlüğün (*dynamique*), hızın (*tempo*), çalgısal renklerin (*timbre*) ve uzalışın (*virtuosite*) yapısal öge olarak kullanımı, çalış çeşit ve kolaylıkları artırılmakla birlikte tınlayışları değişik güzel

Nota 1

Hey gö—zel—ler gö—zel—le—ri gö—zel—le—ri gö—zel—ler

(dörtlü yukarıya aktarılmıştır)

lik ülkelerine göre çeşitlendirilmiş geniş bir çalgı dağarı (*repertoire*), değişik ortam ve amaçlara uygun olarak ve kendi içlerinde dengelenerek birleştirilmiş seslendirme takımları (koro, orkestra, bando, vb.), çalgıya özgü yazım, çalgılama ve orkestralama, pek çeşitli örgü, biçim, biçem ve yaratı türleri de yer alır. Çokseslilik II'ye eklenen bütün bu olanaklar üstelik zamanla belirleyici olmaya başlamış, gerçekte çoksesli II olmayan bir musikiye bile çokseslilik III damgasını vurmayı başarmıştır: Tıpkı bir hırkadan sökülmüş yün ipliğin örgü izlerini taşıması gibi, sözgelimi Debussy'nin eşliksiz tek bir flüt için yazdığı, dolayısıyla çoksesli II olması teknik açıdan sözkonusu olmayacak bir musiki parçası çoksesli III mukisinin en gözde örneklerinden sayılmaktadır.

Bundan sonra kısaca *çokseslilik* olarak anacağımız "çokseslilik III", musiki yaşamına vazgeçilemez iki özellik kazandırır: Musikinin kâğıt üzerinde saptanması ve uzmanlaşma. 15. yüzyıldan sonraki biçimine nota yazısı dediğimiz musiki yazısının zorunlu ve sürekli olarak kullanımının tıpkı çokseslilik gibi 9. yüzyılda başlaması bir raslantı değildir: Pek değişik olanakları değerlendirmesiyle karmaşıklaşan musiki artık bellekte güvenle saklanamayacağından, daha yaratma süreci içinde kâğıda aktarılması, gerektiği oradan okunup anımsanması bir zorunluk olmaktadır. Öte yandan, olanak çeşitliliğinin yol açtığı uzmanlaşma da kendini kavram ve terimlerin çokluğunda, sanatçı eğitiminin çetinleşmesinde ve sanatçılar arasındaki ayrıntılı işbölümünde açıkça belli eder: Sözgelimi yetkin bir şarkıcının geleneksel Türk sanat musikisinin sayıları on bini aşan tüm sözlü yaratılarından herhangi birini seçip seslendirebilmesine karşın bir "Heldentenor" yalnız Wagner'in ve onu izleyenlerin operalarında yalnız ince erkek sesi için yazılmış rollerden yalnız "yiğitçe" olanlarını üstlenebilir.

Çokseslilik ve tekseleslilik başlı başına birer değer ölçütü değildir: Tıpkı her yağlıboya tablonun her karakalem resme, her perspektifli çizimin her minyatüre üstün olduğu söylenemeyeceği gibi, örneğin her çoksesli musikinin her tekselesli yaratıdan daha değerli, daha üstün ya da güzel olduğu da söylenemez. Sanatta sınırlı olanakla "özgün güzel" yaratmak elbet daha zor olduğundan, tekselesli parçalar eğer kısaysa daha doğal, daha arı ve

Grafik 1

Basamaklar

7. (do)	he-	de	bü-	bü-ül	te-	ya-ri-	
6. (si)		ri-	bir	ül-	o-	ri	min
5. (fa)	Se-		gö-	el-			in-da
4. (sol)		gö-	ler	ze-	gö-	el-	
3. (fa)		zel-		le-	ze-		
2. (mi)				ri		le-e-	
1. (re)	Hey					ri	ze-el
							ler

Grafik 2

Ezgi:	1-4-3-4	5-4-5-3-2	4-3-4-2-1	3-2-1	
Eşlik:	5 1	5 7	6 6	5 7	5 1

duru, uzun ve büyüke yalnızlığı içinde daha soylu ve ulu izlenimi yaratabilir. Bununla birlikte tekseleslilik sınırlı olanaklarla yetindiğinden, kolayca kendini yinelenemeye, tekdüzeliliğe dönüşebilir. Tekselesliliği olanaklarından biri olarak gören, ama katıksız tekselesliliğin kolayca koruyabildiği perde (ses) ve çığır (makam) çeşitliliğini belli bir gelişmenin zorlamasıyla 17. yüzyılda bırakan çokseslilik ise gene de büyük çeşit bolluğu gösteren olanaklarını karmaşık birleşimlerde kullandığında, gerek yaratıcıdan, gerek seslendirici ve dinleyiciden daha yüksek bir düşünsel düzey ister.

Osmanlılarda Çoksesli Müzik

Osmanlı sarayının çoksesli musikiyle tanışmasına ilişkin en eski bilgi 16. yüzyıldan kalmadır: Fransa kralı I. François'nın 1543 Antlaşması nedeniyle gönderdiği, ancak I. Süleyman'ın "şarap kullanma özgürlüğünden kaynaklanacak düzensizlik gibi bu musikinin yerleşmesi de savaşçılık ruhunu bozar" düşüncesiyle geri yolladığı söylenen çalgı takımından bize kalan tek iz, "Frenk (Avrupalı) işi" 3/4'lük ölçüden esinli "*freng-çîn*" usulü oldu. Sonraki yüzyıllarda, aralarında İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth'in gönderdiği org da bulunan nice Avrupa çalgısı ve çalgıcısı Osmanlı kentlerinde sanatlarını tanıtmış, ama hiçbiri benimsenmemiş, kalıcı bir iz bırakmamıştı.

III. Selim gününde yarım kalan bir girişimden sonra çoksesliliğin II. Mah-

mud'ca kesin olarak benimsenmesi ve saray ile ordudan başlayarak ülkeye yerleşmesi 1826'da Yeniçeri Ocağı'na duyulan tepkinin sonucudur: Yozlaşmış ocağın kökünü kurutmak için kışlaların topa tutulması ve ülkenin her köşesindeki yeniçerilerin yakalanıp yok edilmesiyle yetinilmedi; anısını da kazımak için sözgelimi Yeniçeri tulumbacılarının Bayezit'teki yangın kulesi yıktırılıp az öteye yenisi yaptırıldı, bu arada da mehterhaneler kaldırılarak yerine Avrupa örneği boru takımları kuruldu, böylece de çoksesliliğin Türkiye'de köprübaşı kurabilen ilk türü açık hava musikisi, çalınıp dinlenen ilk parçaları da yürüyüşlük (*marcia*) ve boru havalarının yanı sıra *vals*, *ecossaise*, *mazurka*, *polka* gibi oyun havalarıyla operalardan düzenlemeler oldu. Öte yandan, çoksesliliğin devletçe çap, nitelik ve koşulları gerçek boyutlarında bilinmeden, salt mehtere karşıt bir seçenek olarak ve yeni orduya Avrupa'dan aktarılıp uyarlanan donatım, biçim ve eğitimin bir parçası sayılarak benimsenmesi gibi, saray ile ona yakın aileler de çoksesliliği özenilen Avrupa örneği yaşamın bir parçası, giyim-kuşamdan ev eşyalarına, selâmlaşmadan eğlenmeye dek uzanan "*alla franca*"lıklarının bir ögesi sayarak benimsediler; 19. yüzyıl Avrupa evinin varlık simgelerinden olan piyanoya özel ilgi gösterdiler ve açık hava takımlarından dinledikleri parçaları zaman zaman keman, viyolonsel ya da flütün de katılmasıyla piyanoda seslendirerek "salon musikisi" yaptılar.

ÇOKSESLİLİK: Yazara göre, çokseslilik, müsiki yaşamına vazgeçilmez iki özellik kazandırır: Müsikinin kâğıt üzerinde saptanması ve uzmanlaşma. Olanak çeşitliliğinin yol açtığı uzmanlaşma, kendini kavram ve terimlerin çokluğunda, sanatçı eğitiminin çetinleşmesinde ve sanatçılar arasındaki ayrıntılı işbölümünde açıkça belli eder. Idil Biret, Lincoln Center'daki konserinden sonra.

Saraydaki içoğlanlarından (Enderun ağalarından) oluşturulan ilk boru takımı arası iki yıl geçmeden bir bandoya dönüştürüldüğü gibi, birkaç yıl sonra takıma orkestra çalgıları da eklendi; böylece ilk (ve 1944'c dek tek) Türk orkestrası kurulmuş oldu. İlginin giderek artması üzerine aralarında Liszt ve Vieuxtemps gibi dünyaca ünlüleri de bulunan birçok sanatçı sarayda ve konaklarda sanatlarını dinlettiler, Avrupa'dan çoğun birkaç aylığına gelen opera ve operet takımları İzmir ve İstanbul'da gösteriler sundular; ilki 1850'de kurulan mağazalar çok sayıda çalgı (yalnız piyanolar yılda 400 kadar) getirttiği gibi, yaprak ve defter biçimi-

minde altı bin kadar nota yayımladı; nice sanatçı ve öğretici İstanbul, İzmir ve Trabzon gibi kentlere yerleşerek özel dersler verdiler.

Açıkhava ve salon müsikişi ile opera türlerinden sonra 19. yüzyıl sonlarında operet, eşlikli koro, Barok çalgılarla oda müsikişi gibi çoksesli türler de görülme-ye, halka açık düzenli orkestra dinletileri verilmeye başlandıysa da, bu etkinlikler genellikle Türk olmayan sanatçı ve sanatseverlerce gerçekleştirilmekte ve izlenmekteydi. Müsikiye örgün eğitim içinde yer verilmesi (1915) ve halka açık ilk müsiki okulu ("Darülelhan", 1917) ise doksan yıllık bir gecikmeyle ele alınabildi.

Cumhuriyet Döneminde Devletin Müsiki Politikası

Cumhuriyet yönetiminin kurulduğu yıl Ziya Gökalp'in Ankara'da yayımlanan *Türkçülüğün Esasları* adlı kitabında, her ikisini de 19. yüzyıl Fransız yazarlarından alıp uyarladığı iki savı yer alıyordu: *Bugün geleneksel Türk sanat müsikişi olarak anmakta olduğumuz müsinin Bizans'tan aktarılmış bir "Doğu müsikişi" olduğu inancı ve yeni Türk müsikişini yaratma için halk ezgilerinin derlenip çoksesli teknikle işlenmesi gerektiği inancı.*

Türk okumuşlar arasında ayrıca çok-

sesli muskide en yüksek türün opera olduğu, yeni Türk musikisinde ulaşılabilecek en yüksek ereğin ulusal bir Türk operası olacağı görüşü de hayli yaygındı.

Harp Okulu öğrencisiyken arkadaşlarıyla kurdukları fasıl takımında şarkı okuduğunu, Sofya'daki ataşeliği sırasında opera gösterilerini merak ve beğeniyile izlediğini bildiğimiz Atatürk, cumhurbaşkanlığı süresince verdiği söylev ve demeçlerde en az sekiz kez musiki konusuna değinmiş; Ziya Gökalp'in ileri sürdüğü iki savı yincediği gibi, Fransız düşünür Montesquieu'nün "*Bir ulusun musikideki durumuna önem verilmezse, o ulusu ilerletmeye olanak yoktur*" sözünü doğru bulduğunu ve benimsediğini belirtmiş; bu görüşü daha 1925'te "*Musikisiz hayat zaten olamaz. Yalnız musikinin türü irdelenmek gerekir,*" biçiminde üstü kapalı olarak anımsattıktan sonra 1934'te TBMM'yi açarken "*Bir ulusun yeni değişikliğinde ölçü, musikide değişikliği alabilmesi, kavrayabilmesidir*" sözlerini açık ve kesin olarak vurgulamıştı.

Bütün çağdaşları gibi "*şark musikisi*" olarak adlandırdığı geleneksel Türk sanat musikisi, Atatürk'e göre, yeni Türk toplumunun çok gelişmiş ruhunu ve duygularını tatmine yetmeyen, basit bir musikiydi. "*Bugün acuna dinletmeye yeltenilen*" bu musiki "*yüz ağartacak değerde olmaktan çok uzak*" olduğu, doğuştan şen ve canlı olan Türk'e uymadığı için bir yana bırakılmalı, onun yerine "*ulusal, ince duyguları, düşünceleri anlatan yüksek deyişleri, söyleyişleri*" toplayıp bu halk ezgilerini "*bir gün önce, genel son musiki kurallarına göre*" işleyerek "*Türk ulusal musikisinin*" yükselmesi, evrensel musikide yerini alması sağlanmalıydı.

Musiki Devriminin İlk Evresi (1924-1934)

Atatürk'ün Türk ulusal musikisi konusundaki görüşleri Cumhuriyet henüz altıncı ayını doldurmadan bir devlet politikası niteliğine bürünüp, uygulamalara ölçüt oldu; 1934'ten başlayarak da genç devletin "*inkılâplarından*" (1935'ten başlayarak "*devrimlerinden*") biri sayıldı: Yaklaşık yüz yıllık geçmişi bulunan saray orkestra ve bandosu (Muzika-i Hümayün) Ankara'ya aktarılıp adı Riyaseticumhur Musiki Heyeti'ne dönüştürüldü (Nisan 1924); bu takımın üyelerinden bir bölümüne öğreticilik görevi de verilerek Musiki Muallim Mektebi açıldı (Eylül 1924) ve böylece ortaöğretime çoksesli musikiyi yerleştirecek öğretmenler yetiştirilmeye başlandı; yeni Türk musikisinin yaratılmasında gerekçeler olarak kullanılacak halk ezgilerinin toplanması için ilki 1925 Ağustosunda gerçekleştirilen derleme gezileri yapıldı ve notaya alınan ezgiler defterler biçiminde yayımlandı; ilki 1925'te açılan yarışma sınavlarıyla devletçe sanatçı ve öğretmen olarak yetiştirilmek üzere Paris, Berlin, Budapeşte ve Prag'a 10 kadar genç gönderildi; 1917'de kurulmuş Darüelhan'ın "*Doğu musikisi*" bölümü 1926 sonlarında kaldırılarak okulun adı İstanbul Belediye Konservatuarı'na çevrildi, burada ve örgün öğretim okullarında geleneksel musikinin ve çalgıların öğretimi yasaklanmakla birçok ud ya da tanbur sanatçısı viyolonsel, keman gibi Batı çalgılarına yönlendirildi; İstanbul Belediyesi'nin 1927'de kurduğu Şehir Bandosu gibi, birçok kent ve kasaba da belediye ya da dernek bandoları oluşturuldu; devlet çoksesli musikinin teinell

ÇOKSESLİ MUSİKİNİN ÖNCÜSÜ: İkinci Mahmut, Yeniçeri Ocağı ile birlikte Mehterhane'yi kaldırarak yerine Muzika-i Hümayün'u kurdu. Bu kurumun orkestrası, bandosu ve öğretim elemanları ile oluşmasını sağlayan, 1828'de Padişahın davetlisi olarak İtalya'dan İstanbul'a gelip son yirmi sekiz yılını burada geçiren Donizetti Paşa'dır (1788-1856). Türkiye'de çoksesli musikinin, ünlü İtalyan bestecisi Geatano Donizetti'nin ağabeyi olan ve Mahmudiye, Mevdiye Marşlarıyla başka birtakım eserler besteleyen Donizetti Paşa (Giuseppe Donizetti) ile başladığı kabul edilmektedir.

kuram kitaplarını yayınladı (1928-30); 1932'den başlayarak bütün ülkede kurulan halkevlerinde halkın çoksesli musiki eğitimi doğrultusunda koro, mandolin takımı ve benzeri çalışmalar ele alındı.

Bütün bu girişimler için uygun bir kamuoyu oluşturulmasına da özen gösterildi: Atatürk, konuya birkaç söylev ve demecinde değindiği gibi (en önemlisi 1928 Sarayburnu söylevi) 1926-27 yıllarında İstanbul basınında haftalarca süren bir Doğu musikisi-Batı musikisi (alaturka-alafranga) tartışması da derin izler bıraktı.

Devletçe benimsenen politikanın bu uygulamaları onuncu yılını doldurduğunda, 1934'ün ilk yarısı, artık Ankara ve İstanbul'da birer musiki okulundan, Ankara'da birer dinleti orkestrası ile bandosundan, İstanbul'da bir yaylı orkestrasından, bir hayli belediye ve dernek bandosu ile bir o kadar da okul ve Halkevi korosundan, Avrupa'da öğrenim görüp dönmüş ve içlerinde sekizi çoksesli musiki yazmayı yetkin öğreticilerden öğrenmiş yirmiye aşkın sanatçı ve öğreticiden bireşme bir birikim oluşmuş, artık sıra yeni bir atılıma, en az yarım yüzyıldır gönüllerde yatan, Ankara'nın daha ilk kent planında (H. Jansen, 1928) yeri belirlenmiş bulunan ereğe ne kerte yaklaşıldığını ölçmeye gelmişti: İlk ulusal Türk operası yaratılıp sunulacaktı.

Atatürk'ün konularını önerdiği ya da uygun gördüğü, hazırlanan taslakları kendi el yazısıyla işleyip düzelttiği sözler üzerine üç opera yazıldı. Bunların birincisi, Türk ve İran uluslarının kardeşliklerini simgeleyen *Özsoy* operası, 1934 Haziranı'nda Atatürk ile konuğu İran Şehinşahi Rıza Şah Pehlevi'nin katında Ankara Halkevi'nde oynandı. İlk oluşu, birkaç haftalık pek kısa bir sürede hazırlanışı ve birtakım engellemeler yüzünden derleme bir koro ve orkestrayla seslendirilmek zorunda kalınışı gözönünde bulundurulurken, kusurları hoşgörülle karşılandı. Bu coşkulu havanın haftası dolmadan TBMM, "*Millî Musiki ve Temsil Akademisi*" yasasını onayladı.

Atatürk, 1 Kasım günü TBMM'ni açış söylevinde "*Bugün dinletmeye yeltenilen musiki yüz ağartıcı değerde olmaktan uzaktır. Bunu açıkça bilmeliyiz,*" sözleriyle konuya en yüksek kürsüde değinince, İçişleri Bakanlığı'na bağlı Basın Müdürü'nün önerisi, Bakanın da uygun görmesiyle hemen o gün Türkiye'deki her iki radyonun yayınlarında geleneksel Türk

sanat musikisi kaldırıldı. Kültür Bakanlığı da ayın sonlarına doğru ilk toplantısını yapan on beş üyeli bir kurula musiki devriminin programını hazırlama görevini verdi. Ancak zaman zaman Bakanın da katıldığı yoğun görüşmelere karşın anılmaya değer öneriler üretilemeyince ilk düş kırıklığı yaşandı.

Bu arada hazırlıkları ilerleyen *Bayönder* operası başlangıç bölümüyle *Taşbebek* operasının tümü Atatürk'ün Ankara'ya gelişinin yıldönümünü kutlama törenleri çerçevesinde, 27 Aralık 1934 günü oynandığında devletin ileri gelenleri ikinci büyük düş kırıklığına uğrayarak ayrıldılar. Partisi, hükümeti ve akademik sofrasıyla iktidarın görüşlerini yansıtan *Ulus* gazetesinde çıkan eleştiriler, açık yürekli bir durum değerlendirmesinden sonra, musiki devriminin yeni programını özetliyordu: Kendilerine bunca umut bağlanmış gençler, devrimi kavrayacak, yürütülüşünü tasarlayıp örgütleyecek ve başarıya ulaştırarak anlayış ve hazırlıkta yetişmemişlerdi; yeni Türk toplumunun yaşama sevincini yansıtacak ve pekiştirecek, dar değil, en geniş anlamıyla çoksesli bir ulusal musiki yaratmaları beklenirken fildişi kulelerinde "ilerici sanat" yapmaya yeltenmişlerdi. Özlenen erek ile eldeki olanaklar arasında henüz bir uçurum bulunduğu, musiki devriminin harf ya da şapka devrimi gibi bir çırpıda yapılamayacağı, örneğin dil ya da din devrimleri gibi uzun hazırlık, eğitime ve benimsetme evreleri gerektirdiği kanıtlanmıştı. Sorun ancak bilinçli, bilgili ve sabırlı bir çalışmayla, uzunca bir sürede çözümlenebilecekti.

Musiki Devriminin İkinci Evresi (1935-1950)

Avrupa'da musikinin tekniğini öğrenmiş olmanın dışında deneyim ve birikimleri henüz yok denecek kerte az olan, yaşları 25 ile 30 arasında değişen gençlerden musiki devrimi için ancak yabancı bir uzmanın yönetim ve gözetiminde yararlanılabileceği görüşüne varıldığında, özellikle Almanya ve Sovyetler Birliği konuyla ilgi gösterdi. SSCB aralarında Dimitri Şostakoviç, David Oystrah, Lef Oboşin ile opera, balet ve orkestra sanatçılarının bulunduğu 13 kişilik bir grupta Ankara, İzmir ve İstanbul'da bir ay süren bir gövdegösterisi yaptıysa da, daha önce yükseköğrenime yabancı öğretim üyeleri sağlamada olduğu gibi Almanya yeğlendiğinden, ünlü orkestra yönetme-

ni Wilhelm Furtwangler'in önerisine uyularak Paul Hindemith ile anlaşma yapıldı. 1935-37 yıllarında dört kez gelecek toplam beş ay çalışın bu seçkin düşünür-sanatçı üç kitap biçiminde çoğaltılan bir dizi öneri ve rapor sundu, devletçe uygun görülen uygulamaları gerçekleştirecek yirmi kadar yabancı uzman ile araç ve gereçleri seçti, yapılanları gözetip denetle-

di, ayrıca sanatçı ve öğretmen olarak da etkinliklerde bulundu.

Bir yandan Hindemith'in Hitler'cilerle bağdaşamayıp ABD'ne yerleşmesi ve kopan II. Dünya Savaşı sonucu artık Türkiye'ye uğrayamaması, öte yandan gönülsüzlük ya da kişisel çıkar gibi nedenlerle kimi yerli musikicinin gizli ya da açık direniş göstermesi, baltalamalara

TRÈS MOUTARDE.

(MÖSTRICHTOPP)

One ou Two-Step

CECIL MACKLIN.

EDITION
S. CHRISTIDIS
215 Grand Rue de Péra 215
CONSTANTINOPLE

OSMANLILARDA SALON MUSİKİSİ: Çoksesli musiki Türkiye'ye marşlar ve boru havalarının yanı sıra mazurka, polka vb. oyun havalarıyla girdi ve alafrangalığın bir ögesi olarak henimsendi. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ise piyanoya özel bir ilgi gösterildi. İstanbul Beyoğlu'nda ve İzmir'de kurulan mağazalar çok sayıda çalgı (yilda 400 kadar piyano) getirttikleri gibi, yaprak ve defter biçiminde 6 bin dolayında nota yayımladılar.

HALKEVLERİNDE MUSİKİ: 1932 yılında kurulmaya başlayan Halkevleri, halkın çoksesli müzik eğitime yönelik çalışmalar da yaptı. Korolar oluşturdu, mandolin takımları, bandolar kurdu. Bu girişimler, kamuoyu oluşturulmasını da sağladı.

kalkışması, hatta -orkestrada yaşandığı gibi- toplu başkaldırmaya gidilmesi yüzünden Hindemith'in önerilerinden bir bölümü, özellikle altyapı ve tabana ilişkin olanları gerçekleştirilemedi.

Bununla birlikte, Alman ve Avusturyalı uzmanlardan çoğunun görevlerini sürdürdüğü 1946 yöresine dek büyük bir gelişme sağlandı: Daha Atatürk'ün sağlığında Ankara Devlet Konservatuarı açılıp öğretime başladı (Ekim 1936); eski Müzik Muallim Mektebi yeniden düzenlenip bir bölüm biçiminde Gazi Eğitim Enstitüsü'ne bağlanarak Eduard Zuckmayer'in yönetiminde yoğrulacağı yeni yuvasına taşındı (Ekim 1938); 1933 yılına dek Millî Savunma Bakanlığı'na bağlı bulunan Cumhurbaşkanlığı Orkestrası 1934'te bağlandığı Millî Müzik ve Temsil Akademisi'nden de ayrılarak (Haziran 1936) başlı başına bir kuruluşa dönüştü

ve Dr. Ernst Praetorius'un yönetiminde tarihin en parlak evresine girdi; Ankara'daki iki okul ile orkestranın gereksinimleri bütün çalgı ve notalar sağlanarak verimli ve sağlıklı bir çalışmanın koşulları sağlandı; Türkiye'de bilimsel yöntemlerle yürütülmüş en büyük ezgi derleme çalışması başlatıldı (1937); orkestra izlenelerinde çağdaş yaratılar yer almaya başladığı gibi, Türk dinleyici ilk kez düzenli bir oda müzikisi etkinliğini izleme olanağı buldu.

Yeni ulusal müzikinin halkın gündelik gereksinimini karşılayabilecek nitelik ve nicelikte üretilebilmesine dek yıllar geçeceği 1935 başında kesinlik kazanınca, bu süre boyunca toplumu müziksiz bırakmamak için geleneksel müziklere ilişkin tutum ve önlemlerde değişiklik yapıldı: Her iki radyo ilk aşamada halk ezgilerini gene geleneksel biçim ve biçimde

yayımlamaya, ikinci aşamadaysa yayınlarında geleneksel sanat müzikisine de yer vermeye başladı. Atatürk, "yüz ağırtıcı değerinde olmaktan uzak" bulunduğunu bilmekle birlikte, geleneksel müziyi hor görmediğini kamuoyuna belirtmek amacıyla halka açık bir dinletide sahneye çiçek göndererek şarkıcıyı kutladı. Ayrıca, önceki yıllarda "şark müzikisi" terimiyle andığı geleneksel sanat müzikisini *Ulus* gazetesinde 1938 Ocağı başında yayınlattığı bir yazıda "eski müzikimiz" ve "klasik Osmanlı müzikisi" terimleriyle adlandırdığı gibi, bu müziyi geliştirerek çoksesli müziye ulaşmayı tasarlayan çabalara ilke olarak karşı olmadığını da sezdirdi; "bugünkü Türk kafası, müziyi düşündüğü zaman yalnız basit oyunlara yarayacak, insanlara basit ve geçici heyecan verecek müzik aramıyor. Müzik dendiği zaman yüksek duygularımızın, hayat

ve hatıralarımızın ifadesini bulan bir musiki murad ediyoruz" ve "musikiden beklediğimiz maddî, fikrî ve hissî uyanıklık ve çevikliğin takviyesi olduğuna şüphe yoktur," sözleriyle musiki devriminin ereğini bir kez daha tanımladı.

Cephedeki çadırında çoksesli musiki ile dinlendiği, devlet yönetiminin başında bulunduğu sürece işleri engel olmadıkça dinletileri ve opera gösterilerini sektirmeden izlediği, cumhurbaşkanlığı yıllarında viyolonsel dersi aldığı bilinen İsmet İnönü, özel ilgi göstererek musiki devriminin 1938-50 yıllarında da doğrultusunu değiştirmeden sürmesini sağladı: 1939 Eylülünde Askerî Muzikalar Ortaokulu açıldı ve bu okul 1949 Haziranı'nda Askerî Muzika Meslek Okulu'na dönüştürüldü; Atatürk devrimlerini TBMM çarısı altında çeşitli açılardan yadsıyanların karşı çıkmalarına rağmen, Devlet Kon-

servatuarı yasası geleneksel musikinın öğretimine yer vermeksizin kabul edildi (1940); bu yasa uyarınca kurulan Tatbikat Sahnesi Ankara ve İzmir'de Türkçe opera gösterilerini başlattı (1942); bu kuruluş, yedi yıl sonra yasayla Devlet Operası'na dönüştü (1949); çoksesli ulusal musiki yazılmasını özendirmek için İnönü Armağanı kondu ve ilk kez 1942'de F. Alnar, U.C. Erkin ve A.A. Saygun'a verildi; İ. Küncer yönetimindeki Cumhurbaşkanlığı Armoni Muzikası ile Dr.E. Praetorius'un yönettiği Cumhurbaşkanlığı Filarmoni Orkestrası, Ankara Radyosu'ndaki haftalık canlı yayınlarında sundukları yüksek nitelikli seslendirmeleriyle yurt dışında bile dinleyici çekti; bu radyoda ayrıca birer Dörtsele Koro ile Mandolin Takımı kurularak (1944) yayınlara katıldı; *Bir Marş Öğreniyoruz* gibi programlarla halkın musiki eğitimine yö-

nelik çalışmalar yapıldı; İstanbul Belediye Konservatuarı'nda 1934'ten beri düzenli etkinlik gösteren yaylı orkestrası 1944'te İstanbul Şehir Orkestrası'na dönüşerek C.R. Rey yönetiminde gelişti; özel bir yasayla (1948) önce 8 yaşındaki İdil Biret ile 12 yaşındaki Suna Kan'ın, sonraki yıllarda daha on kadar "harika çocuk"un Paris'te piyano ya da keman sanatçısı olarak yetişmesi sağlandı. -

Musiki Devriminden Yüzçevrilmesi (1950'den Günümüze)

Musiki devriminin bir devlet politikası olarak yürütülmesi, 1950 Mayısı'ndaki iktidar değişikliğiyle sona erdi; çokseslilik artık toplumun "maddî, fikrî ve hissî uyanıklık ve çevikliği"ni sağlamada bir araç, devletin toplumu ulaştırmak istediği bir erek olarak değil, tıpkı 19. yüzyıldaki gibi "Batılı" ya da "uygar" bir ülke görünümü vermek için başvurulmuş başlıca öğelerden biri olarak değerlendirilmeye başlandı. Devlet çoksesli musikiye genellikle ancak Türkiye'nin "uygarlık yolunda aşığı büyük yol"un bir kanıtı olarak kullanabildiği ölçüde ilgi gösterdiğinden, bir yandan opera, balet ve orkestra gibi seslendirme kurumlarını Ankara'dan sonra İstanbul ve İzmir'de de kurup bunlara cömertçe ödenek ayırır ve yaratıcı ve seslendiricilerin başarılarını yurtdışında da sergileyerek "yüzümüzü ağartmaları" için yerli sanatçı, koro ve orkestraları yurtdışına göndermeyi ya da Avrupa ve Amerika'dan koro ve orkestralar kiralamayı bile göze alırken, öte yandan sağlıklı bir musiki yaşamı için zorunlu önlemlerin hiçbirini almadı. Özellikle altyapıyı tamamlamaya yönelik hiçbir yatırım yapmadığı gibi, gerek örgün ve yaygın eğitimde, gerek tekeline elinde bulundurduğu iletişim araçlarında çoksesliliğin topluma benimsetilmesi ve yaygınlaştırılmasına yönelik hiçbir uygulamayı sürdürmedi.

Devrim karşıtlarının üstünlük sağladığı on yıllık dönemden (1950-60) sonra ipi koptuğu yerden düğümlemeye birkaç kez fırsat doğduysa da özellikle VII. Millî Eğitim Şurası (1962), Müzik ve Sahne Sanatları Danışma Kurulu (1964) ve Devlet Planlama Teşkilatı'nın gerek Beş Yıllık Plan'larında (ilki 1963-67), gerek yıllık programlarında ileri sürülen öneriler yürütmenin tutumunda bir değişiklik sağlamadı; üstelik musiki yaşamının çeşitli kesimlerine ilişkin yetkiler giderek dağıldığından, kurumlar arasında eşgüdümle-

ÖZEL YASA İLE...: 1948 yılında çıkarılan *Harika Çocuklar Yasası*, çoksesli müziğe yönelik devlet desteğinin somut örneklerindedir. Bu yasa uyarınca önce 8 yaşındaki *İdil Biret* (fotoğrafıta, ortada) ile 12 yaşındaki *Suna Kan* müzik öğrenimi için Paris'e gönderildiler. Sonraki yıllarda daha on kadar "harika çocuk" un piyano ya da keman sanatçısı olarak yetişmesi sağlandı. İleriki dönemlerde ise, bütçenin ilgili bölümüne ödenek konulmadığından, bu yasa işletilemedi.

gidilmesi ve ülke çapında bir genel politikanın verimli biçimde uygulanması olanakları bütübütün zayıfladı: TRT'nin kurulmasıyla (1964) radyo (ve 1968'de başlayan televizyon) yayınları hükümet denetiminden çıktı. İlk ve ortaöğretimdeki musiki eğitimi, halk eğitimi çerçevesindeki musiki çalışmaları ve musiki ve meslek eğitiminin bir bölümü (öğretmen yetiştirilmesi) Millî Eğitim Bakanlığı'nda kalırken, meslek eğitiminin öteki bölümü (sanatçı yetiştirilmesi) ile seslendirme kurumları Kültür Bakanlığı'nın yetkisine verildi (1971). Daha sonra her iki meslek eğitimi bakanlıklardan alınıp üniversitelere bağlanmakla birlikte (1982) konservatuvarlar Güzel Sanatlar Fakültelerine, öğretmen yetiştiren birimler Eğitim Fakültelerine düştü. Ayrıca, seslendirme kurumlarının eğitim değil tanıtma aracı sayıldığı, bağlı buldukları Kültür Bakanlığı da Turizm ve Tanıtma Bakanlığıyla birleştirilerek bir kez daha vurgulandı (1983).

Altyapı

Cumhuriyetin ilk 60 yılındaki çoksesli musiki yaşamı gözden geçirildikte, araç, gereç, uzbilgi, meslek eğitimi, örgütleme ve esirgeyici düzenleme olmak üzere altı

başlık altında toplanabilen altyapı sorunlarına çözüm getirmek için çeşitli girişimlerde bulunduğu, ancak bunların ya hiç başarıya ulaşamadığı, ya da kısa süren başarılı evrelerden sonra ya sona erdiği ya da yozlaşarak sürdüğü gözlemlenir. Altyapının genelde yok denecek kerte yetersiz oluşu çoksesli musiki yaşamının gelişip yaygınlaşmasını yüzyılın hele 2. yarısında pek olumsuz etkilemiş, bu durum ise altyapının özel kesimce sunu-istem düzeni içinde sağlanmasına da olanak vermemiştir.

Çalgı Dışalımı, Yapımı, Bakımı ve Onarımı: Bu konularda devletin alabildiği önlemler, biri 1936'da, öteki ondan çeyrek yüzyıl sonra iki Alman uzmanı getirtilip Ankara Devlet Konservatuvarı işliğinde çalıştırması, 1940'ların ortalarında Ankara 2. Erkek Sanat Enstitüsü'nde bir çalgı yapım ve onarım bölümü kurması ve üfleme çalgı yapımını öğrenmesi için 1950'de Almanya'ya gönderdiği bir uzmanın yetişmesini sağlaması ile sınırlı kaldı. Alman uzmanlar Ankara'daki işlikte çalgıların bakım ve onarımlarını gerçekleştirdikten başka "asistan" (kalfa) da yetiştirdiler ve Türkiye ormanlarını tarayarak özellikle telli çalgı yapımında kullanılabilicecek ağaçları belirlediler, Sa-

nat Enstitüsü içinde çalışmaya başlayan çalgı yapım-onarım bölümü kısa süre sonra Ankara Devlet Konservatuvarı'na aktarılacak örnek çalgılar (bir piyano, üç flüt, birkaç yaylı çalgı) ürettiği gibi on kadar genç yapımıcının yetişmesini, böylece üç kent konservatuvar, opera ve orkestralarında küçük işliklerin açılabilmesini sağladı. 1970'lerin sonunda çalgı yapım-onarımı bir konservatuvar öğretim dalına dönüştürülerek yetiştirilen gençlere diploma da verilmeye başlandı. Ancak çalgı üretim teknolojisinin Türkiye'de günümüz düzeyinde bilindiği, öğretildiği ve uygulandığı elbet söylenemez.

Görüldüğü gibi, devlet, ileri toplumlardaki okulların, seslendirme takımlarının ve halktan bireylerin çalgı edinme konusunda yararlandıkları koşulları Türkiye'de de sağlamaya yönelik bir girişimi gerçekleştirememiş, kendisi çalgı üretilip pazarlamadığı gibi, yüksek vergilerle ve hatta dışalım uzun süreler tümüyle önleyen yasaklamalarla etkili engelleyicilik yapmıştır. Bu sağlıksız durumun bugünkü (1984) boyutlarını belirtmek için maaşlı ve ücretlilerin alım gücü ölçek alındığında Türkiye'de çalgılara, komşu Avrupa ülkelerindekine oranla ortalama 20 kat fazla ödendiğini, sözgelimi Türkiye'de evine yeni bir çalgı almak isteyecek yüksek bir devlet memurunun orta nitelikte bir piyano için 20, fabrika işi sıradan bir keman için 2 maaş tutarı para ödemesi gerektiğini söylemek yeter.

Özel kesim, sürümü ve maloluşu gözetmek zorunda olduğundan ancak okul çalgılarının yapımına yönelebilmştir. İlk olarak Rüştu ve Ömer Özruna trampet, davul ve izci (avcı) borusu üreterek okullara ve orduya sattılar. Daha sonra çeşitli küçük işliklerde mandolin, 1970'lerden başlayarak tatlıflüt (Blockflöte), 1983'ten başlayarak Orif takımına uygun ağaçşıt (xylophone) ve çelikaşıt (Glockenspiel) üretildi.

Çoksesli Nota Yayımı: 19. yüzyılın 2. çeyreğinden beri salon musikisi türünden piyano ve keman-piyano parçaları ile birkaç tane de keman, piyano ve gitar öğretici "okul" yayınlanmışken, 1934'ten başlayarak Devlet Matbaası, Papajorjü Yayınevi, CHP Halkevleri Bürosu, Ses ve Tel Birliği ve kimi kişilerce tek-tük de olsa daha nitelikli parçaların yayınlandığı görüldüyse de çoksesli musiki yaşamında 1950'de başlayan gerilemeyle bu tür yayınların eğrisi yükseleceğine düşüş gös-

terdi. Çoksesli yeni Türk sanat musikişinin örneklerini uluslararası ölçütlere uygun olarak basıp yayınlayacak bir devlet kuruluşunu oluşturmak amacıyla 1949'da İtalya ve İngiltere'de, daha sonra Almanya'da birer uzmanın yetişmesi sağlandıysa da nota basım ve yayınevi kurulamadı, Ankara Devlet Konservatuvarı'nda kurulan iki odalı bir ışıkta 100 kadar parçanın uluslararası standarta uygun bir elyazısıyla temize geçirilmesi ve az sayıda (birkaç 10) çoğaltılması otuz yılda gerçekleştirilen tek başarı oldu. Notaların çok sayıda basılması ve satılması gerçekleştirilemediğinden (yalnız Muammer Sun'un "Solfej I" başlıklı öğretici çalışması Devlet Kitapları Döner Sermayesi'ne aktarılarak bastırılması ve satışa sunulması sağlandı) bu çabanın musiki yaşamına katkısı harcanan emekle oranlanamayacak kerte küçük kaldı. Konservatuvarlarda 1970'lerin sonunda açılan nota yazımı bölümleri bu alanda ilk kez

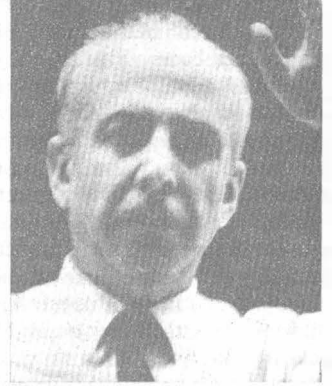
öğrenci yetiştirmeye de başladı. Ancak özel kesimce de anılmaya değer nitelik ve nicelikte nota üretilmeyişi, yurtdışından getirilenlerin ise çok pahalıya çıkması yüzünden Türkiye'de bugün nota satışı yok denecek düzeyde bulunmakta, nota gereksinimi çoğun fotokopilerle karşılanmaktadır.

Bilgi Birikimi ve Akışı: Müzik yaşamında düzeyin sağlıklı bilgi birikimine ve akışına bağlı olduğu gerçeği henüz bilinçlere yerleşmediği için Türkiye'de hele çoksesli müzik konusunda bilgi ve belge derleyip saklayacak, işleyecek ve yaygınlaştıracak özel arşiv, müze, kitaplık, notalık, ses belgeliği (phonotheque), araştırma, yayın ve ödünçverme kurumları kurup yaşatma yolunda kamunun bir girişi olmamış, kimi kişilerin asıl görevleri dışında Ankara Devlet Konservatuvarı'nda, Millî Kütüphane'de (Ankara), TRT merkez örgütü ve radyoevlerinde, Ankara ve İstanbul Devlet operaevlerin-

de başlattığı çalışmalar yöneticilerin değişmesiyle kısa süre sonra durmuş, hatta çoğun yapılanlar izi kalmamacasına yokedilmiştir. Paul Hindemith'in 1935-37 yıllarında Millî Eğitim Bakanlığı'na sunduğu ve Almanca aslını mumlu kâğıtla çoğalttırarak üç kitap biçiminde dağıttığı raporların daha 1950'lerde bile hiçbir kamu kuruluşunda bulunmadığı, özel girişimle 1983'te Almanya'dan getirilip yeniden çevrilerek yayımlandığı gözönüne alınca bu konudaki saksaklamaların boyutları açıkça anlaşılır. 1963'te kurularak 1977'de Ankara'dan İzmir'e aktarılan ve yasal açıdan ancak kişi malı bir kitaplık-belgelik niteliğinde olan Türk Küğ Belgeliği de pek sınırlı olanaklarla çalıştığından belge ve veri derleyip kullanıma sunma çalışmasının ötesinde 20 yılda ancak 11 kitap, 5 yıllık ve 15 dergi sayısı çıkarabildi, 4 de sergi gerçekleştirdi. Bilgi birikimine ve akışına bir ölçüde katkıda bulunan aylık sü-

ÇALGI YAPIMI: 1936 yılından başlayarak, çalgı yapımı konusunda birtakım çalışmalarda bulunulmuştur. Çalgı yapım ve onarımının bir konservatuvar öğretim dalına dönüşmesi, 1970'lerin sonunda mümkün olabilmektedir. Yine de, çalgı üretim teknolojisinin gerektiği ölçüde bilindiği, öğretildiği ve uygulandığı söylenemez.

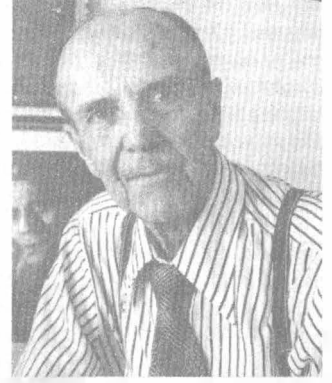
“TÜRK BEŞLERİ”: 1940’ların ortalarında adlarını en çok duyuran beş genç besteci, “Türk Beşleri” olarak anılıp tanıtıldı. Bunların her birinin değerli sanatçılar olduğu kabul edilmekle birlikte, elbirliğiyle çalışıp ulusal bir ekol oluşturmadıkları için, bu adlandırmanın bir özlemi dile getirmekten öte anlam taşımadığı öne sürülmektedir. (Soldan: Necil Kâzım Akses, Adnan Saygun, Ulvi Cemal Erkin, Hasan Ferit Alnar, Cemal Reşit Rey).

relilerden özellikle *Musiki* (1931), *Müzik ve Sanat Hareketleri* (1934-35), *Müzik Görüşleri* (1949-52), *Filarmoni* (1949-51), *Opus* (1962-65), *Ankara Filarmoni* (1964-77) ve *Orkestra* (1962’den beri) dergileri hep kişisel çaba ve özverilerle işlevlerini yerine getirebildi.

Meslek Eğitimi: Musiki yaşamına yaratıcı ve seslendirici sanatçılarla eğitici, öğretici, kütüphaneci, derlemeci ve araştırmacılar yetiştirecek *meslek eğitimi* alanında ilk girişim, ortaöğretimde çoksesli musikiyi aşılacak öğretmenleri yetiştirmek amacıyla 1924 yılında Ankara’da Musiki Muallim Mektebi’nin (1935’ten başlayarak Müzik Öğretmen Okulu) açılmasıdır. 1938’de Ankara Devlet Konservatuarı’ndan ayrılıp Gazi Eğitim Enstitüsü’ne bir bölüm olarak bağlanan bu kuruluş Eduard Zuckmayer’in yönetiminde çalıştığı 31 yıl boyunca en verimli ve başarılı evresini yaşadı. Öteki eğitim enstitülerinde de açılan 6 bölümün ve 2 hazırlık seminerinin çalışmalarına karşın ortaöğretim gereksindiği öğretmenler nicelik ve nitelik bakımından karşılanamadı. Bugün yaklaşık 8500 olarak hesaplanan gereksinime karşın 1539 öğretmen görev yapmakta, bölüm sayısı dörde (Ankara Gazi, İstanbul Atatürk, İzmir Buca, Bursa Uludağ) düşmüş bulunmaktadır.

Yaratıcı ve seslendirici sanatçılar yetiştirmek için 1936 Ekimi’nde öğretime başlayan Ankara Devlet Konservatuarı’nı 1954’te İzmir Müzik Okulu (1958’den beri Konservatuar) ve 1969’da İstanbul Devlet Konservatuarı izledi. 1917’deki

kuruluşundan kısa bir süre sonra kapanan, 1923’te yeniden açılan Darüelhan (1926’dan başlayarak İstanbul Belediye Konservatuarı) da yapısı değişik olmakla birlikte meslek eğitimine değerli katkılarda bulundu. Özellikle Ankara ve İzmir konservatuarlarında çok sayıda yabancı öğreticinin çalıştığı evrelerde (1970 öncesi) oldukça nitelikli yetişen genç sanatçıların birçoğu Avrupa ve Amerika’da ek öğrenim gördü, bu arada bir orkestra oluşturacak kadarı oralara yerleşti. Askerî bandoların gereksinimi olan, ayrıca sivil bandolara da emek veren çalışanlar 1949’da kurulmuş Askerî Müzik Meslek Okulu’nda yetişirken bu bandoların yönetkenleri eğitimlerini Ankara Devlet Konservatuarı’nda gördü. Bununla birlikte ülkenin seslendirici gereksinimi hiçbir zaman tür ve sayı bakımından belirlenmediği, yetişmeleri yıllara göre planlanmadığı için konservatuarlar bu açıdan yönlendirilmedi, ayrıca eğitim özellikleri meslek kültürü açısından dünya standartlarına ulaşamadı, seslendiriminde tınlattığı temizliği (intonation), parlaklık (brilliance) ile tınlayış ülküsüne (Klangideal) ve biçime sadakat gibi niteliklerin yanı sıra birlikte seslendirme alışkanlığı yerleşemedi. Bu gerçeklerin en çarpıcı kanıtı konservatuarlardan yeterli düzeyde piyanodan çalıştırıcı (korrepetitor), piyano eşlikçisi (accompagnateur) ve koro yönetkeni yetişememesi, eğitim ve seslendirme kurumlarında bu işlerle ya doğrudan yabancıların ya da yabancı ülkelerde yetişmiş Türklerin görevlendirilmesi-dir.

Musiki yaşamına gerekli olan kütüphaneci, derlemeci ve araştırmacıların yetiştirilmesi Hindemith’in önerilerinde de, daha sonraki planlamalarda da öngörülmemiş bu eğitimin ülkenin musiki kalkınmasında önemli bir temeltası olacağı meslek çevrelerinde bile anlaşılammıştır. Bu yüzden olağan araştırmacılık eğitimi gören ilk Türk ancak 1962’de ve ailesinin sağladığı olanakla Almanya’da doktorasını verebilmiş, 1972’de doçent, 1978’de de profesör olmuş, Türkiye’de lisans düzeyinde araştırmacılık öğretimi de ancak 1976’da ve raslantılar sonucu Ege Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi’nde başlayabilmiş, buna iki yıl sonra musiki kütüphaneciliği lisans öğretimi de katılmıştır. Türkiye’nin bu ilk ve tek Musiki Bölümü’nde tasarlanan musiki yazarlığı-eleştirmenliği ve ses mühendisliği lisans öğretimlerine olanaklar elvermediğinden başlanamamış, Yüksek Öğretim Kanunu’nun 1982’de başlayan uygulanması sonucu musiki kütüphaneciliği dalı kaldırıldığı gibi musiki araştırmacılığı dalında haftalık ders saatleri üçtebir oranında azaltılarak öğretimin niteliği ileri ülkelerdeki musiki liselerinin düzeyine düşürülmüştür.

Örgütler: Müzik etkinlikleri düzenleyecek ve destekleyecek, musikicilerin çıkarlarını kollayıp onları koruyacak dernek, birlik, sendika, vakıf ve benzeri *örgütler* sayıca az olduğu gibi müzik yaşamına katkıları da sınırlı kalmış, seslerini çoğun bir-iki yöneticinin çabaları oranında ve genellikle kısa süren evreler boyunca duyurabilmişlerdir. Sözgelimi üç kentteki orkestraların dinletilerini düzenleyip bilet gelirleriyle gereksinimleri karşılamak düşüncesiyle kurulan İstanbul, Ankara ve İzmir Filarmoni dernekleri zaman zaman dergi de yayınlamış (*Filarmoni, Ankara Filarmoni, İzmir Filarmoni*), yarışmalar düzenlemiş, ödül ve burslar vermiş, az sayıda çalıcıdan oluşan orkestraların yurtiçi dolaşlarında seslendirebileceği yeni yaratılar ısmarlamış bulunuyorlar. Özellikle Alman, Avusturya, Fransız, İngiliz ve İtalyan kültür temsilciliklerince getirilen yabancı sanatçı ve toplulukların dinletilerini de düzenleyen bu üç dernekten başka Eskişehir, Mersin, vb. filarmoni dernekleri, Ses ve Tel Birliği (Ankara), Ankara Müzikseverler Derneği, konservatuvar koruma ve yardım dernekleri, Sevda-Cenap And Vakfı gibi kuruluşlar çoksesli müzik yaşamına çeşitli katkılarda bulundular. Hindemith'in önerdiği devlet dinleti örgütleme bürosunun hiçbir zaman gerçekleşmemesine karşın ticarî birer girişim niteliğindeki Selâhattin Göktepe dinletileri (İzmir, 1940'lardan 60'lara) ve Kon-Tiya (Ankara ve İstanbul, 1950'ler) çoğun yüksek nitelikli dinletiler düzenlediler. İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı'nca düzenlenen ve 1973'ten beri her yıl gerçekleştirilen İstanbul Festivali'ni de etkinliklerinin çoğunu çoksesli müzik, opera ve balet oluşturduğu için burada anmak gerekir.

Esirgeyici Önlemler: Müzik yaşamına ilişkin araç ve gereçlerin (çalgı, nota, plâk, ses şeridi, vb.) gümrük işlemlerini kolaylaştırmak, vergi, harç ve resimleri azaltmak ya da kaldırmak, özel kişi ve kuruluşların etkinliklerine parasal destek sağlamak gibi esirgeyici önlemlerin önemi başta Hindemith olmak üzere birçok zamanca ısrarla vurgulanmış, ama ülkenin ekonomik koşulları ve yönetici kadronun kültür düzeyi bu konularda yol alınmasını önlemiştir.

Tuban

Türkiye'nin müzik kalkınmasına ilişkin önerilerinde Paul Hindemith senfonik orkestrası ve opera gibi seslendirme

ÜSTÜN YORUMLAR...: Çoksesli Türk sanat müziğinin yurt içinde ve dışında üstün yorumlarla tanıtılmasına katkıda bulunan, bunu uluslararası yarışmalarda ve dünyanın önde gelen kültür merkezlerinde de kanıtlayan "bir avuç" başarılı sanatçımızdan dördü: Leyla Gencer, Suna Kan, Ayla Erduran, Verda Erman.

kurumlarının gözetilip geliştirilmiş yüksek nitelikli bir müsiki yaşamının temsilcileri olduğunu ve bu üstyapının geniş halk tabakalarının çoksesli müsiki alanındaki eğitim ve beğenilerine dayalı olması gerektiğini savunur, halkın çoksesli müsiki yaşamının oluşturduğu geniş bir tabana dayanmayan bir üstyapıyı "sağlıksız" olarak niteler, 1935'teki gözlemlerine dayanarak "Ankara'daki müsiki durumunun bugüne dek sağlıksız bir gelişme gösterdiğini" belirtir. İstanbul Belediye Konservatuvarı'nın ise "varlıklı kentsoylunun seçkin kültür aracı olarak görülen, halkın müsiki eğitimi için hiçbir çaba göstermeyen eskimiş Avrupa konservatuvarları örnek alınarak kurulmuş" olduğunu kınar, halkın çoksesli müsiki beğenisini geliştirip bu sanatı ona benimsetmek için isteyen herkesin ders alabileceği kurs ve okullar açılmasını, müsiki sevenlerden oluşturulacak çeşitli korolar (çocuk, karma, erkek, kadın koroları) ile bando ve orkestralar kurulmasını zorunlu görür.

Hindemith'e göre halkın çoksesli müsiki eğitiminde halk ezgilerinden yola çıkılmalı, derlenen türküler bir, iki, üç ya da dört ses için işlenip güçlük sırasına göre dizilerek bir "Halk Müsiki Kitabı" hazırlanmalı, bu kitapla Türk beğenisine uygun olması için işlenen türküler halktan kişilerce seslendirilmeli ve eleştirilmeli, ancak bu sınavdan başarıyla çıkan parçalar kitaba alınmalıdır. Bu türden bir çalışmanın kısa sürede gerçekleşmeyeceğini, genç yaratıcılara çoksesli yazıda yeni teknikler ve biçimler geliştirebilmek için zaman tanımak gerektiğini de belirten Hindemith, bu ortak çalışmaya katılacak yaratıcı sanatçıların bir hazırlık olmak üzere önce taşraya gönderilmelerini öngörür: Bu gençlerin "ülkenin kırsal müsikisini dinlemeleri ve köylülerle aylarca birlikte yaşamaları sağlanmalıdır. Şimdi ki durumda uluslarının büyük kesiminin müsiki yetenekleri konusunda da, gereksinimleri konusunda da bir şey bilmiyorlar. Ancak bu konuda deneyimler edindikten sonra çalışmalarını doğru yönde sürdürebileceklerdir. Yaratıcı sanatçılar müsikici olmayanlarla görüşerek ve onlarla müsiki çalışması yaparak müsinin ve yaratıcısının ulusun yaşamında hangi rolü oynadığını ve gelecekte oynayabileceğini bir kez öğrenmelidirler."

Halkın çoksesli müsikiyle kaynaşması için, önlemlerin en küçük yerleşim yerlerine değin yaygınlaştırılması gerektiği-

ni, İzmir'i örnek alarak "çalışmaların ereği tüm ili yüksek bir müsiki kültürü düzeyine çıkarmak olacaktır. Birkaç yıl sonra İzmir'de denenmiş örneğe uygun bir korusu bulunmayan tek bir köy kalmamalıdır" sözleriyle belirten Hindemith'in bu alandaki önerileri gerçi uygulamaya konulamadı. Bununla birlikte bireylerin çabalarıyla zaman zaman umut verici başlangıçlar görüldü: 1932-1950 yılları arasında birkaç halkevinde korolar ve küçük çalgı takımları (mandolin birliği, bando, salon orkestrası, yaylı orkestra) oluştu, bunlardan Eşref Antikacı yönetimindeki Kadıköy Halkevi Orkestrası ve İzmir'de Naci Gündem'in başçektığı mandolinata takımı gibi birkaç seslerini başkente dek duyurdu, kimi köy enstitüsünde köy çocukları mandolin ve akordeona ısındılar, hatta Trabzon-Beyközü'nde yaylı korosunda çaldılar, 1950'lerde Ankara'da Helikon Derneği, 1960'larda Ankara Halkevi Orkestrası halka dinleti verecek düzeye ulaştı.

Devletin, değil halkın müsiki eğitimi konusunda altyapıyı oluşturma, hatta yalnızca çalgı sağlamada kolaylıklar konusunda bile gerekeni yapmaması karşısında çoksesli müsinin Türk toplumunun bütün kesimlerine benimsenmesine olanak bulunmamakla birlikte sinema, radyo ve televizyonun yanı sıra özel kesimin etkinlikleriyle hiç olmazsa büyük kentlerde özellikle gençlerden bir bölümün çoksesli eğlence ve dans müsikisini benimsemesi gerçekleşti, bu alanda özgün yaratımlar da ortaya kondu: 1930'larda yoğunlaşan operet yaşamı ve Türkçe tango, (Necip Celâl Antel, Fehmi Ege, Necdet Koyutürk, İbrahim Özgür, vb), 1960'larda başlayan türkü ve şarkılarımızdan esinli hafif müsinin yanı sıra yabancı parçalara Türkçe sözler uyarlama edimleri, toplumda geleneksel Türk sanat müsikisi üzerinde bile etkili olacak kerte iz bıraktı.

Üstyapı

Çoksesli müsiki yaşamında üstyapıyı sanat müsikisi dinleti ve gösterilerini gerçekleştiren orkestra, koro, opera gibi kurumlar oluşturur, bu kurumların gösterdiği düzey o ülkedeki çoksesli müsiki yaşamının ulaştığı yükselti sayılır. Nitekim Hindemith 1935'teki gözlemlerini kaleme alırken yazısının daha başlarında şu yargılara yer verir:

"Türkiye'deki müsiki durumunun bir tablosunu bana Ankara'daki orkestra

çizdi: En istidatlı sanatçılardan oluşma bir küme, ama yetişmeleri yetersiz olduğundan tam olarak gelişmiyorlar. Bireyler gibi tüm orkestranın da eğitimlerindeki yetersizliğe karşın genel izlenim gene de şaşılacak kerte iyi."

"Üstün nitelikli bir yönetkenin yokluğu kendini ne yazık ki sürekli belli ediyor. Çalışma disiplini yetersiz; tınlatma temizliğinden yoksun ve kabasaba sesler çıkararak, gürlük bakımından koyultusuz (nuance'sız) ve birlikte seslendirme duygusu olmaksızın çalışıyorlar."

Osmanlı devletinden askerî bandolar dışında yalnızca saray bando ve orkestrasını (Muzika-i Hümayûn) devralan cumhuriyetimiz 60 yıl içinde buna 2 devlet dinleti orkestrası, 1 dinleti korusu ile üçer opera ve balet takımı ekledi: 1945'te tam bir dinleti orkestrası niteliği kazanan ve belediyeye bağlanarak İstanbul Şehir Orkestrası adını alan takım 1972'de devlete geçip İstanbul Devlet Senfoni Orkestrası oldu, bunu 1977 yılında İzmir Devlet Senfoni Orkestrası izledi. 1942'de Tatbikat Sahnesi olarak ilk gösterilerini sunmaya başlayan opera takımı 1949'da Ankara Devlet Operası'na dönüştü ve 10 yıl sonra bir balet takımıyla genişletildi, İstanbul'da belediyeye bağlı olarak 1960'ta başlayan opera çalışmaları Atatürk Kültür Merkezi'nin açılmasıyla 2. devlet opera ve balet takımına dönüştürüldü, 1982'de de İzmir Devlet Opera ve Balesi hizmete girdi, bu arada operaevlerinde kurulan ve opera ile balet takımlarınca ortaklaşa kullanılan üç orkestranın katılmasıyla devletin elindeki orkestraların sayısı 6'ya yükseldi. Ankara Radyosu'nda kurulan, sonradan TRT Çoksesli Korosu adını alan dinleti korosu (1971) sesini çoğun radyo ve televizyon yayınlarında işittirdi.

Bütün bu seslendirme kurumları yabancı yönetken ve sanatçılardan hayli yararlandıkları, bu yabancılardan bir bölümü iyi birer eğitici-yetiştirici olduğu halde zaman zaman görülen iyileşmeler (sözgelimi Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'nın 1936-46 Praetorius ve 1964-71 Lessing evreleri) kalıcı olamadı, kimi seslendirmelerde dünya ölçüleriyle ikinci sınıf bir takıma yakın başarı gösterebilmelerine karşın eskisi ve yenisiyle bütün takımlar çoğunlukla Hindemith'in 1935'teki gözlemlerini günümüze dek doğrulayageldiler. Bu durumun başlıca nedenleri altyapıdaki, özellikle meslek kültüründeki eksikliğin yanı sıra devletin

CUMHURBAŞKANLIĞI SENFONİ ORKESTRASI: İstanbul'daki Makam-ı Hilâfet Mızıkası, Cumhuriyet döneminde Ankara'ya taşındı ve Zeki Bey (Üngör) tarafından yönetilmeye başlandı. Adı, 1933'e kadar Riyaseticumhur Musiki Heyeti'ydi. Bu tarihte Riyaseticumhur Filarmoni Orkestrası, 1958'de çıkan bir kanunla Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası adını aldı.

ödenek verme dışında bu kurumlarla gereğince ilgilenmemesi, verdiği karşılığını istemesini de bilmemesidir: Sanatçılar ve dolayısıyla kurumlar ilerleme ve iyileşmelerini sağlayıcı kurallara bağlanmamış, böylece olumsuz anlamda "memurlaşma"ya itilmiş, büyük çoğunluğuyla 19. yüzyıldan kalma kolay parçalardan bireşme sıradan izlencelerle yılda en çok 7-8 ay etkinlik göstermeleri olağan karışılmıştır.

Koşullar sağlandığında üstyapıda dünya standartlarına pekâlâ ulaşılabilceğinin en güzel kanıtı uluslararası yarışmalarda ve dünyanın önde gelen kültür merkezlerindeki etkinliklerinde bir avuç sanatçımızın başarılarını onaylatmış olmasıdır. İdil Biret, Ayla Erduran, Verda Erman, Leylâ Gencer, Suna Kan ve Hikmet Şimşek'in başçektığı bu sanatçılar çoksesli Türk sanat musikisinin yurtiçinde ve dışında üstün yorumlarla tanıtılmasına da katkıda bulunmaktadır.

Üst katmanın gereksindiği çoksesli yeni Türk musikisi parçalarının seslendirme kurumlarınca genellikle isteksiz kar-

şılınması ve yasaksavarca seslendirilmesi, sözgelimi ilk seslendirilmeleri yurtdışında yapılmış nice yaratımın yalnız bir kente ve tek bir kez seslendirildikten sonra bir daha ele alınmaması, kimi yaratıcının yıllarını vererek yazdığı elli kadar parçadan ancak bir ya da ikisinin birer kez seslendirilmesi, sanatçıları yeni parçalar yazma konusunda isteksizleştirir. Nitekim Cumhuriyetin 10. ve 50. yılları arasındaki üretim, öncesine olduğu gibi sonrasına oranla daha yoğundu.

Öte yandan Hindemith'in buyurucu nitelikteki önerilerine karşın yaratıcı sanatçıların bireysellikten belli bir süre için de olsa vazgeçmemeleri, elele verip ortak çalışarak ve her aşamada halkın nabzını yoklayarak tabanın beğenisini kazanabilecek bir teknik ve biçim üretme yolunda Hindemith'in Necil Kâzım Akses, Ferit Alnar, Ulvi Cemal Erkin ve Eduard Zuckmayer ile başlattığı çalışmayı sürdürüp sonuçlandırmamaları sonucunda, beklentilerin tersine, yazılan çoksesli parçaların çoğu bir "ulusal okul"dan sözedilemeyecek kerte çeşitlilik gösterdi, geç romantik ve izlenimci yaklaşımlardan

onikiperdeci (dodecaphonic), raslamsal (aleotonic), elektronik ve somut musiki (musique concrete) gibi ilerici eğilimlere dek pek çok akımın örneği verildi, başarılı olsalar da toplumun gereksinimi karşılanmadı. İlerici teknik henüz seslendirme kurumlarımızın özün olağan dağına bile giremediğinden özellikle bu türden yaratmalar yalnızca ülkenin adını ve sanatçıları yurtdışında tanıtmaya yaradı: Bülent Arel ve İlhan K. Mimaroglu'nun elektronik ve somut musikileri ABD'de yayımlandı (Columbia ve Turnabout plakları), İlhan Osmanbaş Avrupa ve ABD'nde birkaç ödül kazandı. Buna karşın başta Ulvi Cemal Erkin olmak üzere birkaç sanatçı geleneksel öğeleri ve ezgisel deyiş yordamını ustaca sindirip özümseyerek çoksesli başarılı ve kalıcı parçalar ortaya koydu. Özellikle Erkin'in, Ferit Tüzün'ün ve Bülent Arca'nın orkestra yaratıları spor gösterilerinde, filmler ile televizyon ve radyo programlarında sık sık geridüzy (background) musikisi olarak kullanılacak kerte beğeni topladı. Bu arada Ekrem Zeki Ün, Hüseyin Saadeddin Arel ve Yağın Tura geleneksel per-

İSTANBUL FESTİVALİ: İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı'na 1973 yılından bu yana düzenlenen "İstanbul Festivali"nin programlarında çoksesli müzik, opera ve baleye büyük ağırlık verilmektedir. Fotoğrafta Festival kapsamında yer alan bir konserden sonra dinleyicileri selamlarken görülen orkestra şefi İtiket Şimşek de Türk musikisinin yurt içinde ve dışında yorumlanmasına katkıda bulunan sanatçılardan biridir.

de düzenini kullanan çoksesli çalışmalarıyla ilgi çektiler.

1940'ların ortalarında adlarını en çok duyuran beş genç sanatçı Rus ulusal okulunun kurucusu "Rus beşleri"nden esinlenilerek dergi ve gazetelerde "Türk Beşleri" adıyla tanıtılmaya ve anılmaya başladı. Ama Balakiref'in yol göstericiliği ve öğreticiliği altında birleşen ve kişisel biçimlerini korumakla birlikte elbirliğiyle çalışmış olan Rus Beşleri'nin (ya da "Güçlü Küme"nin) bu niteliklerinden yoksun olduklarından Cemal Reşit Rey, Ulvi Cemal Erkin, Ferit Alnar, Adnan Saygun ve Necil Kâzım Akses'in "Türk Beşleri" olarak adlandırılması, bir özlemi dile getirmekten öteye anlam taşımadı.

Öte yandan ulusal bir okulun oluşmasına yönelik en önemli ve etkili çalışmayı Kemal İlerici ortaya koydu; 1944 yılında ilk biçimini alan kuramında geleneksel halk ve sanat musikisi ezgilerinin çokseslendirilmesinde olduğu gibi Türk beğenisine uygun özgün çoksesli müzik yaratmada da kullanılmak üzere bir yön-

tem geliştirdi: Geleneksel Batı uyumu tıpkı çoğu Avrupa halk ezgileri gibi üçlü aralığına dayanmakta, daha açık bir söyleyişle sözgelimi *la* ile birlikte üçlüsü olan *do* ve onun da üçlüsü olan *mi* sesleri uyumlu sayılmaktayken, Türk ezgilerinin çoğun dörtlü (örneğin *la-re*) ve beşli (örneğin *la-mi*) aralıklarına dayandığı, dolayısıyla bu gerçeği gözönüne alan yeni bir uyum dizgesi türetilmesi gerektiği düşüncesinden yola çıkarak *la* ile birlikte tınladığında *re* ve *mi*'nin uyumlu sayılacağı ileri sürdü. Kuramını ortaya koyduktan ve yakın çevresine (Bülent Aral, İlhan Usmanbaş, Nedim V.Otyam, vb.) tanıtmaya başladıktan kısa süre sonra (1949) Ankara Devlet Konservatuvarı'ndaki görevinden çıkarılan ve lise öğretmenliğine başlayan İlerici, kuramını isteyenlere evinde öğretmeyi sürdürmüş, görüşlerini aralarında Muammer Sun, İlhan Baran, Cengiz Tanç, Sarper Özsan, Necati Gedikli ve Ertuğrul Bayraktar bulunan birçok genç yaratıcıya doğrudan aktardığı gibi gerek bu öğrencileri, gerek *Bestecilik Bakımından Türk Müziği* ve

Armonisi (1970) başlıklı kitabı aracılığıyla daha geniş bir çevreyi etkilemiştir. Nitekim İlerici'nin yönteminden yararlanılarak yazılmış ilk balet partituru olan "Çoban Yıldızı", bu tekniği Muammer Sun'dan öğrenen Necdet Levent'ce yazılarak 1983 sonu İzmir'de oynandı. ●

KAYNAKÇA

- Mahmut R. Gazimihâl, *Türk Askerî Muzikaları Tarihi*, 1955.
- Paul Hindemith, *Türk Küğ Yaşamının Kalkınması İçin Öneriler*, 1983.
- Gültekin Oransay, *Batı Tekniğiyle Yazan 60 Türk Bağdar*, 1965.
- Muammer Sun, *Türkiye'nin Kültür-Müzik-Tiyatro Sorunları*, 1969.

Türkiye Cumhuriyeti'nde Konservatuvarlar

Filiz Ali

“Arkadaşlar, güzel sanatların hepsinde ulus gençliğinin ne türlü ilerletilmesini istediğinizi bilirim. Bu yapılmaktadır. Ancak, bana kalırsa bunda en çabuk, en önde götürülmesi gerekli olan, Türk musikisidir. Bir ulusun yeni değişikliğinde ölçü, musikide değişikliği alabilmesi, kavrayabilmesidir.

“Bugün acuna dinletmeye yeltenilen musiki bizim değildir. Onun için yüz ağırtacak değerde olmaktan çok uzaktır. Bunu açıkça bilmeliyiz. Ulusal, ince duyguları, düşünceleri anlatan yüksek deyişleri, söyleyişleri toplamak, onları bir gün önce genel son musiki kurallarına göre işlemek gerektir. Ancak bu yolda Türk ulusal musikisi yükselebilir, evrensel musikide yerini alabilir.”

Atatürk'ün 1934'te TBMM'ni açarken yaptığı bu konuşmasıyla başlattığı “Müzik devrimi”nin amaçları başından doğru saptanmış, devrimin kısa zamanda ürün verebilmesinin sağlanması için sistimli çalışmalar yapılmış, çalışmaların gecikmeden ve doğru yolda ilerlemesi için hiçbir özveriden kaçınılmamıştır.

Cumhuriyetin kuruluşunun ilk yirmi yılı içinde gerek devletin görevlendirdiği bürokratlar, gerek müzik devrimini gerçekleştirmeye kararlı yerli ve yabancı

sanatçı-uzmanlar, yorulmak ve yılmak bilmeyen çalışmalarıyla opera, orkestra, konservatuvar ve tiyatro gibi toplumumuza oldukça yabancı sanat türlerini ve kurumları yoktan var etmişlerdir.

Müzikte çağdaşlığın ilk adımları Cumhuriyetin ilk yıllarında atılmıştır. 1924 yılında Meclis'ten geçen bir Musiki ve Temsil Akademisi Yasası vardır. Ama Atatürk bu yasayı yeterli bulmamıştır. Cevat Memduh Altar, konuya şu sözlerle açıklık getirmektedir: *“Atatürk'ün Batılı anlamda, çağdaş anlamda bir evrime ulaşma yolundaki gerekli denemeler yapılmadan hazırlanan bir yasanın uygulanmasında sakınca gördüğü muhakkak. Atatürk, yasa yapılmadan bir deney döneminin geçmesi ve yasanın sonradan hazırlanması gerektiği kanısındaydı.”* İşte bu nedenle, Musiki ve Temsil Akademisi Yasası bir süre yürürlükten kaldırılmıştır.

Atatürk'ün, 1934'te Meclis'i açış söylevinde üzerine basarak vurguladığı sözlerle dayanarak ve yine Atatürk'ün direktifi üzerine zamanın Milli Eğitim Bakanı Abidin Özmen, 1934-35 ders yılında Türk müzikçilerinden ve diğer ilgililerden oluşan bir kongre toplamıştır. Kongreye Cemal Reşit Rey, Cevat Memduh Altar, Cezmi Erinç, Halil Bedii Yönetken, Hasan Ferit Alnar, Necil Kâzım Akses, Nurettin Şevket Taşkıran ve Ulvi Cemal Erkin katılmışlardır. Bu sekiz müzikçinin imzasıyla *Türkiye Devlet Musiki ve Tiyatro Akademisinin Ana Çizgileri* adını taşıyan bir rapor hazırlanmıştır.

Millî Eğitim Bakanlığı, müzik alanında genel bir devrim söz konusu olduğundan, ileri gelen Türk müzikçilerinin yanı sıra yabancı uzmanların da görüşlerine başvurmuştur. Bu konudaki ilk yabancı rapor Lico Amar'ın Paris, Kasım 1934 tarihli raporudur. Daha sonra Joseph Marx, Paul Hindemith ve Carl Ebert, hem Türkiye'de bir konservatuvar kurulması doğrultusunda, hem de Türk müziğinin çoksesliliğe geçişi konusunda raporlar hazırlamışlardır.

1936 yılında Halkevleri tarafından yurdumuza davet edilen Béla Bartok, Halk müziğimiz üzerinde, Ahmet Adnan Saygun'un yardımlarıyla araştırmalar yapmış ve *Bir Halk Müziği Arşivi Kurulması Konusunda Öneriler* adıyla sunduğu raporda, *“Böyle bir arşivin kurulmasının Türk müziği bakımından olduğu kadar, uluslararası görüş açısından da önemle beklenen bir gelişme olacağı”*

CEVAT MEMDUH ALTAR (İstanbul 1902-), müzik araştırmacısı. Leipzig'de müzik ve sanat tarihi öğrenimi gördü. Ankara'da ilk konservatuvarın kurulmasına katkıda bulundu; *Güzel Sanatlar Umum Müdürlüğü* yaptı.

vurgulamış; arşivin amaçlarını şöyle sıralamıştır:

"1- Köylü müziğini yerinde, yani doğrudan köylerde, plak ve vesa ses şeridinde almak ve bunları saklamak, 2- Alınan parçaları olabildiğince tam olarak notaya geçirmek, 3- Bu toplanan örnekleri sistemli bir biçimde düzene koymak, 4- Düzene konmuş örnekleri yayımlamak."

Bartok, yukarıda sıralanan önerilerinin bir bölümünü kendisi gerçekleştirmiştir. Bu konudaki araştırma ve incelemeleri Adnan Saygun'un da aynı konu üzerinde yaptığı geniş kapsamlı çalışmalarıyla birlikte, son yıllarda Macaristan'da İngilizce olarak yayımlanmıştır. (Ne yazık ki bu kitabı Türkiye'de bulmak ve satın almak olanağı yoktur.) Bartok'un öna-yak olduğu arşivleme ve tarama çalışmalarından birkaç kuşak Türk bestecisi yararlanmış, fakat her geçen yıl biraz daha ihmal edilen Ankara Devlet Konservatuarı Halk Müziği Arşivi küf, toz ve unutulma sonucu yok olmuştur.

Yabancı Uzmanlar ve Konservatuar

Konservatuarın kuruluşunda, ünlü Alman bestecisi Paul Hindemith'in rolü çok önemlidir. Hindemith'le ilk sözleşme 27 Mart 1935'te Berlin'de imzalanmıştır. O sıralarda Millî Eğitim Bakanlığı Yüksek Tedrisat Umum Müdür Vekili olan Cevat Dursunoğlu ve yine o sıralarda aynı bakanlığın Güzel Sanatlar Umum Müdürlüğü Şube Müdürü olan Cevat Memduh Altar, Hindemith'in Türkiye'ye gelmesinde emeği geçmiş iki değerli devlet adamı olarak anılmaktadırlar. Hindemith, 1935 ve 37 yılları arasında Ankara'ya birkaç kez gelmiş, çeşitli raporların yanı sıra Konservatuar'ın ana yönetmeliğini hazırlamıştır.

Atatürk, 1936 yılında BMM'deki açış söylevinde, konservatuar'ın ve Temsil Akademisi'nin kurulmakta olduğunu müjdelemiştir: "Güzel Sanatlara da alakanızı yeniden canlandırmak isterim. Ankara'da bir Konservatuar ve bir Temsil Akademisi kurulmakta olmasını zikretmek benim için hazdır. Güzel sanatların her şubesi için, Kamutay'ın göstereceği alâka ve emek milletin insanı ve medenî hayatı ve çalışkanlık veriminin artması için çok tesirlidir."

Temsil Akademisi: Temsil Akademisi konusundaki ilk raporu 1934 Kasım'ında, o zamanlar Maarif Müfettişi olan yazar Reşat Nuri Güntekin vermiştir. "... Al-

manya'dan istenilen ve Propaganda Nezâretinin verdiği üç namzet isimden başka, bunlardan daha kuvvetli olan bir ismi, o zamanki Talebe Müfettişi Cevat Dursunoğlu Vekâlete teklif etti. Hindemith'in beyanatına istinaden, bu zatın hem tiyatro hem de musiki teşkilâtımız için çok istifadeli olduğunu bildirdi." Bu zat, Carl Ebert'tir. Dünya çapında tiyatro ve opera adamı Carl Ebert'in Türkiye'ye gelmesi ve burada uzun süre kalabilmesi, Türk tiyatro ve operasının doğup gelişmesi açısından çok önemlidir.

Başlangıçta Carl Ebert, Paul Hindemith gibi kısa aralıklarla Türkiye'ye gelip gidecek, gerekli inceleme ve araştırmalarını yaptıktan sonra raporunu yazacak, bazı yabancı uzmanları salık vererek, kendi uluslararası kariyerine kaldığı yerden devam edecekti. Ebert'in Millî Eğitim Bakanlığı ile ilk sözleşmesi on gündüktür (27 Şubat tarihli). Bu on gün-

CARL EBERT (Berlin 1887-California 1980), tiyatro ve opera yönetmeni. 1920'de Frankfurt, 1925'te Berlin Tiyatro Okullarını ve İngiltere'de Glyndbourne Mozart Festivali'ni kurdu. Türk tiyatrosunun gelişimine katkıda bulunduğu gibi, 1930'lu yıllarda ve 1940'ların başında Millî Eğitim Bakanlığı ile imzaladığı sözleşmeler doğrultusunda Ankara Devlet Konservatuarı'nın gelişmesine katkılarda bulunmuştur. Sonradan Los Angeles'de tiyatro öğretmenliği ve Berlin Devlet Operası'nda yönetmenlik yaptı.

lük geziden sonra "Türkiye'de bulunduğu süre içinde yaptığı incelemelerle bu yoldaki önerilerini" Bakanlığa bir raporla bildirmesi için üç aylık bir sözleşme daha imzalanmıştır. 1937'de 4 ay, 1938'de bütçe darlığı nedeniyle ancak 2 ay getirilebilen Ebert, 1939'dan başlayarak (İkinci Dünya Savaşı'nın çıkması dolayısıyla) Türkiye'de daha uzun bulunmak durumunda kalmıştır. Savaş patlayınca Avrupa ve Birleşik Amerika'daki angajmanlarını yerine getiremeyen Ebert, Bakanlıkla 1939 Ekimi'nden 1940 Mayıs sonuna kadar sürecek yeni bir sözleşme imzalamıştır. Haziran 1940'ta imzalanan başka bir sözleşmeyle de çalışma süresi iki yıl daha uzatılmıştır.

Devlet Konservatuarının İlk Yılları: 1934 yılında çıkmış bulunan Devlet Konservatuarı Yasası'ndan sonra geçen beş yıllık dönem içinde, bu yasanın amaçlar doğrultusunda yeterli görülmeşi ve yeni gereksinimler doğması nedeniyle, yeni bir yasa tasarısı hazırlanmasına karar verildi. Böylece 20 Mayıs 1940 tarihinde BMM'de onaylanan 3829 sayılı yasayla Devlet Konservatuarı iki kısma ayrıldı: Müzik Kısmı ve Temsil Kısmı. *Müzik Kısmı:* 1) Kompozisyon, 2) Orkestra Şefliği, 3) Piyano, Org, Arp, 4) Yaylı Çalgılar, 5) Üfleme ve Vurmalı Çalgılar, 6) Şan (opera, koro ve konser şarkıcılığı); *Temsil Kısmı* ise 1) Opera, 2) Tiyatro, 3) Bale bölümlerinden oluşuyordu.

Konservatuarın ilk temsilleri açılıştan üç yıl sonra gerçekleşti. 1940 yılında Konservatuar'ın Cebeci'deki binasının salonunda Maurice Maeterlinck'in *Evin İçi* ve Molière'in *Gülünç Kibarlar* oyunları başarıyla sahnelendi. 1941'de Opera Bölümü, W.A. Mozart'ın *Bastien ve Bastienne* adlı kısa operasını (Singspiel) "Millî Şef" İsmet İnönü'nün huzurunda temsil etti.

3 Temmuz 1941'de Ankara Devlet Konservatuarı ilk mezunlarını verdi. Diploma töreninde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, TBMM Başkanı Abdülhalik Renda, CHP Grup Başkanvekilleri ve Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel hazır bulundular. Yücel, töreni uzun bir konuşmayla açtı: "... Gözden uzak tutulmamasını bilhassa istirham ederim ki, insanlığın en müthiş savaşlarından birini yaptığı böyle bir devirde ve harp yangınının dumanları göklerimizde vurduğu böyle bir zamanda, tiyatro temsilleri ile, operayla meşgul olmamız, güzel sanat davasına nasıl ciddi bir mânâ verdiğimi-

ANKARA YÜKSEK MÜSİKİ MEKTEBİ ORKESTRASI: Konservatuvar kurulmadan önce Alman uzmanların görüşü alınmıştı. Kimi ünlü orkestra yönetmenleri, Ankara'ya gelerek Yüksek Müsiki Mektebi'nin orkestrasını da yönetmişlerdir. Bunlar arasında, 1937 yılında bir konseri yönetirken görülen ünlü şef Ernst Praetorius da vardı.

zin tarihe geçecek kadar kuvvetli burhanı telâkki edilmelidir. Biz tiyatro ve opera şeklindeki temsil sanatını, bir medeniyet meselesi halinde alıyoruz. Onun içindir ki, aziz memleketimizin her vaziyette müdafaası için, her türlü fedakârlığı yapmakla uğraştığımız şu anlarda, sanatın bu şubesindeki inkişafına da onu durdurmak değil, bilâkis yürüyüşüne hız vererek devam ediyoruz. Bir gün bizim gibi hütün insanlığın idrak edeceğine inanmış bulunduğumuz Türk Hümanizmasının yepyeni bir safhası, Devlet Konservatuvarı'nın bağrından doğmaktadır. (...) Müellif bizden olmayabilir, bestekâr başka milletten olabilir. Fakat o sözleri ve sesleri anlayan ve canlandıran biziz. Onun için, Devlet Konservatuvarı'nın temsil ettiği piyesler, oynadığı operalar bizimdir, Türktür ve millidir. Bizden olacak müellif ve bestekâr da ancak bu yolda yetişecektir," diyen Yücel, ileri görüşlü bir devlet adamı olmanın iç rahatlığıyla, geleceğin Türk yazar ve bestecilerine de ışık tutmuştur.

İkinci Dünya Savaşı yıllarının en civildivi döneminde, savaş karabasanının sınırlarımıza dayandığı, kıtlık ve yokluğun kol gezdiği o karanlık günlerde, devletin, geleneksel Türk sanat anlayışının değişmeye karşı tutuculuğu karşısında, tümüyle evrensel nitelikte bir müzik eğitimi ku-

rumuna neredeyse bir gövde gösterisiyle katılması, devrin Millî Eğitim Bakanı'nın, besbelli etrafta dolaşan haksız eleştirilere cevap niteliğinde bir konuşma yapması, Cumhuriyetin ilk yıllarına özgü ilerici müzik anlayışının çok yerinde örneklerinden biridir.

Devlet Konservatuvarı'nı, opera ve tiyatro temsillerini yüzde yüz destekleyenler arasında bulunan ve gazetecilikle politikacılığı birlikte yürüten Falih Rıfkı Atay, Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi yazarlar da, aydınlatıcı ve destekleyici olmaya çalışmışlardır.

Yedigün'de Hüseyin Cahit Yalçın, Ulus'ta Vedat Nedim Tör, Ülkü'de Nahit Sırrı Örik, Ulus'ta Sabahattin Ali ve Kemal Zeki Gencosman, Cumhuriyet'te Nadir Nadi, Son Posta'da Ekrem Reşid, Jamanak'ta H. Ayvaz, Tasvirî Efkâr'da Peyami Safa adeta söz birliği etmişçesine ilk mezunlarını veren Devlet Konservatuvarı'nı, Tosca ve Madame Butterfly temsilleriyle Türk seyircisini hayrette bırakan genç opera sanatçıları övme yarışına girmişlerdir.

Batının yüzyıllarca içinde yoğrulduğu orkestra, opera ve tiyatro geleneğini aktarmak ve öğretmek durumunda olan Dr. Ernst Praetorius ve Carl Ebert gibi uzmanlar bile, Türk gencinin yeniliği kavrama, özümseme ve uyum sağlama yete-

neğine hayran kaldıklarını yeri geldikçe açıklamışlardır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra

İkinci Dünya Savaşı bitimine kadar Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası (o zamanki adıyla Riyaseticumhur Filarmoni Orkestrası), her cumartesi Cebeci'deki Konservatuvar binasının konser salonunda ya Dr. Ernst Praetorius ya da Hasan Ferit Alnar yönetiminde senfonik konserler vermeye devam etmiştir. Opera ve Tiyatro Bölümleri öğrenci ve mezunları Devlet Opera ve Tiyatro binası yapılarına kadar hem Konservatuvar sahnesinde hem de Halkevi'ndeki "Tatbikat Sahnesi"nde temsillerini sürdürmüşlerdir.

İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminde Türkiye'den ayrılan ilk yabancı uzman Carl Ebert olmuştur ama, Türk tiyatro ve operasıyla uzaktan da olsa ilgilenmeye devam etmiştir. Lico Amar (keman), Edward Zuckmayer (piyano ve kuramsal dersler) ve Georg Marckowitz (piyanist, korrepitör), Türkiye'yi ikinci vatanları sayan, burada yetiştirdikleri öğrencileriyle göğüsleri kabaran ve savaşın bitiminden sonra da Konservatuvar ve Gazi Eğitim Enstitüsü'ndeki görevlerini devam ettiren yabancı uzmanlardır.

Son Dönem

Devletin, müzik eğitimi konusunda gösterdiği anlayış havası 1950'ye kadar bütün gücüyle sürmüştü, 1950-60 dönemindeyse devlet, desteğini, artık Devlet Konservatuvarı bünyesinden bağımsız olarak gelişen Devlet Opera ve Tiyatrosu'na kaydırmıştır. Kurumlar arasındaki organik bağ Devlet Konservatuvarı'nın aleyhine, Opera ve Tiyatro'nun lehine ağır-

lık verilerek zedelendiğinden ve bu kurumlara sanatçı yetiştiren okul kendi iç çekişmeleriyle başbaşa bırakıldığından, yeni sanatçıların yetişmesi dağınık ve düzensiz bir ortamda şansa kalmıştır.

1960'lı yılların ilk yarısında müzik eğitiminin önemi yeniden gündeme gelmiştir. Bu kez konuya sahip çıkanlar doğrudan doğruya Türkiye'de yetişmiş olan müzisyenlerdir. Yani Cumhuriyet dön-

minde yetişen, Yücel'in 1941 yılında sözünü ettiği Türk sanatçıları, artık ülkenin müzik eğitimi üzerinde düşünmeye başlamışlardır. Devletin aydın bürokratları ile diyalog kurabilen Türk müzikçileri, müzik eğitiminin yeniden gözden geçirilmesi, ülke yüzeyine, ilk ve ortaöğretime etkin biçimde yayılması, yeni kurulan TRT kurumunun yayın anlayışının eğitime yönelik olması gereği konularında toplantılar yapmışlar ve devletin ilgili makamlarına raporlar sunmuşlardır.

1960'tan günümüze kadar geçen yıllar içinde sadece müzik eğitimi değil, genel olarak "eğitim" kavramı da pek çok kılgıya girmiş, sayısız değişikliklerden geçmiş, yerli ve yabancı çeşitli yöntemler aktarma yoluyla sistemleştirilmeye çalışılmıştır. Ne yazık ki, hâlâ müzik eğitimi konusunda köklü ve yaygın bir planlama yapılmadığından, 1941 yılında Konservatuvar ve müzik eğitimi üzerine ortaya atılan çağdışı tartışma ve eleştiriler övünme edegelmiş; bu eleştirilerin yersizliği tam anlamıyla kamuya anlatılamamıştır ●

KONSERVATUVARIN İLK MEZUNLARI: 1937 yılında kurulan Ankara Devlet Konservatuvarı, ilk mezunlarını 3 Temmuz 1941'de verdi. İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye sınırlarına dayandığı bir dönemde, başta Cumhurbaşkanı İnönü olmak üzere bütün yöneticiler, evrensel nitelikte bir müzik eğitimi kurumunun gelişmesi için çaba harcıyorlardı.

NATO

Halûk Gerger

İkinci Dünya Savaşı, Batılı ülkelerle Sovyetler Birliği'nin faşizme karşı "demokratik cephe" içinde birlikte savaşmaları bir dönemdi. Ortak düşmana karşı verilen bu topyekûn ölüm kalım savaşında dahi, Batılılarla Sovyetler Birliği arasında varolan uzlaşmazlıklar, savaş sonunda, kurulacak olan yeni dünyanın biçimlenme sürecinde, giderek, tam bir karşıtlık ve çatışmaya dönüştü. Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO), işte Doğu-Batı savaşımının Soğuk Savaş döneminin başlangıç yıllarında, Batı'da oluşturulan askerî bir bağlaşma sonucu kurulmuştur. NATO'yu kuran antlaşma, 4 Nisan 1949 tarihinde ABD'nin başkenti Washington'da imzalanmıştır. NATO'nun kurucu üyeleri, Amerika Birleşik Devletleri, Belçika, Danimarka, Hollanda, İtalya, İngiltere, İzlanda, Kanada, Lüksemburg, Norveç ve Portekiz'dir. Daha sonra, 1951 yılında Türkiye ve Yunanistan da Örgüt'e katılmaya davet edilmişler ve 18 Şubat 1952'de NATO'ya resmen üye olmuşlardır. Federal Almanya da 9 Mayıs 1955'te Örgüt'e üye olmuştur. Son olarak da, 1982 yılında İspanya NATO'ya katılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı fiilen 8 Mayıs 1945'i 9 Mayıs'a bağlayan geceyarısı Alman Yüksek Komutanlığı adına Friedeburg Keitel Stumpff'un Berlin'de Nazi Almanyası'nın teslim belgesini imzalamasıyla sona erdi. Almanya dahil tüm Avrupa, böylece esas olarak iki güç, Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından faşizmden kurtarılmış oldu. 5 Haziran 1945 tarihinde yayımlanan bir bildiri ile de Almanya'nın bağlaşıklarca ortak yönetimi başlatıldı. Orta Avrupa'da Alman toprakları üzerinde Sovyet ve Amerikan askerleri bulunurken, Avrupa'nın batısında Amerikan, doğusunda da Sovyet askerleri yer almaktaydı. Bu arada, Sovyet ve Amerikan askerleri, Avrupa'nın her iki yakasında, karşı ekonomik, toplumsal ve siyasal iki ayrı örgütlenme biçiminin ve çıkarlarının silahlı temsilcileriydi.

Avrupa ülkelerinde ise, bu dönem, savaşın getirdiği yıkıntıları onarmak, faşizmin ortadan kaldırdığı demokratik ortamı yeniden yaratmak, ulusal bütünlüğü kurmak, genel çöküntüden kurtulmak dönemi idi. Bu süreç içinde, doğal olarak, Avrupa ülkelerinin büyük çoğunluğunda koalisyon hükümetleri yönetimdeydi. Amerikan ve İngiliz askerlerince kurtarılan Avrupa ülkelerinin bir çoğun-

da, genellikle, liberallerle komünistlerin yer aldığı koalisyon hükümetleri kurulmuştu. Örneğin Belçika'da, İtalya'da, Fransa'da, Danimarka ve Norveç'te bu tür koalisyonlar yönetimdeydi. Aynı biçimde, Sovyet askerlerince kurtarılan Avrupa'nın doğusundaki ülkelerde de, Komünist, Çiftçi, Katolik ve Sosyal Demokrat Partilerin oluşturduğu koalisyon hükümetleri kurulmuştu.

Avrupa'da 1945 Ağustosunda 13 ülkede "sağ" ile "sol"un uzlaşmasına dayanan koalisyon hükümetleri bulunurken, yalnızca iki ülkede, Yugoslavya ve Arnavutluk'ta komünist, iki ülkede de, Portekiz ve İspanya'da faşist yönetimler iktidardaydı.

Savaşın sonra ABD ile Sovyetler Birliği'nin önderliğinde başlayan ideolojik-siyasal çatışma, giderek Avrupa'daki her ülkeye yansımıştır. Bu arada, Amerikan askerlerinin bulunduğu Avrupalı ülkelerin uluslararası ekonomik ilişkileri ABD'ye, Sovyet askerlerinin bulunduğu ülkelerinki de Sovyetler Birliği'ne yönelme eğilimi göstermeye başlamıştır. Sözümlü ettiğimiz ideolojik savaşta taraf olan yerel güçler de, her Avrupa ülkesinde, giderek kutuplaşmaya başlamış ve yoğun bir hesaplaşma sürecine girilmiş, ulusal uzlaşmayı simgeleyen koalisyon hükümetleri dağılmaya başlamıştır. Ağustos 1945'te sayıları 13 olan koalisyon hükümetleri, Aralık 1946'da 9'a Aralık 1947'de 2'ye düşmüştür. Aralık 1948'de ise, artık Avrupa'da koalisyon hükümeti yoktur. Koalisyonlar Batı'da örneğin Fransa, İtalya ve Belçika'da komünistler, Doğu'da ise örneğin Çekoslovakya, Romanya ve Macaristan'da komünist olmayan partiler aleyhinde bozulmuştur. Avrupa, böylece, yerel yönetimlerin yapısı itibarıyla, kabaca, komünist ve kapitalist olmak üzere bir bölünme sürecine girmiştir. Amerikan askerlerinin bulunduğu Batı'da "kapitalist", Sovyet askerlerinin bulunduğu Doğu'da da "komünist" rejimler oluşturmuştur. Ortak yönetim altında bulunan Almanya ise, Batı ve Doğu olmak üzere ikiye bölünmüştür.

Kuruluş Süreci

NATO'nun kuruluşuna giden süreçte uluslararası gelişmeler ise, kısaca şöyle özetlenebilir: 12 Mart 1947 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Harry S. Truman, Kongre'ye sunduğu bir mesajda "komünist baskılar" a dire-

nen Yunanistan ve Türkiye'ye 400 milyon dolar tutarında yardım yapılabilmesi için ödenek istemiş, bu arada Sovyetler Birliği ile komünizmi kastederek, ABD'nin "silahlı bir azınlık ya da dış baskılarla boyunduruk altına alınmaya karşı koyan özgür halkları destekleme" kararını açıklamıştır. Truman Doktrini, genel olarak, Soğuk Savaş'ın başlangıcı olarak kabul edilir.

5 Haziran 1947'de ise, Harvard Üniversitesi'nde bir konuşma yapan dönemin Amerikan Dışişleri Bakanı General George C. Marshall, Avrupa ülkeleri için bir "ekonomik yardım" programı açıkladı. *Marshall Planı*, Batı Avrupa'da çöküntüyle karşılaşırken, Sovyetler Birliği tarafından "Amerikan emperyalizminin bir yeni aracı" olarak kabul edildi. Bu arada, Marshall Planı ile Avrupa'daki bölünme de giderek perçinleşiyordu. Truman Doktrini ve Marshall Planı'nın açıklanmasından sonra da, 1947 yılının Eylül ayında *Kominform* kuruldu.

Avrupa'nın batısında ve doğusunda kalan devletler arasında başını ABD ve Sovyetler Birliği'nin çektiği bir kümeleşme ortaya çıkınca, zamanla, Avrupa'nın her iki yakasında da, önce Batı'da başlayarak, siyasal ekonomik ve askerî örgütlenmeler dönemine girildi; bugünkü anlamıyla Doğu ve Batı blokları oluşmaya başladı. 4 Mart 1948'de Brüksel'de bir araya gelen Belçika, Fransa, Lüksemburg, Hollanda ve İngiltere bir karşılıklı yardım anlaşması imzalamayı kararlaştırdılar ve Brüksel Antlaşması 17 Mart 1948'de imzalandı. 50 yıllık bir süre için imzalanan Antlaşma, tarafların bir "silahlı saldırı" durumunda işbirliği yapmasını öngörüyordu.

30 Nisan 1948'de Brüksel Antlaşması'nı imzalayan tarafların Genelkurmay Başkanları ile Savunma Bakanları Londra'da toplanarak askerî gereksinimlerini ve ABD'den isteyecekleri ek yardımı saptadılar. Temmuz ayından itibaren de Amerika ve Kanada temsilcileri de bu toplantılara gözlemci olarak katılmaya başladılar. Böylece, Batı Avrupa ülkeleriyle ABD arasındaki askerî bağlar daha da güçlendirildi; Batı dünyasını içine alan bir askerî bağlaşmanın temelleri atılmış oldu. Bu arada, Haziran ayında da 123 gün süren *Berlin Bunalımı* ortaya çıktı ve Doğu-Batı ilişkilerindeki gerginlik doruğa ulaştı.

Batı'daki askerî örgütlenme süreci 1948'in Eylül ayında yeni bir boyut ka-

TRUMAN, NATO'NUN BABASI: 2. Dünya Savaşı sonrasında Batı Avrupa'da kurulan koalisyonlardan komünistler, Doğu Avrupa'da ise komünist ve sosyalist olmayanlar iki yıl içinde dışlandı. Bu dönemde "sosyalist ayaklanmalara ve Sovyet tehdidine karşı hür devletleri koruma" temeline dayanan doktrinini ortaya koyan Truman, Soğuk Savaş'ın başlamasına ve NATO'nun kurulmasına yol açtı.

zandı. Bu tarihte, Brüksel Antlaşması çerçevesinde Batı Savunma Birliği Örgütü adıyla bir askerî kurum oluşturuldu ve başına Mareşal Montgomery getirildi. Birliğin merkezi ise Fransa'da Fontainebleau'da kuruldu. Bu sırada, ABD ve Kanada'da, Batı dünyası içinde daha kapsamlı bir askerî örgütlenme oluşturma çabaları yoğunluk kazanmaya başladı. Nihayet, Senatör Vandenburg'un Amerikan Kongresi'nin 80. birleşiminde sunduğu ve ABD yönetimine bölgesel ittifaklara girme yolunu açan karar tasarısı 11 Haziran 1948'de kabul edildi ve böylece NATO'ya giden yol da açılmış oldu.

Brüksel Antlaşması'na taraf olan devletler ile ABD ve Kanada arasında Washington'da 6 Temmuz 1948'de başlatılan görüşmeler sonucu NATO resmen kuruldu ve Antlaşma metni 18 Mart 1949'da açıklandı.

NATO'yu, İkinci Dünya Savaşı sonrası Amerikan dış politikasının "çevre-

leme" (*containment*) siyaseti içinde görmek gerekmektedir. Çevreleme siyaseti, ABD yanlısı güçlerin örgütlenerek Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'yı kuşatmasını öngörmekteydi. Çevreleme siyasetinin esin kaynağı olan yazısında Amerikan diplomatı George Kennan şöyle demektedir: "Sovyet gücü (...) içinde kendi çürüyüşünün tohumlarını taşımaktadır." İşte çevreleme siyaseti, Sovyetler Birliği'ni kuşatarak bu "çürüyüş tohumları"ni harekete geçirme temeli üzerine oturmaktaydı. CENTO ve SEATO gibi öteki paktlarla birlikte, çevreleme siyasetinin ana halkalarından en önemlisini oluşturmak üzere NATO kurulmuştur.

NATO'nun Yapısı

Konsej: Merkezi Brüksel'de bulunan NATO'nun en yüksek karar alma organı, Kuzey Atlantik Konseyi'dir. Kuzey Atlantik Antlaşması'nın 9. maddesi uyarınca kurulmuş olan Konsey'de kararlar

oydaşma (*consensus*) ile alınır ve toplantılar üç düzeyde yapılır. Genel olarak Konsey, dışişleri bakanları düzeyinde yılda iki kez toplanır. Bazen de (örneğin 1957, 1974, 1975, 1977 ve 1978'de olduğu gibi) hükümet ya da devlet başkanları da ülkelerini Konsey toplantılarında temsil edebilir. Bunun dışında Konsey, her üye devletin büyükelçi düzeyindeki daimi temsilcilerinin katılımıyla toplantılarını sürdürür ve bu, Konsey'e süreklilik kazandırır. Konsey, bu düzeyde, esas olarak her çarşamba toplanır. Konsey toplantılarına Genel Sekreter başkanlık (*chairman*) eder. Ayrıca, her yıl, bir üye ülkenin dışişleri bakanı, İngilizce alfabetik sıraya göre, Konsey Başkanlığı (*President*) görevini üstlenir.

Savunma Planlama Komitesi: Askerî konular Savunma Planlama Komitesi'nde görüşülür. Komite, Konsey gibi belli aralıklarla büyükelçiler düzeyinde, ayrıca yılda iki kez de savunma bakanları düzeyinde toplanır. Komite, askerî konularda en yetkili organdır.

Genel Sekreter: Kuzey Atlantik Konseyi, Savunma Planlama Komitesi, Nükleer Savunma İşleri Komitesi, Nükleer Planlama Grubu gibi ana organ ve komitelere başkanlık eder, Örgüt'ün uluslararası sekreteryaşının başı ve en yüksek memurudur. NATO'da Genel Sekreterlik görevini sırasıyla Lord Ismay, Menlio Brosio, Dirk Stikker, Paul Henri Spaak ve Joseph Luns yapmışlardır. Luns'tan sonra İngiltere eski Dışişleri Bakanlarından Lord Carrington bu göreve getirilmiştir. **Askerî Komite ve Komutanlıklar:** NATO'nun askerî örgütlenmesi içinde en yetkili organ Askerî Komite'dir. Normal olarak yılda iki kez üye ülkelerin genelkurmay başkanları düzeyinde toplanan Komite, daimi askerî temsilcilerle sürekliliğe sahiptir.

Üç Komutanlık ve bir Bölgesel Planlama Grubu, NATO'nun kapsadığı bölgenin temel askerî birimlerini oluşturur. Örgütün, Kuzey Kap'tan (North Cape), Kuzey Afrika'ya ve Atlantik'ten Türkiye'nin doğu sınırlarına kadar olan bölgeyi kapsayan Komutanlığı, Avrupa Müttefik Komutanlığı'dır. (*Allied Command Europe, ACE*). Tek bir komutanlığa bağlı olmayan Portekiz ve İngiltere, bu Komutanlığın kapsamı dışındadır. Avrupa Müttefik Kuvvetleri Yüksek Karargâhı (SHAPE) Belçika'dadır ve Avrupa Yüksek Müttefik Komutanı (SACEUR), Askerî Komite'nin emri altında,

NATO'NUN GENEL SEKRETERLERİ: 30 Nisan 1948'de Fransa, İngiltere, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'un imzaladığı Brüksel Antlaşması'na ABD ve Kanada da gözlemci olarak katıldı. 18 Mart 1949'da ise aynı ülkeler tarafından imzalanan yeni bir antlaşmayla NATO resmen kuruldu. Örgüt'ün genel sekreterliklerini 1952-1957 arasında İngiliz Lord Lionel Ismay (Üstte), 1957-1961 arasında Belçikalı Paul H. Spaak, 1961-1964 arasında Hollandalı Dirk Uipko Stikker, 1964-1971 arasında İtalyan Manlio Brosio, 1971-1984 arasında Hollandalı Joseph Luns yaptılar. 1984'te bu göreve, İngiliz Lord Carrington getirildi.

Batı Avrupa'nın en yüksek askerî personeldir. Bu komutanların şimdiye dek tümü Amerikan ordusundan seçilen bir general olmuştur. İlk Komutan Dwight D. Eisenhower'dir. Bu Komutanlığa bağlı olan Güneydoğu Avrupa Kara Kuvvetleri Komutanlığı'nın Karargâhı İzmir'dedir. Atlantik Müttefik Komutanlığı (ACLANT) ise, Britanya adaları hariç, Kuzey Kutbu'ndan Yengeç Dönencesi'ne ve Kuzey Amerika kıyılarından Avrupa ve Afrika kıyılarına kadar uzanan denizleri kapsar. Ana görevi ise Atlas Okyanusu'nda deniz üstünlüğünü sağlamak ve SACEUR'in harekâtlarına yardımcı olmaktır. Tüm Atlantik Yüksek Müttefik Komutanları (SACLANT), Amerikan amiralleri arasından seçilmişlerdir. Bu Komutanlık da ACE gibi çeşitli komutanlıklardan oluşmaktadır. Müttefik Manş Kanalı Komutanlığı (ACCHAN) ise, Kuzey Denizi'nin güneyinden Manş Denizi'ne kadar olan bölgeyi kapsar. Manş Başkomutanı'nın (CINCHAN) karargâhı Northwood, İngiltere'dedir. Başında bir İngiliz amiralinin bulunduğu

Komutanlığın İngiltere ve Hollanda'da karargâhları vardır. Kuzey Amerika bölgesini kapsayan Kanada-ABD Bölgesel Planlama Grubu ise ayrı bir stratejik birim olarak görev yapar.

Kuzey Atlantik Antlaşması'nın Maddeleri ve İlkeleri

Antlaşma'nın *giriş* bölümünde, NATO'nun yalnızca askerî değil, aynı zamanda ekonomik, sosyal ve siyasal işbirliğini de öngördüğü ifade edilmektedir. 1. maddede üyelerin uluslararası ilişkilerinde ve uyuşmazlıklarında izleyecekleri genel ilkeler, Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 2. maddesinin 3. ve 4. fıkralarına benzer biçimde sıralanmıştır. 2. madde ise, tarafların "*uluslararası ekonomik ilişkilerindeki ayrılıkları gidermeye çalışacakları*" ilkesini ve ekonomik işbirliğini içermektedir. 4. madde, tarafların herhangi birinin kendisini tehdit altında görmesi durumunda karşılıklı istişarelerde bulunulacağını hükme bağlamaktadır. 5. madde ise Antlaşma'nın en önemli hükmünü getirmektedir. Buna

Paul Henri Spaak

Lord Carrington-Manlio Brosio

Joseph Luns (sağda)

Dirk Uipko Stikker

göre, taraflardan birine yapılacak bir saldırıyı ötekiler kendilerine de yapmış sayacaklardır. Buna karşılık, madde, üyeleri "gerekli görecekları" önlemleri almayı çağırılmaktadır. 6. madde ise örgütün sorumluluk alanını tanımlamaktadır.

NATO'nun Askerî Gücü

NATO kurulduğu günden bu yana, Sovyetler Birliği ve 1955'te kurulduktan sonra da Varşova Paktı karşısında zayıf durumda olduğunu savunagelmiş, bu yaklaşıma artık ittifakın siyasal platformunun ayrılmaz bir parçası olmuştur.

Buna karşılık, nesnel bir değerlendirme yapıldığında, NATO ile Varşova Paktı arasında bir askerî güç dengesinin mevcut olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Nükleer alanda, NATO içinde ABD, İngiltere ve Fransa'nın nükleer güçleri vardır. Bunlardan ABD, karadan, havadan ve denizden atılabilen yaklaşık 7000 kadar nükleer silahı Avrupa sahnesi için ayırmıştır. İngiltere ve Fransa'nın toplam 162 füzeden oluşan nükleer gücü de NATO'nun güç hanesinde sayılmalıdır. NATO, bazı Batı Avrupa ülkelerine yerleştirilmeye başlanan Amerikan *Pershing II* ve *Seyir (Cruise)* füzeleriyle nükleer alanda büyük bir avantaj kazanmış durumdadır. Varşova Paktı içinde nükleer silahlara sahip tek ülke olan Sovyetler Birliği'nin ise, Avrupa sahnesine yönelik yaklaşık 3.500-4.000 nükleer füzesi bulunmaktadır. 1984 yılında Sovyetler Birliği bazı Doğu Avrupa ülkelerine nükleer füzeler yerleştirmeye başlamıştır.

Konvansiyonel alanda ise, NATO ve Varşova Paktı yaklaşık 2.750.000 askerden oluşan kara kuvvetlerine sahiptirler. Avrupa'da bulunan kara kuvvetlerine bağlı asker sayısında NATO yaklaşık 250.000 kişilik üstünlüğe sahiptir. Buna karşılık tüm rezervler gözönüne alındığında, Varşova Paktı toplam sayıda üstünlüğe sahiptir.

Araç ve gereç alanında Varşova Paktı tank, NATO ise helikopter üstünlüğünü ellerinde tutmaktadırlar. Uçak sayısında kaba bir eşitlik mevcuttur ve hava savunmasında Sovyetler Birliği daha güçlüdür. Tanksavar silahlarla zırhlı araçlarda NATO daha üstündür. Top sayısında ise, Varşova Paktı öndedir.

Ayrıca, savaş gücünü doğrudan etkileyen öteki alanlarda, örneğin silahların teknolojik niteliklerinde, lojistik ve destek altyapısında NATO'nun Varşova Paktı'na göre daha üstün olduğu söylenebilir. Coğrafi açıdan ise, *derinlik* boyutunda NATO daha dezavantajlıdır. Buna karşılık sınırların *uzunluğu* bakımından Sovyetler Birliği daha önemli problemlerle karşı karşıyadır. NATO'nun en güçlü ülkesi ABD, Avrupa'ya Sovyetler Birliği'ne nazaran daha uzaktadır, buna karşılık Sovyetler Birliği önemli ölçüdeki gücünü Asya'da tutmak durumundadır.

Tüm faktörler birlikte düşünüldüğünde, askerî açıdan NATO ile Varşova Paktı arasında bir denklik olduğu kolaylıkla söylenebilir.

NATO İçi Sorunlar

NATO, Sovyetler Birliği ile onun Doğu Avrupa'daki müttefiklerine karşı kurulmuş, temelde askerî, bölgesel bir ör-

güttür. Bununla birlikte, çeşitli nedenlerden dolayı Batı Bloku'nun bu askerî örgütü tüm dünya politikasında önemli bir yere sahiptir. Her şeyden önce, NATO'nun Avrupalı üyeleri daha çok sınırlı çıkarılara sahip devletlerse de, Örgüt'ün lideri olan ABD tam anlamıyla bir dünya

devletidir ve NATO bu ülkenin taraf olduğu en önemli antlaşmanın bir kurumudur. Ayrıca, NATO'nun açıklanmış en büyük hasmı olan Sovyetler Birliği de evrensel bir güçtür. Dolayısıyla NATO, özel olarak ABD ile Sovyetler Birliği, genel olarak da Doğu-Batı çatışma ve den-

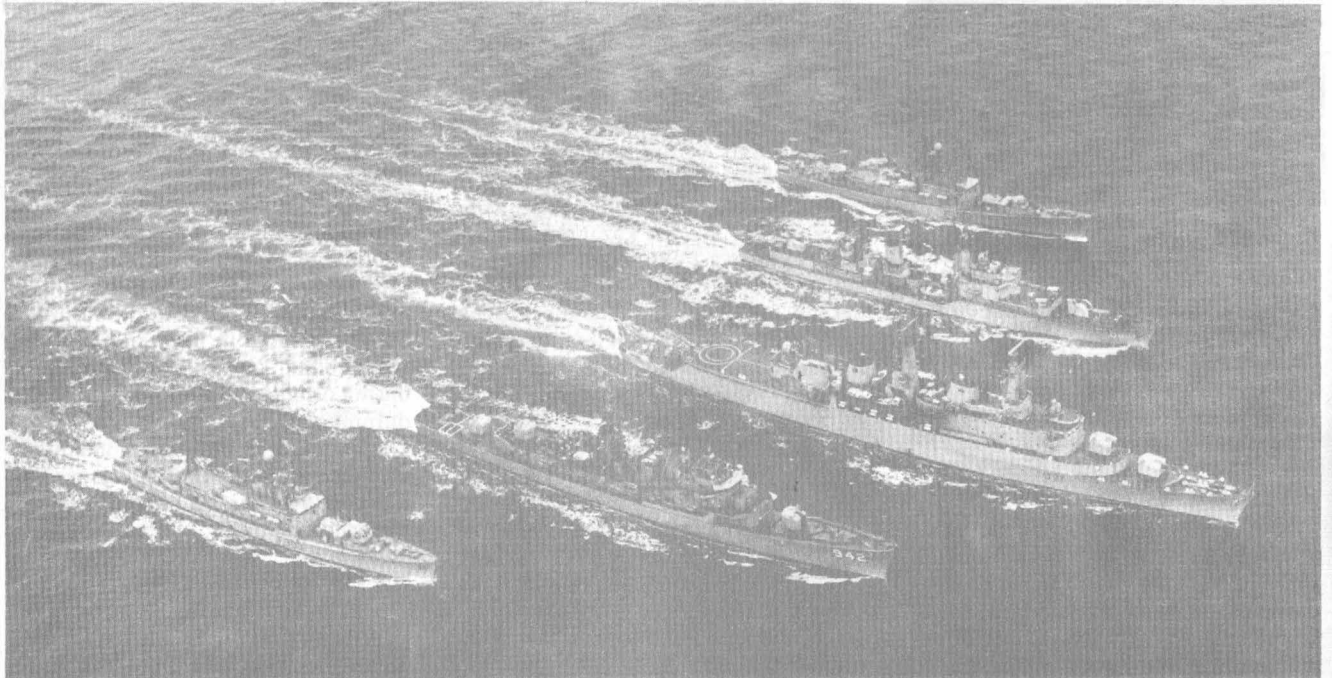
gesinde çok önemli bir yere sahip, evrensel alandaki çıkar ve çatışmaların odak noktasında bulunan bir örgüttür.

NATO ayrıca, çeşitli egemen ve farklı çıkarlara sahip devletlerce kurulmuş, karmaşık siyasal/ideolojik yapıda bir örgüttür. NATO ister Doğu Bloku'na ve esas olarak Sovyetler Birliği'ne karşı kurulmuş bir *savunma* örgütü, ister "sosyalist sistem"e karşı kapitalizmin örgütlenmelerinden biri, ister "Amerikan emperyalizmi"nin karşı devrimci bir *saldırı* aracı, veya bünyesinde tüm bu görüşlere de haklılık kazandıracak unsurlar bulunduran bir bağlaşma olarak görülsün, NATO'nun temel niteliği, Batılı karakteri ve türdeş olmayan siyasal yapısıdır. Dolayısıyla, NATO yalnızca dış düşmanla çatışan askerî bir örgüt değil, aynı zamanda siyasal yapısıyla kendi içinde de çatışma ve çelişki öğeleri barındıran ideolojik bir kurumdur.

Bu çıkar ayrılıklarının başında da Örgüt'ün egemen, farklı yapı, kültür ve güçteki devletlerden oluşması gelmektedir. Evrensel çıkarlara sahip ABD ile bölgesel ve daha dar kapsamlı sorunları bulunan Avrupalı üyeler arasında, doğaldır ki, belirli çıkar çatışmaları hep olagelmıştır. Örgüt içinde ABD'nin büyük askerî, siyasal ve ekonomik gücü de çeşitli anlaşmazlıkların kaynaklarından birini oluşturmaktadır. Üye devletlerin değişen

NATO TATBİKATLARINDAN: Askerî gücünün, kurulduğu günden başlayarak Sovyetler Birliği'nden, 1955'te Varşova Paktı'nın kuruluşundan sonra da Varşova Paktı'ninkinden geri olduğunu ileri süren NATO, elindeki gücün yeteneklerini görmek ve göstermek için her yıl çeşitli tatbikatlar yapar.

VIETNAM'DAKİ ABD VE GÖRÜŞ AYRILIKLARI:
NATO içinde ABD ile Avrupalı üyeler arasında çeşitli konularda görüş ayrılıkları vardır. Bunlar içinde en önemlisi öteki ülkelerle ilişkiler konusudur. Özellikle Vietnam Savaşı'ndan başlayarak Avrupalılar ABD'nin oldu bittilerine karşı çıkmış, müttefiklerinin çıkarlarına alet olmamak istediklerini açıklamışlardır.

çeşitli iktidarlarının ve nihayet ulusal toplulukların dünyaya bakışları, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerindeki gelişmeleri algılayışları, NATO'nun temel işlevleri ile Batı dünyasının ana nitelikleri konusundaki farklı yaklaşımları da, NATO'yu çok genel bir siyasal-ideolojik ve askerî çıkar beraberliği içinde, geniş bir çelişkiler yumağını barındıran bir örgüt haline sokmaktadır. NATO, esas olarak bir askerî örgüt olmasına karşın, Batı'nın en temel bağlaşması olduğu için, bu dünya içindeki ekonomik, kültürel ve siyasal ayrılıklardan da doğrudan etkilenmektedir.

NATO'nun kurulduğu yıllarda ABD'nin Batı dünyası içindeki mutlak üstünlüğü, Örgüt'ü türdeş bir yapıya sahip, durağan ve ABD'nin siyasal amaçlarının basit bir aracı olan bir kurum konumuna indirgeyebilmiştir. Ne var ki, zamanla Batı Avrupa'nın Savaş'ın yıkıntılarında kurtulması, askerî olmasa da siyasal ve ekonomik bir güç merkezi olarak ortaya çıkması, Örgüt'ün bu aldatıcı türdeşliğini bozmaya başlamıştır. Ayrıca, ABD'nin evrensel planda gücünü giderek yitirmesi, önemli dış politika başarısızlığına uğraması da NATO içi politikayı ve dengeleri etkilemiştir. Yine, Batı Avrupa ülkelerinde Amerikan alçaytarlığı

RİSK KAVGASI, GÜVEN BUNALIMI: Topyekün imha yeteneğine sahip nükleer silahların gelişmesi, NATO içindeki risk kavgasını giderek şiddetlendirdi. Başlangıçta kabul edilen "Kitleli Mukabele" yerine ABD baskısıyla getirilen "Esnek Karşılık" stratejisi ile riskin büyüğü Avrupa ülkelerine yıkıldı. Cruise füzeleri de bu strateji çerçevesinde Avrupa'ya yerleştirilmeye başlandı.

nın yayılması ve barış, iç düzen, savunma gibi temel konulara çok farklı bakışların yaygınlık kazanması, Doğu-Batı ilişkilerinin ulaştığı yeni evreler, hep NATO'yu ve örgüt içi ilişkileri derinden etkilemiştir. Son olarak NATO, örneğin Türk-Yunan ilişkilerinde olduğu gibi, kendi aralarında da çeşitli ciddi sorunlar bulunan egemen ulusal devletlerden oluşuyor olmakla da, özünde çatışma ve çelişki barındırmaktadır.

NATO içi ilişkilerin temel odak noktalarını üç başlıkta incelemek olasıdır. Her üç konuda da NATO'ya Avrupa kanadı ile Atlantik'in öteki yakası, yani ABD arasında oluşan bir bağlaşma olarak bakmak, ilişkinin taraflarını böylece ayırmak gerekmektedir. Tabii, NATO içinde daha alt düzeyde taraflar ve ilişki kalıpları vardır; örneğin merkez üyeler ile kanat ülkeler; Latinlerle Anglosaksonlar; Türkiye, Yunanistan ve Portekiz gibi az gelişmiş ülkelerle gelişmiş üyeler, vb. Bununla birlikte, belirleyici unsur, Avrupa kanadı ile ABD arasındaki ilişkiler oluşturmaktadır. Söz konusu üç temel konu ise, ekonomik, siyasal ve stratejik olmak üzere ayrılabilir. NATO temelde bir askerî örgüt olduğu için de stratejiye ilişkin konular en çarpıcı bir biçimde ortaya çıkmaktadır.

Siyasal Açından: Avrupa ile ABD arasındaki en önemli görüş ayrılığı, siyasal açıdan kendisini üçüncü ülkelere karşı takınılacak ortak tutumun saptanmasında göstermektedir. Doğaldır ki, bu üçüncü ülkeler içinde en önemlisi de Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkeleri olmaktadır. Özellikle son 10-15 yılda, Avrupalı üyeler gerek Sovyetler Birliği'ne gerek Doğu Avrupa ülkelerine karşı daha işbirliğine yönelik bir tutumdan yana olmuşlardır. Batı Avrupalı üyeler yumuşamanın sürdürülmesini, özellikle ekonomik nedenlerle ısrarla savunmuşlar, diplomasiyi etkin bir güvenlik aracı olarak görme eğilimi içinde olmuşlardır. Buna karşılık ABD, bu konularda daha sertlik yanlısı bir tutumu yeğlerken, Avrupalı bağlaşıklarının gereksinmelerine ve algılamalarına önem vermez bir tavır takınmıştır. Ayrıca, Vietnam Savaşı'ndan başlayarak, üçüncü dünya ülkeleri ile ilişkilerde de, örneğin Güney Afrika ve Ortadoğu'da ABD'nin evrensel ve stratejik çıkarlarına alet olmak istemeyen ve yeni gerginliklerden kaçınmak arzusunda olan Batı Avrupalılar, ABD ile sık sık çatışmışlardır. Genel olarak, siyasal alanda,

HEM İÇİNDE, HEM DIŞINDA: NATO'daki güven bunalımı, 1967'de De Gaulle'ün başkanlığı sırasında Fransa'nın örgütün askerî kanadından çıkmasına yol açtı. Bu kararın bir nedeni de bağımsız nükleer gücü sayesinde "büyük devlet" statüsünü koruyarak ABD-SSCB kutuplaşması dışında bir güç oluşturma kaygısıydı. Oysa ABD kendi yaklaşımını NATO ülkelerine kabul ettirirken gururlarını fazla kırmamaya özen göstermiş, hatta De Gaulle'e 1958'de ABD'nin en yüksek nişanı olan "Amerikan Lejyonunun Altın Madalyası"nı da vermişti.

Batı Avrupalılar, Batı dünyasının kimi kültürel değerlerine ve demokratik öğelere göreli bir ağırlık verir ve Batı'nın gerçek gücünün bu alanlarda yattığına inanan bir siyasal strateji izlenmesini yeğlerken, ABD daha çok stratejik amaçlarına ve kendi dar çıkarlarına ağırlık veren bir politikayı batı blokuna, çoğu kez emrivakilerle, zorlama çizgisini yürütmüştür.

Ekonomik Alanda: Ulusal paralar arasındaki kur ilişkilerinden karşılıklı ticarete kadar birçok alanda NATO'nun Avrupa kanadı ile ABD arasında ciddi çatışmalar ve çıkar farklılıkları ortaya çıkmıştır. O kadar ki, birçok Avrupalı, ABD'nin örneğin yüksek faiz uygulamasının kendilerine getirdiği sorunların "Sovyet tehdidi"nden daha önemli ve yıkıcı olduğunu açıkça söyleye hale gelmiştir.

Askerî Strateji: NATO'nun genel "tesanüt"ünü bozan ve iç dayanışmasını sarsan, iç çelişkilerini artıran bu tür çatışma çerçevesi içinde örgüt içi savunma konularında, yani bağlaşımanın temel işlevinde de taraflar arasında ciddi çatışmalar hep sürmektedir.

Şunu söylemek yanlış olmayacaktır: NATO kurulduğundan bu yana, bu güvenlik örgütü içinde Avrupalı üyeler ile ABD arasında bir "güven bunalımı" yaşanmıştır. ABD'nin mutlak üstünlük döneminde bu bunalım su yüzüne çıkmamıştır ama, ABD'nin üstünlüğü hem Sovyetler Birliği hem de Avrupalı bağlaşıkları karşısında görece azaldıktan sonra askerî strateji NATO içinde sürekli bir çatışma kaynağı olarak ilişkilerin temel kalıbını belirlemiştir.

NATO'nun askerî stratejisinin özünü Avrupa üzerindeki "Amerikan nükleer şemsiyesi" oluşturmaktadır. ABD'nin nükleer tekeli ve nükleer üstünlüğü sırasında bu stratejinin özü önemli bir sorun olarak ortaya çıkmamıştır. Fakat Sovyetler Birliği'nin nükleer silahlara sahip olması, füze teknolojisiyle doğrudan Amerikan topraklarını vurabilir hale gelmesi, NATO içinde çok önemli sorunlar doğurmuş, "Amerikan nükleer şemsiyesi"nin etkinliği ve güvenilirliği Avrupalılarca sorgulanmaya başlanmıştır.

Avrupalılar, artık ABD de doğrudan nükleer silahlarla vurulabilir duruma gelince, bu ülkenin kendilerini nükleer si-

lahlarla koruyacağına olan inançlarını giderek yitirmeye başlamışlardır. Şöyle ki, Avrupa'da çıkabilecek bir çatışmada, Batı Avrupa topraklarının yitirilmesi durumunda, Amerika Sovyetler'e karşı elindeki nükleer silahları kullandığında, kendisine yöneltilecek bir karşı saldırıyla kendisinin de yok olmasını davet etmiş olacaktır. Bu durumda, Avrupa'da haklı olarak şu soru sorulmaya başlandı: "ABD, bir Paris ya da Berlin için, New York'u ya da Boston'u feda eder mi?" Bu soruya Kissinger gibi etkili Amerikan düşünürleri de olumsuz yanıt vermediler. Oluşan yeni stratejik dengede, tamamen Amerikan nükleer silahlarına ve güvencesine bağımlılık temeline oturan bir askerî stratejinin Avrupalı ülkeler için yeterli ve güvenilir olamayacağı kuşkusuzdu. ABD ise, var gücüyle Avrupa'nın kendisi için önemini vurgulamakta ve bir savaşta Avrupa'nın —ABD topraklarını tehlikeye atma pahasına da olsa— kesinlikle Amerikan nükleer silahlarıyla savunulacağını açıklamakta; ama bu yalnızca Avrupa'da değil, Amerika içinde de kuşkuyla karşılanmaktaydı. Bu dönemde Avrupa'da bulunan ve buradaki bir Doğu-Batı çatışmasında hedef olacak olan Amerikalı askerler, Avrupalıların gözünde ABD'yi Batı Avrupa saflarında savaşa itecek önemli "rehineler" olarak neredeyse tek güvence kaynağı olarak görüyorlardı. Ama bunun yeterli olamayacağı da açıktı. Avrupa'da çıkabilecek bir çatışmada ABD'nin —kendi inisiyatifini kullanarak— istediği zaman ve yerde nükleer silahlarla doğrudan Sovyet topraklarını vuracağı garantisine dayanan "Kitleli Mukabele Doktrini", böylece, ABD'nin Batı Avrupa üzerindeki "koruyucu" nükleer şemsiye'sinin NATO stratejisindeki resmî ifadesi olmaktadır. Bu, açıkça, örneğin Almanlar Berlin'i, Türkler Kars'ı, ya da Belçikalılar Anvers'i kaybetti diye, ABD'nin nükleer silahlarla Sovyetler'i vurması ve bunun sonucunda da Sovyetler'in karşı darbisini davet etmiş olarak intihar etmeyi göze alması demektir.

"Esnek Karşılık": İşte ortaya çıkan güven bunalımı sonucu Avrupa'dan gelen siyasal baskılar, ABD'yi NATO için yeni bir strateji aramaya yöneltti. "Esnek Karşılık" adı verilen bu yeni strateji ABD'de 1961 yılında kabul edildi ve 1967 yılında da NATO'nun resmî stratejisi oldu. "Esnek Karşılık", Avrupa'da çıkabilecek bir Doğu-Batı çatışmasında üç

CARTER DOKTRİNİ: 1973 Petrol Bunalımı, ABD'de NATO'nun sorumluluk alanının Körfez Bölgesini de kapsayacak biçimde genişletilmesi eğilimlerine yol açtı. Körfez Bölgesi'ndeki Amerikan çıkarlarını bölge ülkelerine dış müdahaleler ve iç muhalefet tehditleri karşısında savunma yönünde yeni bir yaklaşım, "Carter Doktrini" adıyla benimsendi. ABD bu yaklaşımı henüz NATO'ya kabul ettirememekle birlikte doktrinin uygulaması için "Rapid Deployment Force" adlı özel bir askerî örgütlenme gerçekleştirdi.

aşamalı bir senaryo öngörmektedir: *Kitleli Mukabele*'ye karşılık, bu yeni stratejiye göre, Avrupa'daki bir konvansiyonel çatışmada önce klasik silahlar kullanılacak, ancak çatışma NATO aleyhine gelişme eğilimi gösterirse o zaman savaş alanı (taktik) nükleer silahlar kullanılacaktır. Bu durumda da askerî başarısızlık sürerse ancak o zaman doğrudan Sovyetler Birliği'ne yönelik Amerikan stratejik nükleer silahları devreye sokulacaktır. Bu arada, soruna diplomatik çözüm bulunabilmesine olanak tanımak için de, öngörülen her aşama arasında, yani her tırmanma öncesinde, bir "duraklama" (pause) dönemi olacaktır.

Halen NATO'nun resmî doktrini olan "Esnek Karşılık"ın ABD açısından avantajları açıktır. Amaç, Sovyetler Birliği ile karşılıklı intihar anlamına gelecek olan topyekün nükleer savaşı önlemek ve Amerika'ya esneklik kazandırmak olduğuna göre, yeni strateji olası çatışmanın doğrudan Sovyet-Amerikan nükleer savaşına dönüşmesine, bir topyekün nükleer savaş boyutlarına varmasına gerek bırakmayacak iki alt aşama getirmekte, aradaki "duraklama" sübaplarıyla da

diplomatik pazarlıklar için süre kazanılmaktadır.

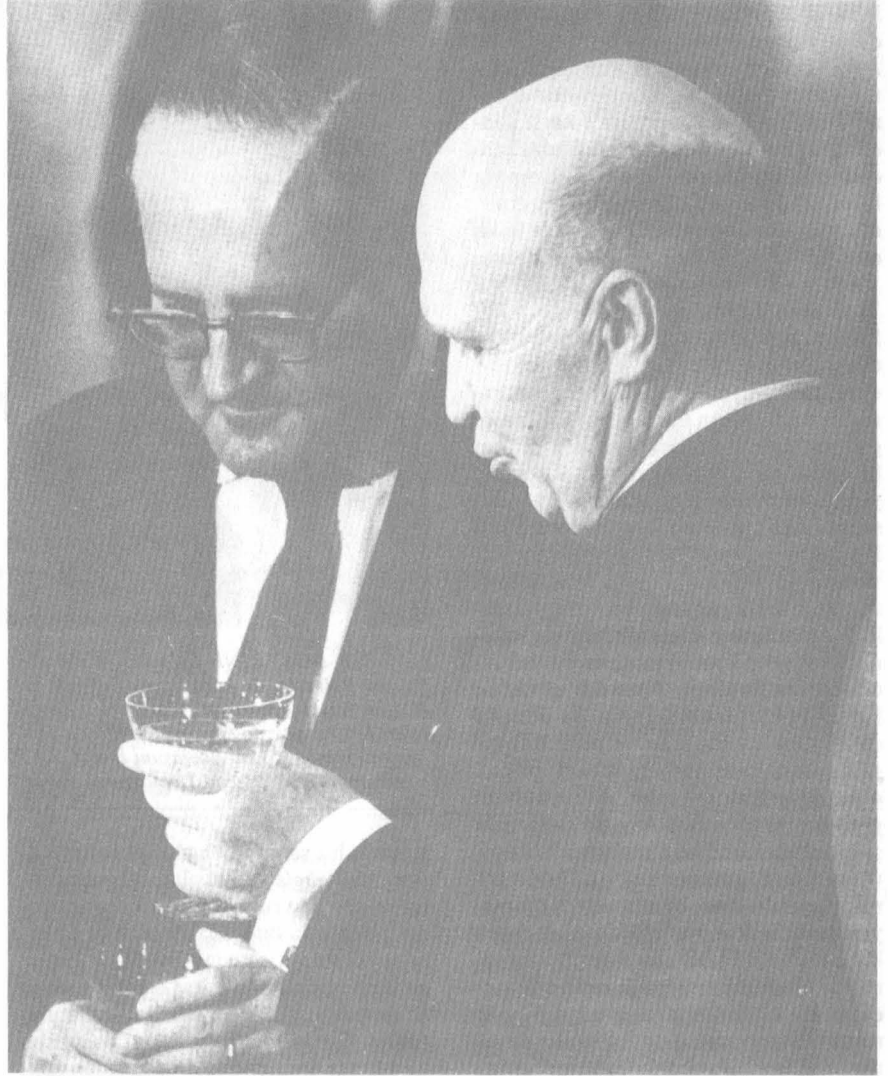
Buna rağmen "Esnek Karşılık", Avrupalılar için yeterince güven verici kabul edilmemiştir. Her ne kadar bu yeni strateji Amerikan baskılarıyla 1967 yılında Örgüt'ün resmî stratejisi olarak benimsenmişse de, Atlantik'in iki yakası arasındaki "güven bunalımı" sürmüştür. Bunun en çarpıcı sonucu olarak da Fransa 1967 yılında ABD'yi ve yeni stratejisini protesto ederek Örgüt'ün askerî kanadından çekilmiş, savunmasını ulusal nükleer gücüne (*Force de Frappe*) dayandırmayı yeğlemiştir.

Bugün hâlâ NATO'nun resmî stratejisi olan "Esnek Karşılık", daha önce de belirttiği gibi, Avrupa'da çıkabilecek bir çatışmada, şayet çatışma (ya da NATO terminolojisine göre Sovyet saldırısı) klasik silahlarla başlamışsa, önce geleneksel silahların kullanılmasını öngörmektedir. Çeşitli ekonomik, toplumsal ve siyasal iç nedenlerle konvansiyonel gücünü artırmayan, büyük ordular besleyemeyen Avrupalı üyeler için ilk aşamanın kendi aleyhine gelişebileceği kuşkusuz açıktır. Bu durumda, ilk aşamanın so-

nundaki "duraklama" döneminde, çatışmayı tırmandırmamak istemeleri olası olan ABD ve Sovyetler Birliği arasında yapılacak diplomatik görüşmelerde pazarlık konusu Avrupa toprakları olacaktır. Savaş alanı (taktik) nükleer silahların kullanılacağı ikinci aşamaya geçildiğinde ise, bu "sınırlı" nükleer savaş Avrupa toprakları üzerinde yapılacağından, Avrupa sınırsız bir yıkıma uğrayacaktır. Nüfus yoğunluğunun oldukça yüksek olduğu Avrupa'da patlayacak olan nükleer bombalar ne denli "küçük" olursa olsun, on milyonlarca Avrupalı ölecek, kentler harabeye dönecektir. Böylece, modern teknolojinin ürünü silahlarla "korunan" Avrupa, savaş hangi tarafın lehine gelişirse gelişsin, sonuçta kaybeden taraf olacaktır. ABD ise, doğal olarak, savaşı böylece "sınırlı" (Avrupa ile sınırlı) tutmak isteyecek, üçüncü aşamaya geçme olasılığı, bunun sonuçlarının hem ABD hem de Sovyetler Birliği açısından kabul edilemeyecek ölçüde ağır olma niteliği dolayısıyla, çok düşük düzeyde tutulacaktır. Görüldüğü gibi, Amerikan nükleer güvencesi NATO'nun Avrupalı üyeleri için çok parlak sonuçlar doğurmamaktadır. Hele son günlerde Amerika'da sıkça gündeme getirilen "sınırlı nükleer savaş" kavramı ve Batı Avrupa'ya yerleştirilmeye başlanan yeni Amerikan *Pershing II* ve *Seyir (Cruise)* füzele-ri, Avrupa'daki kuşkuları ve NATO için "güven bunalımı"na olağanüstü boyutlara vardırılmaktadır.

Burada, Batı Avrupalıların bir ikileminden söz etmek gerekmektedir. NATO'nun Avrupalı üyeleri bir yandan Amerikan nükleer garantisinin sürmesini istemekte, bir çatışma durumunda güvenliklerini ABD'nin nükleer silahları kullanma güç ve kararlılığına dayandırmakta, öte yandan da nükleer silahların kullanılmasıyla önce kendilerinin yok olacağını bilmekte, hatta ABD'nin kendi topraklarını dışarda tutacak "sınırlı" bir nükleer savaşı kışkırtabileceğinden kaygı duymaktadırlar. Bu ikilem bugün NATO'nun karşı karşıya bulunduğu en önemli askerî ve siyasal sorundur.

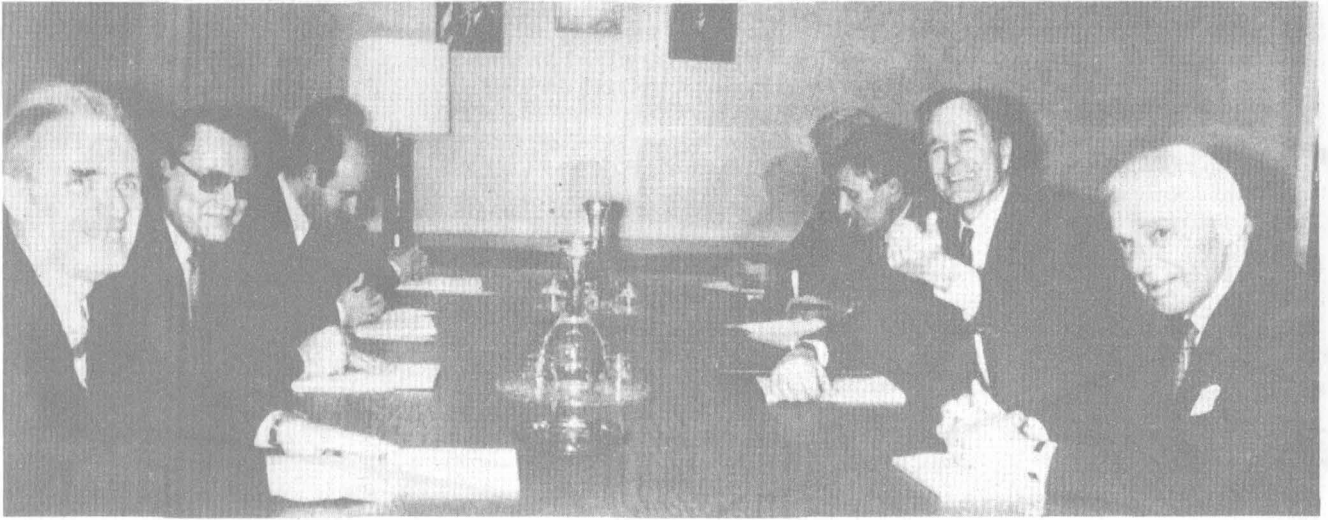
Bu arada, nükleer silahlarla ilgili olarak ortaya çıkan çok önemli bir başka sorun da, bu silahların ne zaman, nasıl ve kim tarafından kullanılabilmesine ilişkindir. NATO'nun (İngiltere ve Fransa hariç) elindeki nükleer silahlar ABD'ye aittir. Ayrıca, eklemek gerekir ki, İngiltere de bu alanda tamamen ABD'ye bağımlı-

lıdır. Bu durumda, ABD her zaman nükleer silahların denetimini (yani bu silahların ne zaman ve nasıl kullanılacağı ile kullanma kararını verme yetkisini) kendi tekelinde tutmak istemiştir. Kendileri için yaşamsal önem taşıyan ve NATO'ca güvenliklerinin tek dayanağı kabul edilmiş bulunan bu silahlar üzerinde yetki sahibi olmayan Avrupalılar için bu durum, hem demokrasi, hem bağımsızlıkları ve hem de güvenlikleri açısından son derece olumsuz sonuçlar doğurmaktadır.

Bu konuda NATO içinde çeşitli görüşmeler yapılmışsa da nesnel durum değiştirilememiştir. ABD, tek tek öteki NATO üyelerinin bağımsız olarak nükleer silahlara sahip olmasına ya da bu silahlar üzerinde bir denetim yetkisi taşımasına

yaşamadığından, bu ülkelerin sıkıntılarını hafifletmek için Çok Taraflı Nükleer Güç (*Multilateral Nuclear Force, MLF*) kavramını geliştirmiştir. Buna göre, üye devletlerin askerî personelinde oluşacak denizaltılar, gemiler ve karada konumlandırılacak nükleer silah sistemleri kurulacak, böylece nükleer silahlara sahip olmayan üye devletler de bu gücün denetiminde ve işleminde söz sahibi olabileceklerdi. Hatta, Türk denizcilerinin de katıldığı böyle bir deneme Amerikan *Rickett* savaş gemisinde bir süre uygulamaya da konulmuştur. Bu arada İngiltere de, kullanılması katılan her devletin özel iznine bağlı (veto hakkı) bir ortak Atlantik Nükleer Gücü (ANF) kurulmasını önermiştir. Fakat her iki öneri de

DÜŞ KIRIKLIĞI: Stratejik Silahların Sınırlandırılması (SALT) görüşmeleri, 18 Kasım 1969'da Helsinki'de bir kokteyle başladığı zaman ABD Baş Görüşmecisi Gerard Smith ve SSCB Dışişleri Bakan Yardımcısı Vladimir Semyenov'u yan yana görenlerin umutları zamanla söndü. SALT I'den sonra SALT II de sonuçsuz kaldı. Taraflar Şubat 1983'te Avrupa'daki nükleer silahların sınırlandırılmasını görüşür oldular. Ama ABD Başkan Yardımcısı George Bush'un da katılım kameralara gülümsediği bu görüşmeler de sonuçsuz kaldı. Avrupalılar Avrupa'ya ABD füzelerinin yerleştirilmesi için önkoşul olarak istedikleri bu son görüşmelerin de sonuç vermemesinden ABD'yi en az SSCB kadar sorumlu tuttular.

sonunda yeterli görülmeyle sonuçlandırılmamıştır. 1966 yılında ise, McNamara'nın önerisiyle, Örgüt içinde nükleer silahlar konusunda eşgüdüm sağlamak ve üye devletlere bir ölçüde olsun söz hakkı verilebilmesi için iki organ kurulmuştur. Bunlar, Nükleer Planlama Grubu (NPG) ile Nükleer Savunma İşleri Komitesi'dir (NDAC). Tabii, bu konudaki ana sorunların hâlâ geçerli bir çözüme kavuşturulmadığı kuşkusuzdur.

Ortadoğu'yu Kapsama Sorunu: NATO'yu son yıllarda sarsan bir başka stratejik sorun ise, bağlaşmanın sorumluluk alanlarının genişletilmesiyle ilgili olarak ortaya çıkmıştır. Petrol Bunalımı'ndan sonra Amerika Birleşik Devletleri'nde oluşan yeni görüşler, Körfez bölgesinin ABD'nin ve bu arada Batı dünyasının çıkarlarıyla yakından bağlantılı olduğu yönünde gelişmiştir. Bu görüşler, Körfez bölgesi ile Amerikan çıkarları ve güvenliği arasında organik bağlar kuran *Carter Doktrini* ile de resmî bir nitelik kazanmıştır. Körfez bölgesinin yalnızca Sovyetler Birliği'ne karşı değil, aynı zamanda, 1950'lerin Eisenhower Doktrini'ni anımsatır biçimde, Körfez bölgesi ülkelerindeki *iç düşmana*, yani buralardaki ulusal muhalefete karşı da Batı'nın askerî gücüyle *savunulmasını*, bir başka deyişle bölgeye *statu quo*'yu ve Amerikan-

cı yönetimleri korumaya yönelik Amerikan müdahalesini öngören resmî Amerikan görüşleri, bu konuda NATO onay ve yardımını da istemeye başlamıştır. Bunun için de, NATO'nun sorumluluk alanının Körfez bölgesini de içerecek biçimde genişletilmesi, NATO'nun gayriresmî gündemine Amerikalılarca getirilmeye başlanmıştır. NATO'nun Avrupalı üyeleri ise, bu tek yanlı ve oldukça maceracı Amerikan görüşüne karşı bir tavır takınmışlardır. Bununla birlikte, resmen olmasa da, bir Amerikan müdahalesinin yaratacağı oldu-bittilerle İttifak üyelerinin Körfez'de çıkabilecek bir çatışmaya sürüklenme tehlikesi mevcuttur ve bu olasılık NATO'nun Avrupalı üyelerini tedirgin etmeye devam etmektedir.

Stratejik konularda, silahsızlanma da ABD ile Batı Avrupa arasında bir gerginlik unsuru olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle Avrupa'daki orta menzilli nükleer füzelerin sınırlandırılması görüşmelerinde (ki Cenevre'de başlayan bu görüşmeler yeni Amerikan füzelerinin yerleştirilmeye başlanmasıyla kesilmiştir), Avrupalılar ABD'nin ödün vermez tutumundan sık sık yakınmışlardır. Birçok Avrupalıya göre, ABD'nin amacı silahsızlanma görüşmelerini başarıya ulaştırmaktan ziyade, füzelerini Avrupa'ya yerleştirmeyi gerçekleştirmek olmuştur.

Türkiye - NATO İlişkileri

Türkiye'nin Örgüte Girişi: İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra temel dış politika tercihini Batı doğrultusunda yapan Türkiye için ana dış politika amacı, Batı dünyası içindeki tüm örgütlenmelere üye olmak şeklinde ortaya çıkmıştır. Doğal olarak NATO, bu tür girilmesi zorunluluk olarak kabul edilen örgütlenmelerin başında gelmiştir.

Türkiye, NATO'ya girmek için başvurusunu 1949 Haziranı'nda yapmış, ancak 11 Mayıs 1950'de toplanan Amerikan, İngiliz ve Fransız Dışişleri Bakanları bu konuda bir karar almamışlardır. Türkiye'nin bu dönemde NATO'ya girme girişimleri yalnızca İtalya tarafından destek görmüştür. İngiltere ise, Türkiye'nin Ortadoğu'yu kapsayacak bir pakt içinde yer almasını istiyor, NATO üyeliğine karşı çıkıyordu. Bu arada öteki üye ülkeler ve özellikle Danimarka, Norveç ve Belçika, Türkiye'nin Batı uygarlığının ve Atlantik Camiası'nın bir üyesi olmaması nedeniyle NATO dışında tutulmasını arzulamaktaydılar. Dönemin CHP iktidarı, çeşitli girişimlerine karşın Türkiye'yi NATO'ya sokmayı başaramamış ve 14 Mayıs 1950'de seçimleri yitirerek iktidarı Demokrat Parti'ye bırakmıştır.

DP yöneticileri de var güçleriyle NATO'ya girmeye çalışmışlardır. Örneğin

Kore'ye asker gönderilmesinin en önemli nedenlerinden biri de Amerikan Kongresi'ni etkileyerek ABD'nin Türkiye'nin NATO'ya girmesinde ağırlığını sağlamak olmuştur. Bu arada Türkiye'nin yapmış olduğu ikinci başvuru da 1950 Eylülünde toplanan NATO Bakanlar Konseyi'nde kabul edilmemiş, bunda özellikle İngiltere'nin Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik bir biçimde kullanılmasında gerektiği yönündeki itirazları etkili olmuştur. Bu arada, içinde Türkiye'nin de yer alacağı bir Ortadoğu Komutanlığı projesi ele alınırken, ABD'nin 1939 tarihli Türk-İngiliz-Fransız ittifakına katılması yönündeki Türk önerisi de Amerika tarafından reddedilmiştir.

Nihayet, uzun uğraşlardan sonra ve Batı'nın Ortadoğu'daki çıkarlarını NATO'ya girdikten sonra da koruyacağına ilişkin güvenceler verilerek engeller ortadan kaldırılmış ve Türkiye 18 Şubat 1952'de resmen NATO'ya girmiş, 20-25 Şubat'ta Lizbon'da yapılan Konsey toplantısına tam üye sıfatıyla katılmıştır. **60 Ortalarına Kadar İlişkiler:** Türkiye'nin NATO'ya esas olarak bir Ortadoğu ülkesi sıfatıyla alındığı gerçeği ve Örgüt'e katıldıktan sonra ABD ile Kuzey Atlantik Antlaşması çerçevesi içinde yoğun bir ikili anlaşmalar ağı kurulması, daha sonra, Türkiye'nin NATO ile ilişkilerinin genel çerçevesini oluşturmuştur. NATO üyeliğinin Türkiye açısından en önemli

DIŞ POLİTİKADA EN BÜYÜK MÜCADELELERİMİZDEN: Türkiye diplomasisi en zorlu mücadelelerinden birini NATO'ya girme konusunda vermişti. 1949'da CHP'nin başlattığı bu mücadele, DP iktidarınca sürdürüldü. Bunun için Kore Savaşı'na katılan Türkiye'nin başvurusu, sonuçta 1952'de Yunanistan'ınkiyle birlikte kabul edildi. Meclis'te NATO'ya girişin oybirliğiyle onaylandığı oylamayı ABD'nin Ankara Büyükelçisi George Mc Ghee de izlemiş ve Türkiye ilk kez Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü ile 20 Şubat 1952'de Lizbon'da başlayan Konsey toplantısına tam üye olarak katılmıştı.

sonucu ise, bu Örgüt'ün ülke savunmasının temel ve tek dayanağı yapılması olmuştur. Giderek de NATO, ABD ile; Türkiye'nin ulusal çıkarları da genel olarak Batı, özel olarak da ABD ile özdeşleştirilmiştir.

Türkiye, Atlantik İttifakı'nı Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün de 1955'te belirttiği gibi, bir "millî politika" olarak kabul etmiş, özellikle 1950-60 arasında NATO'nun ve askerî paktlar gerçeğinin militan bir savunucusu olmuştur.

Türkiye NATO tarafından Ortadoğu'ya ilişkin stratejinin temel taşı olarak kabul edildiğinden, bu dönemde Türkiye'deki üsler çeşitli Ortadoğu bunalımlarında kullanılmıştır. Bu arada ABD'nin hava üstünlüğüne ve istihbarat çalışmalarına verdiği önem ve Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne olan coğrafi yakınlığı nedeniyle de, ülkede çok çeşitli Amerikan üs ve tesisleri kurulmuştur. Bu arada, Türkiye'ye başta *Jupiter*'ler olmak üzere nükleer

leer füzeler, toplar ve mayınlar yerleştirilmiştir. Ayrıca, NATO çerçevesi içinde, Türk Silahlı Kuvvetleri de Amerikan askerî normlarına uydurulmuş ve sağlanan yardımlarla çok eksik bir modernizasyon gerçekleştirilmiş, Türk askerî personeli -başta ABD olmak üzere- çeşitli NATO ülkelerinde eğitilmiştir.

Özet olarak, NATO üyeliği, Türkiye'de Batılılaşmanın bir uzantısı ve zaferi olarak kutlanırken, Batı'da da Ortadoğu'ya sarkmanın bir atlama taşı olarak algılanmıştır. Sonraki gelişmeler, Batı'nın

değerlendirmelerinin daha gerçekçi olduğunu göstermiştir.

Türkiye, NATO içi ilişkilerde uzun süre ABD'den yana bir tutum izlemiş ve İngiltere ile birlikte ABD'nin NATO içindeki en sağlam ve sadık müttefiki olmuştur.

Uzun bir süre Türkiye, Amerikan-Sovyet ilişkilerinin normalleşmesinden ve yumuşamaya geçişten de rahatsızlık duymuş, Doğu-Batı ilişkilerinde gergin ve çatışmacı ilişkilerin yumuşaması ile ABD nezdindeki önemini yitireceğinden, bu

nun da Amerikan yardımlarını azaltacağından çekinmiştir.

İlişkilerin Soğuması: 1960'ların ortalarından itibaren Türkiye'de ABD'ye karşı oluşan tepkiler, Kıbrıs konusunda ABD'nin tavrı, Johnson mektubu gibi gelişmeler, daha sonra da Vietnam Savaşı, ABD'nin uluslararası planda eski etkinliğini yitirmesi, Küba bunalımında Türkiye'nin pazarlık konusu olması, Jüpiter füzelerinin ABD'nin tek yanlı kararıyla sökülmesi, U-2 bunalımı, Ortadoğu ülkelerinin giderek ağırlıklarını duyurmaları

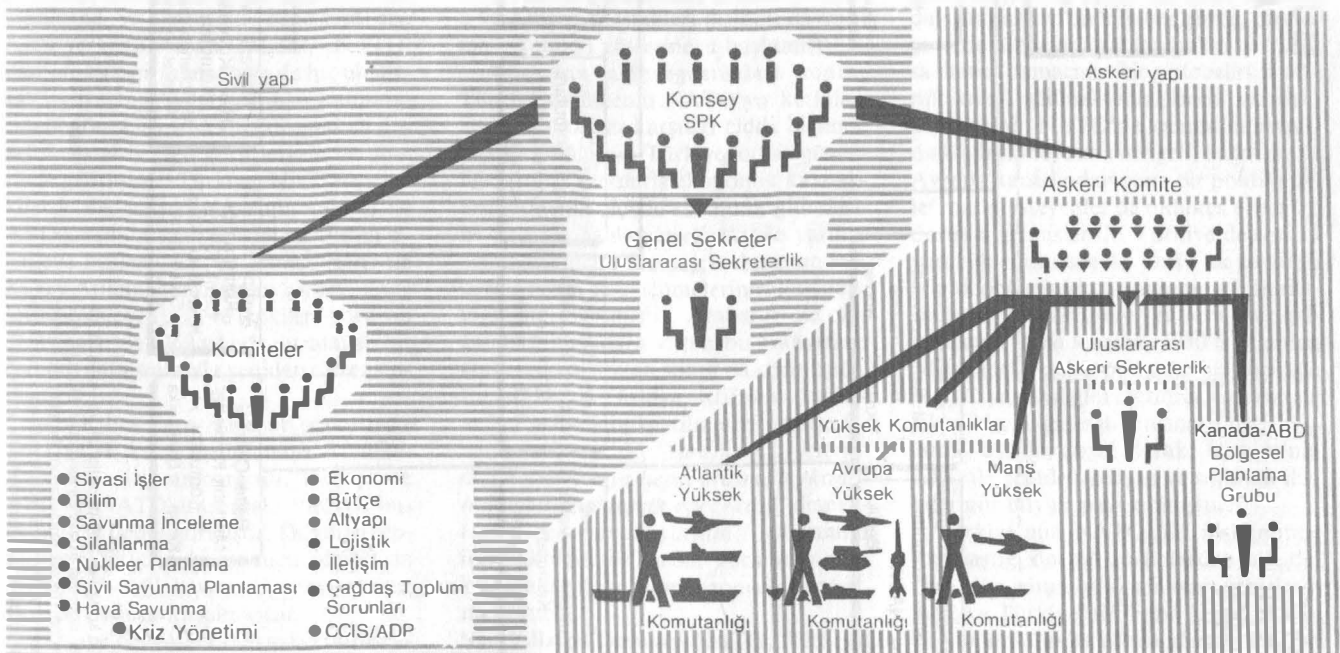
NATO: Sivil ve Askeri Yapı

NATO'nun en yüksek organı Kuzey Atlantik Konseyi, müttefikler arasında geniş bir politik görüşme ve koordinasyon forumu oluşturur. Askeri politika, NATO'nun ortak savunma yapısında yer alan üye ülkelerden oluşan Savunma Planlama Komitesi'nde (SPK) tartışılır. Konsey ve SPK, üye ülkelerin Dışişleri ve Savunma Bakanları düzeyinde yılda iki kez toplanır. Konsey daimi oturumu ise büyükelçiler (daimi temsilciler) düzeyinde haftada en az bir kez toplanır. NATO Genel Sekreteri, Konsey ve SPK'nın ve aynı zamanda Uluslararası Sekreterliğin başkanıdır. Konsey ve SPK, görev alanlarında NATO çalışmalarının tümünü kapsayacak, Uluslararası Sekreterlik üyelerinden birinin başkanlığında düzenli olarak toplanan bir dizi çalışma komiteleri kurmuştur.

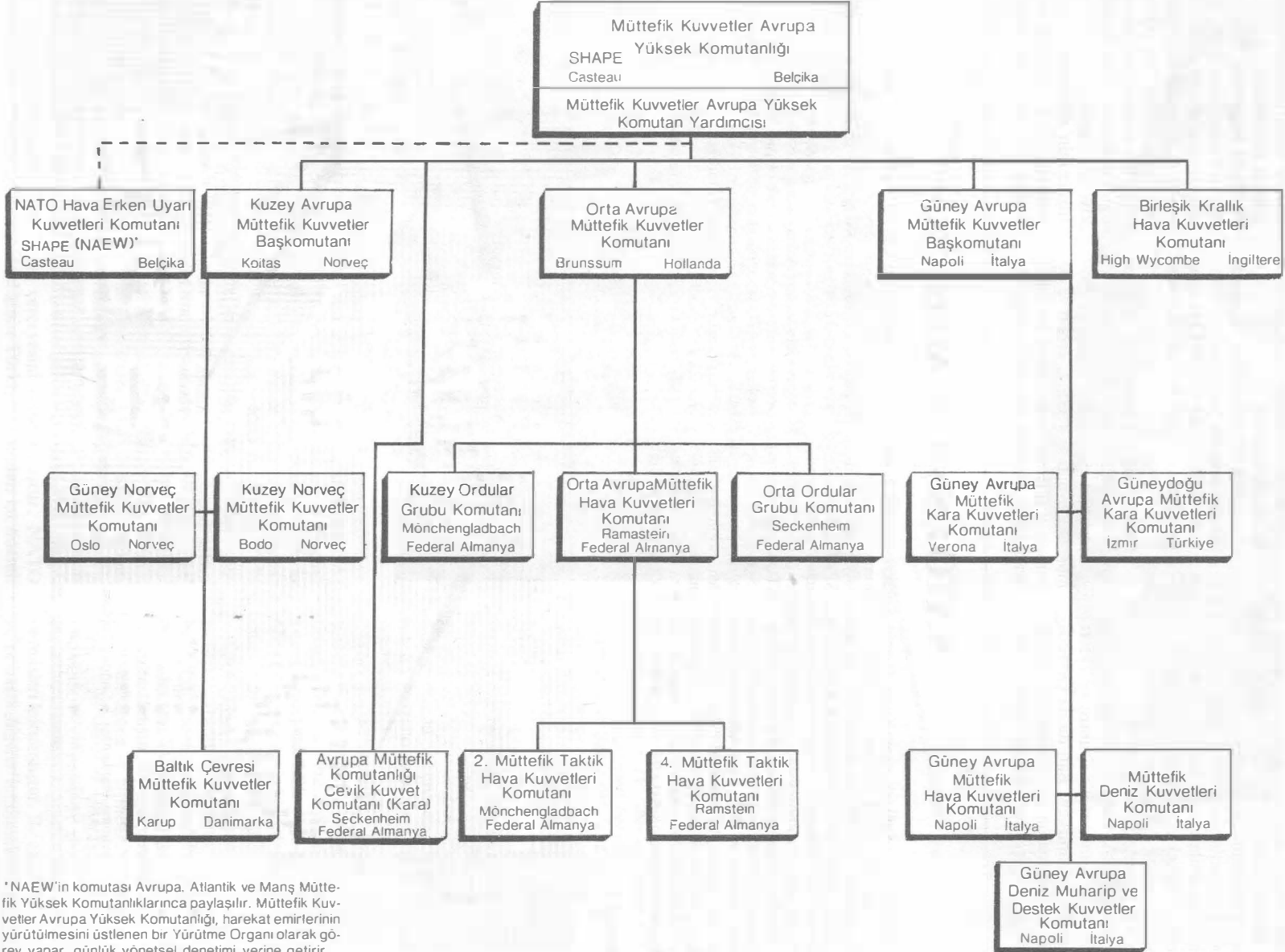
NATO'nun askeri kanadında bulunan üye ülkelerin genelkurmay başkanlarından oluşan Askeri Komite, Paktın en yüksek askeri organıdır.

Konsey ve SPK'ya askeri konularda tavsiyelerde bulunur, NATO yüksek komutanlarına yol gösterir. Genelkurmay başkanları düzeyinde yılda en az iki kez toplanan Komite'nin sürekli oturum toplantıları, genelkurmay başkanlıklarınca atanan askeri temsilciler düzeyinde haftada bir yapılır. Askeri Komite Başkanı genelkurmay başkanlarınca 2-3 yıllık bir dönem için seçilir. Askeri Komite politikaları ve kararlarının yürütülmesini, yürütme organı olarak çalışan Uluslararası Askeri Sekreterlik sağlar. NATO savunma alanı üç bölgesel yüksek komutanlığa -Avrupa, Atlantik, Manş- ve Kuzey Amerika için bir Bölgesel Planlama Grubu'na ayrılmıştır. Askeri Komite'nin genel yönlendirmesi altında NATO yüksek komutanları, bölgelerinin savunma planlarını hazırlamakla ve NATO'nun kara, deniz ve hava tatbikatlarını yönetmekle sorumludur.

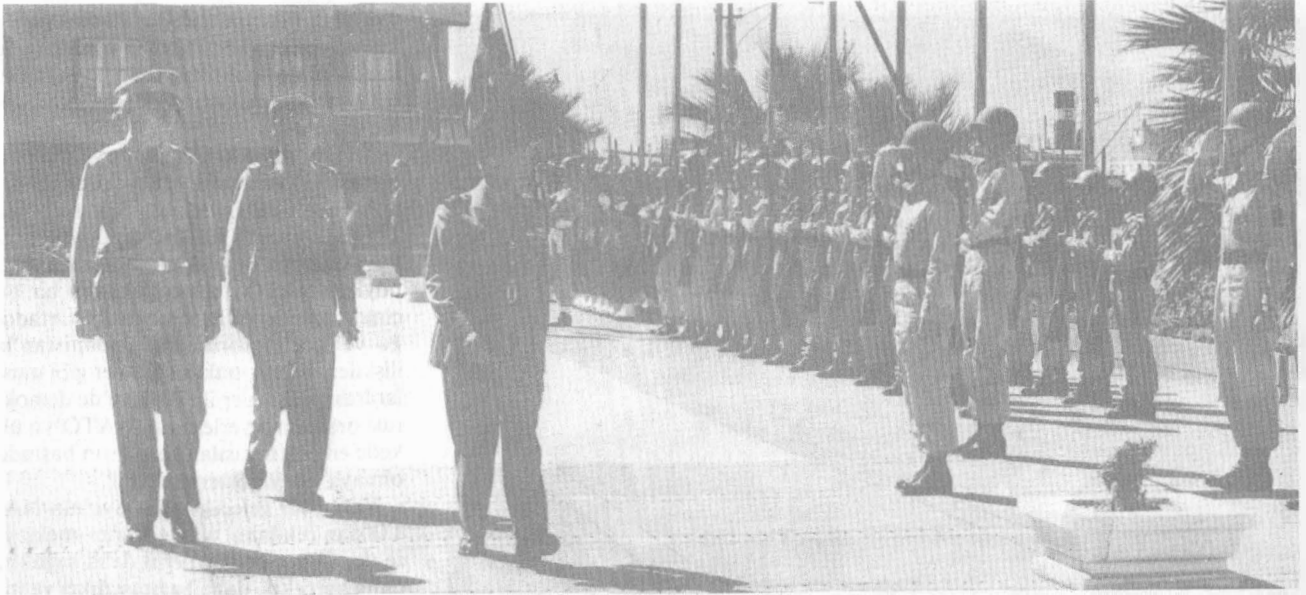
Şema: 1

MÜTTEFİK KUVVETLER AVRUPA YÜKSEK KOMUTANLIĞI

*NAEW'in komutası Avrupa, Atlantik ve Manş Müttefik Yüksek Komutanlıklarınca paylaşılır. Müttefik Kuvvetler Avrupa Yüksek Komutanlığı, hareket emirlerinin yürütülmesini üstlenen bir Yürütme Organı olarak görev yapar, günlük yönetsel denetimi yerine getirir.

UZAK BİR GEÇMİŞ: NATO'nun güneydoğu kanadını oluşturan Türkiye ve Yunanistan, birbirlerindeki NATO karargâhlarında asker bulunduruyordu. İzmir Kordon'daki Altıncı Müttefik Taktik Hava Kuvvetleri Komutanlığı'nı ziyaret eden (1963) Fransız General Des Essart gibi NATO komutanları Türk, Yunan ve Amerikan askerlerinden oluşan şeref kıtasını denellerlerdi. Ama 1964 Ağustosunda Kıbrıs'taki gelişmeler üzerine önce Türkiye'nin, sonra Yunanistan'ın adayı bombalaması ile iyice artan gerginlik üzerine 19 Ağustos 1964'te İzmir'deki Yunan askerleri Türkiye'den ayrıldı, Yunanistan'daki Türk personel de geri çekildi.

ve ülke içindeki demokratikleşme gibi iç ve dış nedenlerle Türkiye'de NATO üyeliği de sorgulanır hale gelmiştir. NATO'nun ülke savunmasının tek dayanağı yapılmasına ve Örgüt ile özdeşleştirilen ABD'ye karşı oluşan tepkiler, NATO'dan çıkılmasını savunan ya da hiç olmazsa Örgüt içinde daha bağımsız kalınmasını öngören, nimet-külfet dengesinin düzeltilmesini isteyen görüşleri de beraberinde getirmiştir. Türkiye, NATO içi ilişkilerde de, giderek, Avrupa kanadı ile ABD arasında daha dengeli bir tutum izlemeye başlamıştır. Bu arada, ABD ile Kuzey Atlantik Antlaşması çerçevesinde imzalanan çoğu gizli ve tepkilere yol açan anlaşmalar da 1969 yılında imzalanan bir çerçeve antlaşmasıyla yeniden düzenlenmiştir.

1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında Türkiye'ye karşı uygulamaya konulan Amerikan silah ambargosu, Türkiye ile ABD ve NATO arasındaki "güven bunalımı"nı derinleştirmiştir. Duyulan tepkilerin doğrudan bir sonucu olarak da "ulusal güvenlik kavramı" ortaya atılmış ve Ege Ordusu kurulmuştur.

Türkiye'de NATO'nun askerî stratejisine karşı tepkiler de ortaya çıkmış ve bir kanat ülkesi olarak Türk topraklarının

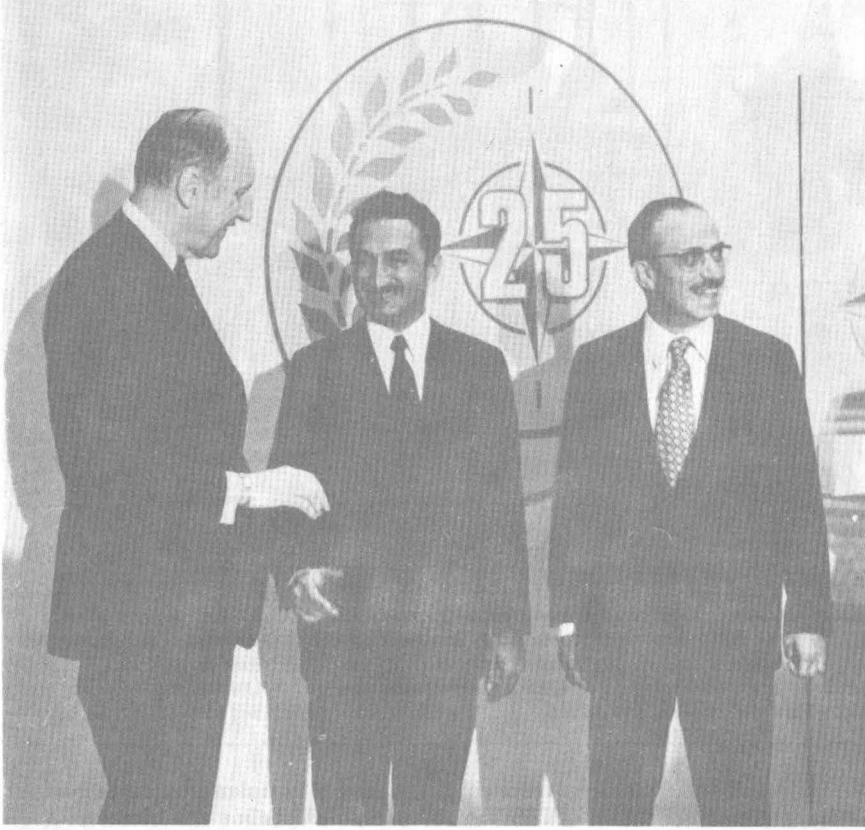
NATO planlarında yeterli güvencelere kavuşturulmadığına dikkat çekilmiştir. 1960'ların ortalarından başlayarak Türkiye, Ortadoğu konusunda da daha duyarlı ve Amerikan istekleri dışında davranma eğilimleri göstermeye başlamıştır.

Amerikan ambargosundan sonra, Türkiye'de ülkenin NATO'ya katkıları ile bu katkıların karşılığı ciddi biçimde tartışılır olmuştur. Türkiye, ortak güvenliğe yaptığı katkılarla ekonomik kaynaklarını önemli ölçüde savunma giderlerine ayırdığı halde yeterli ölçüde yardım alamadığından yakınmış, ordusunun modernizasyon gereksinimlerinin karşılanmadığını belirtmiştir. Ambargo ile olağanüstü boyutlara varan bu şikâyetler, ambargo kalktıktan sonra da sürmüştür. Bu bağlamda Türkiye, İttifakın özellikle 2. maddesinin işletilmesini ısrarla istemiştir. 2. madde, "tarafklar (...) içlerinden her biri veya hepsi arasında ekonomik işbirliğini teşvik edecektir" demektedir ve "ekonomik yardım" kavramını içermektedir. Ne var ki, Türkiye'nin bu konudaki istekleri somut sonuçlar doğurmamıştır.

Son Yıllarda Durum: NATO, Türkiye'de tartışılması tabu olan bir ulusal savunma dayanağı olmaktan giderek uzakla-

şıp, en çok tartışılan uluslararası bağlantılardan biri haline dönüşmüştür. Yine de, Türkiye'nin NATO'dan çıkmasını ve hatta İttifak ile ilişkilerde daha dikkatli davranılmasını öneren her görüş, birçok çevrede şüphelerle karşılanmakta ve "ulusa ihanet" amacının bir gizli belirtisi olarak kabul edilmektedir. Buna karşılık, Türkiye'nin NATO'da kalmasını savunmakla birlikte, daha dengeli, bağımsız ve Avrupa kanadından yana bir politika izlenmesini isteyenler de oldukça etkin bir duruma gelmişlerdir. Türkiye'de son 15 yıldır önemli dernek, birlik ve partiler, büyük çoğunlukla, program ve bildirimlerinde bu tür görüşlere yer verir hale gelmişlerdir. Buna karşılık, 1980'li yıllardan başlayarak, daha ödünsüz bir biçimde NATO yandaşlığı sürdüren çevreler de etkinliklerini giderek artırmaya başlamışlardır. Bunda, doğal olarak, Türkiye'nin ABD ile yeniden gelişen ve sıklaşan ilişkilerinin büyük payı olmuştur.

Türkiye'nin NATO ile ilişkilerinde karşılaştığı önemli sorunlardan biri de, Örgüt'ün sorumluluk alanının genişletilmesi ve Türkiye'nin buna koşut olarak ek yükümlülükler altına girmesi ile ilgilidir. Son yıllarda, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde, NATO'nun değişen

25. YILIN GETİRDİKLERİ: 1 Temmuz 1974'te NATO'nun 25. kuruluş yıldönümü törenlerine katılmak üzere Başbakan Bülent Ecevit ve Dışişleri Bakanı Turan Güneş Brüksel'e gitmişlerdi. Ama on beş gün sonra Kıbrıs'ta Sampson darbesiyle başlayan gelişmeler Pakt'ın en büyük bunalımına yol açarak, iki NATO üyesini karşı karşıya getirecekti. 20 Temmuz'da Türkiye'nin başlattığı I. Kıbrıs Barış Harekâtı ile Yunanistan'da "Albaylar Cuntası" devrilerle demokrasiye geçildi; 14 Ağustos II. Kıbrıs Harekâtı üzerine Yunanistan NATO'nun askerî kanadından çekildi; Türkiye de 1964 ve 1974 Kıbrıs bunalımları sırasında kendi silahlı kuvvetlerini kullanmasının NATO tarafından engellenmelerini gözönüne alarak 20 Temmuz 1975'te NATO dışında görev yapmak üzere Ege Ordusu'nu kurdu.

dünya koşullarına göre sorumluluk alanını genişletmesi gereği ifade edilmektedir. Burada esas olarak sözü edilen, NATO'nun Ortadoğu ve Körfez bölgesini de içine alabilecek biçimde sorumluluk alanının genişletilmesi gereğidir. Türkiye, bu konuda, şimdiye kadar, Avrupa kanadı ile birlikte bir tavır almış ve sorumluluk alanının genişletilmesine karşı çıkmıştır. Bununla birlikte, Amerikan Çevik Gücü'ne (Rapid Deployment Force) bazı kolaylıkların sağlanmasından söz edilmesi, Muş ve Erzurum havaalanlarının NATO için de modernize edilmeleri, Lübnan'daki Amerikan gücü için İncirlik üssünden "sınırlı kolaylıklar" sağlanması gibi gelişmeler, NATO'nun sorumluluk alanı

resmen genişletilmese bile, Türkiye'nin oldu-bittiler karşısında kalma olasılığının yüksek olduğunun temel işaretleri olarak kabul edilmektedir.

NATO'nun Türkiye'nin "Batılı olması"nın en temel siyasal ifadesi olarak kabul edilmesi, Örgüt ile ilişkiler konusundaki tartışmaların sağlıklı bir biçimde yapılmasını engellemektedir. Ayrıca, herhangi bir uluslararası bağlaşmanın ülkeye ne kazandırdığının, sakinlerinin ve bedelinin saptanması, değerlendirilmesi gerektiği gibi, NATO'nun da soğukkanlı bir biçimde ele alınmasını mümkün kılan bir siyasal ortam Türkiye'de tam olarak bir türlü kurulamamıştır. Bu nedenle de, her uluslararası bağlaşmanın ona

üye olan ülkenin hareket alanını genişletmesi gerekirken, NATO üyeliği çoğu kez Türk dış politikasında ülkeyi "dar bir kalıp içine sıkıştırma" sonucunu doğurmuştur.

Tüm bunlara karşın, Türkiye'nin özel olarak Batı Almanya, genel olarak da Batı Avrupa ile ilişkilerinin gelişmesi, NATO içi ilişkilerde ve Türk dış politikasında Amerika'ya yakınlığı azaltmakta; böylece NATO daha soğukkanlı bir biçimde değerlendirilebilmektedir. Ortadoğu ve Körfez sorunları, Yunanistan'la ilişkiler, Kıbrıs, nükleer füzeler gibi uluslararası gelişmeler ile Türkiye'de demokrasi ortamının yerleşmesi, NATO'yu ülkede en çok tartışılan konuların başında olmaya aday göstermektedir.

Yakın bir gelecekte Türkiye'nin NATO'dan çekilmesi olası görünmemektedir. Örgüt ile ilişkilerin daha sağlıklı, daha gerçekçi, daha bağımsızlıkçı ve ülke çıkarlarının daha özenle korunduğu bir yörüngede gelişmesi için, yoğun tartışmaların gündemde kalacağı beklenmektedir. Bu tartışmaların sonucu, Türkiye'nin yalnız Batı Avrupa, ABD ve NATO ile ilişkilerini değil, aynı zamanda Ortadoğu ve Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin uzun vadedeki niteliğini de belirleyecektir. Aynı biçimde, NATO'nun tartışılmasından rahatsızlık duyan iç ve dış çevrelerin Türkiye'deki demokrasi ortamını belirlemek için de yoğun faaliyetlerde bulunmak isteyecekleri kesindir. Bu açılarından, hiç kuşkusuz, NATO, Türkiye'nin en yaşamsal sorunlarından biri olarak kalmaya daha uzun süre devam edecektir.

Yunanistan ile süregelmekte olan gerilim de, Türkiye-NATO ilişkilerini doğrudan etkilemektedir. Bu durum, bir yandan Batı'dan, yani NATO çevrelerinden umulan yardım ve ilgi gelmediği için NATO'ya karşı tepkileri beslemekte, öte yandan da Türkiye'ye tek ve en büyük tehlikenin kuzeyden geleceğine ilişkin NATO mantığının temel varsayımının yanlışlığını göstermektedir. Bir başka biçimde ise, NATO üyesi Yunanistan'a karşı bu ülkeyle bir çatışma durumunda NATO desteğini hiç olmasa sadece bu ülkeye bırakmamak için, NATO'da kalınması ihtiyacını ortaya koyanlara raslanmaktadır. Tarihin garip bir cilvesi olarak, NATO bağlantısı, giderek bir NATO ülkesine karşı bir güvenceye dönüşme eğilimi içermektedir ●

NÜFUS

Türkiye'de Nüfus ve Nüfus Sorunu

Tevfik Çavdar

Çerçeve Yazılar

- **Milli Türk Devletinin Kuruluşu ve Göçler**

Prof.Dr. Gülten Kazgan

- **Azınlıklar Nüfusu**

Mete Tunçay

Bu konuda ayrıca *Eğitim, Gençlik, İşsizlik, Kadın, Kentleşme, Kırsal Yapı* maddelerine bakınız.

Türkiye’de Nüfus ve Nüfus Sorunu

Tevfik Çavdar

Genelde Nüfus ve Nüfus Sorunu

Geride bıraktığımız yüzyıl içerisinde nüfus sorunu değişik açılardan sürekli olarak gündemde kalmıştır. Daha 19. yüzyılın son çeyreğinde bu konu ekonomik açıdan ele alınmıştır. Sakızlı Ohannes 1879’da yayımladığı kitabının bir bölümünü ‘nüfus’a ayırmıştır. Namık Kemal’in çeşitli makalelerinde dolaylı da olsa aynı konuya değindiği görülmektedir. Yüzyıl sonlarında yayınlanan coğrafya kitaplarında Anadolu’nun sahip olduğu az nüfusun yarattığı sorunlar ele alınmıştır. Bu arada M. Cavit Beyin *İlm-i İktisat* adlı kitabındaki konulardan birini de ‘‘Nüfus Meselesi’’ oluşturmuştur.

O dönemde nüfus meselesi Malthus’un kuramı ve bu kuramın gerçekleşme olasılığı tartışmaları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Geçen yüzyılın sonunda ulaşılan büyük üretim artışı, bilimsel ve teknolojik alanlarda erişilen yüksek düzey, Malthus’un karamsar tablosunun yadsınmasına neden olmuştur. Nitekim Osmanlı iktisatçıları ve sosyal bilimcilerinde de aynı eğilim izlenmektedir. Hatta Osmanlı sınırları içindeki nüfusun azlığından sık sık yakınılmıştır. Bu arada geniş ve boş Anadolu topraklarına, aynen Kuzey Amerika’daki gibi, Avrupalı göçmenlerin yerleştirilmesine ilişkin önerilere de raslanmıştır.

Cumhuriyetin ilk yirmi yılında da nüfus sorununa benzer biçimde yaklaşmış, yani Malthus’un kuramının tam aksine, nüfusun azlığından yakının, nüfus artışını özendirilen bir politika izlenilmiştir. Nitekim Cumhuriyetin 10. yılını kutlama amacı ile bestelenen ünlü marşta bile bu yaklaşımın somut izlerine raslamaktayız.

Fakat İkinci Dünya Savaşı’nı izleyen büyük nüfus patlaması, genel politikanın (nüfus politikasının) değişmesine neden olmuştur. Günümüzde nüfus sorunu, ülkenin karşılaştığı en önemli sorunlardan biridir. Konu ekonomik kalkınmayı engelleyen -daha doğru bir deyişle hızı kesen- bir etken olarak sergilenmektedir. Yaklaşım ne olursa olsun, nüfus sorunu hiçbir zaman Türkiye’nin önde gelen meselelerinin dışına çıkmamıştır.

Cumhuriyetin Devraldığı Nüfus

Yeni Türkiye Devleti, Anadolu ve Doğu Trakya’yı içeren bir alanda kurulmuştu. Bu alanda, Birinci Dünya Savaşı’ndan önceki nüfusun 10 milyon dolaylarında olduğu tahmin edilmektedir.

‘‘Tahmin’’ sözünü kullanmamızın temel nedeni, o dönemde yapılmış bir nüfus sayımının olmayışıdır. Eldeki bilgilerin temel kaynağı vilâyet salnameleridir. Bu arada, Mütareke döneminde azınlıkların durumu ile ilgili olarak, başta kiliseler olmak üzere, çeşitli kurumların tahminlerine de raslanmaktadır. Bağımsızlık Savaşı ertesinde bir tahmin yapma açısından kullanılabilir bir başka kaynak da 1923 seçimleri için yapılan seçmen listeleridir. Bu listelerde seçme hakkına sahip erkek nüfus kayıtlıdır. Eldeki bilgilere göre söz konusu erkek nüfusun toplamı 5.473.891’dir. Demografinin kuralına göre erkek nüfusun savaş sonunda toplam nüfusun % 40’ı dolaylarında olduğu varsayılırsa (bu iyimser bir varsayımdır) Türkiye’nin genel nüfusunun 11-12 milyona ulaşabileceğini kabul etmemizde büyük bir hata payı olmayacaktır. 1923’te durum bu görünümdeydi.

Bu nüfusun gerek demografik, gerek sosyo-ekonomik nitelikleri konusunda elimizde çok kaba tahmin düzeyinde dahi bir bilgi bulunmamaktadır. Yalnız ülkenin, yani Doğu Trakya ve Anadolu’nun o günkü yapısı göz önünde tutulduğunda, nüfusun temel özellikleri konusunda şu genel yargıları ileri sürebiliriz:

- Nüfusun büyük çoğunluğu kırsal alanda yaşamaktaydı. Kentsel fonksiyonlar açısından belirli bir düzeye erişebilmiş yalnız iki kent, İstanbul ve İzmir bulunmaktaydı. İzmir’in 1922 yılı sonunda geçirdiği büyük yangın ve yoğun göç hareketi bu kenti geniş ölçüde sarsmış; nüfusunu hem sayısal hem de ekonomik faaliyetler yönünden zaafa uğratmıştı.

- Genç nüfusun payı toplam içinde çok azdı. On yıl süresince devam eden savaşlar ve salgın hastalıklar bunun temel nedeni idi.

- Nüfusun cinsiyet açısından dağılımı da erkek nüfus aleyhine bir görünüm kazanmıştı. Bunun nedeni, uzun süren savaş yıllarıydı.

- Ekonomik faaliyet kolları itibarıyla yoğunluk, tarım kesimindeydi. İşgücünün yaklaşık % 90’ı tarımsal faaliyetlerle meşguldü. Ticaret ve küçük üreticilik 1923 yılından önce azınlıkların elinde bulunduğundan, Bağımsızlık Savaşı sonundaki göçün de etkisi ile bu kesimlerde ciddi boyutlara ulaşan gerilemeler görülmekteydi.

Kuşkusuz, sayılan bu özellikler genel anlamlı tesbitlerden başka bir şey değildir. Çünkü kesin yargılara varabilmemiz

GENEL NÜFUS SAYIMLARI: Cumhuriyet döneminde ilk nüfus sayımı 1927'de, ikincisi 1935'te yapıldı. Sonradan, her beş yıla bir tekrarlanan sayımlarda kullanılan soru kâğıdı biçim ve içerik açısından değişmekle birlikte, sayım tekniği değişmemiştir. Bu teknik "de facto", yani "halihazır" nüfusu belirleme amacını gütmektedir.

için elimizde güvenilir sayısal bilgiler bulunmamaktadır.

1923-1980 Döneminde Türkiye Nüfusunun Genel Gelişimi

Çağdaş tekniklerin kullanıldığı ilk nüfus sayımı 1927 yılında yapılmıştır. Cumhuriyetin barış ve iç iktidar savaşlarına yönelik ilk yılları geride bırakıldıktan sonra, yapılacak ekonomik ve toplumsal atılımlara temel olmak üzere 1927 yılında üç sayım gerçekleştirilmiştir: Sanayi, Nüfus ve Tarım Sayımları. Bu sayımlar 1926 yılında kurulan "İstatistik Umum Müdürlüğü" tarafından planlanmış ve uygulanmıştır. O tarihte, sözü edilen Genel Müdürlüğün başına Camille Jaquart adlı bir Belçikalı uzman getirilmişti. Böylece istatistik çalışmalarının örgütlenmesinde en son teknik ve yaklaşımların tatbiki de sağlanmış bulunuyordu.

1927 sayımından sonra, 1935 tarihinden itibaren günümüze kadar her beş yılda nüfus sayımı yapılmıştır. Bu sayımlarda kullanılan soru kâğıdı ve soru tipleri, gerek biçim, gerek içerik açısından değişmekle beraber, sayım tekniği de-

lemiştir. Bu teknik *de facto* nüfusu, yani ülkedeki *halihazır nüfus*'u tespit amacını güden bir tekniktir. 1960'tan önceki yıllarda bu tekniğin hem uygulama açısından, hem de sonuçları yönünden önemli bir sakınca doğurmadığı açıktır. Ne var ki, 1960'tan sonra yurt dışına yönelik işçi göçünden ötürü TC vatandaşlarının eksik sayımı olgusu gündeme gelmiştir. Diğer taraftan, ülkedeki tüm nüfusu bir günde saymak zorunluluğu da önemli boyutlara ulaşan eksik sayımların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu iki nedenden ötürü, 1980 sayımında 2-2.5 milyon kişinin sayılmadığı ya da sayım dışı kaldığı tahmin edilmektedir. Bu tip noksanlıklarına karşın, Cumhuriyet döneminde yapılan nüfus sayımları gene de birçok bilginin doğrusu yakın bir düzeyde elde edilmesini sağladığı gibi, nüfusun demografik ve sosyoekonomik niteliklerinin değişim ve gelişiminin de saptanmasına yardımcı olmuştur.

1927-1980 döneminde Türkiye nüfusunun gelişimi Tablo 1'de görülmektedir. Tablodan da izleneceği gibi, geride bırakılan elli yıl içinde nüfusumuz % 346 ora-

nda artmıştır. Bunun anlamı, Türkiye nüfusunun kendini 3.5 kere yenilemesidir. Tablo 2'de sayım yılları itibariyle nüfusun oransal artışı görülmektedir. Bu tablodan da anlaşılacağı gibi, Türkiye'de 1945 yılından sonra büyük bir nüfus patlaması meydana gelmiştir. Bu patlamanın nedenlerini nüfusbilimcileri şöyle özetlemektedirler:

- 1913-1923 döneminde kırılan genç erkek nüfustan sonraki kuşaklar, ancak 1940 yıllarında doğurgan çağa gelmişlerdir. Ne ki, İkinci Dünya Savaşı süresince silah altına alınan bu yeni doğurgan kuşak ancak 1945'ten sonra ürünlerini verebilmiştir.

- Antibiyotiklerin bulunması, sıtma ile yapılan etkin savaş gibi sağlık alanındaki mücadelelerin başarılı sonuçlara ulaşması, genel ölüm oranında ciddi boyutlara varan bir düşüş sağlamıştır.

Kuşkusuz bu iki etmenin birlikte varlığı, nüfusun yıllık artış oranını yükseltmiştir. Sonuçta 1950'den sonra sürekli bir biçim alan hızlı nüfus artışı, Türkiye'nin ekonomik büyümesinin bireylere yansımaları açısından da olumsuz etkilerini

Tablo: 1

1927-1980 Döneminde
Türkiye Nüfusunun Gelişimi

Sayım Yılı	Nüfus	Yoğunluk (km ² 'ye düşen nüfus)
1927	13.648.270	18
1935	16.158.018	21
1940	17.820.950	23
1945	18.790.174	24
1950	20.947.188	27
1955	24.064.763	31
1960	27.754.820	36
1965	31.391.421	41
1970	35.605.176	45
1975	40.347.719	52
1980	44.736.957	58

Kaynak: DİE verileri.

Tablo: 2

Türkiye Nüfusunun
Oransal Artışı

Sayım Yılı	İndeks (1927 = 100)	Yıllık artış oranı (sayım yılları arasında)
1927	100.0	-
1935	118.4	0.021
1940	130.6	0.019
1945	137.7	0.011
1950	153.5	0.022
1955	176.3	0.028
1960	203.4	0.029
1965	230.0	0.025
1970	260.9	0.025
1975	295.6	0.025
1980	327.8	0.021

Kaynak: DİE verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

göstermeye başlamıştır. Dolayısıyla 1940'a kadar egemen olan resmî nüfus politikası, yerini "Yeni-Malthus'culuk" diye adlandırabileceğimiz nüfus planlaması politikalarına bırakmıştır. Uygulanan bu politika araçlarına rağmen, en

Tablo: 3

Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Yaş Grupları	1970 Sayımı	1975 Sayımı	1980 Sayımı
0-4 Yaş	5.255.136	5.701.249	5.884.984
5-9 Yaş	5.093.452	5.380.115	5.896.222
10-14 Yaş	4.529.599	5.248.839	5.461.843
15-19 Yaş	3.694.500	4.264.499	4.877.556
20-24 Yaş	2.851.471	3.532.144	4.144.144
25-29 Yaş	2.261.612	2.832.682	3.370.177
30-34 Yaş	2.184.359	2.294.771	2.719.927
35-39 Yaş	2.214.126	2.139.559	2.279.001
40-44 Yaş	1.821.018	2.146.199	2.143.556
45-49 Yaş	1.208.634	1.683.685	2.060.590
50-54 Yaş	973.205	1.341.677	1.771.036
55-59 Yaş	937.460	767.148	1.164.762
60-64 Yaş	1.006.179	1.083.873	796.737
65 ve + Yaş	1.565.696	1.853.251	2.072.316
Billmeyen	-	78.028	94.106
TOPLAM	35.605.176	40.347.719	44.736.957

Kaynak: DİE Nüfus Sayımı verileri.

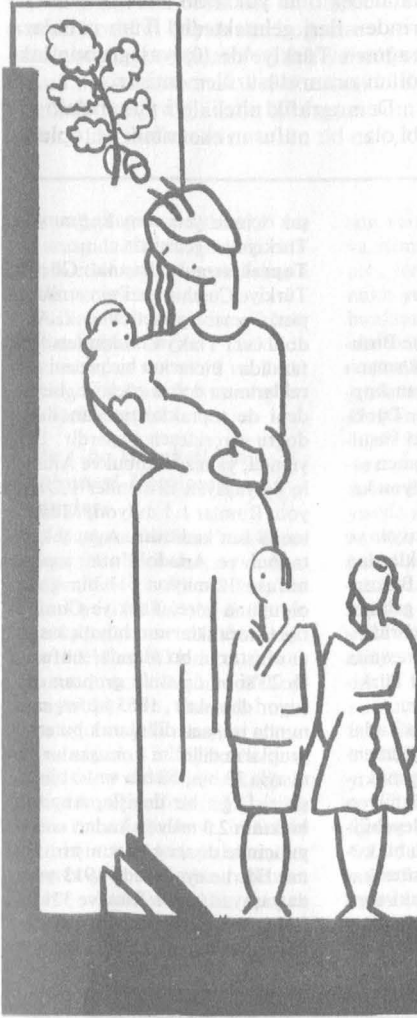
iyimser tahminlere göre 2000 yılına kadar Türkiye nüfusunun artış hızı yılda % 2'nin altına inemeyecektir. Çok kaba bir hesaplama 2000 yılında Türkiye'nin nüfusu 66 milyon 800 bine ulaşacaktır. Bu arada yurt dışındaki Türklerin nüfusunun da aynı dönem içerisinde 4 milyona ulaşması beklenmelidir. Dünya Bankası'nın tahmini projeksiyonlarına göre Türkiye'de nüfus artış hızının % 1'e düşmesi ancak 2010 yılında gerçekleşecek, durağan nüfusa erişilmesi ise 100 milyonluk bir nüfusla ancak 2075 yılında olanaklı olacaktır. Açık olan şudur ki, önümüzdeki 20 yıl içerisinde üretim ve istihdam hedeflerini ön plana alarak bir ekonomik kalkınma politikası saptanamazsa, toplumumuzun geçireceği deprem açısından iyimser olmamız için hiçbir neden mevcut değildir.

Türkiye Nüfusunun Demografik Özellikleri

Yaş Dağılımı: Nüfusun yaş dağılımı dönemler ve yaş grupları itibariyle Tablo 3'te sunulmuştur. Bu tablodan da görüleceği gibi, hızlı nüfus artışı nedeniyle Türkiye, Avrupa'nın en genç nüfusuna sahip olma yolundadır. Genç nüfusun

payı 1970 yılında toplam nüfus içerisinde % 57.3 iken 1975'te % 60'a çıkmıştır. 1980 sayımının % 1 örnekleme sonuçlarına göre bu oran % 58.7'ye düşmüştür. Burada genç nüfus derken 0-25 yaş arasındaki tüm nüfusu kapsamaktayız. Öte yandan, 15-25 yaş arasındaki nüfusun iktisaden faal nüfus içerisindeki payı da aynı sayım yılları içerisinde % 43.2'den % 48.9'a yükselmiştir. Böylece genç nüfusa sahip olan ülkelerin karşılaştığı sorunların hemen hepsi bugün Türkiye'nin de karşısına dikilmiştir. Bu sorunların başında ise istihdam gelmektedir. Gençlerin eğitimden iş bulmaya kadar bir dizi beklentisi vardır ki, Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkede bunların karşılanması (en azından bugünkü koşullar veri kabul edildiğinde) olanaksız görülmektedir. Diğer taraftan, nüfusun bu bileşimi, yani genç yoğun oluşu, ekonomik kalkınma açısından bazı imkânlar da sağlamaktadır. Ne var ki, bu imkânlardan yararlanabilmek, ancak istihdamı ön plana alan akıllı bir ekonomik politika ile mümkündür. Merkezî planlama ise bu akıllı ekonomi politikasının ayrılmaz bir parçasıdır.

Evlî Nüfus ve Ortalama Aile Büyüklüğü: Evlî nüfusun evlilik çağındaki toplam nü-

Memleketin refahı, nüfusunun çokluğu ile ölçülür

İLK YILLARIN NÜFUS POLİTİKASI: Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda Türkiye genel nüfusunun 11-12 milyon dolayında olduğu tahmin ediliyor. Genç erkek nüfusunun 1912-23 döneminde savaşlarda kırılması nedeniyle 1950’ye kadar büyük bir nüfus artış hızı gözlemlenmemesi, hükümetleri nüfus artışını teşvik politikası izlemeye yöneltmiştir. Cumhuriyetin 15. yıldönümü dolayısıyla çıkarılan “Bursa 1938 CHP” adlı kitabın bir sayfası.

Nüfus içerisindeki payı, sayım yıllarının bazıları itibariyle şu görünümündedir:

Sayım Yılı	Evli Nüfus (% olarak)
1935	68.1
1945	65.8

1950	67.4
1960	73.1
1970	61.2
1975	59.3
1980	61.9

Son dönemde evli nüfus oranının azalmasının temel nedeni, bir yandan nüfusun gençleşmesi, diğer yandan da ekonomik zorluklardır. Elimizde çok kesin veriler olmamakla beraber ortalama evlilik yaşı özellikle 1965 yılından sonra düşmektedir. Bu eğilim gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde görülen genel eğilimlere uygundur. Sanayileşme süreci bir yandan çekirdek aile olgusunu öne çıkarırken, diğer yandan da ortalama evlenme yaşını küçültmektedir.

Ortalama aile büyüklüğü son on beş yıl içerisinde yaklaşık 5 kişi dolaylarında adeta kararlı bir salınım göstermektedir. Bu ölçü kentlerde beş kişinin altına inmekte ise de kırsal alanda altıya yaklaşmaktadır. Geride bırakılan yıllar süresince aile boyutundaki küçülme hızı beklenilenin altındadır. Buna karşın, iktisaden faal her 1000 kişinin kendi dışında bakmakla yükümlü olduğu kişi sayısını gösteren bağımlılık oranı yüksektir. 1955 yılında binde 753 olan bağımlılık oranı 1965’te binde 845’e çıkmış ve 1970 yılında ise binde 836 seviyesine inmiş, 1975’te 920’ye yükselmiştir. Aynı yıl bu oran İtalya’da binde 530, Almanya’da binde 550 ve Fransa’da binde 604 tutuyordu. Bu oran kırılsal olarak gelişmekte olan ülkelerde yüksek çıkar. Ne ki, bir yandan nüfus artış hızının yüksekliği, diğer yandan istihdamla ilgili sorunların daha ağırlaşmış olması, Türkiye’de söz konusu oranı beklenenin de üzerine çıkarmıştır. Ayrıca işçi göçünün Türkiye’de bağımlılık oranını yapay olarak bir miktar yükselttiği unutulmamalıdır.

Doğurganlık ve Ölüm Oranları: Türkiye’de doğurganlık oranının yüksek olduğunu söylememize rağmen, bu konudaki araştırmalar bir hayli yenidir. Özellikle Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü’nün çalışmaları bu konuya ışık tutmuş; bunun dışında Devlet İstatistik Enstitüsü’ne bağlı Demografik Araştırmalar Grubu’nun çalışmalarından da bazı sonuçlar elde edilmiştir. Son nüfus sayımlarında evli kadınlara yönelik bazı sorular da bilgilerimizi pekiştirecek yan verileri sağlayacak niteliktedir. Bütün bu bilgilere dayanarak Türkiye’deki doğur-

ganlık konusunda verilebilecek sayısal bilgiler Tablo 4’te derli toplu bir biçimde sergilenmiştir.

Ölümlere ait bilgiler, belediye örgütü bulunan yörelere ilişkindir. Bu yörelerde belediyelerce düzenlenen “ölüm kayıtları” fişleri, ölüm nedeni, ölenin yaşı, cin-

Tablo: 4

Kaba Doğum ve Ölüm Hızları (binde)

Dönemler	Kaba Doğum Hızı	Kaba Ölüm Hızı
1935-1940	51	35
1940-1945	50	40
1945-1950	48	28
1950-1955	46.7	21.1
1955-1960	45.2	17.9
1960-1965	41.3	15.3
1965-1970	40.8	13.5
1970-1975	34.2	10.1
1975-1980	32.2	10.0

Kaynak: DPT verileri.

Tablo: 5

Nüfusun İktisadi Faaliyet Kolları İtibarıyla Oransal Dağılımı (yüzde olarak)

Yıllar	İktisadi Faaliyet Kolları		
	Tarım	Sanayi	Hizmet
1927	81.6	5.6	12.8
1935	79.9	7.8	12.3
1945	73.7	8.5	17.8
1955	77.4	6.7	15.9
1960	74.9	7.5	17.6
1962	76.8	8.3	14.9
1967	71.9	9.5	18.6
1972	67.8	10.6	21.6
1978	62.6	11.9	25.5
1980	62.2	11.8	26.0

Kaynak: DİE ve DPT’nin verilerine dayanılarak hazırlanmıştır.

Not: 1960-1980 yılları arasında planların başlangıç yılları temel alınmıştır.

siyeti vb. konular hakkında bilgi vermektedir. Ne ki, bu bilgilere dayanarak kaba ya da belirli yaşlara ilişkin ölüm oranlarını hesaplamak olanaksızdır. Kaba diye nitelediğimiz ölüm oranı konusundaki kaynaklarımız Nüfus Etüdları Ensti-

tüsü'nün araştırması ile DİE'nin Demografik Araştırmalar Grubu'nun elindeki veriler olmaktadır. Nitekim sunduğumuz tablodaki bilgiler de bu kaynaklara dayanarak hesaplanmıştır. Kaba ölüm oranındaki diğer ülkelere oranla nisbi sayı-

labilecek olan yükseklik, çocuk ölümlerinden ileri gelmektedir. Tüm çabalara rağmen Türkiye'de (0) yaş grubundaki ölüm oranı düşürülemedi.

Demografik nitelikleri yukarıdaki gibi olan bir nüfusun ekonomik ve toplum-

Milli Türk Devletinin Kuruluşu ve Göçler

Gülten Kazgan

Türk toplu tarihinde, büyük değişimler hazırlayan kitle hareketleri genellikle göçler biçiminde belirmiştir. "Millî" Türk devletinin 1923'te kuruluşunu hazırlayan kitle hareketleri de bundan farklı olmamıştır.

Avrupa'da millî devletlerin kurulmasını hazırlayan etken, burjuva sınıfının yükselmesi ve bunun da köylüye, esnafı peşinden sürüklemesi olmuştur. Bu sınıfsal oluşum, Osmanlı egemenliğindeki "millet hakları" nı da tanımlamaktan uzak değildir. Çağın büyük devletleri Çarlık Rusyası ve İngiltere'nin, dış politika araçları olarak, bilinçli biçimde millet halkları arasında tahrik ettiği bu oluşumlar, İmparatorluğu sarsmış ve sonunda parçalamıştır. Büyük kitlelere yer değiştiren göç hareketleri, bir taraftan İmparatorluğun çöküş sürecinin bir yönünü oluştururken bir taraftan da toplumsal görünüşleriyle yeknesak bir görünüm arzeden halkları bir araya getirmiştir.

18. Yüzyılın Sonundan İtibaren Büyük Göçlere Yolaçan Olaylar ve Göçlerin Çapı

Topraklarımızın Göçleri: Son yüzyıl içinde, eldeki nisbeten güvenilir nüfus sayımlarına göre, İstanbul ve Anadolu'nun etnik nüfus yapısında büyük değişimler ortaya çıkmıştır.

Topraklarımıza doğru göçler, Balkanlar'dan ve Rusya'dan (başta Kırım, Kafkasya, Türkistan) olmak üzere, savaşlar, isyanlar gibi büyük politik olayların sonuçlarıdır.

1853 Osmanlı-Rus Savaşı Kırım'ın elden çıkmasıyla sonuçlanmıştır. 18. yüzyılın sonundan itibaren bu topraklardan başlayan göçler, Kırım'ın kaybı ile süratlen-

miş, Birinci Dünya Savaşı'na kadar sürmüştür. Göçün, kitle "yer değiştirmesi" çapına vardığı ilk yıllarda, 300-500 bin kişi kadar olduğu tahmin edilmektedir.

Çarlık Rusyası'nın 19. yüzyılda sürdürdüğü genişleme politikası, Kafkas ve Türk halklarının yaşadıkları topraklardan kopmasına yol açmıştır. Türkler, Avarlar, Çerkesler ve diğer Kafkas halkları Anadolu'ya sığınmış, çoklukla da Kuzeydoğu Anadolu'ya yerleştirilmiştir. Bu göçler 19. yüzyıl boyunca sürdüğü gibi, 20. yüzyılın başında Çarlık Rusyası'ndaki karışıklıklar, 1917 Ekim İhtilâli, Kafkasya'daki siyasal karışıklıklar, başta Çerkesler olmak üzere çeşitli etnik grupları Anadolu'ya yöneltmiştir. Bu alanlardan söz konusu yıllar içinde gelenler, muhafazakâr bir tahminle 1 milyon kişi kadardır.

Balkanlar'dan büyük göçler, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ile

harekete geçmiştir. 1870 ile Birinci Dünya Savaşı arasında, Osmanlı toprakları İmparatorluktan kopmuş, buralardaki Türk-Müslüman halk, yerinden sürülmüştür. Gelen toplam göçmen sayısı, tahminlere göre, 1 milyon kadardır.

1920'den sonra Kafkasya ve Rus yönetimindeki topraklardan olan göçler durmuş, fakat Balkanlar'dan büyük kitlelerin gelmesi sürmüştür: 1923-33 yılları arasında 627.538, 1934-60 arasında 576.667, 1960-70 arasında Türkiye'ye 33 bin kişi gelmiştir.

1850 yılından 1970 yılına kadar Türk topraklarına gelen göçmenlerin ve bunlardan doğan yeni kuşakların, yığılı olarak, 10 milyon 919 bin kişi olduğunu söyleyebiliriz. Diğer bir deyişle (30 yılı bir kuşak değişimi için gerekli süre kabul edersek), 1970 yılındaki toplamı Türkiye nüfusunun (35.666.549) % 30'u son dört tu-

şak içinde yerinden kopmuş ve Türkiye'ye gelmiştir.

Topraklarımızın Dışına Göçler:

Türkiye Cumhuriyeti'nin etnik yapısı, Osmanlı yönetimindeki Anadolu ve Trakya'ninkinden çok farklıdır. Bu farkın bir nedeni topraklarımızın doğru göçlerse, bir nedeni de topraklarımızdan dışarı doğru gerçekleşen göçlerdir. 1897 yılında, yalnız İstanbul ve Anadolu'da yaşayan Ermeniler 1.2 milyon, Rumlar 1.1 milyon, Museviler 88 bin kadardır. Aynı yıl, İstanbul ve Anadolu'nun toplam nüfusu 12 milyon 611 bin kadar olduğuna göre, Türkiye Cumhuriyeti topraklarının büyük kısmını oluşturan bu alanda, nüfusun % 20'si bu üç etnik gruptan oluşuyor demektir. 1965 nüfus sayımında ise, ana dil olarak bu etnik grupların dillerini konuşanlar, sırasıyla 33 bin, 58 bin ve 10 bin kişidir. Diğer bir deyişle, Anadolu halkının 2.3 milyon kadarı son 70 yıl içinde dışarı göç etmiştir. Buna, Edirne eyaletinde 1913 yılında yaşayan 90 bin Rum ve 321 bin Bulgar da eklenirse, bu sayı 2.7 milyonu da aşmaktadır. Bu göç-

OSMANLI TOPRAKLARINDAN GÖÇ: Birinci Dünya Savaşı öncesinde biçimlenen Türk milliyetçiliği, Rumların Batı Anadolu'yu Helenleştirme isteğine karşılık, bölgeyi Türkleştirme çabasıydı. Balkan Savaşları sonunda Yunanistan Türkleri göçe zorlayınca, Türkler de misilleme olarak Rumları göçe zorladı. 100 bin Rum Yunanistan'a göç ederken, Yunanlılar da Ege adalarının bir kısmını ilhak ettiler. Selanik rıhtımında Türkiye'den göç eden Rumların eşyaları.

sal sorunlarının boyutları ve ölçeği açısından ne denli büyük dar boğazlara gebe olabileceği ortadadır. Türkiye nüfusunun sosyoekonomik karakteristiklerini gözden geçirdiğimizde bu durum tüm açıklığı ile sezilecektir.

Türkiye Nüfusunun Sosyoekonomik Özellikleri

Nüfusun İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı: İktisadi faaliyet kolları kavramı, Birleşmiş Milletler'in uluslararası

sınıflamasına uygun olarak ele alınmaktadır. Bu sınıflama, 0-9 arasında tekli kodla sahiptir. Ne ki, Türk ekonomisinin yapısı gereği *tarım*, *sanayi* ve *hizmet* kesimlerini temel olarak ele almak ve çözümleri buna dayandırmak mümkündür.

lerin yoğunluğunu 1915-1925 yılları arasında olması, göçlerin ekonomik etkilerinin de çok belirgin olmasına yol açmıştır.

Türkiye'den azınlıkların göçünü hazırlayan olaylar, Türklerin dış dünyadan Anadolu ve Trakya'ya göçünü hazırlayan olaylardan farklı değildir.

Kitle Göç Hareketlerinin Toplumsal-Ekonomik Sonuçları

Türk Burjuva Sınıfının Yükselmesi: Son 150 yıl içinde içeri ve dışarı doğru kitle göç hareketleri, Yeni Türkiye Cumhuriyeti devletinin kuruluşundaki ve daha sonraki dönemdeki nitelikleri belirlemek bakımından çok önemli roller oynamıştır. a) İlkın, Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkan başlıca etkenlerden biri olan milliyetçilik ideolojisi, bunu destekleyecek güçlü bir toplumsal sınıfın ortaya çıkmasından önce doğmuştur, b) Etnik-kültürel özellikleri bakımından nisbeten yeknesak olan halkların-ister Balkanlar'da ister Anadolu'da- bir araya gelmesi, ayrılıkçı hareketlerin sarsıntılarına

son vermiştir, c) Osmanlı burjuvazisinin Türk olmayan etnik yapısı, yerini, yavaş yavaş Türk kaynaklı yeni bir sınıfın gelişmesine bırakmıştır. Böylece "millî devlet" olarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin yaşayabilirliği sağlanmıştır.

Nüfusun Toplamı ve Köy-Şehir Dağılımındaki Değişme: Yoğunluğu 1910-30 yıllarına raslayan içeriye ve dışarıya doğru göçler, nüfusun köy-şehir dağılımını, dolayısıyla meslekî dağılımını da etkilemiştir. Bu dağılım yanında, toplam nüfus da değişmiştir. 1913 yılında bugünkü hudutlar içinde toplam nüfus 15.3 milyondur. 1927 Nüfus Sayımında nüfus 13.6 milyon olduğuna göre, aynı topraklar üzerinde toplam nüfus 1.7 milyon azalmış demektir. Bu azalışta Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele içindeki ölümlerin payı olduğu kuşkusuzdur. Fakat, aynı yıllar arasında dışarıya göçler, içeriye göçlerden 1 milyon kadar fazladır. Dolayısıyla, nüfus azalışında net göçlerin olumsuz olmasının etkisi vardır.

İkinci olarak nüfusun büyük şehirlerle dağılımında 1900'lerin ba-

şıyla 1930'larda azalış olmuştur. İstanbul nüfusunundaki azalış ise özellikle göze çarpıyordu: Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde, İstanbul'un nüfusu 1.2 milyondur. 1927 nüfus sayımında sadece 691 bin, 1935'de 884 bindir.

Üçüncü olarak, nüfusun köy-şehir arası dağılımının da köy lehine değiştiği, dolayısıyla meslekî dağılımın da göçlerden etkilendiği anlaşılıyor. Dışarı göç eden nüfus çoğunluğu, şehirleşmiş ve iş hayatında bulunan nüfustu; köylü olan kısmı da, iç ve dış piyasaya ile bütünleşmiş ticari üretim yapmaktaydı. Buna rağmen 20. yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu'nda köylü nüfus oranı % 80'i buluyordu. 1927 Nüfus Sayımı'nda ise, bu oran % 82'ye yükselmıştır.

Böylece Cumhuriyet kurulmazdan önce ve sonra gerçekleşen büyük nüfus hareketleri, bir taraftan etnik yeknesaklığı sağlayarak "millî devletin kitle temelini" oluşturmuş, bir taraftan da Türk toplum yapısını önce olumsuz, sonra olumlu yönde olmak üzere etkilemiştir. Bu göstergeler, içeriye ve dışarıya doğru olan göçlerin, son 100-150 yıl içinde Türk millî bütünlüğünü oluşturmaktaki etkilerinin büyük ölçüde araştırmaya değer nitelikte olduğunu ortaya koymaktadır. Buna, Türkiye'de çeşitli dönemler itibarıyla refah düzeyine, toplumsal ve ekonomik yaşantıdaki etkiler de eklenmelidir.

(İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 1970-1971 No. 1-4'ten özetlenerek aktarılmıştır.)

Türkiye'ye Gelen Göçmen, Mubadil ve Mültecilerle Bunlar İçin Yapılan Toplam Harcama 1923-1938

Yıllar	Gelen Nüfus	Toplam Harcama (Bin TL)
1923	196.420	6.095
1924	208.886	5.286
1925	39.634	2.906
1926	32.852	892
1927	27.172	2.124
1928	40.570	743
1929	19.133	974
1930	13.964	175
1931	11.648	76
1932	11.603	259
1933	25.656	293
1934	34.057	750
1935	50.719	2.568
1936	33.074	2.747
1937	26.752	4.957
1938	29.678	3.040*
TOPLAM	801.818	33.885

* geçici rakam
Kaynak: İstatistik Yıllığı 1937-1938

"MUHTELİT MÜBADELE KOMİSYONU": Balkan Savaşları'yla Kurtuluş Savaşı arasında büyük kitlelerin birçok kez yer değiştirmesi, savaşlar sonrasında büyük göçleri zorunlu kıldı. Bunun için, birtakım komisyonlar kurularak, 460 bin Makedonyalı Türk'e 1.2 milyon Rum'un "mübadeleyle tâli" sayılması kabul edildi. Karşılıklı göçler, Lozan Antlaşması'ndan sonra da sürdü. "Karma Mübadele Komisyonu"nun ilk toplantısında Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşti Arus (sağ başta).

Sanayi kesimi içerisinde maden istihracı (çıkartılması), imalat sanayii ve enerji sektörleri girmektedir. Ülkedeki toplam işgücünün bu üç kesim arasındaki dağılımı ekonomik yapının özelliğini açıklayan önemli bir göstergedir. Tablo 5, bu konudaki genel eğilimi yansıtmaktadır.

Tablodan da izleneceği gibi, işgücünün en yoğun olduğu kesim, tarım kesimidir. Tarımsal işgücünün toplam işgücü içerisindeki oransal payı, ekonomideki tüm gelişmelere karşın hâlâ % 60 dolaylarındadır. Bunun iki temel nedeni bulunmaktadır:

Son sayımlarda işgücü içerisindeki taban yaşın 12'ye indirilmiş bulunması ve kırsal alandaki kadın nüfusun eşlerinin çiftçi olmasından ötürü doğrudan doğruya çiftçi kabul edilmesine ilişkin işgücü tanımı. Bu tanımın sonucunda tüm işgücü içerisindeki kadınların oranı % 50'ye yaklaşmıştır. Bu, dünyada ancak gelişmiş, ileri sanayi ülkelerinde görebileceğimiz bir durumdur. Kuşkusuz, bu

yapay ve gerçeği yansıtmayan bir istatistik değer olarak nitelenmelidir.

Tarımdaki yoğun makineleşme ve modern girdi kullanımına karşı tarımsal işgücünün nisbi payında beklenen ölçüde düşüklük görülmesinin bir nedeni de tarım dışı alanlardaki istihdam olanaklarının aynı oranda gelişmemiş bulunmasıdır. Nitekim bunu son yıllarda hizmet kesimine yönelik yığılmadan da anlamamız mümkündür. Sanayi kesiminde çalışanların toplam işgücü içerisindeki payı, bu kesimin millî gelire olan katkısı (% 22-24 dolaylarında) düzeyine bile erişmezken tarımda bu oran millî gelirdeki paya göre 2.5 katına yakındır. Bu da ulusal gelirin kesimler arası dengesizliğini artıran bir olgudur.

İşgücünün üç ana kesim arasında dağılımı, ulusal istihdam politikasındaki bozukluğu da yansıtmaktadır. Hizmet kesimi adeta bir yığınak noktasıdır. Ne ki, bu kesimin yüksek verimlilikle çalışan modern alt kesimlerinin bu istihdam

içerisindeki payı azdır. Yoğunluk "marjinal" diye nitelenen kesimlerdedir. Bu kesimler ise sürekli çalışma olanağından mahrum olduğu gibi, yaptıkları işlerde birbirine benzeyen, bireysel ve toplumsal katkısı az olan uğraşlardır.

İşgücünün üç ana kesim arasındaki nispi dağılımının zaman içerisindeki değişimi Türkiye'de özellikle sanayileşme de belirli düzeye gelinmediği takdirde etkisini artıran bir toplumsal bunalımın kökleştiğini göstermektedir. Toplumun bütünü içinde marjinal kesimin artan ağırlığı kemikleşmeye başlayan bu bunalımın kaynağını oluşturmaktadır.

Nüfusun Meslekler Açısından Dağılımı: Mesleklerin sınıflandırılması Birleşmiş Milletler'e bağlı bir kurum olan Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) yaptığı tasnife dayandırılmaktadır. Söz konusu tasnife göre nüfusun mesleklere göre dağılımı, eldeki son veriler itibarıyla, Tablo 6'da görülmektedir.

Tablo: 6

1970, 1975 ve 1980 Yıllarında Nüfusun Son Haftadaki Meslek Gruplarına Göre Dağılımı (mutlak ve oransal olarak)

Son Haftadaki Meslek Grubu	1970 Sayımı		1975 Sayımı		1980 Sayımı	
	Sayısal	Oran	Sayısal	Oran	Sayısal	Oran
İlimi ve teknik elemanlar, serbest meslek sahipleri ve ilgili meslekler	555.137	3.7	760.741	4.6	833.480	4.4
Müşavirler, direktörler ve üst kademe yöneticileri	85.144	0.6	77.404	0.5	161.341	0.9
İdari personel ve benzeri çalışanlar	346.169	2.3	509.128	3.1	621.030	3.3
Ticari ve satış personeli	463.256	3.1	516.628	3.2	793.512	4.2
Şahsi hizmetler	557.386	3.7	563.330	3.4	919.770	4.8
Tarımcı, hayvancı, ormancı, balıkçı ve avcılar	10.101.858	66.8	10.475.966	64.1	10.442.301	55.0
Tarım dışı sektörlerde çalışan sanatkarlar, işçiler ve diğer meslekler	3.009.937	19.8	3.446.183	21.1	3.591.422	18.9
Diğer	-	-	-	-	824.099	4.3
İşi olmayıp iş arayanlar	-	-	-	-	839.930	4.4
TOPLAM	15.118.887	100.0	16.349.380	100.0	19.026.885	100.0

AZINLIKLAR NÜFUSU: "Azınlık" sözüyle, Müslüman olmayan Türk vatandaşları ifade edilegelmiştir. Bunlar, çoğunluk bakımından sırasıyla Ermeniler, Rumlar ve Musevilerdir. Cumhuriyetten sonra azınlıklar nüfusu göçler nedeniyle sürekli azalmıştır. İsrail'e göçler Musevi nüfusunun; Yunanistan'la "mübadele"ler ve 1964 Kıbrıs bunalımı sırasında, 25 yılı aşkın bir süredir yürürlükte bulunan Türkiye-Yunanistan İkamet Anlaşması'nın Türkiye tarafından geçersiz sayılması nedeniyle, genişçe bir Rum topluluğunun ülkeden ayrılması da Rum nüfusunun azalmasına yol açmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında Kırklareli'nde Musevi dükkânları.

Nüfus sayımlarında meslek açısından iki kavram kullanılmaktadır: Esas meslek ve son haftadaki meslek. Esas meslek, kişinin öğretim, eğitim, vb. gibi yollardan kazandığı ve sürekli olarak yapmayı planladığı meslektir. Son haftadaki meslek ise kişinin geçimini sağlamak için sayım tarihi itibarıyla son hafta içerisinde zamanının büyük bir bölümünü harcadığı işteki mesleğidir. Kuşkusuz, bu iki meslek arasında bazı farklılıklar söz konusudur. Örneğin esas mesleği (i) olan (x) sayıdaki kişinin ancak belirli bir yüzdeyi son haftada aynı işi yapmaktadır. Son haftada aynı işi yapanlara (y) dersek, (y/x) oranı o mesleğe ilişkin kullanma oranını verir ki, bunun yüksek olması ekonomideki istihdam politikasının sağlıklı olduğunu gösterir. Bu oranlar ülkemizde gerekli olan düzeyde bulunmadığı gibi zamanla daha da kötüleşmektedir.

Meslekler içinde de tarımla ilgili uğraşlar belirli bir yoğunluğa sahiptir. Tarımın işgücü içinde (istihdam açısından) başat olan bu konumunun, eldeki verilere göre, kısa bir süre zarfında değişmesi de düşünülemez. Öte yandan, marjinal mes-

GENÇLEŞEN NÜFUS: Türkiye nüfusu, zaman içinde gençleşen bir yapıdadır. Bunun temel nedeni, yılda yüzde 2.5'i bulan artış hızıdır. Genç nüfusun (0-25 yaş arası nüfus) payı, 1970'te toplam nüfusun yüzde 57.3'ü iken 1975'te yüzde 60'ına çıkmıştır.

Tablo: 7

1980'de İstihdamın
Sektörel Dağılımı

Sektörler	Sayısal Düzy (1000 olarak)	Oransal Düzy (% olarak)
Tarım	9.520	62.1
Sanayi	1.803	11.8
Madencilik	118	0.8
İmalât	1.585	10.4
Enerji	100	0.6
Hizmetler	3.715	24.3
İnşaat	583	3.8
Ulaştırma	501	3.3
Ticaret	641	4.2
Mali Kurumlar	214	1.4
Diğer Hizmetler	1.776	11.6
Bilinmeyenler	273	1.8
Toplam İstihdam	15.311	100.0

Kaynak: DİE verileri.

Tablo: 7/A

Plan Dönemleri İtibarıyla
İşsizlik

Dönemin Başlangıç Yılı	İşsizler (1000 olarak)	Oran (% olarak)
1962	1.393	10.6
1967	1.446	10.4
1972	1.835	12.2
1978	2.218	13.2
1980	2.732	15.8

Kaynak: DPT verileri.

leklerin, biraz çeşitlenmesine karşın, daha önce belirttiğimiz genel ağırlığını bu dağılımda da görmektediriz.

İşgücünün Yapısı: Daha önce de altını çizdiğimiz gibi, Türkiye nüfusu zaman içerisinde gençleşen bir yapıya sahiptir. Bunun temel nedeni, yılda % 2.5'i bulan artış hızıdır. Nüfusun gençleşmesi, istihdam olanaklarının sınırlı olması bağımlılık oranının 2 dolaylarında (1.8 ile 2 arasında) salınımına sebep olmaktadır. Bu genel yoksulluğu artırıcı bir baskı rolü

Tablo: 8

Türkiye Nüfusunun 1970, 1975 ve 1980 Yıllarında
İşteki Durumuna Göre Dağılımı
(mutlak ve oransal olarak)

İşteki Durum (Statü)	1970 Sayımı		1975 Sayımı		1980 Sayımı	
	Sayı (1000)	Oran (%)	Sayı (1000)	Oran (%)	Sayı (1000)	Oran (%)
Ücretli	4.173	27.6	4.530	27.7	6.379	35.1
İşveren	105	0.7	129	0.8	175	1.0
Kendi hesabına	4.036	26.7	4.189	25.6	4.199	23.1
Ücretsiz aile işçisi	6.804	45.6	7.388	45.2	7.310	40.1
Bilinmeyen	-	-	113	0.7	124	0.7
TOPLAM	15.118	100.0	16.349	100.0	18.187	100.0

Kaynak: DİE Nüfus Sayımı verileri.

oyndığı gibi, bunun da ötesinde işgücünün toplumsal ve ekonomik yükünü artırır.

1980 sayımının sonuçlarına göre, istihdam edilen nüfus 15.310.000'dir. Bunun istihdam açısından çeşitli kesimler arası dağılımı ise Tablo 7'de izlenebilir. Öte yandan, işsiz miktarı da gene aynı tablonun ek bölümünde görülmektedir. Resmî kaynakların 1980'de işsizlik oranının % 15 dolaylarında bulunduğunu vurgulamalarına karşın, nüfus sayımlarında böylesine çarpıcı derecede yüksek orana raslanmamaktadır. Bunun nedeni, nüfus sayımlarında uygulanan işsizlik tanımından ileri gelmektedir. Sayımdaki tanıma göre, "sayım tarihinden önceki hafta içerisinde bir işte çalışmayan ve iş arayan bireyler" işsiz sayılmışlardır. Böylesine bir yaklaşımda kronik olarak işsiz olan ya da temelde işsiz olduğu halde marjinal uğraşlarla zamanını öldüren kişilerin tümü işsiz sayılmamışlar, başka bir deyişle *iradî işsiz* kategorisinde mütalâa edilmişlerdir. Bu da yukarıda değindiğimiz durumu (yani düşük işsizlik oranı) doğurmuştur.

İşgücünün bünyesi açısından önemli olan bir başka özellik de çalışanların işteki statüleri yönünden dağılımıdır. İşteki statü dört grupta ele alınmaktadır:

- Ücretsiz aile işçisi,
- Kendi hesabına çalışanlar,
- Ücretliler,
- İşverenler.

Gelişmekte olan ülkelerin özellikleri gereği, "ücretsiz aile işçileri" ile "kendi hesabına çalışanlar" bütün içerisinde geniş bir yere sahiptirler. Sanayileşme doğrul-

tusunda yol alındıkça, yani ülke geliştikçe ücretlilerin çalışanlar içindeki oransal payı büyür. 1975 yılında AET'de ücretliler toplumun % 83'ünü oluşturuyorlardı. Aynı oran ABD'de % 91, Japonya'da ise % 70'ti. Türkiye nüfusunun bu açıdan görünümü Tablo 8'de sunulmuştur.

Türkiye Nüfusunun
Kültürel Yapısı

Bu konuda iki göstergely kullanabileceğiz: Okuryazarlık düzeyi ve eğitim

Tablo: 9

Okuryazarlık Oranları
(6+ yaş gruplarında)

Yıllar	Oran (%)
1927	11.0
1930	19.2
1935	19.2
1945	28.9
1950	32.4
1955	40.9
1960	39.5
1965	48.7
1970	54.7
1975	61.9
1980	67.3

Kaynak: DİE verileri.

düzeyi. Türkiye nüfusunun okuryazarlık açısından gelişim doğrultusunu Tablo 9'da görebilmekteyiz. Eğitim düzeyinin gelişimi ise Tablo 10'dadır. Sözünü ettiğimiz iki tablo karşılaştırıldığında, şu nokta tüm açıklığı ile ortaya çıkmaktadır:

Türkiye'de son elli yıl içerisinde eğitim düzeyi nitel olarak olumlu bir değişim gösterdiği halde genel anlamda beklediği ölçüde artmamıştır. Nüfusun bütününde ilkökul mezunlarının payı bugün de ağırlıktadır. Eğitimin içeriği ne olursa olsun, yükseköğrenim gören kişilerin oransal düzeyi fazla yükselmemiştir. Eğitim açısından beklenen ya da istenilen amaçlara erişilememesinin bir nedeni hızlı nüfus artışı ise, bir diğer nede-

ni de eğitim kurumlarının fizikî ve sosyal anlamda geri kalışıdır.

Nüfus Politikaları

1950'li yıllara kadar Türkiye'deki ege-men nüfus politikası hızlı nüfus artışından yanaydı. Bu politikanın Osmanlı dönemine kadar uzandığını görmekteyiz. Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde kalan yörelerde, Rumeli dışında, ekonomiyi olumsuz etkileyen bir nüfus azlığı mevcuttu. Sürekli savaşlar, salgın hastalıklar ve halk sağlığına ilişkin tedbirlerin yetersizliği, nüfus artış hızını olumsuz yönde etkileyen nedenlerin başlıcaları olarak sayılabilir. Millî Mücadele'den sonra Anadolu nüfusu konusunda aynı durum söz konusuydu. O dönemde nü-

fus sorunu hem nicel, hem de nitel açılardan değişik yönlere sahipti. Bundan ötürüdür ki, bir yandan nüfusun nicel artışını teşvik eden tedbirler alınırken bir yandan da nüfus varlığının nitel bileşimini değiştirme amacıyla çeşitli politikalara başvuruluyordu. Nüfus varlığını artırmaya yönelik bir nüfus politikası 1960'tan sonra terkedildi. 1945 yılından sonra ortaya çıkan nüfus patlaması Türkiye nüfusunun artış hızını % 2.5 dolaylarına çıkarmıştı. Bu artış hızı, dünyada ilk sıralarda yer alıyordu. Bir yandan doğurganlık oranının yükselişi, sağlık tedbirleri ve çağdaş ilaçların etkisiyle düşen ölüm oranı nüfusu bir çığ gibi büyüttü. Bu arada toprak tasarruf eden ya da yoğaltan çağdaş girdilerin tarımda

NÜFUS PLANLAMASI: 1950'den sonra nüfusun sürekli olarak hızlı artışı sonucu, 1965 yılında 557 sayılı yasa ile nüfus planlamasına yönelindi. Bu yasa, nüfus planlaması çalışmalarını yürütme ve gereken örgütleri kurma yetkisini Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na veriyor; Bakanlığın gönüllü kuruluşlarla işbirliği yapmasını öngörüyordu. Kısa süre sonra çıkarılan 665 sayılı yasa uyarınca bu Bakanlığa bağlı bir Nüfus Planlaması Genel Müdürlüğü kurularak "doğum kontrolü" uygulaması başlatıldı.

kullanılması, köyden kente büyük boyutlu bir göçü de başlattı. 1960'lı yıllarda işgücüne yönelik dış talebin de artması, iç göçün yanında yurt dışına yönelik bir göç olayını da başlattı. Dış göçe rağmen nüfus artış hızı % 2.5'un altına düşmüyordu. Ekonomik büyümenin istenilen düzeye erişememesi, bunun da ötesinde genç kuşaklara ekonomiye olumlu katkıda bulunabilecekleri istihdam olanağının sağlanamaması, nüfus politikası sorununu güncelleştirdi. Eski "nüfusun artmasını amaçlayan" politikanın yerini, artış hızını düşürecek arayışlar aldı. Yeni-Malthusculuk yaygınlaştı. Yeni nüfus politikasına egemen olan iki yaklaşım bulunmaktaydı: *Nüfus Planlaması ve Aile Planlaması*.

Nüfus planlamasında temel amaç, nüfus artış hızını düşürmektir. Bu amaç erişilebilir için propagandadan gelebileceği önleyici, hatta kısırlaştırıcı ilaçlara kadar değişik araçlar kullanılabilmektedir. İkinci politika yaklaşımı olan aile planlamasında ise "her ailenin istediği kadar çocuğa sahip olması" düşüncesi temel alınmaktadır. Bu seçenekte istenmeyen çocuğun olmaması için doğum kontrolünden kürtaja kadar bir dizi tedbir gündeme gelmektedir. Ülkemizde ikinci yaklaşım kabul görmüştür. Yirmi yılı aşan yoğun çabalara rağmen nüfus artış hızının gene de % 2'nin altına düşürülmemesi anlamlıdır. Ayrıca yukarıda verilen % 2 oranının geçerli bir tahmin olduğunu da söyleyemeyiz. Nüfus sayım-

ları ve onlara ek olarak yapılan demografik anketlerin içerdiği hatalar, bu artış hızı konusunda da kuşku doğmasına neden olmuştur. Bir başka noktanın burada tekrarlanması yarar vardır: Dört kalkınma planı süresince aile planlamasından söz edildiği halde, ulusal gelirin daha hızlı artırılması açısından etkin tedbirlerin bunu çözecek tek tedbir olduğu noktası ihmal edilmiştir. Yani pastayı paylaşanların sayıca azaltılması yerine pastanın büyütülmesi konusuna gerçekçi ve etkin bir şekilde yaklaşılmamıştır. Dolayısıyla nüfus konusundaki başarı da çok sınırlı kalmış, hatta başarısız söz edilmesini bile gereksiz kılacak düzeyde yetinilmiştir ●

Tablo: 10

İktisaden Faal Nüfusun Öğrenim Durumu

Eğitimin Niteliği	1970		1975		1980	
	Sayı (1000)	Oran (%)	Sayı (1000)	Oran (%)	Sayı (1000)	Oran (%)
Okuma-yazma bilmeyen	6.775.6	44.9	6.128.1	35.2	5.649.5	29.7
Okuryazar olup da okulu bitirmeyen	1.744.4	11.5	1.597.3	9.2	1.333.9	7.0
İlkokul	5.391.1	35.7	7.927.1	45.5	9.170.1	48.1
Orta Okul	409.1	2.7	636.1	3.7	920.4	4.8
Lise	197.0	1.3	357.6	2.1	680.3	3.6
Meslek Okulu	256.4	1.7	398.2	2.3	624.3	3.3
Yüksekokul-Üniversite	291.1	1.4	287.3	1.7	638.0	3.4
Bilinmeyen	125.6	0.8	52.2	0.3	10.5	0.1
TOPLAM	15.118.9	100.0	17.383.9	100.0	19.027.0	100.0

Kaynak: DİE verileri.

KAYNAKÇA

- Nermin Abadan Unat-Ruşen Keleş-Rinus Pennix ve diğerleri, *Migration and Development: A Study of the Effects of International Labor Migration on Bağazlayan District*, Ankara, 1976.
- Ali Balamir, *Population in Turkey*, Ankara, 1975.
- Devlet İstatistik Enstitüsü'nün Nüfus Sayımları ve demografik araştırmalar üzerine yaptığı tüm yayınlar.
- Devlet Planlama Teşkilatı'nın beş yıllık kalkınma planları ve Özel İhtisas Komisyonu raporlarının nüfusa ilişkin bölümleri.
- Nusret Fişek, *The Population Policy of Turkey*, International Union for the Scientific Study of Population General Congress, Londra, 1969.
- Adnan Güriz, *Türkiye'de Nüfus Politikası ve Hukuk Düzeni*, Ankara, 1975.
- Miroslav Macura, "Mortality" in the *Population of Turkey*, Ankara, 1974.
- Ferhunde Özpaz, *Türkiye'de 1963, 1968 ve 1973 Yıllarında Aile Planlaması Uygulamalarında ve Doğurganlıktaki Değişmeler*, Çeşme Nüfus Konferansı, 1975.
- Serim Timur, *Türkiye'de Aile Yapısı*, Ankara, 1972.
- Baran Tuncer, *Ekonomik Gelişme ve Nüfus*, Ankara, 1976.
- Ragıp Üner-Nusret Fişek, *Türkiye'de Doğum Kontrolünün Uygulanması Üzerine İncelemeler*, Ankara, 1961.
- *World Development Report*, 1980.

Cumhuriyet Türkiye'si'nde hangi parti iktidara gelirse gelsin pek değişmeyen bir azınlık politikası izlenmiştir. Bunun sonucunu resmi nüfus istatistiklerinden çıkardığımız Anadil Dağılımı tablosundan görüyoruz. Aslında "anadil" özellikle Müslüman olmayan azınlıkları saptamak bakımından eksik bir araçtır. Örneğin dil ve din sorunlarının yer aldığı son nüfus sayımında (1965), 10.000 kişi anadilinin "Yahudice" olduğunu söylerken, "Müsevi"lerin sayısı 40.000'e yakındı; Rum ve Ermenilerde dil-mezhep ilişkisi biraz daha çetrefildir, ama Rumca konuşan 48.000 kişiye karşılık 80.000 kadar Rum-Ortodoks, Erme-

Azınlıklar Nüfusu

Mete Tunçay

nice konuşan 33.000 kişiye karşılık Gregoryen Kilisesi'ne bağlı 70.000 kadar insan vardı. Bu durumda, anadil sayılarının gerçekten anadili değil, daha çok, doğru dürüst Türkçe bilmeyenleri gösterdiğinden kuşkulandırılabilir.

Sekiz sayım boyunca nüfus içindeki görevli yerlerini koruyan, hatta genişleten tek azınlık grubu Arapça konuşanlardır. Fakat 1950'den bu yana onların da oranı azalma eğilimi gös-

termeye başlamıştır. Dillerini korumakta direnen en geniş grup Kürtçe konuşanlardır ve onlar da aynı durumdadır; başlangıçta paylarını artırmış olmalarına karşılık son yıllarda -ekonomik ve toplumsal gelişimin etkisiyle olacak- azalmaya yüz tutmuşlardır. Her iki grup gibi çoğu Müslümanlardan oluşan Balkan ve Kafkas azınlıkları ise hızla silinmektedirler. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Tatar ve Çingene'leri artık izleme olanağı kalmamıştır. Müslüman azınlık grupları bakımından, Cumhuriyet tarihinde "özümleme" gerçekliği yadsınamayacak bir olgudur.

Türkiye'de Anadil Dağılımı

Anadiller	Sayım Yılları							
	1927	1935	1940 ⁽¹⁾	1945 ⁽²⁾	1950	1955	1960	1965 ⁽³⁾
Abazaca		10.099 0006		8.585 0005	17.200 0008	13.740 0006	4.689 0000	4.563 0001
Arapça	134.273 0098	153.687 0095		235.668 0123	269.038 0128	300.583 0125	347.690 0125	365.340 0116
Arnavutça	21.774 0016	22.754 0014		12.663 0007	16.079 0008	10.893 0005	12.570 0005	12.832 0004
Boşnakça		24.613 0015		13.260 0007	24.013 0011	11.844 0005	14.570 0005	17.627 0006
Çerkezce	95.901 0070	91.972 0057		66.681 0035	75.837 0036	79.837 0033	63.137 0023	58.339 0019
Çingenece		7.855 0005		4.283 0002				
Ermenice	64.745 0047	57.599 0036	38.000 0021	3.396 0002	52.776 0025	56.242 0023	52.756 0019	33.094 0011
Gürcüce		57.325 0035		39.870 0021	72.604 0035	51.982 0022	32.944 0012	34.330 0011
Kürtçe	1.184.446 0868	1.480.246 0916	1.020.000 0572	1.469.570 0782	1.854.569 0885	1.679.265 0698	1.847.674 0666	2.219.589 ⁽⁴⁾ 0707
Lâzca		63.253 0039		46.979 0025	70.423 0034	30.566 0013	21.703 0008	26.007 0008
Pomakça		32.661 0020		13.026 0007	36.612 0017	16.163 0007	24.098 0009	23.138 0007
Rumca	119.822 0088	108.727 0067	81.000 0045	9.898 0005	89.472 0043	79.691 0033	65.139 0023	48.096 0013
Tatarca	11.465 0008	15.615 0010		10.037 0006				
Yahudice	68.900 0050	42.607 0026	46.000 0026	602 0000	35.786 0017	32.975 0014	19.399 0007	9.981 0003
Türkçe	11.777.810 8630	13.899.073 8602	16.079.000 9023	16.546.681 8806	18.254.851 8715	21.622.292 8983	25.172.555 9070	28.289.680 9011
Diğer Diller								
GENEL TOPLAM	13.648.270	16.158.018	17.820.950	18.970.174	20.947.188	24.064.763	27.754.820	31.391.421

(1) % 2,5 örnekleme sonuçları, (2) Savaş nedeniyle bazı yanlış bildirimler yapılmış olmalı, (3) 1970 sayımında anadil sorulmamıştır, (4) Bu sayımda Zazaca Türkçe'den ayrı bir kalem olarak gösterilmiştir. Sayısal değeri 150.644, toplam içindeki onbinde oranı 0048'dir. Eski sayımlarda yapıldığı gibi, bunları toplamda, Kürtçe 2.371.233'e ulaşır, onbinde oranı da 0755'e çıkar. Her sayısal değerın altındaki siyahla dizili dört haneli sayı, söz konusu dil grubunun, o nüfus sayımının genel toplamı içindeki onbinde payını göstermektedir.

Müslüman olmayan azınlıklara gelince, onlar pek özümlememekte, daha çok dışarı kaçırılmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce kendi istatistiklerimize göre Osmanlı ülkesinde bir buçuk milyon Rum, bir milyon bir çeyrek Ermeni, yüz bini aşkın Yahudi yaşad. Dünya Savaşı oldu, Ermeniler göçürüldü; Kurtuluş Savaşı yapıldı, Anadolu Rumları mübadele edildi. 1965 durumu ortada; o zamandan bu yana, on yıla yakındır sayıların daha da azaldığını düşünebiliriz. Bunun başlıca nedeni, çeşitli hükümetlerce izlenen politikadır.

En çok azalan Yahudilerin büyük bir bölümü, herhalde İsrail'e gidip yerleşmişlerdir. Fakat bunun ötesinde Müslüman olmayan azınlıkları Türkiye'den kaçırın üç önemli olay olmuştur: 1) Varlık Vergisi, 2) 6-7 Eylül Olayları, 3) Yunan uyrukluların ikamet, izinlerinin uzatılmaması. Bunların ilki eski CHP, ikincisi DP iktidarları zamanında, üçüncüsü ise bir koalisyon hükümeti sırasındadır. Son

oyda Kıbrıs Bunalımı'yla ilgili olarak alınan kararlar sonucu yalnız Yunan uyruklular değil, baskı gelecek korkusuyla TC uyruklular da, hatta bir kısım Ermeni ve Yahudi yurttaşlarımız da kendiliklerinden kaçmışlardır.

Müslüman olmayan azınlıklara kötü gözle bakılmasında iki etken olduğunu sanıyorum. Biri tarih içinde ne kadar haklı görülebileceğini ve bugün ne ölçüde geçerliliğini sürdürdüğünü tartışmak istemediğim "aşırı ulusçu" bir tutum, ikincisiyse, yine aynı kaynaktan çıktığına inandığım "ekonomik" ya da "sahtesosyalistçe" bir neden. Resmi politikamız bu etkenlerin ancak ilkiyle açıklanabilecek bir niteliktedir. Öteki etkenin ise önemle üstünde durulmaya değer.

Azınlıkların içinde, genel nüfusa oranlarıyla bağdaşmayacak kadar çok sayıda zenginler bulunabilir. Bu konuda ciddi bir araştırma yapıp yapılmadığını bilmiyorum. Tatalım ki bi-

zim rasgele Heybeli-Büyükada gözlemlerimiz doğru olsun. Fakat azınlık zenginleri konusuna değinen solcu yazarlarımız çok dikkatli olmak zorundadır. Bu adamların nesine kızılıyor: Sömürü yoluyla servet edinmelerine mi, Türk ırkından olmamalarına mı? Haksız zenginlikleri eleştirelim derken ırk ayrımına düşmek bırakın daha ileri sosyalist ahlakını, "burjuva" insan hakları öğretisine bile aykırı olur. Toplumsal adalet mücadelesi çoğunluk kitlelerinin ilkel yabancı düşmanlığı duyguları karıştırılarak yürütülmemelidir. Öte yandan, azınlıkların kurulu düzene karşı yine başkılığınan kaynak alan duygularını okşamaya kalkmak da eşit ölçüde yanlış olur. Solun görevi, Türkiye'de âdil bir toplum düzenini savunmaktır. O düzenin kuralları Türkler için de, gayri-Türkler için de hep aynı olacaktır.

(Yeni Halkçı, 16 Temmuz 1974)

ODALAR

Cumhuriyet Döneminde Odalar

Dr. Ayşe Öncü

Avukatlık Yasası'nda Son Değişiklikler

Kâni Ekşioğlu

Barolar ve Türkiye Barolar Birliği

Atilla Sav

Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği

Bülent Tanık

Ziraat Odaları ve Ziraat Odaları Birliği

Ünal Örney

Tabip Odaları ve Türk Tabipler Birliği

Prof.Dr. Özdemir İlter

Eczacı Odaları

Rıfat Güney

Cumhuriyet Döneminde Odalar

Ayşe Öncü

Türkiye’de meslek kuruluşlarını “dernekler” ve “odalar” olmak üzere iki grupta ele almak mümkündür. Bu iki grup kuruluş, temelde belli bir mesleğin üyelerini bir örgütsel çatı altında toplamaları bakımından benzerdir. Ancak aralarında kuruluşları, devlet ile olan ilişkileri ve üyelik koşulları bakımından çok temel farklar vardır.

Genel Tanım

Odalar, hukuk dilinde “kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşları” olarak bilinen, bazı kamu görevleri ile yükümlü ve buna bağlı olarak kamu hukukundan doğan haklara sahip olan kurumlardır. Bir meslek kuruluşunun dernek olmaktan çıkıp “oda” haline gelmesi, bu mesleğin faaliyet alanında devletin yerine getirmekte olduğu ve olacağı bazı görevleri ve buna eş düşen yetkileri devralması ve böylece özel bir kuruluş tanımından çıkarak, bir kamu meslek kurumu niteliğini kazanması anlamına gelir. Bu ise ancak özel bir yasa çıkarılması yoluyla gerçekleştirilebilir. Meslek odaları, kanunla kurulmuş; hukuki yapıları ve organları yasayla belirlenmiş; meslek grubunun özel menfaatlerini gözetmenin yanı sıra, mesleğin faaliyet alanında kamu yararını korumak, bu amaçla yapılacak düzenlemeleri ve denetimi gerçekleştirmekle sorumlu kılınmış kuruluşlardır.

Odalar ve meslekî dernekler, devlet ile olan ilişkileri yanı sıra ve buna bağlı olarak üyelik koşulları bakımından da önemli farklar gösterirler. Meslekî dernekler gönüllü kuruluşlar olup, bunlara üyelik zorunlu değildir. Odalara ise “*kayıt*” şartı vardır; odası olan bir meslekte üye olmadan meslekî faaliyette bulunmak yasaklanmıştır. Böylece meslek odasına kaydolmak, aynı zamanda o meslekte çalışma hakkına sahip olmak anlamına gelir. Bu tür bir kayıt zorunluğunun varlığı, odaya mesleğe giriş koşullarını belirleme ve denetleme olanağını verir. Oda, kaydolmadan meslekî faaliyette bulunanlar hakkında yasal işlemler başlatılabileceği gibi, meslek ahlakına uygun olmayan davranışları saptanan üyelere meslekten ihraca kadar giden disiplin cezaları uygulayabilir.

Son olarak, odalar ve meslekî dernekler arasında -yukarıda belirtilen farklara ek olarak- gelir kaynakları bakımından da önemli ayrılıklar vardır. Odalar, kamu adına meslekî faaliyetleri denetlemekle sorumlu kuruluşlar olarak, üye

ödentilerinin yanı sıra kayıt ücretleri, para cezaları, çeşitli resim ve harçlar, gerekli resmî belgelerin düzenlenmesi karşılığı ücretler gibi bazı kamu hukukuna dayanan gelir kaynaklarına sahiptir.

Günümüz Türkiye’sinde yukarıda ana hatlarıyla tanımlanan ve “oda” olarak bilinen kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının belli başlı örnekleri Ticaret ve Sanayi Odaları, Ticaret Borsaları, Barolar, Tabip Odaları, Mühendis ve Mimar Odaları gibi kuruluşlardır. Farklı dönemlerde, değişik kuruluş kanunlarıyla oluşturulan bu odaların yasa ile belirlenen organları ve teşkilatlanmaları, mesleğin özelliklerini ve tarihsel gelişiminin özgüllüğünü yansıtır. Ancak genel düzeyde, tüm bu kuruluşların teşkilatlanmasında ortak bazı özellikler tanımlamak mümkündür. Bunlardan ilki, yerel düzeyde en küçük birimler olan temsilcilik ve şubelerden, oda ve odalar birliklerine kadar uzanan bir yapılanmadır. Bu yapılanmada temel taşıını oluşturan “oda”, genellikle belli bir yöre (çoğu kez il) sınırları içinde çalışan meslek erbabını biraraya getirir. Birlikler ise, en üst düzeyde, yerel birimleri ulusal düzeyde temsil eden kuruluşlardır. Böylece bir meslek grubunun odalar bünyesinde toplanması, aynı zamanda ülke çapında örgütlenmesini beraberinde getirmektedir. Vurgulanması gereken bir ikinci ve çok önemli ortak özellik, odaların bazı kamu görevleri ile yükümlü, üyeleri üstünde kamu hukukundan doğan bazı haklara sahip olmalarına karşın, temsilî kuruluşlar olarak örgütlenmiş olmalarıdır. Gerek odaların gerek odalar birliklerinin idarî organlarının kendi üyeleri arasından ve üyeleri tarafından seçilmesi, çok temel ve demokratik yönetim ve işleyiş öngören bir özelliktir. Bu özellik, 1961 Anayasası’nda bir madde halinde yer almış ve devletin, bir yargı organının kararına dayanmadan, odaların seçilmiş organlarını görev başından alamayacağı belirtilmiştir. 1961 Anayasası’nın 122. maddesine göre, “*Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, kanunla meydana getirilir ve organları kendileri tarafından ve kendi üyeleri arasından seçilir. İdare seçilmiş organları bir yargı mercii kararına dayanmaksızın geçici veya sürekli olarak görevinden uzaklaştırılmaz. Meslek kuruluşlarının tüzükleri, yönetim ve işleyişleri demokratik esaslara aykırı olmaz.*”

Aynı anda hem kamu hizmetlerinin ye-

rinden yönetiminin bir uzantısı, hem de bir mesleğin özel menfaatlerinin koruyucusu olan, kamu hukukundan doğan bazı yetki ve haklarla donatılmış olmakla birlikte temsilî kuruluş niteliklerini taşıyan odalar, Cumhuriyet Türkiye'sinde devlet ile sivil toplum arasındaki ilişkilerin şekillenmesinde önemli bir halka oluşturmaktadır. Aşağıda bu kurumlardan en uzun geçmişi olan ve tarihçileri tüm Cumhuriyet dönemini kapsayan iki tanesi, Ticaret ve Sanayi Odaları ile Barolar üstünde durarak, hem "oda" dediğimiz meslek kuruluşlarının ortak yönlerini hem de mesleğe özgü özelliklerini örneklemeye çalışacağız.

Sanayi Odaları, Ticaret Odaları, Ticaret ve Sanayi Odaları

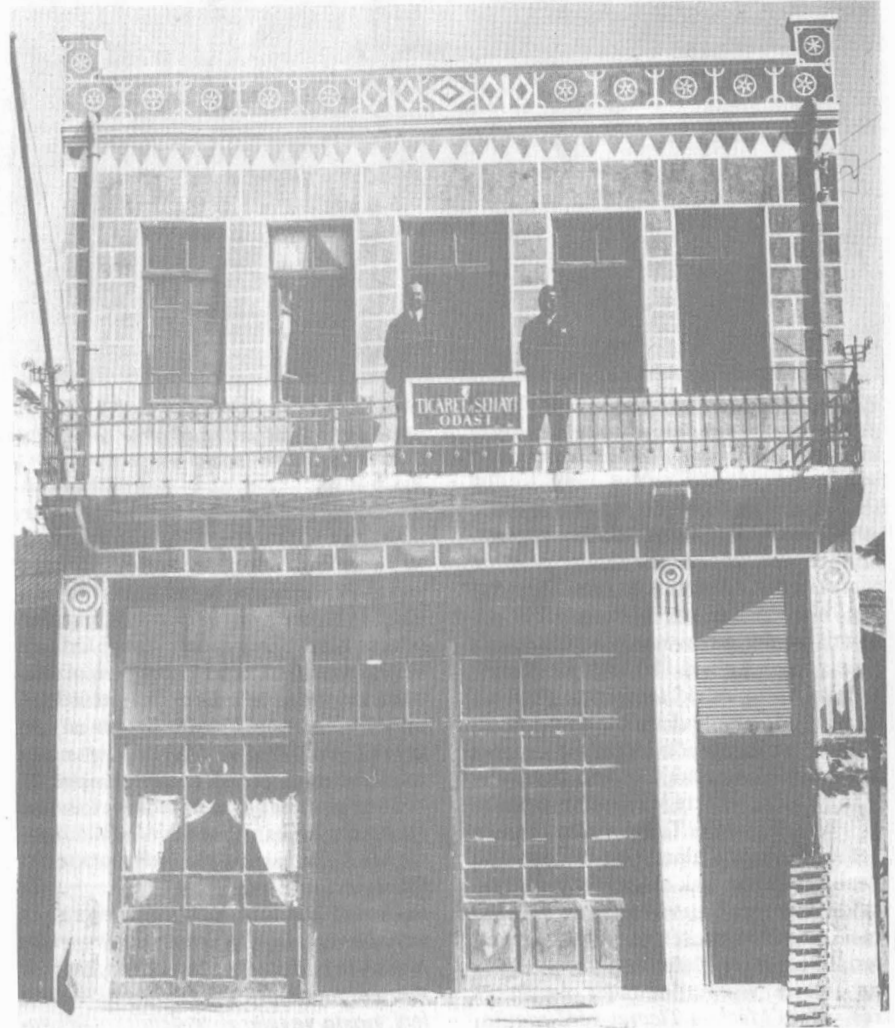
Cumhuriyet döneminde ticaret ve sanayi odalarını düzenleyen üç ana kanun yürürlüğe konmuştur. Bunlardan ilki, 1924'te kabul edilen 655 sayılı Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu'dur. Bu kanun, Cumhuriyet devrinin meslekî teşkilata ait ilk büyük kanunudur. İkinci köklü yeniden düzenleme, 4355 sayılı Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları Kanunu'dur ve 1943'te uygulanmaya başlanmıştır. Son olarak, 1950'de 5590 sayılı Ticaret ve Sanayi Odaları, Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret ve Sanayi Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Kanunu çıkmış ve günümüze dek uygulanmıştır.

Bu üç kanun, Cumhuriyet döneminde farklı iktisadî politikaların benimsendiği ya da yürürlükte olduğu dönemlere eş düştüğünden, amaç ve öngörüler bakımından önemli ayrılıklar gösterir. Ancak bazı temel öğeler sürekliliğini korumuştur. Bunlardan ilki, odaların yerel düzeyde, idarî bölümlere eş düşen sınırlar içindeki tüccar ve sanayiciyi biraraya getiren ve kayıt zorunluluğu olan kuruluşlar olarak tanımlanmasıdır. Böylece Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze dek tüccar ve sanayicinin teşkilatlanmasında işkolu esaslı yerine coğrafi temsil esaslı benimsenmiştir. Gerçi 1950 kanunu tüccar ve sanayicilerin ilk kez ayrı odalar kurmalarına olanak vermiştir; ancak ticaret dallarına ya da sanayi dallarına göre odalaşma söz konusu değildir. Her üç kanunda yer alan ikinci ve ortak temel öğe ise, ticaret ve sanayi odalarının bazı kamu hizmetlerinden sorumlu ve kamu hukukundan doğan bazı hak ve

yetkilere sahip kuruluşlar olarak tanımlanmasıdır. 1950 tarih ve 5590 sayılı kanunda bu odalar "özel kişiliği haiz ve meslekî teşekkül mahiyetinde, kamu kurumları" olarak geçmektedir. 1924 Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu ise "Ticaret ve Sanayi Odaları hükmü şahsiyeti haiz umumî müesseselerdendir" ifadesini kullanmaktadır. Böylece Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze dek, ticaret ve sanayide kişisel kazanç ile ülkenin ve kamunun genel menfaatleri arasında bir dengenin kurulması amaçlanmış ve oda-

lara ikili bir işlev (meslekî temsil ve kamu menfaatini koruma) kazandırılmaya çalışılmıştır. Ancak bu ikili işlevden hangisine daha ağırlık verildiği ve buna bağlı olarak ne tür ve ne ölçüde devlet denetimi öngörüldüğü, dönemden döneme ve dolayısıyla kanundan kanuna değişmiştir. Bu noktayı açıklığa kavuşturmak için yukarıda adı geçen üç kanunun farklı yönlerini ve simgeledikleri evrelere kısaca değinmek yararlı olacaktır.

Cumhuriyet Öncesinde: Yukarıda belirtildiği gibi, 1924'te yürürlüğe konan 655

COĞRAFI TEMSİL: Kuruluşları Osmanlı dönemine uzanan Ticaret ve Sanayi Odaları, Cumhuriyet döneminde 1924'te yürürlüğe konan 655 sayılı kanuna göre yeniden örgütlendiler. Bu konuda daha ileriki yıllarda çıkarılan kanunlarda da değişmeyen bir özellik, tüccar ve sanayicinin örgülenmesinde "işkolu" esaslı yerine "coğrafi temsil" esasının kabul edilmesidir. Bandırma Ticaret ve Sanayi Odası'nın 30'lu yıllarda kullandığı bina.

ODALARIN MİLLİLEŞMESİ: 1924 yılında çıkarılan kanun, hem tüm tüccar ve sanayicilerin odalara kaydolma şartını, hem de odaların yönetim organlarına seçilmek ve seçimlerde oy vermek için Türk vatandaşı olma zorunluluğunu getirdi. Bunun sonucunda üye bileşiminde en büyük değişikliklerden biri de İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nda oldu.

sayılı Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu, Cumhuriyet döneminde tüccar ve sanayicileri kayıt zorunluluğu olan, bazı kamu hizmetlerini gerçekleştirmekle yükümlü odalar çerçevesinde örgütleyen ilk kanundur. Ancak, Ticaret ve Sanayi Odaları'nın meslekî temsil kuruluşu olmanın yanı sıra devletin bir danışma organı ve yerinden yönetimin bir uzantısı kimliğini edinmeleri Osmanlı devrinde, Tanzimat'la birlikte şekillenmeye başlayan bir gelişmedir. Tanzimat'tan hemen sonra, ekonomik alanda bir canlanma ve yenilenmeye önyak olacak tedbirler arasında İstanbul'da, vilâyetlerde ve kaza merkezlerinde ticaret ve ziraat cemiyetlerinin açılması düşünülmüş; bu sıralarda Ticaret Nezareti'ne bağlı olarak görev yapan *Meclis-i Ticaret ve Ziraat*'in, tüccarlar arasından en "muteber" kimseleri seçerek, bu cemiyetlerin kurulmasına yardımcı olması öngörülmüştür. Bu dönem nizamnamelerinde geçen *cemiyet* sözcüğünün Anglosakson mevzuatından esinlendiği tahmin edilebilir; 1879'da *Meclis-i Ticaret ve Ziraat* kaldırılıp yeri-

ne Sanayi, Ticaret ve Ziraat Müdüriyetleri kurulduktan sonra, cemiyet sözcüğü yerini Fransızcadan uyarlanan *oda* sözcüğüne bırakmıştır. 1879'da ilk kurulan odalar olan "Dersaadet Sanayi Odası" ve "Dersaadet Ticaret Odası"nın nizamnameleri, bu kuruluşların ilk ve temel görevini, ticaret ve sanayi ile ilerlemesi için gerekli yenilikleri ve değişiklikleri nezarete bildirmek olarak tanımlamakta; 25 kişiden oluşacak üyeleri seçmek için icaret Nâzırı başkanlığında bir "intihab encümeni" kurulacağını belirtmektedir. Görevleri arasında "*Hirfet ve sanayi ile ilerlemesi için icab eden tedbirleri re'sen veya Nezarete istediği zaman düşünmek ve Nezarete bildirmek; gümrük tarifeleri, limanlar yapılmaması, nehirlerde nakliyat işleri, posta ve telgraf ve demiryolları yapılması... gibi hususlarda nezarete re'sen veya talep vukuunda mütalâasını bildirmek*" türünde maddeler yer alan bu ilk odaların hükümetin danışma organları gibi düşünülmüş olduğu anlaşılmaktadır. İstanbul'dan sonra vilâyet ve kaza merkezlerinde de kurulmaya başlayan oda-

ların, 1908'de Meşrutiyet'in ilanına kadar sayıca kabarıp, ama etkinlikleri çok sınırlı kuruluşlar olarak varlıklarını sürdürdükleri görülmektedir.

Meşrutiyet'le birlikte ekonomik hayata da yansıyan özgürlük fikri ve giderek uygulanışan "millî iktisat" arayışları, Dersaadet Odaları'nda yeni bir canlanma ile koşturmuştu. Meşrutiyet yönetiminin 1910'da benimsediği Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu, bir yanda "ferdî teşebbüs"ü kuvvetlendirme, diğer yanda da ekonomiyi millileştirme çabalarının bir ürünü olarak yorumlanabilir. 1910 yılında kabul edilen Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi ile tüccar ve sanayicinin aynı kuruluş içinde yer almaları öngörülmüş ve Ticaret ve Sanayi Odaları hem meslek mensuplarının hükümete karşı bir mümessili, hem de hükümetin meslekî işlerde bir uzvu olarak tanımlanmıştır. Bu nizamnameye göre Ticaret ve Sanayi Odaları İstanbul'da 24, vilâyetlerde ise 12 üyeden oluşmaktadır. Üyelik süresi altı yıldır. Altı yılda bir, yarısı Ticaret ve Nafia Nezareti (vilâyetlerde vali,

mutasarrıf veya kaymakam) tarafından, yarısı mahallî tüccar ve sanayiciler tarafından seçilen yirdi kişilik bir "intihab hey'eti", yeni üyeleri seçer. Bu iki dereceli seçim, Meşrutiyet öncesinde de geçerli idi. Kayıt zorunluluğu gene yoktur; ayrıca Osmanlı uyruklu olma şartının aranmadığı ve daha önce de olduğu gibi, "gerek teb'a-i Devlet-i Aliyeden olsun gerek teb'ayi ecnebiyeden bulunsun ikametgâhı Dersaadet'te bulunan bilcümle tüccar, banker ve fabrikatörlerin" üye olabildiği anlaşılmaktadır. Meşrutiyet yönetiminin Ticaret ve Sanayi Odaları yanında "Esnaf cemiyetleri"nin de örgütlenme çabaları gözönünde tutulursa, bu sıralarda özellikle Dersaadet Ticaret ve Sanayi Odası'nın dış ticaretle uğraşan büyük tüccarı temsil ettiği çıkarılabilir. İstanbul esnaf cemiyetlerinin daha çok Türkler elinde gelişmesinin sağlanmasına çalışıldığı, İttihat ve Terakki uygulaması süresince bu iki grup kuruluş arasında siyaset sahnesinde partinin farklı kanatları tarafından temsil edilen çıkar ayrılıklarının sürüp gittiği görülmektedir.

1924'te Çıkarılan Kanun: Cumhuriyetin ilanından sonra, 1924'te yürürlüğe giren 655 sayılı Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu, Meşrutiyet döneminde filizlenen ve 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde olgunlaşan iki temel prensip (ticarî ve ekonomik faaliyetlerin millîleştirilmesi ve hür teşebbüsün özendirilmesi) doğrultusunda bir adımdır. Bu kanunla tüm tüccar ve sanayicilerin odalara kaydolması şartı konmuş; odaların yönetim organlarına seçilmek ve seçimlerde oy vermek için Türk vatandaşı olma zorunluluğu getirilmiş; ve nihayet Ticaret ve Sanayi Odaları, "hükûmî şahsiyete haiz, umumî menfaate hâdim umumî müesseseler" olarak tanımlanmıştır. Ayrıca, odası bulunmayan yerlerde, ticaret ve sanayi erbâbından en az on kişinin isteği ve Ticaret Vekâleti'nin onayı ile bir Ticaret ve Sanayi Odası kurulabileceği belirtilmiştir.

1924 kanunu ile Ticaret ve Sanayi Odaları'na verilen görevler arasında, daha önce Meşrutiyet dönemi mevzuatında da yer alan ticaretin gelişmesini teşvik edici faaliyetlerin yanı sıra, ticaret ve sanayi erbabını "tescil ve kaydetmek", "ticari teammülleri tespit etmek", fatura tasdikleri, vb. görevler yer almakta; ayrıca odaların resmî makamlarca kendilerine verilen görevleri gerçekleştirmekle yükümlü oldukları belirtilmektedir. Genelde 1924 kanunu, Ticaret ve Sanayi Odaları'nın

HÜKÜMETİN VESAYETİ: 1924 tarihli kanuna göre hükümetin odalar üzerindeki vesayeti, başkâtibin Ticaret Bakanlığı'nın bir memuru olması sayesinde sağlanıyordu. 1943'te yürürlüğe konan 4355 sayılı kanunla bu vesayet daha da artırılmıştı: Ticaret Bakanlığı'na, odayı lâğvetmek ve seçilmiş organları feshetmek yetkisi veriliyordu. Bu vesayet ancak Demokrat Parti'nin ilk çıkardığı kanunlardan biri olan ve 1950 yılında yürürlüğe giren 5590 sayılı kanunla kaldırıldı.

Cumhuriyet dönemi öncesi faaliyetlerini ve işlevlerini sürdürmelerini öngörmüştür, denebilir. Daha önce de belirtildiği gibi, önemli yenilikleri, odaların "millîleştirilmiş" olması, kayıt zorunluluğunun getirilmesi ve odası bulunmayan yerlerde birer Ticaret ve Sanayi Odası'nın kurulmasının teşvik edilmesidir. Böylece Ticaret ve Sanayi Odaları'nın daha önce olduğu gibi yalnızca büyük il merkezlerinde faaliyet göstermeleri yerine, yurt sahına yayılmalarının amaçlandığı anlaşılmaktadır.

Odaların iç teşkilatlanması açısından 1924 kanunu çok ayrıntılı, ayrıntılı olduğu ölçüde de karmaşık bir dizi hüküm içermektedir. Bu karmaşıklık, kent nüfus büyüklüğüne göre odaların organları, bu organların üye sayısı ve seçim şeklinin değişmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıntılara girmeden, temsil ve devlet denetimi arasında nasıl bir denge öngörüldüğüne bakalım olursak, bir iki nokta önem kazanmaktadır. Önce, kent nüfus büyüklüğü ne olursa olsun, seçim işbaşına gelen bir oda meclisi, Ticaret ve Sanayi Odaları'nın ana organı olarak be timlenmektedir. Ancak oda umumi kâtibî ya da başkâtibî, Ticaret Bakanlığı'nın memuru ve meclisin tabii üyesidir. Ayrıca, söz konusu olan kentlerin büyüklüğüne bağlı olarak, Ticaret Vekili Müsteşarı, Vekâlet Umum Müdürleri, mın tika Ticaret ve İktisat Müdürleri, oda

meclislerinin tabii azalarıdır. Oda bütçesi, Ticaret Bakanlığı'nın onayına bağlıdır. Nihayet, iki dereceli seçimlerde, oda meclisini seçen seçmenler kurulunun (bu kurul oda meclis üyesinin iki misli üyeden oluşmakta; oda meclisinin büyüklüğü ise kent nüfus büyüklüğüne göre 100.000'den büyük ve küçük merkezlerde değişmektedir) yarı üyesi, Ticaret Vekâleti tarafından ticaret ve sanayi erbabı arasında tayin edilmektedir.

1943'te Yürürlüğe Giren Kanun: Yukarıda değindiğimiz odaların iç teşkilatlanmasına ilişkin noktalardan anlaşılacağı gibi, 1924 kanunu, Ticaret ve Sanayi Odaları'nın Ticaret Bakanlığı tarafından denetlenmesini sağlamaya yönelik bazı hükümler içermektedir. Ancak 1940'ların başlarında, yani devletçilik döneminin savaş yıllarında, bu denetimin yeterli bulunmadığı görülmektedir. 1943'te yürürlüğe konan 4355 sayılı "Ticaret ve Sanayi Odaları Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları Kanunu", odaları sıkı bir vesayet altına almayı amaçlayan bir kanundur. Bu kanunu, İkinci Dünya Savaşı sırasında, ekonomiyi savaş koşullarına uydurabilmek için artırılan devlet kontrollerinin bağlamında ele almak gerekir. Böylece 1940'ta çıkarılan Milli Korunma Kanunu, 1942 tarihli "Varlık Vergisi" kanunu ve savaş yıllarının fiyat kontrolleri ve ithalat yasakları gibi uygulamalarla 1943 Ticaret ve Sanayi Oda-

SANAYİCİNİN BAĞIMSIZ ÖRGÜTLENMESİ: 1950'de yürürlüğe giren yeni kanunla, bağımsız sanayi odalarının kurulması serbest bırakıldı. Bugüne kadar sanayi odaları ancak 9 ilde kurulabildi: İstanbul (1952), İzmir (1952), Ankara (1963), Adana (1966), Kayseri (1967), Eskişehir (1968), Denizli (1973), Konya (1975), Balıkesir (1982). Ankara Sanayi Odası'nın 1983 yılında düzenlediği "Sanayinin Sorunları" semineri hakkında geniş yankı uyandırmıştı.

ları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları Kanunu, hepsi devlet denetimini yoğunlaştırmaya yönelik bir mevzuat demeti olarak görülebilir. 1943 kanununun gerekçesinde, bu çok açık seçik ifade edilmekte ve "... gözönünde tutulan ana hedef, millî varlığımızın temellerinden birini teşkil edecek olan meslek ahlak ve disiplini bu teşkilât vasıtasıyla (...) en uygun şekilde tesis etmektir. (...) Filhakkâ tüccar, sanayici ve esnaf zümrelerinin memleketin umumi menfaatlerine uygun bir şekilde çalışmalarını temin edecek bir meslek ahlak ve disiplinin mevcut olmadığı içinde bulunduğumuz buhran senelerinin açıkça meydana çıkardığı bir hakikattir. Bu vakıanın en önemli sebeplerinden birisi de bu ahlak ve disiplini kendilerine telkin etmek vazife ve mesuliyetini haiz sağlam meslek teşkilâtının yokluğudur" denilmektedir.

1943 kanununa göre ticaret, sanayi ve esnaf odaları, "meslekî ahlak ve tesanüdü, halkın ihtiyaç ve menfaatleriyle

âhenkli olarak muhafaza ve inkişaf ettirmek maksadıyla kurulmuşlardır." Yalnız artık bu odalar kendiliğinden bir birleşmeyle meydana gelmeyeceklerdir. "İktisadî ihtiyaçların lüzumlu kıldığı yerlerle Ticaret Vekilliği tarafından" kurulacaklardır. Ayrıca Ticaret Vekilliği, "iktisadî ihtiyaçlar lüzum gösterdiği takdirde bu teşekkülleri lâğvetmek, faaliyet muntakalarını genişletmek, daraltmak veya değiştirmek ve uzuvlarından herhangi birini feshederek yeniden intihap ettirmek selahiyetine haizdir." Görülüyor ki, kanun oda kurmak, lâğvetmek ve seçilmiş organları feshetmek hakkını Ticaret Vekilliği'ne bırakmıştır.

Ayrıca kanunda, Ticaret Vekilliği tarafından atanacak olan umumi kâtibin, odanın idare heyeti ve meclisinin verdiği kararları durdurarak Ticaret Vekilliği'ne aksettirebileceği, Vekilliğin ise kararı bozma, değiştirme veya onaylamada son söze sahip olduğu belirtilmektedir. Ticaret Vekilliği'nin denetimini sürekli kılan

bir başka hüküm de, umumi kâtibin yanı sıra Mıntıka Ticaret ve İktisat Müdürlüklerinin, 3-7 seçilmiş üyeden oluşan oda idare heyetlerinin oy hakkına sahip tabii üyeleri olduğunu belirtmektedir. 1943 kanunuyla Ticaret Vekilliği'ne verilen bu yetkilerin, savaş yıllarının enflasyonist ortamında giderek önemli bir sorun haline gelen karaborsacıyı önleyici bir tedbir düşünüldüğü çıkarsanabilir.

1942 yılı sonlarında, yani 4355 sayılı kanun yürürlüğe girmeden hemen önce, toplam 105 Ticaret ve Sanayi Odası ve 22 Ticaret Borsası bulunuyordu. 1943 kanununda bu odaların Ticaret Vekilliği'nin gerekli gördüğü durumlarda federasyonlar halinde birleşebileceği belirtilmektedir. Aynı kanunun bir başka öngörüsü de, Meşrutiyet döneminde varolan "esnaf odaları"nın yeniden kurulmasıdır. 1924 kanunu, esnafın cemiyetler halinde teşkilatlanarak Ticaret ve Sanayi Odaları denetiminde faaliyet göstermesini hükme bağlıyordu. 1943 kanunu ise mevcut

ANADOLU TÜCCARININ AĞIRLIĞI: Odaların üst kuruluşu Odalar Birliği'dir. Birlik'in kuruluş yasası çerçevesinde "büyük odalar" dışındaki tüm odalar, üye sayıları ve gelir düzeylerine bakılmaksızın, Birlik genel kurulunda bir temsilci hakkına sahiptir. "Büyük odalar"ın genel kurula katılımı ise 10 temsilci ile sınırlandırılmıştır. Bu düzenleme, küçük odaların ve tüccarların çoğunlukta olduğu odaların ağır hastığı bir genel kurul bileşimi sağlamaktadır. İlk kez 1980'de Birlik başkanlığına seçilen ve halen bu görevini sürdüren Mehmet Yazar, dahu çok Anadolu ticaret odalarının desteğine sahip.

esnaf cemiyetlerini yeniden oda haline getirmeyi amaçlamıştır. Ancak bu uygulama çok kısa süreli olmuş ve 1950'de yürürlüğe giren 5590 sayılı kanunla tekrar esnaf cemiyetleri uygulamasına dönülmüştür. Tüm odaların tek bir birlik halinde, ülke çapında örgütlenmesi, gene 1950'ye raslamaktadır.

1950'de Yürürlüğe Giren Kanun: Halen yürürlükte olan 5590 sayılı kanun, genellikle Türk ekonomisinde liberalleşme döneminin başlangıcı olarak bilinen ve Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle simgelenen evrenin ilk önemli kanunlarından biridir. 1950 seçimlerinden hemen önce yürürlüğe konan bu kanunla odalar "tüzel kişiliği haiz ve meslekî teşekkül mahiyetinde kamu kurumu" olarak tanımlanmış;

Ticaret ve Ekonomi Bakanlığı'nın odalar üstünde vesayeti kaldırılmış ve odaların kendi genel sekreterlerini atama hakkı tanınmıştır. Kanun, bu odaların tüzel kişiliği olan birlik kurmalarına olanak vermiştir. Birlik çatısı altında toplanan kuruluşların türü ve 1977 yılı itibarıyla sayıları aşağıdadır:

- Sanayi Odaları: 8
- Ticaret Odaları: 50
- Ticaret ve Sanayi Odaları: 131
- Ticaret Borsaları: 52.

Görüldüğü gibi, 1977 yılında Birliğe üye oda sayısı 241'i bulmaktadır. Bu odalardan yaklaşık yarısı Ticaret ve Sanayi Odası, yani bir il ya da ilçede bulunan tüm tüccar ve sanayicileri aynı oda bünyesinde toplayan kuruluşlardır. 1977'de

mevcut 131 Ticaret ve Sanayi Odası'nın 49'unun il merkezlerinde, kalanlarının ilçelerde bulunduğu görülmektedir. 5590 sayılı kanun, Ticaret ve Sanayi Odaları'nın kuruluş ve çalışma sahaları ise il sınırlıdır. Yani ilçelerde Sanayi Odası kurulamaz; il sınırları içindeki tüm sanayicilerin tek bir odaya kayıtlı olmaları zorunludur. Bu nedenle bir ilde Sanayi Odası kurulduğu takdirde, o il merkezi ve ilçelerindeki tüm Ticaret ve Sanayi Odaları, Ticaret Odası ismini alır. 1977'de Birli-

ğe üye 50 Ticaret Odası, bu tür bir süreç içinde, sekiz ilde Sanayi Odası kurulması sonucunda bu illerin merkez ve ilçelerindeki odaların Ticaret Odası ismini almaları sonucunda ortaya çıkmıştır. 1950-77 yılları arasında kurulan Sanayi Odaları, kuruluş yıllarına göre şunlardır:

Istanbul (1952), İzmir (1952; 1954'te Ege Sanayi Odası adını almıştır), Ankara (1963), Adana (1966), Kayseri (1967), Eskişehir (1968), Denizli (1973), Konya (1975), Balıkesir (1982).

Yukarıda getirilen açıklamadan çıkarılabileceği gibi, Birlik bünyesinde yer alan dört farklı tür kuruluş, aslında çalışma sahaları, üye sayıları ve -en önemlisi- temsil ettikleri ekonomik güç bakımından çok büyük farklılıklar göstermektedir. Sözelimi İstanbul Ticaret Odası gibi üye sayısı 100.000'e yaklaşan güçlü kuruluşların yanı sıra, ilçe merkezlerinde kurulmuş olan ve üye sayıları kanunla getirilen 100 üye taban sayısını pek aşmadığı tahmin edilebilecek çok küçük Ticaret Odaları da vardır. Birliğin kuruluş kanunu çerçevesinde büyük odaların dışında tüm odalar, üye sayıları ve gelir düzeylerine bakılmaksızın, Birlik genel kurulunda bir temsilci ile oy hakkına sahiptir. Büyük odaların genel kurula katılımı ise 10 temsilci ile sınırlandırılmıştır. Bu düzenleme, küçük odaların ve tüccarların çoğunlukta olduğu odaların ağır bastığı bir genel kurul bileşimini sağlamaktadır. Bir örnek verecek olursak, 1973 yılı genel kurulunda temsil oranları şöyledir: Sanayi Odaları, 55 temsilci; Ticaret Odaları, 166 temsilci; Ticaret ve Sanayi Odaları, 438 temsilci; Ticaret Borsaları, 282 temsilci. Genel kurulun en önemli işlevinin yönetim kurulunun seçilmesi olduğu gözönünde tutulursa, Birliği esas itibarıyla küçük ve ticaret kesiminin ağırlıkta olduğu odaların temsilcisi olarak görmek yanlış olmayacaktır. Nitekim sanayi odaları, 5590 sayılı kanunun ayrı bir sanayi odaları birliği kurulmasına olanak verecek şekilde değiştirilmesi doğrultusunda çaba göstermektedirler.

Birlik bünyesinde yer alan üye kuruluşların, simgeledikleri ekonomik güç, gelirleri, üye sayıları vb. açısından önemli farklar gösterdiklerine işaret ettik. Üye odalar büyüklüklerine göre gelirlerinin % 2.5-% 10'u arasında değişen bir oranını Birliğe aidat olarak ödemekle yükümlüdürler. Ancak üye odaların verdikleri aidatlar, Birliğin tüm gelirlerinin yaklaşık

yüzde 50'sini oluşturur. Kalanı, Birliğin çeşitli resim ve harçlar, gerekli resmî belgelerin düzenlenmesi karşılığı ücretler gibi kamu hukukuna dayanan gelir kaynaklarından sağlanır. 5590 sayılı kanun Birliğin temel teşkilâtını, işlevlerini tanımlamış olduğundan, üye kuruluşların bir kanun değişikliği dışında Birlik organizasyonunda yeniden düzenlemeler yapmalarına olanak yoktur. Bu bakımdan Ticaret ve Sanayi Odaları, Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği'nin, temsil ettiği kuruluşların ötesinde, başlı başına bir önemi ve gücü olduğunu söylemek mümkündür.

Barolar

Cumhuriyet döneminde avukatlığın ve baroların tarihçesini üç ana evre halinde ele almak mümkündür. Bunlardan ilki, 1924 Muhamat (Avukatlık) kanununun yayınlanması ile başlayan ve 1926'da -"avukat" ve "avukatlık" terimlerinin resmî dile aktarılması dahil- çeşitli yeni maddelerin eklenmesiyle 1938'e dek süregelen dönemdir. 1939'da yürürlüğe konan ve devletçilik döneminin merkezî denetimi güçlendirici uygulamaları doğrultusunda bir yasa olan 3499 sayılı Avukatlık Kanunu, ikinci bir evreyi simgeler. Son olarak, 1961 Anayasası'nın benimsenmesinden sonra, 122. madde çerçevesinde barolara yeni bir kimlik kazandırmak amacıyla yönelik olarak hazırlanan 1969 Avukatlık Kanunu, üçüncü bir evrenin başlangıcı olarak nitelendirilebilir. Aşağıda baroların gelişmesini bu üç ana evre bağlamında ele alarak özetlemeye çalışacağız.

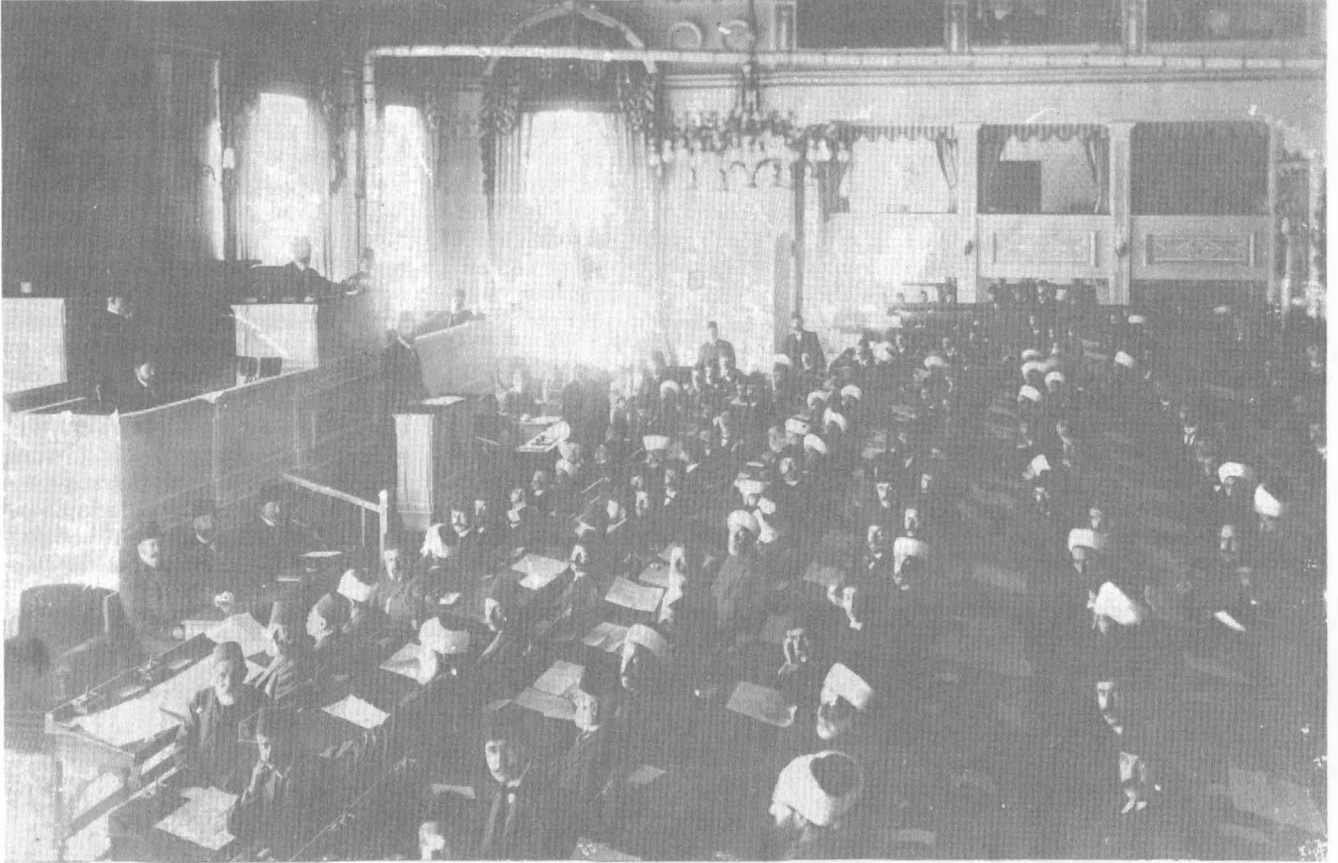
Osmanlı Dönemi: Cumhuriyet döneminde baroların teşkilatlanmasında ilk evre olarak tanımladığımız 1924-38 arasındaki gelişmeleri kavrayabilmek için Osmanlı dönemine kısaca değinmek gerekir. Çünkü Cumhuriyet yıllarının ilk uygulamaları, 1878'de Dersaadet Dava Vekilleri Cemiyeti'nin kurulmasından itibaren gerçekleştirilmeye çalışılan bir düzenlemenin adım adım pratiğe dönüşmesidir. Bilindiği gibi, Tanzimat'tan itibaren şer'î hukukun yanı sıra Avrupa ülkelerinden örnek alınarak hazırlanan yeni yasa ve kurumlar benimsenmeye başlamıştı. Kişi ve aile hukuku alanında İslam hukukunun uygulanmasına karşın, kamu hukukunda ve ticaret hukuku alanında Kıta Avrupası hukukunun etkileri yaygınlaşmıştı. Yeni kanunlar yargı örgütünün de değişmesince ve şer'î mahkemelerin yanı sıra bu

OSMANLI DÖNEMİ: Baro'nun işlevini yerine getirmekle birlikte baro ismini almayan Dersaadet Dava Vekilleri Cemiyeti 1878'de kuruldu. Cemiyete uzun yıllar başkanlık eden Mehmet Reşit Efendi (üste), İkinci Meşrutiyet'ten sonra bu görevden uzaklaştırılmıştır. Bu tarihten sonra Cemiyet daha düzenli kongreler toplamakla birlikte (yanda) zaten çok düşük olan üye sayısında ve etkinliğinde dikkate değer bir artış kaydedememiştir.

kanunları uygulayacak Fransız örneğine uygun Nizamiye mahkemelerinin kurulmasına yol açmıştı. Bu mahkemelerde savunma işlevini düzenleme doğrultusunda ilk ciddi çaba olarak nitelendirilebilecek 1876 Dava Vekilleri Nizamnamesi, aynı zamanda bir Dava Vekilleri Cemiyeti kurulmasını öngörüyordu.

Böylece kurulan Dersaadet Dava Vekilleri Cemiyeti'nin 1878'de gerçekleşen ilk genel kurul toplantısı, İstanbul Barosu'nun 100. kuruluş yılını kutlama törenleri düzenlenirken başlangıç tarihi olarak benimsenmiştir. Aslında bu cemiyet kurulmadan önce İstanbul'da *Societe du Barraeau de Constantinople* adıyla geçen ve 1870'den Meşrutiyet'in ilanına kadar (1908) süregelen bir baronun varlığı bilinmektedir. Ancak bu baro esas itibarıyla İstanbul, İzmir gibi kentlerde kapitülasyonların yabancılara tanıdığı ayrıcalıklardan yararlanan işadamları ve tüccarlar ile konsoloslukların işlerini takip eden yabancı uyruklu avukatların barosu idi. Nitekim bu baronun ilk levhasına kayıtlı 33 üyeden sadece beşinin Osmanlı uy-

ruklu gayrimüslim, kalanların İngiliz, İtalyan, Yunanlı, Belçikalı ve Rus avukatlar olduğunu görüyoruz.

Demek oluyor ki Dersaadet Dava Vekilleri Cemiyeti'nin kuruluşu, İstanbul'da yabancı uyruklu avukatları biraraya getiren baronun kurulmasından sekiz yıl sonraya raslamaktadır. Cemiyetin kuruluşunu düzenleyen ve sicillerde "*Mehakim-i Nizamiye Dava Vekilleri Hakkında Nizamname*" adıyla geçen metin (1876), hukuk mahkemelerinde dava vekilliği yapacaklarda aranan şartları ve çalışma biçimlerini belirleyen, müvekkil-vekil ilişkilerini düzenleyen, disipline ilişkin kurallar getiren kırktan fazla maddeden oluşmaktaydı. Nizamname hükümlerine göre dava vekili olmak isteyenlerin hukuk mezunu olmaları (hukuk mektebi veya yurt dışında hukuk tahsili yapmış olmak) ve Adalet Nezaretinden ruhsatname almaları zorunluluğu getiriliyordu. Çalışabilecekleri mahkemelere göre üç sınıfa ayrılan dava vekillerinin ücret tarifeleri ayrıntılı olarak belirleniyordu. Ayrıca, dava vekillerinin "umur

ve hususatına" bakmak ve "*Nezaret-i Ahkâm-ı Adliye tarafından icra olunacak tebligat-ı resmîyeye vasıta ittihaz kılınmak*" üzere bir Dava Vekilleri Cemiyeti'nin kurulması öngörülmüyordu. Böylece dava vekilleri ile dönemin Adliye Nezaretinde bir köprü olarak görev yapacak olan Cemiyet, ücret tarifelerinin uygulanmasını, dava vekillerinin yetki alanlarındaki mahkemelerde görev almalarını denetleyecekti. Ayrıca nizamname, Dava Vekilleri Cemiyeti'nin bir başkan, bir başkan yardımcısı ve dört azadan oluşacak olan "daimî heyet"inin, üyeler arasından çoğunluk esasına göre seçileceğini hükme bağlıyordu.

Yukarıda belirtilen ana hatlarıyla, İstanbul Dava Vekilleri Cemiyeti'nin bugünkü anlamıyla "baro" niteliğinde bir kuruluş olarak düşünüldüğü görülmektedir. Gerçi nizamnamede "avukat" ve "baro" sözcükleri kullanılmamıştır. Bununla birlikte, savunma işlevi özgün eğitim gerektiren başlı başına bir meslek olduğu kabul edilmiş; bundan böyle dava vekilliği yapmak isteyenlerin Adliye Ne-

zaretinden ruhsatname almaları yanı sıra Dava Vekilleri Cemiyeti'ne kaydolmaları zorunlu kılınmış ve nihayet Cemiyette, Nezaret adına denetim ve disiplin sağlama sorumluluğu verilmiştir. Dava vekilliğini devlet memuriyeti kapsamı dışında bırakan, ancak meslek kuruluşu aracılığıyla denetim altına almayı amaçlayan bu "model", Cumhuriyet Türkiye'sinde geçerli olan baro örgütlenmesinin çekirdeği olarak yorumlanabilir. Ancak kâğıt üstünde öngörülen bu düzenlemenin somutta gerçekleşmesi, yaklaşık elli yıllık bir süre gerektirmiştir. 1878'de Dava Vekilleri Cemiyeti'nin kurulmasından 1924'e kadar geçen süre içindeki gelişmelere kısaca değinmek, bu açıdan yararlı olacaktır.

Dersaadet Dava Vekilleri Cemiyeti'nin 1878'de gerçekleşen ilk toplantısında düzenlenen levhaya göre toplam üye sayısı 62 kişiydi. Üye olabilmek için Osmanlı uyruğunda olmak gerekmediğinden, söz konusu 62 dava vekilinden bir bölümünün, daha önce kurulmuş olan *Societe du Barreau du Constantinople* üyelerinden

oluştığı tahmin edilebilir. Müslüman olan dava vekili sayısı on biri geçmiyordu. Bu sıralarda henüz Hukuk Mektebi kurulmamıştı. 1875'ten itibaren Galatasaray Sultanisi'nde özel bir sınıf açılarak Fransızca hukuk dersleri okutulmaya başlamıştı. Ayrı bir Hukuk Mektebi'nin kurulması için bahçesinde yapılan üç sınıflı bir dershanede faaliyete geçmesi ancak 1880'de, yani Dersaadet Dava Vekilleri Cemiyeti'nin kurulmasından üç yıl sonra mümkün olmuştur. Bu durumda dava vekilliği için hukuk eğitimi zorunlu kılmak ve levhaya kayıtlı olmayanların hukuk mahkemelerinde dava vekilliği yapmasını engellemek, kâğıt üstünde yapılan düzenlemeler olarak kalmaya mahkûmdu. Uygulamada, halk arasında "kâğıt kavafı" diye adlandırılan ve eli kalem tutmaktan öte bir becerisi olmayan kişiler, mahkemelerde iş ta-

kip ediyordu. Bir bölümü Adliye Nezareti bünyesinde kurulan bir komisyon tarafından imtihanla ruhsatname verilmiş olan bu "alaylı" dava vekillerinin işlevi, bugünkü anlamıyla vatandaşın savunmasını yapmaktan uzak bir dava takipçiliğinin ötesine geçmiyordu. Ayrıca halk arasındaki şöhretleri de, kullanılan "müzevir", "kâğıt kavafı" gibi sözcüklerden anlaşılabilir gibi, mahkeme koridorlarında vatandaşın bilgisizliğinden yararlanarak para kazanan kişiler olarak kötüye çıkmıştı.

Uygulamada durum böyle iken, 1878'de kurulan Dava Vekilleri Cemiyeti'nin pek bir varlık gösteremediğini çıkarsamak zor olmayacaktır. Cemiyetin merkezi önceleri Galata'da, eski Borsa binasının yakınında bir hanın odasıydı; genel kurul toplantıları o zamanlar Bizans Lokantası olarak bilinen bir lokantanın üst

katında yapılıyordu. 1893'de Cemiyetin Adliye binasının üst katında bir odaya geçtiği anlaşılmaktadır. Meşrutiyet'in ilanından sonra ilk genel kurul toplantısı (1908), bu kez Divanyolu'nda, o zamanlar "Arif'in Kırathanesi" olarak bilinen bir kahvehanede yapılmıştır. İstanbul Dava Vekilleri Cemiyeti'nin varlığını Meşrutiyet yönetimine tanıtmak amacıyla yapılan bu toplantıda, Hukuk ve Nuvab Mektepleri mezunlarının yanı sıra, imtihanla ruhsatname alan tüm dava vekillerinin kaydedilmesiyle oluşturulan yeni bir levhanın resmî makamlara iletildiği görülmektedir. Bu levhadaki toplam dava vekili sayısı 125 dolaylarındadır. Böylece, Dava Vekilleri Cemiyeti'nin kuruluşundan yirmi yıl sonra, Meşrutiyet ilan edildiği sıralarda, durumunun başlangıçtan pek de farklı olmadığı anlaşılmaktadır. Meşrutiyet döneminde, mesleği bazı

İSTANBUL BAROSU: Modern baronun kuruluşu, 1924 yılında çıkartılan Muhamat (Avukatlık) Yasası ile gerçekleşti. İlk kurulan ve en çok üyeye sahip baro da İstanbul Barosu'ydu.

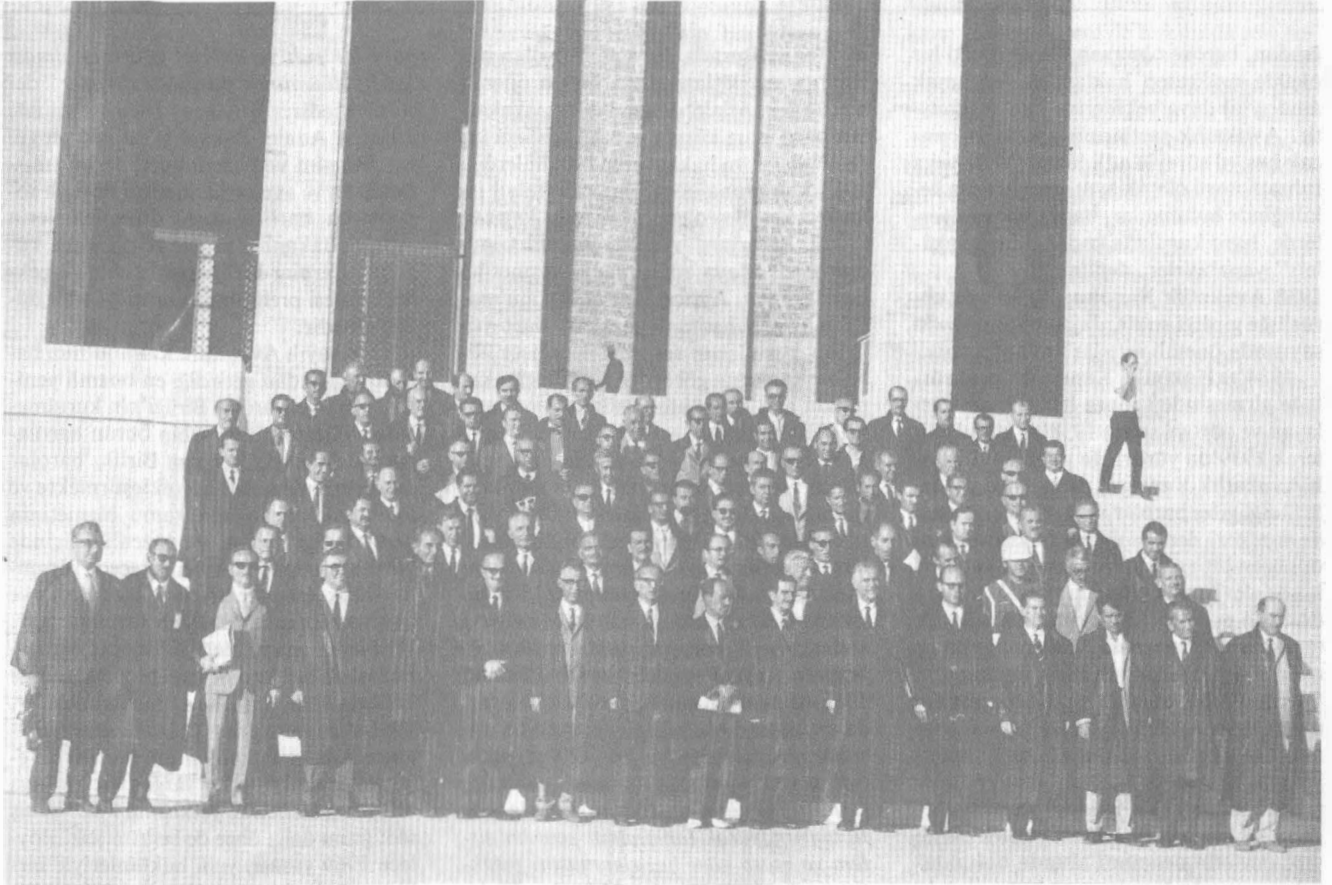
kurallara bağlamak amacıyla Adliye Nezareti'nin Cemiyet'in de yardımıyla hazırladığı 96 maddelik bir kanun lâhiyası Meclis-i Mebusan'a sevk edilmiş, ancak kanunlaşmamıştır. Bu lâhiyanın dikkate değer yönü, Cumhuriyet döneminde avukatlık mesleğine ilişkin ilk kanunda (1924) geçen "muhamat" sözcüğünün kaynağını oluşturmasıdır. "Dava vekili" terimi, savunma mesleğini tanımlamada yeterli görülmemiş; buna karşılık günlük dilde kullanımı giderek yaygınlaşmış olan "avukat" sözcüğünün yabancı kökenden gelmesi nedeniyle resmî dile girmesi sakıncalı bulunmuş ve sonuçta o sıralarda Mısır'da kullanılmakta olan "muhami" terimi benimsenmiştir. Himaye eden, yardım eden anlamına gelen bu sözcük, Cumhuriyet döneminin ilk "Muhamat Kanunu"nda yer almış ve 1926'da yeni bir kanunla resmen "avukat" ve "avukatlık" kelimeleri benimsenene kadar kullanılmıştır.

katlık" kelimeleri benimsenene kadar kullanılmıştır.

1924 Muhamat (Avukatlık) Kanunu: Cumhuriyet döneminin konuya ilişkin ilk kanunudur. İlk yayınlandığı zaman "muhami" sözcüğünü tanımlayan ve muhami olabilmek için aranacak şartları belirleyen iki kısa maddeden oluşan bu kanun, 1926'da "avukat" ve "avukatlık" terimlerinin resmî dile aktarılması dahil bazı değişiklikler ve yeni maddelerin eklenmesi yoluyla, 1939 yılında 3499 sayılı kanunla yürürlükten kaldırılana dek geçerli olmuştur.

1924'den 1938'e dek on dört yıllık sürede yer alan önemli uygulamalara kısaca değinebiliriz. Avukatlık için Türk vatandaşlığı şartı getirilmiş, bir yerde avukatlık yapanların sayısı ona çıktığında aralarında bir "heyet" oluşturmaları öngörülmüş ve bu heyete "baro" adı ve

rilmiştir. Baro oluşturulan yerlerde kayıtlı olmayanlar avukatlık yapmaktan ve mahkemeler de onları kabul etmemen edilmiştir. Geçici bir maddeyle, daha önceden Dava Vekilleri Cemiyeti kurulmuş olan yerlerde, Adliye Vekilinin tayin edeceği bir memurun başkanlığında, dördü hâkim ve adliye memurlarından, dördü de avukatlardan oluşan bir "tefrik encümeni" kurularak tüm avukatların sicilleri gözden geçirilmiş ve kanunda öngörülen şartlara uygun olmayanların kayıtları silinmiştir. Bu tür bir "tefrik encümeni" işe başladığı zaman levhada 960 avukat kayıtlı olan İstanbul Barosu'nda, ölenler, memuriyet alarak ayrılanlar, "maddi ve manevi şartları hâiz olmayanlar" ayıklandıktan sonra hazırlanan yeni levhada 431 avukat kayıtlı idi. İstanbul dışında barosu olan vilâyet sayısı dört ya da beşin üstünde çıkmadı-

BAROLAR BİRLİĞİ: 1969 yılında yürürlüğe giren 1136 sayılı Avukatlık Kanunu, meslek örgütlenmesi ve savunmanın bağımsızlığı anlayışının olgunlaşması yönünden özel önem taşımaktadır. Bu Kanun Barolar Birliği'nin kurulmasını öngörmüş ve daha önceleri Adalet Bakanlığı'na verilmiş olan barolarla ilgili birtakım görevleri bu birliğe devretmiştir. Birlik'in birinci genel kurul delegeleri Anıt Kabir'de.

BARO ÇALIŞMALARI: 1961 Anayasası'nın yürürlükte bulunduğu dönemde barolar, bir yandan meslekî çalışmalarını sürdürürken bir yandan da hukukçuların toplum sorunları karşısında aktif tavır almaları gerektiği inancıyla ve çeşitli konular üzerinde görüş bildirmek amacıyla kurullar oluşturdular, demeçler verdiler. İstanbul Barosu'nun oluşturduğu araştırma kurullarından biri.

ğından, barosu olmayan illerde (belki bir ölçüde müstesna hakları da korumak amacıyla) dava vekillerine izin verilmiştir. Avukatlık şartlarını taşımayan, ancak beş yıl süreyle adli hizmetlerde veya ruhsatnameli olarak aynı süreyle dava vekilliğinde bulunanlar, baro olmayan yerlerde, baro kurulana kadar "dava vekâleti" yapabilirler, denilmiştir.

1938 Avukatlık Kanunu: Bu kanun yürürlüğe girdiği sıralarda, avukat ve baro sayısında önemli artışlar kaydedilmişti.

1934'te Hakimler Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden sonra hazırlıkları başlayan ve dört yıl sonra 1938'de kabul edilerek 1939'da yürürlüğe giren 3499 sayılı Avukatlık Kanunu, daha önce de belirtildiği gibi, barolar ve avukatlar üstünde merkezî denetimin güçlendirilmesini öngören bir yasadır ve Cumhuriyet tarihinde devletçilik dönemi olarak bilinen döneme eş düşer. Nitekim kanunun ilk tartışma aşamalarında gündeme gelen en önemli konularından biri, avukatlığın "serbest" bir meslek mi, yoksa maaşlı memurluk mu olması gerektiği olmuş; sonuçta avukatlığın "âmme hizmeti mahiyetinde bir meslek" olduğu, kanunda bir madde halinde (22. madde) yer almıştır. Avukatlığın tam bir serbest meslek olmayıp, devletin denetimi altında bulunulması gerektiği anlayışına bağlı olarak, 1938 kanunu, avukatlığa giriş şartları, disiplin ve cezalar, hak ve görevleri ayrıntılı olarak tanımlayan 121 madde içer-

mektedir. Burada ilgi alanımız olan baroların teşkilatlanmasına ilişkin önemli hükümler, Adalet Bakanlığı'na, avukatlar, baro idare kurulu ve baro başkanı üstünde denetim hakkı veren hükümlerdir. 1938 kanununa göre, mesleğe kabul işlemleri kesinleşenlerin avukatlığa kayıt ve kabul kararları, Adalet Bakanlığı'nın onayı ve adaya ruhsatname vermesine bağlanmıştır. Ayrıca, Adalet Bakanı'nın, "ihmal ve suiistimali görülen" baro yönetim kurullarını feshedebileceği ve baro başkanlarını görevden alabileceği, kanunda ayrı bir hüküm halinde yer almıştır (81. madde).

1969 Kanunu: Baroları Adalet Bakanlığı'nın vesayeti altına alan 1938 kanunu, zaman içinde değişen şartlara bağlı olarak münferit hükümlerin değiştirilmesi, bazı hükümlerin yürürlükten kaldırılması, yeni maddelerin eklenmesi ile 1136 sayılı Avukatlık Kanunu yürürlüğe girene kadar geçerli olmuştur. 1969'da yürürlüğe giren bu yeni ve geniş kapsamlı kanun, 1961 Anayasası'nın 122. maddesi ışığında şekillenen bir yasadır. Kanun tasarı-sının gerekçesinde bu özellik vurgulanmakta ve "Avukatlık Kanunu'nun, münferit hükümlerinin değiştirilmesi ile iktifa olunmayarak tamamının yeni bir sistem ve esasa göre hazırlanmasını gerektiren sebeplerin başında, 334 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın, birçok sahada olduğu gibi, avukatlık mesleğinde de esaslı değişiklikleri zorunlu kılan

yeni bir ruh ve anlayış getirmiş olması keyfiyeti üstünde durmak icap eder" denilmektedir. Böylece 1969 kanunu, 1938'de Adalet Bakanlığı'na verilen geniş denetim ve gözetim yetkilerini sınırlandıran ve avukatlık mesleği ile ilgili sorunlarda barolar arası düzenlemelerin Adalet Bakanlığı yerine yeni bir üst kuruluş, Barolar Birliği tarafından gerçekleştirilmesi prensibini benimseyen bir düzenlemedir.

1136 sayılı Avukatlık Kanunu'nun barolar açısından getirdiği en önemli yenilik, Türkiye Barolar Birliği'nin kurulmasıdır. Tüzel kişiliğe sahip bütün baroların katılımıyla kurulan Birlik, barolar arası düzenlemeleri gerçekleştirmekte ve avukatlık mesleğinin kamu hizmetinin gerektirdiği liyakat ve düzenlilik içinde yürütülmesinden birinci derecede sorumlu olarak, barolar üzerinde bir nezaret ve danışma organı niteliğini taşımaktadır. Bir başka önemli değişiklik, mesleğe kabul işlemleri kesinleşenlere ruhsatname verilmesinin barolara bırakılmasıdır. 1961 Anayasası'nın 122. maddesi gereğince Adalet Bakanlığı'nın baroların seçilmiş organlarını bir yargı mercii kararı olmadan feshetme yetkisinin kaldırılmış olduğunu daha önce de belirtmiştik. Böylece 1969 yasası, yeni hükümleriyle birlikte, avukatlık mesleğine ait işlerin, meslekî kuruluşlar tarafından görülmesi prensibini uygulamaya koymuş olmaktadır ●

Avukatlık Yasası'nda Son Değişiklikler

Kâni Ekşioğlu

1961 Anayasası'nın yirmi bir yıllık yaşamına son veren 1982 Anayasası, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarına yeni bir bakış açısı getirmekteydi. Buna göre, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, kuruluş amaçları dışında etkinlik gösteremeyecekler; siyasetle uğraşamayacaklar; siyasal partiler, sendikalar ve derneklerle ortak hareket edemeyeceklerdi. Yine yeni Anayasa'ya göre, siyasal partilerle sendikalar ve sendika üst kuruluşları, meslek kuruluşlarını (baro vb.) ve üst kuruluşları organlarının seçimlerinde aday gösteremeyecekler ve belirli adayların leh ya da aleyhlerinde etkinlikte bulunamayacaklar ve propaganda yapamayacaklardı.

Anayasa'nın daha ilginç bir hükmüne göre de, meslek kuruluşları, devletin yönetsel ve mali denetimine bağlı kılınmaktaydı. Bu kuruluşların, amaçları dışına çıkmaları durumunda, yönetsel kararlar görevlerine son verilebilecekti.

Anayasa'nın bu hükmü, başta baroları ilgilendirmekteydi. Böylece barolar, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları olarak, devletin denetimi altına alınıyordu; başka bir anlatımla, baroların disipline edilmeleri amaçlanıyordu.

12 Eylül dönemi sonrasında da Avukatlık yasası'nda büyük ve önemli değişiklikler gerçekleştirildi. Yukarıda anılan Anayasa hükmü doğrultusundaki bu düzenleme ve değişiklikler yalnızca Avukatlık Yasası'nı değil, kamu kurumu niteliğindeki diğer meslekî örgütleri de kapsamına alıyordu.

Kanun Hükmünde Kararnameler

Önce, 2767 sayılı yasa ile, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarını yeniden düzenleme yetkisi hükümete verildi ve bu konularda kanun hükmünde kararname çıkarma olanağı sağlandı. Bakanlar Kurulu, 54 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Avukatlık Yasası'nda başlıca şu değişiklikleri yaptı:

Avukatlık yasası'nın 76. maddesi değiştirilerek, baroların amaçları dışında toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenlemeyecekleri; siyasal partiler, sendikalar ve derneklerle ortak hareket edemeyecekleri; siyasal partilere maddi yardım yapamayacakları; onlarla siyasal ilişki ve işbirliği içinde bulunamayacakları; milletvekili ve yerel yönetim seçimlerinde belli

adayları desteklemeyecekleri hükmüne bağlandı.

Yapılan bir başka değişiklikle, öngörülen yasaklara uymayan baro sorumlu organlarının görevlerine son verilerek yerlerine yenilerinin seçilmesine, Adalet Bakanlığı'nın isteği üzerine Cumhuriyet Savcılığı'nın açacağı dava sonucu asliye hukuk mahkemesince karar verilecekti. Yine aynı değişiklikle, valilere gecikmesinde sakınca bulunan durumlarda seçilmiş baro organlarını -geçici olarak- görevden uzaklaştırma yetkisi verildi. Valiliğin bu yolda aldığı kararı, asliye hukuk mahkemesi dosya üzerinde inceleyip gerekli ve nihai kararı verecekti.

Barolar için getirilen bu nitelikteki yasaklamalar, Türkiye Barolar Birliği için de öngörüldü.

54 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile getirilen önemli değişikliklerden biri de avukatların işten yasaklanmaları konusuna ilişkindi: Devletin şahsiyetine karşı cürüm nedeniyle hakkında *son soruşturma açılması kararı verilen* avukatın işten yasaklanması zorunluluğu getiriliyordu. Baro disiplin kurulu bu konuda gerekli kararı vermeyecek olursa, o takdirde, Adalet Bakanlığı'nın doğrudan vereceği işten yasaklama kararı geçerlilik kazanacaktı.

Kararname, kamu kurum ve kuruluşları ile kamu iktisadi teşebbüslerinde asli ve sürekli olarak avukatlık görevinde çalışanların baro levhasına yazılma zorunluluğunu da kaldırdı. Ayrıca, Türkiye Barolar Birliği'ni ya da baroları temsilen uluslararası toplantı ve kongrelere katılmayı Adalet Bakanlığı'nın iznine bağladı.

Baro seçimleri ve genel kurul toplantıları da yeni esaslara bağlandı: Genel kurul ile seçim birbirinden ayrıldı. Baro genel kurullarının bir cumartesi günü yapılması, izleyen pazar günü ise yalnızca organ seçimlerinin gerçekleştirilmesi öngörüldü.

Kararnameyle getirilen başka bir değişiklik de, baroların gerek yönetsel ve gerek mali yönlerden Adalet Bakanlığı'nın denetimine altına alınmasıydı.

Daha sonra Avukatlık Yasası yeni bir Kanun Hükmünde Kararname ile değişikliğe uğradı. 79 sayılı bu kararname, avukatlara, baro kongre ve seçimlerine katılma zorunluluğunu getirdi. Kongrelere katılmayan ya da seçimlerde oyunu kullanmayan avukat için para cezaları öngörüldü.

Barolar ve Türkiye Barolar Birliği

Atilla Sav

1984'te Çıkan Yasa

Daha sonra yürürlüğe giren 8 Mayıs 1984 gün ve 3003 sayılı yasa kimi ufak değişikliklerle gerek 54 ve gerek 79 sayılı Kanun Hükmünde Kararnemeleri yasalaştırdı.

3003 sayılı yasa, avukatın işten yasaklanması konusunda son soruşturma kararı yerine *hakkında kamu davası açılması* koşulunu getirdi. Böylece hakkında, başta devletin kişiliğine karşı cürümler olmak üzere, yüzkızcırtıcı diye bilinen kimi suçlardan kamu davası açılan avukat işten yasaklanacaktı..

Dava vekilliği kurumunu düzenleyen 460 sayılı Muhamat Kanunu'nda dava vekilinin işten yasaklanmasına ilişkin şu düzenlemeye raslanmaktadır: "*Meclis-i inzibatın mukarreratından tahriren ihtara müteallik kararı kat'idir. Huzur-u mecliste tevbih ve muvakkaten icra-yı muhamattan men ve terkin-i kayda mütedair olanlar aleyhine muhami-i mahkûm ve îayin-i muameleye mahal olmadığına müteallik bulunanlar aleyhine de mahalli müddeiumumiler kararın tarih-i tebliğinden itibaren bir hafta zarfında itiraz edebilirler. Tetkikat-ı itiraziye mahkeme reisinin ve mahkeme devair-i müteaddideye münkasım ise reis-i evvelin riyasetinde dört âzadan müteşekkil heyet huzurunda icra ve meclis-i inzibat tarafından gönderilecek bir âzanın izahatı ve muhami-i mahkûmun müdafaatı ve muteriz müddei-umumi olduğu takdirde mütalâatı istima olunarak karara raptedir. İşbu tetkikat gayrı aleni ve mukarrerat kat'idir. İtiraz vukuundan itibaren mahkemenin bir hafta zarfında karar itası mecburidir.*"

Görüldüğü gibi, 460 sayılı yasa, işten yasaklama konusunda suçlanan dava vekilinc savunma hakkı tanımaktadır. Yeni değişiklikte ise bu konuda avukata herhangi bir savunma hakkı tanınmamaktadır.

Avukatlık Yasası'nda yapılan düzenlemeler kuşkusuz avukatların kişilikleri ile ilgili olmayıp, doğrudan doğruya kişinin hak arama özgürlüğü ve savunma hakkı ile ilgilidir. Bu hak ve özgürlüklerin evrenselliği ise artık tartışılmazdır ●

Baroların meslek ahlâkını ve disiplinini sağlamada büyük yararları vardır. Bağımsızlık, savunma mesleğinin temel ilkesidir. Savunucu, hak sahibinden başka kimseden buyruk almamalıdır. Böyle olunca, meslek ahlâkını ve disiplinini sağlamak ancak bağımsız meslek kuruluşu içinde örgütlenerek sağlanabilir.

Bir meslek örgütünün gözetimi ve denetimi olmaksızın yürütülen bir mesleğin,

ancak tek tek bireylerin kişisel ahlâk anlayışıyla çevrili olacağı açıktır. Kişi dürüst ise, meslek çalışmasında da dürüst kalır, değilse meslek ahlâkı zedelenir, yok olur. Kişisel ahlâk çok önemlidir. Ancak yeterli değildir. Meslek ahlâkı, kişisel ahlâk kural ve değerlerinin üstünde, onlardan ayrı ve mesleğe özgü davranış kurallarından oluşur. Kişisel ahlâkı da içerir, ama ondan daha geniş kapsamlıdır.

Baro Bulunan İller ve Baroya Kayıtlı Avukatlar, 1981

Baro Merkezi	Kadın	Erkek	Toplam
Adana	64	429	493
Adıyaman		29	29
Afyon	9	86	95
Ağrı	2	13	15
Amasya	10	51	61
Ankara	682	2.642	3.324
Antalya	35	257	292
Artvin	1	22	23
Aydın	25	165	190
Balıkesir	50	250	300
Bolu	16	78	94
Bursa	60	393	453
Burdur	4	46	50
Çanakkale	18	80	98
Çorum	6	69	75
Denizli	10	154	164
Diyarbakır	6	87	93
Edirne	16	88	104
Elazığ	10	83	93
Erzincan	3	23	26
Erzurum	4	52	56
Eskişehir	30	174	204
Gaziantep	17	156	173
Giresun	3	54	57
Gümüşhane	1	25	26
Hatay	30	195	225
Isparta	8	67	75
İstanbul	1.925	4.734	6.659
İzmir	216	948	1.164

Böylesi bir meslek ahlâkının oluşumu ve meslek disiplini içinde korunması ise ancak meslek örgütünün içinde sağlanır. Baro, bu nedenle, dernekten çok başka ve ileri bir anlayışı belirten kuruluştur. Baroların, üye olunması zorunlu meslek kuruluşu olmasının anlamı da budur. Bu zorunluluk meslek disiplininin gereğidir. Meslek içinde düzenin ve eşitliğin sağlanmasına yarar.

Avukatlık bir kamu hizmeti ve serbest meslektir. Bu nitelikler ancak meslek örgütleri içinde gerçekleşebilir.

Türkiye’de avukatlık anlamında meslek örgütlenmesine ilk olarak 1291 (1875) yılında İstanbul’da rashiyoruz. İlk örgüt, İstanbul’da kurulan yabancı uyruklularca kurulan dernektir. Bu ilk örgüt de, daha sonra kurulanlar da üyeliği isteğe bağlı kuruluşlardır. “Mehakim-i nizamiye”de

dava vekilliği yapmak isteyenler Adliye Nezareti’nden ruhsatname alırlar; isterlerse derneğe de yazılırlar. Mesleğe giriş, meslekten çıkarma, derneğin kararına bağlı değildir.

Meslek düzenini, disiplinini de içeren çağdaş anlamda baro ilk olarak Cumhuriyet döneminde çıkarılan “Muhamat Kanunu” ile kurulmuştur (1924 tarihli, 460 sayılı yasa). Bu yasanın öngördüğü düzenin başlıca ilkeleri şunlardır:

- Mesleği yapabilmek için, baroya kabul olunmak ve yazılı olarak bulunmak zorunludur;

- Meslekten çıkarma kararı verme yetkisi baronundur;

- Ondan çok avukat bulunan yerlerde baro kurulması zorunlu olup, barolar “resmî müessesat”tan sayılmıştır;

- Mülâzemet (staj) kurumu yasayla kabul olunmuş ve düzenlenmiştir;

- Baroların yönetimi için gerekli organları seçme yetkisi baro üyelerindedir; seçim üyeler arasından yapılmaktadır;

- Resmî kılıktan başlayarak, vekâlet ücreti ile ilgili düzenlemeler de yasada yer almıştır.

Muhamat Kanunu, 17 maddeden oluşan dar kapsamlı bir metindir. Bu düzenleme, gününe göre ileri nitelikli olduğu halde Adalet Bakanlığı’nın yetkilerinin geniş tutulmuş olması, avukatlığın temel ilkelerinin yeterince belirtilmemiş bulunması gibi eksiklikler eleştirilebilir.

1938 yılında çıkarılan 3499 sayılı Avukatlık Kanunu, hiç kuşkusuz, avukatlık mesleğinin gelişmesinde olduğu gibi, “savunma”nın bağımsızlaşmasında da önemli bir aşamadır. Yasanın getirdiği önemli düzenlemeler şunlardır:

- Baroya kabulde mesleğe kabul birleştirilmiş ve meslek düzeni ve disiplini ile ilgili ayrıntılı kurallara yer verilmiştir;

- Avukatlık serbest meslek ve kamu hizmeti niteliklerine kavuşturulmuş; meslek çalışmasının kapsamına açıklık verilmiştir;

- Disiplin işleri ve meslekten çıkarma ile ilgili hükümler ayrıntılı olarak düzenlenmiştir;

- Baroların yönetimi ve yöneticilerin seçimiyle ilgili kurallar da açıklıkla belirtilmiştir;

- Avukatlık ücreti ve adlî yardımla ilgili düzenleme de geniş biçimde yer almıştır.

Bu gelişmelerin yanı sıra idarî vesayet sisteminin sürdürülmesi, meslek kuruluş-

Baro Merkezi	Kadın	Erkek	Toplam
Kahramanmaraş	6	78	84
Kars	2	36	38
Kastamonu	11	48	59
Kayseri	21	184	205
Kırklareli	10	56	66
Kırşehir	6	47	53
Kocaeli	37	178	215
Konya	46	320	366
Kütahya	17	75	92
Malatya	8	77	85
Manisa	21	209	230
Mardin	6	41	47
Mersin	39	284	323
Muğla	28	99	127
Muş	3	12	15
Nevşehir	2	27	29
Ordu	4	72	76
Rize	6	47	53
Sakarya	14	129	143
Samsun	22	192	214
Sinop	1	29	30
Sivas	10	79	89
Siirt	1	20	21
Şanlıurfa	1	71	72
Tekirdağ	21	93	114
Tokat	2	58	60
Trabzon	12	83	95
Uşak	2	43	45
Van	1	41	42
Yozgat	3	53	56
Zonguldak	48	246	294
TOPLAM	3.672	14.477	18.149

AVUKATLARIN MESLEKİ ÖRGÜTÜ: Cumhuriyetten sonra, 1924 yılında çıkarılan Muhamat Kanunu ile meslek düzenini, disiplinini de içeren ilk baro kurulmuştur. Bu alandaki ilk meslek örgütlenmesine ise 1875 yılında İstanbul'da raslanmaktadır. Bu nedenle İstanbul Barosu, Türkiye'nin en eski barosu olarak kabul edilmektedir. 1977'de İstanbul Barosu Başkanı Orhan Apaydın ve Yönetim Kurulu üyeleri basın toplantısında.

larının bağımsızlığının sınırlanması yasanın eleştirilebilecek yanlarıdır.

1969 yılında yürürlüğe giren 1136 sayılı Avukatlık Kanunu ise meslek örgütlenmesi ve savunmanın bağımsızlığı anlayışının olgunlaşması bakımından en ileri anlayışı belirlemektedir. Yasanın getirdiği önemli düzenlemeler ve yenilikler şunlardır:

- Avukatlığın serbest meslek ve kamu hizmeti niteliği belirgin hale getirilmiş; avukatın çalışmasındaki bağımsızlığın altı çizilmiştir;

- Türkiye Barolar Birliği'nin kurulması ile meslek örgütlenmesi bütünlümlü;

- Baroların ve Türkiye Barolar Birliği'nin "kamu kurumunu niteliğinde meslek kuruluşları" olduğu belirtilmiştir;

- Baroları kurma görevinden başlayarak, daha önceleri Adalet Bakanlığı'na verilmiş görevlerin hemen tümü Türkiye Barolar Birliği'ne verilmiştir;

- Uyulması zorunlu meslek kurallarını belirlemek görevi meslek örgütüne bırakılmış; böylece ülkemizde kendi zorunlu meslek kurallarını saptayan ilk meslek örgütü olmuştur;

- Avukatların sosyal güvenliğini sağlayan hükümlere yer verilmiş; böylece sosyal güvenliği kavuşan ilk bağımsız çalışanlar topluluğunun oluşması sağlanmıştır;

- Baroların yönetiminde görev alanların işten el çektilmesi yetkisi yargıya verilmiştir;

- Meslek kuruluşlarının protokoldeki yeri belirlenmiştir.

Bu yasada da baroların ve Türkiye Barolar Birliği'nin bağımsızlığı tam değildir. Meslek kuruluşlarının bazı kararlarının Adalet Bakanlığı'nın onayına bağlanmış olması bağımsızlığı zedeleyen bir durumdur. Özellikle mesleğe ve staja kabul, meslekten çıkarma, disiplin kararları gibi kararların ve vekâlet ücreti tarifelerinin onayının Bakanlığa bırakılması uygulamada sakıncalı sonuçlar vermiştir.

Bu aşamada meslek örgütleriyle ilgili düzenlemelerin 1982 Anayasası ile yeniden gözden geçirilmesini sağlayan 135. madde, Cumhuriyet döneminde görülen oluşma ve gelişmeyi büyük ölçüde etkilemiştir. Anılan hüküm şöyledir:

"Kamu kurumunu niteliğindeki meslek kuruluşları ve üst kuruluşları; belli bir mesleğe mensup olanların müşterek ihtiyaçlarını karşılamak, meslek faaliyetlerini kolaylaştırmak, mesleğin genel menfaatlere uygun olarak gelişmesini sağlamak, meslek mensuplarının birbirleri ile ve halk ile olan ilişkilerinde dürüstlüğü ve güveni hâkim kılmak üzere meslek disiplini ve ahlâkını korumak

maksadı ile kanunla kurulan ve organları kendi üyeleri tarafından kanunda gösterilen usullere göre yargı gözetimi altında, gizli oyla seçilen kamu tüzel kişilikleridir.

"Kamu kurum ve kuruluşları ile kamu iktisadî teşebbüslerinde aslı ve sürekli görevlerde çalışanların meslek kuruluşlarına girme mecburiyeti aranmaz.

"Meslek kuruluşları, kuruluş amaçları dışında faaliyet gösteremezler; siyasetle uğraşamazlar, siyasi partiler, sendikalar ve derneklerle ortak hareket edemezler.

"Siyasi partiler, sendikalar ve sendika üst kuruluşları; meslek kuruluşlarının ve üst kuruluşları organlarının seçimlerinde aday gösteremezler ve belirli adayların leh ve aleyhlerinde faaliyette bulunamazlar ve propaganda yapamazlar.

"Kamu kurumunu niteliğindeki meslek kuruluşları, kanunda gösterildiği şekilde devletin idarî ve malî denetimine tâbidir.

"Amaçları dışında faaliyet gösteren ve siyasetle uğraşan meslek kuruluşlarının sorumlu organlarının görevine, kanunun belirttiği merciin istemi üzerine mahkeme kararı ile son verilir ve yerlerine yenileri seçilir.

"Türk devletinin varlık ve bağımsızlığının, ülkenin ve milletin bölünmez bütünlüğünün, toplumun huzurunun korunması ve devletin Anayasa'da belirtti-

Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği

Bülent Tanık

len temel niteliklerini tehdit edici faaliyetlerin önlenmesi bakımından gecikmesinde sakınca bulunan hallerde en büyük mülki âmiri bu organları geçici olarak görevden uzaklaştırabilir.

“Görevden uzaklaştırma kararı, üç gün içinde mahkemeye bildirilir. Mahkeme görevden uzaklaştırma kararının yerinde olup olmadığına en geç on gün içinde karar verir”.

Anayasa’da yer alan kuralın öngördüğü düzenlemenin sağlanması için 2767 sayılı yasayla Bakanlar Kurulu’na “kanun hükmünde kararname” çıkarma yetkisi verilmiştir. 54 sayılı Kanun Hükmünde Kararname’yle yapılan değişikliklerin taşıdığı özellikler şöyle özetlenebilir:

- Bir kısım kuruluşlarda çalışan avukatların barolara yazılma zorunluğu kaldırılmakla, meslek içindeki eşitlik bozulmaktadır. Bunun meslek disiplini ve düzeninde gedikler açması beklenmelidir;

- Meslek kuruluşlarının yönetsel ve akademi denetiminin dışı bağlanması ve siyasi otoritenin etkisine geçmesi baroların bağımsızlığı ile birlikte meslek çalışmasındaki bağımsızlığı da zedeleyebilecektir;

- Dışa bırakılan denetim ve gözetimin seçilmiş organlara işten el çekirmeye kadar varması, meslek kuruluşlarının bağımsızlığının yanı sıra demokratik oluşumu ve yönetimi de bozabilecektir. Bu yollardan açılan kapının savunmanın bağımsızlığını da etkilemesi beklenebilir;

- Meslek örgütlerindeki seçimler, genel kurul toplantılarından ayrılmış, yargıç gözetimine verilen ayrı bir olgu niteliğine bürünmüştür; bu ayrılma yönetime katılmayı kolaylaştırmayacak, tersine güçleştirebilecektir;

- Belli suçlardan ötürü hakkında son soruşturma açılan avukatların işten yasaklanmasına iki ay içinde baro disiplin kurullarınca karar verilmemesi halinde Adalet Bakanlığı’na doğrudan işten yasaklama kararı verilebilecektir; böylece iyice hafiflemiş ve daralmış olan idarî vesayet sistemi, en ağır biçimde geri dönmüş olmaktadır ●

Çağımızda, mesleki örgütlenme potansiyeli, birçok meslek için, meslekleşme sürecinin bir unsuru olarak ortaya çıkmaktadır. Farklı uğraşların meslekleşme sürecinde özgün yönler bulunduğu gibi, ortak yönler de vardır. Hemen her meslek için, öncelikle meslek üyelerinin içsel birliğini, bütünlüğünü sağlayıcı çabalar göze çarpar. Bunun yanı sıra sürdürülen faaliyetle toplum nezdinde meşrulaşma da, belirleyici bir amaç olarak gözetilir. Kısacası, toplumsal işleyişin gerek duyduğu belirli bir uzmanlık formasyonu olanlar, bu uzmanlıkları için bir pazar oluşturma ve bunu denetim altına alma çabası içine girerler. Bu sürecin ekonomik, politik ve ideolojik boyutları olan bir mücadeleyi içerdiği açıktır. Öte yandan, meslekleşme sürecinin başarıya ulaşması ve meslek olarak varlığını meşru bir zeminde sürdürebilmesi, birtakım mesleki normların, ahlak kurallarının tanımlanmasını ve yerleşmesini de gerektirmektedir.

Mühendislik-Mimarlık

18. yüzyılda Amerika’da kanal ve demiryolu projelerinde çalışan inşaat mühendisleri ile tekstil makineleri imalatında ve metal dökümhanelerinde çalışan makine mühendisleri, mühendislik mesleğinin ataları olarak kabul edilmektedir. Bunlar çoğunlukla küçük atelye sahipleri veya küçük iş adamlarıdır. İş sürecinin bütününde doğrudan denetimleri ve emekleri söz konusudur.

19. yüzyıl sonları, modern mühendisliğin doğuşu için başlangıç sayılabilir. Bu dönem, sermayenin yoğunlaşarak büyük şirketler halinde örgütlendiği bir dönemdir. İşletmelerdeki bu büyüme, emek sürecinin ayrışmasını alabildiğine hızlandırmıştır. Bu ayrışma sonucu ortaya çıkan parça işler, birçok meslek gibi mühendisliğin de yeniden biçimlenmesini sağlar.

Daha eski bir uğraş türü olan mimarlık mesleği için de, benzer bir süreç gözlemlenebilir. 1450 yılları dolayında Floransa’lı mimar Alberti, “*Mimar, bir sarayı, bir kiliseyi, mütevazı bir çiftlik evini olduğu gibi bir kenti de tasarlayacak kadar komple bir tasarımcıdır*” diyebiliyor; bu tasarımın gerektirdiği her türlü mühendislik pratiği, mimarın uğraş alanı içinde sayılıyordu. Anılan mühendislik ve mimarlık pratiği Osmanlılarda, yönetim ve denetim fonksiyonlarını da içerecek biçimde, hassa mimarının etkinlik alanını oluşturuyordu. Başlangıçta mimar ya

da mühendisin hakimiyetinde olan birçok işlevin bugün farklılaşmış uzmanlıklar olarak yeniden oluştuğu kolaylıkla görülmektedir.

Bu yeniden biçimlenmenin gelişmesi çerçevesinde mühendis ve mimarın işlevinde de önemli değişimler olmuş; iş süreci tümünün, teknik-zihinsel etkinlik tarafından denetlenmesi olgusu ağırlığını yitirmişti. Sonuç olarak, mühendislik ve mimarlık mesleklerinin yeni tanımlanmalarının yapılması kaçınılmaz olmuştur.

Benzer ögeler, yukarıdan aşağı bir gelişim süreci ağırlıklı olarak, Cumhuriyet dönemi Türkiye’sinin mühendis ve mimarları için de geçerlilik taşımaktadır.

Cumhuriyet Dönemi Türkiye’sinde Mühendislik ve Mimarlık

Mühendislik ve mimarlık faaliyetlerinin, tanımlanmış meşru bir uğraş olarak resmileşmesi doğrultusundaki ilk adımlar, 1927 yılında atılır. İki mühendis milletvekilinin önerisiyle yasalaşan “Mühendislik ve Mimarlık Hakkında Kanun”, Cumhuriyetin bu alana ilişkin ilk düzenlemesidir. Bu kanunun gerekçesinde şöyle denilmektedir:

“*Son zamanlarda, hiçbir sıfat ve selahiyeti olmadığı halde, mühendis ve mimar ismini taşıyanların türedikleri ve bunların başaramayacakları işlere giriştikleri (sonuçta, memleketi zarara soktukları) görülmektedir. Bu kanunun kabulü... bu gibi türedilerin meydana almasına... engel olacak, hakiki mühendis ve mimarların itibar ve rağbetinin çoğalmasına ve memleketimizde birçok fedakârlıklarla tesis ve idame edilen meslek mekteplerinin hukuk ve haysiyetinin tanınmasına... binnelice hayat ve servetimizin güvenli bir biçimde geliştirilmesine hizmet edilmiş olacaktır.*”

Görüldüğü gibi yasa, yetkinin, belirli bir eğitimden geçenlere tanınmasını zorlamakta, mühendislik ve mimarlık mesleklerinin “rağbet ve itibarını” geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu alana ilişkin ikinci düzenleme 1938’de çıkarılan 3458 sayılı Mühendislik ve Mimarlık Hakkında Kanun’dur. Halen yürürlükte olan bu düzenleme ile ilk yasanın boşlukları giderilmeye çalışılmıştır.

Ne var ki, getirilen bu iki yasal düzenleme ile de, mesleğe toplumda beklenen yer ve “farklılaşma” yeterince kazandırılmamıştır. Bu boşluklar 1940’lı yılların ortalarından itibaren, “Türk Yüksek Mimarlar Birliği” ve “Türk Yüksek

hendisler Birliği" derneklerince tartışılmaya başlanmıştır. Bu tartışmaların yarattığı ortam, 1954'te TMMOB'nin kurulmasını sağlar.

Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği

TMMOB'nin Kuruluşu: 1950'ler Türkiye'de mühendislik ve mimarlık hizmetlerine duyulan gereksinimin görece artış gösterdiği yıllardır. Kentleşme, altyapı hizmetleri, baraj ve yol inşaatları ve sanayideki kısırdanma, mühendislik ve mimarlık alanlarının belirlenmesine ivedilik kazandırır. Hemen bu yıllarda iki yasa teklifi Meclis'e sevk edilir. Kendisi de mühendis olan Süleyman Kuranel'in teklifinin gerekçesinde şunlar yer almaktadır:

"(Mühendislik ve mimarlık alanları), bugüne kadar iş ve fayda, hak ve selahiyet ölçüleriyle planlaştırılmış değildir. (Meslektaşlar), eserine ve cemiyete karşı vazife ve haklarını müeyyideleşmiş görmek huzurundan mahrum bulunmaktadır. (Mühendis ve mimarlar), kendisi için

yetiştirildikleri hayat ve cemiyet karşısında himayesiz ve murakebesiz bulunuyorlar... Pek sarıh çizgilerle ayırdedilmesi lâzım gelen bir mimar ile bir mühendisin iş sınırları bile birbirine geçmiş, hak ve selahiyetleri birbiri ile çatışmıştır... Pratik bazı tecrübelerinden cesaret alan teknisyenlerin de mühendislik faaliyetine imkân bulmaları, göz yumulmayacak zararlar meydana getirmektedir."

Mühendis Himmət Ölçmen'in teklifinde ise şöyle denilmektedir:

"Birçok memleketlerde mühendis ve mimarların iş hayatındaki muvaffakiyetleri, karakterleri, iktisap ettikleri ihtisaları veya meslek prensiplerine uygunsuz hareketleri, kendileri tarafından kurulan cemiyetlerce en doğru olarak takdir, tesbit ve kontrol edilmekte..."

Bu iki teklif birleştirilerek 27 Ocak 1954'te Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği'ni kuran yasa kabul edilir.

6235 Sayılı TMMOB Yasası'nın 1. maddesi, Türkiye'de mesleklerini uygulamaya kanunen yetkili, asker ve sivil tüm mühendis ve mimarları aynı kuru-

luşun çatısı altında toplayarak meslek üyelerinin içsel birliğini sağlamayı amaçlamaktadır.

Yasa, orman ve ziraat mühendislerinin de dahil olmak üzere, tüm birliklerin temsilcilerinden oluşan bir müteşebbis heyeti TMMOB'nin kuruluşu ile görevlendirir.

1954 yılı içinde yaklaşık 5000 üye ve 10 ihtisas odası ilçe faaliyete geçen TMMOB'nin görevleri arasında *"Bilimum mühendis ve mimarları ihtisas kollarına ayırmak ve her kol için bir oda tesis etmek"*, *"Âmmenin ve memleketin menfaatleri, mesleğin inkişafı, meslek mensuplarının hak ve selahiyetleri bakımından lüzumlu gördüğü bütün teşebbüs ve faaliyetlerde bulunmak"*, *"Meslekle alakalı bilcümle mevzuatı, normları, fennî şartnameleri incelemek ve bunlar hakkındaki düşünceleri alâkalılara bildirmek"* yer almaktadır.

1959 yılında TMMOB'nin iç işleyişine ilişkin bir yasa değişikliği yapılır. Ancak TMMOB için, 1961 Anayasası'nın getirdiği düzenlemeler büyük önem taşımaktadır. 1961 Anayasası'nın 122. maddesinde *"Kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşları, kanunla meydana getirilir ve organları kendileri tarafından kendi üyeleri arasından seçilir. İdare, seçilmiş organları, bir yargı mercii kararına dayanmaksızın, geçici veya sürekli olarak görevinden uzaklaştırılmaz. Meslek kuruluşlarının tüzükleri, yönetim ve işleyişleri demokratik esaslara aykırı olamaz"* hükmü yer almaktadır.

Anayasa, böylelikle, TMMOB'nin demokratik seçimli işleyişini ve idareden özerk konumlanmasını güvence altına alan hükümler getirmektedir.

1954'ten günümüze, 30 yıllık TMMOB pratiği bu yasal çerçeve içinde sürdürülmüştür. Bu çerçevenin sağladığı özerk yapılanma ve demokratik işleyiş, 60'lı yıllarda, sayıları son derece artarak yığınsallaşan mühendis-mimar varlığıyla birleşmiş; TMMOB'nin karakterini oluşturmuştur. TMMOB bu dönemde kamu sektörünün hiyerarşik ve politik bağımlılık ilişkisinin ve özel sektörün kapalı çıkar ilişkisi çerçevesinin dışında kalarak, bağımsız bir bilgi üretim merkezi, mühendis ve mimarların hayatın her alanında karşılaştıkları sorunları ve deneyleri birbirlerine ve ilgililere aktarabildikleri bir eğitim odağı olagelmıştır. TMMOB ortamının, ülke gerçeklerine ilişkin görüş

TMMOB'ye Bağlı İhtisas Odalarının Kuruluş Yılları ve Üye Sayılarındaki Gelişmeler

Oda Adı	Kuruluş Yılı	1954 Üye Sayısı	1983 Üye Sayısı
Elektrik M.O.	1954	671	11.328
Fizik M.O.	1969	-	820
Gemi M.O.	1954	96	590
Gemi Mak. İşim. M.O.	1960	-	500
Harita ve Kad. M.O.	1954	62	2.281
İç Mimarlar O.	1977	-	185
İnşaat M.O.	1954	2.371	28.956
Jeoloji M.O.	1969	-	2.417
Kimya M.O.	1954	312	11.595
Maden M.O.	1954	313	2.527
Makina M.O.	1954	902	22.993
Metalürji M.O.	1970	-	1.090
Meteoroloji M.O.	1970	-	127
Mimarlar O.	1954	746	14.040
Orman M.O.	1954	615	4.300
Petrol M.O.	1970	-	361
Şehir Pl. M.M.O.	1969	-	450
Ziraat M.O.	1954	733	11.856

ŞİMŞEKLERİ ÜZERİNE ÇEKEN KURULUŞ: TMMOB, 1954 yılında kurulduğunda yaklaşık 5000 üyeye sahip ve 10 ihtisas odasından oluşan bir örgütken, 1983 yılında, 18 ihtisas odasından oluşan 120.000 üyeli bir örgüt durumuna geldi. Üye sayısındaki bu hızlı artış ve örgütün yurt çapında yayılması, 1961 Anayasası'nın getirdiği demokratik hükümlerle birleşince, Birliğin toplumda ve siyasette ağırlığı arttı. Yeni Anayasa'nın dernekler ve mesleki kuruluşlarla ilgili hükümleri tartışılırken en fazla şimşekleri çeken kuruluş da TMMOB oldu. Birliğe bağlı kuruluşların amaç ve görevleri yeniden tanımlanırken, "siyasal partiler, sendikalar ve derneklerle ortaklaşa hareket edemeyecekleri" hükme bağlandı ve "kamu kurum ve kuruluşlarında asli ve sürekli görevlerde bulunanların" üyelik zorunluluğu da kaldırıldı.

ve önerilerinin bilimselliği ve ileri görüşlülüğü, zaman içinde kanıtlanmaktadır. **Birliğin Çalışmaları ve Organları:** TMMOB, sayıları 120 bine yaklaşan üyelerini, bugün için uzmanlıklarına denk düşen 18 ihtisas odasına ayırmış bulunmaktadır (1983). Birliğin ve odaların çoğunun merkezi Ankara'dadır.

Odalara, üyelerinin dağılımını da gözeterek kurdukları bölge temsilciliği, şube ve il temsilcilikleri ile mesleki denetim görevlilerinden oluşan bir örgütlülüğe sahiptir. Şube ve temsilcilikler büyük sanayi yerleşmelerinde yoğunlaşma gösterir. Ziraat ve Harita Mühendisleri Odaları, her ilde alt birimi olan en yaygın örgütlü odalardır. İnşaat ve Makina Mühendisleri Odaları ise 25'er bin dolayında üye varlıkları ile en çok üyeli odalar olma konumundadır.

Farklı mesleklerle mensup çok sayıda üyenin birarada bulunduğu büyük iş yerlerinde başlatılan "TMMOB İşyeri Temsilcilikleri" örgütlenmesi 1977-1978 döneminde 500 temsilciliği aşmışsa da, bu sayı bugün son derece azdır.

TMMOB'nin en yetkili karar organı, 1983 değişikliği ile, iki yılda bir toplanan ve Odaların meslekte on yıl kıdemli delegelerinden oluşan TMMOB Genel Kurulu'dur. Genel Kurul, ihtisasların eşitliği ilkesi uyarınca, her oda bir üye ile temsil edilmek üzere, Birlik Yönetim Kurulu'nu seçer. Ayrıca yıl içi etkinliklerinin ana hatlarını kararlaştıran Genel Kurul bütçeyi de belirler. TMMOB Yüksek Onur Kurulu ile Denetleme Kurulları da bu organ tarafından seçilir.

TMMOB ve Odaları, DPT, MPM Türk Loydu, UNESCO Millî Komitesi, Dünya Enerji Konferansı Türk Millî Komitesi, Gümrük ve Tekel Bakanlığı Millî Tütün Komitesi, Turizm Bakanlığı Turizm Danışma Kurulu, Kavakçılık Türk Millî Komitesi, TÜBİTAK Danışma Kurulu ve MEB Meslekî ve Teknik Eğitim Yüksek Danışma Kurulu gibi çok sayıda ulusal kuruluşun yönetim ya da danışma organlarında temsil edilmektedir.

1960'lı yıllarda Dünya Mühendislik Örgütleri Federasyonunu'nun (FEANI) üyesi olan TMMOB bugün Güneydoğu

Avrupa Ülkeleri Mühendisleri Sürekli Konferansı'nın (COPISEE) yönetim kurulu üyeliğini sürdürmektedir. Birliğin yanı sıra odalar da kendi ihtisaslarına uygun uluslararası mühendis örgütlerinin etkinliklerine katılmakta ya da üyesi bulunmaktadır. Uluslararası Mimarlar Birliği (UIA), Uluslararası Ölçme Birliği (FIG) bu üyeliklere örnek gösterilebilir.

TMMOB'ne bağlı odalar, kendi ihtisas alanlarında mühendislik ve mimarlık hizmetlerinin niteliğinin yükseltilmesi, üretim ve ürün kalitesinin geliştirilmesi, haksız rekabetin önlenmesi için mesleki denetim uygulamalarını sürdürmeye çalışmaktadırlar. Bu amaçla mühendislik hizmetleri asgari ücret tarifesinin belirlenmesi, proje vizesi, çeşitli ürünler için kalite ve yeterlik belgesi verilmesi işlemleri yapılmaktadır.

TMMOB ile odaların ortaklaşa çalışmalarıyla bir ihtisas kütüphanesi ve bir beton test laboratuvarı kurulmuştur.

TMMOB Yasasının Değiştirilmesine İlişkin Çalışmalar ve Son Düzenleme: 1960'lı yılların sonları, genel olarak mü-

Ziraat Odaları ve Ziraat Odaları Birliği

Ünal Örney

hendis ve mimarların norm ve statü kaybettikleri, ülke ekonomisine ilişkin sorunların açığa çıktığı, işsizliğin arttığı, aksak eğitim yapısı ve dengesiz sanayileşmenin yabancılaşmayı hızlandırdığı yıllar olarak kabul edilebilir. Bu çerçevede içinde, genç ve dinamik mühendis ve mimarların örgütü TMMOB ile "İdari" ilişkilerinde bir gerginleşme ortaya çıkar. "Siyaset" yapıyor suçlamaları ve "değiştirme" istekleri artar. 1971 yılında TMMOB'nin özerk yapılanmasını sınırlayan ve kamuda çalışan üyelerin üyeliklerini serbest bırakan bir tasarı Meclis'e sunulursa da Senato'dan geri döner, yasalasamaz.

12 Eylül 1980'den sonra TMMOB'nin tümüyle kapatılması üzerinde durulursa da Hükümet bu konudaki tasarını geri çeker.

TMMOB, benzer meslek kuruluşlarıyla birlikte 1982 Anayasası'nın 135. maddesiyle yeniden düzenlenir.

Yeni düzenleme ile bu kuruluşların amaç ve görevleri yeniden tanımlanırken, siyaset yapamayacakları, "siyasal partiler, sendikalar ve derneklerle ortaklaşa hareket edemeyecekleri" de hükme bağlanmaktadır. Anayasa, "Kamu kurum ve kuruluşlarında asli ve sürekli görevlerde bulunanların" üyelik zorunluluğunu da kaldırmaktadır. 135. madde, idarenin idari ve mali denetimine tâbi kıldığı meslek kuruluşlarının seçilmiş organlarının geçici veya sürekli görevden alınmalarını da hükme bağlamaktadır. TMMOB artık "organları, kendi üyeleri tarafından kanunda gösterilen usullere göre *yargı gözetimi* altında, gizli oyla" seçilen, bir kamu tüzel kişiliğidir.

Anayasanın 135. maddesi uyarınca TMMOB yasasında yapılması gereken değişiklikler, 1983 yılı içinde çıkarılan 66 ve 85 sayılı kanun kuvvetinde kararnemelerle gerçekleştirilmiştir ●

KAYNAKÇA

- Ali Artun, *Mühendisler-Mimarlar TMMOB Araştırması* Mimarlar Odası Yayını, Ankara, 1978.
- M. Gümrükçüoğlu, N. Haksal, "Cumhuriyet Döneminde Mühendislik Mimarlık", *Kimya Mühendisliği Dergisi*, Şubat 1983, sayı 104.
- KMO Teknoloji Komisyonu, "Bilim-Teknoloji-Mühendislik", *Kimya Mühendisliği Dergisi*, Aralık 1982, sayı 103.

Türkiye'de ziraat odalarının kuruluş çalışmaları eskilere dayanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde 1880 yılında tarımsal gelişme ile ilgilenecek özel kurumlar olarak ziraat ve sanayi odaları kurulmuştur. Daha önceleri 1876 yılında hazırlanan Ticaret ve Ziraat Meclisi'yle ilgili nizamname ile ilk olarak İstanbul'da daha sonraları diğer vilayetlerde Ziraat ve Ticaret Cemiyetleri kurulması kararlaştırıldı. Fakat, 1881 yılında bu alanda yeni bir düzenleme yapıldı. Böylece, İstanbul ve diğer vilayetlerde ziraat odası kurulması öngörüldü. Bu nizamnameye göre İstanbul'da 24, vilayet merkezlerinde 12, sancaklarda 8, kazalarda 4 üyesi bulunacaktı.

Bu kuruluşların en önemli görevi, her çeşit tahılların, meyve ve orman ağaçlarının geliştirilmesi ve hayvan cinslerinin ıslahı gibi tarımsal gelişmeye ilişkin konularda görüşmeler yapmak ve alınacak kararları Ziraat ve Ticaret Nezareti'ne bildirmek idi. Kısa zamanda Ziraat Odaları İmparatorluğun önemli tarım bölgelerinde kuruldu. Dr. Tevfik Göran tarafından yapılan incelemede 1881 yılı ile 1897 yılları arasında İmparatorluğun Anadolu ve Rumeli kesimlerinde Ziraat Odaları'nın sayısının 99'a vardığı tespit edilmiştir.

Ziraat odaları hizmetlerini layıkı ile yerine getirememişler ve danışma heyeti niteliğinde kalmışlardır. 1912 yılında çıkarılan kanun gücünde bir nizamname ile ilçeler düzeyinde kurulmaya başlanmıştır. 1931'de oda sayısı 297'ye ulaşmıştır. Cumhuriyet döneminde 1937 yılında yürürlüğe giren 3203 sayılı Ziraat Vekâleti Vazife ve Teşkilatı Kanunu'nun 6. ve 7. maddeleri hükümlerine göre ziraat odalarının canlandırılmasına çalışılmıştır. 1940-1942 yıllarında seçimleri yapılmamış ve yenilenmemiş olanların kuruluş ve seçimleri yaptırılmıştır.

Kurulan ziraat odalarının bir kısmı 1957'de 6964 sayılı Ziraat Odaları ve Ziraat Odaları Birliği Kanunu çıkarılınca, ya kadar kısmi bir faaliyet göstermiş ise de çoğu kapanmış ve olumlu bir faaliyet gösterememişlerdir. 6964 sayılı Ziraat Odaları ve Ziraat Odaları Birliği Kanunu, 1957'de çıkarılmasına rağmen ancak 1963 yılında uygulamaya konulmuştur.

Bu kanunun bazı maddeleri 1971 yılında çıkarılan 1330 sayılı kanun ile değişikliğe uğramıştır. Bu kanunlar her ilde ve ilçede birer ziraat odası ile Ankara'da Türkiye Ziraat Odaları Birliği adı ile mer-

kezî bir teşkilat kurulmasını hükme bağlamıştır. Halen 9 bölgede faaliyette bulunan oda sayısı 432'dir. Teşkilatlanma bütün ilçelerde tamamlandığı takdirde çalışan oda sayısı 637 olacaktır.

Halen yürürlükte olan bu iki kanundan 6964 sayılı kanunun 16 maddesi, 18 Mayıs 1983'te yayınlanan 67 sayılı kanun hükmündeki kararname ile değiştirilmiştir. Ayrıca, 6 Eylül 1983'te yayınlanan 87 sayılı kanun hükmündeki kararname ile 1330 sayılı kanunun 4. maddesi yeniden değiştirilmiştir. Bugün Ziraat Odaları Birliği'ne üye yaklaşık 2.5 milyon çiftçi vardır.

Ziraat Odalarının ve Ziraat Odaları Birliği'nin görevleri 67 sayılı kararname ile değiştirilen 6964 sayılı kanunun 1. maddesine göre şunlardır:

- *Tarımın her alanda genel menfaatlere uygun olarak geliştirilmesine ve devletin tarımsal plan ve programlarının gerçekleştirilmesine yardımcı olmak,*
- *Çiftçinin müşterek ihtiyaçlarını karşılamak ve mesleki faaliyetlerini kolaylaştırmak,*
- *Tarımda iş ve meslek ahlâkı ile birliği korumak,*
- *Çiftçilerin birbirleri ve halk ile olan işlerde dürüstlüğü ve güveni hâkim kılmak,*

6964 sayılı kanunun 3. maddesinde mecburi görevler ve bütçe imkânına bağlı görevler olarak iki tür görev belirlenmiştir. Mecburi görevler arasında çiftçiye pratik bilgi vermek, tarım kursları, konferanslar tertip etmek, tarımsal öğretim ve eğitim hakkında ilgililere görüş bildirmek, çiftçi kütükleri tutmak, çiftçilerin her türlü tarımsal ihtiyaçlarını karşılamak, tarımsal sergiler, panayırılar açmak, yasalarda tarımın gelişmesi için gerekli gördüğü değişiklikler için teklifte bulunmak, tarımsal bilgi ve haberleri toplamak, yaymak, ormanların korunması, çıplak yerlerin ağaçlandırılması için halkı teşvik etmek gibi hizmetler de bulunmaktadır.

Bütçe imkânına bağlı olarak da tarımsal laboratuvarlar, ilaç ve tohum satış yerleri açmak, fidanlıklar, damızlık aşı duvarları, örnek tarım işletmeleri ve tarımsal kooperatifler kurmak, çiftçi çocuklarını okutmak, ağaçlandırma, sulama, kurtma gibi yatırımlar yapmak gibi görevleri vardır. Fakat bunlar uzman eleman istihdam etme olanağının kısıtlılığı ve finansman yetersizliğinden yerine getirilememektedir.

TARIMIN ÇIKARLARINI SAVUNMAK: Ziraat odalarının görevleri çok yönlü olmakla birlikte, kaynak yetersizliğinden ötürü bu görevlerin pek çoğu yerine getirilememektedir. Bununla birlikte, Ziraat Odaları Birliği'nin kongreleri sırasında tarım kesimi adına dile getirilen eleştiriler ve talepleri hükümetler dikkate almak zorunda kalmakta, böylelikle Odalar, temsil ettikleri kesimin çıkarlarını koruma işlevini nispeten yerine getirebilmektedirler.

Bununla beraber birçok ziraat odaları, gübre, zirai mücadele ilaçları, tohumluk fide-fidan, traktör, tarım alet ve makine ve yedek parça temini ve dağıtımında çiftçilere hizmet götürmüşlerdir.

Ayrıca, traktör bakım ve kullanma, bağ-bahçe, arıcılık, tavukçuluk, damızlık konularında Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı teşkilatı ile işbirliği yaparak, çiftçi eğitim kursları açmışlardır. Bazı odalar gazete, broşür, dergi çıkararak, yayın çalışmalarını yapmışlardır. Kaliteli ürün yetiştirme müsabakaları, tarla günleri tertiplemişler ve bölgelerinde açılan sergi ve panayirlara katılmışlardır.

Ziraat Odaları Birliği'nin görevleri ise şunlardır:

- Odalar arasında işbirliği ve ahengi temin etmek, odaları teftiş etmek,
- Hükümetin ziraat politikası ve programının uygulanmasına çalışmak, bunun neticeleri hakkında odaların düşüncelerini hükümet makamlarına bildirmek ve düzeltilmesi gereken hususlarda teminlerde bulunmak,
- Tarım ve üretimle ilgili bütün mevzuatı incelemek ve bunlar hakkındaki

düşüncelerini ilgili makamlara bildirmek,

- Odalar için bina planları hazırlamak, bütçe, hesap, muamele ve kayıt işlerini birleştirmek için muhasebe talimatnamesi hazırlamak,

- Odalardan alacağı bilgilere göre Türkiye ziraatı hakkında raporlar hazırlamak, yayımlamak, Tarım Bakanlığı'na sunmak,

- Türkiye dışında odaların hizmet ve çalışmalarını izlemek, yabancı tarım yayınlarını derlemek, gerektiğinde bu konularda Tarım Bakanlığı'na rapor vermek,

- Ülkede genel ve bölgesel tarım kongreleri tertiplemek.

Ziraat Odaları Birliği şu faaliyetleri gerçekleştirmektedir:

- Oda personel ve yöneticileri eğitim seminerleri düzenlenmiştir.

- Tarımda kendi nam ve hesabına çalışanların sosyal güvenliği, Toprak Tarım Reformu, Ziraat Odaları Kanunu gibi çiftçileri bizzat ilgilendiren konularda, üst makamlarla gerek şifahi, gerekse yazılı temaslar sürdürülmüştür.

- Odaların tarımsal üretimle ilgili her türlü bölgesel problemleri yetkililere iletmiştir.

- Uluslararası kuruluşlarla temas edilmiş, yurtiçi ve yurtdışı toplantılara katılmıştır.

- Toplantılar, kongre, seminer, sempozyum, panel çalışmaları yapılmıştır.

- Yayın ve dokümantasyon çalışmaları yapılmıştır. Çiftçi ve Köy Dünyası dergisi halen çıkarılmaktadır.

- Çeşitli istatistik verilerin düzenlenmesi yapılmaktadır.

- Tarım ürünleri destekleme fiyatları ile ilgili çalışmalar yapılmaktadır.

Son olarak 14 Şubat 1984 tarihli 2979 sayılı kanun ile birliğin statüsünde 1982 Anayasası'nın 135. maddesine paralel bazı maddelerde değişiklik yapılmıştır ●

Tabip Odaları ve Türk Tabipler Birliği

Özdemir İlter

Türk Tabipler Birliği, Tabip Odaları, Merkez Konseyi, Yüksek Haysiyet Divanı ve Büyük Kongre'den oluşan bir kuruluş olup, tüzel kişiliğe sahiptir.

Birlik, 1953 yılında Türk Tabipler Birliği Kanunu adını alan 6023 sayılı yasayla kamu yararına çalışan bir meslekî kuruluş olarak kurulmuştur. Birliğin çalışmaları, tabip ve dış tabipleri arasında mesleki deontoloji ve dayanışmayı korumaya, tabiplik ve dış tabipliğinin kamu ve kişi yararına uygulanıp geliştirilmesini sağlamaya ve meslek mensuplarının hak ve yararlarını korumaya yöneliktir.

Birliği oluşturan temel unsurlardan biri olan Tabip Odaları, 6023 sayılı yasanın 6. maddesine göre "en az yüz tabip ve dış tabibi olan her il merkezinde bir tabip odası kurulur" esasına göre oluşturulmuştur. 12 Eylül'den sonra benzer kuruluşlarla birlikte çalışmaları durdurulan Türk Tabipler Birliği'nin o zaman 34 odası bulunuyordu: Adana, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bolu, Bursa, Çanakkale, Denizli, Diyarbakır, Edirne, Elazığ, Eskişehir, Erzurum, Gaziantep, Hatay, İçel, İstanbul, İzmir, Kahramanmaraş, Kayseri, Kocaeli, Konya, Malat-

ya, Manisa, Muğla, Ordu, Sakarya, Samsun, Sivas, Trabzon, Urfa, Van, ve Zonguldak Tabip odaları.

Türk Tabipler Birliği'nin üst organı olan Merkez Konseyi, Büyük Kongre'de seçilen 5 tabip ve 2 dış tabibinden; Büyük Kongre ise Tabip Odaları genel kurullarında seçilen temsilcilerden oluşmaktadır. Üyesi 200'e kadar olan odalar 3, 500'e kadar olan odalar 5, beşyüzden yukarı olan odalar ise 7 temsilci seçmektedir.

6023 sayılı yasada belirlenen Türk Tabipler Birliği'nin görev ve etkinlikleri ile paralel olarak oldukça geniş kapsamlı tutulan Yüksek Haysiyet Divanı oluşumu Birliğin etkinliğine önemli kısıtlamalar getiren 24.5.1983 tarih ve 65 sayılı kanun hükmündeki kararname ile Büyük Kongre'ce seçilen ikisi dış tabibi olmak üzere 9 üyeye indirilmiştir. Görevleri de sınırlandırılmıştır.

1960'tan sonra giderek etkinliği artan Türk Tabipler Birliği, 6023 sayılı yasanın kendilerine verdiği beş temel görevi, 1979 yılındaki büyük kongrede şöyle sıralamaktadır: *Demokratik haklar ve özgürlükler; halk sağlığı; hekim hakları ve*

yararları; tıp eğitimi; sağlık hizmeti denetimi.

Birlik, 65 ve 83 sayılı kanun hükmündeki kararnamelere kadar, özellikle üç büyük tabip odası aracılığı ile düzenlediği çalışmalarla bu etkinliklerini yerine getirmeye çalışmıştır. Türk Tabipler Birliği'nin denetimi altında İstanbul, Ankara ve İzmir Tabip Odaları'nca yürütülen Sağlık Haftaları çalışmalarında, *halk sağlığı ve beslenme, halk sağlığı ve çevresel etmenler, çocuk sağlığı, Türkiye'de sağlık örgütlenmesi, tam süre çalışma ve Yüksek Hekimler Kurulu* gibi konulara ilgili bakanlık ve sendika temsilcileri ile birlikte ülke koşullarına uygun, güncel çözümler aranmıştır.

Tıp Fakülteleri ve Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu ile işbirliği yapan Türk Tabipler Birliği, hekimlerin toplu olarak bulunduğu büyük hastahanelerde ve Anadolu'nun değişik illerinde *Meslekî Gelişim Kursları ve Mezuniyet Sonrası Eğitim Programları* düzenleyerek meslekdaşlarının bilgi ve görgülerini çalışma koşulları içinde artırmaya çalışmaktadır.

1983 yılında çıkarılan 65 ve 83 sayılı kanun hükmünde kararnemelerle Merkez Konseyi'nin çalışma yeri İstanbul'dan Ankara'ya alınmış ve bu göreve seçilenlerin Ankara'da oturma zorunluluğu getirilmiştir. Aynı kararnemelerle serbest çalışanlar dışındaki tabiplerin odalara ve birliğe üye olma zorunluluğu kaldırılmış, üye olanlara ise seçimlerle katılmadıkları zaman ceza uygulamaları getirilmiştir.

65 sayılı kararname ile 6023 sayılı yasada yapılan iki önemli değişiklikle de, Birlik ve Odaların gözetim, idari ve mali denetimi SSYB'na verilmiş, en büyük mülki amirin seçilmiş Birlik ve Oda yöneticilerini görevden uzaklaştırabilmesi (Ek mad. 11) ile benzer kuruluşlarla ortak harekette bulunması yasaklanmıştır. (Mad. 3) ●

TÜRK TABİPLER BİRLİĞİ: Mesleki alanda olduğu gibi kitle-sağlık ilişkileri alanında da önemli etkinlikler gösteren Tabipler Birliği 1953'te kuruldu. 12 Eylül 1980'de faaliyetleri askıya alınan ve 1983'te çıkarılan yeni yasayla görevleri ve üye kapsamı kısıtlanan bu kuruluşa uzun yıllar Dr. Erdal Atabek başkanlık yaptı.

Eczacı Odaları

Rıfat Güney

Cumhuriyet Türkiyesi'ndeki eczacı örgütlenmelerinin durumuna bakmadan önce, Osmanlı dönemindeki eczacı örgütlenmelerine kısaca bir göz atmakta, konunun bütünselliği ve gelişiminin izlenmesi bakımından yarar vardır.

Eczacılık Tarihi kitabının yazarı Ecz. Kimyager Naşit Baylav, ilk Eczacılar Cemiyeti mührünü, 1943 yılında Sahafklar Çarşısı'nda Fransızca bir zooloji kitabının kapağında bir raslantı sonucu gördüğünü yazıyor. Mührün üstünde "Société de Pharmacie de Constantinople - Cemiyet-i Eczacıyan der Âsitane-i Aliyye 1879" yazısı yer alır. Eczacı Naşit Baylav'ın yazdığına göre, Cemiyetin yayın organı olan *Journal de la Société de Pharmacie de Constantinople* adındaki dergiyi o sıralarda doçent olan Ecz. MeKin Tanker, Paris Eczacılık Fakültesi Kütüphanesi'nde görmüştür.

Görüldüğü gibi, Cemiyetin adı da yayın organının dili de Fransızcadır.

Osmanlıda ilk eczacılık eğitiminin 1839'da başladığı ve örneğin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ancak 1908'den sonra yasallaştığı düşünülürse, Osmanlı eczacılarının örgütlenme hızına ve yeteneğine şaşmamak elde değildir. Çünkü özellikle Meşrutiyet'in ilanından önce değil cemiyet kurmak, iki üç kişinin biraraya gelip söyleşmeleri bile Abdülhamit jurnalcilerinin dikkatini çekmekteydi.

Ancak şunu hemen söyleyelim ki, o tarihlerde "Société Imperiale de la Médecine Ottoman" adında, "Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhane" diye çevrilebilecek bir doktor örgütlenmesi de vardır. Ve olasıdır ki, bu Cemiyetin kolu durumunda ve "Société des Pharmaciens de l'Empire Ottoman" adında bir eczacı örgütlenmesi bulunmaktadır.

1908 Meşrutiyeti'nin ilanından sonra bir yandan bu Cemiyet J.C.Rebul başkanlığında faaliyetini sürdürür ve azaları arasında Türk olarak sadece I.ütfi Kamil bulunurken, bir yandan Ecz. Hamdi, Ethem Pertev, Hasan Rauf ve Beşir Kemal Beylerin önyak olmasıyla Haliç Feneri'nde bir gazinoda 250 dükkân sahibi eczacının katılmasıyla bir toplantı düzenlenmektedir. Ecz.Kim. Naşit Baylav adı geçen kitabında, "O halde bu miktar İstanbul'un hemen hemen bütün eczane sahiplerine işareti ediyordu," der. Bu toplantıda bir meslek cemiyeti kurulma kararı alınmış ve bir kurucu idare heyeti seçilmiştir. Ancak bu Cemiyetin 1911 yılına kadar bir faaliyet göstermediği bu-

ÖZERKLİĞİN KAYBI: Osmanlı döneminden günümüze çeşitli aşamalar geçiren eczacılar meslekî örgütleri, siyasal iktidara karşı özerkliklerini koruyabilmişlerdi. Ancak 5 Ağustos 1983 tarihinde yürürlüğe giren 69 sayılı kanun hükmündeki kararname ile "idari ve mali" bakımdan Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın denetimine giren Türkiye Eczacılar Birliği bu özerkliği kaybetti.

na karşın *Société des Pharmaciens de l'Empire Ottoman*'ın bu defa Türk üyelerin de katılımıyla faaliyetini sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Bu Türk üyelerin çabaları sonucu Cemiyetin resmi dili Fransızca yerine, 24 Mart 1911 tarihli toplantıda alınan karar gereği, Türkçe oluyordu.

O arada Cemiyet başkanının bundan böyle Osmanlı tebaasından olması yolunda bir karar da kabul edildi. Böylece Cemiyetin adı "*Osmanlı Eczacılar Cemiyeti*" olarak değişiyor ve 7 Nisan 1911'de yapılan kongrede, daha önce istifa eden C.Rebul'un yerine Ecz. Ahmet Refik Bey Cemiyet Başkanlığı'na seçiliyordu. O dönemde egemen unsurun Türk olması gerekliğine dair ideolojik ve siyasal gelişmelerin varlığına dikkati çekelim.

Cemiyetin tüzüğüne göre merkez "*Der-saadet*" tedir ve üyeler de "*memalik-i Osmaniye'de icra-yı san'ata mezun diplomalı eczacılar*"dır. Amaç şöyle belirtilmektedir: "*Eczacıların buldukları dereke-i maddiye ve maneviyeyi ref etmek ve menafi-i meslekiyelerini vesait-i kanuniye ile müdafaa ve meslek-i celil-i ispençiyarîyi terakkiyat-ı hâzıra ile ilâ ve ihya etmekten ibaretir.*"

Cumhuriyet Dönemi

Cemiyetin, Cumhuriyet döneminde ilk kongresi 13 Haziran 1924 tarihinde toplanmışsa da bu sıralar Cemiyet henüz etkin değildir.

1 Aralık 1926'da toplanan kongrede Cemiyetin nizamnamesi değiştirilerek adı "*Türkiye Eczacıları Cemiyeti*" oldu.

Merkez İstanbul'dadır ve amaç özellikle "azaların kanuni haklarını, ekonomik, ilmî ve fennî menfaatlarını korumak"tır.

Ankaralı eczacıların, merkezin İstanbul'da olması ve kendilerinin yönetime fiilen katılmalarının mümkün olmaması yüzünden başlattıkları muhalefet, Cemiyet yönetiminin 29 Haziran 1928 tarihli toplantısında Cemiyetin adını "İstanbul Eczacılar Cemiyeti" olarak değiştirmelerine yol açmıştır.

19 Mart 1929 tarihinde toplanan genel kurulda Cemiyetin adı yeniden "Türkiye Eczacılar Cemiyeti"ne dönüştürüldü. Amaç yine aynıydı: "Türk eczacılığının fen ve iktisat cihetlerinde yükselmesini temin etmek..." O arada genel kurulda eczane sahibi olmayan eczacıların üyelikten ve buna bağlı olarak yönetim kurulundan çıkarılmaları kararı alınmıştır. Cemiyet artık sadece eczane sahiplerininidir.

Bu karara tepki olarak "Türk Farmakolog Birliği" adında yeni bir örgütlenme ortaya çıkıyor. Birlik, ilk kongresini 22 Ağustos 1930'da topluyor. "Nizamname"ye göre bütün eczacılar birliğe üye olabilirler ve amaç yine "azanın hukukunu siyaset ve müdafaa"dır.

Daha sonra bu iki Cemiyetin birleştikleri ve dilde yenileşme akımına uyarak 26 Nisan 1935'te "Türkiye Emgen Kurumu" adını aldığı görülüyor. Bu ad tutmayınca, 1938'de "Türkiye Eczacıları Birliği", 1939'da "Türkiye Eczacıları Cemiyeti" adını almıştır.

Nizamnamesine göre amacı özellikle "azalarının kanuni haklarını, ekonomik, ilmî ve fennî menfaatlerini korumak"tır. Nizamnamenin son maddesinin hükmü ise şudur: "Cemiyet siyasi işlerle uğraşmaz."

Bu Cemiyet daha sonra meslek içi ayrı iş yapan grupların kendi derneklerini kurmasıyla (Türkiye Eczacıları Yardımlaşma Cemiyeti, Türkiye Tıbbî Müstah-

zarat Sanayii ve Laboratuvarları Cemiyeti, Türkiye Ecza Depocuları Cemiyeti gibi) dağılıyor; geri kalan eczane sahipleri de 9 Eylül 1954 tarihinde daha sonra "Eczane Sahipleri Derneği" adını alacak olan "Türkiye Eczane Sahipleri Cemiyeti"ni kuruyorlar. Amaç yine "üyesinin haklarını savunmak ve bu amaçla gerektiğinde devletin yasama, yürütme ve yargı organlarına başvurmak"tır.

Türk Eczacılar Birliği ve Eczacı Odaları

Eczacı örgütlenmelerinin, cemiyetler düzeyinde bir kamu kurumu düzeyine ilk kez 6643 sayılı Türk Eczacılar Birliği Kanunu'nun 25 Ocak 1956 tarihinde kabul edilmesiyle geçtiği söylenebilir. Gerçekten, amaç maddeleri "eczacıların buldukları dereke-i maddiye ve maneviye refetmek..., Türk eczacılığının fen ve iktisat cihetlerinden yükselmesini temin etmek..., âzanın hukukunu siyaset ve müdafaa..., üyesinin haklarını savunmak..."tan öte geçemeyen cemiyet tüzükleri yerine artık "azasının maddi ve manevi hak ve menfaatlerini korumak" la birlikte "bunları halkın ve devletin menfaati ile en iyi şekilde telif etmeye..., halk sağlığını korumaya..." gibi kanun hükümleri geçmiştir.

6643 sayılı yasanın kabulü ile birlikte Türk Eczacılar Birliği'nin hemen kurumsal bir ağırlık taşıdığını, etkinliklerinin ise mesleki boyuttan toplumsal boyuta yükseldiğini söylemek mümkün değildir. Daha kuruluşunda TEB üzerindeki hükümet güdümü kendini açıkça göstermektedir. TEB Birinci Büyük Kongresi 21 Mayıs 1956 tarihinde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı konferans salonunda zamanın Sağlık Bakanı Dr. Nafiz Körez tarafından açılmıştır.

Ancak 1961 Anayasası ile, Türk Eczacılar Birliği de diğer meslek kuruluşları ile birlikte kamu kurumu niteliğinde özerk anayasal kuruluş olmuştur.

Bu özerk yapı, 5 Ağustos 1983 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanan 69 sayılı kanun hükmündeki kararname ile ortadan kaldırılmış ve Türk Eczacılar Birliği ve bağlı eczacı odaları yönetimleri "idari ve mali" bakımdan Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın denetimine bağlı kılınmıştır. Ayrıca 69 sayılı kanun hükmündeki kararname ile Birlik merkezi İstanbul'dan Ankara'ya alınmış, seçim sistemi değiştirilmiş, üyelere seçimlere katılma zorunluluğu getirilmiş, bazı koşullarda seçilmiş yönetiminin işbaşından uzaklaştırılması yetkisi idareye verilmiştir. 69 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile 6643 sayılı kanunda buna benzer bir sıra değişiklik yapılmıştır ama, bazı önemli hükümlere, örneğin TEB büyük kongresindeki antidemokratik temsil sistemine dokunulmamıştır. Sözelimi İstanbul Eczacı Odası'nın 4000'i aşkın üyesi, 170-180 kişilik büyük kongre genel kurulunda 7 delege ile temsil edilmektedir. Gerçekte bu üye sayısı, Türkiye Eczacı Odaları'na kayıtlı üye sayısının üçte birinden çoktur.

Türk Eczacılar Birliği yönetimi, her iki yılda bir yapılan büyük kongrelerde, bölgesine antidemokratik temsil yapısına sahip bir genel kurulda seçilmektedir.

Türk Eczacılar Birliği, Türkiye düzeyinde kendisine bağlı 27 Bölge Eczacı Odası ile meslekî, bilimsel ve toplumsal görevlerini etkin bir şekilde yerine getirebilecek kamusal bir kurum niteliğine ulaşmış iken, 69 sayılı Kanun Hükmündeki Kararname ile 6643 sayılı Birlik Yasası'nda gerçekleştirilen değişikliklerle, ne yazık ki Osmanlı'dan 1956 yılına kadar uzanan bir tarih dilimindeki cemiyet düzeyinde örgütlenmelerde görülen "azanın hukukunu siyaset ve müdafaa..., üyesinin haklarını savunmak vesaire" ile sınırlı bir örgütlenme düzeyine indirgenmiştir ●

ORMANCILIK

Türkiye'de Ormanlar ve Ormancılık

Esat Korkmaz

Çerçeve Yazı

Orman Yangınları

Esat Korkmaz

Türkiye'de Ormanlar ve Ormancılık

Esat Korkmaz

Ormancılık, çağdaş toplumlarda insanlığın geleceği açısından önemli bir etkinlik ve yadsınmaz bir çıkış noktasıdır. Çok çeşitli ve değerli sanayi girdileri sağlamadaki gücünün yanı sıra, ekolojik dengenin bozulmasının ortaya çıkardığı olumsuzluklar ve giderek artan dinlenme gereksinimleri karşısında önemi çok iyi kavranan ve çok hızlı bir gelişim çizgisi içine oturtulan ormancılığın gösterdiği özellikler, kuşkusuz gelecek için büyük umutlar verebilecek boyutlara ulaşmış bulunmaktadır. Ancak, ülkemiz yönünden aynı umutları taşımak oldukça güçtür. Uzun yıllar ormana yönelik olarak süren olumsuz insan etkilerinin yarattığı ormansızlaşma olgusu, bizleri geleceğe ilişkin umutlar beslemekten çok, köklü ve sağlıklı çözümler aramaya yöneltmektedir.

Ülkemizde yüzyılı aşan bir tarihî gelişime sahip orman ve ormancılık çalışmaları, gerek yasal-örgütsel çalışmalar, gerek uygulamalar açısından özellikle Cumhuriyetten sonra hızlı gelişmeler kaydet-

miştir. Bu gelişmelere karşın, yüzlerce yıl süren olumsuz etkiler ortadan kaldırılamadığı gibi, yasal düzenlemelerin sık sık değişmesi, buna koşut olarak ağaçlandırma ve korumanın her geçen gün biraz daha fazla parasal kaynak istemesi gibi nedenlerle, varolan orman ağaçlarının yapacak ve yakacak odun olarak değerlendirilmesi ön plana çıkartılmıştır. Yol, köprü ve depo gibi altyapı hizmetlerinin ulaştırılabildiği orman parçaları, her yıl artımları (yıllık hacim büyümeleri) üzerinde kesilerek ormansızlaşma, resmî ormancılık politikası ile hızlandırılmış ve ağaçlandırmayla kapatılamayacak boyutlara çıkarılmıştır.

Bugüne kadar yayımlanan ormancılığımıza ilişkin sayısal değerler, tam bir kesinlik ifade etmekten uzak bulunmaktadır. Ormanlarımızın kadastro tamamlanmadığı gibi, ayrıntılı döküm çalışmaları da bitirilememiştir. Bu nedenle, sağlıklı tanımların ve değerlendirmelerin ortaya konması geniş ölçüde güçleşmektedir.

RESMÎ "ORMANSIZLAŞMA" POLİTİKASI: Cumhuriyetin ilanından sonra ormancılık çalışmalarına önem verilmişse de, yasal düzenlemelerin sık sık değişmesi, ağaçlandırma ve koruma çalışmalarına gerekli parasal kaynakların ayrılamaması yüzünden olumlu sonuçlar alınamamıştır. Bu nedenlerle, çeşitli altyapı hizmetlerinin ulaştırılabildiği orman parçalarının artımlarının üzerinde kesildiği ve adeta resmi bir "ormansızlaşma" politikası güdüldüğü gözleniyor.

Cumhuriyet Öncesinde

Ülkemizde 1939 Tanzimat Fermanı’ndan önceki devrelerde, Cibali mubaha zihniyeti ile tahrip edilerek yok edilen ormanlarımız üzerinde herhangi bir bakım ve yetiştirme çalışmasına raslanmamaktadır. Toplumsal emeğin doğal gücü olarak belirginleşen ormanlar, özünde iş-aracı olmasına karşın, tüketim nesnesi olarak görülmüş; ormanlardan, topraklardan ve denizlerden yararlanılır gibi yararlanılmıştır. Ormanların hâlâ geniş alanlar kaplaması ve doğal yoldan kendini yenilemesi, bu kanının uyanmasına neden olmuştur. Hiç bitmeyecek sanılan bu kaynak, kendi büyüme gücünün üzerinde yıkıma uğramaya başlayınca, belirgin biçimde ormansızlaşma başgöstermiş, doğal denge bözulmuş, toplum yaşamını derinden etkileyen bir sürü olumsuzluklar ortaya çıkmaya başlamıştır. 18. yüzyılın başlarından itibaren bu olumsuzlukları farkederek Batı toplumları, ormanları iş-aracıları şeklinde görmeye başlamış ve toplumsal iş sürecinin içine alarak, emek harcayarak, ormanlaştırmayı uzun devreli planlara bağlama çabası içine girmişlerdir. Ülkemizde ise bu döneme çok geç girilmiştir. 18. yüzyılın ortalarından sonraki bazı ilkel düzenlemeleri bir yana bırakacak olursak, Cumhuriyet sonrasına kadar orman bir tüketim aracı olarak görülmüş ve ondan sınırsız olarak yararlanılmıştır, diyebiliriz.

1856 yılına kadar sadece İstanbul ve Marmara çevresiyle Kocaeli Yarımadası’ndaki ormanlarla ilgili olarak, Sarayın, Donanmanın ve Ordunun orman ürünleri ihtiyacını sağlamak, Saray ilgililerinin avlanma, eğlenme isteklerini yeterince tatmin edebilmek için, bazı idari tedbirlere başvurulduğu görülmektedir.

Avrupa kıtasındaki ekonomik ve sosyal değişimler karşısında Osmanlı İmparatorluğu, sahip olduğu geniş orman kaynaklarından yararlanmak ve bu ormanları tekniğine uygun olarak işletmek amacıyla, 1857 yılında Fransız Hükümeti’ne başvurmuş ve yüksek düzeyde iki Fransız ormancısının Türkiye’ye yollanmasını istemiştir. Bunun üzerine Fransız Hükümeti, Louis Tassy ve M.Sthème’i Osmanlı Hükümeti’nin emrine vermiştir.

Louis Tassy’e İstanbul’da bir Orman Yüksek Okulu kurmak ve oluşturulacak olan orman örgütüne gerekli elemanları yetiştirmek görevi, M.Sthème’i ise İmparatorluk ormanlarında incelemeler yap-

MODERN ORMANCILIK ÇALIŞMALARI: Ülkemizde modern anlamda ormancılık çalışmaları 1937 yılında çıkarılan 3116 sayılı Orman Yasası ile başlatıldı. Bu tarihten sonra müteahhitlerin işlettiği orman alanlarının devletleştirilmesi çalışmaları da başladı. Devletin ormancılık örgütüne bağlı Bolu-Hanyeri Orman Depo Memurluğu ve Seben İşletme Kavaklıdağ Orman Bölge Şefliği binaları.

mak ve orman örgütünü kurmak görevi verilmiştir. 1857 yılında Türkiye’de ilk Orman Yüksek Okulu açılmış ve ormancılık eğitimi başlatılmıştır.

Ormançılığımızın örgütsel düzeyde ele alınması, Fransız ormancılarının yanı sıra Yüksek Orman Okulu’ndan mezun olan Türk ormancılarının da katkısıyla gerçekleşmiştir. “Orman Nizamnamesi” hazırlanmış, bazı değişikliklerden sonra 1869 yılında yürürlüğe konularak tüm ormancılık çalışmalarının koordinasyonunu sağlamak üzere ilk ormancılık teşkilâtının temeli atılmıştır.

Ormançılık uygulamasına güç kazandıracak elemanların yetiştirilmesine başlangıç oluşturan 1857 yılından 1920 yılına kadar hizmetler, günün ve koşulların gerektirdiği kanunnameler, fetvaler, fer-

manlar, nizamname ve talimatnamelerle yürütülmüştür.

Bu arada, Birinci Dünya Savaşı’nda bağlaştığımız olan Avusturya Hükümeti’nden ormancılık uzmanı Hermann Veith getirilmiş ve 1914 yılında ormancılık müşaviri olarak görevlendirilmiştir. Veith, yaz aylarında Kastamonu, Sinop ve Bolu ormanlarında, kış aylarında Isparta, Denizli, Muğla, Aydın ve Antalya ormanlarında incelemeler yapmış ve bir rapor hazırlayarak, ormandan yararlanmanın süreklilik prensibine ve *orman işletme planlarına* göre yapılması zorunluluğunu vurgulamıştır. Bu öneri doğrultusunda, 1917 yılında ilk Orman Amenajmanı Yasası hazırlanarak yürürlüğe konulmuştur. Yasanın 2. maddesi, özel kişilere ve köylere ait ormanlar dışta kal-

ORMAN VARLIĞIMIZ: Son yıllarda yapılan araştırmalara göre, toplam orman alanlarımızın ülke alanına oranı oldukça yüksek görünüyor. Ancak, ormanlarımızın dağılışı ve nitelik açısından taşıdığı olumsuzluklar, her yönüyle "orman" olarak tanımlanabilecek bitki örtüsü oluşumlarının düşük olduğu sonucunu veriyor.

mak üzere, devlet malı koru ve baltalık ormanlarının işletme planları ile işletileceği hükümünü getirmiştir.

Cumhuriyet Dönemi Ormanlığı

"Baltalık Yasası": Cumhuriyet dönemi ormanlığını 1920'de çıkartılan Baltalık Yasası ile başlatmak yanlış olmaz. Baltalık Yasası'nın 1. maddesiyle eskiden beri odunculuk, kömürcülük ve kerestecilik yapan ve büyük ormanlara en fazla 20 kilometre uzaklıkta bulunan köylerde yaşayan köylülere aile başına en fazla 18 dönüm baltalık verilmesi öngörül-

muştür. Prof. Mazhar Diker'in 1947'de yayımlanan *Türkiye'de Ormanlık* adlı kitabında Baltalık Yasası ile ilgili olarak şu yorum yapılmaktadır:

"Kesin zaferin kazanılması, tüm ulusun birlikte çarpışmasına bağlıydı. Bedeli ne olursa olsun, tüm ulusun bir buyruk ve komuta altında toplanması gerekiyordu. İşte, ulusal hükümet çıkardığı Baltalık Yasası ile hem halk arasındaki yakınma ve huzursuzluklara son veriyor, hem de durumundan hoşnut halk kütlesini savaşa yöneltmeyi kolaylaştırmış oluyordu."

Bu yasa, köylerin yakınında yeterli miktarda devlet ormanının bulunmaması, yeterli sayıda teknik eleman yetişmemiş olması gibi nedenlerle beklenen sonucu sağlayamamıştır. O dönemin koşullarında belli amaçlarla köylülere verilen bu hak, dört yıl sonra, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın bitiminde geri alınmıştır.

Örgütlenme ve Amena jman: Türkiye ormanlığında ilk birim olan Orman Genel Müdürlüğü, 1923'ten 1933'e kadar merkez ve 3 şubeden kurulu olarak görev yapmıştır. 1933'te şube sayısı 6'ya çıkarılmış, taşra kuruluşu olarak 8 orman

başmüdürlüğü ve bunlara bağlı 15 orman müdürlüğü kurulmuştur. Ayrıca doğrudan genel müdürlüğe bağlı 4 orman müdürlüğü ile 4 amenaşman heyeti oluşturulmuştur.

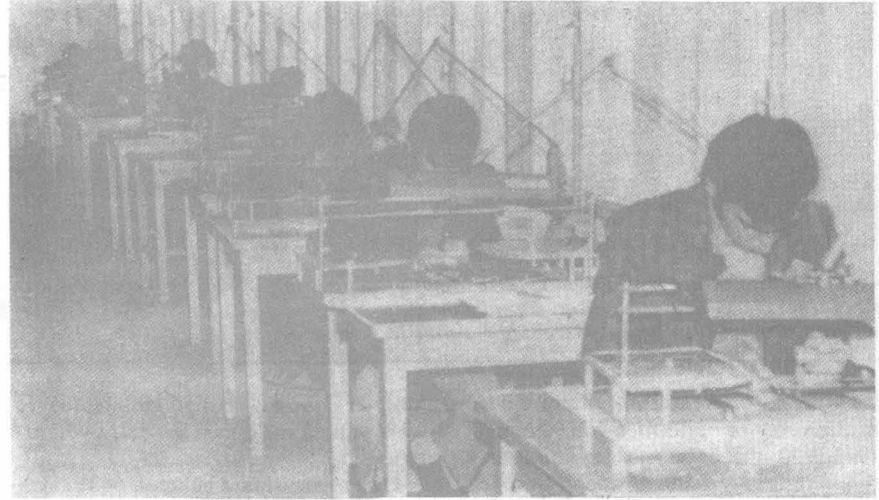
1937 yılında 3116 sayılı Orman Yasası çıkarılarak modern anlamda ormanlık çalışmaları başlatılmıştır. 1923'ten 1937'ye kadar müteahhitler tarafından işlenen ormanların devlet tarafından işlenmesi temel alınmıştır. Yine bu yasa, yürürlük tarihinden itibaren geçecek on yıl içinde Türkiye orman varlığının belirlenmesini hükme bağlamıştır. Yasa gereği çalışmalar hemen başlatılmış ve 1. Devre Amenajman Planları 1947 yılında tamamlanmıştır. Bu planlardan alınan verilere dayanarak ülke orman envanteri çıkarılmıştır. Envanter sonuçları, 1963-1972 döneminde düzenlenen amenaşman planlarının verileri yardımıyla ülke orman envanteri sonuçlarının ortaya konulmasına kadar, ulusal ve uluslararası istatistiklerde yer alarak kullanılmıştır.

Bu çalışmanın bitirilmesine kadar Türkiye orman varlığı hakkında çeşitli kuruluşlarca farklı rakamlar verilmiştir. Orman Umum Müdürlüğü toplam orman alanını 7.435.402 hektar olarak verirken Hamit Sadi 6.200.000 hektar, Alman İstatistik Yıllığı 12.823.100 hektar, Şevket Süreyya ise 13.984.700 hektar olarak vermektedir. 1947 yılına kadar bu sayısal veriler arasında bir ortalama bulunmuş, toplam orman alanı 10.096.000 hektar olarak kabul edilmiştir. 1947'de bitirilen Amenajman Planı verilerine göre Türkiye'de toplam orman alanı 10.583.687 hektar, bunun ülke alanı içindeki payı ise % 13.6 olarak belirlenmiştir. Bu ormanların % 21'i normal koru, % 27'si bozuk koru, % 15'i normal baltalık, % 37'si ise bozuk baltalık işletmesi durumunda idi. Verimli ormanlar kapsamında değerlendirilen iyi korular başta Karadeniz ve Akdeniz kıyı dağları olmak üzere Batı Anadolu dağ sistemleri üzerinde yoğunlaşmakta olup, genellikle karaçam, sarıçam, kızılçam, göknar, sedir ve ladin gibi ibrelî ağaçlarla meşe, gürgen, kayın gibi yapraklı ağaçlardan oluşmakta idi.

Orman İşletmeciliği: Üretim çalışmaları ancak 1940'lardan sonra hızlandırılabilmiştir. 1925'te 595.000 metreküpü yakacak odun olmak üzere 1.000.000 metreküp dolayında odun üretiliyordu. Bu, 1940'lara kadar fazlaca bir artış göstere-

PLANLI DÖNEMDE ORMANCILIK ÇALIŞMALARI: Birinci ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planları'nın yürürlükte olduğu yıllarda (1963-1972) Orman Genel Müdürlüğü, ormanların 1/10 ölçekli planlarını çıkardı ve 1/20.000 ölçekli hava fotoğrafları üzerinde çalışarak Türkiye'nin orman varlığını yeniden saptadı. Bu çalışmalar sonucunda Cumhuriyetten bu yana kullanılan ormancılığa ilişkin verilerin tamamen yanlış olduğu ortaya çıktı. Amenajman Bürosu'nun hava fotoğrafları değerlendirme çalışmalarından görünüm.

memiştir. 1950'lere doğru toplam 3.000.000 metreküpün üzerine çıkartılmakla birlikte, o dönem ülke nüfusunun ihtiyaç duyduğu yapacak ve yakacak odununun çok küçük bir bölümünü karşılayabiliyordu.

1940'lı yılların ilk yarısında ormanların devlet elinde bulunması ve devletçe işletilmesi ağırlık kazanmaya başlamış ve bu görüş doğrultusunda 1945 yılında çıkarılan 4585 sayılı yasa ile bütün ormanlar -bazı istisnalarla- devlet elinde toplanmıştır. Ancak bu yasanın uygulanması sırasında ortaya çıkan tepkiler üzerine 1950

yılında yürürlüğe konan 5658 sayılı yasa, daha önce devletleştirilmiş ormanlardan bir kesimini bazı koşullarda sahiplerine geri vermiştir. Yine aynı yıl çıkarılan 5653 sayılı Ek Orman Yasası ile orman tanımı değiştirilmiş ve o tarihe değin orman tanımı içerisinde bulunan maki-kilikler, ancak koruma ormanı niteliğini taşıması veya sürekli orman ürünü vermesi halinde orman sayılmıştır. Böylece orman alanları önemli ölçüde daraltılmıştır.

Bu olumsuzluklara karşın, 3116 sayılı Orman Yasası ile başlayan ve 4785 sayılı

ORMANLARIMIZIN DAĞILIŞI: Türkiye ormanlarının dağılımını iklim ve toprak ilişkileri, morfolojik yapı ve ağaç türlerinin birbirleriyle mücadelesi önemli ölçüde etkiliyor. Yüzyıllardır süren tahripler orman sınırlarının dikey ve yatay doğrultuda daralmasına ve ormanların yerlerini step, maki ve bozkır gibi bitki örtülerine terk etmesine yol açtı.

yasa ile doruk noktasına ulaşan devlet mülkiyeti ve işletmeciliği görüşü 1923-1938 arası ormancılık kesiminde kurulan yerli ve yabancı sermaye şirketlerinin tasfiye edilmesini sağlamıştır. Ulusal Kurtuluş Savaşı sonrasında, yıkıma uğramış ülkenin onarımı için kereste ürünlerine olan büyük gereksinme, orman ürünlerine dayalı sanayinin hızla yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bu yıllarda çıkan Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun verdiği imkândan yararlanılarak, sözleşmeli orman işletmesi yöntemiyle bir sürü kereste fabrikası kurulmuştur. Bunların en önemlisi 1926'da kurulan yabancı sermaye ortaklı Zindan ve Çangal Ormanları Anonim Şirketi'dir. Fazla kesime giderek Ayancık yöresindeki ormanların hızla yok olmasına yol açan bu şir-

ket, en sonunda tasfiye edilebilmiş ve 1949 yılında sözleşmesi geçersiz sayılmıştır.

Halen yürürlükte bulunan 6831 sayılı Orman Yasası 1956 yılında çıkarılmıştır. Bu yasa 1937'de çıkarılan 3116 sayılı yasa ile belirlenen ana çizgileri aynen kabul etmiş, ayrıca buna ek olarak ormanların sosyal ve kültürel yararlarını ön plana çıkararak "ulusal park" kavramını getirmiştir.

Öte yandan, 1961 Anayasası'nda devlet ormanlarının devletçe yönetilip işletileceği ana kural olarak kabul edilmiş ve tüm ülke ormanlarının devletçe gözetileceği ve denetleneceği öngörülmüştür. 1961 Anayasası'nın kabulünden sonra, ulusal ekonomi yönünden olduğu kadar ormancılık sektörü açısından da çok

önemli bir döneme girilmiştir. 1963 yılında, 15 yıllık bir zaman perspektifi temel alınarak, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967) hazırlanmış ve uygulanmasına başlanmıştır.

Orman Varlığının Saptanması: Birinci Beş Yıllık Ülke ve Ormanlık Kalkınma Planları ile ulusun orman ürünlerine olan gereksiniminin ve özellikle hızla gelişmekte olan orman ürünleri endüstrisinin hammadde ihtiyacının kesintisiz olarak karşılanması amaçlanmıştır. Bunun varolan ormanlarla yeni kurulacak ormanlardan en üst düzeyde yararlanılarak gerçekleştirilebileceği görüşü ağırlık kazandığın- dan, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın başlangıç yılı olan 1963'ten İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın sona erme yılı olan 1972'ye kadar geçecek olan on yıl-

TÜKETİLEN SERVET: Türkiye'deki kuru ormanları yılda ortalama 22 milyon metreküp, baltalık ormanları ise 8 milyon ster dolayında büyüyor. Kuru ormanlarındaki büyümenin ortalama 12 milyon metreküpü kesilerek sanayie aktarılıyor. Odun hammaddesinin yakıt olarak kullanılması nedeniyle, ülkemizin baltalık ormanlarının tümü yakacak olarak tüketiliyor.

uyarınca 1963-1972 döneminde yapılan planların uygulanması, yenilenmesi ve revizyonu çalışmaları başlatılmıştır. Halen bu çalışmalar sürdürülmektedir.

Bu verilere göre ülkemizin toplam orman alanı ve ülke alanı içindeki payı oldukça yüksek görünmektedir. Ancak yüksek gibi görünen bu değer, aslında, ülkemizin gerçek orman varlığını yansıtmaktan oldukça uzak bulunmaktadır. Çünkü ormanlarımız gerek dağılışı ve gerek nitelik açısından önemli olumsuzluklar ve kuruluş bozuklukları göstermekte ve her yönüyle orman olarak tanımlayabileceğimiz bitki örtüsü oluşumlarının oranı çok düşük bulunmaktadır. Bu bakımdan, orman varlığımızın durumunu, belirtilen bu sayıların doğurabileceği yanlışlıklardan uzak olarak ve içerdikleri nitel sapmaları da gözetenek değerlendirilmek daha gerçekçi olacaktır.

Yurdumuz ormanlarının yayılışında, iklim ve toprak ilişkilerinin yanı sıra ülkemizin morfolojik yapısının ve ağaç türlerinin birbiriyle yaptığı mücadelenin rolü büyüktür. Bugünkü haliyle ormanlarımızda bulunan ağaç türleri, doğal olarak buldukları yerlerin ağaçları olmakla birlikte, yüzyıllar boyunca yapılan düzensiz yararlanmalar ve tahripler yüzünden ormanlarımızın sınırları dikey ve yatay doğrultuda daralmış, ülkemizin birçok yerinde orman alanlarımız yerlerini kendilerine komşu bulunan maki, bozkır, step florası gibi daha değersiz bitki örtüsüne terketmiş ya da kıraçlaşarak bü-tünüyle çıplaklaşmıştır.

Ormanlıkta ileri ülkelerin son elli yıldır yürüttüğü çalışmalar, bir ülkenin yeterli ormanlara sahip sayılabilmesi için, kendi alanının % 30'unun ormanlarla kaplı olması gerektiğini göstermiştir. Orman varlığımızın 1972'ye kadar ülke alanımızın % 13.6'sını, 1972'den sonra % 25.87'sini oluşturduğu dikkate alınır, orman varlığı açısından dünyanın fakir ülkeleri arasında yer aldığımız ortaya çıkar. Ormanlıkta ileri ülkeler olarak kabul edilen Finlandiya'da orman alanlarının ülke alanına oranı % 69'dur. Aynı oran İsveç'te % 53, Yugoslavya'da % 36, Bulgaristan'da % 29, Avusturya'da % 38, Sovyetler Birliği'nde % 34 ve Romanya'da % 27'dir.

Dünya orman arazisi 4 milyar hektarın üzerindedir ve dünya kara alanının % 29.1'ini oluşturmaktadır. Aynı oran Avrupa'da % 29.3, Kuzey Amerika'da %

lık sürede Türkiye'deki bütün ormanların amenajman planlarının bitirilmesi karara bağlanmıştır. Bu amaçla Orman Genel Müdürlüğü tarafından on yıllık çalışma programı düzenlenmiş ve her yıl ormanların 1/10 ölçekli planları çıkarılmıştır. 1/20.000 ölçekli hava fotoğrafları üzerinde çalışılarak Türkiye orman varlığı yeniden belirlenmiş ve Cumhuriyet'ten bu yana ormancılığa ilişkin olarak kullanılan sayısal verilerin tümüyle yanlış olduğu ortaya çıkmıştır.

Çalışmaların bitiminde ormanların

toplam 20.170.196 hektar alan kapladığı ve ülke alanının % 25.87'sini oluşturduğu belirlenmiş; bu ormanların % 30.57'sinin normal kuru, % 23.65'inin bozuk kuru, % 10.25'inin normal baltalık ve % 35.53'ünün bozuk baltalık işletmesi olduğu tespit edilmiştir.

1973 yılında 1955 tarihli Amenajman Yönetmeliği yürürlükten kaldırılmış, bunun yerine "Orman Amenajmanı Planları'nın Düzenlenmesine, Uygulanmasına ve Yenilenmesine Dair Yönetmelik" yürürlüğe konulmuştur. Bu yönetmelik

38, Afrika'da % 23.6, Asya'da % 18.5'tir.

Ormanlarımızın Coğrafi Yayılışı

Ülkemizde ormanların coğrafi yayılışına baktığımızda, Karadeniz Bölgesi'nin ilk sırada yer aldığını görmekteyiz. Karadeniz ormanları, yetişme koşulları bakımından diğer bölgelerden daha üstün özelliklere sahiptir. Yağış ve buna bağlı olarak oransal nem yüksek, yağışların aylara dağılışı düzenli, buna karşılık büyümeyi engelleyici etkiler yok denecek kadar azdır.

Marmara ve Ege Bölgelerine geçildiğinde bu koşullar güneye doğru azalmakta, Akdeniz Bölgesi'nde aşgari duruma inmektedir. Yörede toprağın besin dengesi önemli ölçüde bozulduğundan, orman tahripleri arazinin çiplaklaşmasına neden olmaktadır.

Güneydoğu Anadolu çöl çekirdeğini çevreleyen step alanı içinde kaldığından, genellikle orman örtüsünden yoksundur. Doğu Anadolu ise uzun süren kışlar ve ısı düşüklüğü yüzünden ancak oransal nemin yüksek olduğu alanlarda orman yetişmesine olanak vermektedir.

Ülke topraklarımız Avrupa ile Asya kıtaları arasında bir geçiş alanı niteliğinde bulunduğundan, ormanlarımızı oluşturan ağaçlar tür bakımından çeşitlilik göstermektedir. Genellikle korular kızılçam, karaçam, sarıçam, göknar, ladin, sedir ve ardıç gibi ibrelili ağaçlarla kayın, meşe, gürgen, kızılğaç, kavak, kestane, dişbudak ve okaliptüs gibi yapraklı ağaçlardan oluşmaktadır. Baltalık ormanları daha çok meşe, kayın ve gürgenden oluşmakta; bunu yer yer kestane, çınar, dişbudak, karağaç ve kızılğaç toplulukları tamamlamaktadır.

Ormanlarımızın Verimliliği

Ormanlarımızın geniş alanlar kaplaması ve ülke alanı içindeki payının yüksek olması, gerçeği tam olarak yansıtmaktan uzak bulunmaktadır. Ormanların verimliliği, buldukları yeri tepe çatılılarıyla örtme derecelerine ve yaşadıkları yerde sahip oldukları toprak, su ve hava koşullarına göre belirtilmektedir. Ormanların taşınması gereken tüm işlevleri, ancak, buldukları ortamı % 71'den daha fazla örtme ve çok iyi toprak, su ve hava koşullarına sahip yüksek verimli iyi korular yerine getirebilmektedir. Ormanı simgeleyen ve gerçek anlamda tanımlayan, bu tür bitki topluluklarıdır; bun-

lar insan yararlanmasını kusursuz ölçüde karşılayacak nitel ve nicel verileri paylarında fazlasıyla taşırlar.

Orman Bakanlığı'nın 1980 Orman Envanteri'ne göre, ülkemizdeki iyi koruların kapladığı alan 6 milyon hektar dolayındadır ve ülke alanının sadece % 7.91'ini oluşturmaktadır. Koruların geriye kalan bölümünü oluşturan ve 5 milyon hektara yakın alanı örten bozuk korular, buldukları ortamı % 10'dan daha az kapatan verimsiz ormanlar kapsamına girmektedir. Baltalık ormanlarının da yalnızca 2 milyon hektarı iyi orman niteliğini göstermektedir; bunların ülke alanı içindeki payı % 2.65'tir. Görüldü-

ğü gibi, bütünüyle orman özelliği gösteren bitki örtüsünün ülkemiz genel alanı içindeki payı % 10.56'ya kadar düşmektedir.

Yine aynı envanterde, tüm Türkiye kuru ormanlarının ağaç serveti, yani ölçüldüğü anda yaşayan ve belirli bir çapın üzerine çıkmış yapacak olarak yararlanılabilir kabuklu gövde hacmi 813 milyon metreküp dolayında çıkarılmıştır. Baltalıklarda ise 16 milyon ster dolayında yakacak olarak yararlanılabilir kabuklu gövde hacmi bulunduğu belirlenmiştir. Kuru ormanları yılda ortalama 22 milyon metreküp, baltalık ormanları yılda ortalama 8 milyon ster büyüme yapmaktadır.

EROZYONU ÖNLEME ÇALIŞMALARI: 1937-1955 yılları arasında ağaçlandırma çalışmalarında belirgin bir yayılma göze çarpar. Ancak parasal kaynakların yetersiz oluşu, örgülenmenin bir türlü düzenlenemeyişi ve teknik eleman azlığı, hedeflenen amacın gerçekleşmesini engelledi. Çalışmaların hızlanması ancak 1950'lerden sonra mümkün olabildi. Kızılcahamam-Özbekler erozyon sahasının erozyonu önleme çalışmalarından önceki (solda) ve sonraki (karşı sayfada) görünümüleri.

Tablo: 1

Türkiye Orman Varlığı

(1944-1946 döneminde yapılan Amenajman Planı verilerine göre)

Orman Formları	Kapladığı Alan (ha)	Ormanlık Alana Oranı %	Türkiye'nin Tüm Alanına Oranı %
1. Kuru Ormanları			
a. İyi Korular	2.205.848	21	2.9
b. Bozuk Korular	2.816.911	27	3.6
Kuru Ormanları Toplamı	5.022.759	48	6.5
2. Baltalık Ormanları			
a. İyi Baltalıklar	1.661.953	15	2.1
b. Bozuk Baltalıklar	3.898.975	37	5.0
Baltalık Ormanları Toplamı	5.560.928	52	7.1
GENEL TOPLAM	10.583.687	100	13.6

Yıllık büyümenin korularda ortalama 12 milyon metreküpü kesilmekte ve sanayie aktarılmaktadır. Ülkemizdeki yakıt politikasında köklü değişikliklere gidilemediği için, odun hammaddesi hâlâ büyük ölçüde ısınma aracı olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle ülkemiz baltalık ormanlarının yıllık büyümelerinin tümü kesilerek yakacak olarak yararlanılmaktadır.

Ağaçlandırma Çalışmaları: Yurdumuzda doğal yoldan gelişmiş kurulu ormanlara yönelik olarak, odun üretiminde hızlı sayılabilecek bir gelişme izlenirken, ağaçlandırma çalışmalarına gerektiği şekilde önem verildiği söylenemez. Ormanlık

tarihimize baktığımızda, 1923'e kadar sadece hazinenin gelir kaynağı durumunda olan ormanlarda küçük çaplı ağaçlandırma çalışmalarının yapıldığını görmekteyiz. 1923-1937 yılları arasında bazı ağaçlandırma girişimleri olmuş; Tarım Bakanlığı'nın denetiminde Eskişehir ve Ankara yörelerine uçaklarla havadan tohum atılmışsa da olumlu bir sonuç alınmamıştır. Bu dönemde Atatürk'ün emriyle Ankara'da Atatürk Orman Çiftliği kurulmuş, İstanbul-Florya ve Yalova ile Selimiye sırtlarında ağaçlandırmalar yapılmıştır. 1937-1955 yılları arasında ağaçlandırma çalışmalarında belirgin bir yaygınlaşma izlenmeye başlanmıştır.

Orman içi boşlukların ormanlaştırılması ve bataklıkların kurutulması çalışmalarına öncelik verilmekle birlikte, parasal kaynak yetersizliği, örgütlenmede gerekli aşamalara gidilememesi ve teknik eleman azlığı, hedeflenen amaca ulaşmayı engellemiştir. Ancak 1950'lerden sonra çalışmalar hızlanabilmiştir.

1938'den 1977 yılı sonuna kadar tüm Türkiye'de 514.000 hektar dolayında saha ağaçlandırılmış ve yaklaşık 2 milyar lira harcanmıştır. Ağaçlandırma çalışmalarının 1980 yılındaki hızıyla devam edeceğini varsayar ve varolan ormanlarımız üzerine hiçbir tahribin olmayacağını kabul edersek, ağaçlandırılması gereken alanların orman örtüsüne kavuşturulması için yaklaşık 600 yıla gereksinim vardır. Bu da ağaçlandırma çalışmalarında nedensiz geri olduğumuzu açıkça ortaya koymaktadır. Ağaçlandırma çalışmalarının gelişimi fidanlık kuruluşlarından da izlenebilmektedir. 1930'dan 1972 yılı sonuna kadar sadece 128 adet fidanlık kurulmuş iken, bundan sonra her yıl 100'ün üzerinde fidanlık kuruluşu gerçekleştirilmiştir.

Orman Ürünleri Sanayii: Ülkemizdeki orman ürünleri sanayiinin gelişimi izlendiğinde, bu sanayiinin gelişiminin Batı ülkeleriyle aynı tarihlerde başladığı görülmektedir. 14. ve 15. yüzyıllara ait vilâyet kanunnamelerinin vergi kayıtlarından, dağlardaki su hızarlarının "değirmen" olarak vergilendirildiği anlaşılmaktadır.

Başlangıçta bıçkı sanayii şeklinde gelişme gösteren bu sanayi kolunda katraklı ilk kereste fabrikası 1892 yılında İstanbul'da kurulmuştur. 20. yüzyılın başlarında Tersane idaresi Haliç'te, Tophane idaresi de Zeytinburnu'nda kendi ihtiyaçlarını karşılamak üzere katraklı ve lokomotif kereste fabrikaları kurmuşlardır.

Bıçkı sanayii görünümünde devam eden bu gelişme, Kurtuluş Savaşı sonrası dönemde Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun çıkarılması ve ormanların sözleşmeli olarak işletilebilmesi gibi nedenlerle hızlanmış ve 1938'e kadar kurulan kereste fabrikalarının sayısı 32'ye çıkmıştır. Yine bu dönemde yabancı sermaye orman işletmeciliği alanına girmeyi başarmış ve o zaman için en büyük kuruluşu gerçekleştirmiştir.

1940 yılında Orman Genel Müdürlüğü Dursunbey'de bir kereste fabrikası açmış ve 3116 sayılı Orman Yasası'nın 5. maddesi gereğince o döneme kadar or-

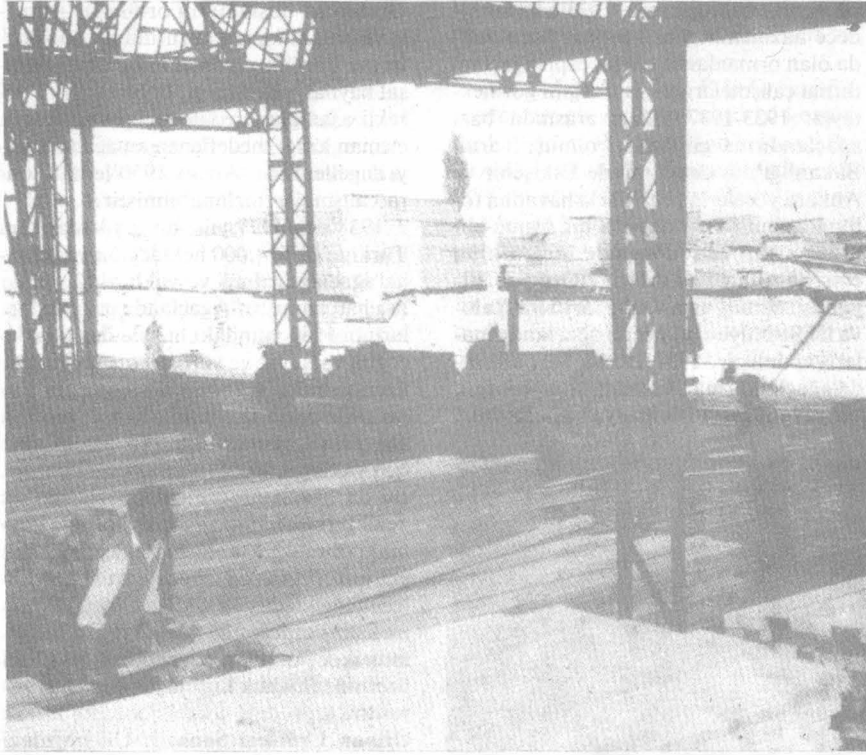

Tablo: 2

Türkiye Orman Varlığı

(1963-1972 döneminde yapılan Amenajman Planı verilerine göre)

Orman Formları	Kapladığı Alan (ha)	Orman Alanına Oranı %	Türkiye'nin Tüm Alanına Oranı %
1. Korum Ormanları			
a. İyi Korumlar	6.165.203	30.57	7.91
b. Bozuk Korumlar	4.770.962	23.65	6.12
Korum Ormanları Toplamı	10.936.165	54.22	14.03
2. Baltalık Ormanları			
a. İyi Baltalıklar	2.068.188	10.25	2.65
b. Bozuk Baltalıklar	7.165.843	35.53	9.19
Baltalık Ormanları Toplamı	9.234.031	45.78	11.84
GENEL TOPLAM	20.170.196	100.00	25.87

ORMAN ÜRÜNLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ: Ülkemizde orman ürünleri sanayii Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun çıkması ile hızlandı. Planlı döneme girildikten sonra ise, gerek kamu kesimi gerek özel kesim, hızla yeni tesisler kurmaya yöneldi. Ayancık Kereste Fabrikası'nda kereste tasnif hangarı.

manlarda sözleşmeli olarak işletmecilik yapan özel ve tüzel kişilere ait kuruluşlar devlet adına satın alınmaya başlamıştır.

Planlı döneme girildikten sonra, 1970 yılında Orman Ürünleri Sanayii Genel Müdürlüğü kurulmuş ve gerek bu genel müdürlük aracılığıyla, gerek özel sektör tarafından hızla yeni tesislerin kurulmasına başlanmıştır. 1970'lerin başında ülkemizdeki bıçkı sanayiinin kurulu kapasitesi 4.677.000 metreküpe, kontrplak sanayiinin kapasitesi 254.000 metreküpe, ambalaj sanayiinin kapasitesi 576.000 metreküpe, lif levha sanayiinininki 117.000 metreküpe ve yonga levha sanayiinininki 269.000 metreküpe çıkarılmıştır

Orman-Köy İlişkileri

Ormanlık tarihimize baktığımızda, ormanlık etkinlikleriyle orman içi köyleriyle bunların bitişiğinde bulunan köylerin ilişkilerinin sürekli canlı kaldığını görürüz. Orman Bakanlığı'nın 1970 yılı

nüfus sayımı geçici sonuçlarına göre düzenlediği bir tabloda konuyla ilgili sayısal veriler yer almaktadır. Bu kaynakta, halen yürürlükte bulunan 6831 sayılı Orman Yasası'nın ilgili maddelerine göre ormanlarımızdan yararlanan yasal hak sahibi köylerin sayısı 22.575'tir. Bu köylerde 12.000.000'ün üzerinde insanın yaşadığı belirlenmiştir. Geçimini ormancılığa ve hayvancılığa bağlamış olan bu köylerin ormanlara zarar vermeden kalkındırılması amaçlanmış ve 1973 yılında Orman-Köy İlişkileri Genel Müdürlüğü kurulmuştur. 1974 yılından başlayarak orman içi ve yakını alanlarda orman ve hayvan ürünlerini işleme, meyvecilik, tavukçuluk, besi ve süt hayvancılığı, arıcılık, el sanatları ve benzeri dallarda oluşturulan kooperatif ve özel girişimler faizli ve faizsiz kredi verilerek desteklenmiştir. 1975'ten 1978 sonuna kadar ormanla ilgili köylerde 1240 tane orman köylerini kalkındırma kooperatifi kurulmuş ve bu kooperatiflere 1978'de 150.000.000 lira dolayında kredi desteği verilmiştir. Ay-

nı yıl verilen ferdî kredi toplamı ise 630.000.000 liranın üzerindedir.

1956'da 6831 sayılı Orman Yasası yürürlüğe girince, ülkemizde biyolojik, jeolojik ve morfolojik özellikler gösteren doğa alanlarında bilimsel araştırmalara olanak vermek, halkın dinlenme ve eğlenme ihtiyaçlarını karşılamak, av kaynaklarını çok yönlü, düzenli ve sürekli yararlanmaya açmak amacıyla ulusal parkçılık ve avcılık çalışmalarına başlanmıştır. 1958'den 1972'ye kadar 12 orman içi ulusal park kuruluş çalışmaları tamamlanmış, 9 ulusal parkın uzun devreli çalışma planları bitirilmiştir. Aynı dönemde 179 orman içi dinlenme yeri ayrılmış, düzenlenerek hizmete açılmıştır. Bu çalışmalar av koruma ve üretme sahalarının düzenlenmesiyle daha da genişletilmiştir ●

KAYNAKÇA

- Prof. Dr. Yılmaz Bozkurt, *Atatürk Türkiye'si'nde Orman Ürünleri Endüstrisi ve Gelişimi*, İÜ Yayın No: 2883, İstanbul, 1981.
- Yücel Çağlar, *Türkiye'de Ormanlık Politikası (Dün)*, Ankara, 1979.
- Prof. Mazhar Diker, *Türkiye'de Ormanlık (Dün, Bugün, Yarın)*, Ankara, 1947.
- Prof. Dr. İsmail Eraslan, *Atatürk Türkiye'si'nde Orman Amenajmanının Gösterdiği Gelişim*, İÜ Yayın No: 2883, İstanbul, 1981.
- Dr. Alp Gökşin-Dr. Cemil Aksoy, *Atatürk Türkiye'si'nde Orman Genel Müdürlüğü'nün Örgüt ve Uygulama Yönünden Kaydetildiği Gelişmeler*, İÜ Yayın No: 2883, İstanbul, 1981.
- İstanbul Ticaret Odası, *Orman Ürünlerinin Üretim, Tüketim, Pazarlama Sorunları ve Çözüm Yolları Paneli*, İstanbul, 1981.
- Dr. Ing. Ali Kemal, *Türkiye'de Ormanlığın Temelleri, Şartları ve Kuruluşu*, Ankara, 1936.
- Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler 1908-1978*, Ankara, 1978.
- Gündüz Ökçün, *1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye*, Ankara, 1971.
- Prof. Metin Özdönmez-Prof. Türhan İstanbullu-Dr. Aytuğ Akesen-Asis. Abdi Ekizoğlu, *Atatürk Türkiye'si'nde Ormanlık Politikasının Kaydedildiği Gelişim*, İÜ Yayın No: 2883, İstanbul, 1981.
- M. Tefvik Pehlivanoglu, *Ormanlığımız ve Bölge Planlama*, İÜ Orman Fakültesi Dergisi, Seri B, Cilt 29, Sayı 1, İstanbul, 1979.
- Dr. Ing. habil. Ali Kemal Yiğitoğlu, *Türkiye İktisadiyatında Ormanlığın Yeri ve Ehemmiyeti*, Ankara, 1941.
- TC Orman Bakanlığı, *Cumhuriyetimizin 50. Yılında Ormanlığımız*, Ankara, 1973.
- TC Orman Bakanlığı, *1978 Çalışmaları*, Ankara, 1978.
- TC Orman Bakanlığı, *Orman içi Dinlenme Yerlerimiz*, Ankara, 1979.
- TC Orman Bakanlığı, *Milli Parklarımız*, Ankara, 1979.
- TC Orman Bakanlığı, *1980 Orman Envanteri*, Ankara, 1980.
- TC Orman Bakanlığı, *1980 yılı Çalışmaları*, Ankara, 1980.

Orman Yangınları

Esat Korkmaz

Ormancılık çalışmaları, ormanların sürekliliğini sağlamak ve bunlardan topluma çeşitli yararlar üretmek için yapılan, devamlı ve planlı çalışmaların topluca ifadesidir.

Canlı bir varlık olan orman, kesim çağına (yararlanma çağına) ulaşmaya kadar canlı (biyotik) ve cansız (abiyotik) orijinli çeşitli etkenlerin getirdiği tehlikelerle karşı karşıya bulunur. Ormanların korunması, zararlı etkenlerin neden olduğu tehlikelere karşı kesin önlemlerin alınmasıyla olanaklıdır.

Ülkemiz ormanları için en zararlı canlı faktör, dün olduğu gibi bugün de, insan'dır. Bu ana faktörün etkisi, tüm bölge ormanlarında ilk sırayı almaktadır. Yurdumuz topoğrafyasının engebeli ve sarp olması, insan zararlarının boyutlarını daha da genişletmektedir. Ekonomik ve sosyal yapı yanında, topraktan ve orman kaynaklarından yararlanma politikasının bir sonucu olarak, insan, ormanlara kasten ya da bilmeyerek büyük zararlar vermektedir.

İnsan zararlarının başında orman yangınları gelmekte olup, bunu yine insan eliyle yapılan otlatma, açma ve kaçakçılık zararları izlemektedir.

Koruma Politikası

Başta orman yangınları olmak üzere, usulsüz kesim, tarla açma ve yerleşmeler ile böcek ve hastalık zararlarına karşı mücadele konuları, 1937 yılında yasal güvenceye kavuşturulmuştur. Aynı tarihte çıkarılan Orman Umum Müdürlüğü Teşkilat Kanunu'nun 2. maddesi uyarınca Koruma Şubesi kurulmuş, ancak, polisiye önlemlerle yetinmesi nedeniyle, bu şube istenilen başarıyı sağlayamamıştır.

1961 Anayasası'nın orman kaynaklarının korunmasına ilişkin kesin güvenceler getirmesiyle, Orman Genel Müdürlüğü bünyesinde Koruma Dairesi oluşturulmuş; iki ayrı birim halinde örgütlenen Koruma ve Haşerc Mücadele Şube Müdürlükleri buraya bağlanmıştır.

Orman yangınlarıyla mücadele ve yangın zararlarının ortadan kaldırılmasıyla Koruma Şubesi görevlendirilmiş; uzun devreli yangın söndürme planları hazırlanarak, gereksinim duyulan yangın söndürme araçlarının yapımı, satın alınması ve dağıtımı, yangın söndürme ekiplerinin oluşturulması ve rasat kayıtlarının tutulması, gözlem istasyonlarının ve telsiz şebekesinin kurulması, işletilmesi, bakımı ve onarımı işlerinin yapımına başlanmıştır.

Halkın orman ürünlerine olan gereksiniminin her geçen gün biraz daha artması, koruma hizmetlerinin aksatılmadan yürütülmesini zorunlu kılmaktadır. Ancak, 1937'den günümüze, orman-halk ilişkilerinin olumlu yönde düzenlenmesi ve buna bağlı olarak orman yangınlarının önlenmesi, yalnızca polisiye ön-

lemlerle başarılmaya çalışılmıştır. 1960'lı yıllarla birlikte, poliseye önlemlere ek olarak, orman ürünlerinden yararlanma ve orman köylerini yicinde kalkındırmaya yönelik çalışmalar yapılmışsa da, yeterli düzeye çıkartılamamıştır. Uygulanan ormancılık ekonomi politikası sonucu, ormanlardan üretilen her türden yararın çok büyük bir bölümü, tüccarlara ve araçlara gitmiştir. Bu durum, ülke nüfusunun yaklaşık üçte birinin yaşadığı ormanı, orman kenarı ve ormana 10 km. uzaklıktaki alanlarda, halkı memnuniyetsizlik içine itmiştir. Halk, uygulanan ormancılık politikasına ve bu politikanın uygulayıcısı durumunda olan Orman Bakanlığı ve bağlı örgütlerine kızgınlığını, yanlış ve ilkel bir yöntemle, ormanları kasten yakarak çıkartmaya yönelmiştir.

Nitekim, 1923'ten bu yana, genel olarak, poliseye tedbirlerle önlenmeye çalışılan koruma işlerinde, hedeflenen noktaların çok gerisinde kalmıştır. 1923-1937 arasında, orman yangınları ve diğer koruma çalışmaları yaklaşık 2.000 muhafaza (koruma) memuruyla yürütülmek istenmiş, başarı alınamaması üzerine, görev Koruma Komutanlığı'na devredilmiştir. 1945 yılına kadar koruma çalışmaları askeri birliklerce yürütülmüştür.

1950'lerle birlikte, orman-halk ilişkilerinde, halk ile mevcut politikayı uygulayan ormancılık örgütleri arasında, eskiye göre daha keskin bir zıtlık doğmuştur. Kapitalize ilişkilerin ormanı, orman kenarı ve ormana 10 km. uzaklıktaki alanlara girmesiyle, emekle kültür ormanı kurma (ağaçlandırma), yol, köprü, erozyon kontrolü gibi işlerin yapımı hızlandırılmıştır. İlişkinin mantığına uygun olarak, bir yanda doğanın kendi kendine yetiştiği ormanların emek ürünü gibi görünmesi netleşirken, diğer yanda ormanlardan üretilen yararların, hızla işgücünden uzaklaşarak dolaşıma girmesi ve paylaşılması belirginleşmiştir. Bu ilişki netliği, ekonomik ve sosyal yönlerden kalkındırmayı amaçlayan çalışmaların askıya alınmasıyla, orman köylüsünün karamsarlığa itmiştir. Ormanın değerini tam olarak anlamaktan uzak ve dağınık halde yaşayan orman köylüsü, ulaşım ve yasal denetim olanaksızlığını lehine kullanarak kasten ormanı yakmaya yönelmiştir.

Mülkiyet İlişkileri ve Yangınlar

Genelde, Akdeniz ikliminin etkisinde kalan ülkemizde, ormanlarımızın çok büyük bir bölümü yangınlara karşı hassastır. Kurak ve sıcak geçen yaz döneminde zemin üzerindeki örtü iyice kurumakta; kasten ya da dikkatsizlik sonucu çıkan yangınlarla, geniş sahalar kül olmaktadır. Yangınlar sonucu, yangın olan bölgede bitki örtüsü, su ve toprak arasında den-

ge bozulmakta, erozyon, sel, taşkın ve toprak kaymalarıyla, büyük zararlar doğmaktadır.

1937'ye kadar yangınların kayıtları tutulmadığından, 1923-1936 döneminde ne kadar yangın çıktığı ve ne gibi zararlar yaptığı ko-

Orman Yangınları

Yıl	Sayı	Yanan Alan (Hek.)
1937	544	13.564
1938	398	14.416
1939	510	12.304
	1.452	40.284
1940	419	18.732
1941	850	33.415
1942	740	73.210
1943	779	46.723
1944	536	39.315
1945	1.169	165.304
1946	1.023	125.115
1947	868	59.999
1948	630	32.463
1949	738	36.502
	7.752	630.778
1950	987	69.068
1951	828	18.884
1952	1.282	62.271
1953	654	17.596
1954	1.126	35.580
1955	878	27.773
1956	1.118	38.983
1957	779	28.634
1958	725	26.862
1959	436	8.070
	8.813	333.721
1960	504	8.559
1961	620	9.127
1962	717	10.059
1963	455	5.178
1964	768	13.348
1965	415	3.945
1966	433	6.664
1967	473	8.441
1968	387	7.540
1969	714	16.354
	5.486	89.215
1970	790	15.019
1971	651	7.532
1972	440	6.913
1973	1.203	17.002
1974	769	14.743
1975	811	17.516
1976	702	5.171
1977	1.615	43.076
1978	1.122	13.233
	8.103	140.175
GENEL TOPLAM	31.606	1.234.173

Kaynak: Orman Genel Müdürlüğü Yıllık İstatistik Albümleri ve Orman Bakanlığı Yıllık Çalışma Raporları.

nusunda, yeterli bilgiye sahip değiliz. Bu nedenle, Ali K. Yiğitoğlu'nun 1925 yılına ait verdiği bilgilerle yetineceğiz. Yazar "*Türkiye'de Ormanlığın Temelleri, Şartları, Kuruluşu*" adlı kitabında 1925 yılında 573 orman yangını çıktığını belirtmektedir. Bu yangınların 180 tanesinin meçhul, büyük olasılıkla kasten çıkarıldığı vurgulanırken, geriye kalan bölümünün ihmal sonucu doğduğu belirtilmektedir.

1937-1939 arasında (3 yıl) toplam 1.452 orman yangını çıkmış, 40.284 hektar alan yanmıştır. Aynı dönemde, yıla 484 orman yangını düşerken; ortalama 13.428 hektar alanda yaklaşık 134.000 m³ yapacak ve yakacak odun yokolmuştur.

1940-1949 döneminde (10 yıl) çıkan yangın sayısı ve yanık alanda büyük bir artış gözlenmektedir. 1937'de çıkartılan 3116 sayılı yasa ile ülke ormanlarının % 94'ü devletleştirilmiştir. Yasa uygulaması asıl etkisini 1940'ların başında göstermeye başlamıştır. Ormanlık alanlarda yaşayan halkın eskiden beri kullandığı bazı yararlanma hakları kaldırılarak, ormana uzaklığı en fazla 5 km. olan köyler ormanlardan yararlanabilir, ilkesi getirilmiştir. Ormansız bölgelerdeki köyler ile belediye yerleşmelerine, ağaçlama yapma zorunluluğu getirilmiştir.

1945'te çıkartılan 4785 sayılı yasa ile gerçek ve tüzel kişiler, vakıflar, köy, belediye, özel idare ve kamu tüzel kişileri mülkiyetinde olan tüm ormanlar devletleştirilmiştir. Yasa çıkar çıkmaz ortalama 500 olan yıllık yangın sayısı, 1945 ve 1946 yıllarında 1.000'nin üzerine yükselmiştir. 1949'a kadar geçen 10 yıl

lık dönemde toplam 7.752 orman yangını çıkmış ve 630.778 hektar alan yanmıştır. Yılda ortalama 775 yangın çıkarken, her yıl 63.078 hektar sahada yaklaşık 630.000 m³ yapacak ve yakacak odun yokolmuştur.

1950-1959 arasında (10 yıl) çıkan yangın sayısında farklı nedenlere bağlı olarak daha hızlı bir artış gözlenirken, yanık sahada, yangın söndürme ekiplerinin, söndürme araç ve yöntemlerinin yaygınlaştırılması nedeniyle, azalma gözlenmektedir. 1950'lerle birlikte tarımda makineleşme yoğunlaşmış, bu gelişmeye koşut olarak, ekili alanlar hızla genişleyerek, orman topraklarının kasten çıkartılan yangınlarla önce çiplaklaştırılması, sonra özel mülkiyete dönüştürülmesi sık başvurulan yöntem haline gelmiştir. Diğer taraftan 1945'te çıkartılan yasanın devletleştirme ile ilgili hükümleri ortadan kaldırılarak, özel mülkiyet özendirilmiştir. Orman yangınlarının sayısı 1954 ve 1956 yıllarında 1.100'ün, 1952 yılında ise 1.200'ün üzerinde seyretmiştir. 1959'a kadar geçen 10 yıl içinde toplam 8.813 orman yangını çıkmış, buna karşılık, geçmiş döneme göre oldukça az, 333.721 hektar saha yanmıştır. Yıla 881 yangın düşerken, her yıl ortalama 33.300 hektar sahada yaklaşık 333.000 m³ yapacak ve yakacak odun yokolmuştur.

1960-1969 döneminde çıkarılan 1961 Anayasası ile orman varlığı güvence altına alınmış, orman köylerinin kalkındırılmasına yönelik, sınırlı da olsa, çalışmalar yapılmıştır. Ancak, 1956 yılında çıkartılan 6831 sayılı Orman Yasası'nın Anayasa ile çelişen maddelerinin değiştirilememesi, yapılan çalışmalarını önemli ölçüde aksatmıştır. Yine de, eskiye göre daha

istikrarlı bir dönem yaşanmıştır. 1969'a kadar geçen 10 yılda toplam 5.486 yangın çıkmış ve 89.215 hektar saha yanmıştır. Yıla 548 yangın düşerken, her yıl ortalama 8.921 hektar alanda yaklaşık 89.200 m³ yapacak ve yakacak odun yokolmuştur. Bu dönemde, yangın sayısının azalmasında, sürülebilir topraklardaki genişlemenin son sınırına yaklaşılmış olmasının da payı vardır.

1970-1978 arası, orman yangınlarının yeniden tırmandığı bir dönem olmuştur. Yangın sayısındaki hızlı yükselme, yangın söndürme araç ve yöntemleri ile örgütlenmedeki gelişmeye karşın, yanık sahayı da artırmıştır. Yangın sayısındaki asıl tırmanış 1973 ile birlikte başlamıştır. Aynı yıl çıkartılan 1744 sayılı yasa ile 15 Eylül 1961 gününden önce (Anayasa'nın kabul edildiği gün) "*bilim ve fen bakımından orman niteliğini tam kaybetmiş yerler*" orman sınırları dışına çıkartılır ilkesi getirilmiştir. Yasanın çıkartılmasıyla tarım alanlarına komşu ormanlarda kasti yangınlar başlamış, 1972'de 440 olan orman yangını sayısı 1973'te 1.203'e fırlamıştır. 1977'de ise 1.615 ile 1937'den 1977'ye yüksek seviyesine çıkmıştır. 1979'a kadar geçen 9 yıl içinde toplam 8.103 orman yangını çıkmış ve 140.175 hektar saha yanmıştır. Yıla 900 yangın düşerken, her yıl ortalama 15.575 hektar sahada yaklaşık 155.000 m³ yapacak ve yakacak odun kül olmuştur.

Kayıplar

Kayıplara geçen orman yangınlarının tümü değerlendirildiğinde, genel olarak, uygulanan ormanlık ekonomi-politikasının seyrine uygun biçimde şekillendiği görülmektedir. Büyük bölümü Akdeniz iklimi etkisinde kalan yurdumuzda, sıcak ve kurak geçen yaz dönemlerinde, orman yangınları artmakta ise de, asıl kırıma, uygulanan ekonomi-politikadan kaynaklanmaktadır.

1937-1978 arasında toplam 31.606 orman yangını çıkmış, 1.234.173 hektar sahada yaklaşık 12.000.000 m³ yapacak ve yakacak odun yanmıştır. 42 yıl ölçü alındığında, yıla ortalama 752 orman yangını düşmektedir. Her yıl ortalama 29.385 hektar alanda yaklaşık 294.000 m³ odun yokolmaktadır. Bunun günümüz değerleriyle parasal ifadesi, yarım milyar liraya ulaşmaktadır.

1973'ten 1978'e kadar çıkan orman yangınlarının % 0,6'sı yıldırımlardan, % 5,6'sı ihmalden (lokomotif-kamp-çoban ateşi-izmarit ve kibrit vb.), % 3,3'ü tarla açmadan, % 39,8'i kasıtlı orman ateşlemeden, % 51,2'si ise belirsiz nedenlerden çıkmıştır. Nedeni belirlenemeyen orman yangınlarının büyük bir kesiminin kasıtlı olarak çıkartıldığı bir gerçektir.

Yine aynı dönemde çıkan yangınların % 20,7'si Muğla, % 13,8'i Antalya ve % 12,7'si İzmir Orman Bölge Başmüdürlükleri çalışma alanında çıkmıştır. Bunları sırasıyla Denizli, Çanakkale, Adana ve Mersin Başmüdürlükleri izlemektedir.

BÜYÜK TEHDİT: Birçok hölgesini Akdeniz ikliminin etkilediği ülkemizde, ormanların büyük bir bölümü yangınlara karşı hassastır. Kurak ve sıcak geçen yaz döneminde, zemin üzerindeki örtü iyice kurumakta; kasten çıkartılan ya da dikkatsizlik sonucu çıkan yangınlarla geniş sahalar kül olmaktadır. Bunun sonucunda yangın bölgesinde bitki örtüsü, su ve toprak arasında denge bozulmakta, erozyon, sel, taşkın ve toprak kaymalarıyla büyük zararlar doğmaktadır.

PLANLAMA

Türkiye'de Planlama: Ülkesel, Bölgesel, Kentsel

Prof.Dr. İlhan Tekeli-Selim İlkin

Beş Yıllık Kalkınma Planları

Bilge Okay

Çerçeve Yazılar

- **İkinci Cumhuriyet Anayasası ve Planlama**
Org. Cemal Gürsel
- **Planlama Üzerine**
İsmet İnönü
- **Demokrasi ve Planlama**
Dr. Mehmet Kabasakal
- **Devlet Planlama Teşkilatı**
Dr. Mehmet Kabasakal

Türkiye’de Planlama: Ülkesel, Bölgesel, Kentsel

İlhan Tekeli-Selim İlkin

Planlama sözcüğünün kapsamı çok geniştir. Eğer planlama, bilginin eylemi yönlendirmekte kullanılması olarak tanımlanırsa, insan bilgisinin ve düşüncesinin belli bir aşamaya ulaşmasından sonraki her eylemi kapsayabilecek bir içerik kazanır. Öte yandan planlama, bir toplumda, üretimin toplumsallaşması ve üretim araçlarının toplumun denetimine geçmesinden sonra, piyasa mekanizmasının yerini alan toplumun esas yönlendirici kurumu olarak ele alınırsa, Türkiye’deki tüm planlama çalışmalarını dışlayan çok özel bir tanımlama yapılmış olur. Bu nedenle bu yazıda Türkiye’de planlamanın gelişiminden söz ederken, planlama sözcüğünün hangi kapsamda kullanıldığını belirlemekte yarar olacaktır.

Bu yazıda *plan* sözüyle kastedilen, hangi ölçekte olursa olsun, kamunun, toplumun gelişimini piyasa mekanizması ve bürokratik kanallar içinde rutin düzeyde verilen kısa erimli kararlara bırakmayarak, toplumun gelişimini önceden koyduğu uzun erimli amaçlarına göre yönlendirmek için yaptığı tasarım ya da programlama çalışmalarıdır.

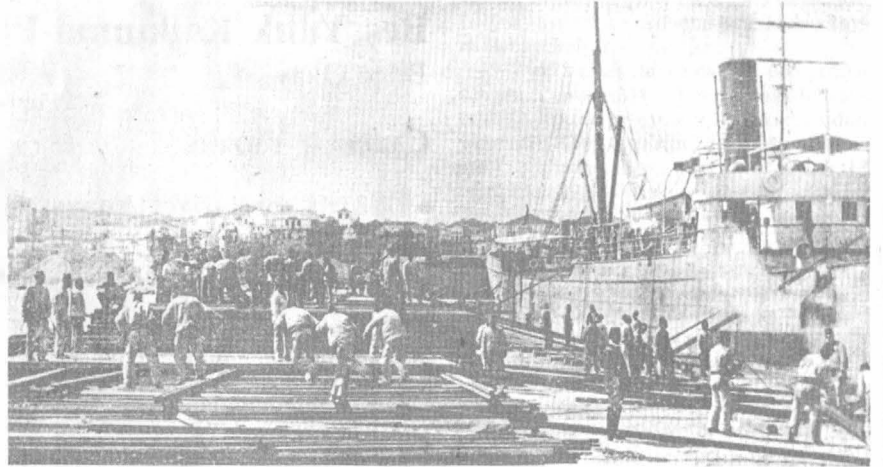
Türkiye’de planlamanın gelişimi sırasıyla ülkesel, bölgesel ve kentsel ölçekte olmak üzere incelenecektir.

Ülkesel Planlama

Türkiye’de hazırlanan ülkesel planlar, yapıları bakımından üç gruba ayrılabilir.

Birinci grupta 1881-1924 yılları arasında hazırlanan genel bayındırlık programları yer almaktadır. Bu planlarda ülkenin tümünde yapılması öngörülen, demiryolu, karayolu ağları ve limanlar ile bataklık kurutma, sulama gibi su mühendisliği projeleri yer almaktadır. Bu planlarda her projenin umulan maliyeti, nasıl finanse edilmesinin düşünüldüğü belirtilmektedir. Genellikle bu projelerin yabancı şirketlere verilen imtiyazlarla gerçekleştirilmesi önerilmiştir. Bu planlar sadece bayındırlık projeleri hakkında kararlar getirmekle birlikte, esas olarak ülkenin kalkınmasını amaçlamaktadırlar. Planların hazırlandığı dönemlerde devletin rolünün sadece altyapıları geliştirmek olduğu, ekonomik faaliyetlerin özel kesimce geliştirileceği varsayıldığından, bu planlar ilgili alanlarını sadece bayındırlık projeleri ile sınırlamışlardır. Bu alt yapı projelerinin uygulanmasının ekonomik yaşamı canlandıracağı varsayılmaktadır.

Ön Planlama Deneyleri: Bu tür planlardan ilki, 1880 yılında Nafia Nâzırı Hasan Fehmi Paşa tarafından *Umûr-ı Nafiaya Dair Bâb-ı Âli’ye Takdim Olunan Lâyiha*’dır. Bu lâyiha içinde yer alan ana demiyolu güzergâhı, Bağdat Demiryolu olarak uygulanmıştır. İkincisi, Ticaret ve Nafia Nâzırı Gabriel Naradukyan zamanında, 1908 yılında sadrazama yazılan tezkeredir; II. Meşrutiyet döneminin yatırımlarını yönlendirmekte etkili olmuş-

LİBERAL İLK PLANLAR: Osmanlı İmparatorluğu’nda ilk plan, 1880’de Nafia Nazırı (Bayındırlık Bakanı) -Jön Türklerin ve I. Meşrutiyet’in önde gelenlerinden- Hasan Fehmi Paşa tarafından hazırlanıp yürürlüğe sokulmuştu. Sonraki plan gibi bu da devletin altyapı yatırımlarını gerçekleştirmesini, gerisini ise özel kesimin üstlenmesini öngörüyordu. Bağdat Demiryolu ilk planın, rayları yurt dışından getirilip Cidde Limanı’na boşaltılan Hicaz Demiryolu da II. Meşrutiyet döneminde hazırlanan ikinci planın önemli sonuçlarındandır.

tur. Üçüncüsü ise 1923 yılında Cumhuriyetin ilanından önce hazırlanan ve çok kısa bir süre uygulamada kalan "Umur-ı Nafia Programı"dır.

1929 Dünya Buhranı'nın etkisiyle Türkiye'de yeni iktisadi politika arayışlarına girilmesiyle birlikte, ülkesel ölçekte hazırlanan planların ikinci türleri ortaya çıkmaya başladı. Bu planların yapıları birinci gruptakilerden çok farklıdır. Bu planlar içinde altyapı projeleri yer almakta, daha çok sanayi yatırım projeleri yer almaktadır. Dünya Buhranı'yla birlikte Türkiye büyük bir dış ticaret açığı ile karşılaşmıştır. Bu planlarda bir yandan ihracatı artırmak için öneriler yer alırken, özellikle ithal ikamesi yaparak ithalat miktarını azaltacak yatırım projelerine yer verilmiştir. 1931 yılında toplanan CHF Üçüncü Büyük Kurultayı'nda "devletçilik" ilkesi kabul edildikten sonra, bu planlarda yer alan projeler devlet girişimciliğiyle uygulanacak projeler olmuştur. Hazırlanan planlar ulusal planlar olmasına rağmen, ekonominin tümü kapsamamakta, çoğunlukla sadece sanayi kesimine yönelmektedir. Bunlar, bir sanayi projeleri topluluğu şeklindedir. Bu nedenle belki de bu planları "sanayi programları" olarak adlandırmak daha doğru olur. 1929 ile 1947 yılları arasında yapılan planlama çalışmalarında bu tür bir yaklaşım egemen olmuştur.

Bu türdeki planların ilkinin hazırlan-

masına 1929 yılı Haziran'ında İktisat Vekili Şakir (Kesebir)'in başkanlığında bir komitece başlanmış, hazırlanan plan 1930 Mart'ında *İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor* adıyla yayımlanmışsa da, ekonomik buhranın gelişmesiyle sözkonusu plan hemen aşılmış, uygulamaya geçememiştir. Bu planın pratikte aşılmaya üzerine sorumluluğunu bizzat Başvekilin yüklediği bir "İktisat Programı" hazırlanmaya başlanmıştır. Daha çok bir kalkınma stratejisi niteliğindeki bu program da, 1930 Nisan'ında tamamlanmış olmasına karşın, dış borçlar, doğu ayaklanması ve Serbest Fırka'nın yarattığı canlı muhalefet havası içinde siyasal olarak aşılabacak, uygulamaya konulamayacaktır. **Birinci Sanayi Planı:** Bu ön planlama deneylerinden sonra, ekonomik buhranın etkilerinin Türkiye'de yoğun biçimde hissedilmeye başladığı 1932 Mayıs'ında Başvekil İsmet (İnönü), Rusya ve İtalya'yı ziyaret edecektir. Bu ziyaretlerin amacı, bir sanayileşme hamlesi başlatmak için dış kaynak bulmaktır. Sovyetler Birliği'nden 8 milyon altın dolarlık, İtalya'dan 300 milyon liralik kredi alınması üzerinde anlaşılacaktır. Daha sonra İtalya'dan alınan kredi gerçekleşmeyecektir. Sovyetler'den kredi alınırken planlama uzmanları da istenmiştir. Temmuz ayında Türkiye'ye gelen Prof. Orlof başkanlığında bir uzman heyeti, Türk uzmanların da katılımıyla, dokuma, kimya ve

kendir sanayii üstünde raporlar hazırlayacaklardır. Mustafa Şeref (Özkan)'ın İktisat Vekilliği sırasında sürdürülen bu çalışmalar üç yıllık bir sanayi programı hazırlamak için yapılmaktadır. Hazırlanan bu programın İktisat Vekâleti'nin denetiminde kurulan Devlet Sanayi Ofisi'nce uygulanması düşünülmektedir. Bu plan hazırlanmadan önce, Eylül ayı içinde, Mustafa Şeref Bey uyguladığı "devletçi" politikaya doğan tepkiler sonucu istifa etmek zorunda kalacak, yerine özel kesime daha çok güven veren Celal Bayar İktisat Vekili olacaktır. Daha sonra *Birinci Sanayi Planı* olarak tanınacak "Raporlar", 1933 yılı Ocak'ta Celal Bayar'ın İktisat Vekilliği sırasında tamamlanacaktır. Bu plan başlıca iki kısımda meydana gelmiştir. Birinci kısımda dokuma, maden, selüloz, seramik, kimya sanayii dallarında kurulması önerilen 20 fabrika hakkında raporlar, ikinci kısımda İktisat Vekâleti'nin yeniden kurulması için yapılan öneriler yer almıştır. Celal Bey (Bayar), hazırlanan raporlar üzerinde iki yönde değişiklik yapmış, planın uygulanmasını Devlet Sanayi Ofisi'nin yerine kurdurduğu Sümerbank'a bırakmış ve Sovyet uzmanlarının çalışmalarına bir denge oluşturacak şekilde araştırmalar yapmak üzere ABD'den Walker D. Hines ve arkadaşlarını Türkiye'ye çağırmıştır.

Çok sınırlı alanda öneriler getiren plan Sümerbank'ın elinde uygulanma olanağı bulunca, bir yandan "dört yılda beş yıllık plan" sloganıyla uygulama hızlandırılmaya çalışılmış, öte yandan planlama faaliyeti başka sektörleri de kapsayacak şekilde yaygınlaştırılmıştır. Dış ticaret açığını kapamakta başvurulabilecek yollardan biri de maden çıkarımını ve ihracatını geliştirmektir. Birinci Sanayi Planı uygulanırken bu yolda da adımlar atılmaya başlanmış; 1935 yılı Haziran'ında, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü, Elektrik İşleri Etüd İdaresi ve Etibank kurulmuştur. Etibank, Sümerbank'a benzer bir şekilde maden çıkarımı ve elektrik üretimi konularında hazırlanacak projelerin finansman ve uygulama örgütü olacaktır. Kurulan MTA ve EEİİ de iki araştırma örgütü olarak proje geliştireceklerdir. Böylece maden ve enerji kesiminde araştırma örgütleri, plan ve Etibank birbirini tamamlayan bir kompleks oluşturacaktır. Birinci Sanayi Planı'nın kapsamadığı sektörlerde yeni bir program hazırlanması gereksiniminin ortaya çıkma-

UYGULANAMAYAN İLK CUMHURİYET PLANININ MİMARİ: Devletin ekonomiye karışmadığı Cumhuriyetin ilk altı yılı sonunda, Büyük Bunalım'dan birkaç ay önce, İktisat Vekili Şakir Kesebir (ortada) tarafından hazırlanmaya başlanan ve 1930 Mart'ında tamamlanan ilk plan değişen koşullar karşısında geçersizleşmişti. Şakir Kesebir, I. Sanayi Planı'nın son yıllarında ise Ziraat Vekilliği yapmıştı.

sı daha 1936 Ocağı'nda İkinci Sanayi Planı'nın hazırlıklarına girişilmesine neden olmuştur.

İkinci Sanayi Planı: 1936 Ocağı'nda İktisat Vekâleti kendine bağlı araştırma kurumları ve yatırımcı bakanlıklar, Genelkurmay ve Millî Müdafaa Vekâleti temsilcilerinin katıldığı bir Sanayi Kongresi toplayarak, İkinci Sanayi Planı'nın temel çerçevesini saptamıştır. Bu planın stratejik seçmeleri büyük ölçüde Birinci Sanayi Planı'nın devamıdır. Yalnız bu planda, dış ticaret açığının kapanması için ihracatın artırılması istenilmemektedir. Bu açık kapanmıştır. Bu planda, hızlandırılan sanayileşmenin gerektirdiği ithalat artışını karşılamak için ihracat istenmektedir. Bu nedenle bu planda ithal ikamesinden çok ihracatı artırmaya ağırlık verilmiştir.

İkinci Plan, Birinci Plana göre daha büyük bir programdır. 100 yeni tesisin yapılmasını öngörmektedir. Birinci Planda 45 milyon liralık yatırımla 15.500 kişilik bir istihdam yaratılması öngörülürken İkinci Plan'da 112 milyon liralık yatırımla 35.000 kişilik bir istihdam yaratılması öngörülmüştür. İkinci Plan'da, Birinci Plan'da çok az yer almış olan madencilik, enerji santralleri, toprak sanayii, gıda sanayii, makine sanayii ve kimya sanayiine yer verilmiştir. Sanayi kuruluşlarının yer seçiminde de iki plan arasında farklılıklar vardır. Birinci Plan'da fabrikalar demiryolu güzergâhı üzerindeki küçük Anadolu kentlerine dağıtılırken İkinci Plan'da kömüre dayalı enerji santralleri etrafında bir sanayi kompleksi oluşturacak biçimde sanayilerin toplandığı görülmektedir. İkinci Plan'ın Birinci Plan'dan bir başka farklılığı, gemiciliğin geliştirilmesine önem vermesidir.

Bu plan 1936 yılında tamamlanması-na karşın finansman sağlanamadığından hemen uygulamaya konulamamış, önce 1937 yılında planın madencilik kısmı bir bakanlar kurulu kararıyla *Üç Yıllık Maden Programı* adıyla uygulamaya konulmuş, 1938 yılında İngiliz ve Alman dış yardımının sağlanması üzerine 1938 Eylülü'nde İkinci Plan'da önemli ölçüde değişiklikler yapılarak *Üçüncü Sanayi Planı* hazırlanmıştır. Bu plan Sümerbank, Etibank, Denizbank, Toprak Ofisi, Emlak ve Eytam Bankası eliyle 168 milyon liralık yatırımı öngörüyordu. Ama İkinci Dünya Savaşı'nın ufukta belirdiği bir dönemde bu planın uygulanmasına gidilme-yip, 1939 Nisanı'nda, savaş çıkarsa bu

İkinci Cumhuriyet Anayasası ve Planlama

Cemal Gürsel

Milletlerin yaratıcı güçlerini artırmak ve git-tikçe daha ileri bir hayat seviyesine ulaşmak için yarıştıkları bir devirde yaşıyoruz. Az gelişmiş memleketler bu yarışmaya büyük hamleler yaparak katılmak zorundadırlar. Bunların önünde süratle aşılması gereken uzun bir mesafe vardır. Çünkü bütün dünya insanlarına şuurlu bir şekilde istedikleri asgari yaşama imkânlarını sağlamak artık sadece bir temenni olmaktan çıkmış, toplumsal düzenlerin istikrarlı bir şekilde devamının zarurî şartı haline gelmiştir. Önce bunu sağlamak lâzımdır ve milletler kuvvetlerini bu konuda başarı göstermek için seferber etmektedirler. Bundan başka milletlerarası hayata gerçek anlamda bağlımsız bir topluluk olarak katılmak ve bu hayatın sağladığı imkânlardan faydalanabilmek için erişilmesi gereken bir iktisadi, sosyal ve siyasi teşkilatlanma ve teknik yaratma seviyesi vardır ve milletlerin bekası bu hususta gösterdikleri kabiliyet derecesine bağlı görünmektedir.

Bu gayelerin gerçekleşmesi için kullanılabilcek kaynaklar sınırlıdır. Bunların *rasyonel kullanılış yollarını aramak* gerekmektedir. Toplumsal kuvvetler hedeflere ulaşmak için kendiliklerinden harekete geçememektedirler. Bunun için *şuurlu bir teşkilatlanma ve önderlik şart* olmaktadır.

Bütün bunlar az gelişmiş dünyayı belli hedeflere ulaşmak üzere benzer meseleleri hal-letmek zorunda olan bir milletler camiası haline getirmektedir.

Son yıllarda insan düşüncesi bu camianın müşterek meseleleri üzerine eğilmekte ve bunlar için temelli çözüm yolları aranmaktadır.

koşullarda ülkenin kendine yeterliliğini artıracak yatırımlara öncelik veren, çok dar kapsamlı bir "İktisat Savunma Planı" hazırlanmasına gidildiyse de savaşın çıkması üzerine bu plan da uygulanamadı.

Savaş Dönemi ve Savaş Sonrası Programları: Savaş içinde Türkiye önemli ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Millî Korunma Kanunu çıkarılmış, bazı mallarda tayınlamaya gidilmiştir. Savaşın getirdiği zorluklarına da etkisiyle, Saraçoğlu Hükümeti 1944 yılında Almanlara karşı Sovyetler Birliği'nin büyük saldırısı başladığında "harp sonrası kalkınma plan ve programının" hazırlanmasına karar vermiştir. Sanayi Tetkik

Bu arayışta başlıca iki yönlü bir gelişme olmaktadır: (1) Arzu edilen sonuçların elde edilmesi için sınırlı kaynakların rasyonel bir şekilde kullanılmasını ile ilgili teknik çalışmalar ve (2) toplumsal kuvvetlerin harekete geçirilmesini sağlayacak siyasi hal çareleri.

Meselenin teknik yönünde bir düşünce birliğine doğru gidilmektedir. Modern iktisat ilmi iktisadi gelişme meselesini sistematik bir şekilde tahlil etme bakımından büyük bir ilerleme göstermektedir. Bu ilerleme bu alandaki düşünceye evrensel bir karakter kazandırmaktadır. Bugün dünyanın her tarafında iktisadi gelişme ile ilgili konular ilim adamları tarafından müşterek bir çerçeve içinde düşünülmekte ve bu alandaki meselelerin çözüm yolları benzer esaslara dayanmaktadır. Az gelişmiş memleketlerin, meselelerini teşhiste ve hal çarelerini aramakta bunlardan faydalanmaları bir zaruretler.

Toplumu harekete geçirecek yolların aranması ile ilgili siyasi formüllerde ise böyle bir düşünce birliğine varılamamıştır. Burada teknik hal çareleri yerine temel beşerî değerlerle ilgili tercihler bahis konusu olmaktadır. İnsanları belli hedeflere yöneltmede başvurulacak inka ve zorlama vasıtaları arasında ve bunların derecesi konusunda yapılacak tercihlerin görüş ayrılıklarına sebep olması da tabiidir.

Bu konudaki görüş ayrılıkları iki kutup etrafında toplanmaktadır. Bunlardan birincisi siyasi teşkilatlanmayı ve önderliği çoğunluk tercihlerine bırakan *demokratik görüştür*. Buna göre toplumsal kuvvetleri demokratik bir mekanizma içinde meselelerini halledecek yönde harekete geçirmek mümkündür. Diğer gö-

Heyeti Reisi Şevket Süreyya'nın (Aydemir) başkanlığında Sümerbank ve Etibank uzmanlarının katkısıyla hazırlanan plan, savaşın bitmesinden iki gün sonra Bakanlar Kurulu'na sunulmuştur. Hazırlanan plan bir uzun erimli, bir kısa erimli iki programı içermektedir. Uzun erimli programda tekstil, kâğıt, inşaat malzemesi, kimya, makine, madeni eşya ve malzeme sanayileri, madencilik ve elektrik santralleri yer almakta; 1345 milyon liralık yatırım öngörülmektedir. Bunlardan hemen uygulanması istenilen Sümerbank'ın 110 milyon liralık, Etibank'ın 165 milyon milyon liralık yatırımı *Beş Yıllık İvedili Sanayi Planı* olarak adlandırılmıştır.

rüş ise meselelerin ancak seçkin bir azınlığın toplum çoğunluğunu zorlamasıyla halledilebileceğine inanmaktadır. Bu otoriter görüştür.

Geçici bir otoriter gelişme devresinden sonra Türkiye'de demokratik yol yönünde çok sarıh bir tercih yapılmıştır. Bu tercihin ne kadar temelli bir inanca dayandığını anlamak için son onbeş yılın iki önemli olayını hatırlatmak yeter. Bu devrede önce kuvvet inhisarını elinde bulunduran bir idare kendi isteğiyle bir demokratik rejim kurmuş ve bunun sonucu olarak iktidarı devretmiştir. İkinci olaya da şimdi şahit oluyoruz. Otoriter bir temayül gösteren bir idare kuvvetle devrilmiş fakat bu kuvvet sadece yeni ve daha sağlam bir demokrasinin temellerini atmaya üzere kullanılmıştır.

İkinci Cumhuriyet demokratik düzenin Türk toplumunun meselelerinin halli için en uygun bir ortam olduğu inancına dayanılarak kurulmaktadır. Fakat sadece bu inancı ifade etmek bu rejimin başarısı için yeterli şartları sağlamaz. Rejimin başarılı olabilmesi için nasıl işleme gerektiği hususunda daha açık fikirlerin belirtilmesi gerekir.

Yukarıda az gelişmiş memleketlerin gayelerinden ve meselelerinden bahsetmiştik. Türkiye de az gelişmiş bir memleketdir. Daha iyi bir hayat seviyesi isteyen halk isteklerini karşılamak için kıt kaynaklarını rasyonel bir şekilde kullanmaya gayret etmek zorundadır. Türkiye'de siyasi rejimlerin kaderi bu konuda gösterecekleri başarı derecesine bağlı olacaktır. İşte bunun için kurulacak demokratik rejimin iktisadi kalkınma yollarını gösteren modern bilim düşüncesinden mutlak surette faydalanması ve bu konudaki karar alma sistemine bu hususu aslı bir unsur olarak yerleştirmesi lâzımdır.

Modern iktisat ilminin kalkınma meselesini halletmek için geliştirdiği başlıca teknik vasıta "plânlama"dır. Bu sebeple modern bilim düşüncesinden faydalanma zarureti bir "plânlama zarureti" olarak ortaya çıkmaktadır. İktisadi ve sosyal meselelerin sistemli bir şekil-

27 MAYIS'LA GELEN: 27 Mayıs 1960 Hareketi'nden sonra Cemal Gürsel önderliğindeki Milli Birlik Komitesi'nce kurulan DPT, halk oyuyla kabul edilen 1961 Anayasası'nda da yer buldu. Bu Anayasayı tanıtmak için yaptığı bir konuşmada Cemal Gürsel şöyle diyordu: "Demokratik düzenin temellerini atan İkinci Cumhuriyet Anayasası bu rejimin başarısını sağlayacak olan zarureti gayet iyi idrak eden bir zihniyet içinde hazırlanmıştır. Anayasanın, kalkınmanın ancak planlarla gerçekleşeceğini ifade eden hükümleri ve DPT'nin bir Anayasa müessesesi haline getirilmesi bunun tezahürleridir."

de tahlili ve alternatiflerin peşin olarak tesbiti ancak bu şekilde mümkün olacaktır.

Demokratik düzenin temellerini atan İkinci Cumhuriyet Anayasası bu rejimin başarısını sağlayacak olan zarureti gayet iyi idrak eden bir zihniyet içinde hazırlanmıştır. Anayasanın kalkınmanın ancak plânlarla gerçekleşeceğini ifade eden hükümleri ve Devlet Plânlama Teşkilâtının bir anayasa müessesesi haline getirilmesi bunun tezahürleridir.

Türkiye gelişme gayretleri bakımından tecrübeli bir memleketdir. Meseleleri üzerinde düşünülmüş, çeşitli yollar denemiş aydınlara sahiptir ve modern ilmin en ileri noktalarında temsilcileri bulunan yeni nesiller yetiştirmektedir.

Türkiye bu bakımdan talihli bir durumdadır; meselelerini ilmin teknik tahlilleri çerçevesinde düşünecek imkânlara sahiptir. Demokratik rejimin bu imkânları değerlendirmesi gereklidir. Devlet Plânlama Teşkilâtı mevcudiyeti bu değerlendirmeyi müesseseleştirmiştir.

İktisadi ve sosyal politikanın tesbitinde plânlama mekanizmasını siyasi karar alma sisteminin vazgeçilmez bir unsuru haline getirmek İkinci Cumhuriyetin, yani demokratik bir düzen içinde kalkınmanın olacağı savunan görüşün, başarı şartlarından en önemlisi olacaktır.

(1961 Anayasası tasarisını kamuoyuna tanıtmaya konuşmalarından)

Sanayi alanında, bu planlara paralel olarak 1946 yılında 15 yıllık 2.310 kilometrelik bir demiryolu programı, 20.000 kilometrelik bir devlet yolları ağını öngören bir karayolu programı, yedi yıllık *Büyük Su İşleri Programı* ve *On Yıllık Birinci Sağlık Programı* hazırlanmıştır.

Hazırlanan bu planlar, Türkiye'nin savaş sonrasında içine girdiği yeni dış ilişkiler gerçeğini gözönüne almamıştı. Savaş öncesinin kendine yeterli ve oldukça dışa kapalı bir ekonomi kurmaya olanak veren koşullarının süreceği varsayımından hareketle hazırlanmıştı. Oysa daha savaş içinde Türkiye, Breton Woods anlaşmasını imzalamış ve bunun getirdiği uluslararası düzenin içine girebilmek için

6-7 Eylül 1946'da büyük bir devalüasyon yapmıştı. Batı ekonomik sistemi içinde yer almak için bu tür fedakârlıklarda bulunan Türkiye, Avrupa'yı yeniden canlandırmak için yapılan Marshall Yardımı'ndan pay almayı umuyordu. Oysa Batı'da Türkiye'nin bu sanayileşme çabaları hoş karşılanmıyordu. Türkiye'nin Marshall Yardımı'ndan yararlanabilmesi içinde tarımını geliştirmesi, Avrupa'nın gıda maddeleri gereksinmesini karşılamasına yardımcı olması isteniyordu. Bu durumda hazırlanan ivedili sanayi planı uygulanabilirliğini kaybetmiş oldu. 1947 yılı Şubat ayında Kemal Süleyman Vaner'e yeni bir plan hazırlama görevi verildi. **1947 Türkiye Kalkınma Planı:** Vaner ta-

rafından 1947 yılında hazırlanan *Türkiye Kalkınma Planı*, Marshall Planı'ndan yardım alınması umulduğundan, daha önceki planların tam tersine, tarımsal gelişmeye önem vermiştir. 1948-1952 yılları arasında tarımsal üretimde artış ve tarımsal teknolojideki gelişmeler için hedefler koymuştur. Bu planın yapısı, daha önceki planların projeler toplamından meydana gelme yapısından farklıdır. Ekonominin tarım, ulaştırma, su işleri, enerji, demir çelik, çimento, madenler ve sanayi sektörlerini kapsamakta ve ayrıca plan kararlarının "millî gelir" gibi ekonominin makro büyüklükleriyle ilişkisi kurulmaya çalışılmaktadır. Bu planın, ayrıntılı kararlarının uygulanmasını

dan çok, genel stratejik yönelimlerinin sonraki yıllarda özellikle DP iktidarı dönemindeki uygulamalara paralellik gösterdiği söylenebilir. Ama bu paralelliği fazla abartmamak gerekir. Bu bakımdan daha belirleyici olan, Truman Doktrini sonrasında Amerikan yardımının koşullarını saptamak için Max Thornburg'a 1949 yılında yaptırılan ekonomik değerlendirme çalışması ve 1951 yılında hazırlanan *Türk Ekonomisi, Kalkınma Programı İçin Tahlil ve Tavsiyeler* adlı "Barker raporu" diye tanınan Dünya Bankası raporu olmuştur.

Plansız Dönem: 1947 Türkiye Kalkınma Planıyla, ülkesel ölçekte hazırlanan planların ikinci dönemi de kapanmış olmaktadır. Demokrat Parti iktidarı liberal ekonomi politikasını planlı olmanın karşısında görmüş, dış yardım kurumlarından gelen telkinlere rağmen plansız bir ekonomi görüşüne sahip çıkmıştır. Bu politika Adnan Menderes'in ağzından, "bizim planımız bütçemizdir" diye ifade edilmiştir.

DPT'nin Kuruluşu ve Planlı Dönem: Türkiye'de ulusal ölçekteki planlamanın üçüncü dönemi 27 Mayıs 1960 hareketinden sonra başlamıştır denilebilir. 1960 öncesi CHP muhalefetinin üzerinde durduğu en önemli konulardan biri, ekonomideki hesapsız kitapsız gidişi. Millî Birlik Komitesi 30 Eylül 1960'ta 91 sayılı yasayla Devlet Planlama Teşkilâtı'nı kurdu.

1961 yılında kabul edilen yeni Anayasanın 41. ve 129. maddeleriyle Devlet Planlama Teşkilâtı bir anayasal kurum niteliğini kazandı. Bu yasal gelişmelerle Türkiye'de ilk kez devlet planlama işlevi Başbakanlığa bağlı bir sürekli örgüte kavuşmuş oldu. Gerçekte bu tür bir gelişmenin, adı konulmasa da, 1958 devaluasyonundan sonra DP döneminde başladığı söylenebilir. Ekonomide eşgüdümü sağlamak için Koordinasyon Bakanlığı kurulurken böyle bir gereksinimin karşılanması da amaçlanmıştı. Ayrıca dış çevrelerin baskısıyla, EİE'de 1960 sonrasındaki planlama çalışmalarında baş danışman olan Jan Tinbergen'in yol göstermesi altında, bir plan hazırlanmaya başlanmıştı.

DPT kurulduktan sonra, 1963-1981 arasında dört tane beş yıllık plan yapılmıştır. Bu planların yapıları birbirine çok önemli benzerlikler göstermektedir. Bu planlarda, daha önceki planlardan farklı olarak, projelerden değil, makro endi-

DIŞ İLİŞKİLERDE DEĞİŞİM VE PLANLAMA ÇABALARI: 2. Dünya Savaşı sonrasında ülke kalkınması için plan hazırlama görevi. Sanayi Tetkik Heyeti Başkanı Şevket Süreyya Aydemir başkanlığında Sümerbank ve Etibank uzmanlarından oluşan bir kurula verilmişti. Savaş Sonrası Kalkınma Planı, savaşın bitiminden iki gün önce hükümete sunulmuş; ama Türkiye'nin dış politikasındaki ve dış ilişkilerindeki değişiklik nedeniyle uygulamaya konamamıştı.

şlerden hareket edilmiştir. Bir anlamda Jan Tinbergen'in üç aşamalı plan yaklaşımı kullanılmıştır. Birinci aşamada, ülkenin nüfus artışı, hedeflenen millî gelir artışı, gerekli yatırım miktarı gibi makro değişkenlerin ilişkilerini kuran makro büyüme modeli kurulmaktadır. Bu model genellikle *Harrod-Domar tipi bir model* olmaktadır. İkinci aşamada makro modelden elde edilen değişkenler ve ülkenin sanayiler arası bir *girdi-çıkıtı modeli*yle sektörel hedefler saptanmakta, üçüncü aşamada *proje değerlendirmesi* yöntemiyle her sektör içinde planlama döneminde yer alacak projeler belirlenmektedir. Bu planlar içinde genellikle üç farklı zaman perspektifine göre karar verilmektedir. Planlarda 15 yıllık üç plan dönemini kapsayan uzun vadeli planlar, bunun beş yıllık dönemini kapsayan ve kamuoyunda esas plan olarak tanınan orta vadeli plan ile yıllık uygulamaları programlarının oluşturduğu kısa vadeli plan-

ların birbirini tamamlayıcı bir bütün oluşturması öngörülmüştür.

Bu planlarda sürekli olarak ekonomik büyüme sorunu ön planda tutulmuş, gelir dağılımı ile kalkınma arasındaki ilişki, insangücü, istihdam, yatırımların bölgesel dağılımı, kentleşme gibi sosyal nitelikli sorunlar -DPT içinde ayrı bir sosyal planlama dairesi bulunmasına rağmen- hep ikincil önemde kalmış, bu konulardaki yatırımlar hep ekonomik kalkınmadan yapılabilecek fedâkarlık olarak görülmüştür. Tüm bu planlarda fiyatlar, planlamanın etkileyebileceği bir değişken olmaktan çok, plana dıştan verilmiş olarak ele alınmıştır: 1961 sonrasında hazırlanan planların yukarıda sayılan yapısal benzerliklerine rağmen, stratejilerinde önemli farklılıklar vardır.

• **Birinci Beş Yıllık Plan:** 1963-1967 dönemi için hazırlanmış olan Birinci Beş Yıllık Plan'da karma ekonomi içinde yüzde 7'lik bir kalkınma hızının gerçekleştirilmesi esas alınmıştır. Bu karma sektör ekonomisi içinde planın hedeflerinin gerçekleştirilmesi bakımından esas önem verdiği sektör, devlet kesimidir. Hem gelişme hızını gerçekleştirmek hem de planın öngördüğü sektörel ve bölgesel dengeleri sağlamakta esas sorumluluğu devlete yüklemektedir. Bu plan dışa bağımlılığı az olan bir ekonominin yaratılması konusunda öneriler getirmiştir. Bu plan, önerilerinin uygulanması için toprak reformu, vergi reformu ve kamu yönetim reformunu öngörmektedir. Her ne kadar dönem sonunda gerçekleşen büyüme hızı planda öngörülen yakın olduysa da, bu planın ekonominin yapısına ilişkin öngörüler ve reform önerileri gerçekleşmemiş, ilk planı hazırlayan daire başkanları planın hazırlanmasından kısa bir süre sonra istifa etmek zorunda kalmışlardır.

• **İkinci Beş Yıllık Plan:** 1967-1972 dönemini kapsayan İkinci Beş Yıllık Plan'da da yüzde 7'lik bir kalkınma hızının karma ekonomi içinde gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. Yalnız bu planda öncelik özel kesime verilmiştir. Birinci plandan tamamen farklı bir şekilde kamu kaynaklarının özel kesime geliştirmek için kullanılması söz konusudur. Bu amaçla "yetki yasası" diye bilinen 933 sayılı yasa çıkarılmıştır. Daha sonra önemli maddeleri Anayasa Mahkemesi'nce iptal edilen bu yasa, DPT'yi büyük ölçüde bir proje teşvik dairesi haline getirmiştir. Yapılan özendirme uygulamalarında seçici olunamamış, herşey özendirilmeye çalış-

ANAYASAL BİR KURUM, DPT: 27 Mayıs 1960 sonrasında Milli Birlik Komitesi’nce kurulan DPT, halkoyuyla kabul edilen 1961 Anayasası’nda da yer aldı. Jan Tinbergen’in önerdiği üç aşamalı plan yaklaşımıyla hazırlanan ilk Beş Yıllık Plan 1963-67 dönemini kapsıyordu. 1963’te İnönü Koalisyon Hükümeti’nin Başbakan Yardımcısı Ekrem Alican, DPT Yüksek Planlama Kurulu toplantılarına başkanlık ediyor.

şıldığından, planda öngörülen büyüme hızına yakın kalınmış olmasına karşın, sektörler arası dengesiz bir büyüme olmuştur.

• **Üçüncü Beş Yıllık Plan:** 1973-1977 dönemini kapsamak için hazırlanan Üçüncü Beş Yıllık Plan, 12 Mart 1971 sonrası ortamı içinde elitist bürokrat seçmelerini yansıtan bir plan olarak hazırlanmıştır. Plan, stratejisini seçerken Türkiye’nin AET’ye katılma yılı olarak öngörülen 1995’te AET’ye bir sanayileşmiş ülke olarak, başka bir deyişle en az İtalya’nın 1972 yılındaki gelişme seviyesine ulaşmış bir ülke olarak katılmasını öngörmüştür. Plan bu nedenle Üçüncü ve Dördüncü Plan döneminde kimya, makine, inşaat ve madeni eşya sektörlerinde yeni sanayilerin kurulması ve korunmasını öngörmektedir. Üçüncü Planın makro dengeleri Gayri Safi Milli Hasıla’da yılda yüzde 7.9’luk bir artış hızını gerçekleştirmek için hazırlanmıştır. Bu

planı TBMM’deki müzakereleri sırasında hemen hemen hiçbir parti desteklememiştir. Ama kabulü demokratik rejime dönüşün önkoşulu haline geldiğinden, plan Meclis’te kabul edilmiştir. Buna karşılık bu dönemde iktidara gelen hükümetler yıllık programların hazırlanmasında Üçüncü Plandan çok kendi programlarını gözönünde tutmuşlardır. Böylece bu plan pratikte uygulanmamıştır.

• **Dördüncü Beş Yıllık Plan:** 1978 yılında yürürlüğe girmesi gereken Dördüncü Beş Yıllık Plan, koalisyon hükümetlerinin hassas dengesi altında hazırlanıp yürürlüğe konulamamıştır. Bu nedenle Dördüncü Beş Yıllık Plan 1979-1983 dönemini kapsayacak şekilde hazırlanmıştır. Türkiye’nin bir ekonomik bunalım içinde yaşadığı ve uluslararası kuruluşların Türkiye’nin ekonomik büyüme hızını yavaşlatmasını önerdiği bu dönemde, Gayri Safi Milli Hasıla’da yüzde 8’lik bir büyümenin gerçekleştirilmesi öngörülmüş-

tür. Bu plan pratikte siyasal olarak kısa zamanda aşılıp ve uygulama olanağı bulamamıştır.

Bölgesel Planlama

Türkiye’de, 1930’ların sanayi planları içinde bir bölgesel politika izlendiği, Cumhuriyet yönetiminin Umumi Müfettişlikler kurmasında bölgesel kaygıların rol oynadığı bilinmektedir. Hatta 1935-36 yıllarında Celal Bayar, Doğu Anadolu için bir kalkınma programı hazırlamıştır. Ayrıca 1940 yılında Etibank, Zonguldak için bir Bölge Planı hazırlanmıştır. Tüm bu öncü girişimlere karşın Türkiye’de bölge planlama çalışmalarının 1958 yılında İmar ve İskân Bakanlığı’nın kuruluşuyla başladığını söylemek yerinde olur.

Menderes döneminde izlenen ekonomik politika sonunda 1956’larda ekonomik sıkıntılar başlayınca, bu sıkıntılara karşı kamuoyu desteğini koruyabilmek

için]Menderes İstanbul’da büyük imar operasyonlarına girmiştir. Bu operasyonlar, imar planlamasında yeni bir kurumsallaşmaya gitmeyi zorunlu kılmıştır. Bunlar arasında 7116 sayılı kanunla İmar ve İskân Bakanlığı kurulmuş, bu bakanlığın Planlama ve İmar Genel Müdürlüğü’ne “Bölge İmar Planı” yapma görevi verilmiştir. Bu genel müdürlük tarafından ilk bölge planlama çalışmaları yapılmaya başlandığında, DPT’ye 91 sayılı yasayla verilen görevler arasında bölge planlama görevi de sayılmıştır.

1958-1968 yılları arasında her iki kuruluşça ayrı ayrı ya da birlikte çok sayıda bölge planı hazırlanmışsa da, bu planlardan DPT tarafından hazırlananları bile, varolan ulusal ölçekteki planlama süreci içinde uygulama olanağı bulamamıştır. Türkiye’de iki ölçekteki planlamanın uygulamada birbirini tamamlayıcı iki aşama olması sağlanamamıştır.

Bu dönemdeki çalışmalar şöyle sıralanabilir: 1957 yılında Fethiye depreminin sonra başlayan, değişik bakanlıklar ile OECD’nin katıldığı “*Köyceğiz-Dalaman Projesi*”, 1960 yılında İmar ve İskân Bakanlığı’na başlatılan, daha çok metropoliten planlama niteliği ağır basan ve 1963 yılında tamamlanan “*Doğu Marmara Bölge Planı*”; İmar ve İskân Bakanlığı’na kurulmakta olan Ereğli Demir

Çelik Fabrikası’nın getireceği kentleşme sorunlarıyla taşkömürü ocaklarının ortaya çıkardığı yerleşme sorunlarını çözmek için 1961 yılında başlatılıp 1964 yılında tamamlanan “*Zonguldak Bölge Planı*”; 1959 yılında FAO’ca bir kaynak geliştirme projesi olarak başlatılan, daha sonra İmar ve İskân Bakanlığı’nın katılımıyla DPT’ce yürütülen ve 1965 yılında tamamlanan “*Antalya Bölge Planlaması*”; 1962 yılında DPT’ce yüksek gelişme potansiyelinden yararlanmak için başlatılan, AID ile İmar ve İskân Bakanlığı’nın katılımıyla yürütülen çalışmaları 1966 yılında durdurulan “*Çukurova Bölge Planlaması*”; zaman zaman İmar ve İskân Bakanlığı’nın zaman zaman da DPT’nin koordinatörlüğünde yürütülen “*Doğu Anadolu Bölge Planlaması*”.

Bu planlama çalışmalarının durdurulmasında, uygulamaya yansıtılmaması kadar, dönemin DPT müsteşarı Memduh Aytür’ün bölge planlamasını bölgecilikle karıştırmasının büyük rolü olmuştur. Nitekim Üçüncü Plan’ın hazırlanması döneminde yeniden DPT müsteşarı olan Memduh Aytür, plandan büyüt bölge sözcüklerini çıkartacak ve yerine “yöre” sözcüğünü koyduracaktır. İkinci Plan döneminde Müsteşarlık yapan Turgut Özal, Litton firmasına Küçük Menderes havzasında, Bechtel firmasına Çukurova’da

yeniden bölge planları yaptırmışsa da bunlar da hiçbir şekilde uygulanamamıştır.

Böylece İkinci Plan dönemi fiilen bölge planlamasının ortadan kalktığı dönem olmuş, Üçüncü Plan döneminden sonra da bölge planlama sorunları ya “İl mahalli planlaması” ölçeğinde ya da DPT’de yeniden kurulan “Kalkınmada Öncelikli Yörelere Dairesi” eliyle ülkesel planın bir parçası olarak çözülmeye çalışılmıştır.

Kentsel Planlama

Türkiye’de ilk kent planlaması girişimini 1836-37’de Von Moltke’nin İstanbul’da yaptığı çalışmaya kadar geriye götürmek kabilsede, pratikte uygulanan ilk planlama çalışmaları, İstanbul’daki büyük yangınlardan sonra yangın yerlerinin imarı için yapılanlar olmuştur. İmar mevzuatı da bu uygulamalara paralel olarak gelişmiştir. 1848 tarihinde Ebniye Nizamnamesi çıkarılmış, bunun yerine önce 1864 yılında çıkarılan Turuk ve Ebniye Nizamnamesi, daha sonra da 1882 yılında çıkarılan Ebniye Kanunu almıştır. Bu imar mevzuatında temel sorun yangın yerlerinin yeniden düzenlenmesi, yolların genişletilmesidir. Kısım de olsa yeni kurulacak mahallelerin nasıl kurulacağına yer verilmiştir. Cumhuriyetin ilk yılların-

Planlama Üzerine

İsmet İnönü

“Plânlama Teşkilâtı ile kalkınmayı yürütmeye çalışmak bir Devletin hayatında başlı başına yeni bir devreye girmek, kanunda, usulde ve hepsinden mühim olan zihniyette milletçe yeni bir istikamete yönelmek demektir. Plânlama devresi demek hükümetlerin ve cemiyetlerin o zamana kadar plânsız devrede taşıdıkları bir çok selâhiyetleri yeni bir çerçeve içinde işletmek demektir. Fedakârlık ister, sınırlama ister, bir çok arzuların feragat ister ve sorumluluk mefhumunun yeni bir mânada değerlendirilmesidir.

Plânlı idare ve sorumluluk ile plânsız idare arasındaki başlıca farklardan birisi sınırlama meselesidir.

Bir milletin ve memleketin ihtiyaçları zaman zaman istikamet değişebilir. İhtiyaçlarının birbirine nazaran ehemmiyeti günün şartları içinde bazan bir başka mâna kazanabilir. Ancak, bir Hükümet plâna bağlı kalmazsa olmaz. Bunu milletin anlaması ve kabul etmesi, yetki sahiplerinin bunu bir âciz kalma gibi telâki etmemeleri medeniyet alanında ileri bir merhaledir.

Bir Plânlama Dairesi düşününüz ki, Devletin bütün ihtiyaçlarını masa başında mutlak yetki sahibi ve herkesin aklından üstün bir akıl sahibi gibi düşünüp tedbirleri ortaya koymak mevkiindedir. Cemiyet kâfi derecede olgun olmazsa, Plânlamayı yapan bütün kerametlerin kendi-

sinden olduğunu zanneder. Plâni eline alanlar her gün çektiği sıkıntılardan karşısında çok az bir zamanda isyan eder.”

“Plânlama devrinin umumi efkâr önünde nazik bir tarafı vardır. Her sene ‘Plânlama ile icra makamları arasında ihtilâf vardır. Görüş ayrılığı vardır’ havadisleri çıkacaktır. Bundan bilhassa siyasi hürriyetin tam işlediği memleketlerde geniş mânalar çıkarmak isteyecekler bulunacaktır. Bu tarzda fikir ayrılıkları aslında hiç olmadan varmış gibi yayılır, kullanılır. Aslında fikir ayrılığı olanları da bulunur. İcracılar her işin sorumlusudur. Plânlama Teşkilâtı Devletin bütün meselelerini araştırmacı, fikir verici ve akıl vericisidir, tedbire bağlayıcısıdır. Bir bakıma kolay bir vazife sayılır, ama itimat telkin edecek, ihtiyaçları görececek, araştırma yapacak ve ortaya tatbik edilmesinde fayda olduğuna kanaat getirilecek eser vücut getirecektir. Bu sanıldığı kadar kolay değildir, çok yorucu bir iştir. Çok çalışmak isteyen bir iştir, sonra da çok liyakat isteyen bir iştir.

Plâni tatbik edenler mutlaka güçlüklerle karşılaşacaklardır ve onlar “bütün güçlük plânlamadan geliyor” diyeceklerdir. Bunların hepsini biz kolaylıkla halletmekteyiz. Bir hafta ihtilâf varmış gibi görünüyor, bir hafta sonra tam bir ahenk içinde neticelere varmak mümkün oluyor.

Milletçe plân fikri benimsenmiştir. Millet, plân içinde ve plân tatbiki ile kalkınmanın mümkün olacağı fikrine inanmıştır. Bu büyük bir kazançımızdır.”

(DPT’nin Üçüncü Kuruluş Yıldönümü Toplantısında dönemin Başbakanı İsmet İnönü’nün konuşmasından bölümler)

"BÖLGE" DEMEK BÖLÜCÜLÜKTÜR:

Türkiye'de ilk bölgesel planlama, 1935-1936'da Celal Bayar tarafından, Doğu Anadolu için yaptırılmıştı. 1957 Fethiye Depreminden sonra başlatılan Köyceğiz-Dalaman Projesi'yle yeniden gündeme gelen bölgesel planlama, 1960 sonrasında yoğun bir biçimde ele alındı. Ama 1966'da DPT Müsteşarlığına getirilen Memduh Aytür, "bölge" planlamasının bölücülük olduğu anlayışıyla, bu çalışmaları durdurdu. III. Beş Yıllık Plan hazırlık döneminde yeniden bu göreve getirilince de üçüncü plandaki bütün "bölge" sözcüklerini kazıtıp yerlerine "yöre" yazdırdı.

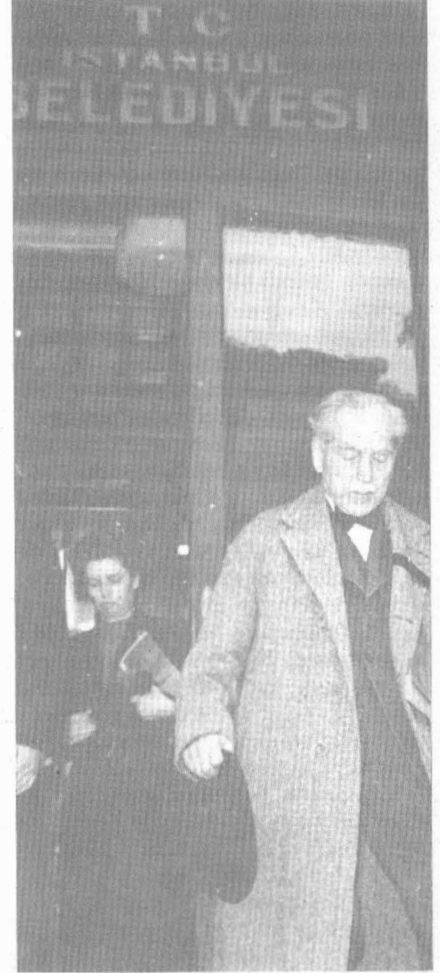
da özellikle yanan Batı Anadolu kentlerinde imar planlaması çalışmaları yapılmışsa da bu çalışmalarda büyük ölçüde Cumhuriyet öncesi dönemin alışkanlıkları sürmüştür.

Türkiye'de modern anlamda kent planlaması çalışmalarının 1928 yılında açılan Ankara İmar Planı sınırlı yarışmasıyla başladığı söylenebilir. Cumhuriyetin ilanı ile hemen hemen eş-zamanlı olarak Ankara'nın başkent ilan edilmesi,

"devrim" niteliğinde bir karardı. Bu kararlar Ankara'nın İstanbul'la yarışabilen bir kent haline getirilmesi, rejimin başarısıyla özdeşleşmişti. Ankara İmar Planı yarışmasını Herman Jansen kazandı. Ankara imar planı için yapılan çalışmalar Cumhuriyet yöneticilerince bir örnek olarak görülecek ve tüm kentleri kapsayacak şekilde yaygınlaştırılacaktır. 1930 yılında çıkarılan 1580 sayılı Belediyeler Kanunu ve 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile belli büyüklüğün üstündeki belediyeler imar planı yaptırmakla yükümlü tutulmuşlardır.

Hem belediyelerin kaynakları, hem de Türkiye'de imar planı yapabileceklerin sayısı sınırlı olduğundan, bu zorunluluğun yerine getirilmesi problemler yaratmış, sorunun çözülmesi için yeni örgütlenmelere gidilmiştir. Planların merkezî hükümetin denetiminde yapılmasını sağlayacak şekilde 1935 yılında Dahiliye Vekâleti'nde Belediyeler İmar Heyeti, Bayındırlık Bakanlığı'nda Şehircilik Fen Heyeti kurulmuştur. 1933 yılında kurulan Belediyeler Bankası ve 1933 yılında çıkarılan 2290 sayılı Yapı ve Yollar Kanunu ile imar planlamasının Türkiye'deki karakterini belirleyen kurumsal çerçeve oluşmuştur. Bu çerçeve içinde imar planları, bu planları uygulayacak belediyenin denetim ve istekleri dışında, merkezin eğilimlerine göre merkezde yapılacaktır. İmar planları, ya devletin merkezî bürolarında ya da bu bürolarca serbest çalışan mimarlara ihale ettirilerek yaptırılmıştır. İlk yıllarda yetişmiş Türk plançıları olmadığı için yabancı mimarlara başvurulmuştur. Bunlar arasında Ankara ile birlikte altı kentten planlamasını yapan Herman Jansen, İstanbul'un yanı sıra Bursa ve iki diğer kentten planını yapan Henri Prost, Erzurum ve Trabzon planlarını yapan Jak H. Lambert, Gustav Oelsner, Ernst Egli vb. sayılabilir. Bu dönemde devlet bürolarında ya da ihale ile iş alarak yapan Türk planlılar Burhan Arif, Mithat Yenen, Celal Ulusan, Semih Rüstem, Asım Kömürcüoğlu vb. olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'na kadar Türk planlıların sayısı çoğalmış, bu dönemden sonra planlama faaliyetleri büyük ölçüde Türk planlıların denetimine geçmiştir.

Türkiye'de, kent planlama becerilerinde ve kurumsallaşmasında bir gelişme olmuştur ama, bu gelişme kentleşme hızının çok düşük olduğu 1930'lu yılların ilk yarısında gerçekleşmiştir. Oysa İkinci

HENRİ PROST (1874-1959). Fransız mimarı. 1930 sonrasında başlayıp hızla gelişen kent planlamacılığımızda önemli bir yeri vardır. 1935'te geldiği İstanbul'da on altı yıl kalmış, İstanbul'un yanı sıra Bursa'nın kent planlaması için de çalışmıştır. 1951'de ülkesine döndüğünde geride beş yüze yakın rapor ve proje bırakmıştır. 1957'de Şehircilik Komisyonu'na başkanlık etmek üzere tekrar Türkiye'ye çağrılmıştı.

Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin içine girdiği hızlı kentleşme sürecini denetim altına almakta bu yapı yetersiz kalacak, kentlerin çevresini gecekondular kuşakları çevirecektir. Türkiye'de kent planlaması konusunda 1945 yılında Belediyeler Bankası ile Belediyeler İmar Heyeti'nin İller Bankası adı altında birleştirilmesi ve mali olanaklarının artırılması önemli bir değişiklik getirmeyecektir. Kent planlamasında yeni kurumsal düzenlemelere

gidilmesi için 1956 yılında Menderes’in imar operasyonunun başlamasını beklemek gerekmiştir. 1956 yılında 6785 sayılı İmar Kanunu ile 6830 sayılı İstimlak Kanunu çıkarılacak, bunları 1958 yılında 7116 sayılı kanunla İmar ve İskân Bakanlığı’nın kurulması izleyecektir. Yeni kurumsallaşma Türkiye’de imar planlarının merkezden denetimi altında ve yerel yönetimlere yabancılaşmış olarak yapılmasında önemli bir değişiklik yaratmayacaktır.

1960’lar sonrasında kent planlamasının uygulanabilirliğinde önemli bir değişiklik olmasa da, kent planlamasına yaklaşımda önemli değişiklikler olmuştur. Kent planlamasına mimarlık becerilerinin bir uzantısı olarak bakılmayacağı, konunun toplumsal içeriğinin önemi, Türkiye’de DPT’nin gelişmesi, İmar ve İskân Bakanlığı’nın çalışmaları ve ODTÜ’de şehir planlama öğretiminin başlaması vb. nedenlerle daha iyi anlaşılmaya başlanmıştır. Yeni hazırlanan kent planlarında fiziksel olarak biçimlendirme kaygılarının yanı sıra, kent olgusunu tanıtmaya; kentin ekonomik ve toplumsal gerçeklerine ters düşmeyecek, uygulama sorunları yaratmayacak plan kararları alınmasına da aynı derecede önem verilmeye başlanmıştır. Bu dönemde, özellikle 1965 yılından sonra, Konya, Erzurum, Adana, Sivas, Trabzon, İzmit, Zonguldak ve Gaziantep gibi kentler için İller Bankası’nın açtığı kent planlaması yarışmaları, gelişen planlama anlayışının yaygınlaşmasında önemli rol oynamıştır. Yeni gelişen ve kent planlamasına bilimsel bir kategori olarak bakan bu yaklaşım içinde kent planlamasının bir yarışma konusu olması savunulamayınca, kent planlarının disiplinlerarası planlama ekiplerince planlanan kentte çalışarak yapılması görüşü hâkim olmuştur ve İller Bankası’nca açılan Gaziantep yarışmasından sonra büyük kentlerin planları için yarışma düzenlenmemiştir.

1965 yılından itibaren İmar ve İskân Bakanlığı başlangıçta İstanbul ve Ankara metropoliten alanları için, sonra İzmir, Samsun, Erzurum vb. kentlerde yerinde kurduğu bürolarla planlama yapmaya başlamıştır. 12 Mart 1971’in getirdiği ortamda 6785 sayılı İmar Kanunu’nda değişiklik yapan 1605 sayılı yasayla metropoliten alanların planlarını yapmakta İmar ve İskân Bakanlığı yetkili kılınca, yerel yönetimlerin kent planlamasına yabancılaşması daha da artıyordu.

BİR KIVILCIM: 1950’lerin sonunda - geçekondulaşmanın hızlanmasıyla- yeniden gündeme gelen kent planlamacılığı büyük ölçüde İmar ve İskan Bakanlığı tarafından, merkezi yönetimce yürütülmüştü. Bu eğilim, 12 Mart 1971 sonrasında çıkarılan yasayla da pekiştirilmişti. Ama 1973 yerel seçimlerinin ardından büyük kent belediyelerine başkan olan sosyal demokratlar, çevrelerinde oluşan bilgi düzeyi yüksek kadrolarla kent. planlamacılığına yeni bir anlam kazandırdılar.

Böylece, bir yandan kent planlamasının merkezden yönlendirilmesi eğilimleri güç kazanırken, 1973 seçimlerinden sonra büyük kent belediyelerinin yönetimleri sosyal demokrat eğilimli belediye başkanlarına geçince, belediyelerde eylemle bütünlüşmüş yeni bir kent planlaması eğilimi gelişmeye başlamıştır. İstanbul, Ankara, İzmit, Antalya, Mersin vb. illerin belediye başkanları çevrelerinde planlama birimleri oluşturmuşlar, bu planlama ekipleri içinde geliştirilen projeler hemen uygulamaya konulmuştur. Böylece merkezi yönetimin geliştirdiği “yerel yönetimlere yabancılaşmış imar planı” yaklaşımına karşı, yerel yönetimler pratikte bütünlüşmüş yeni bir seçenek ortaya çıkarmıştır.

Türkiye’nin özellikle 1930’lar sonrasındaki elli yıllık dönemde oldukça zengin kentsel planlama deneyimine sahip olduğu, ama bu deneyimini Türkiye’deki kentleşmeyi yönlendirecek bir yeni planlama sentezi çıkarmakta kullanamadığı söylenebilir. Kentleşme sorunlarının ulaştığı boyutlar ve planlama deneyinin biri-

kimi, Türkiye’yi daha başarılı olacak yeni planlama biçimini geliştirme durağına getirmiş bulunmaktadır ●

KAYNAKÇA

- Mustafa Altıntaş, *Türkiye’de Planlı Kalkınma ve Uygulama Sonuçları*, AITIA Muğla İşletmecilik YO Yayınları, Ankara, 1978.
- Celal Dinçer, “Osmanlı Vezirlerinden Hasan Fehmi Paşa’nın, Anadolu’nun Bayındırlık İşlerine Dair Hazırladığı Layiha”, *Belgeler 1968-1971*, Cilt V-VIII, Sayı 9-12, s. 153-233.
- Empire Ottoman, *Ministre Du Commerce et Des Travaux Publies, Rapport de S.E. le Ministre du Commerce et des Travaux Publies à S.A. le Grand Vézir*, Constantinople, 1908.
- Tamer Gök (Derleyen), *Türkiye’de İmar Planlaması*, ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Ankara, 1980.
- Ergin Güneç, “Türkiye’de Planlamanın Dünü-Bugünü-Yarını” *Toplum ve Bilim*, Yaz 1981, s. 84-97.
- Selim İlkin, “Birinci Sanayi Planının Hazırlanışında Sovyet Uzmanlarının Rolü”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1979-1980 Özel Sayı, s. 257-288..
- Selim İlkin-E.İnanç, *Planning In Turkey*, ODTÜ, Ankara, 1967.
- Afet İnan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Birinci Sanayi Planı 1933*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1972.
- Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyeti’nin İkinci Sanayi Planı 1936*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973.
- Yalçın Küçük, *Planlama, Kalkınma ve Türkiye*, İstanbul, 1973.
- Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası, *Türkiye Ekonomisi Kalkınma Programı İçin Tahvil ve Tavsiyeler*, Ankara, 1951.
- *Mimarlık Dergisi*, Planlama Sanayileşme Özel Sayısı, 1972, s. 11.
- TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Kalkınma Planı Birinci Beş Yıl 1963-67*, Ankara, 1963.
- TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Kalkınma Planı İkinci Beş Yıl 1968-72*, Ankara, 1968.
- TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Yeni Strateji ve Kalkınma Planı 1973-1977*, Ankara, 1973.
- TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983*, Ankara, 1979.
- İlhan Tekeli, *Bölge Planlama Üzerine*, İTÜ, İstanbul, 1972.
- İlhan Tekeli, “II. Dünya Savaşı Sırasında Hazırlanan Savaş Sonrası Kalkınma Plan ve Programları”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1979-1980 Özel Sayı, s. 389-428.
- İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Savaş Sonrası Oranında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, ODTÜ, Ankara, 1981.
- İlhan Tekeli-Selim İlkin, *1929 Dünya Bunalımında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları*, ODTÜ, Ankara, 1977.
- Max Weston Thornburg-G.S. Pry-G. Soule, *Turkey An Economic Appraisal*, The Twentieth Century Fund New York, 1949.
- TMMOB Şehir Planlama MM Odası, *İmar Planları Yapım ve Uygulama Süreçleri*, Ankara, 1981.
- Türkiye Devleti Nafia Vekâleti, *Umurı Nafia Programı*, Dersaadet, 1339.
- Fehmi Yavuz, *Ankara’nın İmarı ve Şehirciliğimiz*, SBF, Ankara, 1952.

Beş Yıllık Kalkınma Planları

Bilge Okay

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda hedeflenen büyüme hızı % 7, gerçekleşme oranı ise % 6.5'tir. Büyüme hızının bu düzeyde öngörülmesinin nedeni hızlı nüfus artışı, tarımdaki gizli işsizlik ve bunun açık işsizliğe dönüşmesi olgularıdır. % 7'lik büyüme hızının gerektirdiği yatırım ve üretim hedeflerinin yaratacağı istihdamın planlı dönemde 6.8 milyona ulaşarak işsizlik sorununu çözümleneceği beklenmekteydi.

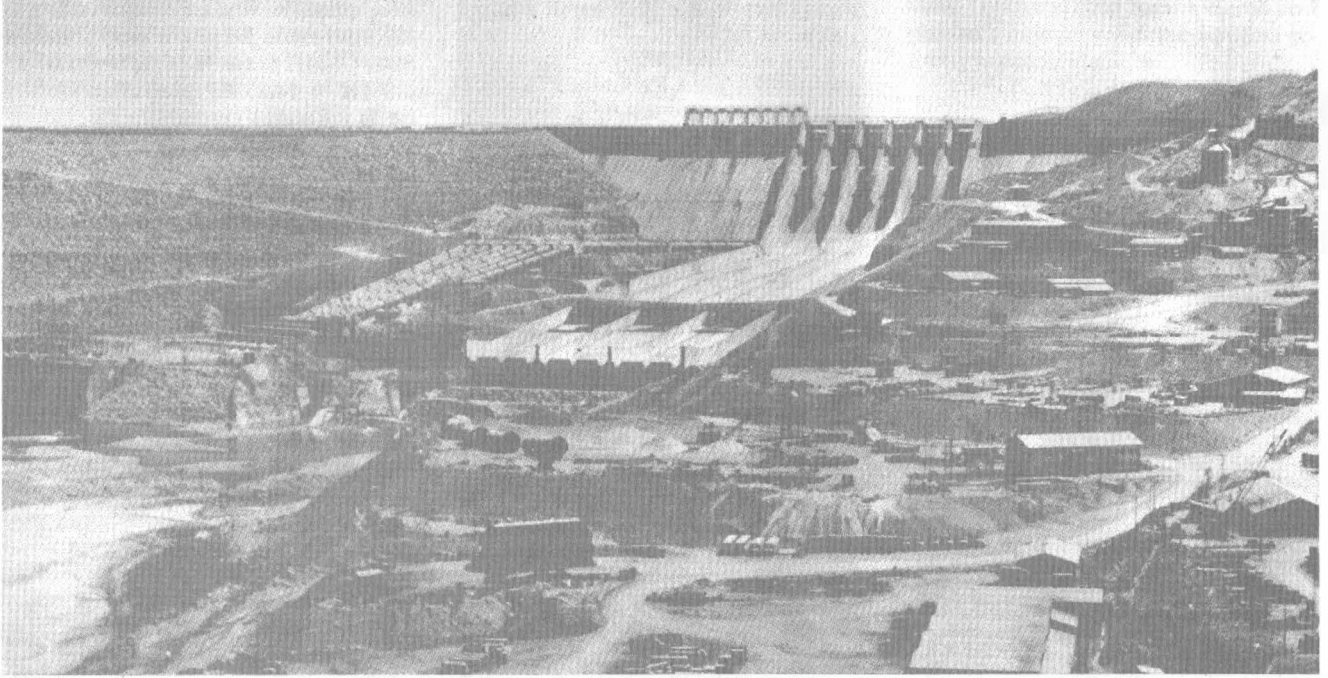
% 7'lik büyüme hızını gerçekleştirebilmek için Birinci BYKP döneminde sabit sermaye yatırımları/Gayrisafi milli hasıla (SSY/GSMH) oranının % 18.3'e yükselmesi, bunun % 14.8'inin iç tasarruflardan, % 3.5'inin ise dış tasarruflardan (dış

borçlanma ile) finanse edilmesi öngörü-lüyordu. Buna karşılık dönem sonunda SSY/GSMH oranı % 16, iç tasarruflar/GSMH % 14.2, dış tasarruflar/GSMH ise % 1.8 olarak gerçekleşmiştir. Görüldüğü gibi, ortalama iç tasarruf oranı öngörülene yaklaşmıştır. Marjinal tasarruf oranı ise hedeflenen % 27'yi aşarak % 32'ye varmıştır.

SSY/GSMH oranının hedeflenen değere ulaşamamasının nedeni, dış tasarrufların beklenenin altında gerçekleşmiş olmasıdır. Zaten bütün planlar belli bir dış tasarruf oranının sağlanacağı varsayımı altında yapıldığından, bu değişkenin doğru tahmin edilememesi diğer büyüklüklerin de hedeflenen değerlerden sapmasına neden olmaktadır. SSY/GSMH oranının istenen düzeye ulaşamamasının bir diğer nedeni de yatırımlar içinde kamu

YATIRIM MALINDA GERİDE, ARAMALDA İLERİDE: 1. Plan döneminde ithalat artışı hedefi aşarken yatırım malları ithalinin toplamdaki payı hedefin gerisinde kalmış, aramal ithalatının payı artmıştır. Bunun nedeni ise, iç tasarruflarda beklenen gelişme gerçekleşirken dış tasarrufların hedeflenene ulaşamaması yüzünden, sabit sermaye yatırımlarında hedefin gerisinde kalınmasıdır.

HEDEFİ AŞIRTAN YATIRIM: 2. Plan döneminde yatırımların sektörel dağılımında imalat, enerji ve konut sektörlerinde hedef aşılmıştır. Enerji sektöründeki artışa Keban Barajı yatırımı yol açmıştır. Bu dönem hükümetleri önceki plan döneminin hükümetlerinden daha liberal oldukları halde kamu yatırımlarının payı da hedefi aşmıştır.

ve özel kesim paylarına bakıldığında görülmür. Kamu kesimi yatırımlarının payı öngörülen % 59.9'a varamadan % 33.6'da kalırken, özel kesim yatırımları hedeflenen % 40.1'i aşmış ve % 46.4 olarak gerçekleşmiştir. Kamu kesimi payının düşük olmasının temel nedeni, KİT'lerin yatırım uygulamalarında görülen ve yanlış kaynak tahsisi vb. nedenlere dayanan başarısızlıktır. SSY/GSMH oranının hedeflenen değere varamamasının bir başka nedeni ise, öngörülen sermaye/hasıla katsayısı artışının sağlanamamasıdır. Bu artık bazı sanayilerde kullanılmayan kapasite oranı azaltılarak ya da KİT'lerde verimlilik artırıcı reorganizasyonlara gidilerek gerçekleştirilebilirdi.

SSY'nin sektörel dağılımı açısından sanayi ve konut sektöründe hedefin aşıldığı görülmektedir. (İlkinde hedef % 30.9, gerçekleşme % 32.5; ikincisi için ise hedef % 20.3, gerçekleşme % 22.4'tür.) Büyüme oranlarında ise hedefi aşan tek sektör hizmetler sektörüdür. (Hedef % 6.8, gerçekleşme % 7.9'dur). Bu farklılığın nedeni, yatırımların devreye girişlerindeki gecikmeler ve/veya sermaye/hasıla kat-sayısının yanlış tahmini olabilir. Yine de

sektörlerin GSMH içindeki payları itibarıyla I. Plan döneminde sanayileşme açısından istenen gerçekleşmiş; sanayi sektörünün payı 1962'de % 15.4'ten 1967'de % 19.0'a çıkarken, tarımın payı % 38.1'den, % 32.5'e düşmüştür.

Sektörel hedeflere ulaşmada en önemli darboğazlardan biri olan döviz yetersizliği sorunu ise çözülememiştir. İthalatta hedeflenen artış % 0.5 oranında aşılmış, ithalat bileşiminde ise yatırım malı ithalatı hedefin gerisinde kalırken ara malı ithalatında hedeflenenin üstünde bir gerçekleşme olmuştur. İhracatta da plan hedefleri % 12 oranında aşılmıştır. Bunun başlıca nedeni, bu dönemde elde biriken tarım malı stoklarının eritilmesidir. Sanayi mallarının nispi önemi ise maliyet yüksekliği, kalite ve üretim kapasitesi düşüklüğü ve pazarlama çabalarının yetersizliği nedeniyle çözülememiştir.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)

İkinci Plan döneminde hedeflenen büyüme hızı % 7, gerçekleşme oranı ise % 6.9'dur. SSY/GSMH oranının % 21.3 olması; bunun % 19.4'ünün tasarruflar-

dan, % 1.9'unun ise dış tasarruflardan finansmanı öngörülmektedir. Buna karşılık SSY/GSMH % 19.3, iç tasarruflar/GSMH % 18.0, dış tasarruflar/GSMH ise % 1.3 olarak gerçekleşmiştir. Birinci Plan döneminde görülen tersine, bu kez iç tasarruflar beklenenin gerisindedir. Marjinal tasarruf oranının da % 34.0 olması beklenirken Birinci Plan döneminin de çok gerisinde kalarak ancak % 19.0'a ulaşabilmiştir. SSY'da gerçekleştirmeler hedeflere yaklaştığı halde bu kez özel kesim-devlet kesimi paylarında I. Plan dönemindekine benzemeyen bir durum görülmektedir. Daha liberal politikaların izlendiği bir dönem olmasına karşın, SSY'da kamu kesimi beklenenin üstünde bir başarı göstermiş; hedeflenen oran % 52.6 olduğu halde gerçekleşme % 53.1'i bulmuştur. Özel kesimin payı ise beklenen % 47.4'ün altında, % 46.9'da kalmıştır. Bu geri kalış toplam yatırımların artış hızının hedeflenen % 11.2'ye varamadan % 10.8 olarak gerçekleşmesinde yansımaktadır.

Yatırımların sektörel dağılımında ise imalat, enerji ve konut sektörlerinde hedef aşılmıştır. İmalat sanayiinde hedefin

aşılması, daha genel olarak da sanayiın GSMH içindeki payının beklenen % 20.5'in üstünde % 20.9 olarak gerçekleşmesi genel sanayileşme hedeflerine uygundur. Öte yandan ise sanayi üretimi içinde tüketim malları payı % 52.9'dan, % 46.6'ya düşerken, ara malları payının % 35.4'ten % 39.4'e, yatırım malları payının ise % 11.7'den % 14.0'a çıkması da yine aynı genel hedefler açısından anlamlıdır. Enerji sektöründe yatırım hedeflerinin aşılması, bir önceki dönemde görülen ve giderek büyümesi beklenen enerji darboğazının aşılması amacıyla Keban yatırımının yapılmasından dolayıdır. Konut sektörü ise, yine GSMH içindeki payı biraz düşmekle beraber yatırım alanı olarak çekiciliğini sürdürmektedir.

Dış ekonomik ilişkilerde ihracat artışı, öngörülen % 7.2'yi aşmakla birlikte (ilk dört yılda gerçekleşme % 7.2'dir) istenen yapısal değişme gerçekleştirilememiş, sanayi ürünlerinin ihracat içindeki payı 1962-71 dönemi içinde % 18.0'dan ancak % 21.5'e çıkabilmiştir. İthalatta ise ilk dört yılda artış % 15.2'dir. Son iki yılda plan hedefi aşılmıştır.

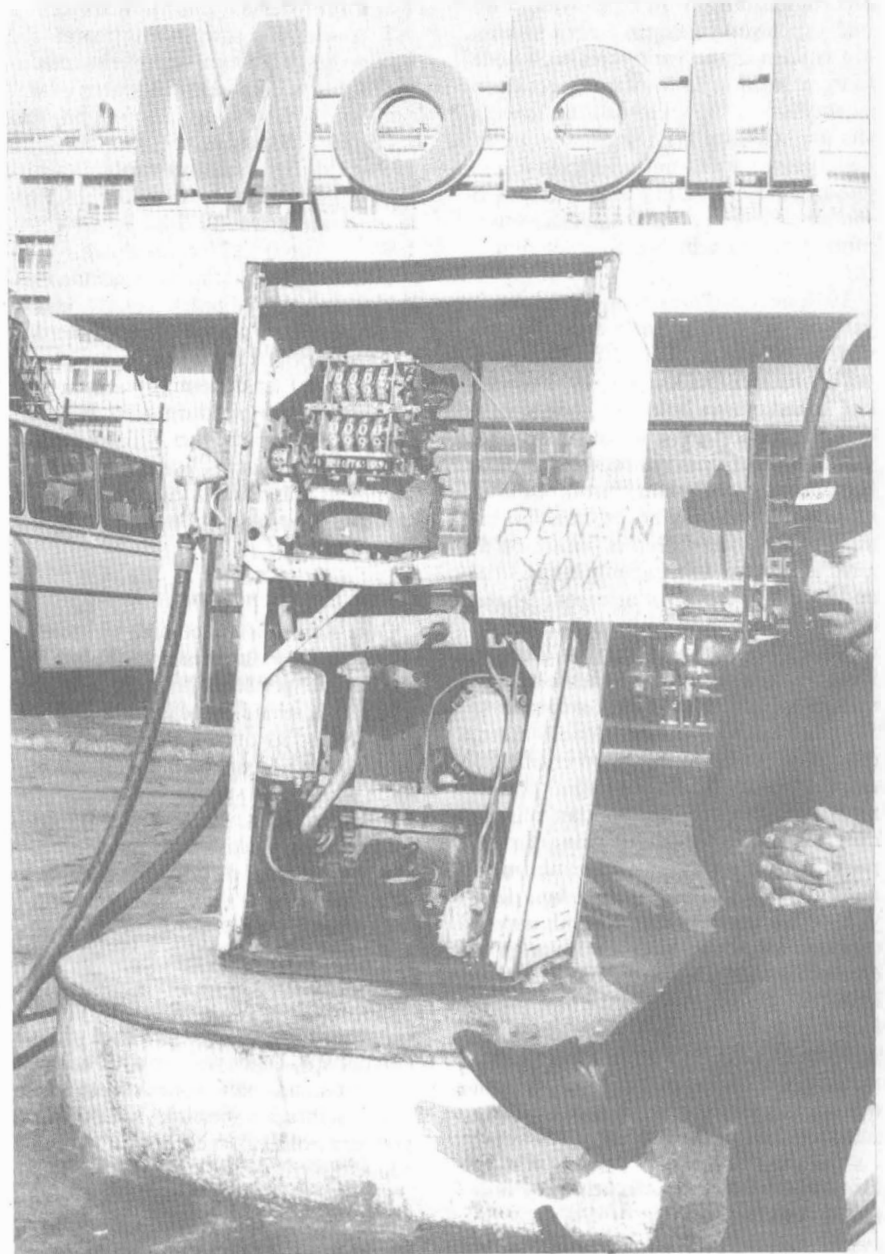
Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)

Hedeflenen büyüme haddi % 7.4, gerçekleşme oranı ise % 6.5'tir. SSY/GSMH % 21.9 olarak öngörülmüş, % 20.2'ye ulaşılabilmiştir. Bunun % 21.1'inin iç, % 8'inin dış kaynaklardan finansmanı hedeflenirken gerçekleştirmeler % 16.0 ve % 4.2'dir. İç tasarruf/GSMH oranı özellikle dönemin son üç yılında öngörülenin altındadır. Marjinal tasarruf oranı da hedeflenen % 38.0'a karşın ancak % 12.0'a ulaşabilmiştir. Bunun başlıca nedeni, enflasyon beklentileri nedeniyle tüketim harcamalarının giderek hızlanması yanında kamu kesiminin yeterince kaynak yaratamamasıdır. Dış tasarruflar ise ilk kez öngörüleni aşmıştır. III. Plan döneminde yine kamu kesiminin yatırımlardaki payı % 56.4 hedefe karşı % 51.1 gerçekleşme ile öngörülenin gerisinde; özel kesimin payı ise % 43.6 hedefe karşılık % 48.9 gerçekleşme ile beklentinin üstündedir.

Yatırımların sektörel dağılımına bakıldığında tarım, ulaştırma ve konut sektörleri dışında hedeflenen değerlere ulaşamadığı görülür. Özellikle imalat sektöründe gerçekleşen yatırımların öngörülenin altında oluşunun nedeni, KİT'lerle ilgili yönetim bozuklukları dışında enerji

ve döviz darboğazı, kapasite kullanımı ve verim düşüklüğü, enflasyonun maliyetleri artırmasıdır. Dönem içinde enflasyon hızı İstanbul geçişme indeksine göre 1973'te % 14.0'dan 1978'de % 61.9'a fırlamıştır.

Sınai üretiminin bileşimi ise, yine madencilik sektörü dışında öngörülenin gerisindedir. 1977 yılında imalat sanayiinin sınai üretim içindeki payı öngörülen % 93.5'in üstünde, % 94.0 olarak gerçekleşmiştir ama, bunda tüketim mallarının

PETROLÜN AZIZLIĞI: 3. Plan dönemine damgasını vuran olaylar enerji darboğazı ve döviz yetersizliğidir. Her ikisinin temelinde ise 1973 Sonbaharında üretici ülkelerin petrole yaptıkları büyük zammın şoku bulunmaktadır.

payının % 42.6'ya düşmesi beklenirken % 49.0 olmasının etkisi de vardır. Ara malları ve yatırım mallarında ise gerçekleştirmeler hedeflenen değerlerin gerisinde. (Ara mallarında hedef % 40.7, gerçekleştirme % 37.7, yatırım mallarında ise hedef % 16.7, gerçekleştirme % 13.3'tür.)

Öte yandan, sınıai işletmelerin küçük ölçekli, ithalata dayalı ve iç piyasaya dönük yapısı süregelmiştir. Enerji üretiminin istenen orana varamamasının nedeni ise planlanan yatırımların gerçekleştirilememesidir. Bu sektörde hedeflere ulaşamaması da diğer sektörlerde üretim hedeflerine varılmasını engelleyen darboğazlardan biridir. Üretim hedeflerine ulaşamamada ayrıca düşük kapasite kullanımını ve döviz darboğazı da etken olmuştur.

1970 devalüasyonundan sonra dış fiyat konjonktürü ve hızla artan işçi dövizleri, ödemeler bilançosunda fazlaya yol açmıştır. Buna karşılık, 1973'te ithalatı kolaylaştırıcı önlemler getirilmiş ve döviz rezervleri 1977'ye kadar eriyerek yerini dış borçlanmaya bırakmıştır. Daha sonra dış kredi olanaklarının da azalması sonucunda dış borç ödemeleri zamanında yerine getirilemez olmuş, bu da girdi açısından dışa bağımlı sanayilerde üretim düşüşlerine yol açmıştır. İthalat artışının hedeflenen % 9.4'e karşılık sadece 1970-1973 dönemi için % 30 oluşu, ihracat artışının ise % 7.1 olarak beklenmesine karşın 1970-1977 döneminde % 5.3 olarak gerçekleşmesi, dönemin başındaki döviz rezervlerinin nasıl eritilip ihracatın ise nasıl ihmal edildiğini göstermektedir. Böylece, bir yandan olumlu döviz rezervi ve borçlanma olanakları ihracat artışını sağlayacak yatırımların finansmanında kullanılmadığından, diğer yandan ise sanayiye dışa bağımlı yapısı, enflasyonun körüklediği iç talep artışı ve (petrol fiyatlarındaki artışlar, işçi dövizlerindeki düşüş, ABD dolarının değer kaybetmesi karşısında Türk lirasının değerlenmesi gibi) dış konjonktürel değişmeler nedeniyle ödemeler bilançosunun dönem başındaki olumlu yapısı dönem sonunda aleyhe dönmüştür.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1978-1982)

Dördüncü BYKP'nda büyüme hızı % 8 olarak öngörülmüştür. Büyüme hızı 1977'de % 3.9'dan 1980'de eksi % 1.1'e kadar düşmüş, ancak 1981'de % 4.5'lik reel bir büyüme görülmüştür. Sektörel

üretimin GSMH'ya oranının 1983'te tarım için % 17.1, sanayi için % 45.9 olması beklenirken 1981 değerleri tarım için % 21.8, sanayi için % 25.2'dir. SSY/GSMH oranının 1983'te % 23'e ulaşması gerekirken 1981'de gerçekleşen değer % 19.5'tir. Üstelik, 1978-80 döneminde görülen ortalama % 10'luk gerilemeden sonra 1981'de SSY'yi üç yıldır ilk kez % 3.5'lik artış göstermiştir. Dış ticaret tahminleri de gerçekleşen değerlerin gerisinde kalmıştır. İhracatın yıllık artış oranının % 18.6 olması öngörülürken bu oran 1979-80 döneminde % 28.7'ye 1980-81'de ise % 61.6'ya varılabilmektedir. İthalatın artış hızının ise yıllık % 6.9 olması beklenirken 1979-80 için % 56, 1980-81 için % 12.7'ye ulaşmıştır.

Görüldüğü gibi, planda öngörülen hedefler gerçekleşenlerden çok farklıdır. Gerçekleşmelere planda öngörülenlerden çok farklı politikalarla ulaşılması bir yana, Üçüncü Plan dönemi sonlarında ekonominin gerçek bir durgunluk sürecine girmesi, döviz darboğazı, yüksek enflasyon ve tasarrufların düşmesi, hedeflerle kaynaklar arasındaki tutarlılığı bütünüyle kaldırmış ve plan uygulanamaz duruma düşmüştür.

Genel Değerlendirme

Dört planın da amacı, hızlı büyüme ve sanayileşmedir. Bu amaca varılmışsa da, plarlarda öngörülen diğer hedeflerin gerçekleştirilememesinin ve giderek Üçüncü Plan dönemi sonunda hızlı büyümenin tıkanmasının nedeni, yine öngörülen büyüme hızının sağlanması için izlenen politikalarlardır. Amaç % 7'lik GSMH artışını gerçekleştirmek ve hızla sanayileşmek olunca politikalar da buna uygun olarak saptanmış, sanayie düşük kur politikaları ile ucuz ithal girdisi, negatif faiz haddine yol açan (bütçenin açık finansmanı ve sabit resmi faiz haddi saptanması gibi) para politikaları ile ucuz sermaye, KİT politikaları ile de ucuz yerli malı girdisi sağlanmıştır. Diğer yandan aynı kur politikası bu sanayileri de rekabete karşı korurken ihracata yönelmeyi de önlemiş, aynı para politikaları enflasyonu körükleyip iç tasarrufu cezalandırarak talebi şişirmiş ve iç piyasaya dönük, küçük ölçekli, dışa bağımlı sanayilerin giderek yaygınlaşmasına yol açmıştır. GSMH deflasyonuna göre enflasyon hızı 1970'de % 11.9'dan 1980'de % 103.3'e çıkmıştır.

Finansman açısından ise özünde dış tasarruflara dayanan bu sanayileşme, ger-

çekte dış tasarruf olanaklarını da yapının doğurduğu sanayiye ihracata dönük olmayışı nedeniyle körelttiğinden, döviz olanakları Üçüncü Plan dönemi sonunda tıkanınca sanayide büyümenin birden % 10'dan % 3'e ve giderek sıfıra düşmesine neden olmuştur. İç tasarruflar ise yine izlenen sabit faiz haddi, enflasyonist açık finansman gibi para politikaları yanında -tarımı, yüksek kazançları ve serveti vergilendirmeyen vergi sistemi nedeniyle- yetersiz kalan maliye politikaları nedeniyle bu açığı kapatmaktan uzak kalmıştır. Marjinal tasarruf oranı Birinci Plan döneminde % 32'den Üçüncü Plan döneminde % 12'ye düşmüştür.

Planların diğer amaçlarından biri de istihdamı artırmaktır. Sermaye-yoğun teknolojileri özendirilen para politikaları, teşvik sistemi ve dış ticaret politikaları yanında hızlı nüfus artışı nedeniyle, istihdam sorunu bu dönem içinde hızlı büyümeye karşı çözülememiştir. 1963'te % 8.1 olan işgücü fazlası oranı 1983 sonunda % 18.5'e ulaşmıştır ●

KAYNAKÇA

- Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı.
- İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı.
- Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı.
- Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı.
- Turkish Economy, 1982, TUSİAD.

PLANLA YAŞAMAYI ÖĞRENMEK: Yeni bir demokrasi anlayışıyla birlikte 27 Mayıs 1960 sonrasında gündeme gelen Plan, hükümet değişikliklerinde yeni bir sorun boyutu oldu. Demokrasi içinde planla yaşamamanın öğrenilmesi gereken bir konu olduğunu, 1961 seçimleriyle işbaşına gelen hükümetin lideri İsmet İnönü sürekli vurguladı.

Demokrasi, bir toplumun, kendi tutumunu dıştan gelen etkilere veya sınırlı bir kesimin yönlendirmeleriyle değil, kendi çoğunluğunun sesine kulak vererek -ama azınlığın haklarını da gözeterek- özgürce belirlediği rejimdir. Bütün siyasal sistemler gibi demokrasi de uygulandığı ülkelerdeki ekonomik ve toplumsal yapıyla sıkı sıkıya ilişkilidir.

Çağımızda teknolojik gelişme, dünyayı ve toplumların yapısını temelden değiştirmektedir. Fakat, bu çok boyutlu ve köklü değişime karşın, demokrasinin yapısında ve işleyişinde belirgin bir değişiklik olmamıştır. İnsanların, siyasal karar oluşturmalarına ve yönetime katkıları sınırlı kalmıştır.

Ekonomik planlamaya gelince, kalkınmayı gerçekleştirmek amacıyla kullanılan araçlardan biridir. Planlama, bir bakıma, toplumun doğal ve dağıntık gidişine -akarsular üzerine kurulan barajlar gibi- düzenleyici bir müdahaledir. Özellikle az gelişmiş ülkelerde, ülkenin sınırlı kaynak ve olanaklarını verimli biçimde değerlendirebilmek amacıyla planlamadan etkin bir araç olarak yararlanılmaktadır. Sorunları çok ve çeşitli olan bu ülkelerde planlama, daha kısa sürede sonuç elde edebilmek için toplumsal yaşama, toplum doğasına daha geniş ölçüde ve daha derinlemesine müdahale etmek zorunda kalabilir. Hatta bu nedenle, az gelişmiş ülkelerde planlama ile demokrasinin bağdaştırılmasında bazı pratik güçlüklerin bulunduğu bile değinilmektedir.

İsmet İnönü'nün anlatımıyla,
"Planlama Teşkilatıyla kalkınmayı yürütmeye çalışmak bir devletin hayatında başlı başına yeni bir devreye girmek, kanununda, usulde ve hepsinden mühim olan zihniyetle mil-

Demokrasi ve Planlama

Mehmet Kabasakal

letçe yeni bir istikamete yönelmek demektir. Planlama devresi demek, hükümetlerin ve cemiyetlerin o zamana kadar plansız devrede taşıdıkları birçok selahiyetleri yeni bir çerçevede içinde işletmek demektir. Fedakârlık ister, sınırlama ister, birçok arzuların feragat ister ve sorumluluk meşhununun (kavramının) yeni bir manada değerlendirilmesidir."

"Planlı idare ve sorumluluk ile plansız idare arasındaki başlıca farklardan birisi sınırlama meselesidir."

"Bir milletin ve bir memleketin ihtiyaçları zaman zaman istikamet değiştirebilir. İhtiyaçlarının birbirine nazaran ehemmiyeti günün şartları içinde bazan bir başka mana kazanabilir. Ancak, bir hükümet plana bağlı kalmazsa olmaz. Bunu milletin anlaması ve kabul etmesi, yetki sahiplerinin bunu bir aciz kalma gibi telakki etmemeleri medeniyet alanında ileri bir merhaledir (aşamadır)".

"Bir Planlama Dairesi düşününüz ki, devletin bütün ihtiyaçlarını masa başında mutlak yetki sahibi ve herkesin aklından üstün bir akıl sahibi gibi düşünüp tedbirleri ortaya koymak mevkiindedir. Cemiyet kafî derecede olgun olmazsa, planlamayı yapan bütün kerametlerin kendisinden olduğunu zanneder. Planı eline alanlar her gün çektiği sıkıntıların karşısında çok az bir zamanda isyan eder."

Ekonomik planlama ile demokrasinin birbirini destekler biçimde ele alınabilmesi, yani sağlıklı bir gelişmenin özgürlük içinde gerçekleştirilmesi, bazı koşulların varlığıyla yakından ilgilidir.

Bir kere, ülkenin bilim, düşün çevrelerinde, toplumsal ve siyasal yaşamında etkin olanların planlı kalkınma anlayışına yaklaşımları bu açıdan büyük önem taşımaktadır. Üniversitelerin, basının, toplumda etkin yazar, düşünür ve sanatçıların, siyasal partilerin, meslek kuruluşlarının (sendikaların ve benzeri derneklerin, odaların) ve bunların yöneticileriyle üst düzey kamu görevlilerinin planlı kalkınmaya olumlu veya olumsuz yaklaşımları, ülkede planlama kavramının yerleşmesi ve kökleşmesinde önemli bir unsurdur.

Türkiye gibi temel yasalarda da planlı kalkınmaya yer veren bazı ülkelerde, kimi zaman kalkınmanın demokratik planlama yoluyla değil, serbest piyasa düzeni içinde sağlanabileceğini savunan siyasal partiler etkin olmakta ve iktidara gelmektedirler. Bu durumda ekonominin yönetiminde bir ikileme karşılanmaktadır. İktidardaki partilerin uygulamaları doğal olarak planlamayı askıya almak, devletin ekonomiyi yönlendirmede kullandığı araçları ve olanakları özel girişimin hizmetine vermektir. Eğer ülkede bunu dengeleyecek iyi örgütlenmiş etkin toplumsal kuruluşlar da yoksa, özel girişim tümüyle denetimsiz bir politika izleyebilmektedir. Bunun sonucunda ülkenin temel gereksinmelerini karşılamaktan çok, toplumun tüketim özelemlerini kamçulamaya yönelik uygulamalar ağırlık kazanmaktadır.

Ancak, demokrasinin kesintisiz işlediği ülkelerde, siyasal iktidarlar, halkın özelemlerini karşılamak zorundadırlar da. Yeniden seçilebilmek için bunu yapmaları zorunludur. Oysa, özel kesimin kârı artırmaya yönelik girişimleri, toplumun gereksinimleriyle çoğu zaman çakışmaz. O halde, serbest piyasa ekonomisini savunan iktidarlar bile bir ölçüde de olsa planlamadan yararlanma gereğini duycaklardır.

EN SIKI UYUM: DPT ile hükümet arasında en sıkı uyum, hiç kuşkusuz Başbakan Turgut Özal'ın kardeşi Yusuf Özal'ı DPT Müsteşarlığına atmasıyla sağlandı. Hükümet ve DPT Başkanı Özal kardeşlerin üzerinde uyduğu temel ilke ise ekonomide kamu sektörü varlığını azaltılmak, özel sektörün çalışma alanını genişletmek ve planın ağırlığını çen aza indirmektir.

Özetle, planlama ile demokrasi arasındaki duyarlı dengenin bozulmaması, hatta pekiştirilmesi, ülkenin siyasal ve ekonomik yaşamında, bilim ve düşün alanında etkin olan tüm kişi ve kuruluşların planlı kalkınmaya karşı olumlu bir tutum izlemeleriyle yakından ilgilidir.

Her ülkede toplum ve aydınlar sürekli etkileşim içindedirler. Yukarıda sözü edilen ilk ögeye koşut olarak, ulusun planlı kalkınma düşüncesine yaklaşımı, toplumsal eğilimlerin özveriye ve tasarrufa yatkınlığı ikinci önemli unsurdur.

Bir diğer öge, ülkeye ekonomik yardım veren yabancı devletlerin ve uluslararası finans kuruluşlarının ulusal ekonomik politikalar ve plan karşısındaki tutumlarıdır.

Planlama ile demokrasinin birbirini pekiştirecek biçimde işleminde önemli bir unsur da planlama örgütü ve bu örgütün kadrosudur. Planlama kadrosu deneyimli, toplumsal eğilimleri iyi gözleyen, yetenekli ve bilgili uzmanlardan oluşuyorsa ve çalışmaların her aşamasında toplumla yakın bir etkileşim ve iletişim içinde bulunuyorsa, sorun büyük ölçüde çözülmüş demektir.

Ancak, ülke, varılmak istenen hedeflerden ne denli uzaksa, plan o denli hızlı, köklü ve müdahaleci olmak eğilimi gösterecektir. Bu yüzden siyasal alanda planlamaya karşı tepkiler doğabilir ve bu tepkiler, kurum aleyhin-

deki demagojik tutumları cesaretlendirecek boyutlara erişebilir. Türkiye zaman zaman bu tür girişimlere tanık olmuştur.

DPT'nin kuruluşunun üçüncü yıldönümünde, dönemin Başbakanı İsmet İnönü bir konuşma yaparak bunun örneklerine değinmiştir. İnönü konuşmasında şunları söylemektedir:

"Planlama devrinin umumi eskâr (kamuyu) önünde nazik bir tarafı vardır. Her sene "Planlama ile icra makamları arasında ihtilaf vardır, görüş ayrılığı vardır" havadisleri çıkacaktır. Bundan bilhassa siyasi hürriyetin tam işlediği memleketlerde geniş manalar çıkarmak isteyecekler bulunacaktır. Bu tarzda fikir ayrılıkları aslında hiç olmadan varmış gibi yayılır, kullanılır. Aslında fikir ayrılığı olanları da bulunur. İcracılar her işin sorumlusudur. Planlama Teşkilatı, devletin bütün meselelerini araştırmacı, fikir verici ve akıl vericisidir, tedbire bağlayıcıdır. Bir bakıma planlama kolay bir vazife sayılır, ama itimat (güven) telkin edecek, ihtiyaçları görececek, araştırma yapacak ve ortaya tatbik edilmesinde fayda olduğuna kanaat getirecek eser vücuda getirelecektir. Bu sanıldığı kadar kolay değildir, çok yorucu bir iştir. Çok çalışmak isteyen bir iştir, sonra da çok liyakat isteyen bir iştir."

"Planı tatbik edenler mutlaka güçlüklerle karşılaşacaklar ve onlar "bütün güçlük planlamadan geliyor" diyeceklerdir."

O nedenle, planlayıcılar, demokrasi ile planlama arasındaki duyarlı dengenin bozulmaması için ekonomik veriler üzerinde olduğu kadar, toplumsal eğilimler üzerinde de önemle durmak zorundadırlar.

Demokratik bir düzen içinde gerçekleştirilen bir planın başarısı, herşeyden önce demokratik gereklerle uygun biçimde hazırlanmış olmasına bağlıdır.

Plan yapmak aslında teknik bir iştir. Fakat planın çerçevesini meydana getiren ana hedefler ve bu hedeflere varamada izlenecek yolu gösteren "strateji" siyasal karar organları tarafından belirlenir. Demokratik düzende bu siyasal karar organı, parlamentodan çıkan hükümettir.

Demokratik bir düzende planlama, devlet aygıtı içinde dördüncü bir kuvvet olarak yer alamaz. Planları hazırlayacak olan örgüt, yasa, yürütme ve yargı organları yanında dördüncü bir öge değildir.

Demokratik ülkelerde ekonomik ve toplumsal politikanın ve hedeflerin saptanması, hükümete ve parlamentoya ait bir yetkidir. Türkiye'de de Devlet Planlama Teşkilatı bu konuda yalnızca teknik çalışmalar yapmakla görevli sayılmıştır.

Ancak, nihai karar alma yetkisinin yalnız siyasal organlara bırakılması durumunda, alınacak kararların teknik ve bilimsel gerekleri gözardı etmesi, hızlı ve dengeli kalkınmayı erteleme olasılığıdır. Bu yüzden kararlara teknisyenlerin katkısının da sağlanması gerekir. Bö-

lece bir yandan siyaset adamları, siyasal kararların ekonomik ve toplumsal yaşama etkileri konusunda bilgi edinirler. Öte yandan, teknisyenler de çalışmalarını, sorumlu siyasal organların tutumunu bilerek yürütmek olanağını bulurlar.

Aslında teknik bir konu olan planların hazırlanması sırasında çeşitli organlar arasında işbirliğine gerek vardır. DPT'de çalışan bir uzman grubunun, ekonominin ve toplumsal yaşamın bütün ayrıntılarını bilmesi ve bütün çalışma dalları için planlar yapması düşünülemez. İlgili konularda çalışanların görüşleri ve sorunları bilinmeden hazırlanmış ve onlarca benimsenmemiş planların uygulanabilirliği çok azdır. Bu nedenle, planların yalnızca DPT tarafından değil, onun uygulanmasından etkilenecek toplum kesimleri ve onu yürütecek organlar tarafından da benimsenerek yapılması zorunludur.

Planların etkin olarak ve başarıyla uygulanabilmesi, hazırlık çalışmalarına, ilgili tüm kurum ve kuruluşların katılmasını gerektirir. Demokratik planlama, toplumun, tüm kesimleriyle plan hazırlıklarına katılabilmesini ve yönlendirebilmesini öngörür. Zaten, halkın planı benimsemesi ve kendisinden beklenen özveriye göstermesi, ancak, plan hazırlık çalışmalarına etkin biçimde katılmasıyla olanaklıdır. O nedenle tüm toplum kesimlerinin planlamaya katkılarına sağlayacak çağdaş düzenlemeler yapılması ve bunun kurumsal yapısının oluşturulması zorunludur. Bu sağlanabilirdiğinde, plan, ilgili tüm toplum kesimlerinin görüşlerini yansıtan ortak bir yapıt olarak ortaya çıkar. Demokratik düzende bu yöntem, uygulanabilir planların hazırlanması için en uygun yol olarak görünmektedir.

Böylece demokrasi, planların özgürlük içinde tartışılmasına ve denetlenmesine olanak sağlayarak, teknisyenlerin-uzmanların daha gerçekçi, dolayısıyla daha tutarlı ve uygulanabilir planlar hazırlamalarına yardım eder. Planlı kalkınma ise, ekonomik, toplumsal ve kültürel alanda sağlayacağı gelişme ile demokrasinin kökleşmesine ve güçlenmesine katkıda bulunur. Demokrasi ve planlama böylece birbirini zayıflatan değil, destekleyen öğeler olarak işlev görürler.

Devlet Planlama Teşkilatı

Mehmet Kabasakal

Türkiye'de planlı kalkınmanın yasal dayanağa kavuşması ve kalkınma planlarını hazırlayacak bir kurum olan Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) kurulması, 1960 hareketinden sonra gerçekleşmiştir.

Planlı kalkınma, 1950'li yılların sonlarında Türkiye'nin siyasal gündeminde tartışılan konular arasında yer almıştır. Bu tartışmalar 27 Mayıs hareketinin önderlerini de etkilemiş, ve bir planlama örgütünün kurulması girişimi, 1960 hareketinden sonra ivedilikle ele alınan işlerden biri olmuştur.

İhtilâl sonrası konunun kamuoyunda tartışıldığı günlerde, Amme İdaresi Enstitüsü ve AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi, planlama örgütü kuruluş ve çalışma biçimine ilişkin birer taslak hazırlayarak Başbakanlığa göndermişlerdir. Başbakanlıkta bu önerileri incelemek üzere bir komisyon kurulmuş, komisyon ikibuçuk ay süren çalışma sonucunda, Devlet Planlama Teşkilatı'nı kuran 91 sayılı yasa tasarısını hazırlamış ve başbakanlığa sunmuştur. Tasarı, Milli Birlik Komitesi'nce kabul edilerek 30 Eylül 1960 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Yasa, 5 Ekim 1960 tarih ve 10621 Sayılı *Resmi Gazete*'de "Devlet Planlama Teşkilatı'nın Kurulması Hakkındaki Kanun" başlığıyla yayınlanmıştır. Yasanın 1. maddesinde, "*Başbakanlığa bağlı bir Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur. Başbakan bu teşkilatın yönetimi ile ilgili yetkilerini Başbakan Yardımcısı vasıtasıyla kullanır*" denilmektedir.

Böylece, örgütün herhangi bir bakanlığa bağlanmasından kaçınılmış, ve doğrudan Başbakanlığa bağlı olması özellikle istenmiştir. Bunun bir nedeni, planlama işinin Başbakanlık görevine benzer şekilde, eşgüdüm niteliği taşımasıdır. Diğer yandan, kalkınma planı bir bakıma, hükümetin ekonomik ve toplumsal politikasını ortaya koyan bir belge durumundadır. Bu politikayı uygulama görevi ise zaten Bakanlar Kurulu ve başbakanındır.

DPT'nin Görevleri

DPT Kuruluş Yasasıyla, örgüte şu görevler verilmiştir:

a. Ülkenin, doğal, insangücü ve ekonomik her türlü kaynak ve olanaklarını tam bir şekilde saptayarak izlenecek ekonomik ve toplumsal politikayı ve hedefleri belirlemede hükümete yardımcı olmak;

b. Çeşitli bakanlıkların ekonomik politikayı ilgilendiren etkinliklerinde eşgüdümü sağlamak amacıyla önerilerde bulunmak ve bu konularda danışmanlık yapmak;

c. Hükümetçe kabul edilen hedefleri gerçekleştirecek uzun ve kısa vadeli planları hazırlamak;

d. Planların başarıyla uygulanabilmesi için

ilgili kurum ve organlarla yerel yönetimlerin kuruluş ve işleyişlerinin düzenlenmesi konusunda önerilerde bulunmak;

e. Planın uygulanmasını izlemek, değerlendirmek ve gerekli durumlarda planda değişiklikler yapmak;

f. Özel kesimin çalışmalarını, planın hedef ve amaçlarına uygun bir şekilde özendirecek ve düzenleyecek tedbirleri önermek.

Özete, DPT, ekonomik ve toplumsal politikanın ve hedeflerin saptanmasında ve ekonomik politikayı ilgilendiren etkinliklerin eşgüdümünde hükümete yardımcı olmak ve danışmanlık yapmakla görevlidir. Ancak, planlar ve programlar konusunda son karar hükümete aittir.

DPT'nin Organları

91 Sayılı Yasaya göre, Devlet Planlama Teşkilatı, Yüksek Planlama Kurulu ve Merkez Teşkilatı'ndan oluşur.

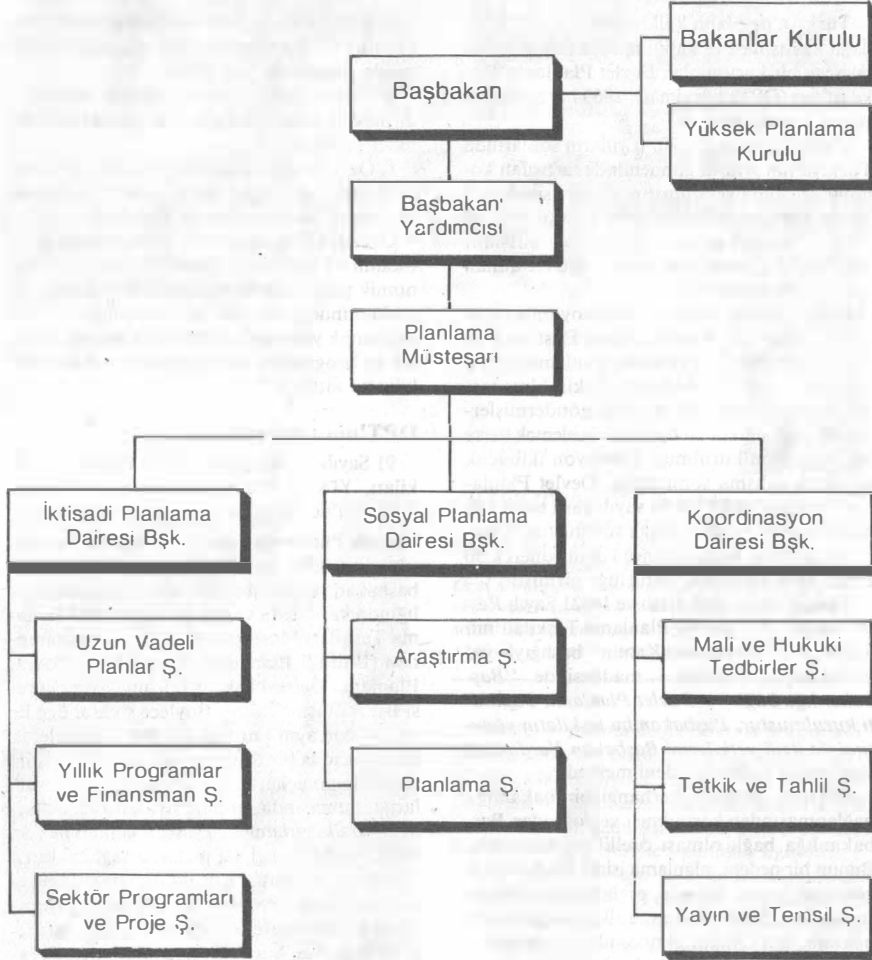
Yüksek Planlama Kurulu: Planlama Teşkilatı'nın en üst organıdır. Kurul, yasaya göre, başbakan veya başbakan yardımcısını başkanlığında kabinenin seçtiği üç bakan ile Planlama Teşkilatı Müsteşarı ve üç daire başkanından (İktisadi Planlama Dairesi Bşk., Sosyal Planlama Dairesi Bşk., Koordinasyon Dairesi Bşk.) oluşmaktadır. Böylece siyasal öge ile teknik öge aynı kurulda bir araya getirilerek ikisi arasında bir denge kurulmak istenmiştir. Bununla amaçlanan, temel ekonomik kararların alınmasında, bilimle siyasetin gereklerini bir arada gözetmek, siyaset adamları ile teknisyenlerin işbirliği yapmalarını sağlamaktır.

Yüksek Planlama Kurulu'nun başlıca görevi, ekonomik ve toplumsal hedefleri ve yapılacak planın stratejisini belirlemektir. Strateji belirlenirken kurul üyesi teknisyenler, Planlama Merkez Örgütü'nün teknik çalışmaları sonucunda ortaya çıkan önerikleri kurula götürürler. Kurul, bunlar üzerinde görüşmeler yaparak bir karara varır. Yüksek Planlama Kurulu'nda belirlenen plan ana hedef ve stratejisi, Kurulun başkanı ve üç bakan tarafından kabineye götürülerek en son şeklini orada alır. Bakanlar Kurulu'nda kesinleşen metin, plan çalışmalarına temel oluşturacak ana direktifler olarak DPT'ye verilir.

Hedeflere uygun olarak Planlama Merkez Teşkilatı tarafından hazırlanacak uzun ve kısa vadeli planları incelemek de yine Yüksek Planlama Kurulu'nun görevidir. Kurul, bu planların önceden saptanmış ana hedeflere uygunluğunu inceler. Uygun olduğu kanısına vardığında, bunları yine Bakanlar Kurulu'na sunar. Plan, Bakanlar Kurulu'nda kabul edildikten sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi'

Şema: 1

DPT'nin İlk Örgüt Şeması

nin (TBMM) onayına sunulur ve meclisteki görüşmeler sonucunda "TBMM Kararı" olarak kesinleşir.

Yüksek Planlama Kurulu'ndan sonra ikinci organ Planlama Merkez Örgütü'dür.

Planlama Merkez Örgütü: Başbakanlığa bağlı bir müsteşarlıktır. 91 sayılı yasaya göre, Merkez Örgütü, kurulduğunda, İktisadi Planlama Dairesi, Sosyal Planlama Dairesi, Koordinasyon Dairesi olmak üzere üç başkanlıktan ve Genel Sekreterlik'ten oluşuyordu. 1972 yılında, DPT içinde "Kalkınmada Öncelikli Yörelere Dairesi Başkanlığı" kurulmuştur. 1980 yılında ise Başbakanlık bünyesinde oluşturulan "Yabancı Sermaye Dairesi Başkanlığı"yla "Teşvik ve Uygulama Dairesi Başkanlığı" DPT Müsteşarlığı'na bağlanmıştır.

Planlama Merkez Örgütü, başlangıçta az sayıda fakat nitelikli teknisyenlerle çalışacak şekilde kurulmuştur. Yasa uyarınca örgütte, iktisatçı, mühendis, toplumbilimci vb. uzmanlar, destek hizmeti veren kamu görevlileri ve hizmet kadrosu vardır. Yasa, ayrıca gerekli araştırmaları sözleşme ile yaptırma ve bu amaçla araştırma personeli çalıştırma olanaklarını da vermektedir.

İktisadi Planlama Dairesi: Bu daire, Uzun Vadeli Planlar, Yıllık Programlar ve Finansman ve Sektör Programları Şubeleri ile sürekli ve geçici Özel İhtisas Komisyonları'ndan oluşmaktadır.

Görevi, gerekli araştırmaları yaparak kısa ve uzun vadeli genel ve bölgesel plan ve programları hazırlamaktır.

Kalkınma hızı ve kalkınma stratejisinin saptanmasına ilke olacak çalışmaları yapmak, belirlenen ana hedeflere göre uzun vadeli planı hazırlamak ve uzun vadeli planı yıllık programlar haline getirmek bu dairenin görevleri arasındadır.

Sosyal Planlama Dairesi: Araştırma ve Planlama Şubeleriyle sürekli ve geçici Özel İhtisas Komisyonları'ndan oluşan bu daire, Türkiye'nin toplumsal sorunlarını incelemek ve bunların çözümü için uzun ve kısa vadeli planlar hazırlamakla görevlidir.

Türkiye'nin karşılaştığı toplumsal sorunların öncelik sırasını saptamaya yarayacak çalışmaları yapmak; kalkınma stratejisinin toplumsal içeriğiyle ilgili hazırlıkları yürütmek; toplumsal sorunların çözüm yollarını araştırmak; ekonomik kalkınmanın getireceği insan gücünün sağlanması için plan hazırlamak; ülkenin çeşitli bölgeleri arasındaki gelir farklarını azaltacak önlemleri araştırıp, bunların plana yansımaları sağlamak bu dairenin görevleri arasında bulunmaktadır.

Böylece, iktisadi plan yapılırken, toplumsal konuların da ele alınması, planın gerektireceği insan gücünün sağlanması, bölge kalkınmasının plana bağlanması amaçlanmıştır.

Koordinasyon Dairesi: Bu daire, Mali ve Hukuki Tedbirler Şubesi, Tetkik ve Tahlil Şubesi, Yayın ve Temsil Şubesi'nden oluşmaktadır.

Koordinasyon Dairesi,

a. Devlet teşkilatında ve özel kesimde planın gerçekleştirilmesini kolaylaştıracak yönetsel ve yasal önlemleri saptar ve önerir.

b. Plan ve programların uygulanması sırasında gerekli izleme ve eşgüdümü sağlar; gerçeğinde bu amaçla çeşitli kamu kurum ve kuruluşlarının üst düzey yetkililerinin katılacağı komisyonları toplar.

c. Plan uygulamasına ilişkin üçer aylık devre raporlarını icra organlarından alıp bunları birleştirir ve değerlendirerek sonuçlarını ilgililere sunar. Uygulamacı kuruluşlar arasında uyum sağlayıcı önlemlerin belirlenmesine ve yürürlüğe konmasına çalışır.

d. Plan ve programların uygulanmasının aksadığı alanlarda, örgüt ve yöntem incelemelerinin ivedilikle yapılmasını sağlar.

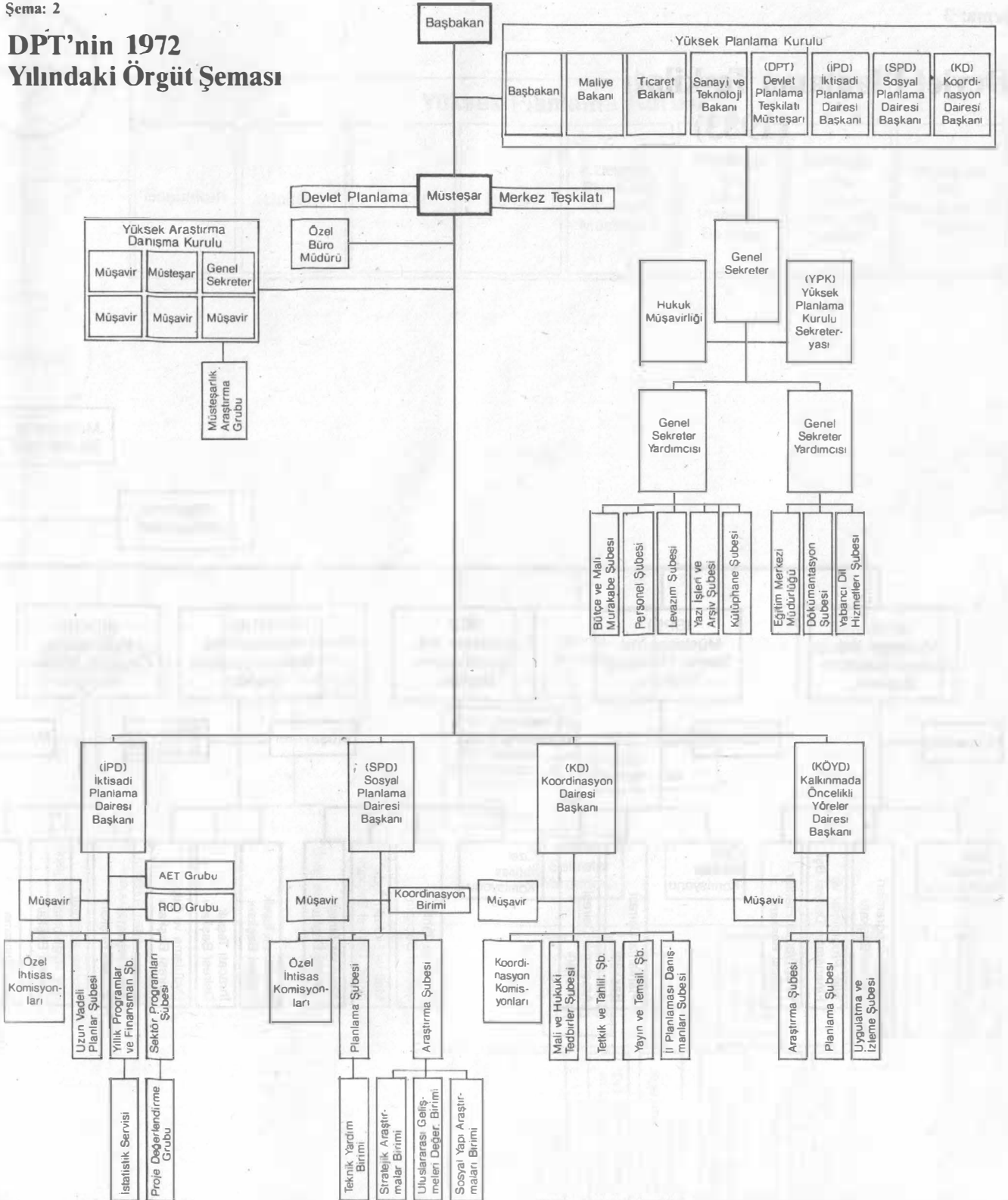
e. Plan ve programların yönetim organlarının ve kamuoyunca öğrenilmesini ve benimsemesini sağlar.

Planların uygulama sonuçlarının değerlendirilmesi, aksayan noktaların belirlenmesi, uygulamanın uyumlu yürütülmesi için çeşitli kamu kurum ve kuruluşları arasında eşgüdüm sağlanması, planın gerçekleşmesini kolaylaştıracak yönetsel, parasal ve yasal önlemlerin alınması, hazırlanan planların başarıya ulaşması için temel koşullardır.

Kalkınmada Öncelikli Yörelere Dairesi: Yurdun bazı yöreleri, ekonomik, sosyal ve kültürel kal-

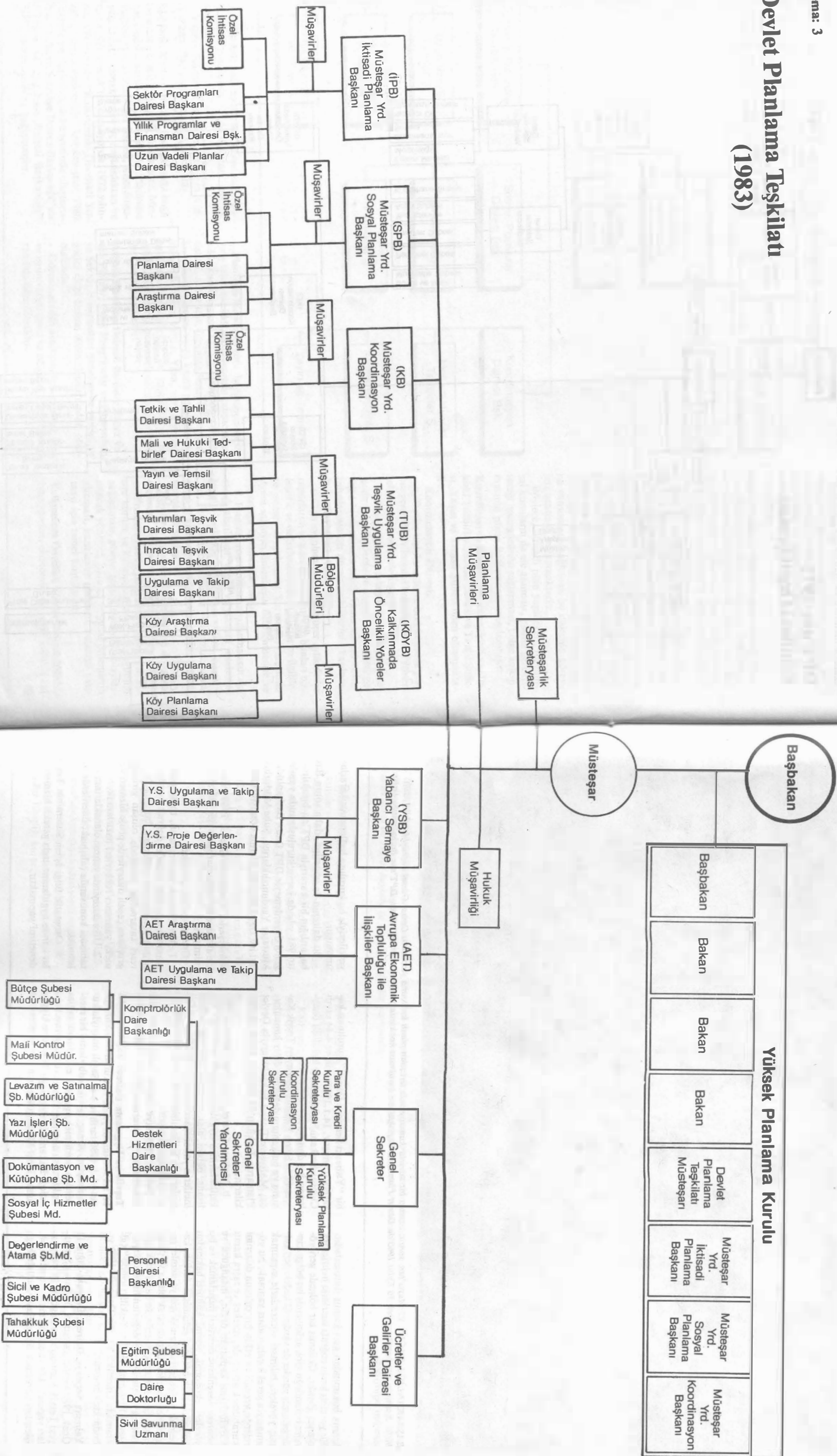
Şema: 2

DPT'nin 1972 Yılındaki Örgüt Şeması

Şema: 3

Devlet Planlama Teşkilatı (1983)

BAŞBAKANLIĞA BAĞLI: 27 Mayıs'tan sonra, uzunca bir süredir kamuoyunda tartışılan planlı kalkınma yaklaşımı Cemal Gürsel başkanlığındaki Millî Birlik Komitesi'nce benimsenerek 30 Eylül 1960'da Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulması hakkında yasa kabul edildi. Yasa, DPT'nin Başbakanlığa bağlı olacağını belirtiyordu.

kinına bakımından geri kalmış durumdadır. Bu yöreleri kesin coğrafi sınırlarla belirlemek olanak dışıdır. Gelişmiş bir bölgede geri yöreler bulunduğu gibi, gelişmemiş bir bölge içinde gelişmiş yöreler de vardır. Ülkedeki geri kalmış yöreleri, bilimsel yöntemlerle saptamak amacıyla gerekli çalışmaları yapmak; bu yörelerde verimli ve etkin bir çalışma düzenini kurabilmek amacı ile, merkez ve taşra kamu kuruluşlarını kapsayan örgüt, insan gücü ve yöntem düzenleme önerileri hazırlamak ve bu yöreleri, ekonomik, sosyal, kültürel bakımdan kalkındırarak aradaki gelişmişlik farkını kapamak ve dengeyi sağlamak için yöntemler geliştirmek, bunları uygulayarak plana ve programlara yansıtacak önerilerde bulunmak, uygulamayı izlemek ve değerlendirmek üzere, Devlet Planlama Merkez Teşkilatı içinde "Kalkınmada Öncelikli, Yöreler Dairesi" 1972 yılında kurulmuştur.

Yabancı Sermaye Dairesi: Başbakanlığın 11 Ocak 1980 tarihli yazısıyla, Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nun öngördüğü çalışmaları yapmak, kâr ve ana sermaye transferi, vb. işlemleri yürütmek üzere Başbakanlığa bağlı

bir "Yabancı Sermaye Dairesi" kurulması kararlaştırılmıştır. 14.1.1980 tarih ve 4-44 sayılı Cumhurbaşkanlığı tekeresiyle kuruluşu onaylanan bu daireye,

a. 6224 Sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ve bu kanunu değiştiren diğer kanunlarda, Maliye ve Ticaret Bakanlıklarıyla Devlet Planlama Teşkilatı'na verilmiş görev ve yetkilerin,

b. Maliye, Ticaret, Sanayi ve Teknoloji Bakanlıklarınca uygulanan teşvik tedbirleri ile, lisans, patent, alameti farika gibi hak ve hizmetlerin yabancı sermaye iştiraki bulunan firmalar için kullanılma yetkisinin, devredilmesi kararlaştırılmıştır.

Yabancı Sermaye Dairesi daha sonra Başbakanlığın bir kararıyla DPT'ye bağlanmıştır.

Teşvik ve Uygulama Dairesi: Başbakanlığın 11.1.1980 tarihli yazısı ve Cumhurbaşkanlığının 14.1.1980 tarih ve 4-43 Sayılı onayıyla kurulmuştur. Amaç, teşvik tedbirlerini bir merkezden yürütmek, gerekli eşgüdümü sağlamaktır. Bu nedenle, Ticaret ve Sanayi ve Teknoloji Bakanlıkları'na bağlı Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüklerinin bütün görev ve

yetkileriyle bu kuruluşla bağlanması kararlaştırılmıştır.

Bu dairenin de yönetimi, daha sonra Başbakanlığın bir kararıyla DPT'ne bırakılmıştır. 1981 yılında kamu kuruluşlarında yapılan genel düzenlemeyle DPT Daire Başkanlıkları Müsteşar Yardımcılıklarına, Şube Müdürlükleri ise Daire Başkanlıklarına dönüştürülmüştür.

Müsteşarlık Araştırma Grubu: 1969 yılında, kararname ile Müsteşarlığa bağlı olarak kurulmuştur.

Gruba verilen görevler:

1. Yerel küçük tasarrufların, toplu olarak planın öngördüğü hedefler doğrultusunda yatırıma yönelmesini sağlamak; bu amaçla yöresel tasarruflar etrafında oluşan girişimci gruplara çeşitli düzeylerde proje hizmeti vermek, yatırımcı rehberleri hazırlamak,

2. Ülke düzeyinde yatırım olanaklarının saptanması konusunda çalışmak, önerilerde bulunmak,

3. Otomatik Bilgi İşlem Sisteminin Teşkilat içinde uygulanmasında gerekli hizmeti ve denetimi yapmaktır.

EN ÜST ORGAN: DPT'nin en üst organı Yüksek Planlama Kurulu'dur. Başbakan veya Yardımcısının başkanlığında üç Bakan, DPT Müsteşarı ve DPT'nin üç Daire Başkanından oluşur. 3. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın hazırlık çalışmalarında görülen Yüksek Planlama Kurulu'na Ferit Melen başkanlık ediyor, hükümet adına da Zeyyat Baykara ile Ziya Müezzinoğlu katılıyordu.

Özel İhtisas Komisyonları: Planın çeşitli kamu kurum ve kuruluşlarıyla bunlar dışında kalan uzmanların ortak ürünü olarak hazırlanmasını sağlayan bir aygıttır. Bu komisyonlar, çeşitli sektörler (iş kolları) için ayrı ayrı kurulmaktadır. Her komisyon, ilgili olduğu sektörün envanterini yaptıktan sonra, DPT'nce yürütülen çalışmalar sonucunda saptanan gelişme hızı ve finansman kaynaklarına göre neler yapılabileceğini, neler yapılması gerektiğini araştırıp sonuçlarını rapor halinde Devlet Planlama Teşkilatı'na bildirmektedir.

Kalkınma Planları Nasıl Hazırlanır?

Devlet Planlama Teşkilatı'nın, yasalarla kendisine verilen pek çok görevi vardır. DPT, ülkenin ekonomik ve toplumsal konularla ilgili temel verilerini toplar, kalkınma kesincisi yürürlüğe konulmasından sonra uygulamayı izler ve hükümette danışmanlık yapar. DPT bu işlevlerini yerine getirirken, bakanlıklarla yakın bir işbirliği kurar.

Planlamanın Aşamaları

Kalkınma planları birkaç aşamada gerçekleşir. Önce, ön hazırlık niteliği taşıyan Özel İhtisas Komisyonları toplanır. Konuyla ilgili kamu ve özel kesim uzmanlarından oluşan bu komisyonlarda veriler ele alınarak değerlendirilir.

Ekonomik ve Toplumsal Hedeflerle Politikaların Saptanması: Ekonomik ve toplumsal hedeflerle politikaların saptanmasında temel oluşturacak ilkeler (strateji) Yüksek Planlama Kurulu'nda belirlenir. "Strateji" daha sonra Bakanlar Kurulu'nda öncelikle görüşülerek karara bağlanır.

Uzun Vadeli Planın Hazırlanması: Başbakan, Bakanlar Kurulu'nun saptadığı ilkeler çerçevesinde uzun vadeli ve yıllık planların hazırlanması konusunda Planlama Müsteşarlığı'na yönerge verir. Planlama Teşkilatı da Bakanlar Kurulu'nce belirlenen bu "strateji"ye göre uzun vadeli planı hazırlar.

Uzun vadeli plan taslağının DPT'ce hazır-

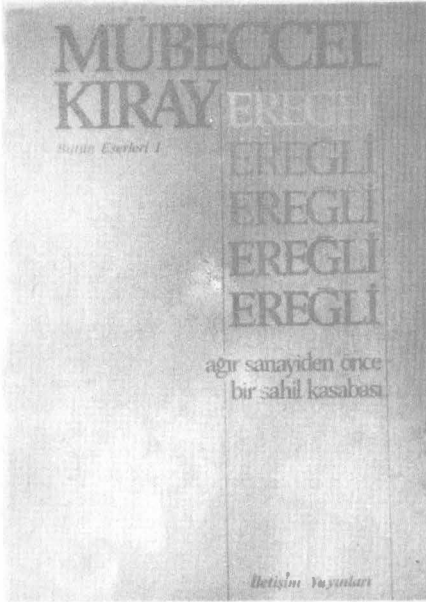
lanarak Başbakanlığa sunulmasından sonra, bir hafta içinde Yüksek Planlama Kurulu toplanır. Kurul bu plan taslağını inceliyerek, kabul edilmiş bulunan ana hedef ve ilkelere uygun olup olmadığını bir raporla Bakanlar Kurulu'na bildirir. Plan, Bakanlar Kurulu'nda görüşülerek kabul edildikten sonra Başbakanlık tarafından TBMM'nin onayına sunulur.

Uzun Vadeli Planın TBMM'de Görüşülmesi: Uzun vadeli planın TBMM'de görüşülmesi 77 sayılı yasa hükümlerine göre olur. Plan önce TBMM Bütçe-Plan Karma Komisyonu'nda görüşülmeye başlanır. Bütçe-Plan Karma Komisyonu, uzun vadeli planı kendisine verildiği tarihten itibaren en çok 24 saat içinde görüşmeye başlar ve en çok 20 gün içinde karara bağlar.

1961 Anayasası'nın yürürlükte olduğu dönemde, Komisyon tasarımı önce Cumhuriyet Senatosu Genel Kurulu'na bağladıktan sonra tekrar komisyona yollardı. Yapılan değişiklikleri inceleyip karara bağlayan Komisyon, plan tasarısını bu kez Millet Meclisi Genel Kurulu'na sunar.

lu'na gönderirdi. 1961-1980 yılları arasında süren bu uygulama, 1982 Anayasası'yla Cumhuriyet Senatosu'nun kaldırılması üzerine son bulmuştur. Plan tasarısı artık yalnızca Millet Meclisi'nde görüşülecektir.

Millet Meclisi Genel Kurulu, Komisyonca kendisine gönderilen planı en çok sekiz gün içinde görüşerek karara bağlar. Millet Meclisi'nin kararı kesindir. Meclisin onayladığı metin "Meclis Kararı" niteliğindedir ve kamu kesimi için bağlayıcı (emredici), özel kesim için yönlendirici (özendirici)dir.

İLK KENT ARAŞTIRMASI: DPT'nin üç dairesinden biri Sosyal Planlama Dairesi'dir. Türkiye'deki ilk kent araştırmasını da bu daire yaptırmıştır. Demir ve çelik sanayiinin kurulmasından önce, toplumda ağır sanayiın yol açtığı değişiklikleri belirleyebilmek için planlanan ve Prof.Dr. Mübeccel Kiray'ın gerçekleştirdiği bu araştırma, ülkemizde sosyolojik saha araştırmalarının klasikleşmiş örneği olarak hâlâ önemini korumaktadır.

KAYNAKÇA

- *Kalkınma Planı ve Devlet Planlama Teşkilatı ile İlgili Kanunlar*, TC Başbakanlık DPT, Ankara, 1979.
- *Kalkınma Planı ve Devlet Planlama Teşkilatı ile İlgili Kanunlar ve Anayasa Mahkemesi Kararları*, TC Başbakanlık DPT, Ankara, 1980.
- *Planlama*, Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No. 3. Düzeltilmiş Beşinci Baskı, Ankara, 1973.
- *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, "Uzun Vadeli Planın Yürürlüğe Konulması ve Bütünlüğünün Korunması Hakkında Kanun Teklifi", Sayı 7, M. Meclisi Birleşim: 123, 1.10.1962.
- Dr. Mümtaz Soysal, "Planlama ve Demokrasi", *Planlama*, Cilt 1, DPT yayını, Ankara, 1961, s. 63-66.
- *24 Ocak 1980 ve Sonrası Ekonomik İstikrar Tedbirleri*, TC Başbakanlık DPT, Ankara, 1980.

POLİS/JANDARMA

Kolluk Kuvvetleri

Fikret Toksöz

Polis Örgütünün Görevleri ve Yapısı

Dr. İsmail Metin

Çerçeve Yazı

Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT)

Kâni Ekşioğlu

Kolluk Kuvvetleri

Fikret Toksöz

Kolluk Kuvvetleri Nedir?

Kolluk kuvvetleri, insanların yabancıları olmadıkları bir kavram, bir simgedir. Dünyanın her yerinde, her düzende halk, kolluk kuvvetlerinin ne anlama geldiğini çok iyi bilir. Bizde de “kolcu”, “korucu”, “bekçi”, “jandarma” ve “polis” gibi kelimeler, günlük dilde pek çok geçen, kullanılan kavramlardır.

Günümüzde kolluk kuvvetleri, “koluk” teriminde içerilen zor kullanmayı, caydırıcılığı ifade eden bir iç güvenlik örgütüdür. Bu aşamaya birdenbire gelinmedi. Bu, uzun bir tarihi sürecin sonucudur.

İnsanların birarada yaşamaya başladıkları tarihin ilk dönemlerinden bu yana, insan topluluklarının ülkesiyle birlikte dışa ve içe karşı korunması ve savunması “devlet” denen siyasal mekanizmanın başlıca işlevi olmuştur. Siyasal sistemleri ve gelişmişlik dereceleri ne olursa olsun, her dönemde belli düzenin korunması, devletin temel görevidir. Bu düzen içinde, halkın dirlik ve esenliğinin sağlanması için devletler güç oluşturmuşlardır. Başlangıçta bu güç, askerî bir örgüt biçimindeydi. Bu örgüt hem iç güvenliği, hem dış güvenliği sağlamakla yükümlüydü.

Zaman içinde, iç ve dış güvenliği sağlayan askerî örgüt, işbölümü ve uzmanlaşma gereği karşısında bir değişmeye uğramıştır. Askerî örgüt yanında yalnızca iç güvenlikten sorumlu güvenlik kuvvetleri kurulmaya başlanmıştır. Bu ayırım öncelikle başkentlerde görülmüştür. Ancak, günümüzde bile, iç güvenliğin dış güvenlikten tam olarak ayrıldığı söylenemez. Bazı durumlarda, iç güvenlik güçleriyle bastırılmayan olaylar ortaya çıktığı zaman askerî kuruluşlardan yardım istenmektedir. Bu çerçevede, kolluk kuvvetleri dendiği zaman, normal askerî kuruluşların dışındaki sivil otoritelere bağlı kuvvetler kastedilmektedir.

Türkiye’de Kolluk Kuvvetleri

Kolluk kuvvetleri denince, genellikle akla polis örgütü gelmektedir. Oysa, askerî örgütten ayrı bir iç güvenlik örgütü olarak polisin ortaya çıkışı yeni bir olaydır. Başka bir anlatıyla, polis, kentleşmenin ortaya çıkardığı bir kuvvettir. Askerî örgütlenmenin bir uzantısı olarak, jandarma daha eski bir kuruluştur. Polis örgütünün ortaya çıkışı, jandarmanın önemini azaltmamıştır. Özellikle ülkemizin büyüklüğü, yerleşim yerlerinin dağılımı, tarıma dayalı ekonomi gibi koşulla-

rı gözönüne alındığı zaman jandarmanın ne kadar önemli bir kuvvet olduğu anlaşılır. Yasalara göre, kentsel yerleşim alanlarında polis, kırsal alanda ise jandarma iç güvenlikten sorumlu kolluk kuvvetleridir. Bu ayırımı rağmen, zaman zaman polisin kırsal kesimde, jandarmanın da kentsel alanda görev yaptığı olmaktadır.

Jandarma ve polisten oluşan kolluk kuvvetlerine *genel kolluk* denmektedir. Ülkedeki iç güvenlikten genel olarak polis ve jandarma sorumlu olmakla birlikte, yasalarla belirlenen alanlarda bu kuvvetlere yardımcı başka kolluk kuvvetleri de bulunmaktadır. Bu özel kolluk kuvvetleri şöyle sıralanabilir: Çarşı ve mahalle bekçileri, gümrük muhafaza örgütü, orman muhafaza memurları, köy korucuları ve kır bekçileri, belediye zabıtası. Son zamanlarda bu özel kolluk kuvvetlerinin yanına bankaları koruma ekipleri de katılmıştır.

Tarihsel Gelişim

Cumhuriyetten Önce: Eskiden beri Türklerin “başbuğ” dedikleri komutanların yönetsel hizmetler kadar kolluk görevlerini de üzerlerine aldıkları ve bu durumun Türklerin devlet kurdukları her yerde, Osmanlı İmparatorluğu’nda da Tanzimat’ın ilanına dek, pek az farklarla aynı biçimde devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu bakımdan Türk kolluk tarihini bütünüyle askerî tarih olarak kabul etmek gerekmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluş döneminde gerek emniyet ve asayiş konularında gerek askerî işlerle görevli “subaşılar” görülmektedir. Daha sonraları ise “subaşı” ve “yasakçılar”ın yanında, geceleri helde güvenliğini sağlayan bekçilikle görevli başka bir organ olan “ases”e rastlanmaktadır.

Bu örgütlenmeyi “yeniçeriler” izlemektedir. Birinci Murat zamanında kurulan ve Kanuni Sultan Süleyman zamanında olgunlaşan yeniçeri örgütü, ülkenin iç güvenliğini de sağlamakla yükümlü kılınmıştır.

İstanbul’un alınmasından sonra kolluk kuvvetlerinde en üst makam, tüm devlet hizmetlerinde hükümdarın mutlak vekili olan “sadrızam”dır. Bu tarihten başlayarak da, öteki kolluk üstleri şöyle sıralanabilir: “yeniçeri ağası”, “cebcebaşı ve cebeciler”, “kaptanpaşa”, “topçubaşı ve topçular”, “bostancıbaşı ve bostancılar”, “hasekiler”, “baltacılar”, “çavuşlar”, “kapıcılar”, “muhzir ağa”,

“asês başı” ve “kadılar”. Bu görevlilerin her biri kendi alanında çalışmaktadır.

Ancak, başlangıçta devletin en sağlam dayanaklarından biri olan ve sonradan gittikçe bozulan yeniçeri örgütü 1826 yılına kadar devam edebilmiştir. Bu tarihte yeniçeri örgütü kaldırılarak yerine, İstanbul’da “Asakir-i Muntazama-i Hasa”, Anadolu ve Rumeli’nin bazı eyaletlerinde, 1834 yılında “Âsakir-i Redife” adı ile yeni örgütler kurulmuştur. Sözü geçen örgütlerin yönetimi “serasker” isimli komutana bırakılmış ve kendisine daha önce “yeniçeri ağası”nın sahip olduğu yetkiler verilmiştir.

19. yüzyılın ortalarına kadar kolluk hizmetleri polis-jandarma ayrılığı olmaksızın yürütüldüğü ve ancak bundan sonra polis ve jandarma yönlerinden ayrı ayrı örgütlenmeye gidildiği için, bu aşamadan itibaren polis ve jandarmanın tarihî gelişimini birbirinden ayırarak ortaya koymak doğru olacaktır.

Ülkemizde ilk polis örgütü 10 Nisan 1845 tarihinde İstanbul’da kurulmuştur. Bu olay, elçiliklere de “tezkere-i umumiye”lerle duyurulmuştur. Polis örgütünün görevlerini sıralayan ilk resmî belge de bu tarihte yayımlanmıştır.

1846 yılında ise “Zaptiye Müşirliği” kurulmuştur. Zaptiye Müşirliği, gerek İstanbul’da, gerek tüm illerde güvenlikten sorumlu tutulmuştur. Yayımlanan genelgede, zabıta işlerinin Seraskerlik tarafından yönetilmesinin askerlerin asıl görevlerini aksamasına yol açtığı için zabıta hizmet ve görevlerinin bağımsız bir makama bağlanmasının gerektiği belirtilmiştir.

1879 yılında, Zaptiye Müşirliği kaldırılarak yerine, yalnızca polisten sorumlu Zaptiye Nezâreti kurulmuştur. Aynı tarihte jandarma örgütü Zaptiye Nezâreti yerine Seraskerliğe bağlanmıştır. Böylece, 1846’dan 1879 yılına kadar tek elden yürütülen kolluk hizmetleri birbirinden ayrılarak iki ayrı örgüte bağlanmıştır. Zaptiye Nezâreti, 1909 yılına dek, bugünkü Emniyet Genel Müdürlüğü görevlerini yürütmüştür.

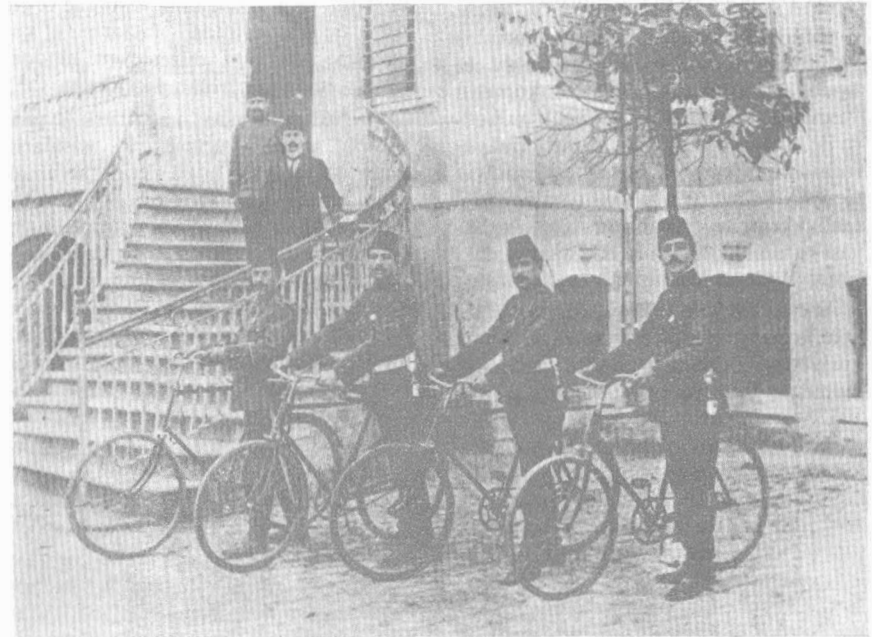
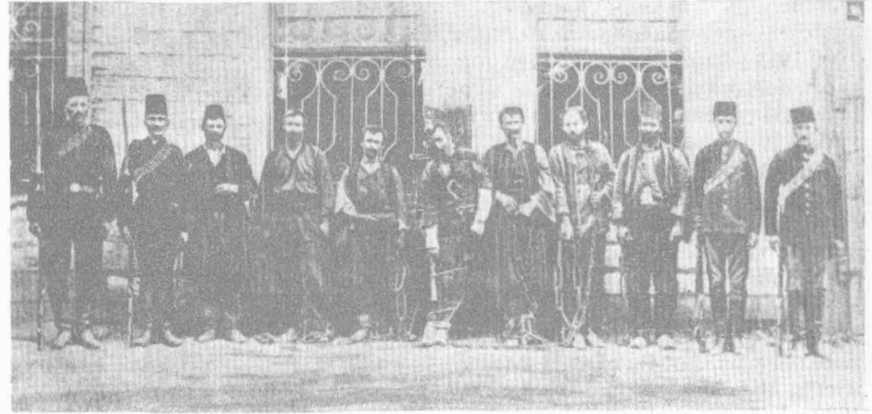
Bu dönemde İstanbul dışında da polis örgütü kurulmaya başlanmıştır. Ayrıca 1898 yılında İstanbul’da sivil polis örgütünün kurulduğunu görüyoruz. 1907 yılında polis örgütünün kuruluş, görev ve yetkilerini gösteren bir tüzük yayımlanmıştır. Bu yeni örgütle birlikte İstanbul’un dört bölgesinde polis müdürlükleri kurulmuştur.

İkinci Meşrutiyet’in ilanından (1908) sonra başlangıçta Zaptiye Nezareti kaldırılmamıştır. Ancak, mutlakiyet döneminin hafiye karargâhı durumuna getirilen bu kurumun, 31 Mart olayından sonra, artık yaşamasına imkân kalmadığı anlaşılmış ve Abdülhamit’in tahttan indirilmesi ile birlikte nezaret kaldırılmıştır.

22 Temmuz 1909 tarihinde, ilk kez

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti kurulmuş ve Hareket Ordusu komutanlarından Galip Bey ilk genel müdür olarak örgütün başına getirilmiştir. Daha sonra çıkarılan Dahiliye Nezareti örgütü tüzüğüne göre de, Emniyet Genel Müdürlüğü, İçişleri Bakanlığı’na bağlanmıştır.

Emniyet Genel Müdürlüğü’nün İçişleri Bakanlığı’na bağlanması 1913 yılında olmuştur. Bu genel müdürlük içinde kuru-

CUMHURİYETTEN ÖNCE: Türkiye’de ilk polis örgütü 1845 yılında İstanbul’da kurulmuştur. Seraskerlik makamına bağlı olarak kurulan (1846) Zaptiye Müşirliği, uzun süre Türkiye’nin ilk jandarma örgütü olarak kabul edilmişse de, Harp Tarihi Başkanlığı arşivi başta olmak üzere, çeşitli arşivler üzerindeki çalışmalar sonunda, Gülhane Hatt-ı Hümayunu’nun ilanını (1839) izleyen günlerde ilk jandarma örgütünün kurulduğu anlaşılmıştır. Madam Brenzau’yu kaçırdıktan sonra Izmit’te yakalanan “Yalova şakîleri” (üstte) ve Adana’da ilk bisikletli poliser.

lan emniyet şubesi, ülkenin güvenlik sorunlarından sorumlu dairedir. Bu daire, zaman içinde gelişmiştir. 1915 yılında yayımlanan bir yönetmelikle, "emniyet müfettişliği" adıyla ve doğrudan İçişleri Bakanlığı'na bağlı bir daire kurulmuştur. Emniyet Müfettişliğine verilen ilk görevler, demiryolu, iskele, istasyon ve sınır kapılarının güvenliğinin sağlanmasına ve korunmasına ilişkin önlemleri almak ve pasaport kanunları hükümlerini uygulamaktır.

Meşrutiyet döneminde, özellikle 1909-1913 yılları arasında, kolluğu doğrudan doğruya ilgilendiren çeşitli konulara ilişkin önemli sayıda yasa ve tüzük yürürlüğe konmuştur.

Polisliğe alınma, yükselme, atama, ödüllendirme, cezalandırma ve işten el çekirme gibi polislik mesleğine ilişkin konular bu dönem içinde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Polisin eğitilmesi yolunda ilk adım 1907 yılında atılarak, Selanik'te ilk polis okulu açılmıştır. Bu okul, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kapatılmıştır. 1909 yılında bu okul yerine İstanbul'da ikinci bir polis okulu açılmıştır.

Cumhuriyet Dönemi: Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcında Ankara'da çalışmaya başlayan Ulusal hükümetin "Emniyet-i Umumiye"si, küçük bir kadro ile Anadolu'nun polis hizmetlerini yürütmüştür. İstanbul hükümeti Emniyet Genel Müdürlüğü'nün çalışma alanını İstanbul kenti ile sınırlamıştır. Kurtuluş Savaşı kazanıldıktan sonra da İstanbul'daki Emniyet Genel Müdürlüğü kaldırılmıştır.

Ancak, 1907 ve 1913 yıllarında yürürlüğe konan polis nizamnameleri, Cumhuriyetten sonra da uzun süre yürürlükte kalmıştır. Emniyet örgütüne ilişkin yasa 1932 yılında yürürlüğe girmiştir. Polisin görev ve yetkilerini belirleyen yasa ise 1934'te yayımlanmıştır. Emniyet örgütüne ilişkin yasa, 1937 yılında yeniden düzenlenmiştir. Bu yasa ile emniyet örgütünün merkez ve taşra kuruluşları, görevleri, yapıları, merkezle ve mülkî makamlarla olan ilişkileri, personelin giyimi, özlük hakları yeniden düzenlenmiştir. Gerek örgütlenmeye ilişkin bu yasa, gerek polisin görev ve yetkilerini belirleyen yasa günümüzde de yürürlüktedir.

Cumhuriyet döneminde de polisin eğitilmesine gerekli önem verilerek yeni polis okulları açılmıştır. Polis okullarına ek olarak, 1937'de Ankara'da Polis Ensti-

tüsü, 1938'de Polis Koleji öğretime açılmıştır.

Cumhuriyet dönemi boyunca polis örgütünün hem yetkileri, hem de görevleri önemli değişmeye uğramıştır. Polisin görev ve yetkilerini gösteren temel yasa, 1934 yılında çıkarılan Polis Vazife ve Selahiyetleri Kanunu'dur. Bu yasada yapılan değişiklikler, Türk toplumunun zaman içindeki aşamalarını göstermesi açısından ilginçtir. Bu değişikliklerle bir yandan polisin etkinliği artırılırken öte yandan da polisin demokratik ilkeler doğrultusunda çalışması sağlanmıştır. Değişiklikler, sırasıyla şöyledir:

a) 1935 yılında yapılan bir değişiklik ile, polisin parmak izi ve fotoğraf alma yetkisi genişletilmiştir. Bu değişiklik, "mal aleyhine işlenmiş suçların, her nevi kaçakçılığın sanık ve hükümlüleri ile serseri ve mazanna-i suç erbabı"nın parmak izi ve fotoğrafları alınacakları arasına koymuştur.

b) Polisin, olağanüstü ve devlet güvenliği ile ilgili durumlarda, zararlı çalışmalarda bulunacaklarından kuşku edilen kişileri en büyük *mülkiye amirinin* karar ve buyruğu ile gözetim altına alabilme ve genel araçlara veya taşıt araçlarına el koyabilme yetkisini düzenleyen madde, 1948 yılında yürürlükten kaldırılmıştır.

c) 1961 Anayasası'nın yürürlüğe girişinden sonra, yürürlükteki yasaların Anayasa'ya aykırı hükümlerini saptamak üzere bir özel komisyon kurulmuştur. Bu kurul, polisin görevlerini yerine getiren hangi durumlarda yazılı veya sözlü buyruğuna bağlı kalacağını belirleyen maddeyi Anayasa'ya aykırı bulmuştur. Bu madde, daha sonra Anayasa Mahkemesi tarafından da iptal edilmiştir. Söz konusu madde 1965 yılında yeniden düzenlenmiştir.

d) Anayasa'da 1971 yılında yapılan değişikliklerden sonra, polise görev ve yetki veren yasada 1973 yılında önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu değişmelerle:

— Suç işlenen veya suç işlendiğine ilişkin kuvvetli belirtiler bulunan yerleri, polis mahallî mülkî amirin emriyle kapatabilir. Bu yerlerin yeniden açılması koşulları kesin ve açık duruma getirilmiştir.

— Adli görevler dışında, polise mülkî amirin emriyle kişilerin üstünü ve eşyalarını arama yetkisi verilmiştir.

— Mütcevaz sarhoşluktan sanık kişilerin sarhoşluk durumlarının saptanma yöntemi yasaya eklenmiştir.

— Polisin evlere girebilme koşulları yeniden saptanmıştır.

Polisin görev ve yetkileri değiştirilirken, polisin örgüt kuruluşlarını düzenleyen mevzuatta da bazı değişimler yapılmıştır.

Polisin örgütlenme yasasında yapılan değişiklikler, daha çok polisin özlük haklarına ilişkin değişiklikleri kapsamaktadır. Çıkarılan çeşitli yasalarla polisin özlük hakları iyileştirilmiş ve ücretleri artırılmıştır.

Cumhuriyet döneminde, Türkiye'nin kalkınması ile birlikte polisin görev alanında da genişlemeler olmuştur. Toplumda yeni ortaya çıkan gereksinimleri karşılamak üzere, polis örgütünde yeni birimler oluşturulmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında yurdumuzda girilen kalkınma çabaları ve başka gelişmelerin etkisiyle taşıt sayısı hızla artmış ve trafik yoğunlaşmıştır. Bu nedenle, trafiğin düzenlenmesi ve denetlenmesi için yeni bir örgüt kurulması gerekmiştir. 1953 yılında çıkarılan Karayolları Trafik Kanunu gereğince, trafik kolluğu kurulması yoluna gidilmiştir. Bu amaçla, merkez ve iller örgütünde yeni trafik birimleri oluşturulmuştur.

1961 Anayasası, yurttaşların temel hak ve özgürlüklerini bir düzenleme içinde güvence altına almıştır. Bu temel hak ve özgürlükler içinde yer alan toplantı ve gösteri yürüyüşü özgürlüğünün kullanılmasının düzenlenmesi ve kötüye kullanılmasının önlenmesi amacıyla özel bir kolluk kurulması gereksinimi doğmuştur. 1965 yılında bu amaçla Toplum Zabıtası oluşturulmuştur. Bu kolluk birimi öncelikle Adana, Ankara, İstanbul, İzmir ve Zonguldak illerinde kurulmuş; sonradan başka illerde de kurulması uygun görülmüştür. Toplum Zabıtası yasasında yapılan değişikliklerle de, bu kolluğun görev alanları değiştirilmiş ve genişletilmiştir.

Jandarma Örgütünün Tarihçesi

Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Seraskerlik makamına bağlı olarak kurulan Zaptiye Müşirliği'nin kuruluş tarihi (1846), Jandarma örgütünün de kuruluş tarihi sayılmaktaydı. Ancak, devlet arşiviyle Harp Tarihi Başkanlığı arşivlerinde yapılan araştırmalarda, Zaptiye Müşirliği'nin kurulmasından önce, Jandarma'nın 1839'da Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ilanını izleyen günlerde kurulduğu anlaşılmıştır.

Tanzimat'la birlikte, valilerin atamaları merkezden yapılmaya başlanmıştır. Valilerin emrine de, güvenlikten sorumlu olmak üzere, askerî komutan ve subaylar atanmıştır. Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda yer alan "emniyet-i can ve ırz ve namus ve mal" maddesini yerine getirmek amacıyla Umur-u Zaptiye kurulmuştur.

1846 yılında kolluk görev ve hizmeti yapan kuruluşlar birleştirilmiş; bunları bir emir ve komuta altında toplama amacıyla Zaptiye Müşirliği kurulmuştur. Bu tarihten sonra, eyalet ve sancaklardaki Umur-u Zaptiye hizmetleri doğrudan Zaptiye Müşirliği'ne bağlanmıştır.

1869 yılına dek iç güvenlik yasal bir dayanağı olmaksızın emirname ve fermanlarla kadıların fetvalarına göre sağlanmıştır. 1869 tarihinde çıkarılan "Asakir-i Zaptiye Nizamnamesi" ile hizmetler bir düzene oturtulmuştur.

1876 yılında kara, deniz ve kolluk eğitimi görmüş askerlerden oluşan "Zaptiye Bahr-i Sefid Alayları"nın Cezayir, Tunus ve Trablusgarp'a gönderildiği görülmektedir. Bu alaylar gittikleri yerlerde güvenliği sağlar ve düzeni kurar, merkeze geri dönerlerdi.

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın yenilgiyle sonuçlanması üzerine orduda "İslahat ve tensikat" hareketleri hızlanmıştır. Bu arada Zaptiye Müşirliği de yeniden düzenlenmiştir. "Zaptiye" adının "jandarma" olarak değiştirilmesi ve Zaptiye Müşirliği'nin "Jandarma Dairesi Reisliği" adını alması aynı döneme raslamaktadır.

1879 yılında Fransız Jandarma Nizamnamesi olduğu gibi Türkçeye çevrilerek, Asakir-i Zaptiye Nizamnamesi yeniden düzenlenmiştir. Bu tüzük jandarmanın kuruluş, görev, atama ve yükselmesine ilişkin düzenlemeler de getirmiştir. Bu arada Jandarma Dairesi Karargâhı yeniden düzenlenmiş ve taşra örgütünde alaylar kurulmuştur. Örgütün adı da, "Umum Jandarma Kumandanlığı"na çevrilmiştir.

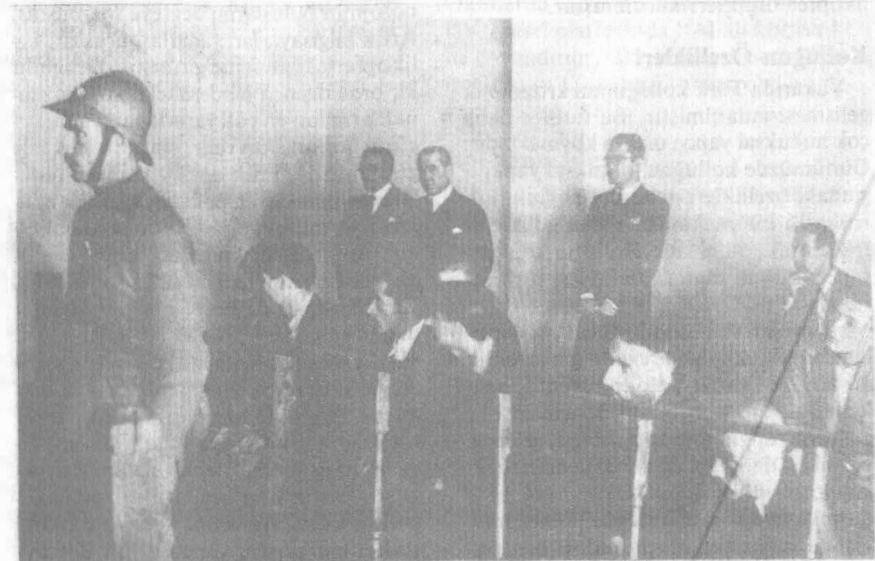
11. Meşrutiyet'in ilanından sonra İngiltere, Fransa ve İtalya'dan getirilen subaylar, Umum Kumandanlık başta olmak üzere, İstanbul, Selanik, İzmir, Trabzon, Beyrut ve Bağdat bölge müfettişliklerinde görevlendirilmişlerdir. Böylece, jandarma örgütü eğitim ve düzen yönünden iyice elden geçirilmiştir.

1908 yılında, ilk jandarma subay okulu Selanik'te açılmıştır. Ordudan seçilen subaylar, bu okulda kolluk eğitiminden ge-

BEKÇİLER: 772 sayılı Çarşı ve Mahalle Bekçileri Kanunu'na göre, çarşı ve mahalle bekçileri, en büyük mülkiye âmirine bağlı ve genel kolluğa yardımcı bir kuruluşun mensuplarıdır. Şehir ve kasabalar dışında görevli bekçiler ise 1530 (1914) tarihli Kır Bekçileri Hakkında Kanun'a tâbidirler. 442 sayılı Köy Kanunu na göre görev yapan köy korucuları da "bekçi" terimi kapsamındadır.

KOLLUK KUVVETLERİNİN ADLİ MAKAMLARA YARDIM GÖREVLİ: Zor kullanma yetkisi taşıması nedeniyle, bazı adalet hizmetlerinin yerine getirilmesinde kolluktan yardım istenir. Tutuklu ve hükümlülerin gidiş gelişlerini sağlamak da bu görevler kapsamındadır. Adliye Vekili Fethi Okyar ile İstanbul Savcısı'nın izlediği bir duruşmada görevli jandarma eri.

çirilmiştir. Okulda jandarma astsubayları da yetiştirilmektedir.

1913'ten Cumhuriyetin ilanına dek, Balkanlar, Kuzey Afrika ve Güney Arap Yarımadası'ndaki jandarma birlikleri, ordu birlikleriyle birlikte Anadolu'ya ve Kuzey Arap Yarımadası'na çekilmişlerdir.

Cumhuriyet Döneminde Jandarma: Jandarma örgütü, gerek Birinci Dünya Savaşı, gerek bu savaşı izleyen Kurtuluş Savaşı sırasında çok önemli hizmetler görmüştür. Jandarma örgütümüz özellikle Kurtuluş Savaşı sırasında büyük bir yurtseverlik örneği vermiş, savaşın kazanılmasında çok önemli roller oynamıştır.

Cumhuriyet döneminde jandarmaya ilişkin ilk yasa 1930 yılında çıkarılmıştır. Bu yasa ile, jandarma örgütünün kuruluş, kadro ve görevleri saptanmıştır. Yasanın uygulamasına ilişkin tüzük ise 1937 yılında yürürlüğe girmiştir.

1956 yılında çıkarılan bir yasa ile sınır, kıyı ve karasularımızın korunması görevi jandarma örgütüne verilmiştir.

Jandarmanın örgütlenmesi, sabit jandarma birlikleri, seyyar jandarma birlikleri, jandarma eğitimi birlikleri ve okullar ile jandarma kurumları biçimindedir. 1961 yılından sonraki dönemde, sabit jandarma birlikleri ile önlenemeyen olaylar karşısında jandarmanın etkinliğini artırmak amacıyla jandarma komando birlikleri kurulmuştur.

Bu kuruluşların yanında jandarmanın görevlerini etkin biçimde yapabilmesi için, jandarma motorlu birlikleri, jandarma deniz birlikleri, jandarma hava ve helikopter örgütleri kurulmuştur.

Kolluğun Özellikleri

Yukarıda Türk kolluğunun kronolojik gelişmesi anlatılmıştır. Bu tarihe daha çok hukuksal yapıyı ortaya koymaktadır. Günümüzde kolluğun hukuksal yapı dışındaki özellikleri nelerdir? Kolluk, bürokratik bir mekanizma olduğu kadar toplumsal bir olgudur. Kolluğun toplumsal bir kurum olarak özellikleri şöyle sıralanabilir:

Modernizasyon: Eskinin küçük, birbirinden kopuk, sosyal hareketliliğin az olduğu köy ve kentlerinde, iç güvenliği sağlamak daha kolaydı. Bu dönemlerde iç güvenlik toplumun yapısı, töresi, geleneği ve ahlâkî değerleri ile kendi kendine sağlanıyordu. Kolluk kuvvetlerine çok az iş düşmekteydi. Günümüzde kentleşme, ulaşım ve iletişim araçlarındaki başdön-

TRAFİK KOLLUĞU: İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra taşıt sayısının hızla artması ve trafiğin yoğunlaşması sonucu, 1953 yılında Karayolları Trafik Kanunu çıkarılmış ve bu kanun uyarınca trafik kolluğu kurulmuş; merkezde ve illerde yeni trafik birimleri oluşturulmuştur. Türkiye'nin ilk trafik polislerinden biri.

dürücü gelişme, kapalı pazar ekonomisinden kapitalist ilişkilere geçme ve buna bağlı olarak dış dünya ile artan ilişkiler, kolluk kuvvetlerinin çağa ayak uydurmasını zorunlu kılmıştır. Bu ekonomik ve teknolojik gelişmelerle birlikte toplumsal yapının çözülmesi, iç güvenliğin sağlanmasını çok güçleştirmiştir. Toplumsal yapının desteğini yitiren kolluk örgütü, bu destek yerine modern teknolojinin buluşlarını devreye sokmuştur. Artık bilgisayarlar, radarlar, uçaklar, helikopterler işin içine girmiştir. Denebilir ki, ordu dışında modern teknolojinin olanaklarından en çok yararlanan kamu örgütü, kolluk kuvvetleridir. Bu nedenle günümüzde, kırık dökük karakol binalarında pinekleyen polis veya kolluk imajının yerini teknolojik bir dev almaktadır. Bu gelişme, kolluğun örgüt biçimini, personelin niteliğini değiştirmektedir. Türk kolluğu da böyle bir gelişim içindedir.

Merkezleşme: Kolluktaki modernleşme ile birlikte merkezleşme de ortaya çıkmıştır. Bilgilerin toplanması, değerlendirilmesi, iletişim araçlarındaki gelişme ister istemez merkezleşme eğilimini artırmıştır. Artık sınır kapılarından en uzaktaki yerleşim birimlerine dek, kolluk kuvvetleri merkezden yönetilen bir dev ay-

gıt durumuna gelmiştir. Modernleşme ve merkezleşme, geleneksel kolluk-halk ilişkisini ortadan kaldırmıştır. Şimdi daha resmî ve gayrişahsî ilişkiler doğmuştur. Bu, kolluk imajının değişmesine neden olmuştur. Böylece toplumsal yapının kural ve değerleriyle kolluk hizmetlerine yaptığı yardım hemen hemen ortadan kalkmış gibidir.

Uluslararası Merkezleşme: Günümüzde tek başına yaşayan, kapalı bir devlet yok gibidir. Türkiye bu konuda çok güzel bir örnektir. 1950'lere dek içine kapanık yaşayan ülkemiz giderek dış ilişkilerini artırmıştır. Ticarî, siyasal, kültürel ilişkilerle turizm ilişkilerinin artması, ulusları iç içe yaşar duruma getirmiştir. Bunun sonucu olarak iç güvenlik de bu ilişkilerden etkilenmiştir. Uluslararası bilgi alışverişi artmıştır. Interpol denen bir örgüt ortaya çıkmıştır. Son zamanlarda ortaya çıkan uluslararası terör olayı da, iç güvenliği sarsıcı bir etken olmuştur. Böylece, yalnızca bir iç sorun gibi görünen iç güvenlik dışla da çok bağımlı hale gelmiştir. Uluslararası merkezleşme olayı ortaya çıkmıştır.

Suç Türlerinin Değişmesi: Kalkınma, modern teknolojinin yaşama girmesi, dış ilişkilerin artması suç türlerinde de önemli değişiklikler yaratmıştır. Örneğin Cum-

JANDARMA ÖRGÜTÜ: Jandarma örgütünün kuruluş ve görevleri, 1930 yılında çıkarılan 1706 sayılı kanunla belirlenmiştir. Kanuna göre, jandarma, barış zamanında genel kolluğun işlevlerini yerine getirir. Savaş zamanında ise ordu emrine geçer ve bu nedenle barış zamanında hem İçişleri Bakanlığı'na, hem de Genelkurmay Başkanlığı'na bağlıdır. Bu ikili yapı, jandarmanın birtakım özel kurallara tâbi olmasına yol açmaktadır.

huriyetin ilk yıllarında büyük ve küçük baş hayvan hırsızlığı önemli bir olaydı. Bu hırsızlık türlerini önlemek üzere özel bir yasa çıkarılmıştı. Cezalar da önemli ölçüde artırılmıştı. Gene Cumhuriyetin ilk yıllarında trafik denen bir olay hiç yoktu. Ayrıca, dolandırıcılık, hileli iflas, uyuşturucu kaçakçılığı, silah kaçakçılığı, trafik kurallarını çiğneme gibi suçlar önemli ölçüde artmış; grev, lokavt, toplanti ve gösteri yürüyüşleri dolayısıyla yeni toplumsal olaylar ortaya çıkmıştır. Anarşi ve terör, banka soygunları gibi sarsıcı olaylar gündemdedir artık. Adi suçların yerini, ekonomik ve toplumsal suçlar almıştır.

Kolluğun Etkinleştirilmesi ve Özel Yaşamda Özgürlüklerin Korunması: Siyasal alanda eskiden beri savunulan görüş, iktidarların kendi iktidarlarını pekiştirmek ve sürdürmek için kolluğu kendi çıkarları doğrultusunda kullanmakta olduklarıdır. Bu sudan bir sav değildir. Hemen hemen her toplum için geçerlidir. Ancak, siyasal iktidarların niyetleri dışında da, kolluğun bizatihi kendi varlığı ve niteliği hem özel yaşamın hem de özgürlüklerin kullanılmasına bir tehlike oluşturur. Hele kolluğun yukarıda değindiğimiz özellikleri karşısında bu tehlike çok daha artmıştır. Modern teknolojinin araç

ve gereçleriyle donatılmış, merkezî bir örgüt haline gelmiş olan kolluk, topladığı bilgiler ve kullandığı yöntemlerle demokrasi için bir tehdittir.

“Kolluk fobisi” ya da daha bilinen bir isimle “polis fobisi” olarak ortaya çıkan bu toplumsal hastalığın nedenlerini iktidarın niyeti, teknolojik gelişimin sonucu ve kolluğun kendi varlığı olarak belirtmiştik. Bu sonuncusu üzerinde biraz daha durmak gerekir. Kolluk kuvvetleri, bir anlamda “statüko”nun koruyucusudur. Statüko, kolluğun dışında, anayasa ve yasalarla çizilir. Kolluk, kendi dışında oluşan bu statükoyu korumak zorundadır. Bu bekçiliği savsaklayamaz ve değiştiremez. Kolluk, “yasakları” ve “buyrukları” uygular. Yasanın uygulanmasında, halkın bundan hoşlanması veya hoşlanmaması söz konusu değildir. Yasa yapan güçle (başka bir anlatımla, iktidarla) halk arasında bir anlaşmazlık varsa, kolluk buna aldırmas. Açıkça iktidardan yana uygulama yapar. Bu, polis devleti anlayışından farklı bir şeydir. Buna “polis rejimi” de denebilir.

Kolluğun etkinleştirilmesi karşısında, özel yaşamın ve özgürlüklerin korunmasını sağlamak kolay bir iş değildir. Kuşkusuz, kolluğun yetkilerinin iyi belirlenmesi, kolluğun eğitimi, iktidarların iyi ni-

yeti önemli rol oynar. Ancak yeterli de değildir. Özgürlüklerin korunması ve özel yaşamda gizliliğin sağlanması, toplumsal yapı ve kültürle de desteklenmelidir.

Gücünü korkudan değil, saygılığın alan bir kolluk yaratmak, hep ileri sürülen bir özlendir. Bu, yaşam felsefesi ile çok yakından ilişkilidir. Özellikle toplumumuzda korku, aile içinde bile başlıca eğitici ve düzenleyici araçtır. Okullarda öğretmenden korkulur. Ahlâk, dinsel platformda “Allah korkusu”na dayandırılır. Böyle bir ortamda “polis korkusu” yakınma konusu olmaya devam edecektir.

Kolluğun İşlevleri

Kolluk kuvvetleri, halkın güvenlik ve esenliğini sağlama, düzeni koruma işini yerine getirirken birbirini tamamlayan üç türlü işlevi yürütürler. Bunlardan *birincisi*, kolluğun en bilinen işlevidir: Kamu güvenliği ve esenliğini sağlarken düzen korunur. Kolluk, buyrukları ve yasakları uygular. Buna “*önleyici kolluk hizmeti*” denir. Başka bir ifadeyle “*düzen kolluğu*” denebilir. *İkinci işlev* yasa, buyruk ve yasaklara karşı gelen, düzeni bozan kişileri, başka bir anlatımla “sanık” veya “suçlu”ları yakalayarak adalet organlarına teslim etmektir. Buna “*adalet kol-*

luğu" denir. Kolluğun üçüncü işlevi, ilk iki işleve göre daha az bilinen, ancak daha çok korku yaratan bir görev alanından oluşmaktadır. Kolluk, halkın düşünce ve kanaatları konusunda iktidarı aydınlatan, yıkıcı olayları, etkinlikleri izleyen ve ortaya çıkaran bir işlevi yerine getirir. Bu işleve de, "siyasal kolluk" denir. Şimdi sırasıyla bunların ne anlama geldiğini görelim.

Düzen Kolluğu: Düzen kolluğu, her yerde hâzır ve nâzırdır. Halk bu kolluğun varlığını her an duyar ve görür. Sokaklarda devriye gezen, nöbet tutan, trafiği yöneten, geceleri düdüğü duyulan hep bu kolluktur. Üniforması içinde herkesin kolayca tanıyabildiği bu kolluk, halka güven verir. Bu güvenle birlikte, caydırıcı etkisi de vardır. Düzen kolluğunun nasıl çalıştığını, görevlerini birkaç başlık altında toplamak olasıdır.

• **Nöbet ve Devriye Hizmeti:** Bu, düzen kolluğunun başlıca görevlerinden biridir. Yollarda, köşe başlarında nöbet tutan, devriye gezen kolluk, devletin "heryerdeliğinin" en önemli simgesidir. Bu hizmet, gece gündüz sürdürülür. Nöbet ve devriye hizmeti halka yalnızca güven vermekle, caydırıcılık yapmakla kalmaz, aynı zamanda ortaya çıkan her türlü uygunsuzluğu önler. Yollarda, meydanlarda ve kamuya açık yerlerde kavgaları oluşturan, sığıntıya düşen kişilere yardımcı olur, bir yer soran kişilere bilgi verir, hastalananları hastaneye kaldırır. Kuşku duyulan kişilerin kimliklerini sorar.

Düzen kolluğu, nöbet ve devriye hizmeti sırasında, bazen "adalet kolluğu" olarak işlev yapar. Aşırı sarhoşları, kamu esenliğini bozanları engeller ve gerekli

durumlarda bu kişileri adalet organlarına teslim eder. Konut alanlarında, konut içinde veya dışında gece yarısından sonra gürültü yapanları engellemek, uyarılara uymayanları adalete teslim etmek de düzen kolluğunun görevleri arasındadır.

• **Trafik Düzenlemesi:** Taşıt sayısının artması, güvenlik kolluğunu, ona öteki görevlerini unutturacak kadar trafik sorunu ile uğraştırıyor. Gerek kent içinde, gerek kent dışında trafiğin düzenli akışı, can ve mal güvenliğinin sağlanması ülkemizin en önemli sorunlarından biridir. Kent içinde yeterli park alanlarının olmayışı, kurallara aldırılmazlık, yolların elverişli olmayışı gibi birçok neden, trafiği ön plana çıkarmıştır. Kent dışında karayollarında taşımacılığın hızla artması, trafik güvenliğini bir sorun olarak ortaya çıkarmış bulunmaktadır.

• **Önemli Kişilerin Korunması:** Bir yandan terör ve anarşi eylemlerinin yaygınlaşması, bir yandan da önemli sayılabilecek kişilerin artması, düzen kolluğu için yeni bir görev alanı yaratmıştır. Devlet adamları, siyaset önderleri, isim yapmış aydın kişiler, yabancı diplomatlar önemli kişiler sayılır. Günümüzde önemli kişilerin kaçırılması ve öldürülmesi çok önemli huzursuzluklara neden olmaktadır. İşte bu alan, kolluğun yeni dertlerinden biridir.

• **Toplantı ve Gösteriler:** Demokratik hakların yaygınlaşması, sendikacılık hareketi, siyasal bilinçlenme, kentleşme gibi olaylar sık sık toplantı ve gösteri yapılmasını gerektirmektedir. Bu toplantı ve gösteriler bazen yasal, bazen de yasa dışı olarak düzenlenmektedir. Gösterilerin barışçı yollarla yapılması, kolluk için zor

ve önemli bir görev yaratmıştır. Son zamanlarda toplantı ve gösteriler, gerek poliste, gerek jandarma örgütünde özel birliklerin kurulmasını gerektirmiştir.

• **İç Savunma:** Günümüzde karmaşıklaşan yaşam içinde, bir devlet başkanının ölümü, bir sokak gösterisi, rejimi yıkmaya yetmez. Buna karşılık, telefon santaralları, büyük barajlar, radyo-televizyon istasyonlarının tahribi, ele geçirilmesi, silah fabrikalarının sabotajı, yıkıcı güçlerin devleti ele geçirmelerine yardım eder. Bu tür olaylara karşı düzen kolluğu her zaman hazırlıklı ve uyanık olmak zorundadır. İşte bu amaçla, düzen kolluğu "muhtemel hadiseleri önleme ve müdahale planları" ile "sabotajlara karşı korunma ve sabotajları önleme planları" yapar.

Sınır, kıyı ve karasularımızın korunması da günümüzde çok önemli hale gelmiştir. Önceleri bu görevler Silahlı Kuvvetler tarafından yürütülmekteydi. 1956 yılında çıkarılan bir yasa ile görev, İçişleri Bakanlığı'na bırakılmıştır. Bu görev, jandarma örgütü tarafından yerine getirilmektedir.

• **Denetleme Görevleri:** Düzen kolluğu, iç güvenliği sağlamada denetleme yöntemlerinden önemli ölçüde yararlanır. Denetleme, kamu güvenliği ve esenliğinin en etkin araçlarından biridir. Bu amaçla, şu alanlarda denetleme görevi yapar: Türkiye'ye girmek ve Türkiye'den çıkmak isteyenlerin denetlenmesi (pasaport, kimlik denetimi), halka açık yerlerin denetimi (içkili yerlerin izne bağlanması, fuhuşla mücadele, kulüp, lokal, kahvehane gibi yerlerin denetimi bu tür görevler arasındadır), zararlı yayınların

Devletin istihbarat örgütü, çağımızda soğuk savaşın sürdüğü de göz önüne alınırsa, büyük önem taşımaktadır.

Milli İstihbarat Teşkilatı mevzuatımızda ilk kez 6330 sayılı "Başvekâlet Teşkilatı Hakkında Kanun"da yer almış; Başbakanlık teşkilatı içinde ve başbakana bağlı olarak hizmet görmek üzere Milli Emniyet Hizmetleri Reisi ile mütehasıs müşavirlerin faaliyetine geçmeleri öngörülmüştü.

Daha sonraları, yine Başbakanlığa bağlı olarak, 6 Temmuz 1965 gün ve 644 sayılı yasayla Milli İstihbarat Teşkilatı kuruldu. Yasa,

Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT)

Kâni Ekşioğlu

teşkilatın görev ve sorumluluklarını ayrıntılı bir biçimde saptadı.

644 sayılı Milli İstihbarat Teşkilatı Yasası, Milli Güvenlik Konseyi döneminde yürürlükten kaldırıldı; onun yerine konuyu daha ayrıntılı biçimde düzenleyen 1 Kasım 1983 gün ve 2937 sayılı *Devlet İstihbarat Hizmetleri ve Milli İstihbarat Teşkilatı Yasası* yürürlüğe konuldu.

Yasa, devlet istihbaratının elde edilmesi ve kullanılması ile Milli İstihbarat Teşkilatı'nın kuruluş, görev ve faaliyetlerine ait esas ve usulleri düzenlemektedir. Yasanın öngördüğü şekilde, başbakana bağlı Milli İstihbarat Teşkilatı Müsteşarlığı oluşturulmuştur. Yasaya göre, Milli İstihbarat Teşkilatı'nın başlıca görevleri şunlardır:

• Türkiye Cumhuriyeti'nin ülkesi

ve milleti ile bütünlüğüne, varlığına, bağımsızlığına, güvenliğine, anayasal düzenine ve milli gücünü meydana getiren bütün unsurlarına karşı içten ve dıştan yöneltilen mevcut ve muhtemel faaliyetler hakkında milli güvenlik istihbaratını devlet çapında oluşturmak ve bu istihbaratı Cumhurbaşkanına, Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri ile gerekli kuruluşlara ulaştırmak. (Daha önceki düzenleme, istihbarat edilen istihbaratı yalnızca Başbakanlık ile Milli Güvenlik Kurulu ve diğer ilgili yerlere ulaştırılmasını öngörüyordu),

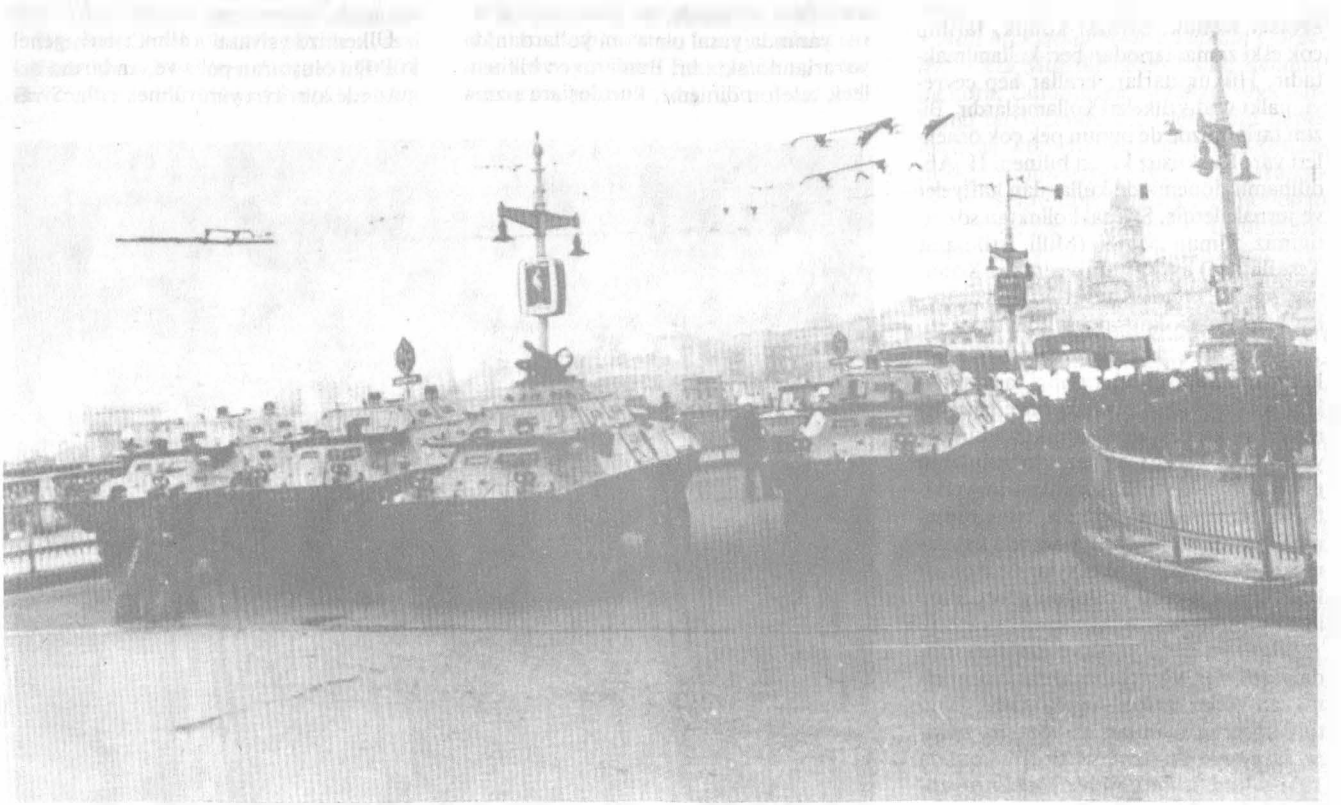
denetlenmesi (yasaklanmış yayınların yurt içine sokulması, yurt içinde basım ve dağıtımının denetlenmesi) ile filmlerin ve film senaryolarının denetlenmesi (sansür) de bu görevin kapsamındadır.

Bu denetleme görevlerinin ne denli

kapsamlı olduğu, konu isimlerinden kolayca anlaşılmaktadır. Bu, başta da değindiğimiz gibi, siyasal iktidarların toplumu bütünüyle denetim altında tutma isteğinden ileri gelmektedir. Bu denetlemelerin bir kısmı çok gereklidir. Bazı konu-

larda da aşırılığa kaçıldığı bilinmektedir. Özellikle zararlı yayınların denetimi ile filmler üzerindeki denetim, açıkça bir sansür niteliğindedir.

Denetleme alanında özel önemi olan bir konu da, kaçakçılığın önlenmesi ve

KOLLUĞUN MODERNİZASYONU: Ordu dışında modern teknolojinin imkânlarından en çok yararlanan kamu örgütü, kolluk kuvvetleridir. Toplum polisleri için alınan panzerlerle modernleşme başlamış; zamanla radarlar, uçaklar, helikopterler ve bilgisayarlardan yararlanma yoluna gidilmiştir.

- Devletin milli güvenlik siyasetiyle ilgili planların hazırlanması ve yürütülmesinde, cumhurbaşkanı, başbakan, genelkurmay başkanı, Milli Güvenlik Kurulu genel sekreteleri ile ilgili bakanlıkların istihbarat istek ve ihtiyaçlarını karşılamak,
- Kamu kurum ve kuruluşlarının istihbarat faaliyetlerinin yönlendirilmesi için Milli Güvenlik Kurulu'na ve başbakana tekliflerde bulunmak,
- Kamu kurum ve kuruluşlarının istihbarat ve istihbarata karşı koyma faaliyetlerine teknik konularda müşavirlik yapmak ve koordi-

nasyonun sağlanmasında yardımcı olmak,

- Genelkurmay Başkanlığı'na Silahlı Kuvvetler için lüzum görülecek haber ve istihbaratı, yapılacak protokole göre Genelkurmay Başkanlığı'na ulaştırmak,
- Milli Güvenlik Kurulu'nda belirlenecek diğer görevleri yapmak,
- İstihbarata karşı koymak.

Burada sayılanların dışında Milli İstihbarat Teşkilatı'na görev verilemez. Teşkilatın devlet güvenliği ile ilgili istihbarat hizmetlerinden başka istikametlere yöneltilmesi yasa ile önlenmiştir.

MIT'in hizmetlerini, özellikle is-

tihbarata yönelik hizmetlerini yürütebilmesini sağlamak için, bakanlıklar ile diğer kamu kurum ve kuruluşlarına da görev ve yükümlülükler verilmiştir.

Milli İstihbarat Teşkilatı bakanlıklar ve diğer kamu kurum ve kuruluşlarının yöneticileri ve istihbarat hizmetlerinde sorumlu kişileri ile istihbaratın tevcihi, istihbarat ve istihbarata karşı koyma konularında doğrudan ilişki kurmaya, uygun koordinasyon yöntemlerini uygulamaya, bakanlıklar ve diğer kamu kurum ve kuruluşları arşivlerinden ve elektronik bilgi işlem merkezlerinden kendi görev alanı-

na giren konularda yararlanmaya ve bunlarla irtibat kurmaya yetkilidir.

MIT Müsteşarı, görevlerin yerine getirilmesinden dolayı yalnızca başbakana karşı sorumlu olup bunun dışında herhangi bir kişi ya da makama karşı sorumlu değildir.

izlenmesidir. Bu konu, yalnızca genel kolluğun değil, aynı zamanda özel kolluk kuvvetlerinin de görevidir. Bu görevin yeterince yerine getirildiği söylenemez. Son yıllarda ülkede ortaya çıkarılan silah kaçakçılığı olayları bunun en önemli kanıtıdır.

Siyasal Kolluk: Siyasal kolluk, tarihin çok eski zamanlarından beri kullanılmaktadır. Hükümdarlar, krallar hep çevreyi, halkı ve dış ülkeleri kollamışlardır. Bizim tarihimizde de bunun pek çok örnekleri var. Kuşkusuz ki, en bilineni II. Abdülhamit döneminde kullanılan hafiyeler ve jurnalcilerdir. Siyasal kolluktan söz ettiğimiz zaman MİT'i (Millî İstihbarat Teşkilâtı'nı) ayrı tutmak gerekir. Konumuz, genel kolluk kuvvetleri ile yürütülen çalışmaları kapsamaktadır.

Siyasal polis, kamuoyu dalgalanmaları konusunda sorumlulara bilgi taşır. Böylece sorumluların olayları önceden görmeleri ve kestirmeleri mümkün olur. Siyasal kolluk bilgi toplar, doğruluğunu tartar, değerlendirir ve sonuçlarını yetkililere aktarır. Günümüzde bilgi toplamak, yalnız kamu işleri alanında kalmamaktadır. Toplumsal olaylar ve iktisadî konular da siyasal kolluğun görev alanı içine girmektedir.

Bilgilerin derlenmesi ve toplanmasında yasal olan yöntemler kadar, yasal olmayan yollar da kullanılmaktadır. Bilgi toplamada kullanılan ilk yöntem, *muhibir ve ajanlar kullanmak*'tır. Bu konuda 1938 yılında çıkarılan bir yönergeye göre, her bucak, ilçe ve il düzeyinde tüm köyleri kapsayan özel ajan ve muhibir kullanılacaktır. Bu yönergenin tarihi 29.12.1938, sayısı 16223/25307'dir. Adı, *"Umumi Emniyet ve Asayişe Ait İstihbarat/Çetelerin Tenkili Hususunda Alınacak Tedbirlere Dair Talimatname"*'dir. Ancak, uygulamada pek az kullanılmaktadır.

Bilgi toplamada başvurulmuş başka bir yöntem ise, her türlü yayının izlenmesi, taranmasıdır. Gazeteler, dergiler, bültenler, radyo-televizyon yayınları resmî haber alma kanallarını oluşturur.

Çok kullanılan bir başka yöntem de, toplantı ve gösterilerin izlenmesi, dinlenmesi, fotoğraf ve filmlerinin çekilmesidir. Böylece açıktan bilgi toplanır.

Kamuoyu yoklamaları, anketler, araştırmalar da bilgi toplamada kullanılan tekniklerdendir. İleri Batı ülkelerinde çok kullanılmaktadır. Son zamanlarda, seçim

öncesinde bu türlü yoklamalar bizde de yapılmaktadır.

İç güvenliği ilgilendiren bilgi toplama işlerinde, MİT'in yurtiçi kuruluşlarından da yararlanılmaktadır.

Buraya kadar verilen bilgiler, siyasal kolluğun yasal çalışmalarını içermektedir. Tüm ülkelerde, bu yasal kaynakların yanında yasal olmayan yollardan da yararlanılmaktadır. Bunların en bilinenleri, telefon dinleme, kuruluşlara sızma

yöntemleridir. Yazışmaları gizlice okuma da bu grupta görülen çalışmalardandır. Telefon dinlemenin ne denli etkin olduğunu gösteren örnek, Fransa'da Cezayir ayaklanması sırasında kullanılan yöntemdir. Telefon dinleme yoluyla, özel servisler de Gaulle'e Cezayir ayaklanmasını zamanında haber vermişlerdir.

Ülkemizde siyasal kolluk işleri, genel kolluğu oluşturan polis ve jandarma örgütünde ayrı ayrı yürütülmektedir. Siya-

TOPLUM POLİSİ: Hızlı bir değişme içine giren Türkiye'de gösteri yürüyüşü, grev, lokavt vb. toplumsal olayların artması sonucunda, "kolluk kuvvetlerinin çağa ayak uydurmasını" sağlamak amacıyla, polis örgütünde yeni birimler oluşturulmuştur. Bu çerçevede kurulan "toplum polisi"nin görevi, kitle eylemlerine anında müdahale etmektir. 1982'de kaldırılan toplum polisi yerine Çevik Kuvvet kuruldu.

sal kolluk, Jandarma Genel Komutanlığı karargâhında, İstihbarat ve Asayiş Bakanlığı'nca yürütülür. Emniyet Genel Müdürlüğü'nde ise, siyasal kolluk işleri Güvenlik Daire Başkanlığı tarafından görülmektedir. Polis ve jandarmanın il örgütlerinde de benzer birimler siyasal kolluk hizmetlerini yürütürler.

Emniyet Genel Müdürlüğü'nde siyasal kolluk işlerini yürüten Güvenlik Daire Başkanlığı çeşitli şube müdürlüklerinden

oluşur. Bu daire aracılığı ile kamu kesiminde görev alacaklar, sendikal faaliyetler ve toplumsal olaylar, yıkıcı faaliyetler, dernekler, filmler ve basın araştırmaları.

Adalet Kolluğu: Düzen kolluğu ve siyasal kolluk, yasalara ve yasaklara uyulmadığını saptadığı zaman konuyu adalet organlarına götürür. Türkiye'de ayrı bir adalet kolluğu olmadığı için, genel kol-

luk aynı zamanda adalet kolluğu işlevini de yürütür.

Genel kolluğun adalet kolluğu görevleri, *adli makamlar adına yapılan görevler* ve *adli makamlara yardım edici görevler* olarak iki başlık altında incelenebilir. Bu görevlerden birincisi çok önemlidir.

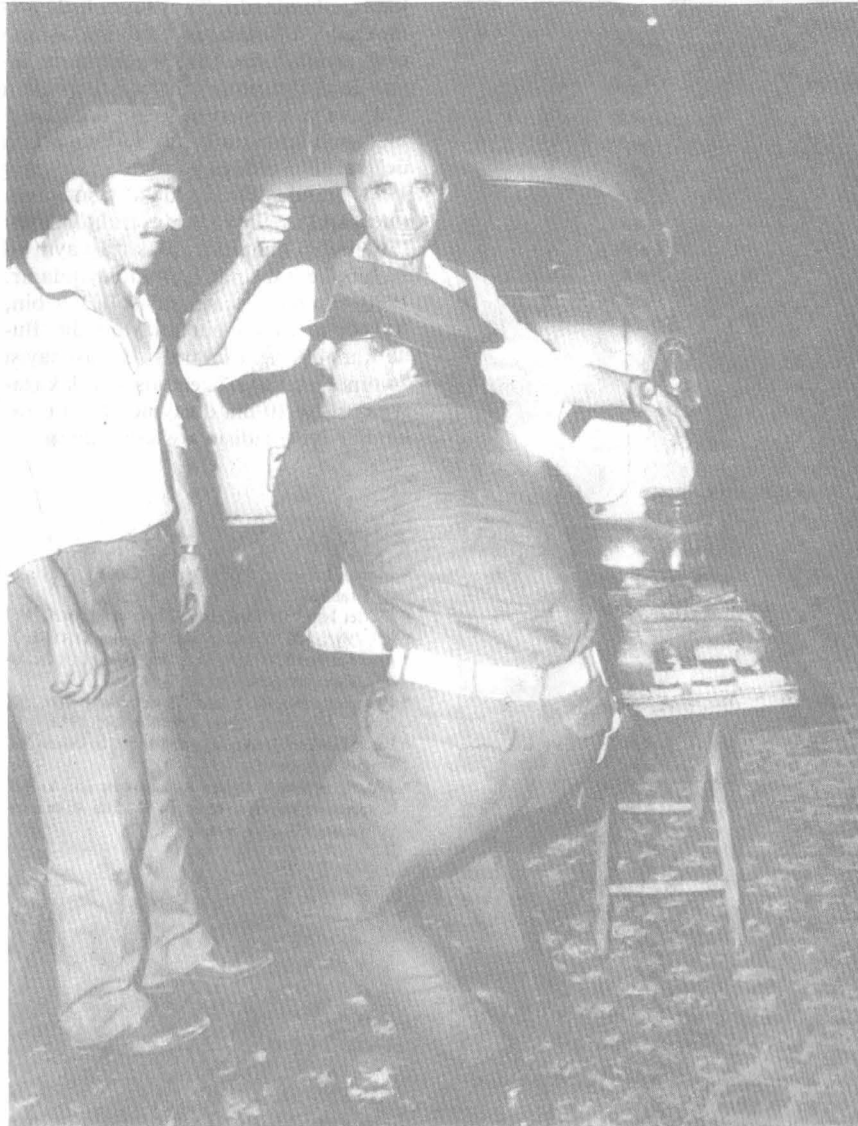
• **Adli Makamlar Adına Yapılan Görevler:** Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'na göre, Cumhuriyet savcıları veya herhangi bir biçimde suç işlendiğini haber alırlarsa, konuyu araştırmakla yükümlüdürler. Cumhuriyet savcıları bu araştırma sırasında tüm kamu görevlilerinden bilgi isteyebilecekleri gibi soruşturmanın kolluk kuvvetleri tarafından yapılmasını da isteyebilirler. Ancak, uygulamada işlerin çokluğu dolayısıyla soruşturmaların büyük bir bölümü kolluk tarafından yapılmaktadır. Genellikle yakınma konusu olan, savcılar yerine kolluk makamlarının soruşturmayı yürütmesidir. Bu nedenle adalet kolluğunun ayrılması uzun zamandan beri tartışılan bir konudur.

• **Adli Makamlara Yardım Edici Görevler:** Bu tür görevler, genellikle zor kullanmayı gerektiren görevlerdir. Zor kullanma yetkisi kolluk kuvvetlerinde olduğu için, bazı adalet hizmetlerinin yerine getirilmesinde kolluktan yardım istenir. Bunları şöyle sıralayabiliriz: İcra işlerine yardım etmek (icra memurlarının başvuruları üzerine kendilerine yardım etmek ve emirlerini yerine getirmek), giyapta yapılan hacizlerde hazır bulunmak, vergi borcunun doğan hapsen tazyik kararlarını yerine getirmek, emniyet gözetimi altında bulundurma cezası verilenleri izlemek ve denetlemek, yetkili adalet makamlarından verilen ve zor kullanmayı gerektiren ihzar, tevkif ve yakalama emirlerini uygulamak, ceza ve tevkif evlerinin dış korunmasını sağlamak, tutuklu ve hükümlülerin güvenlik içinde dış gelişlerini sağlamak.

Türkiye'de İç Güvenlik Ne Durumda?

Kişiler genellikle günlük durumu değerlendirirken, geçmişe özlemle bakar. Türkiye'de iç güvenliğin sağlanmasında eskiye oranla önemli ölçüde düzelme vardır. Bu değerlendirmeyi yaparken 12 Eylül sonrasının özel koşullarını ve son yıllarda yaşanan terör olaylarını dışarıda bırakıyoruz.

Türkiye son yıllarda hızlı bir değişim içindedir. Bu değişimle birlikte eski de-

DÜZEN KOLLUĞU: Polis Vazife ve Selâhiyetleri Kanunu, polise suç işlenmeden "caydırıcılık" görevi yapma ve çeşitli alanlarda denetleme görevleri de vermiştir. Polis, bu görevler çerçevesinde genel arama yapabildiği gibi, kuşkulandığı kişilerin üstünü arayabilmektedir.

ğerler kırılmaktadır. Bir anlamda toplum çözülmektedir. Kapitalist ilişkiler, en uzak yörelere bile kentlere, büyük metropollere bağlamıştır. Çok hızlı bir kentleşme yaşanmaktadır. Geleneksel kültür ve ahlâkî değerler yenileriyle kırılmakta-

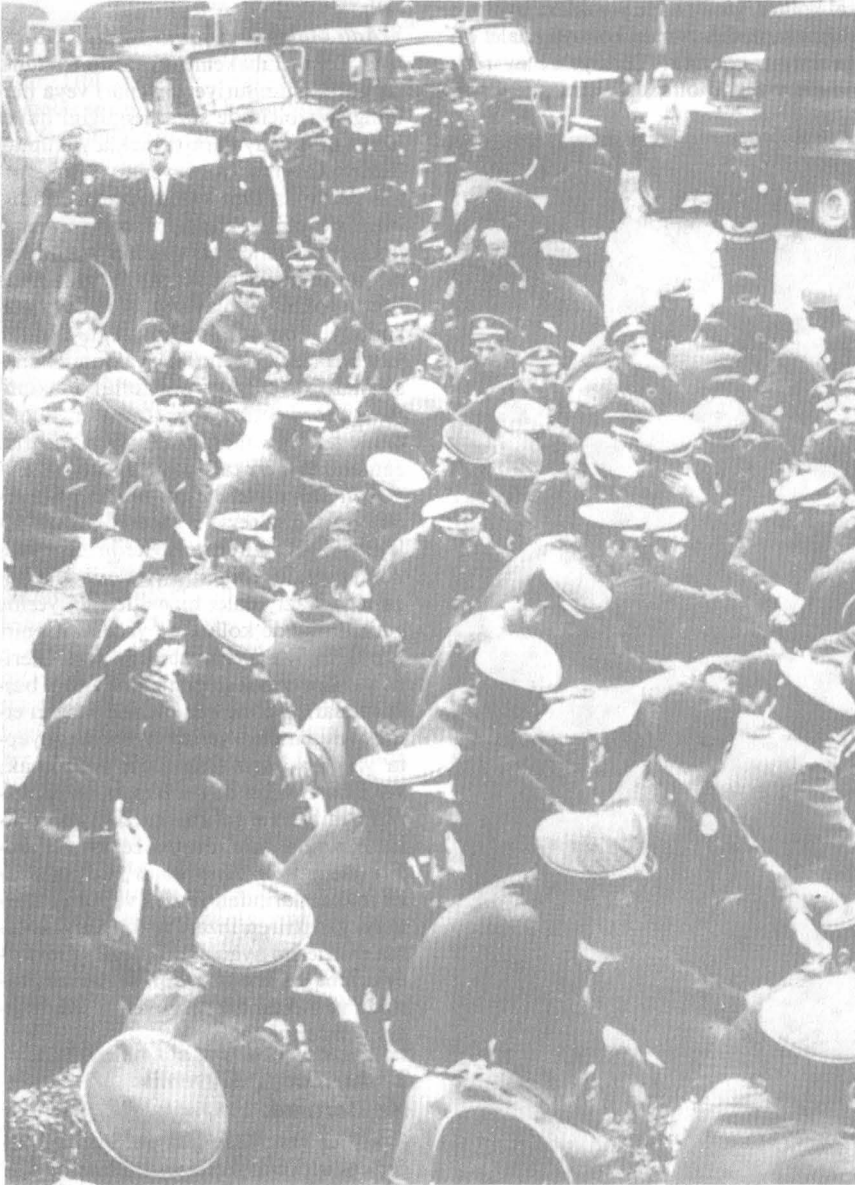
dır. Bu değişim, iç güvenlik açısından aleyhte faktörlerdir. Bu durumda Türkiye'de güvensiz bir ortam beklenebilir. Genel olarak, beklentinin tersine bir görüntü vardır. Bunun en önemli kanıtı, adalet istatistikleridir. 1955'te cezaevle-

rine giren hükümlü sayısı 100 bin dolayındayken, bu rakam 1960'ta 85 bine, 1965'te 82 bine, 1970'te 55 bine, 1975'te 45 bine düşmüştür. 1976'da bu rakam 50 bine yükselmiş, 1976'da 36 bine inmiş, 1977'de gene 45 bine çıkmıştır. Bu rakamlar iç güvenlikte sağlıklı bir yapıyı göstermektedir.

İç güvenlikte özel yeri olan bir başka konu ise trafik kazalarıdır. Trafik kazalarında da genel kanaatin aksine bir iyileşme vardır. Öyle ki, Türkiye hızla mekanize olmaktadır. Taşıt sayısı hızla artmaktadır. Uluslararası karayolu taşımacılığı artmaktadır. Ülkeye gelen turist sayısı ile yurt dışında çalışan işçilerimizi Türkiye'ye gelişleri de gözönüne alınırsa, son yıllarda trafik kazalarında artma değil azalma olduğu görülebilir. Örneğin 1973 yılında Türkiye'deki taşıt sayısı (motosiklet dahil) 529 bin, traktör sayısı 156 bindir. Kent içi trafik kazası aynı yıl 26 bin, kent dışında 9 bin dolayındadır. 1980 yılında ise taşıt sayısı 1.269 bin, traktör sayısı 436 bin dolayındadır. Buna karşılık, kent içi trafik kazası sayısı 26 binden biraz az, kent dışı trafik kazası sayısı ise 10 bin dolayındadır. Bu rakamlar iyiye gidişin göstergesidir ●

KAYNAKÇA

- Marcel Le Clerc, *Polis Örgütü*, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1976.
- Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye İstatistik Yılı 1981*, 100. Yıl Özel Sayısı, Ankara, 1981.
- *Cumhuriyetin 50. Yılında İçişleri Bakanlığı, II. Kitap, Emniyet Genel Müdürlüğü*, 1973.
- *Cumhuriyetin 50. Yılında İçişleri Bakanlığı, III. Kitap, Jandarma Genel Komutanlığı*, 1973.
- İçişleri Bakanlığı, *Kolluk Hizmetleri*, İç Düzen Yayınları 4, Kitap 1.
- *Monografiler*, İç-Düzen Araştırması için kolluk hizmetlerini kapsayan 65 adet araştırma sonucu yayımlanan teksir kitapları.

"KOLLUĞUN ETKİNLEŞTİRİLMESİ": Kolluk kuvvetleri, 'statüko'nun koruyucusudur. 'Statüko', kolluğun dışında, anayasa ve yasalarla çizilir. Kolluk, "yasakları" ve "buyrukları" uygular. Yasa yapan güçle (iktidarla) halk arasında bir anlaşmazlık varsa, kolluk buna aldırılmaz. Açıkça iktidardan yana uygulama yapar. Bu, polis devleti anlayışından farklı bir şeydir. Buna "polis rejimi" de denebilir. Kolluğun etkinleştirilmesinin karşısında, özel yaşamın ve özgürlüklerin korunmasını sağlamak kolay bir iş değildir.

Polis Örgütünün Görevleri ve Yapısı

İsmail Metin

Polis, Yunanca ve Latince kökenden gelme bir kelimedir. Polis terimi, Eski Yunan'da Site'lerin tüm kamu hizmetlerinin karşılığı olarak kullanılmış, zamanla anlamı daralmış ve kamu düzeninin sağlanmasını ifade etmeye başlamıştır. Polis terimi bugün, kentlerde kamu düzenini, huzur ve güvenliği sağlayan örgüt ve bu örgütte görevli kimseler anlamında kullanılmaktadır.

Kolluk ya da **zabıta**, ülkemizde iç güvenliği sağlamakla görevli örgütlerin genel adıdır. Polis, kolluk kuruluşlarımızdan biridir.

Tarihçe

Eski Türklerde Kolluk: Eski Türklerde polis kelimesinin karşılığı olarak "Yarkan" terimi kullanılmıştır. Moğolca "Daruga" sözü polis anlamına gelmektedir. Bu kelimelerden ikisi de Uygur Metinleri'nde geçmekte; "yarkan" polis, dedektif, cellat; "daruga" gece bekçisi, polis memuru, vergi tahsildarı anlamında kullanılmaktadır.

Karakol sözü, en eski Türk güvenlik kuruluşlarına dayanmakta, polis teriminin bugünkü anlamını karşılamaktadır: Dirlilik ve düzeni sağlayanlara karakol, bu işlerin yürütüldüğü yerlere de karakolhane adı verilmiştir. Peçenek Türkleri'nin gözetlemek amacıyla yaptıkları kalelerden birinin adı "Karaku"dur. Karaku ve karakol kelimeleri, gözetlemek anlamına gelen aynı köke dayanmaktadır.

Eski Türklerde kamu düzen ve güvenliği "subaşı"lar tarafından sağlanmıştır. Subaşılar savaşta belli birliklere komuta etmişler, barışta da buldukları bölgenin güvenlik işlerini yürütmüşlerdir. Anadolu Selçukluları'nda, il merkezlerinin askerlik ve yönetim işlerine bakan komutanlara subaşı denilmiştir. Bunlar da buldukları yerlerin kamu düzen ve güvenliğini sağlamışlar, savaş zamanında ise çevrelerindeki ilçe ve köylerin *timarlı sipahi*'lerine komuta etmişlerdir.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılışından sonra kurulmuş olan beyliklerde asker yöneticilere subaşı denilmiş, bu beyliklerin kurucularından bazıları subaşıktan yetmişlerdir.

Eski Türklerde kamu düzen ve güvenliğine ilişkin yasalar da çıkarılmıştır. Oğuz Han'ın Oğuz Türesi'nde, Cengiz Han'ın Uluğ Yasası'nda, Timur'un Tüzükat'ında suçların önlenmesi, suçluların yakalanması ve cezalandırılması ile ilgili hükümler yer almıştır.

Osmanlılarda Kolluk: Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemlerinde, devletin başında bulunan bey, tüm yetkileri şahsında toplamış, atadığı komutan ve kadırla ülkesini yönetmiştir. Eski Türklerde olduğu gibi Osmanlılar'da da kolluk kuruluşları askeri kuruluşlar içinde yer almış, komutanlar, aynı zamanda kolluk yöneticileri olarak görev yapmışlardır. Subaşılar; barış zamanında, askerlerin eğitim ve disiplin işleriyle uğraşmışlar, bölgelerinin dirlilik ve düzenliğini sağlamışlar, savaşta ise yetiştirdikleri askerlere komuta etmişlerdir.

Osmanlılarda devlet kuruluşu zamanla büyümüş, devletin başında idari, askeri ve adli alanlarda mutlak yetkiye sahip padişahlar bulunmuştur. Padişahlar, idari ve askeri işleri, bu arada kamu düzen ve güvenliğinin sağlanması hizmetlerini sadrazamlar aracılığıyla yürütmeye başlamışlardır. Sadrazamlar güvenlik örgütlerinin en üst makamı olmuşlar, genel denetim görevlerini başarmak için özel memurlar (tebdil çuhadarları) kullanmışlardır. Sadrazamın emrinde bulunan subaşılar "yasakçı" adı verilen askerlerle başkent dirlilik ve düzenini sağlamışlar, 14. asrın ortalarına doğru yasakçıların yanında gece bekçiliği yapan "ases"ler yer almışlardır.

1453 yılında İstanbul'un alınmasına kadar Osmanlı devlet örgütünde en üst komutan durumunda olan subaşılar, emirlerindeki askeri birliklerle dış güvenlikle birlikte iç güvenliğin sağlanmasında da görevli olmuşlardır. İstanbul'un alınmasından sonra ve yeniçeri örgütünün gelişmesiyle, askeri komutanlık başka adlarla ifade edilmeye başlanmış ve subaşı ünvanı yavaş yavaş şehir ve kasabaların yalnızca güvenlik ve belediye işlerine bakan kimselere verilir olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde başkent dışında kalan yerlerde "Beylerbeyi" ve "Sancakbeyi" yönetimlerindeki askerler aracılığıyla bölgelerinin kamu düzenini, kamu güvenliğini ve esenliğini sağlamışlardır.

1453 yılından sonra, yeniçeri örgütünün genişlemesi üzerine, İstanbul'un düzen ve güvenliğinin sağlanması işleri, başta yeniçeriler olmak üzere diğer askeri kuruluşlarca paylaşılmış, *yeniçeri ağası*, *bostancıbaşı*, *cebecibaşı*, *topçubaşı* ve *kaptanpaşa*, İstanbul'un belli bölgelerinde yetkili olmuşlardır. En üst kolluk yöneticiliği görevi yine sadrazam'da kalmıştır. Bu dönemde *kadılar* da kolluk görevlerini yapmaya devam etmişler, adli, idari

İSTANBUL'DA İLK POLİS OKULU: Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk polis okulu 1907'de Selanik'te açılmış, İkinci Meşrutiyet döneminde polis örgütü yeniden düzenlenirken İstanbul'daki ilk polis okulu 1909'da kurulmuştur. Hareket Ordusu subaylarından Yüzbaşı Ahmet Bey'in kurduğu okulda okutulan dersler arasında "Otomobil ve Makine Sevk ü İdaresi" de vardı.

ri ve yerel yönetim yanında, bazı polisiye hizmetlerin yürütülmesinde yetkili kılınmışlardır. İstanbul dışındaki yerlerde, *kapıkulu* ve *eyalet askerleri* iç güvenliğin sağlanmasında sorumlu tutulmuşlar, şehir ve kasabalarda *kollukçular*, *yasakçılar* ve *bekçiler* kolluk hizmetlerini yürütmüşlerdir.

1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra, polisiye hizmetleri de yürütmek üzere yeni bir askeri örgüt kurulmuş, "Serasker" ünvanı taşıyan bu örgüt komutanı, yeniçeri ağasının iç güvenliğin sağlanmasına ilişkin yetkileriyle donatılmıştır. Aynı yıl çıkarılan "İhtisap Ağalığı Nizamnamesi"yle bir "İhtisap Nezareti" kurulmuş, bu nezarete çalışanlar, kol gezmek ve güvenlik hizmetlerini yürütmekle görevlendirilmişlerdir. 1834 yılında Anadolu ve Rumeli'nin bazı eyaletlerinde "Asakir-i Redife" adıyla bir askeri örgüt kurulmuş ve bu örgütün yine serasker denilen komutanı yeniçeri ağasının iç güvenlik konusundaki yetkilerini kullanmıştır. Bu dönemde, gerek başkent İstanbul'da, gerek taşrada, güvenlik hizmetleri birbirlerinden farklı örgütler aracılığıyla yerine getirilmiş, bu

örgütlerin yönetiminde birlik ve bütünlük sağlanamamıştır. Bu karışıklık 1845 yılına kadar devam etmiştir.

10 Nisan 1845 tarihinde İstanbul'da ilk polis örgütü kurulmuş, yeni kurulan bu örgütün görevleri de yine aynı tarihte yayınlanan "Polis Nizamnamesi" ile belirtilmiştir. 10 Nisan 1845 tarihi Türk Polis Örgütü'nün kuruluş tarihi kabul edilir ve her yılın 10 Nisan'ı kuruluş günü olarak törenlerle kutlanır.

Polis örgütünün kurulmasıyla kolluk hizmet ve örgütlerindeki karışıklık ortadan kalkmamış, polisiye hizmetler, başkentte seraskerlik, ihtisap ağalığı ve polis örgütü; taşrada, sipahiler ve Asakir-i Mansure alayları tarafından yürütülmüştür. 1846 yılında, yalnızca polisiye hizmetleri görmek üzere ve seraskerlikten bağımsız olarak "Zaptiye Müşiriyeti" kurulmuş ve mevcut güvenlik kuruluşları bu müşiriyete bağlanmıştır. Bu "Tevhid-i Zabıta" dönemi 1879 yılına kadar devam etmiş, aynı yıl Zaptiye Müşiriyeti kaldırılarak yerine "Zaptiye Nezareti" kurulmuş, polis ve jandarma birbirlerinden ayrılmıştır.

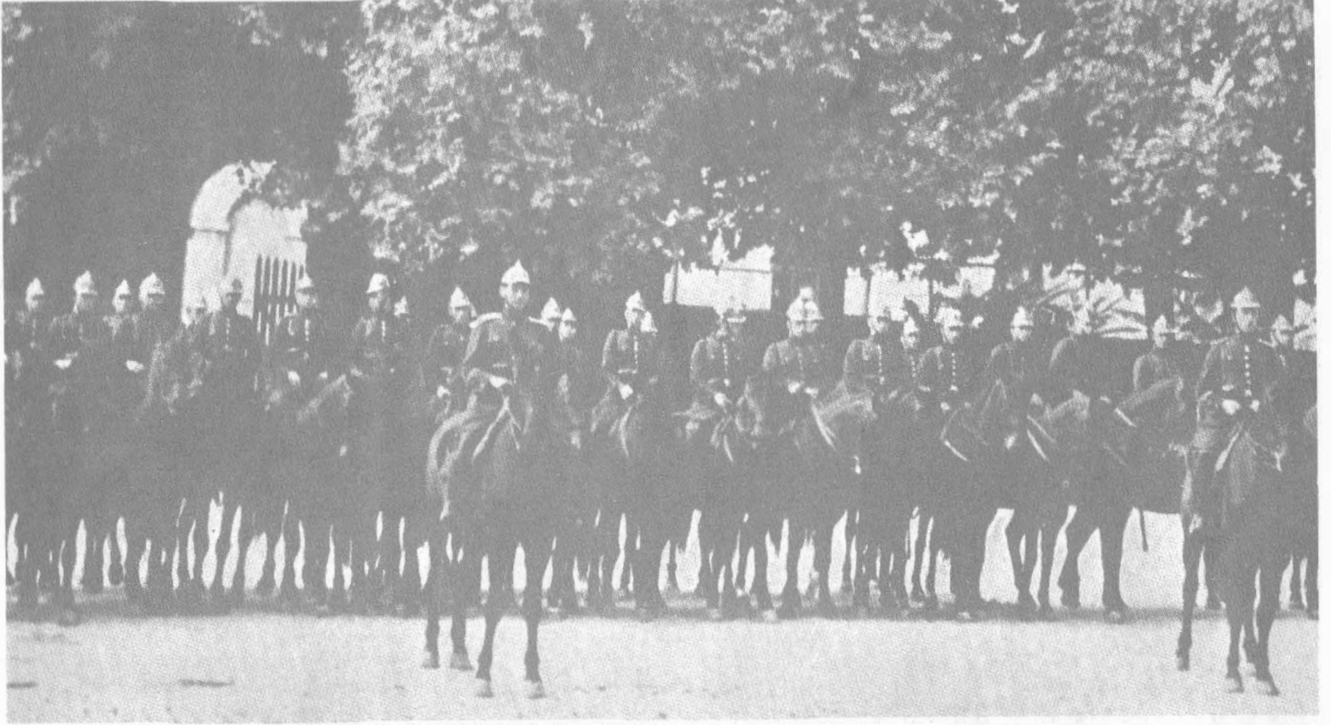
Başlangıçta İstanbul ve çevresinde ör-

gütlenen Zaptiye Nezareti daha sonra genişletilmiş, merkez ve taşra polis kuruluşları bu nezaret tarafından yönetilmiştir. 1881 yılında İstanbul'da güvenlik işlerine bakan "Asakir-i Zaptiye" örgütü kaldırılmış ve yerine polis örgütü kurulmuştur. İstanbul polis örgütü, dört polis dairesine, her polis dairesi de merkezlere ayrılmıştır. Polis daireleri polis müdürleri, polis merkezleri "serkomiser"ler tarafından yönetilmiştir. 6 Aralık 1896 tarihinde yayınlanan 16 maddelik bir "talimat"la polisin görev ve yetkileri açıklanmıştır. 19 Nisan 1907 tarihinde ilk "Polis Nizamnamesi" yayınlanmıştır. Bu nizamnamede, polisin idari, adli ve siyasi görevleri, polis örgütünün merkez ve taşra kuruluşları, polisin diğer kuruluşlarla ilişkileri, hak ve yetkileri, seçim ve atama usulü belirlenmiş; polisler *serkomiser*, *ikinci komiser*, *üçüncü komiser*, *komiser muavini* ve *polis memuru* olmak üzere beş sınıfa ayrılmışlardır. 1907 yılına kadar, İstanbul'dan başka 30'un üzerindeki yerleşim yerinde polis örgütü kurulmuştur.

1908 yılında, Fransız ve Alman polis örgütleri esas alınarak, polis örgütünün yeniden kurulması kararlaştırılmış, 22 Temmuz 1909 tarihinde "İstanbul Vilayeti ve Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Teşkilatına Dair Kanun" çıkarılmış, Zaptiye Nezareti kaldırılarak, yerine "Dahiliye Nezareti"ne bağlı "Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü" ve İstanbul vilayetine bağlı bir "Polis Müdüriyeti" kurulmuştur. 9 Aralık 1913 tarihinde "Dahiliye Nezareti Teşkilat Nizamnamesi" çıkarılmış, bu nizamnamede Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin görevi açıklanmış ve Dahiliye Nezareti'ne bağlı olduğu belirtilmiştir. Yine bu nizamnamede, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin kuruluşu ve bağlı birimleri gösterilmiştir.

Böylece, Cumhuriyetin kurulmasına kadar olan bu son dönemde, iç güvenliğe ilişkin hizmetler "Umum Jandarma Kumandanlığı", Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti ve "İstanbul Polis Müdüriyeti Umumiyesi" olmak üzere üç örgüt tarafından yürütülmüş, bunlardan İstanbul Polis Müdüriyeti Umumiyesi, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasıyla 24 Şubat 1923 tarihinde kaldırılmıştır.

Cumhuriyet Döneminde Polis: Cumhuriyetin ilk yıllarında Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin merkez kuruluşu; bir umum müdür, bir umum müdür muavini

ATLI POLİS: İlk polis okullarında bile otomobil ve makine dersleri olmasına karşın, motorlu araçların geniş bir biçimde kullanıma girdiği 1950'lere dek polisin en önemli taşı aracı atlarıdır. 1938'de tören giysileri içindeki polis birliği törene atlarıyla katılırken.

ni, üç şube müdürlüğü, bir polis mecmuası müdürlüğü, bir evrak memurluğu, altı "mümeyyiz" ve onbeş "katip"ten oluşmaktaydı. Yine bu yıllarda kuruluş kanunu yoktu. Örgütsel gelişmeler, bütçe kanunlarına eklenen kadro cefvelleri ile sağlanmıştı. Bu arada, merkez kuruluşunun adı "Emniyet-i Umumiye Umum Müdürlüğü"ne dönüştürülmüş ve kadrosuna bazı eklentiler yapılmıştı. 14 Mayıs 1930 tarih ve 1624 sayılı "Dahiliye Vekaleti Merkez Teşkilatı ve Vazifeleri Hakkındaki Kanun"la, örgütün adı "Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü" olarak değiştirilmiş, bu arada, merkez kuruluşuna bazı şube müdürlükleri eklenmiş, taşra polis örgütlerinin sayıları artırılmıştır.

30 Haziran 1932 tarihinde 2049 sayılı "Polis Teşkilat Kanunu" çıkarılmıştır. Bu kanun, polisliğin özel bir meslek olduğundan hareketle, poliste eğitimin okullarda yapılmasını öngörmüş, polisi üniformalı ve sivil, il polis yöneticilerini "Emniyet Müdürü" ve "Emniyet Memuru" olarak ayırmıştır. Yine bu kanunla, polis mesleğinin derece ve sınıfları belirtilmiş, polis mesleğinde atama, denetleme, yükselme, yer değiştirme, eğitim,

disiplin cezaları ve ödüllendirme esas ve usulleri gösterilmiştir.

4 Temmuz 1934 tarihinde 2559 sayılı "Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu", 4 Haziran 1937 tarihinde, 3201 sayılı "Emniyet Teşkilat Kanunu" çıkarılmıştır. 7 Nisan 1938 tarih ve 2/6501 sayılı "Polis Vazife ve Selahiyet Nizamnamesi", Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu'nun uygulanmasını göstermek üzere yürürlüğe konulmuştur. Halen yürürlükte bulunan bu hukuksal düzenlemelerden görev ve yetki kanunu 1935, 1948, 1965, 1973 ve 1978 yıllarında; kuruluş kanunu 1938, 1940, 1946, 1959, 1960, 1961, 1972, 1980, 1981 ve 1982 yıllarında değiştirilmiş, bazı eklemeler yapılmıştır.

Polisin İşlevi

Bilindiği üzere, toplumda belli gereksinimler belli kurumları oluşturur. Kurum ya da örgütler toplumsal gereksinimler sonucu ortaya çıkmışlardır. Önce kurum ve örgütler kurulmuş sonra bunlara görevler verilmiş değildir.

Toplumun ve kişilerin tehlikelere karşı korunması, huzur ve esenliğinin sağlanması ihtiyacı, kolluk örgütlerinin ku-

rulmasını gerektirmiştir. Bu nedenle kolluğun işlevi, genel bir tanımla, iç güvenliği sağlamaktır. Daha önce de açıklandığı gibi, ülkemizde iç güvenlik hizmetleri genel kolluk örgütlerince yerine getirilmektedir. İç güvenliği sağlama görevi, kurulmuş olduğu kent ve kasabalarda polise, polis örgütünün kurulmadığı yerlerde ve kırsal alanlarda jandarmaya verilmiştir.

Polisin işlevi, yetkili olduğu yerlerde iç güvenliği sağlamak, huzur ve esenliği temin etmek, kişi hak ve özgürlüklerini güvence altına almaktır. Polisin işlevi, 2559 sayılı "Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu"nun 1. maddesinde şöyle tanımlanmıştır: "Polis; asayiş, amme, şahıs, tasarruf emniyetini ve mesken masuniyetini korur. Halkın ırz, can ve malını muhafaza ve ammenin istirahatını temin eder."

Polisin Görevleri

Her toplumda polisin geleneksel görevi, suçu önleme ve sanığı yakalamadır. Bu konu, Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu'nun 2. maddesinde açıklanmıştır. Madde hükmüne göre, polisin genel em-

MOTOSİKLET SAHNEDE: Gelişen teknoloji, bütçenin elverdiği oranda, polis örgütüne de giriyordu. 1939'da geçit törenine katılan ilk motorize polisler.

niyetle ilgili görevleri iki kısımdır: a) Kanunlara, tüzüklere, yönetmeliklere, hükümet emirlerine ve kamu düzenine uygun olmayan hareketlerin işlenmesinden önce bu kanun hükümleri dairesinde önünü almak; b) İşlenmiş olan bir suç hakkında Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu ile diğer kanunlarda yazılı görevleri yapmak.

Ancak polisin görevi, suç işlenmesini önlemek ve suçu aydınlatmakla kalmamaktadır. Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu'ndan başka birçok kanunlarla polise görevler verilmiştir. Polisin görevleri niteliklerine göre aşağıdaki biçimde ayrılabilir:

Yardım Görevleri: Ülkemiz dışında yapılmış bir incelemeye göre, polis örgütüne 24 saat içinde yapılmış 394 telefon başvurusunun % 16'sı işlenmiş ya da işlenmekte olan suçlarla, % 44'ü halkı rahat-

sız eden durumlara, % 40'ı polisten yardım ve bilgi istemeyle ilgilidir.

Bu incelemeyi genelleştirirsek, polis, kendisine yapılacak başvuruların yarısına yakın kısmını oluşturan yardım ve bilgi istemlerini yanıtlamak durumundadır. Gerçekten, Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu'nun 1. maddesinin 2. fıkrasına göre polis, "yardım isteyenlerle yardıma muhtaç olan çocuk, alil ve acizlere muavenet eder."

Polis, yardım görevini, genellikle diğer görevlerini yaparken yerine getirir. Noktada beklerken, devriye gezerken, trafik kontrolü yaparken, karakolda ya da büroda bulunurken, doğrudan ya da telefonla istenilen bilgileri verir, gereken yardım ve kolaylığı gösterir.

Huzur ve Düzen Sağlama Görevleri: Yukarıda sözü edilen araştırmaya göre, polise yapılan başvuruların büyük bir bö-

lümünde, toplumsal huzur ve düzenin sağlanması istenmiştir. Burada söz konusu olan, halkın huzurunu bozan küçük ve önemsiz sayılabilecek olaylarda polisin rolü ve hizmetidir. Örneğin, aile içi tartışma ve kavgalar, gençlerin rahatsız edici hareketleri, kavgaya yakın müna-kaşalar nedeniyle polis, hiçbir şey yapmamakla ilgilileri yakalamak ve adli makamlara teslim etmek arasında değişen davranışlarda bulunur. Böyle durumlarda polisin yaptığı, çoğu kez uyarma ya da arbulmadır.

Polisin huzur ve düzen sağlama görevinin kaynağı da Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu'dur. Polis, "ammenin istiharatını temin eder" (Md. 1); "Kamu düzeni ve kamu güvenliğinin sağlanmasından sorumludur" (Md. 2); "Toplumsal düzen ve ahlaka uygun olmayan harekette bulunanları engeller" (Md. 11); "Hal-

kın rahatını bozacak ölçüde sarhoş olanları yakalar” (Md. 13); “Şehir ve kasabalarda, mesken içinde ya da mesken dışında, saat 24’ten sonra halkın rahat ve huzurunu bozacak biçimde gürültü yapanları engeller” (Md. 14).

“Polis; sokak, meydan ve umuma mahsus yerlerde intizamı temin ve Seyrüsefer Talimatnamesi’ndeki vasıflara uygun olmayan nakil vasıtalarını işletmekten ve bu vasıtaları sarhoş olarak veya seyrüseferin intizam ve selametini bozacak surette idare edenleri çalışmaktan meneder” (Md. 19). Polis, ulusal bayramlarda, törenlerde, spor karşılaşmalarında, yasalara uygun toplantı ve gösteri yürüyüşlerinde düzen ve güvenliği sağlayacak önlemleri alır. Sürücülerin ve yayaların trafik kurallarına uymasını temin eder, trafiği düzenler, yönetir, denetler. **Önleme ve Koruma Görevleri:** Polisin önleme görevi, yalnızca suçların önlenmesi değildir. Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu’nun 2. maddesinde belirtildiği üzere, *“kanunlara, tüzüklere, yönetmeliklere, hükümet emirlerine ve kamu düzenine uygun olmayan hareketlerin”* yapılmasından önce önlenmesi söz konusudur. Polis suçları ve suç teşkil etmeler bile kamu düzenine aykırı durum ve davranışları önlemekle görevlidir.

Polis, kamu düzenini ve güvenliğini sağlamaktan sorumlu olduğuna göre, bunların korunması ve devam ettirilmesi, onun görevleri arasındadır. Polis önleme ve koruma görevini yürütme amacıyla, belli noktalarda sürekli bekleme, devriye gezme, kuşkulu kimseleri izleme, bilgi toplama, haberalma, denetleme işlemlerinde bulunur.

Polis, genel önleme ve koruma görevleri yanında, durum ve koşullara göre, özel önleme ve koruma hizmetlerinde de bulunur. Örneğin, üst düzey devlet yöneticileri ve kamu malı bazı binalar sürekli korunur.

Polisin yardım edici, huzur ve düzen sağlayıcı görevleri ve özellikle önleme ve koruma hizmetleri sonucu, bazı suçların işlenmesi engellenmiş, bir kısım suçların işlenmesi ertelenmiş olur. İster engellenmiş, ister ertelensin, sonuçta suçlarda belli bir azalma olacağı kuşkusuzdur.

Suç Araştırması Görevleri: “Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu”nun 156. maddesine göre kolluk ve dolayısıyla polis, suçları aramak ve suçun aydınlatılması için ivedi önlemleri almakla görevlidir. Aynı yasanın 154. maddesine göre de,

kolluk ve polis adliyeyle ilişkin işlerde savcının emrindedir.

Polisin suç araştırma görevi, suçların, suç kanıtlarının ve sanıkların saptanması amacıyla yöneliktir. Polis, yakaladığı sanığı, suç kanıtlarıyla birlikte zaman geçirmeden adli makamlara teslim etmek zorundadır.

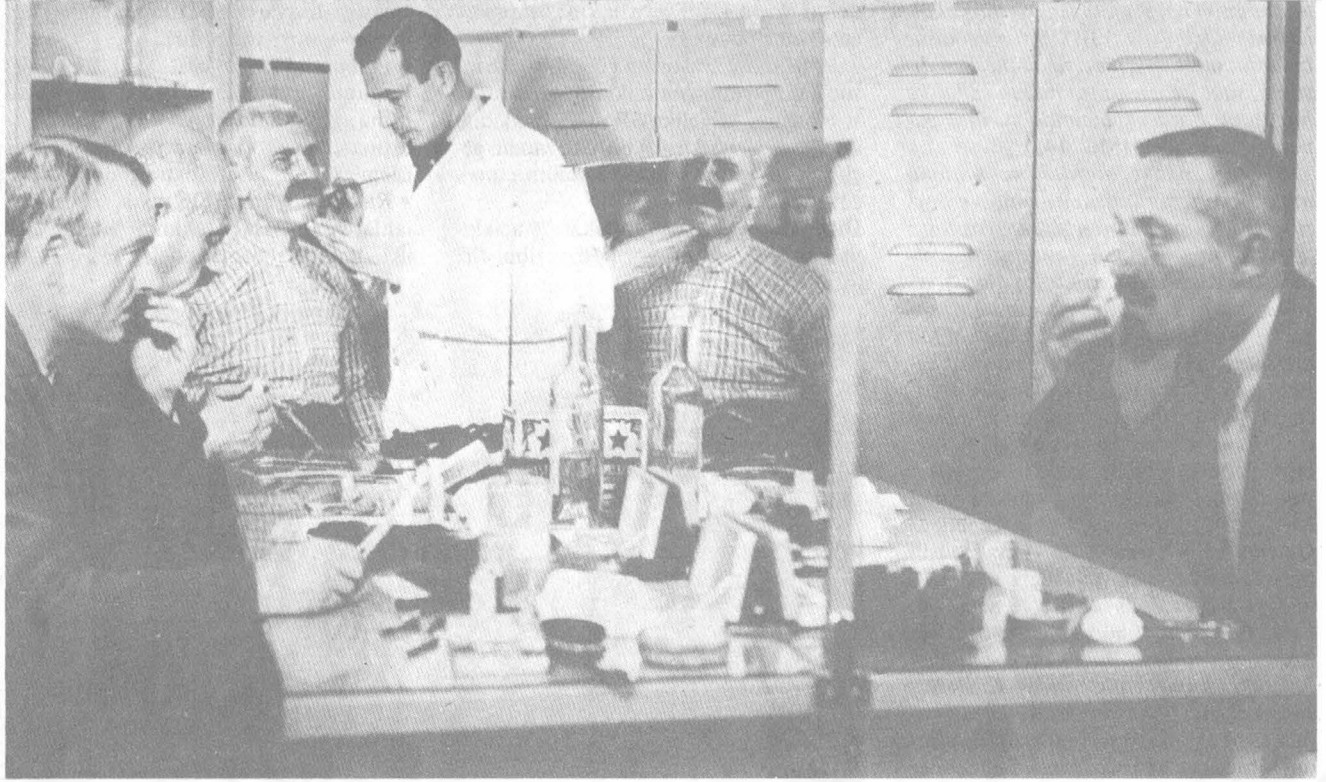
Diğer Görevler: Polise, yukarıda açıklananlar dışında bazı görevler verilmiştir.

Polisin işleviyle pek bağdaşmayan bu hizmetler kısaca şunlardır:

- **Pasaport Verme:** 5682 sayılı “Pasaport Kanunu” hükümlerine göre, görev, çalışma, gezi ya da başka amaçlarla yurtdışına çıkacak olanlara pasaport verme işlemleri polis tarafından yapılmaktadır.
- **Ruhsat Verme:** 6136 sayılı “Ateşli Silahlar ve Bıçaklar Hakkında Kanun” ile ilgili hukuksal düzenlemeler uyarınca, si-

KILIK-KIYAFETE ÇEKİ-DÜZEN: Polis örgütüyle ilgili yasal düzenleme, 10 Nisan 1845 tarihli ilk “Zaptiye Nizamnamesi”nden sonra birçok kez yeniden ele alındı. 30 Haziran 1932 tarihli 2049 sayılı yasa, çeşitli örgütsel sorunların yanı sıra polis kılık-kıyafetini de yeniden belirlemiştir. 1932 yasasına göre bir başkomiserin günlük ve tören üniformaları.

MAKYAJ ODASI VE GİZLİ POLİSLER: 1937'de Emniyet Genel Müdürlüğü'ne bağlı olarak bir kez daha düzenlenen polis örgütüne uzman personel yetiştiren Polis Enstitüsü'nde üç dereceli bir öğretim yapıyordu. 1932 tarihli yasa uyarınca kurulan sivil polisin eğitimi de Enstitü'de veriliyordu. Enstitünün makyaj odasında kılık değiştiren gizli polisler, başarıyla birer gazete satıcısı ve köylü görünümü alıyordu.

lah taşıma ya da bulundurma belgeleriyle diğer bazı ruhsat verme hizmetlerini polis yapmaktadır.

- **Tebliğat Yapma:** 7201 sayılı "Tebliğat Kanunu" gereğince, resmi bildirimde bulunma hizmetleri PTT idaresine verilmiştir. Ancak bazı resmi tebliğatlar polise yaptırılmaktadır.

- **Hazırlık Soruşturması Yapma:** Hazırlık soruşturması yapma görevi, Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu hükümleri çerçevesinde Savcıya verilmiştir. Fakat bu görev, aynı kanuna göre, savcının yardımcısı sayılan adli polis tarafından da yürütülmektedir.

- **Vatandaşlık İşlemleri:** 403 sayılı "Türk Vatandaşlığı Kanunu" uyarınca, vatandaşlığa alınma ve vatandaşlıktan çıkarma işlemleri polisçe yapılmaktadır.

- **Araçların Kayıt, Tescil ve Fenni Muayenelerini Yapma, Ehliyetname Verme:** Trafikle ilgili yasalar gereğince, motorlu araçların dosyalarının tutulması, fenni muayenelerinin yapılması, sürücü eh-

liyetnamesi almak isteyenlerin sınavlarının yapılması ve sürücülük belgelerinin verilmesi işlemleri polis tarafından yapılmaktadır.

İdari, siyasi, Adli Polis

3201 sayılı "Emniyet Teşkilat Kanunu"nun 8. maddesine göre, polis *idari, siyasi ve adli* kısımlara ayrılır. "*İdari polis, içtimai ve umumi intizami temin etmekle mükelleftir. Siyasi polis, Devletin umumi emniyetine taalluk eden işlerle mükellef olan kısımdır. Adli polis, asgari tam teşekküllü bir polis karakolu bulunan yerlerde, adli işlerle uğraşmak üzere Emniyet Umum Müdürlüğü'nce kadrodan ayrılan bir kısımdır*" (Md. 9).

Yasanın kabul ettiği bu üçlü ayırımın, görevsel mi yoksa örgütsel mi olduğu belli değildir. Ancak uygulamada bu, hem hizmet hem de kuruluş ayrımı olarak anlaşılmaktadır.

Polisin yardım edici, huzur ve düzen sağlayıcı, önleyici ve koruyucu görevle-

riyle, fuhuş ve fuhuş yüzünden bulaşan hastalıklarla mücadele, içki ve eğlence yerlerinin denetimi, yanıcı ve patlayıcı maddelerin kontrolü, kamu hizmetinde çalışacak kimseler hakkında soruşturma yapma, kamu esenliğini tehlikeye düşürücü inşaat ve tesislerle ilgili önlem alma, kayıp eşya ve kişilerin bulunması hizmetleri ve örgüt personelinin özlük ve eğitim işleri, idari polis hizmetlerinden sayılmıştır.

Türk Ceza Kanunu'nun "Devletin Şahsiyetine Karşı Cürümler" babındaki (Md. 125-173) suçların araştırılmasıyla ilgili görevler, derneklerin kontrolü, yabancılardan ülkemizde ikamet ve seyahatine ilişkin işler, pasaport verme, Türkiye'ye giriş ve çıkışların kontrolü, vatandaşlık kanunu uygulaması, sınırlar, azınlıklar ve ilticalarla ilgili işlemler, siyasi polis hizmeti kabul edilmiştir.

Türk Ceza Kanunu, Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu ve diğer bazı kanunların uygulanmasından doğan işlemlerle, ha-

cağı, suçun haber alınması, sanığın saptanması ve yakalanmasının polise yöntem ve teknikleri gerektirdiği, ana örgütten tümüyle ayrı bir adli polis kurulmasının ülke yararına ve gerçekçi bir tutum olmayacağı ileri sürülmüştür.

Polisin Yetkileri

Yasalarımız, işlev ve görevlerini yerine getirmesini sağlama bakımından polise birtakım yetkiler vermiştir. Bu yetkiler ve kaynakları kısaca aşağıdaki gibi sıralanabilir:

Parmak İzi ve Fotoğraf Alma: Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu'nun 5. maddesine göre polis, bazı suçların sanık ve hükümlerinin; "serseri ve mazannası erbabının"; yabancı memleketlerden Türkiye'ye kaçanların, ülke dışına çıkarılanların; kimliklerini kanıtlayamayanların; fuhuş ve fuhuş yüzünden bulaşan hastalıklarla mücadele konusundaki yasalara göre kendilerine "umumi ev sahibi", "birleşme yeri sahibi", "umumi kadın" adı verilenlerin, alışkanlık ya da çıkar karşılığı kendilerini başkalarının zevkine terkedenlerin, fuhuşa aracılığı itiyat haline getirenlerin, beyaz kadın ticareti yapanların ve genel kadın patronlarının; Cumhuriyet savcılıkları ya da adli ve askeri mahkemelerce bir konunun incelenmesi için gerekli görülenlerin parmak izlerini ve fotoğraflarını alabilir.

Film ve Senaryoları Kontrol Etme: Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu'nun 6. maddesine göre, ülke dışından gelen filmlerin gösterilmesi ve ülkemizde yapılacak filmlerin çekilmesi polisin iznine bağlıdır. Film ve senaryoların incelenmesi ve kontrolü, ilgili diğer makamların yetkilileriyle birlikte yapılır.

Kapatma: Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu'nun 7. maddesine göre, otel, gazino, kahve, içki yerleri, bar, tiyatro, sinema, hamam ve plaj gibi herkesin girip çıkabileceği dinlenme ve eğlence yerlerinin açılması polisin soruşturması üzerine o yerin "en büyük mülkiye amirinin" vereceği izne bağlıdır. İzin alınmadan açılan bu yerler polis tarafından kapatılır.

Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu'nun 8. maddesine göre, kumar oynanan her kесе açık yerler; uyuşturucu maddeler kullanılan yerler; ilgili yasalar hükümlerine aykırı durumları görülen genelevler, birleşme yerleri ve tek başına fuhuş yapanların evleri; genel ahlaka uygun olmayan ya da devletin emniyet ve siyasetine zararı dokunacak oyun oynatılan ya da

zırlık soruşturması işlemleri, adli polis hizmeti niteliğinde görülmüştür.

Emniyet Teşkilat Kanunu'nun adli idari polis ilişkilerini düzenleyen hükümlerine göre, "adli polis toplu olarak veya muntakalara ihtiyaç nisbetinde tevzi edilmiş halde bulundurulur. Adli polis, adli tahkikat vazifeleri haricindeki hizmetlerde mafevklerinin emrindedir" (Md. 10). "İdari zabıta adli zabıtaya icabında veya cumhuriyet müddeiumumisinin talebi üzerine yardımla mükelleftir. İdari polis adli zabıta vazifesini tahrik eden herhangi bir hal karşısında kaldığı takdirde, bir taraftan adli zabıta vazifesini ifa etmekle beraber, diğer taraftan adli zabıtayı haberdar eder ve adli zabıta gelince işi ona devreder" (Md. 12).

Görüldüğü üzere, kanun ayrı bir adli polis örgütünün kurulmasını öngörmektedir. Ancak bugüne kadar yasanın istediği biçimde bir adli polis örgütü kurulamamıştır.

Ülkemizde yaygın bir düşünceye göre,

adli kolluk kurulmalı ve savcılığa bağlanmalıdır. Adli kolluk işlemlerinde de vatandaş için güvenceye gereksinme vardır. Savcılığa bağlılık bu güvenceyi sağlayacaktır. Adli kolluğun özlük işleri bile savcıya verilmelidir. Adli kolluğun idari kolluk içinde yer alması muhakeme hukuku ilkeleriyle bağdaşmamaktadır. Önlemekle görevli olanların cezalandırma görevine katılmaları hem mantıksız hem de sakıncalıdır. Adli kolluğun iki ayrı yöneticisi olması, uygulamada değişik sakıncalar doğurmaktadır. Adli kolluğun, yürütme organına hiyerarşik bağlılığının devamında zorunluluk görülüyorsa, yetkileri sınırlandırılmalıdır.

Bu düşünceye karşılık olarak, savcının kolluk yöneticisi olarak yetiştirilmediği, adli kolluğun bağlı olduğu bakanlığı değiştirmenin fayda sağlayamayacağı, bazı işlemlerin adliyeye ilişkin olmasının kolluk görevinin bütünlüğünü bozmaya yeterli sayılamayacağı, ayrılmanın bir tür rekabet doğuracağı ve masrafları artıracağı,

ASA YIŞ GÖREVLİ: *Polisin türlü görevlerinden biri de asayiş görevidir. Bu görevin yerine getirilişi, dönemden döneme yorum farklılıkları gösterir. Sözgelimi, 1940 Martı'nda polisin İstanbul'da toplanan başıboş çocukları Zonguldak'a götürmesi de bir asayiş görevi kabul ediliyordu.*

temsil verilen yerler, kesin kanıtlar elde edildiği takdirde polisçe ve en büyük mülkiye amirinin emriyle kapatılabilir.

Arama-Elkoyma-Yakalama: Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu'nun 9. maddesine göre, polis, askerlere subaylara ve koluk memurlarına ait silahları; izinsiz taşınan her tür silah ve fişeklerini, yakıcı patlayıcı öldürücü ve zehirleyici maddeleri; saldırma, kama, bıçak gibi yaralayıcı aletleri; kamu güvenliği için tehlikeli olabilecek her tür eşyayı; serseri ve sabıkalılarda bulunan ve suç işlemeye yaraayan araçları; genel ahlâka uygun olmayan ya da kamu güvenliğini, bozucu nitelikte şarkı söz ya da gösterimleri taşıyan plak, film, yazı ve resimleri alır. Bunlardan konusu suç teşkil edenleri adli makamlara teslim eder.

Polis, yasal toplantı ya da yürüyüşlerin yapıldığı yerlerde, yakın çevresinde; tüzel kişilerin, meslek kuruluşlarının ya da sendikaların toplantılarının yapıldığı yerlerde, yakın çevresinde; halkın topluca bulunduğu, spor gösterileri ya da yarışmalarının yapıldığı yerlerde; öğretim ve eğitim kurumlarının içinde, yakın çevresinde, giriş ve çıkış yerlerinde; kamu düzeninin, temel hak ve özgürlüklerin ülke ve ulus bütünlüğünün, cumhuriyetin tehlikeye düşebileceği durumlarda, herkese açık yerlerde, öğrenci yurtlarında, yerleşim yerlerinin giriş ve çıkışlarında, ana caddelerinde seyreden taşıtlarda, vali ya da kaymakamın emriyle arama yapabilir, yasak eşyalara elkoyabilir, ilgili kim-seleri yakalayabilir.

Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nun ilgili hükümlerine göre, genel olarak aramaya karar verme yetkisi yargıcıdır. Ancak, gecikmesinde sakınca umulan durumlarda savcı ve savcıların yardımcısı sıfatıyla kolluk memurları ve dolayısıyla polisler arama yapabilirler (Md. 97).

O ZAMAN DA VARDI: 1950'de otomobil dizaynları, plakalar ve polis kıyafetleri bugünkünden çok farklıydı. Ama trafik zabitasında plaka sökme cezası (?) o zaman da vardı.

Yine, genel olarak elkoymaya (zabta) karar verme yetkisi yargıca verilmiştir. Fakat gecikmesinde sakınca görülen hallerde savcı ve kolluk memurları elkoyma işleminde bulunabilirler. Savcı ya da amirlerine derhal başvurma olanağı bulunmayan durumlarda kolluk memurları, tutuklama kararı verilmesini gerektiren ve aynı zamanda gecikmede sakınca bulunan durumlarda sanığı yakalayabilirler (Md. 127).

Menetme-Zor Kullanma: Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu'na göre polis, "ar ve hayâya ve içtimai nizam ve ahlâka" uygun olmayan hareketleri (Md. 11); "bar, kafeşantan ve meyhanelere" onsekiz yaşından küçük olanların girmesini (Md. 12); saat 24'ten sonra gürlüğü edilmesini (Md. 14); trafik kurallarına uygun olmayan araçların işlemlerini, sürücülerin çalışmasını (Md. 19); basın kanununa aykırı bazı hareketleri (Md. 21) meneder.

Polisin zor kullanma yetkisi, çoğu kez ona verilen görev ve yetkilerin niteliğinden kaynaklanır. Bazı görevlerin yapılması ya da yetkilerin kullanılması belli ölçülerde zor kullanmayı gerektirir. Örneğin, ilgili kimse parmak izinin alınmasını razı olmazsa; kapatılacak yerin sahibi bu işin yapılmasına engel olursa; el konulacak eşya verilmezse; yakalanacak kimse kaçmaya kalkıştırsa, polis bu görevlerin yapılmasını sağlayacak ölçüde ve değişik biçimlerde zor kullanabilir, baskı yapabilir. "İhzar Müzekkeresi", yargıç kararı uyarınca, sanık ve tanıkların, kolluk memurları tarafından gerektiğinde zor kullanılarak, müzekkereyi çıkaran makama götürülmesini gerektiren bir yazıdır.

Bazı yasalarda zor kullanma yetkisinin kullanılacağı durumlar açıkça belirtilmiştir. Örneğin, toplantı ya da gösteri yürüyüşlerinin yasaya aykırı olarak başlaması durumunda güvenlik kuvvetleri topluluğa dağılmalarını ihtar eder, dağılmazlarsa zor kullanarak dağıtılır (2911 sayılı kanun, Md. 24).

Silah Kullanma: Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu'nun 16. maddesine göre polis, "nefsini müdafaa etmek" ya da başkasının ırz ve canına karşı yönelik ve başka şekilde önlenmesi mümkün olmayan bir saldırıyı savmak için; ağır cezayı gerektiren bir suçtan sanık olarak gözetim altında bulunan ya da herhangi bir suçtan hükümlü ve tutuklu olarak polise teslim edilen kimselerin kaçmaları ya da bu amaçla polise saldırmaları halinde, yapı-

1940 BEKÇİ MODASI: Kuruluşundan bugüne yüz kırk yıl geçmesine ve kuruluş yasasıyla görev ve yetki yasası birçok değişiklik geçirmesine karşın iç güvenlik örgütü hâlâ bir homojenliğe kavuşmamıştır. Birçok durumda aynı görev, sayıları bir düzineye varan farklı özel ve genel kolluk kuvvetlerinin sorumluluğuna verilmiştir. Bu çeşitliliğin öğelerinden biri de çarşı ve mahalle bekçiliğidir. 1940 yılında üniformalı bir mahalle bekçisi.

lacak ihtarlara uymadıklarında ve kaçmalarına ya da saldırılarına engel olmak için başka çare kalmadığında; korumakla görevli olduğu yere, elindeki silaha, kendisine teslim edilmiş karakol ya da şahıslara saldırıyı başka şekilde önlemek mümkün olmazsa; ağır cezayı gerektiren suçüstü halinde, sanığın saklandığı yerin aranması sırasında, o yerden kuşkuyla bir kimse çıkarak kaçır ve dur ihtarına uymazsa ve başka yollarla ele geçirilmesi mümkün olmazsa; görev sırasında polise saldırı ya da karşı koymağa elverişli araçların ve silahın teslimi istendiği halde, verilmeyerek karşı gelinmesi ya da teslim edilmiş silah ve aletlerin zorla tekrar alınmasına kalkışılması halinde; polisin görevini yapmasına ya da toplu olarak eylemli karşı koymada bulunmuş ya da saldırıyla karşılık verilmişse; "devlet nüfuz ve icraatına silahlı olarak karşı gelinmişse", silah kullanabilir.

Polisin silah kullanma yetkisi, kendi-

sine karşı silah kullanılacak kimsenin mutlaka vurulması ya da öldürülmesini gerektirmez. Bu yetki, yasadaki belirtilen durum ve koşullarda ve yine yasadaki açıklanan amaçları gerçekleştirmek için kullanılabilir. Silah, başka yol ve yöntemlerle istenilen sonuçlar elde edilmeyecek koşullarda ve bu sonuçların sağlanmasına yetecek ölçüde derece derece kullanılabilir. Örneğin, bu saldırı, aynı ölçüde bir karşı koyma ile önlenilecek ise silah kullanılamaz. Basit bir tehdit ya da silahın kılıfından çıkarılması kaçmayı önleyebilirse, silahın ateşlenmesi ve kaçanın vurulması sorumluluğu gerektirir.

Gözaltına Alma: Yakalanan kimsenin kolluk gözetiminde tutulmasına *gözaltına alma* denilmektedir. Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nun 128. maddesine göre, bir suç nedeniyle yakalanan kimse, yakalanma yerine en yakın sulh hâkimine gönderilmesi için gerekli süre dışında, en geç kırksekiz saat içinde bu sulh hâkimi önüne çıkarılır ve sorguya çekilir. Yasanın bu hükmüne göre, polis, yakalanan kimseyi en çok kırksekiz saat gözetim altında tutabilir. Gözetim altında tutma süresi, bazı koşullarda, savcının, sulh ya da sorgu yargıcının yazılı emriyle 15 güne çıkarılabilir.

Diğer Yetkiler: Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu'na göre, polisin hukuka uygun olarak verdiği emre karşı gelenler ve aldığı önlemlere uymayanlar; görev yaparken polise karşı koyan ve yakalanmadıkları takdirde hareketlerine devam edecek olanlar karakola götürülürler ve yirmidört saat içinde adliyeye verilirler (Md. 17).

İmdat istenmesi, yangın su baskını boğulma gibi büyük tehlikelerin haber verilmesi ya da görülmesi hallerinde ve ağır cezalı suçun işlenmesine ya da yapılmasına engel olmak için, kolluk, konutlara, işyerlerine ve eklentilerine girebilir. Aynı şekilde kolluk, suç ve suçuların kovuşturulması için ya da büyük olayların çıkması olasılığı karşısında yetkililerin yardım istemi üzerine, üniversite ve bağlı kurumların binalarına girebilir (Md. 20).

Polis, yaptığı soruşturma sırasında, anlatımlarına başvurmak gereken kimseleri çağırır ve kendilerine sorular sorar (Md. 15).

Polis Örgütünün Yapısı

Türk Polis Örgütü'nün yapısı, diğer bir anlatımla kuruluş biçimi, 1937 tarih ve 3201 sayılı "Emniyet Teşkilat Kanu-

nu'nda gösterilmiştir. Bu kanunun 1. maddesine göre, ülkenin genel güvenlik ve esenlik işlerinden İçişleri Bakanı sorumludur. İçişleri Bakanı bu işleri, kendi kanunlarına göre hareket eden Emniyet Genel Müdürlüğü ile Jandarma Genel Komutanlığı ve gerektiğinde diğer tüm kolluk örgütleri aracılığıyla yerine getirir ve lüzum halinde Bakanlar Kurulu kararıyla ordu kuvvetlerinden yararlanır.

Görüldüğü üzere, Türk Polis Örgütü'nün resmi adı "Emniyet Genel Müdürlüğü"dür. Emniyet Genel Müdürlüğü İçişleri Bakanlığı'na bağlıdır.

Sözü edilen kanunun 16-22. maddelerinde örgütün merkez ve taşra kuruluşları belirtilmiştir. Merkez örgütü; genel müdür yardımcılıkları, Teftiş Kurulu Başkanlığı, Hukuk İşleri Müdürlüğü, Önemli İşler Müdürlüğü, Arşiv Müdürlüğü ve Tercüme Bürosu ile daire başkanlıklarına bağlı dokuz şube müdürlüğü ve bürolardan oluşmaktadır (Md. 16). İllerde emniyet müdürlükleri, ilçelerde emniyet amirlikleri ya da emniyet komiserlikleri bulunur. Bucak, iskele ve istasyonlarda emniyet komiserlikleri kurulabilir. Emniyet müdürlüklerinde müdür yardımcıları, şube müdürleri ya da şube şefleri, emniyet amirliklerinde şube şefleri görevlendirilir (Md. 17).

Emniyet Genel Müdürlüğü'nün belirtilen bu merkez ve taşra kuruluşları, yasanın çıkarıldığı 1937 yılına göredir. O yıldan bu yana, polisin görev alanlarındaki hızlı nüfus artışı, kentleşme, sanayileşme, yoğun trafik ve toplumsal olaylar nedeniyle artan hizmetler karşısında, yasanın öngördüğü kuruluşlar yetersiz kalmış, yeni birimlerin kurulması ve örgütün genişletilmesi gerekmiştir. Sonuç olarak, 1937 yılının merkez kuruluşunun dört dairesi yirmiuç'e, dokuz şubesi altmışdört'e çıkarılmıştır. Ancak, tüm bu gelişmeler, kuruluş kanununda bir değişiklik yapılmadan gerçekleştirilmiştir.

Merkez Kuruluşu: Emniyet Genel Müdürlüğü merkez kuruluşu, bir genel müdürün yönetiminde, genel müdür yardımcıları, Polis Teftiş ve Denetleme Kurulu Başkanlığı, Araştırma Planlama Koordinasyon ve Tetkik Kurulu Başkanlığı, Daire Başkanlıkları, Genel Sekreterlik ve Özel Kalem Müdürlüğü'nden oluşmaktadır. Daire başkanlıklarından bir kısmı polisin işlevini yerine getirmede, polisyeye hizmetlerin yürütülmesinde planlama, koordinasyon, organizasyon ve haberleş-

me görevini yaparlar; diğer kısmı bu işlerin yapılmasında destek hizmeti görürler. Daire başkanlıklarının adları ve görevleri şöyledir:

• **İstihbarat Daire Başkanlığı:** Devletin şahsiyetine karşı işlenebilecek suçlarla ilgili konularda haberalma işlerini yürütür.

• **Dış İlişkiler Daire Başkanlığı:** Ülkemizle diğer ülkeler arasında teknik konularda işbirliğini düzenler, yurtdışı hizmetlerini yürütür, ülke dışındaki terör eylemleriyle ilgili görev yapar.

• **Güvenlik Daire Başkanlığı:** Azınlıklarla ilgili işlemleri yürütme, bölücü ve bölge-

ÜÇ MODERNİZASYON: Polis örgütü 1950 sonrasında araç ve gereç bakımından oldukça önemli gelişmeler göstermiştir. 1950'lerde Amerikan yardımı otomobillerle motorizasyona geniş çapta giren polis örgütü, 1971 sonrasında çarpıcı bir sıçrama daha gerçekleştirdi. Bu dönemde birçok yenilikle birlikte özellikle toplumsal zabıta olayları için alınan hafif zırhlı araçların (panzerlerin) bir kısmı basınçlı su topuna da sahipti. 1980 sonrasında ise, polis, donatım bakımından daha da güçlendirildi.

ci eylemlerle ve anayasa dışı akımlarla mücadele, güvenlik soruşturması yapma, üst düzey devlet yöneticilerini koruma, dernek, sendika ve siyasal parti işlemlerini yürütme, her türlü toplu hareketleri izleme, film ve senaryoları kontrol, iç ve dış yayınları izleme görevlerini düzenler.

- **Yabancılar Hudut İltica Daire Başkanlığı:** Yabancıların ikamet ve seyahat işlemlerini yürütme, vize işlemlerini yapma, yabancılarla çalışma izni verme, yabancı ülkelerle yapılmış sözleşmelerle ilgili işleri yapma, vatandaşlığa alma ve vatandaşlıktan çıkarma, pasaport işlemlerini yürütme, yurtdışına çıkışları sınırlama, kara, deniz ve hava giriş-çıkış kapılarının açılması ve kapatılması, sınır anlaşmazlıklarını çözme, suçluların geri verilmesi, mülteci ve göçmen işlemlerini yürütme görevlerini yerine getirir.
- **Ana Komuta Kontrol Merkezi Daire Başkanlığı:** Önemli polisiye olaylara ilişkin bilgileri anında toplamak, ilgililere bildirmek, yetkililerin, bu olaylar konusun-

daki emirlerini görevlilere iletme, olayların seyrini izlemek, önlemler önermek, personel ve araç durumunu belirten istatistiksel bilgiler hazırlamakla görevlidir.

- **Asayiş Daire Başkanlığı:** Önleyici ve adli kolluk hizmetlerini düzenleme, sanıkların yakalanmalarını sağlama, suç istatistikleri ve dosyaları hazırlama, parmak izi alma ve bazı kanunların uygulanmalarını sağlamak görevlerini yürütür.
- **Kaçakçılık İstihbarat Harekat Daire Başkanlığı:** Her tür kaçakçılık eylemleriyle mücadele, uyuşturucu madde kaçakçılığını kullanımını ticaretini önleme, silah ve mermi kaçakçılığına ve ticaretine engel olma görevlerini yapar.
- **Kriminal Polis Laboratuvar Daire Başkanlığı:** Ateşli silahların suçla ilgisinin saptanması, her tür sahtecilik eylemlerinin ortaya çıkarılması, patlayıcı maddelerin ve her çeşit suç kanıtlarının incelenmesi, adli makamlarca istenilen konularda düşünce bildirilmesi hizmetlerini yürütür.

- **Trafik Uygulama Daire Başkanlığı:** Kent içi ve kent dışı yollarda trafiğin düzenlenmesi, yönetilmesi ve denetlenmesi görevlerini yapar.
- **Trafik Destek Daire Başkanlığı:** Trafikle ilgili araştırma ve yayın yapmak, belge ve bilgi toplamak, hukuksal düzenleme hazırlamak, trafik eğitimini gerçekleştirmekle görevlidir.
- **Personel Daire Başkanlığı:** Mesleğe alma, atama, yer değiştirme, yükselme, ödüllendirme, kadro planlaması yapma, görevlilerin sicil dosyalarını tutma, izne ayrılma, istifa etme, emekli olma gibi, örgüt mensuplarının özlük işlemlerini yürütür.
- **Sağlık İşleri Daire Başkanlığı:** Örgüte alınacak kimselerin sağlık raporlarının incelenmesi, örgüt mensuplarının sağlık durumlarının izlenmesi ve tedavilerinin yapılması görevlerini yürütür.
- **Eğitim Daire Başkanlığı:** Örgüt mensuplarının eğitim planlarını hazırlar, eği-

tim kurumlarının destek hizmetlerini yürütür.

- **Komptrolörlük Daire Başkanlığı:** Örgüt bütçesinin hazırlanması, bütçedeki ödeneklerin dağıtılması ve harcamaların yapılması görevlerini yürütür.
- **Tedarik Daire Başkanlığı:** Örgüt gereksinmesi eşyaların satın alınması ve sağlanması hizmetlerini yürütür.
- **İkmal ve Bakım Daire Başkanlığı:** Örgüt araç ve malzemelerini saklama, depolama ve dağıtma işlemlerini yapar.
- **Bilgi İşlem Merkezi Daire Başkanlığı:** Örgüt arşivinin bilgisayara kayıt işlemlerini yürütür.
- **İnşaat Emlak Daire Başkanlığı:** Örgüte gerekli arsa ve binaları sağlama görevini yapar.
- **Muhabere Elektronik Daire Başkanlığı:** Örgüt birimleri arasında telefon telsiz ve teleksle haberleşmeyi sağlar.
- **Havacılık Daire Başkanlığı:** Hava taşıma araçlarının polis hizmetlerinde kullanılmasını görevini yürütür.
- **Hukuk İşleri Daire Başkanlığı:** Örgütün hukuk danışmanlığı, disiplin suçu iş-

leyen örgüt mensuplarının cezalandırılması, hukuksal düzenlemeler hazırlanması hizmetlerini yapar.

- **Arşiv ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı:** Örgütle ilgili belgeleri dosyalama, gelen evrakı ilgili birimlere dağıtma, gidecek yazıları sevk etme işlerini yapar.
- **İdari Hizmetler Daire Başkanlığı:** Örgüt bina ve araçlarının korunması ve temizliğiyle ulaştırma ve protokol hizmetlerini yürütür.

Taşra Kuruluşları: Emniyet Genel Müdürlüğü'nün, tüm illerde, 451 ilçede, 27 diğer yerleşim yerlerinde ve bazı hudut kapılarında kuruluşları bulunmaktadır. Bunlardan başka, son zamanlarda bölgesel kuruluşlara da gidilmiştir. Kuruluş biçimlerinin saptanmasında; hizmet alanının nüfusu, iş hacmi, polisiye hizmetlere duyulan gereksinme, sosyal ve ekonomik durum, işlenen suçların niteliği ölçü olarak alınmıştır.

- **Bölgesel Kuruluşlar:** Polisiye hizmetlerin yürütülmesinde zaman kaybını önleme bakımından, merkezde kurulmuş bazı birimlerin benzerlerinin bölgelerde de ku-

rulması planlanmış ve Bölge Polis Kriminal Laboratuvarları, Bölge Polis Poliklinikleri, Bölge Araç Bakım Onarım Kademeleri, Bölge Muhabere Amirlikleri ve Bölge Polis Hava Birlikleri kurulması öngörülmüştür.

- **İl Emniyet Müdürlükleri:** Emniyet Genel Müdürlüğü'nün il kuruluşunun adı "Emniyet Müdürlüğü"dür. Emniyet Müdürlükleri standart kadrolarının saptanması bakımından dört gruba ayrılmış, aynı gruba giren emniyet müdürlükleri benzer biçimde örgütlenmiştir. Örneğin (B) tipi il emniyet müdürlüğü, bir emniyet müdürü yönetiminde, iki müdür yardımcısı; siyasi, pasoport, asayiş, silah ve mühimmat kaçakçılığı, narkotik, mali, hava limanı koruma; deniz, trafik, bölge trafik, çevik kuvvet, personel, eğitim, lojistik, istihbarat şube müdürlüklerinden ve bürolardan oluşturulmuştur.

İl emniyet müdürlükleri, il merkezlerinin genel güvenlik ve esenliğini sağlamakla görevlidirler. Şubelerin görevleri, merkez kuruluşundaki dairelerin görevlerine koşut olarak düzenlenmiştir.

• **İlçe Emniyet Amirlikleri:** Emniyet Genel Müdürlüğü'nün ilçe kuruluşu "Emniyet Amirliği" ya da "Emniyet Komisliği"dir. Ancak, tüm ilçelerde emniyet amirliği kurulması öngörülmüş ve ilçe emniyet amirlikleri üç gruba ayrılmıştır. (B) tipi emniyet amirliğinin standart kadrosu, bir emniyet amiri yönetiminde; siyasi, asayiş, teknik, deniz, çevik kuvvet, personel, trafik büro amirlikleriyle, genel bilgi toplama kısım amirliğinden ve idari büro amirliğinden meydana gelmiştir.

İlçe emniyet amirliği, ilçe merkezinin genel güvenlik ve esenlik hizmetlerini yürütmekle görevlidir.

• **Polis Karakolları:** Polisin genel güvenlik ve kamu düzenini sağlamakla görevli olduğu yerlerde, bölgenin büyüklüğüne, sosyal ve ekonomik durumuna, nüfus yapısına, azlık ya da çokluğuna, halkın eğilimlerine göre bir ya da birkaç karakol kurulur. Bir bölgede birden fazla karakol varsa bunlar polis merkezlerine bağlanır. Karakol ve merkezler'buldukları yerlerin kuruluşuna göre, emniyet mü-

dürlüğüne, emniyet amirliğine ya da emniyet komiserliğine bağlı olarak hizmet görürler.

Karakol ve merkezleri komiser sınıftan bir amir yönetir. Polise verilmiş görevlerin tümünü yapmakla yükümlü bir karakolun mevcudu, beş personelden aşağı olamaz.

Karakollar polise verilmiş görevlerin hemen hemen tümünü yapmakla yükümlüdürler. Özellikle polisin yardım edici, huzur ve düzen sağlayıcı görevleriyle, hazırlık soruşturması yapma hizmetlerini yürütürler. Polisiye olaylara önce karakol elkoyar. Olay, gerekiyorsa niteliğine göre ilgili şubeye bildirilir.

Karakollar, idari ve adli kısımlara ayrılmıştır. Ancak, adli hizmetler idari hizmetlerle birlikte yürütüldüğünden, kesin bir görev ayrımı yapılamamıştır. Son zamanlarda, karakol kuruluşlarında da standartlaşmaya gidilmiş ve iki tip karakol kuruluşuna yönelinmiştir.

Polis Örgütünde Eğitim

Polis örgütünde eğitim; örgüte alın-

cak personele hizmet öncesi mesleki bilgi, beceri ve davranışların kazandırılması, mesleğe uyumlarının sağlanması; personele kazandırılacak bu niteliklerin hizmet içinde pekiştirilmesi ve sürekliliğinin sağlanması; hizmetin gerektirdiği konularda uzman personel ve üst düzey yöneticilerinin yetiştirilmesi için yapılmaktadır. **Polis Memurlarının Yetiştirilmesi:** Polis örgütünün memur gereksinmesi, ilgili yasalarda belirlenen nitelikleri taşıyan ortaokul ya da lise mezunları arasından sınavla seçilerek karşılanır. Örgüte ilk kez alınan memurlar, polis okullarında polis adayı olarak 9 ay süreli hizmet öncesi temel eğitime tâbi tutulurlar. Bu eğitimi başarıyla tamamlayanlar kadrolara polis memuru olarak atanırlar.

Orta Kademe Amirlerinin Yetiştirilmesi: Öğretim orta kademe amir gereksinmesi, Polis Enstitüsü Yükseköğrenim Kısmı'ndan mezun olan, en az dört yıl süreli bir yükseköğrenim kurumunu bitiren ya da kadrolarda görevli polis memuru iken açılan orta kademe amir kursunu başarıyla tamamlayan kimselerin yardım-

TOPLUM POLİSİ (1965—1982): "Kanundışı sokak hareketlerini hürriyet ve cumhuriyetin korunması amacıyla önlemek, toplum ve kişinin maddi manevi varlıklarını korumak, kanundışı grev ve lokavt sonucu ortaya çıkacak tahripleri önlemek"le görevlendirilen Toplum Polisi, 1965'te kuruldu. 1982'de daha iyi donatılıp eğitilen Çevik Kuvvet'in kurulmasıyla kaldırıldı. 17 yıllık görev süresi içinde 1965 MTTB yürüyüşü, Mayıs 1978 Vefa Poyraz Lisesi işgali gibi birçok öğrenci, gençlik ve işçi gösterilerine müdahale etmiş, olaylar karşısında daha başarılı olması için 1980 ilkbaharında askeri birliklerde eğitilip tatbikatlarda denemişti.

cısı rütbesine ve daha üst rütbelere yükseltilmeleriyle karşılanır.

Üst Kademe Amirlerin Yetiştirilmesi: Polis örgütü'nün üst kademe yöneticilerinin asıl kaynağı Polis Enstitüsü Yükseköğretim Kısmı'dır. Örgütün, yükseköğrenim görmüş amir sınıfı personelinin yaklaşık % 85'i bu okul mezundur. Polis Enstitüsü Yükseköğrenim Kısmı'nı bitirenler komiser yardımcısı olurlar ve diğer rütbelerden geçmek suretiyle Emniyet Müdürü rütbesine yükseltilirler.

Dört yıllık yükseköğrenim mezunları da aynı koşullarla emniyet müdürü olabilirler. Ancak kaymakamlar doğrudan emniyet müdürlüğüne atanabilmektedirler.

Meslek İçi Eğitim Kursları: Örgüte alınırken kazandırılan temel bilgi ve becerilerin yenilenmesi, bazı hizmetler için gerekli olan uzman personel yetiştirilmesi, değişme ve gelişmelere uyum sağlanabilmesi için, meslek içi eğitim ve uzmanlık kursları düzenlenmektedir.

Eğitim Kurumları: Polis örgütünün eğitim etkinlikleri aşağıda yazılı kurumlar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir.

- **Polis Koleji:** Polis Enstitüsü Yükseköğrenim Kısmı'na kaynak oluşturacak öğrencileri yetiştirmek üzere 1938 yılında kurulmuştur. Yabancı dil ağırlıklı modern fen programı uygulayan lise düzeyindedir. Eğitim süresi, bir yılı hazırlık 3 yılı olağan lise programı olmak üzere 4 yıldır. Üniformalı ve parasız yatılıdır. Mezunları örgüte zorunlu hizmetle yükümlüdür. Ortaokul mezunlarından sınavla öğrenci alınır.

- **Polis Enstitüsü:** Örgüte orta ve üst kademe yöneticiler yetiştirmek üzere 1937 yılında kurulmuştur. İlk yıllarda polis örgütünün tüm eğitim sorumluluğunu üstlenmiş, daha sonra yükseköğrenim sağlayan bir kurum haline dönüşmüştür. Eğitim süresi 4 yıldır. Bu okula polis koleji mezunları doğrudan, lise mezunu polis memurları sınavla alınır.

- **Polis Eğitim Merkezleri ve Polis Okulları:** Hizmet öncesi temel eğitim ya da hizmet içi uzmanlık eğitimi vermek üzere açılmışlardır. Genellikle, hizmet öncesi eğitim polis okullarında, uzmanlık eğitimi ve diğer kurslar polis eğitim merkezlerinde yapılmaktadır. Polis okullarında eğitim süresi 9 aydır. Bunun 4 aylık bölümü temel eğitim, 5 aylık bölümü branş eğitimidir.

- **Yabancı Diller Eğitim Merkezi:** Örgüt-

te yabancı dil bilen personel yetiştirmek üzere açılmıştır.

- **Ulaştırma Eğitim Merkezi:** Örgüt hizmetlerine verilmiş motorlu araçları kullanacak personel yetiştirmek amacıyla kurulmuştur.

Polis Örgütünde Disiplin

Polisiye hizmetlerin niteliği, polis örgütünde güçlü bir disiplini; örgütün görevini, yapısını, işleyişini ve özellikle örgüt personelinin davranışlarını düzenleyen kuralların sürekli ve aksaksız işlerliğini gerektirir. Bu nedenle, Türk Polis Örgütü'nde disipline özel bir önem verilmeye çalışılır.

Polis örgütünde disiplinle ilgili yasal düzenlemeler, genellikle, Türk Silahlı Kuvvetleri örnek alınarak hazırlanmıştır. Örgüt personelinin statüleri bellidir. Memur ya da amirdir. Memursa "kıdem" ine, amirse "rütbe ve kıdem"ine önem verilir. Rütbe ve kıdem, örgütteki hizmet süresine ve ilgili personelin "sicil"ine göre belirlenir.

Polis örgütü "Emniyet Hizmetleri Sınıfı" personelinin rütbeleri şunlardır: *Polis memuru, komiser yardımcısı, komiser, başkomiser, emniyet amiri ve emniyet müdürü*. Ayrıca, emniyet müdürleri de derecelere ayrılmıştır. Üst rütbelere geçişlerin bulunulan rütbede belli süre hizmet etme ve iyi sicil alma gibi koşulları bulunmaktadır. Daha üst rütbelere geçiş için, ayrıca yükseköğrenim görmüş olma şartı aranır.

Polis örgütü personeline yasaklanan tutum ve davranışlar, "Emniyet Örgütü Disiplin Tüzüğü"nde gösterilmiştir. Bu tüzük hükümlerine aykırı hareket edenler, aynı tüzüğe göre disiplin cezalarıyla cezalandırılırlar. Polis örgütü mensupları için konulmuş disiplin cezaları, diğer devlet memurlarınıninkine göre, oldukça ağırdır.

Polis örgütü mensuplarına verilecek disiplin cezaları "İl Polis Disiplin Kurulu", "Merkez Disiplin Kurulu" ya da "Yüksek Disiplin Kurulu" tarafından tayin edilir. Kurulların dışında; içişleri bakanı, emniyet genel müdürü, valiler, il emniyet müdürleri ve diğer bazı yetkililer, polis örgütü personeline doğrudan disiplin cezası vermeye yetkilidirler.

Sorunlar

Buraya kadar olan açıklamalarla, Türk Polis Örgütü tanıtılmaya; tarihçesi, gü-

venlik örgütleri içindeki yeri, görev ve yapısı hakkında yeterli bilgi verilmeye çalışılmıştır. Ancak, polisi yeterince tanıyabilmek için, onun sorunlarını da bilmek gerekir.

İşlevsel Sorunlar: Daha önce de açıkladığı üzere, polisin işlevi; iç güvenlik sağlamak, toplumun huzur ve esenliğini temin etmek, kişi hak ve özgürlüklerini güvence altına almaktır. Türk Polis Örgütü'nün bu işlevi ile ilgili sorunları iki bölümde toplanabilir:

- **Polise İşleviyle Bağdaşmayan Görevler Verilmiştir:** Ülkemizde polisin, işleviyle doğrudan ilişkili olmayan görevleri de vardır. Örneğin, tebligat ve hazırlık sovruşturması yapma, pasaport ve ruhsat verme, vatandaşlığa alma ve vatandaşlıktan çıkarma, trafik kayıt tescil ve ehliyetname verme işleri bu türdendir. Polise işleviyle ilgili olmayan görevlerin verilmesiyle önemli sayıda personel bu görevlerde kullanılmakta, asıl görevlerle ilgili hizmetlerde yeteri kadar memur çalıştırılmamaktadır. Diğer yandan, poliste eğitim asıl görevlerden çok bu yan görevlere yönelmekte, polis huzur ve güvenliği sağlama konusunda yeterince eğitilememektedir.

- **İç Güvenliği Sağlamakla Görevli Örgütlerin Sayısı Fazladır:** Polisin işleviyle ilgili görevlerin tümü ya da bir kısmı, polisten başka örgütler tarafından da yürütülmektedir. Diğer bir deyimle, ülkemizde genel güvenlik ve esenliği sağlamakla görevli birden fazla örgüt bulunmaktadır. Bunlar, Jandarma Genel Komutanlığı, çarşı ve mahalle bekçileri ve sayıları on ikiye bulan, genel ve özel kolluk kuruluşlarıdır. Aynı görevlerin birden çok örgüte verilmesi sonucu hizmet ekonomisi sağlanamamaktadır. Aynı hizmetler birden çok örgüt tarafından yürütülmekle, bu hizmetler için gereğinden çok personel ve araç kullanılmış olmakta, benzer görevleri yapmakta olan kuruluşlar arasındaki sürtüşmeler ve yetki uyumsuzlukları hizmeti olumsuz yönde etkilemektedir.

Yapısal Sorunlar: Bilindiği gibi, her örgütün yapısı vardır. Bu yapı, örgütü herhangi bir insan topluluğundan, örneğin "yığın"dan ayırır. Örgüt yapısı piramite benzer. Tabandan tavana doğru daralır.

Örgüt hiyerarşik bir kuruluştur. Örgüt üyeleri, yetki görev ve sorumluluk bakımından kademeleşmiştir. Örgüt tek

POLİSİN EĞİTİMİ: Polisin eğitimi için bugün başlıca üç okul bulunmaktadır: Orta ve üst kademe yöneticisi yetiştiren Polis Enstitüsü, bu okula aday yetiştiren dört yıllık orta dereceli Polis Koleji ve mesleki eğitim veren dokuz ay süreli polis okulları. Öğrenimlerini başarıyla tamamlayan adaylar, fotoğrafta görülen Samsun 19 Mayıs Polis Okulu mezunları gibi, bir yemin töreniyle örgüte katılırlar.

merkezden yönetilir. Emirler bu merkezden verilir ve hiyerarşiye uygun olarak alt kademelere iletilir. Güçlü bir örgütte örgütün işlevi, yapısı, işleyişi, örgüte alınma, örgüt içinde yükselme, örgüt üyelerinin ilişkileri açık ve kesin kurullarla belirlenmiştir.

Toplumun iç güvenliğini sağlamak gibi çok önemli bir işlevi olan polis örgütünün yapısı son derece düzenli olmalıdır.

Türk Polisi'nin düzenli bir örgüt yapısına sahip olduğu söylenemez. Örgütün yapısal bozukluk ve düzensizlikleri şu başlıklar altında özetlenebilir:

• **Polis Kuruluşları Örgütsel Bütünlük İçinde Değildir:** Yasal düzenlemelere göre, polis örgütü merkez il ve ilçe kuruluşlarından oluşmaktadır. İlçe kuruluşu kaymakam aracılığıyla, il kuruluşu vali vasıtasıyla İçişleri Bakanlığı'na bağlıdır. İlçe ve il polis kuruluşları ile Emniyet Genel Müdürü, teknik konular dışında,

emniyet müdürlerine kendi adına emir vermemektedir. Verdiği emirler İçişleri Bakanı adına ve valilik makamıdır.

İl ve ilçe yönetim kuruluşlarının birer ünitesi durumunda olan polis örgütleri ile polisiye hizmetlerin yürütülmesinden bazı olumsuz sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

İl ve ilçe polis kuruluşlarının amiri durumundaki vali ve kaymakamlar, "polis" değil "idareci"dirler. Polis mesleğinin ve polise hizmetlerin gereklerine göre yetiştirilmemişlerdir. İl emniyet müdürleri valilerin, ilçe emniyet amirleri kaymakamların danışmanı gibidir.

Kaymakam ve vali aracılığıyla, merkezle yapılan haberleşmeler zaman almakta, merkez talimatının gecikmesi hizmetin aksamasına neden olmaktadır.

Merkez, altmış yedi ilin polis kuruluşlarının örgütsel ve hizmete ilişkin sorunlarını çözümlenememesi durumunda. Bölgenin uzaklığı ve koşulların yeterince bilinmemesi nedeniyle, bulunan çözüm

çoğu kez soruna en uygun çözüm olamamaktadır.

Birkaç ili ya da ülkenin bir bölgesini ilgilendiren hizmetlerin yürütülmesinde aksamalar görülmektedir. Bu tür hizmetlerin merkezden planlanması ve yapılmasıyla zaman kaybedilmekte, hizmet ekonomisi sağlanamamaktadır.

• **Polis Örgütü Tek Merkezden Yönetilmektedir:** 3201 sayılı "Emniyet Teşkilat Kanunu"nun 1. maddesine göre, "memleketin umumi emniyet ve aşayışı işlerinden" İçişleri Bakanı sorumludur. Bakan bu sorumluluğunu Emniyet Genel Müdürlüğü ve Jandarma Genel Komutanlığı aracılığıyla yerine getirir. 5442 sayılı "İl İdaresi Kanunu"nun 11. maddesine göre, il sınırları içindeki genel ve özel kolluk kuruluşları valinin emrindedir. Aynı yasanın 32. maddesi uyarınca, ilçe kolluk kuruluşlarının amiri de kaymakamdır. "Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu"nun 154. maddesine göre, tüm

DENİZ POLİSİ: İki büyük yarımadadan oluşmasına karşın Türkiye'de denizcilik çok geri olduğu için deniz polisi de pek gelişmemiştir. Yalnız, özellikle yabancı tekneler için, dünyanın en önemli doğal su geçitlerinden olan Boğazlar'da deniz polisi faaliyetleri görülür.

kolluk makam ve memurları Cumhuriyet Savcılığı'nın adliyeyle ilişkin işlerde emirlerini yerine getirmekle yükümlüdür. Bu yasanın 182. maddesi gereğince, kolluk makam ve memurları sorgu yargıcının emrettiği önlemleri almak, araştırmaları yapmak durumundadır. 1624 sayılı İçişleri Bakanlığı kuruluş kanununda, Emniyet Genel Müdürlüğü bakanlığın diğer genel müdürlükleri arasında gösterilmiş, bir bakıma bu genel müdürlükler ile eşit sayılmıştır. Bu nedenle, örgüt personeli İçişleri Bakanlığı müsteşarı ve müsteşar yardımcılarının da emrindedir.

Görüldüğü gibi yasalar, polis örgütü personelinin, yukarıdaki sıralamaya göre, İçişleri Bakanı'nın, Emniyet Genel Müdürünün, valilerin, kaymakamların, savcılarının, sorgu yargıçlarının, İçişleri Bakanlığı Müsteşarı ve müsteşar yardımcılarının emrine vermiştir. Örgüt hiyerar-

şisi içindeki amirlerinden başka, bu hiyerarşi dışında kalan yedi ayrı makamın emrine verilmiş; siyasi, idari ve adli makamların istemlerine göre hareket etmek durumunda bırakılmış bir başka kuruluş da çok az raslansa gerek.

• **Polis Örgütünün Yönetiminde Siyasal Güçler Etkin Olmaktadır:** 5442 sayılı İl İdare Kanunu'nun 9. maddesine göre, vali ilde "ayrı ayrı her bakanlığın mümesili ve bunların idari veya siyasi yürütme vasıtasıdır". İl polis örgütü aynı yasanın 11. maddesi gereğince, siyasal yürütme aracı olan valinin emrindedir. Aynı şekilde, polis örgütünün merkez kuruluşu olan Emniyet Genel Müdürlüğü de, 3201 sayılı Emniyet Teşkilat Kanunu'nun 1. maddesi uyarınca, yine siyasal bir makam durumundaki İçişleri Bakanı'nın yönetimindedir. Bu yasaların sözü edilen hükümleri birlikte düşünüldüğünde, ka-

nunlarımızın, polis örgütünü parça parça ve bütün olarak siyasal makamların, dolayısıyla siyasal iktidarın emrine verdiği sonucuna kolayca varılabilir.

Güçlü bir örgüt yapısına kavuşturulmadan, yönetimi ve özlük hakları yasal düzenlemelerle güvence altına alınmadan, polisi "hukuken" bakanın ve valinin emrine vermek, onu "fiilen" iktidardaki siyasal partinin merkez ve il yöneticilerinin emrine vermek demektir.

• **Örgütün Yönetici Sınıfında Kaynak Birliği Sağlanamamıştır:** Bugün polis örgütü yönetici sınıfında, ilkokuldan üniversiteye kadar değişen kurumlarda eğitimlerini tamamlamış kimseler görev yapmaktadırlar. Üstelik bu denli farklı eğitimden geçmiş olanlar, yetki görev ve sorumluluk bakımından aynı statüde, örneğin, bir ortaokul mezunu ile bir fakülte mezunu aynı rütbede bulunabilmektedir.

Yöneticiler genel eğitimlerine göre bölümlere ayrılmamıştır. Alt, orta ve üst yönetim kademeleri ile bu kademelerde bulunacaklarda ve üst kademelere geçişlerde aranacak koşullar objektif ve kesin olarak belirlenmemiştir.

Örgütün aynı statüdeki yönetici personelinin eğitimleri derece bakımından değişik olduğu gibi, aynı derecede eğitim görmüş bu elemanların mezun oldukları eğitim kurumları da birbirlerinden çok farklıdır. Örneğin, yönetici sınıfta sayıları on beşi geçen değişik yüksekokul ve fakülte mezunu personel bulunmaktadır. Bu eğitim kurumları içinde, polis mesleği ve yöneticilikle hiç ilgisi olmayan okullar da vardır.

Polis örgütünün amir sınıfındaki bu ölçülere varan kaynak değişikliğinin sakıncaları olarak şunlar söylenebilir: Aynı kaynaktan gelmeyenler arasında sürtüşmeler olmakta, beklenen ölçüde olumlu ilişkiler kurulmamakta, ortak kaynaktan gelenler ayrı bir grup oluşturmaktadır. Kaynak farklılığı, özlük işlemlerinin düzenli bir biçimde yürütülmesini engellemektedir. Sonuç olarak, polis örgütünde özellikle yönetici sınıfta kaynak birliğine gidilememesi, örgütün bütünlüğünü, disiplinini, etkinliğini ve polisiye hizmetleri olumsuz yönde etkilemektedir.

• **Atama, Yer Değiştirme ve Yükselmeler Düzenli Yürütülememektedir:** Polis örgütü personelinin özlük işlemleri genellikle yönetmeliklerle düzenlenmiştir. Bakan, yönetmelik hükümlerine uygun olmayan işlemler yapabilmektedir. Yönetmelikler tüm personele aynı biçimde uygulanmamaktadır. Zamansız ve habersiz yer değiştirmeler, personel için psikolojik ve ekonomik açıdan yıkıcı olmaktadır. Örgütün özellikle üst kademelerine yapılan atamalarda, "liyakat ve kıdem" ölçüsü yeterince gözetilmediğinden, bir üst kademe yöneticisi, kendisinden daha yetenekli ve kıdemli olmayan diğer üst kademe yöneticisinin emrine verilebilmektedir.

Örgütte, hangi rütbeden ne kadar personel bulunması gerektiği, objektif ve gerçekçi biçimde saptanmamıştır. Uygulanmakta olan terfi sistemi sonucu, üst rütbelerde yığılmalar başlamıştır.

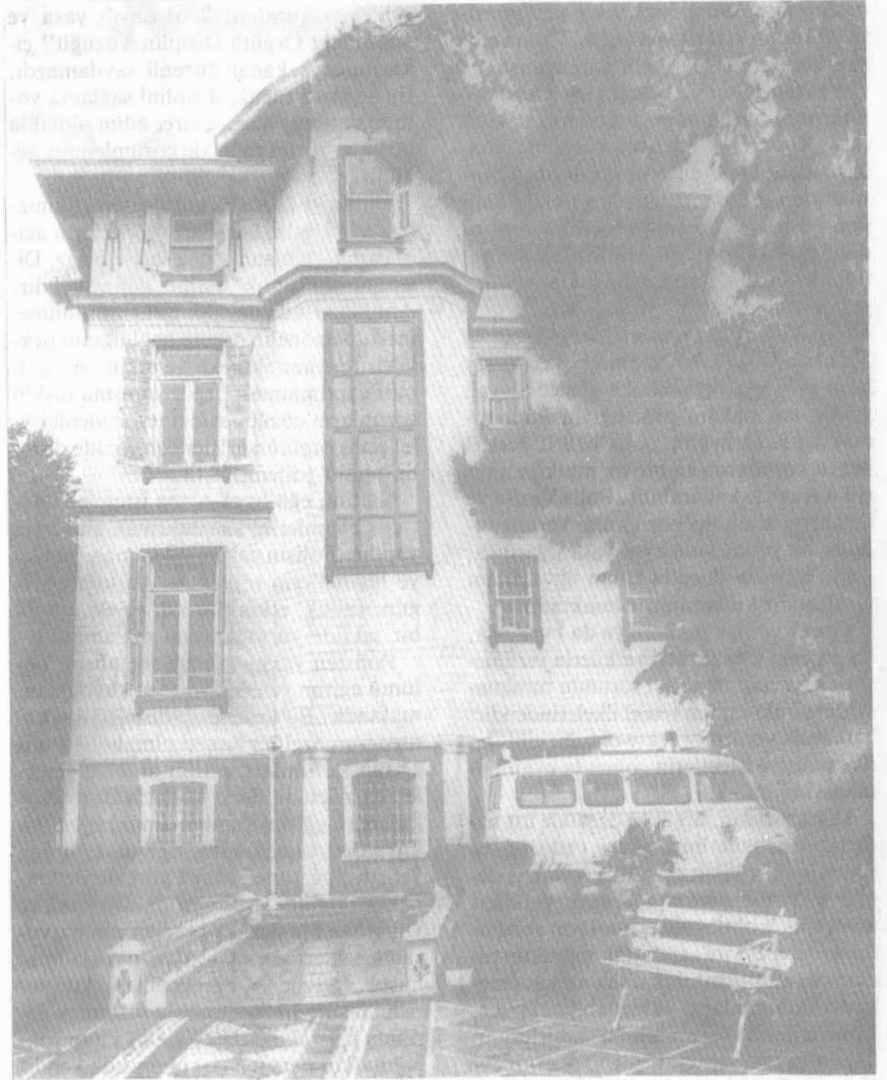
İşleyişle İlgili Sorunlar: Düzenli bir örgütte, örgütün işlev ve yapısından başka işleyişi, yani işlevin nasıl gerçekleştirileceği, görevlerin ne şekilde yapılacağı da açık kurullarla belirlenmiştir. Diğer bir anlatımla, örgütün işlev ve görevlerini

hangi organ ya da üyelerin nasıl yapacakları kurullarla düzenlenmiştir. Örgüt kuruluşlarının ve örgüt üyelerinin görev yetki ve sorumlulukları ile çalışma biçimleri açıklığa kavuşturulmuştur.

Kişi hak ve özgürlüklerini korumakla görevli polis örgütünün işleyişinin açık ve kesin kurullarla belli edilmesi, her şeyden önce, bu hak ve özgürlüklerin güvencesi bakımından gereklidir. Vatandaş, hak ve özgürlüklerinin nasıl sınırlanacağını da önceden bilmelidir. Bu nedenle, polis örgütü personelinin, görev yetki ve sorumlukları ile belli görevlerin hangi makam

ya da organlarca yapılacağı açıklanmış olmalıdır. Bu açıklık, polisiye işlemlerde keyfi davranışları önleyecektir. Polis örgütünün işleyişi ile ilgili düzensizlik ve bozukluklar üç bakımdan incelenebilir:

• **Yetkileri Kullanacak Makamlar Açıkça Belli Değildir:** Daha önce açıklandığı üzere, polisin görev ve yetkileri ilgili yasalarda gösterilmiştir. Bu yasalarda görev ve yetkiler genel anlamda polise, yani polis örgütüne verilmiş, hangi makam ya da kuruluşun hangi görevleri yapaca-

POLİS HASTANESİ: Polisin özlük sorunlarına 1980 sonrasında daha büyük ilgi gösterilmiş; polisler için lojmanlar yapılmış, çeşitli merkezlerde polis ve yakınları için poliseverleri, gazinoları, dinlenme kampları açılmıştır. Bu alanda en eski kurumlardan biri de İstanbul Polis Hastanesi'dir.

ğı ya da yetkileri kullanacağı saptanmamıştır. Örneğin:

2559 sayılı yasanın 8. maddesi polis in kapatma yetkisinden söz etmiştir. Ancak bu işlemi yapacak makam gösterilmemiştir. İşlemi karakollar mı, şubeler mi yapacaktır? Hangi karakol ya da şube kapatma yetkisini kullanacaktır?

Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nun 97. maddesine göre, polis gecikmesinde sakınca bulunan hallerde arama yapabilir. Fakat bu maddede belirtilen "tehirinde mazarrat umulan haller"i kim takdir edecektir? Aynı yasanın 128. maddesi, polise, sanığı kırk sekiz saat gözaltında tutma yetkisi vermiştir. Tutma emrini kimin vereceği belli edilmemiştir.

Yasalarda bu ve benzeri soruların yanıtlarının bulunmaması önemsiz sayılmaz. Kişi özgürlüklerinin korunması bakımından, bu konuların yasalarda ayrıntılarıyla açıklanmış olması gerekir. Belli polise işlemlerin belli görevliler tarafından yapılabileceğinin belirtilmesi, gerektiğinde sorumluların kolaylıkla saptanmasını sağlar.

• **Örgüt Yöneticilerinin Görev Yetki ve Sorumlulukları Belirlenmemiştir:** Yasaların polise verdiği yetkiler genellikle vali ya da kaymakam aracılığıyla kullanılmaktadır. Örneğin, polis belirli yerleri belirli koşullarda en büyük mülkiye amirinin emriyle kapatabilir. Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu'nun polise vermiş olduğu bu yetki, yine aynı yasa uyarınca, örgüt bünyesi dışında kalan bir makam tarafından kullanılmış olmaktadır.

Görev verilen makam ya da kuruluş, bu görevin gerektirdiği yetkilerin verilmesi ve sonuçtan bunların sorumlu tutulması idare hukukunun temel ilkelerindedir. Yukarıda verilen örnekte olduğu gibi, bu ilke polise işlemlerin çoğunda uygulanmamaktadır.

Diğer yandan, örgütün özellikle üst kademe yöneticilerinin, görev yetki ve sorumlulukları kesin olarak açıklanmış değildir. Yöneticilerin görev ve yetkileri açıkça belli olmayınca, bunların sorumluluk derecelerini saptamak mümkün olmamakta, sorumluluk daha alt kademelerde bulunanlara yüklenilmektedir. Yöneticilerin sorumluluğu amirlerinin kanılarına ve subjektif ölçülere göre değerlendirilmektedir.

• **Görevlerin Nasıl Yapılacağı Kurallarla Düzenlenmemiştir:** Polis örgütünde yetkilerin nasıl kullanılacağı ve görevlerin ne şekilde yerine getirileceğini du-

zenleyen kurallar yeterli değildir. Bu konuya hiç düzenlenmemiş ya da yönetmeliklerle düzenlenmek istenmiştir. Yetkileri kullanma ve görevleri yapma yöntemleri uygulamalarla ortaya çıkmıştır. Ancak, bu yöntemlerde birlik ve benzerlik bulunmamaktadır. Yere ve zaman göre, görevlerin yapılışı ve yetkilerin kullanılışı değişebilmektedir.

Disiplin ve Eğitime İlişkin Sorunlar: Polisin işlev ve görevlerini istenilen biçimde yerine getirebilmesi için, örgüt disiplininin oldukça sağlıklı işlemesi gerekmektedir. Polis örgütünde disiplini düzenleyen kurallar, 2261 sayılı yasa ve "Emniyet Örgütü Disiplin Tüzüğü" çıkarılıncaya kadar düzenli sayılamazdı. Bu yasa ve tüzük, disiplini sağlama yolunda atılmış önemli birer adım olmakla birlikte, sorun tümüyle çözümlenmiş değildir.

Bilindiği üzere, örgüt disiplini yalnızca sert disiplin kuralları ve bunların acımasızca uygulanmasıyla sağlanamaz. Disiplin alışkanlık haline getirilmelidir. Amir sınıfında kaynak birliğine gidilmesi, personelin örgüte bağlılığının pekiştirilmemesi, sürekli ve etkin bir eğitimin yapılmaması, örgüt yapısına ilişkin sorunların çözümlenmemesi nedenleriyle, polis örgütünde istenilen ölçüde disiplin temin edilememiştir.

Eğitim, eğilecek olana istenilen davranış biçimlerini kazandırmak amacıyla yapılır. Polisin eğitiminde amaç, polise hizmetlerin toplumsal koşullara uygun, çabuk, etkin, verimli ve ekonomik bir şekilde yürütülmesini sağlamaktır.

Polisten yakınlıkların önemli bir bölümü eğitim yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, polisin eğitim konusunun özel bir önemi olmalıdır. Polis eğitim kurumları, eğitim araç ve gereçleri istenilen düzeye çıkarılamamıştır. Uygulamalı eğitim yapılamamakta, eğitim kuramsal olmaktadır. Eğitim alanında yetişmiş personel, başka görevlerde kullanılmaktadır. Temel eğitim, uzmanlık ve yükselme kursları, öğrencilerinin başvurabilecekleri ders kitapları hazırlanmamıştır. Öğrenciler, öğretmenlerin kısa sürede hazırladıkları notlarla yetinmek zorunda kalmaktadırlar. Kaynak kitap yokluğundan, personel, okul dışında kendisini yetiştirememektedir.

Meslek içi eğitim yeterli ölçüde yapılamamakta, personel hizmet sırasında belli aralıklarla eğitime tâbi tutulamamaktadır. Uzmanlık eğitimi, zaman za-

man ve hizmet koşullarının zorlamasıyla yapılmakta, kısa süreli bu kurslar, örgütte uzmanlaşmayı sağlayamamaktadır. Personel, rütbe yükselmeleri sırasında, belirli bir eğitimden geçirilememektedir. Uzmanlık eğitimi, asıl görevlerden çok, yan görevlere yönelmiştir. Polis huzur ve güvenliği sağlama konusunda, önleyici ve düzenleyici görevlerinde yeterince eğitilememektedir.

Daha önce de açıklandığı gibi, polis örgütünün yönetici sınıfında, değişik yükseköğretim ve fakültede eğitim görmüş personel bulunmaktadır. Eğitim farklılığı üst yönetim kadrosunda da sözkonusudur. Polis Enstitüsü Yükseköğretim Kısmı mezunları dışında, bu personel polise formasyon kazandıktan sonra mesleğe alınmış değildir. Örgütün üst yönetim kadrolarına geçişlerde, sınav ve eğitim yapılamamaktadır. Yükseköğretim görmüş, belirli rütbelerde belirli süreleri doldurmuş ve iyi sicil almış her personel, herhangi bir eğitim görmeden üst rütbelere yükseltilmektedir ●

KAYNAKÇA

- Halim Alyot, *Türkiye'de Zabıta (Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Durumu)*, Ankara, 1947.
- George Berkley, "Avrupa Polisi Sorunlar ve Çözüm Yolları", *Polens Dergisi*, Sayı: 8.
- Refet Erdoğan-Mustafa Yiğit-Kadri Gülen, *Emniyet Teşkilatı Rehberi*, Ankara, 1975.
- Yaman Galolar, *Federal Almanya'da Polis*, Ankara, 1973.
- Turan Genç, *Türk Emniyet Örgütü'nde Yönetici Davranışları*, HÜ Doktora Tezi, Ankara, 1979.
- Herman Goldstein, "Kentsel Bazı Sorunlar ve Polis", *Polens Dergisi*, Sayı: 7.
- İ. Hakkı İplikçioğlu, *Polisin Adli Görev ve Yetkileri*.
- Derviş Okçabal, *Meslek Tarihi*, III. Kitap, Ankara, 1939.
- Sıddık Sami Onar, *İdare Hukukunun Umumi Esasları*.
- Hüseyin Namık Orkun, "Eski Türklerde Zabıta ve Karakol Sözlerine Dair Bir Araştırma", *Polis Dergisi*, Sayı: 309, 1937.
- Hüseyin Namık Orkun, "Zabıta Tarihimize Bir Kuşbakışı" *Polis Dergisi*, Sayı: 314-315.
- A. Turhan Şenel, "Adli Zabıta-İdari Zabıta", *Polens Dergisi*, Sayı: 9.
- Hikmet Tongur, *Türkiye'de Genel Kolluk Teşkil ve Görevlerinin Gelişimi*, Ankara, 1946.
- Türkiye Barolar Birliği, *Adli Zabıtanın İdari Zabıtanın Ayrılması Hakkında Yönetim Kurulu Raporu*, Ankara, 1972.
- Naci Uluc, *Zabıta Teşkilatı*.
- James Q. Wilson, "Polis Yönetiminin Karşılaştığı Güçlükler", *Polens Dergisi*, Sayı: 6.
- James Q. Wilson, "Polis Sorunları Öncüleri ve Yeniden Düzenleme İçin Stratejiler", *Polens Dergisi*, Sayı: 5.

REKLAMCILIK

Reklamcılık

Süleyman Nebioğlu

Halkla İlişkiler

Alaeddin Asna

Çerçeve Yazılar

- Reklamların Uyacağı Genel Esaslar
- Neden Reklam, Nasıl Reklam?

çılığı bir çalışma aracı olarak kullanmaktadır.

Türkiye'de ise Ticaret Kanunu'ndaki yetersiz bazı düzenlemelerin yanında, son yıllara dek yalnızca TRT'nin kendi yayınları için geçerli olan bir *reklam yönetmeliği* vardı. Türkiye'deki reklam ajanslarının çok büyük bir bölümünün kayıtlı olduğu İstanbul Ticaret Odası, 1 Ekim 1981'de kabul ettiği *Dürüst Reklamcılık Konusunda Riayeti Mecburi Mesleki Karar*'la bu alanda ilk önemli düzenlemeyi getirdi. Reklam ajanslarının 1970'lerde kurmaya çalıştığı, ama başarılı olamadığı bir ortak oto-kontrol kurumu kurulması da yeniden gündeme gelmiş durumdur.

Yine son zamanlarda çokça sözü edilen bir *tüketiciyi koruma örgütü* kurulması, gerçekleştiği takdirde, reklamcılık sektörümüzün ciddiyetini ve güvenilirliğini artıracaktır.

Bu genel girişten sonra, Türkiye'de reklamcılığın, mecralar ve meslek kuruluşları bakımından gelişmesini inceleyebiliriz.

Cumhuriyet Öncesi Reklamcılığımız

Mecralar: Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, ülkenin içinde bulunduğu yıkıntı ve ardı arkası kesilmeyen savaşlar nedeniyle, reklam ihtiyacı duyuracak düzeyde bir ekonomik faaliyet yoktu. Ekonomik geri kalmışlığın yanında 19. yüzyılda reklamcılığın ülkemizde yaygınlaşmamasının bir nedeni de bütün dünya için geniş kitlelere tek ulaşma aracı gazetenin ülkemizde Avrupa'ya göre çok geç yayınlanmaya başlamış olmasıdır. Osmanlılar'da ilk gazete Avrupa'daki ilk örneklerinden yüzyıllar sonra 1831'de yayınlanmaya başlayan *Takvim-i Vekayi*'dir. Ayrıca, okuma yazma bilenlerin çok az oluşu, Padişahların ve yönetimlerinin gazetelere karşı olumsuz tavırları ve baskıları, ilk gazeteleri yayınlayanların ağdalı ve edebi bir dille yazmakta ısrar etmeleri, bu ilk gazetelerin hem okuyucu tirajı olarak çok düşük bir düzeyde kalmalarına, hem de bu gazetelerin kapatma cezalarıyla öz ve biçim bakımından istikrarlı bir çizgi tutturamamalarına neden oluyordu.

Bir örnek vermek gerekirse, 1840 yılında, William Churchill'in devlet tahsisatı olarak çıkardığı ikinci Osmanlı gazetesi *Ceride-i Havadis*, kapandığı 1864 yılına kadar 24 yılda 1216 sayı, yılda or-

HARF DEVRİMİ VE REKLAM: 1 Kasım 1928'de Latin alfabesinin resmen kabulü ile *Harf Devrimi* gerçekleşti. Ama tüm okur-yazarlar yeni alfabeyle hemen öğrenemediği için gazeteler uzunca bir süre her iki alfabeyle yayınlandı. 25 Teşrinisani (Kasım) 1928/ 13 Cemaziyelahir 1347 Pazartesi günü *Cumhuriyet* gazetesinin reklam sayfasında da bu durum geçerliydi.

talama 50 sayı yayınlanabilmiş, okuyucu tirajı ortalaması ise 150'yi aşmamıştır.

Çağdaş anlamına yakın ilk gazete, 1860 yılında Agâh Efendi'nin çıkarmaya başladığı *Tercüman-ı Ahval*'dir. 6 yıl çıkan bu gazete de yılda ortalama 130 sayı yayınlanabilmiştir.

Bu olumsuz şartlara rağmen, gazetelerin fiyatları da, ilan tarifeleri de çok yüksekti. Örneğin, *Tercüman-ı Ahval*'in ilan tarifesinde bir satırın fiyatı 3 ile 10 kuruş arasında değişiyordu.

Osmanlı gazetelerinde raslanan ilk ilanlar satılık ev ve arsa ilanları ve birkaç resmi ilandır. *Ceride-i Havadis*, Avrupa gazetelerinde raslanan ölüm ilanlarını bir moda gibi ülkemize sokmuş ve âdet haline getirmeyi başarmıştır.

İlk ticari ilanlara ise 1864 yılında *Tercüman-ı Ahval* gazetesinde raslanmaktadır. Bunlardan biri Yenicami avlusundaki bir mağazanın Ramazan dola-

yısıyla ithal ettiği tabak-çanak çeşitlerini duyuran ilanlarıdır.

İlk resimli ilanlar ise, Loton Aznel firmasının sattığı zirai aletler ve demir eşyalar için verdiği ilanlardır.

1875 yılına kadar yayınlanan çok sayıda gazete, yukarıda sayılan nedenlerle battılar. Bunların, rekabet sonucu fiyatlarını 10 paraya kadar düşürmeleri bile tiraj sağlamalarına yetmiyordu.

1878'de, kullandığı halk diliyle geniş kitlelerce benimsenen ve sevilen Ahmet Mithat Efendi'nin *Tercüman-ı Hakikat*'inin yayınlanmaya başlamasıyla ülkemizde bir okuyucu grubu oluşmasına ilk ciddi adım atıldı.

1891'de *Servet-i Fünun*, 1896'da *İkdam*'ın yayına girmesi bu oluşumu hızlandırdı. *Servet-i Fünun* 1700 tiraja ulaşırken, o dönemde yayınlanmakta olan 5 derginin toplam tirajı 8000'i buluyordu. *Servet-i Fünun*, Ahmet İhsan Bey'in "Sayfalarımız her türlü ilana küşad olun-

muştur” sözüyle 1896 yılında ilan almaya başlamıştır.

Servet-i Fünun’un satır ilan tarifesi ise normal yazıyla 40, ufak yazıyla 50 paradır. Bu gazete, çok sayıda ilan bulamamış, aylık ilan geliri 12-14 lira arasında kalmıştır.

HASAN ZEYTİNYAĞI
3 - 5 - 7 kiloluk tenekelerde
75 kuruşa

1/4 litre şişe 40, 1/2 80, 1 litre 100 kuruştur. Teptanelere tenzihli.
Hasan zeytinyağı bütün cihan piyasasında en iyisiyle rekabete girmek için bir emel olmamıza rağmen bulabildiğimiz en iyi zeytinyağılar arasında seçtik. Peşinde, tuzlu, acı, kurtulmuş, hakiki ve her türlü şüphelerden Hasam zeytinyağı diğer yağlara kıyasla kullanmaz. Kısım, sızma, biber, laş, mısır, hastalıklarında bol bol içiniz, şifa bulacaksınız.

MUHTEREM VATANDAŞ!

Yerli malı kullanmak memleket borcudur. Ecnebi malını kullanmak ise, paramızı, dışarı göndermektir. Menfaatimizi gözetmek ve paramızı beyhude yere sarfetmemek için yalnız “EMİR,” markalı yerli tras bıçaklarını, her yerde sorun, arayın ve alıp güle güle kullanın. Zira hem iyi hem de çabandır. Artık ecnebi tras bıçaklarına kat’iyyen ihtiyaç kalmamıştır.

RADIUM TİCARETHANESİ, İSTANBUL
TELEFON : 420000, 42070, Posta kutusu 1313

1936’DAN ÖRNEKLER: Cumhuriyetin ilk yıllarında reklamcılık, “İlanlık Kolektif Şirketi”nin, Cumhuriyet gazetesi yazı işleri müdürü Kemal Sahir Sel’de ortak olarak kurduğu mecra-ajansı tekelinde gelişmiş ve bu durum 1950’ye kadar sürmüştür. 1936’dan dört reklam örneği...

II. Abdülhamit dönemi, gazetecilik için olduğu kadar, reklamcılık için de kararlı bir dönemdir. Baskıcı yönetim, basına getirdiği kısıtlamaların yanında, ilanlara da kuşkuyla bakmakta; şirketler ilan vermekten, gazeteler ilan yayınlamaktan korkutulmaktadır.

BAHÇE RAKISI
Zevk Sahiplerinin Rakısıdır.

BAHÇE ŞARABI
da zevk sahiplerinin ŞARABI olacaktır.
Bomonti depoları ile bitümen bakkaliye mağazalarında satılır.

Sek
demi - sek
Siyah

Şişeler : 1/2 TL. 1 TL. 1 1/2 TL. ve 3 TL.

SOĞUK VE SİHHAT

Frigidaire

Viyecak ve içilecek maddeleri daima taze olarak muhafaza etmekle sıhhatinizi korur.

SATİE’de
VERESİYE

Meşrutiyet’e kadar olan dönemde, ilanlar gazetelerin bütçelerinde önemli bir gelir kabul edilmez; toplanan ilan gelirleri ikramiye gibi çalışanlara dağıtılabırdı. Padişahların tahta çıkış yıldönümlerinde yüksek düzeydeki memurların verdiği kutlama ilanları sırasında gazeteler en yüksek reklam hasılatını elde ederlerdi.

İlk Reklamcılar: Küçük çapta da olsa ekonomik bir faaliyetin var olduğu İstanbul’da sürdürülen ilk Türk reklamcılık faaliyetlerinin de, ilkel şartlarda meslek olarak adlandırılmayacak ferdi teşebbüsler biçiminde olduğu görülmektedir.

Çoğu azınlıklara mensup -çoğunluğu Rum- ilk Türk reklamcıları, gazetelere firmalardan ilan sağlamak ve bu ilanları hazırlamak yanında sinemaların program dergilerine de ilan hazırlar ve tabela yaparlardı.

1908 Meşrutiyeti’yle birlikte gelen özgülük dönemi, gazetelerin yayımını kolaylaştırırken, daha boyutlu bir reklamcılık faaliyetinin başlamasını sağladı. Bu gelişmenin en önemli göstergesi 1909 yılında ilk Türk reklamcılık şirketi *İlanlık Kolektif Şirketi*’nin kurulmasıdır.

Aynı yıl -halen uluslararası bir reklam şirketi olarak faaliyet gösteren- Fransız Havas’ın Kahire Şubesi Müdürü E. Hofer İstanbul’a göçer. Mesleği, girişimci olarak Osmanlı başkentinde sürdürmek isteyince, Huli ve Samanon adlı iki Musevi’yle ortak olarak İlanlık Kolektif Şirketi’ni kurar.

İlanlık Şirketi, reklamcılığa ilk profesyonel yaklaşımı getirir ve kısa bir süre içinde reklam potansiyelini kendinde toplar.

II. Meşrutiyet’in sağladığı olumlu ortam sonucu gazete tirajlarının artışı ve reklamcılıkta şirketleşme aşamasına gelmesi ne yazık ki daha ileri gidememiş, patlayan Balkan Savaşı ve onu izleyen I. Dünya Savaşı’nın getirdiği yıkımlar, toplumun maddi ve manevi çöküşü, basınla birlikte reklamcılığı da eskisinden daha geri bir noktaya götürmüştü ve bu durum Cumhuriyetin ilanına kadar böyle sürmüştü.

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Reklamcılık

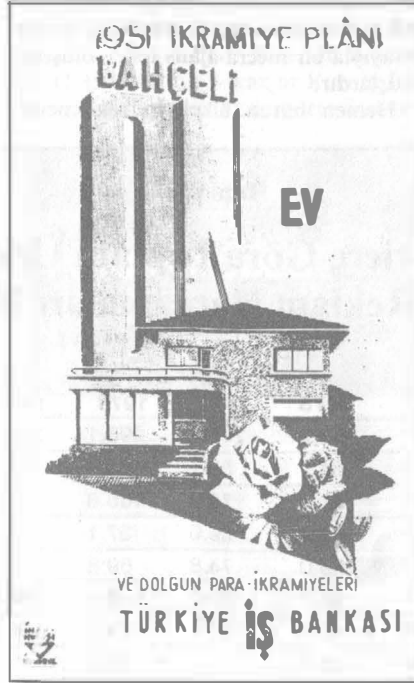
Basın Yine En Önemli Mecra: Cumhuriyet Türkiye’si, harabe bir ülke devralmasına rağmen, hemen girişilen ekonomik atılımlar ve gazetelerin düzenli yayınlanmaya başlaması reklamcılığın da

yeniden canlanmasını sağlamıştır. Bunda özellikle yabancı sermayeli firmaların rolü büyüktür. Ford ve Bayer şirketlerinin, belirli bir program içinde düzenli ilanlar vermesi yerli şirketlerin de onları izlemesine yol açmış ve ilanlar böylece gazetelerin düzenli ve önemli bir gelir kaynağı olmaya başlamıştır.

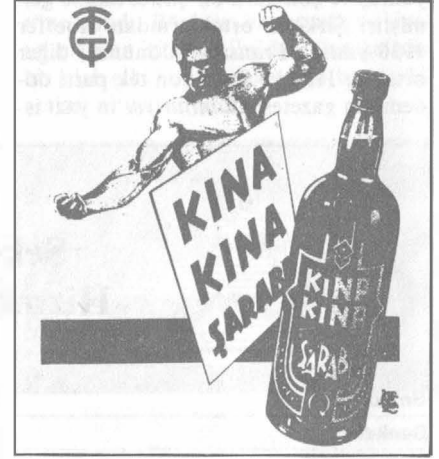
1928 Harf Devrimi, önce eski yazıdan yeni yazıya geçiş nedeniyle reklamcılığa sekte vurmuşsa da, kısa bir süre içinde yurt düzeyinde okuma-yazma bilme yüzdesinin, bununla paralel olarak gazete tirajlarının artmasını ve reklamcılığın hızlı bir gelişme göstermesini sağlamıştır.

1928'de gazetelerin günlük toplam tirajı 50.000 civarında kalırken, 1936'da bu rakam 150.000'i bulmuştur. 1938 yılında yılda 300.000 liralık ticari ve 200.000 liralık resmi ilan yapılmakta, gazeteler ayda ortalama 3.000 liralık reklam geliri sağlamaktadır.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla, yıllık toplam reklam harcaması 200.000 liraya kadar düşmüştü de, bu rakam bir süre sonra yine hızla yükselmeye başlamıştır. 1943'te 500.000, 1946'da 800.000, 1948'de 1.500.000, 1951'de 3.000.000, 1953'te 5.000.000, 1955'te 8.500.000 liralık ticari ilan yapılmıştır.

Yine 1955 yılında gazetelerin toplam tirajı 500.000'i geçmiştir.
Meslek Kuruluşları: Cumhuriyetin ilk yıl-

REKLAMLARIN GRAFİK SANATLARA KATKISI: Bugün anlatım aracı olarak tüm sanat dallarından yararlanan reklamcılık için, televizyon çağına dek grafik dalı büyük önem taşımıştır. İhap Hulusi, Atıf Tuna vb. grafikerlerimiz reklamcılığın katkısıyla çalışmalarını sürdürmüşlerdir.

larında gelişen reklam pazarında, tek reklam şirketi olma imtiyazından İlanlık Kollektif Şirketi iyi yararlanmış, hızla bü-

Tablo: 1

Türkiye'de Türlerine ve Mecralarına Göre Reklam Harcamaları 1975-1983 (milyon TL)

Yıllar	Ürün ve Hizmet Reklamları						Küçük İlanlar (Basın)	Resmi İlanlar (Basın)	Toplam Reklam Harcamaları
	Basın	Radyo	Televizyon		Diğer Mecralar	Toplam			
			Yayın	Prodüksiyon-Hizmet					
1975	215	40	261	79	250	845	110		955
1976	290	90	435	165	200	1.127	150		1.277
1977	445	90	608	292	300	1.678	150	220	2.048
1978	506	100	800	400	300	2.047	245	300	2.592
1979	757	164	981	520	500	2.906	450	240	3.596
1980	2.588	305	2.083	620	900	6.496	900	532	7.928
1981	6.940	720	5.634	1.866	1.500	16.660	1.800	1.160	19.620
1982	8.868	1.100	7.373	2.127	2.100	21.568	3.200	2.100	26.868
1983	9.587	1.452	6.617	2.200	2.500	22.356	3.900	2.600	28.856

Kaynak: Manajans yıllık reklam harcamaları raporlarından derlenmiştir.

Notlar: 1- Basın verilerine prodüksiyon harcamaları dahil değildir.

2- Diğer mecralar, basın, radyo ve televizyon dışında kalan açık hava, satış yeri, broşür, takvim vb. tüm diğer alanları kapsamaktadır.

yümüş ve çok kârlı bir şirket haline gelmiştir. Şirketin ortaklarından Hoeffler 1936 yılında Fransa'ya dönünce, diğer ortaklar Huli ve Samanon tek parti döneminin gazetesi *Cumhuriyet*'in yazı iş-

leri müdürü Kemal Sahir Sel'i ortak olarak şirkete almışlar, Yunus Nadi'nin de onayıyla bir mecra-ajans tekelini oluşturmuşlardır.

Hemen bütün ülkelerin reklamcılık

sektörünün gelişme yıllarında raslanan bu tekel uygulaması ülkemizde de uzun bir süre, diğer reklam şirketlerinin doğmasını ve gelişmesini engelleyici bir durum olarak varlığını sürdürmüştür.

Tablo: 2

Sektörlere Göre Toplam Ürün ve Hizmet Reklam Harcamaları 1975-1983 (milyon TL)

Sektörler	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983
Bankacılık	94.9	153.2	216.1	298.1	340.2	1.573.5	4.749.1	6.312.7	3.829.2
Gıda Sanayii	70.9	84.2	89.1	89.5	135.2	264.3	625.4	1.041.9	1.806.9
Giyim Sanayii	57.6	81.9	72.3	185.8	281.7	431.1	607.9	716.4	834.8
Temizlik Malzemeleri	48.9	61.9	69.0	37.1	25.4	228.0	666.2	1.017.3	2.077.7
Elektrikli Aletler	44.3	45.0	74.8	69.8	81.7	151.2	752.1	1.065.3	941.8
Kozmetik Sanayii	36.1	38.0	88.6	123.4	188.6	291.0	331.5	284.0	511.1
İnşaat Şirketleri ve Malz.	34.6	46.9	82.4	125.8	198.2	352.2	504.4	615.6	735.7
Televizyon, Radyo	35.9	28.0	-	28.8	-	6.7	-	-	391.2
Tahvil, Hisse Sen, Banker	23.4	24.1	31.0	43.9	94.0	458.8	2.151.3	1.199.9	51.2
Basın	14.6	26.2	38.6	48.1	54.4	125.9	248.7	1.104.6	1.375.9
Taşıt Lastikleri	5.8	5.5	11.0	-	28.4	72.2	143.2	287.1	329.5
Bisiklet, Motorsiklet	4.7	3.5	-	-	-	-	40.8	26.4	23.3
Havayolu Şirketleri	3.8	5.0	6.5	8.2	9.8	20.1	62.1	82.9	159.1
İthalatçılar	3.0	16.8	30.8	39.3	-	-	-	-	-
Aeresol	2.8	4.3	-	-	2.9	4.5	25.7	40.5	52.5
Petrol Ürün ve Şirketleri	2.2	2.5	5.1	5.1	5.7	17.5	46.5	173.4	418.5
İlaç Sanayii	1.8	4.5	9.5	7.0	3.4	8.2	48.3	33.9	87.4
Mobilya Sanayii	1.8	2.7	9.0	13.1	22.9	23.9	20.2	103.6	132.4
Muhtelif	12.3	30.4	39.4	18.8	114.0	292.4	378.6	1.006.3	1.687.0
Alkolsüz İçki ve Bira	-	25.2	35.2	64.4	84.2	164.8	243.8	525.9	538.9
İplik-Yün	-	5.0	8.0	-	-	-	-	-	-
Yatak Çarşafı, Battaniye	-	9.9	75.5	-	-	-	-	-	-
Otomotiv Sanayii	15.2	14.1	14.4	20.1	47.7	106.3	378.8	493.8	717.8
Cam, Porselen, Seramik, Melamin	-	9.5	21.8	25.1	11.6	18.5	59.8	86.7	128.9
Halı-Yer Döşemesi	-	15.8	32.7	59.1	87.3	160.4	124.8	71.9	133.4
Büyük Mağazalar	-	17.6	15.4	27.9	40.0	31.5	43.2	84.3	103.8
Elektrik Üreticileri, Pil, Akü	-	-	4.7	1.5	19.5	-	-	-	1.3
Eğitim	-	-	4.3	6.3	-	-	-	-	-
Nakliyat ve Turizm	-	-	-	-	8.7	60.7	63.9	51.8	67.5
Diğer Ev Aletleri	-	-	-	-	-	71.7	243.6	537.7	509.3
TOPLAM	514.7	762.8	1.085.4	1.347.0	1.885.4	4.937.4	13.207.3	16.963.9	17.656.2

Kaynak: Manajans yıllık reklam harcamaları raporları.

Notlar: 1. Yalnız TV, radyo ve basın reklamlarını kapsar. 2. Yalnız ürün ve hizmet tanıtımını amaçlayan basın ilanları dahildir. Eleman arama, eğlence, doğum, ölüm, evlenme, genel kurul, arttırma-eksiltme, tüm resmi ilan ve duyurular, 10 sütun/cm altındaki basın ilanları hariçtir. 3. Açık hava reklamları, P.O.P. çalışmaları, standartlar, fuarlar, basılı reklam materyali vb. hariçtir. 4. Ajans servis ücretleri, komisyonlar, prodüksiyon masrafları hariçtir. 5. Tabloda ramsız görülen yerler, tasnif alt sınırının altında kaldığından, "Diğer" satırında toplanmıştır.

1950 yılına kadar, tek reklam mecrası sayılacak Cumhuriyet gazetesine, bütün reklamlar İlançılık Şirketi aracılığıyla verilmek zorundaydı. Dolayısıyla, ilan tutarının üzerinden gazetelerin ajanslara ödedikleri % 25 tutarındaki komisyonu İlançılık Şirketi alıyordu. Diğer gazeteler de bu tekele boyun eğmek zorunda kalınca, ikinci reklam şirketinin doğması için 1944 yılını beklemek gerekti.

1944 yılında Eli Acıman, zamanın Şen Şapka firmasının, günümüzün Vakko Mağazalarının sahibi Vitali Hakko adlı bir diğer Musevi asıllı vatandaş ve Mario Began adlı Ermeni asıllı bir zengin, 500'er lira sermaye koyarak Türkiye'nin ilk modern reklamcılık kuruluşu sayılacak *Faal Reklam Acentası*'ni kurdular.

Ajansın yaratıcı çalışmalarında Robert Kolej'de görevli bir Amerikalı profesör danışmanlık yapıyordu. Ama reklam işleri umulduğu gibi yürümeyince Hakko ve Began ortaklıktan ayrıldılar. Eli Acıman reklamcılık mesleğini sürdürme kararı aldı. Bu sıralarda şirket birahanelerin, Şen Şapka ve Markiz Pastaneleri'nin ilanlarını yapıyordu. Faal Reklam Acentası, sürmekte olan İlançılık Kollektif Şirketi'nin tekelinin ekonomik zorlukları altında, reklamcılığa modern yaklaşımı sayesinde gelişmesini sürdürmeyi başardı.

Eli Acıman, 1946 yılında Vehbi Koç'a bir rapor hazırlamış ve bunun sonucunda Koç firmalarının reklam faaliyetlerini yürütmekle Faal Acentası görevlendirilmiş, Eli Acıman bir yandan ajansı yürütürken, bir yandan da bu firmaların maaşlı reklam müdürü olmuştur.

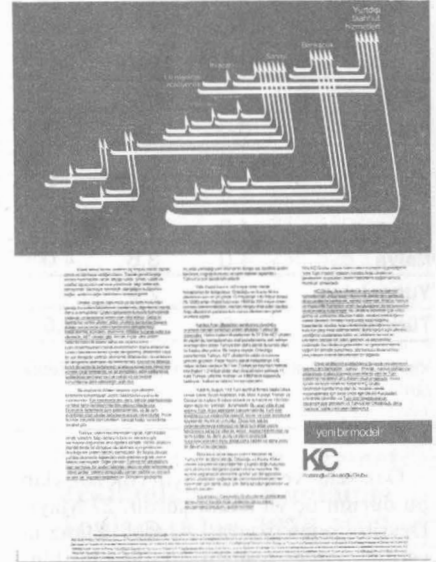
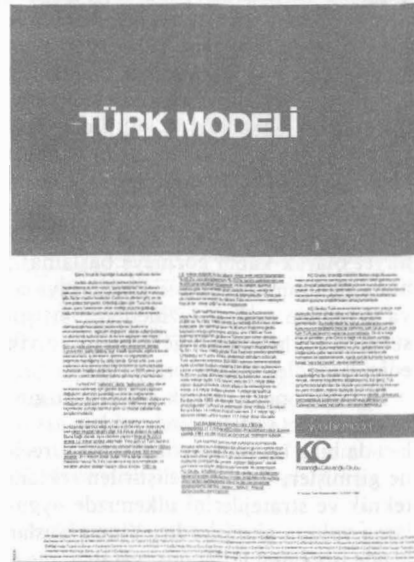
Faal, genişleyen iş hacmine paralel olarak kadrosunu genişletmiş, Afif Erdemir'i metin yazarı olarak, Nesim Natan'ı da grafiker olarak kadrosuna dahil etmiştir. Faal, kısa sürede 3-4 kişilik kadrosuyla yılda 100.000 lira ciroya ulaşmıştır.

Şirket, 1957 yılında Eli Acıman, Afif Erdemir ve Nesim Natan'ın 50.000 liralık paylarla ve eşit şartlarla sahip oldukları bir yapıya dönüşerek *Faal Ajans* adını almıştır. Aynı yıl Acıman dünyanın sayılı büyük ajanslarından *JWT* firmasında çalışmak üzere Amerika'ya gitmiştir.

1960 Öncesi ve 27 Mayıs Devrimi'nin Reklamcılığımıza Getirdikleri: *İlançılık Şirketi*'nin sahip olduğu tekel 1950'den sonra çoğalan gazete sayısı ve çok partili dönemin rekabetçi anlayışı sonrası yıkılırken, 1957 yılında yerini bir devlet tekeline bırakıyordu.

O yıllarda, 10 milyon lirayı bulan yıllık basın ilan toplamının gazetelerin hayatındaki yerini bilen dönemin iktidarı 27.11.1957 tarihli Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile gazete ve dergilere ilan ver-

me hakkını sadece *Resmi İlanlar Şirketi*'ne tanıdı. Böylece, ekonomik ve siyasal çıkmaz içindeki iktidar, ilan gelirini bir silah gibi kullanarak özgür basını denetimi altına alıyordu.

KURUM TANITIMI: Çeşitli kurumlar, zaman zaman kamuoyu gözündeki imajlarını güçlendirmek için kendilerinin reklamını da yaptırır. Ülkemizde bu tür reklamın en başarılı örneklerinden biri, 1980 sonrasında hızla büyüyen Kozanoğlu-Çavuşoğlu Grubu'nun İndeks Reklam Ajansı'na yaptırdığı kampanyadır. Ama, yarattığı sağlam imaja karşın Grup, yine 24 Ocak Kararları ortamının özellikleri nedeniyle 1983 sonunda büyük ölçüde tasfiye oldu.

Tablo: 3

Türkiye'de Cari Reklam Harcamalarının Cari GSMH'ye Oranı 1975-1983 (üretici fiyatlarıyla)

Yıllar	Toplam Reklam Harcamaları (milyon TL)	Cari GSMH (milyon TL)	Reklam Harcamalarının GSMH'ye Oranı (%)
1975	955	535.771	0.178
1976	1.277	674.985	0.189
1977	2.048	873.893	0.234
1978	2.592	1.290.723	0.201
1979	3.596	2.199.520	0.163
1980	7.928	4.435.153	0.179
1981	19.620	6.553.878	0.299
1982	26.868	8.721.795	0.308
1983	28.856	11.485.243	0.251

Kaynak: Toplam Reklam Harcamaları için Manajans yıllık reklam harcamaları raporları, GSMH için DİE ve (1983 GSMH verisi için) TÜSİAD

Tablo: 4

Türkiye ve Çeşitli Ülkelerde Reklam Harcamalarının GSMH'ye Oranı

(%)

Ülkeler	1976	1980	1981
ABD	-	16.0	13.8
İngiltere	6.0	13.4	13.4
F.Almanya	9.0	6.4	-
Fransa	4.0	5.1	6.2
İspanya	4.0	5.4	5.2
İtalya	4.0	3.6	4.0
Yunanistan	-	2.8	-
Türkiye	1.9	1.8	3.0

Kaynak: Manajans yıllık reklam harcamaları raporları

Gazeteler ve ajanslar için çok zor olan bu durum üç yıl kadar sürdü. 27 Mayıs Devrimi'nden sonra, Ahmet Yıldız'ın verdiği önerge sonucu 7.1.1961 tarihinde yürürlüğe giren 195 sayılı yasayla *Basın İlan Kurumu* kuruldu.

Halen yürürlükte olan bu yasa ile, resmi ve dış kaynaklı ilanların dışında bütün reklamların verilmesi ve alınması serbest bırakıldı. Bu serbesti, Türk reklamcılığının gelişmesini engelleyici şartları ortadan kaldırarak, reklam harcamalarının ve paralelinde reklam ajansları sayısının artmasına yol açmış, reklamcılık toplumca kabul gören bir meslek olarak ortaya çıkmıştır.

Bu arada Acıman İstanbul'a dönmüş, ilk modern ajansımız sayılacak Faal Ajans hızlı bir gelişme temposuna girmiş ve zengin bir müşteri listesine sahip olmuştur. 1965 yılında, Faal Ajans, ortakların ayrılması sonucu dağılmıştır. Eli Acıman *Acıman Ajans'ı*, Afif Erdemir ve Nesim Natan da birlikte *Yeni Ajans'ı* kurmuşlardır. Daha sonra Eli Acıman şirketinin adını *Manajans* olarak değiştirmiştir.

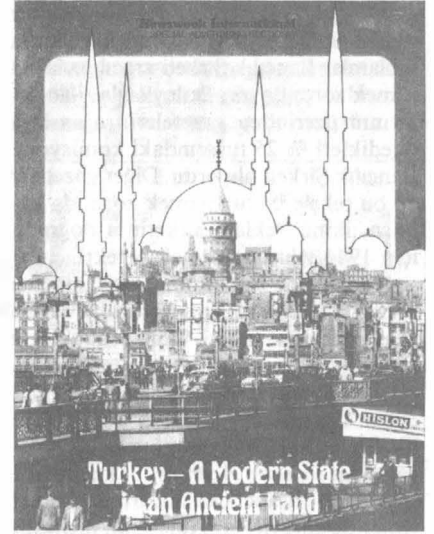
Manajans'ın kuruluşundan, televizyonda reklam kabulüne kadar olan dönemde kurulan en büyük ajansları şöyle sıralayabiliriz: *Manajans, Yeni Ajans, İlançılık, İstanbul Reklam, Reklam Moran, Radar, Rektaş, Ankara Reklam, Grafika*.

1970'ten Sonra Reklamcılığımız: Türkiye'de reklamcılığın Milli Hasıladaki sek-

tör olarak payı, kültürel ve sosyal hayatımızdaki yeri ve ekonomi içindeki etkinliği, 1970'ten sonra giderek artan bir gelişme göstermiştir. Reklamcılığın gelişmesini hızlandırıcı etkenlerin başında hiç şüphesiz bu yıllardan itibaren, TRT Kurumu'nun televizyona reklam kabulüne başlaması gelmektedir. Televizyon alıcılarının her eve girmesinin de bu etkenin gerçek gücünü yarattığı bilinmektedir. Televizyon gibi sosyal ve kültürel bir yeniliğin yanında, ekonomimizin yabancı sermaye ile bütünleşmesinin bu yıllarda artması, reklamın reklam verenler tarafından zorunlu, ya da satış artırıcı bir faaliyet olarak kabul görmeye başlaması, alım gücünün düşmesine karşın piyasaya arz edilen mal ve hizmetlerde artışın sürmesi reklamcılığın gelişmesini teşvik edici nedenler olarak ortaya çıkmıştır.

Bunun sonucu olarak giderek kızgınlaşan rekabet şartları içinde reklam ajansları da hızlı bir profesyonelleşme sürecine girmişler, Batı'da geliştirilen reklam teknik ve stratejilerini ülkemizde uygulama yoluna gitmişlerdir. Yine ajanslar içinde işbölümü hızlanmış, yaratıcı, medya, müşteri ilişkileri, yönetim vb. gibi uzmanlık departmanları oluşmuş, bunlar kendi aralarında daha ileri bir iş bölümü içinde bölünmüşlerdir.

Bugün ülkemizde reklamcılığın uluslararası ilkelerine uygun olarak televizyon,

gazete, radyo gibi ana mecralarda faaliyet gösteren ve yeterli profesyonelliğe sahip 20 kadar reklam ajansı vardır. Bunların başlıcalarını şöyle sıralayabiliriz: *Manajans, Ajans Ada, Merkez Ajans, Birleşik Reklamcılar, Markom, Yaratum, İndeks, Grafika, Maya, Reklam Moran, Cenajans, Prizma, Pars McCan*.

Bu ajansların hazırladıkları reklam kampanyalarıyla ulaştıkları kamuoyu yaratma başarısı, ülkemizde ekonomik ve siyasal grup ve partileri de reklamdan ya-

Tablo: 5

Mali Kesim Reklam Harcamalarının Sektörün GSMH'ye Katkısına Oranı (1975-1982)

Yıllar	Mali Kesim Reklam Harcamaları (Banka, Banker) (milyon TL)	Mali Kesimin GSMH'ye Katkısı (milyon TL)	Reklam Harcamalarının Katkısına Oranı (%)
1975	118.3	18.046.0	0.656
1976	177.3	23.652.9	0.750
1977	247.2	29.845.2	0.828
1978	342.0	38.760.0	0.882
1979	434.1	56.667.1	0.766
1980	2.032.3	118.944.2	1.709
1981	6.900.4	195.544.3	3.529
1982	7.512.7	243.257.1	3.088
1983	3.880.4	320.613.0	1.210

Kaynak: Reklam Harcamaları Manajans A.Ş., mali kesimin GSMH'ye katkısı Türkiye İstatistik Enstitüsü verilerinden derlenerek düzenlenmiştir.

Financial Times Friday September 25 1981

FINANCIAL TIMES SURVEY

Friday September 25, 1981

Investing in Turkey

The Turkish Government now has a less restrictive attitude towards foreign investment. The law has been amended to speed up applications, while generous export incentives have been introduced and capital increases have been made easier.

Nation's policies now more liberal

By Hand Dooly

Business has already amounted to the growth of creating a vibrant market, will be attractive to foreign investors. The most promising opportunities will be found in such areas as the oilfields that will be started soon by Turkey that, combined with the new investment policy of the government, will be an attractive proposition for foreign investors.

As a result of the liberalisation of the law, the government has now amended it to speed up applications, while generous export incentives have been introduced and capital increases have been made easier.

24 OCAK VE REKLAMCILIK: Türkiye ekonomisini yeniden yönlendiren radikal 24 Ocak Kararlarının reklamcılık kesimi üzerinde de olumlu-olumsuz önemli etkileri oldu. Olumlu etkilerinden biri, "dış satım-dış tanıtım seferberliği" paralelinde dünyanın en önemli yayın organlarında geniş reklam kampanyalarının düzenlenmesidir. "Financial Times" gazetesinin 25 Eylül 1982, "Newsweek" dergisinin 5 Nisan 1982 sayılarında yayınlatılan özel Türkiye ekleri gibi.

rarlanma yoluna itmiştir. Bunun birkaç örneği, 1977 seçimlerinde Adalet Partisi'nin Cenajans'a basında 5.801.500 TL'lik, 1983 seçimlerinde Anavatan Partisi'nin Manajans'a basında 71.084.667 TL'lik ve Milliyetçi Demokrasi Partisi'nin Ajans Ada'ya basında 19.083.000 TL'lik, yine TÜSIAD'ın 1978 yılında Manajans'a hazırlattıkları kampanyalardır.

Radyo Reklamcılığı ve Diğer Mecralar

İstanbul'da 1927 yılında, Ankara'da birkaç yıl sonra kurulan özel ilk radyo istasyonları, güçlerinin düşük, dinleyicilerinin az olması nedeniyle, çok az sayıda reklam alabiliyorlardı. 1938'de, radyo kurma ve işletme yetkisi devlete verilmiş ve radyoda reklamlar kaldırılmıştır.

1939 ve 1949'da radyo ile ilgili yasa yeniden değiştirilmişse de, resmi bildiriler dışında reklamlara yine izin verilmemiştir. Ancak, artan reklam talebi karşısında 27.1.1951 tarihinde Bakanlar Kurulu Kararnamesiyle radyolar reklama açılmıştır. Bu, ülkemizde radyo reklamcılığının başlama tarihi sayılmalıdır. Daha sonra 26.2.1962'de daha geniş kapsamlı bir yeni kararname yürürlüğe girmiş, nihayet 1.5.1964'te 359 sayılı yasayla rad-

yolar TRT yönetimine bırakılmıştır. Halen bu yasa yürürlüktedir.

Radyoculuğun ilk dönemlerinde radyo saatleri, büyük özel kuruluşlar, bankalar ve yarı resmi kuruluşlar tarafından kendi adlarına programlar düzenlemek için kapatılıyordu. Daha sonra, aynı reklam süresi için birçok kuruluşun spotlarını almak suretiyle kolektif programlar oluşturulmaya başlandı. Halen de, ülkemizde ve dünyada genel olarak kullanılmakta olan radyo program biçimi budur. Radyo reklamcılığı, televizyonun ilk dönemlerinde bir süre cazibesini yitirdiyse de, bugün yine rağbet gören bir mecra ve ülkemizde çok sayıda radyoculuk ajansı faaliyet göstermektedir.

Sinema, açık hava reklamcılığı, satış yerinde reklam, basılı tanıtım malzemeleri, hediyelik eşya vb. gibi reklam faaliyetleri de halen ülkemizde genellikle küçük ajanslar tarafından, ya da bu ajanslarla, reklam verenin ana mecralarda reklam faaliyetini yürüten ajansının işbirliği içinde yürütülmektedir.

Son Dönem

Tüketicilerin satın alma gücünü kısmı, para arzını ve kredi hacmini daraltma temeline dayanan radikal 24 Ocak kararları, her kesim gibi reklamcılığı da derinden etkiledi. 1970'lerin son yıllarında bo-

Tablo: 6

Televizyondan Satın Alınan Reklam Süresi 1977-1983 (TV Reklamlarındaki Reel Gelişme)

Yıllar	Saniye
1977	568.803
1978	495.344
1979	465.300
1980	567.632
1981	505.863
1982	382.480
1983	236.525

Kaynak: Manajans yıllık reklam harcamaları raporları

Tablo: 7

Basında Ürün ve Hizmet Reklamlarının Kapladığı Toplam Alan 1975-1982 (Basın Reklamlarındaki Reel Gelişme)

Yıllar	Sütun/cm
1975	847.593
1976	714.691
1977	629.005
1978	518.872
1979	540.000
1980	756.000
1981	1.103.760
1982	883.000

Kaynak: Manajans yıllık reklam harcamaları raporları

zulan ekonomik durum, çoğu endüstri kuruluşunun yarı kapasiteyle çalışmasına yol açarken, yüksek düzeylerdeki enflasyon, halkı zaten tasarruf yerine mal almaya yönelttiğinden, reklamcılık oldukça güç bir duruma düşmüştü. Bu güç durumu nisbeten hafifleten, tasarruftan pay kapma yarışındaki bankaların yüksek reklam harcamalarıydı.

24 Ocak kararlarıyla daraltılan tüketicinin satın alma gücü, imalatçı firmaları satma güçlükleriyle karşı karşıya getirip reklam harcamalarını artırırken, yine aynı kararlar nedeniyle mali kuruluşların toplam tasarruflardan pay kapma

likte kendisine verildiği takdirde de bu tür kelimeler kullanılabilir.

f) Telif hakları ve patent, marka, dizayn ve modeller, ticari isim gibi sınai mülkiyet hakları,

g) Resmî onay veya resmî tanıma, madalya, ödül, takdimname ve diplomalar,

h) Araştırma sonuçları veya bilimsel ve teknik eserlerden alınmış kısımlar,

i) İstatistikler,

j) Bilimsel terimler, terminoloji.

5. Reklamalarda karşılaştırmalar, tüketiciyi yanıltacak şekilde ve dürüst rekabet ilkelerine aykırı olarak yapılamaz. Karşılaştırma yapılan hususlar, doğrulanabilir gerçeklere dayanmak ve dürüstlükçe seçilmek zorundadır.

6. Tanıklığına başvurulmuş kişilerin veya reklamın konu olduğu alanda uzman kişi ve kuruluşların

sözleri ve tecrübeleri ile ilişkisi, gerçek dışı beyanlara reklamlarda yer verilemez veya bunlara atıfta bulunulamaz.

7. Reklamlar, doğrudan doğruya veya ima yoluyla hiçbir firmayı hiçbir mali ve hizmeti kötüleyici, alçaltıcı, küçük düşürücü ve alay edici nitelikte olamaz.

8. Reklamlar, önceden izin alınmadan, kimseyi özel veya iş hayatında gösteremez ve bu kişilerden söz edemez. Ayrıca bir reklamda önceden izin alınmadan, kişilerin özel malları, o kişi bir tavsiyede bulunuyormuş hissinin verecek şekilde kullanılamaz.

9. Reklamlar, bir firma, şirket veya kurumun adını, yahut işaretini haksız olara kullanamaz. Bir başka firma veya mamule ait ticari isim ve amblemin kamuoyunda sahip olduğu veya bir reklam kampanyasında bağlanmış bulundu-

ğu itibardan haksız olarak yararlanamaz.

10. Reklamlar, başka reklamların genel kompozisyonunu, metnini, sloganını, görüntü düzenini, müzik ve ses efektlerini, tüketiciyi yanıltacak veya karışıklığa yol açacak biçimde taklit edemez. Çok ülkede faaliyet gösteren bir reklam verenin, bir ülke mamulünü yerleştirmek için hazırladığı reklamlar, o reklam verenin diğer ülkelerde de aynı reklam kullanmasını önleyecek biçimde başka reklam verenler veya başka reklam ajansları tarafından diğer ülkelerde taklit edilemez.

11. Sosyal veya eğitici açıdan geçerli bir gerçekçeye dayanmadığı sürece reklamlarda tüketicinin can ve mal varlığı için güvenlik kullallarının gözetilmediği durumlardan veya tehlikeli davranışlardan söz edilemez, göze hitap eden rek-

lamlarda bu tür görüntülere yer verilemez.

12. Çocuklara ve gençlere yönelik veya onları konu alan reklamlarda özel bir dikkat gösterilmesi zorunludur. Reklamlar çocukların doğal safhıklarını, gençlerin tecrübesizliklerini kötüye kullanamaz, onların güven ve sadakat duygularını zedeleyemez. Çocuklara veya gençlere yöneltilen ve onları etkilemesi muhtemel reklamlarda onların ruhsal, ahlaki veya fiziksel zarar görmelerine yol açacak söz ve görüntü bulunamaz.

13. Biçimi ve yayımlandığı mecraya ne olursa olsun bir reklamın "Reklam" olduğu açıkça anlaşılmalıdır. Reklam mesajı, haber, makale vb. gibi unsurlar bulunduğu bir mecrada yayımlandığında "reklam" olduğu kolayca anlaşılmalı ya da gerektiğinde "bu bir reklamdır" ibaresi koyulmalıdır.

pılan yeni yasal düzenlemelerle 1983'te % 0.3'e geriledi. 1982 yazında Bankalar Birliği'nce, bankaların televizyonda reklam yapmaları yasaklanıp, reklam bütçelerine tavan konması da, bankaların reklam harcamalarındaki payının 1982'deki % 37.2'lik rekor düzeyden 1983'te % 21.7'ye gerilemesine neden oldu. Böylece mali kesimin payı reklamcılık sektörü için rasyonel bir düzeye gelirken, sektör önemli bir daralmaya uğradı.

Son dönemin reklamcılık kesimi açısından bir başka olumsuz yönü de 1978'de Ecevit Hükümeti döneminde ortaya atılan, ama gerçekleştirilemeyen, reklam harcamalarının vergilendirilmesi düşüncesinin 19 Nisan 1981'de yürürlüğe giren yeni Gider Vergisi Yasası'nın bir ek maddesiyle uygulamaya konmasıdır. Bu düzenleme televizyon ve radyo reklamlarının % 15 oranında vergilendirilmesini, bu verginin gelir ve kurumlar vergisi matrah-

larından masraf olarak düşürülemeyeceğini öngörmektedir. Avrupa ülkeleri içinde yalnız Türkiye'de gerçekleştirilen bu uygulamanın devlet gelirlerine katkısı, 1981 yılı sonuna dek 600 milyon TL olmuştur.

1980 sonrasında, reklamcılık kesimi üzerindeki bu olumsuz etkilerinin yanı sıra, olumlu etkileri de olmuştur. Reel iş hacminin daralması, ajanslar arası rekabeti keskinleştirerek ve reklamı verenle-

"Taş yerinde ağırdır."

ANAVATAN PARTİSİ 1985

Orta direğin hali ortada!

ANAVATAN PARTİSİ 1985

6 Kasım ve... Siz.

ANAVATAN PARTİSİ 1985

POLİTİKADA REKLAM: Reklam, siyasal partiler tarafından ilk kez AP'nin 1977 seçimleri öncesinde Cenajans'a yaptırdığı kampanyayla kullanıldı. 1983 seçimlerinde ise MDP Ajans Ad'a'ya, ANAP Manajans'a reklam kampanyaları hazırlandı. ANAP kampanyasını planlayıp yürüten ekibin başkanı Selim Egeli, Partinin sağladığı büyük başarı üzerine ANAP Genel Başkanı Başbakan Özal tarafından Başbakanlık Danışmanlığı'na atandı.

Tablo: 9

Mali Kesim Reklamlarının Toplam Ürün ve Hizmet Reklamları İçindeki Payı, 1975-1983

(%)

Yıllar	Banka Reklamları Payı	Hisse Senedi ve Tahvil (Banker) Reklamları Payı	Toplam Mali Kesim Reklamları Payı
1975	18.4	4.5	22.9
1976	20.1	3.2	23.3
1977	19.9	2.9	22.8
1978	22.1	3.3	25.4
1979	18.0	5.0	23.0
1980	31.9	9.3	41.2
1981	36.0	16.3	52.3
1982	37.2	7.1	44.3
1983	21.7	0.3	22.0

Kaynak: Manajans yıllık reklam harcamaları raporları

Pars/McCann has good jobs for people who think before they move.

Perhaps you've never thought of working in advertising. Or you already have some experience but you never say so. Or you think you're not good enough to do it.

It doesn't matter. Pars/McCann makes all people with a good education and a lot of ambition to prove that they are worth a well paid job in advertising. So a little bit of interest in one of the following possible ways to come to Pars/McCann. Pars is a world famous advertising agency in England and the greatest proof is the job you are now reading in.

Workshop planner

Think a shop with customers. You list things in a well organized and displayed order. And you have the power and the tools to make people follow your way in a planned setting.

You could be a retail army officer with a lot of money left.

Of course. Please note in a short time history will have to be written to general people to do what you are doing.

Copywriter

If you would like to write your mother's story, you would like to write your mother's story.

If you would like to write your mother's story, you would like to write your mother's story.

If you would like to write your mother's story, you would like to write your mother's story.

If you would like to write your mother's story, you would like to write your mother's story.

If you would like to write your mother's story, you would like to write your mother's story.

If you would like to write your mother's story, you would like to write your mother's story.

If you would like to write your mother's story, you would like to write your mother's story.

If you would like to write your mother's story, you would like to write your mother's story.

If you would like to write your mother's story, you would like to write your mother's story.

If you would like to write your mother's story, you would like to write your mother's story.

If you would like to write your mother's story, you would like to write your mother's story.

If you would like to write your mother's story, you would like to write your mother's story.

If you would like to write your mother's story, you would like to write your mother's story.

If you would like to write your mother's story, you would like to write your mother's story.

If you would like to write your mother's story, you would like to write your mother's story.

If you would like to write your mother's story, you would like to write your mother's story.

If you would like to write your mother's story, you would like to write your mother's story.

If you would like to write your mother's story, you would like to write your mother's story.

If you would like to write your mother's story, you would like to write your mother's story.

If you would like to write your mother's story, you would like to write your mother's story.

If you would like to write your mother's story, you would like to write your mother's story.

If you would like to write your mother's story, you would like to write your mother's story.

If you would like to write your mother's story, you would like to write your mother's story.

If you would like to write your mother's story, you would like to write your mother's story.

If you would like to write your mother's story, you would like to write your mother's story.

If you would like to write your mother's story, you would like to write your mother's story.

If you would like to write your mother's story, you would like to write your mother's story.

If you would like to write your mother's story, you would like to write your mother's story.

If you would like to write your mother's story, you would like to write your mother's story.

If you would like to write your mother's story, you would like to write your mother's story.

If you would like to write your mother's story, you would like to write your mother's story.

If you would like to write your mother's story, you would like to write your mother's story.

If you would like to write your mother's story, you would like to write your mother's story.

If you would like to write your mother's story, you would like to write your mother's story.

If you would like to write your mother's story, you would like to write your mother's story.

If you would like to write your mother's story, you would like to write your mother's story.

If you would like to write your mother's story, you would like to write your mother's story.

If you would like to write your mother's story, you would like to write your mother's story.

If you would like to write your mother's story, you would like to write your mother's story.

If you would like to write your mother's story, you would like to write your mother's story.

If you would like to write your mother's story, you would like to write your mother's story.

If you would like to write your mother's story, you would like to write your mother's story.

If you would like to write your mother's story, you would like to write your mother's story.

If you would like to write your mother's story, you would like to write your mother's story.

If you would like to write your mother's story, you would like to write your mother's story.

Copywriter. If you would want to, you could sell your words to your mother. You love language. And you have enough imagination to convince other people with your words in a surprising way.

Pars/McCann
Turkey's fastest moving advertising agency.

Please write your letter to Mr. Pars. Give who of course will forward it to you immediately.
Pars/McCann Kuruşçuluğu Cad. No. 56. Zincirlikuyu-İstanbul

ŞAİBELİ MESLEK: Reklamcılık, oto-kontrol ve kontrol mekanizmalarının gelişmemişliğinin de etkisiyle, Türkiye'de kamuoynca "şâibeli" mesleklerden sayılmaktadır. Bu konudaki görüşleri, Haziran 1984'te günlük gazetelerin yanı sıra *Hürriyet Gösteri* dergisinde de İngilizce olarak yayınlanan Pars/ McCann Reklam Ajansı'nın eleman arama ilanları da pekiştirdi. "Metin yazarı" bölümünde Ajans, "İstedığı takdirde kendi annesine bile çürük yumurta satabilecek, insanları kullandığı sözcüklerle şaşırıcı bir biçimde ikna etmeye yeterli düşgücü olan" elemanlar istediğini duyuruyordu.

rin reklama daha ciddi eğilmelerini sağlayarak, kesimde bilimsel normların ve çalışma anlayışlarının yerleşmesini hızlandırmıştır. Dış satıma yönelik yeni ekonomik biçimlenme çabaları ve bu amaçla getirilen özendirici önlemler, firmaların dış pazarlara girebilmeleri için yabancı yayın organlarında, yabancı dilde yoğun bir reklam faaliyetine yol açmıştır.

Yine bu dönemde, tabelalar dışında, ilk büyük -geçitli- açık hava reklamları yapılmaya başlanmıştır. Güneş gazetesinin, Alo ve Omo toz deterjanlarının kampanyaları gibi.

Reklamcılık kesiminin, her toplumsal olgu gibi, değişik kesimlere de etkileri olmuştur. Henüz ciddi bir araştırma yapılmamakla birlikte, televizyon reklamlarının çocuk eğitimine hem olumlu, hem olumsuz etkileri olduğu ileri sürülmektedir. Çeşitli sanat dalları konusunda eğitim görenlerin önemli bir bölümü rek-

lamcılık kesiminde çalışmaktadır. Sanatların gelişimine katkısı çok tartışılmalı olmakla birlikte, reklamcılık kesiminin sanatçıların yaşamasına katkısı söz götürmek bir düzeydedir.

Bir örnek olarak, 1978'de kurulan *Grafikerler Meslek Kuruluşu*'nun varlığının en önemli temelini reklamcılık kesiminin varlığı olduğu söylenebilir. Bu durum, GMK'nın düzenlediği yıllık ödüllü sergilerin dalları içinde reklamla ilgili olanların sayısına bakarak anlaşılabilir: 1. sergide dokuz daldan yedisi, 2. sergide dokuz daldan yedisi, 3. sergide on yedi daldan on üçü, 4. sergide on beş daldan on ikisi doğrudan reklamcılıkla ilgilidir. Bu tür çalışmaların reklamcılığa katkısı da açıktır.

Henüz tam açıklığa kavuşmamış bir konu, reklam-basın ilişkisindedir. Yarım yüzyılı aşkın bir süredir basın en önemli finans kaynağı reklamcılıktır. Ama hâlâ, basın organlarının reklam tarifelerinin gerçekçi biçimde belirlendiği söylenemez. Genel olarak, reklamın ulaşacağı kişi başına maliyetinin, basın organları için eşit olması -yani tiraja bağlı olması- beklenirken, birçok kuruluş tarife konusunu bir prestij sorunu olarak görmekte, sağlıklı reklamcılık için her basın organına düşen, kendine ilişkin okur profiline -hangi bölgelerde, hangi kesimlerde, hangi gelir dilimindekilerce, hangi eğitim

düzeyindekilerce ... okunduğunu- belirleme ve değişmeleri izleyerek reklam kuruluşlarına iletmeye gibi önemli bir yükümlülük gözardı edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Yüksel Ünsal, *Bilimsel Reklam ve Pazarlamadaki Yeri*, İstanbul, 1971.
- Eli Acıman'la Konuşma.
- Ajans Ada Arşivi.
- İndeks Reklam Arşivi.
- Manajans Arşivi.
- Yüksel Ünsal Arşivi.

Neden Reklam, Nasıl Reklam?

Geniş bir alana yayılmış büyük bir tüketici kesimi için büyük üretim yapan büyük firmaların oluşmasıyla başlayan reklamcılık, zaman içinde sosyoloji, psikoloji, antropoloji, ekonomi, istatistik gibi çeşitli bilimlerle dayanan, tüm güzel sanat dallarından anlatım aracı olarak yararlanan, belirli ilkeleri olan bir disiplin, bir meslek olarak ortaya çıktı. Anlatım araçlarının kullanımı bakımından sanatla, kime, neyi, neden, nerede, hangi yolla anlatmak bakımından da çeşitli bilimlerin uygulamasıyla bağlantılı olan reklamcılık, yüzyıl önce ortaya çıktığı ülkemizde modern anlamına ancak son yıllarda ulaştı.

İşletmelerin pazarlama çalışmalarının rutini içinde -sürekli bir faaliyet olarak- yer alan modern anlamda reklamın ve bu amaçla oluşan uzman kuruluşlarca reklamcılık hizmetinin yerine getirilmesinin ülkemizde ilgili çevrelerce en başarılı örneklerinden biri sayılan bir reklam kampanyasının öyküsünü uygulayıcısı *Ajans Ada*'dan istedik.

Modern reklam kampanyalarının neden yaptırıldığını, modern reklamcılığın işletme çalışmalarındaki yerini, reklam sorununun nasıl belirlendiğini, strateji, yaklaşım, mesaj ve mecraların nasıl seçildiğini, zaman içinde alınan sonuçlara göre nasıl değiştirilip geliştirildiğini, bilimin ve sanatın reklamcılıkta ne kadar yer tuttuğunu belgelemek amacıyla, bu kampanyanın *raklamcı diliyle* hazırlanan öyküsünü sunuyoruz:

EFES PILSEN-AJANS ADA DOSYASI

BİRA BU KAPAĞIN ALTINDADIR

Efes Pilsen ile Ajans Ada'nın birlikteliği Eylül 1976'da başladı. Pİ-AR'ın bir araştırmasıyla...

3 bira markasının reklamlarında bir karmaşa vardı, hepsinin reklam mesajları birbirine karışıyordu. Efes Pilsen bugüne kadar kendine özgü bir imaj oturtmamıştı. Denekler, Efes Pilsen ile ilgili bir slogan ya da belirgin bir söz anımsamıyorlar, hiçbir Efes Pilsen reklamını tanımlayamıyorlardı.

Oysa % 70'lik harcama payıyla, bira sektöründe en çok reklam yapan firmaydı Efes Pilsen.

Ve, el sıkıştık!

BAŞLANGIÇ

a) *Strateji*: Araştırma sonuçları, Efes Pilsen'in tipik bir "konumlama" sorunu olduğunu gösteriyordu. Öyleyse, konumlama stratejisi uygulayacaktık: Efes Pilsen tüketicinin kafasında diğer biralardan farklılaştırılmalı, hepsinin üzerinde bir yere konulmalı, tüketici diğerlerinin biradan başka bir şey olduğunu sezinlemeliydi.

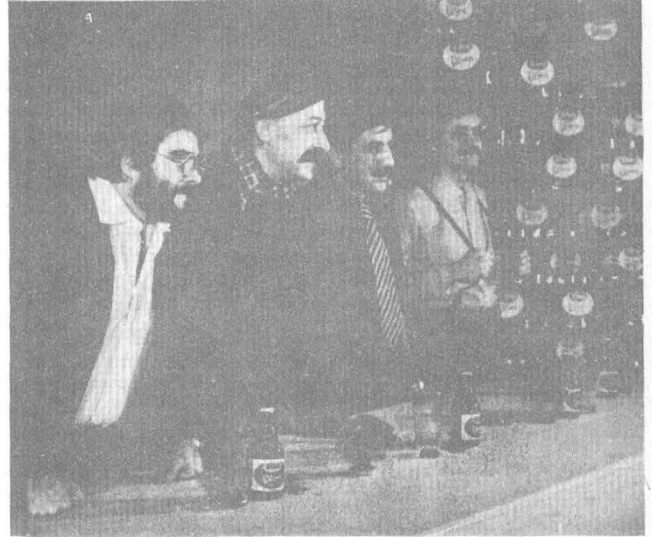
Kampanya, uzun vadeli bir stratejiyle, silsile halinde hazırlanmalı, her kampanya aşaması bir öncekini tamamlamalıydı. Bıkmadan, usanmadan! Bu yapılabildiği takdirde piyasa genişleyecek, Türkiye'de bira tüketimi artacak ve lider durumda olduğu için, bundan Efes Pilsen kârlı çıkacaktı.

Hedef kitle olarak, bira içmekte olanları seçmiştik. Yeni tüketicilerin biracılar ordusuna katılması, reklamın marjinal yararı olacaktı. Pe-ki, kimdi bira içenler? Bizim deyimizle, "Aksaraylılar". Aksaray'da oturan, genellikle orta gelir diliminden, ortaokul mezunu, biraz gönlüğü, biraz delişek, arkadaş canlısı, hoşşöbet, hayattan keyif almasını bilen, şakayı seven...

b) *Yaklaşım*: Bira "nev'i şahsına münhasır" bir içecekti. Bira içmek, rahatlığın, neşeli ve keyifli oluşun bir belirtisiydi. Biranın kendine özgü bir "mood"u vardı. O nedenle, bira içen, biradan başkasını içmezdi.

İşte Reklamda bu havayı yakalamalıydık. Ama nasıl? O kendine özgü Aksaraylı'ya nasıl ulaşacaktık? Kitleyi mi anlatarak? Hani tadı, rengi, köpüğü, arpayı falan! Adam "bira" içiyordu, renk değil ki! Arpa suyu, arpa gazozu hiç değil!

Olaya Türkiye geçeceğinden yaklaştık. Madem tüketicimiz bu, madem bira böylesine keyifli, bizim deyimizle "yuvarlak" bir ürün... İşte Hoca Nasrettin, işte Aziz Nesin, işte Gırgır geçceği! Onca dert arasında yaşayan insanların gülümsemeye gereksinimi var. Niçin reklamda mizah olmasın? Niçin sempatik, eğlendirici bir kampanya yapmayalım? Denedik.

c) *Platform*: Bu sözcük bizi her zaman ürkütür. Ya onu yanlış kurarsak, ya biçim onu yerse? Sağlam kurduk platformu, bir hayli de iddialı davrandık: BİRA EŞİTTİR EFES PILSEN. Dikkat: Efes Pilsen eşittir bira, değil. Bunu herkes biliyor, klasik reklam ekolü bu işlevi yerine getirdi. Önemli olan konumlamak, ama tüketicinin zihninde, ama rakiplerle kıyaslamalı olarak. Tehlikeli bir yol, doğru. Ama ne yapalım, Efes Pilsen'den başka "bira" yok ki!

d) *Propozisyon*: O da, rakipleri olumsuzlama tavrımızdan türedi: Ey Benim Aksaraylım, Efes Pilsen'den başka "bira" var mı? Biracıların "bira" dediği cinsten bira içmek istiyorsan, işte bu kapağı açacaksın!

e) *Slogan*: Sloganı doğuran mantık silsilesidir. Kampanyanın o dört sözcüklük sloganı işte böyle süzülüp geldi: BİRA BU KAPAĞIN ALTINDADIR.

f) *Mecra planlaması*: Türkiye koşullarında, bira konusunda, TV'den başka büyük mecra var mı? Ana mecramızı TV, destekleyici mecramızı 4 ilanla basın, yardımcı mecramızı otobüs ve duvar tabelalarıyla açık hava oluşturdu. Ve tabii Efes Pilsen Pazarlama Müdürlüğü'nün binlerce P.O.S. malzemesi: Bardaklar, küllükler, açacaklar, takvimler, farbelalar, şemsiyeler...

BİRİNCİ KAMPANYA: AÇIŞ

Bu yaklaşımla "açış" filmlerimizde "4 kafadar" tipini ortaya attık. Aksaraylı bu 4 kafadarın birincisi "reis", ikincisi "tasdikçi", üçüncüsü "itirazcı" olacaktı. Dördüncüyü "komik unsur" diye adlandırmıştık. Espriler onda patlayacaktı. İlk filmlerde tiplerimiz, biracıların bira içtiğini, biranın da Efes Pilsen olduğunu söylüyorlardı.

Kampanya çok popülerleşti. Dergilerde, basında, günlük konuşmalarda kampanyadan alıntılar birbirini izlemeye başlamıştı. İçenler daha çok içmeye başlamış, hiç bira içmeyenlerde ise biraya karşı bir sempati uyanmıştı. Şimdi ne yapmalıydık?

İKİNCİ KAMPANYA: YERLEŞTİRME

Aynı platform, aynı yaklaşım! Yalnız biçimde değişiklikler ve seyirciyi yakalayıcı yeni biçimsel öğelerin eklenmesi. Örneğin, koca bir anfi dolusu biracı adayı. Olup biteni henüz kavramayan sevimli bir gerçek... Ve açacak! Ve benzerleri... Devam kampanyamız boyunca dört film yapıldı. Sonuncusu bu dizinin nokta filmiydi: "Taklit". Öğrenciler ustalaşmış, biracılarımız sınıfta yokken onların taklitlerini yapmaktaydılar.

ÜÇÜNCÜ KAMPANYA: KIŞ

Güz 1977. PİAR'ın araştırmaları, bira reklamlarındaki karmaşa ve benzerliğin Efes Pilsen lehine ortadan kaldırıldığını, sloganın % 90 dolaylarında anımsandığını ortaya koyuyor. Kampanyamız, Türkiye'de genel olarak biranın sempati toplamasına, dolayısıyla yaygınlaşmasına yol açıyor. Bu arada, Efes Pilsen reklamları "bira"yı alıp kendi şişesine hapsettiği içindir ki, piyasa payının yalnız Efes Pilsen lehine gelişmesi kolaylaşıyor. Tabii bu, özellikle Efes Pilsen'in benzersiz pazarlama yöntemleriyle oluyor.

Kampanyamıza gelelim... Bizim inancımıza göre, o tarihlerdeki Efes Pilsen için öngördüğümüz konumlama henüz tamamlanmış değildir. Elimizdeki formül de işleyen bir formüldür. Demek ki, yapacağımız orta-da: Benzer platform, benzer yaklaşım. Ama, hedef değişiyor.

Oyleyse... Kışın bira tüketimini artırıcı kampanya yapacaktık!

İşte yeni kampanya platformunun basit Aristo mantığı:

- Kışın "bira" içilir.
- "Bira" Efes Pilsen'dir.
- Kışın Efes Pilsen içilir.

Sonuç: 3 film ve kış sansürlerinde büyük artış.

DÖRDÜNCÜ KAMPANYA: EV

Şubat 1978. Mevsim kış. 6 film ve bir o kadar da minik spiritüel ilan yapıyoruz. Kış ve ev konularını vurguluyoruz. Bira her zaman, her yerde içilmeli...

ÇANLAR ÇALİYOR

Kasım 76-Şubat 78. Tam 16 ay, evet evet tam 16 aydır yaklaşık aynı şeyi söylüyoruz. Ama arayışlar yeni bir noktaya getirmiyor bizi. Sonunda, gene biracılar kampanyasına dönüyoruz. Yaklaşım ve biçim aynı.

BEŞİNCİ KAMPANYA: KURUMSAL

Bahar 1978. Üç filmlik kurumsal bir kampanya hazırlıyoruz. Konular: Fabrika, İhracat, Sermaye.

Biracılarımız kuru gözüken bu konuları kendi spiritüel havalarında sunuyorlar. "Bu kapağın altında iki milyon dolar var!"

ALTINCI KAMPANYA: YAYGINLAŞTIRMA

Güz 1978.

Üç filmlik yeni bir dizi yapıyoruz. Amaç, artık büyük çoğunlukla Efes Pilsen içildiğini söyleyip etki alanını genişletmek ve geri kalan piyasa payının bir kısmını daha Efes Pilsen lehine çevirmek.

BACANAK GELİYOR

"Bacanak" diye, hayali, gözle görülmeyen bir yaratık uydurduk. Son derece şakacı, muzip mi muzip, görerseniz siz de severdiniz! Kreşendo ha-

linde yükselen ayak sesleriyle birahaneye geliyor ve biracıların şaşkın bakışları önünde bardakları boşaltıyor.

Yani, "biracılarüstü", bir yaratık. Onları bile atlatıyor. Niye? Çünkü bardaklarda Efes Pilsen var. Ve Bacanak Efes Pilsen'den başkasını içmiyor. Niye? Çünkü diğerleri "bira" değil. Onun için, biranıza mukayyet olun, Bacanak gelmeden içip bitirin... İşte yeni kampanyanın platform ve proppozisyonu!

Bacanak kampanyası için 7 film yaptık:

Çok olanaklı bir kampanyaydı. Gene çok popüler olacaktı, gene çok satacaktı.

ESKİYE DÖNELİM

1980'in ilk 9 ayı boyunca reklam yapılmadı. Buna rağmen hiç boş kalmadık. Müşterilerimizle sürekli eski biracılar tarzı bir kampanyaya dönüp dönmeyi tartıştık.

Sonuçta, Efes Pilsen Pazarlama Müdürüyle birlikte, "evde bira içmeyi teşvik" platformunu geliştirdik. Önümüzde yeni bir ufuk açılmıştı. Madem sorun vardı, çözümü de vardı! Eskiye dönmedik.

EVE GİDİYORUM EVE

Gerek "Biracılar" gerek "Bacanak" kampanyalarıyla ülkemizde biraya karşı sempati uyandırılmasına ve genel olarak bira tüketiminin artırılmasına çalışılmıştı. Şimdi ise, ülkemizde, evde çok düşük oranda içilen biranın, eve girmesi ve evde tüketilmesi amaçlanmaktaydı.

Kampanyanın, Ekim 80-Mart 81 dönemini kapsayan ilk aşamasında, hangi nedenle eve gidilirse gidilsin, eve giderken mutlaka bira götürülmesi düşüncesini işlemeyi tasarladık. Bunun için de, evle ilgili 4 konu seçtik: Eve gitmek, yemek, misafir, televizyon. Dördü de yaratıcılığa elverişliydi, dördü de film çekimine olanak sağlıyordu. Çünkü dördünde de eylem vardı.

Bu 4 eylemi 4 önerme ile tamamladık:

- Eve gidiyorum eve/Evde bira içilir.
- Yemek yiyoruz yemek/Yemekte bira içilir.
- Misafir geliyor misafir/Misafire bira ikram edilir.
- Televizyon seyredeceğim televizyon/Televizyon seyrederken bira içilir.

Televizyonda bu 4 filmi geçerken, basında da, gene Efes Pilsen'e özgül, küçük boyutlu 13 ilandan oluşan spiritüel bir kampanya yürüttük. Bu kampanyanın TV'dekinden tek farkı, ev konularının yanı sıra sağlık konusunu da içermesiydi. Biranın sağlık açısından yararları, reklamda ilk kez konu ediliyordu.

EV PLATFORMUNA DEVAM

Uzun vadeli bir reklam stratejisi olan, eve bira sokma konusunu, 1982 başından itibaren alt platformlar halinde işlemeye başladık. İlk aşama-

da, 5 film den oluşan, jingle'lı bir dizi oluşturduk. Amaç, evde her gün bira içildiğini kafalara yerleştirmekti. Hedef kitleyse bütün aile bireyleydi.

Yaptığımız 5 film ile haftanın belirli günlerinde (pazartesi, salı, çarşamba, cuma, cumartesi, pazar) bira içildiğini vurguladık. Aynı zamanda, evdeki bira umudunu seyirciye aktarabilmek için, neşeli, danslı bir biçim işledik.

MAÇ SEYREDERKEN BİRA İÇİLİR

Ev kampanyasının alt platformlarından biri olarak, güncel konuları da değerlendirmek amacıyla, naklen yayın konusunu seçtik. Mayıs ve Haziran aylarında yoğun naklen yayınlar ve dünya kupası maçları vardı. Biranın hedef kitesini oluşturan kesim de, günler boyunca televizyonun başında maç seyredenekti. Saatlerce televizyonun başında, bir şey içmeden durulmazdı. Öyleyse, "ev-televizyon-naklen yayın-bira" dörtgeni kuruldu takdirde, hem eve bira girmesi daha bir teşvik edilebilir, hem de evde tüketim artırılabilirdi. Bu amaçla, naklen yayın kuşaklarında yayınlanmak üzere 2 film oluşturduk. Yanı sıra, gene küçük boyutlu spiritüel bir basın kampanyası hazırladık. Kampanya ilanları yalnız maç olan günlerde yayınlanacak ve okuyucuya o akşam için birasını hazır etmesini hatırlatacak... Ülkeler bir bir elenirken, Dünya Kupası'ndan kesin zaferle çıkacak takım ise belliydi artık: "Biraçılar"!

BİRANIN VATANI ANADOLU'DUR

1982'nin devamını reklam yapmadan geçirdik... Sıcak bir yaz yaşıyor, ve ufukta biranın yeniden tartışılır olacağı günler görünmekteydi.

Biz de sağlık konusunu aldık ele. İnceledik, araştırdık, geliştirdik ve kısıtlı bir basın kampanyası yaptık. Doğruları düz ama çarpıcı olarak ortaya koyuyorduk. Bira sektörümüzü öne çıkartıyor, biranın korkulacak değil, tam tersine kötüye gidişi durduracak, sağlıklı, kendine özgü harikulade bir içecek olduğunu söylüyorduk. 2B yararlıdır diyoruz: Bira ve B Vitaminini!

BİRA YAŞAMA SEVİNCİDİR

Uzun vadede sağlık ve neşe el ele gitmeliydi. Bira içenler sağlıklı insanlardı, keyifliyidiler, hayattan zevk almasını biliyorlar, en küçük şeylerden bile ayrı bir tat çıkartıyorlardı. Bira bütün bu güzelliklerle, günlük çabaların içindeki sevinç pırıltılarıyla eşdeğerdeydi. 1983 baharında biranın, bira içenlerin doya doya yaşayan bir dünyaları vardı, ve bu mutlaka anlatılmıyordu. Mesajımız konunun kendisiydi: Bira Yaşama Sevincidir.

Televizyon için iki ayrı film yaptık. Yumuşak, adeta duygusal, zaman zaman nostalji taşıyan, ama içinde sürekli yaşamın keyfini ba-

şkıran filmlerdi bunlar. Oğullar askerden dönüyor, genç kızlar evleniyor, eve ekmekle birlikte bir de küçük çiçek götürülüyordu...

Basında da aynı çizgiyi sürdürdük. Ortaboy renkli ilanlarla başladık; gün geldi sabah kalkınca güneşi yakamıza taktık, gün geldi oltadan çıkarttığımız balığı yeniden attık denize... Kimi zaman bardağın buğusuna parmağımızla bir yürek çizdik, kimi zaman da bir bahar dalında müdeler bulduk...

Ve gene basında, yepyeni bir yöntem uyguladık ilk kez: Çoğalttık, çeşitlendik yaşama sevincimizi ve küçük illüstrasyonlarla birlikte dağıttık tüm basına. Küçük kutularda, her gün izlenebilir bir çizgi roman gibi işledik biranın mutlu dünyasını: Bira, yunusların takasındaki neşeydi, güneşle merhabalaşmaktı, yağmur sonrasındaki toprak kokusu, otobüsün Marmaris'e varmasıydı, yumurtayı kıran civcivdi... Kısacası bira, mutlu bir dünyanın içeceğiydi.

1984: TÜRKİYE'DE EFES PİLSEN'DEN HAŞKA EFES PİLSEN YOKTUR!

Başarını korumak, başarıya ulaşmaktan çok daha zordur denir. Doğrudur. 1983 sonları ile birlikte Türkiye'deki bira markaları artmaya başlamıştı. Yeni ürünler hazırlanıyor, yabancı markalar ülkemize doğru yolluğa çıkıyorlardı. Anlaşılan, Efes Pilsen'in başarısı, rakiplerimize ilham kaynağı olmuştu!

Ama lider bizdik! Diğer markaların tümünün toplamının iki katı daha fazla satmaktaydık. Bunu biliyorduk. Ve gene biliyorduk ki lider kuru gürlüğe pabuç bırakmaz. Rasgele telaşlanmaz. Markalar gelir, geçer! Markalar erir, biter! Efes Pilsen yürümeye, ilerlemeye devam eder.

Çünkü Türkiye'de bir ordu var. Bu orduyu, Türkiye'nin "bira"yı bilenleri, "bira" içmesini bilen biraçılar oluşturuyor. Bu ordu günden güne büyüyor, geliyor. Ne yaptığını bilenlerin, ezici çoğunluğun ordusu! Aldırmaz sağa sola. Kendi şarkısını söyler. Yürür, büyür.

Şarkınızı söyleyin ey biraçılar!
Siz ki "bira"yı tanırız. Şişesinden bilirsiniz. Kapağında anlarsınız. Tadından farkedersiniz... Sıldırın keyfinizi.
Çünkü Türkiye'de Efes Pilsen var!

Ve...
Türkiye'de Efes Pilsen'den başkaaa, Efes Pilsen yok!
Bu gücle girdik bizi '84'lere bağlayacak olan 1983 güz kampanyamıza. Yıllardır "bira"ıcılardan aldığımız gücü, şimdi "biraçılara" verecektik!

45'er saniyelik, marşlı, şarkılı, yürüyüşlü, gösterişli 3 filme.
"Söyle şarkını Efes Pilsen, söyle farkını..." dedik.
Basında da bu çizgiyi sürdürdük. Çünkü bu ülkede "bira"nın kıyafeti belliydi... Öğünmek gibi olmasın biramız Efes Pilsen'di...

Ve Efes Pilsen içenler parmak kaldırmamış diyorlardı... çünkü diğerlerini saymak daha kolay!

Donandı bütün Türkiye Efes Pilsen'le. Çıkartmalarla, dönkarlarla, bayraklarla, marşıyla, şarkısıyla yürüdü Efes Pilsen ordusu...

Her zamankinden daha bilinçli, her zamankinden daha coşkulu ve her zamankinden daha "bira"cı!

Ne yüksek alkollü içkilere, ne de alkolsüz içkilere benzeyen/İksininin de yararlı yönlerini bünyesinde toplayan/Zararlı yönlerini dışlayan/Bütünden dünyada, yüksek alkollü içkilere tüketimini azaltmak için teşvik gören/Besin değeri yüksek/Tümüyle doğal/İştah açıcı/Rahatlatıcı/Dinlendirici/Sakinleştirici/Çok hafif oranda alkol içeren/Hazmı kolaylaştıran/ Kalbi rahatlatan/Yüksek kalorili/B vitamininde zengin/Çalışma gücünü artıran/Birçok hastalığı önleyen/Rahat nefes almayı sağlayan/İnsanı kederlendirmeyen/İçleri karartmayan/Kendine özgü havası olan/Çok özel/Nev'i şahsına münhasır/Umu, neşeyi yansıtan/Harikulade bir içecek olan biranın bu aşamada geldiği yer gerçekten gıpta edilecek bir yerdi...

İşte Efes Pilsen Ajans Ada birlikteliğindeki heyecan verici bir 8 yılın öyküsü...

Abartmaksızın, yaşadığımız gibi, olduğu gibi.
Sürdüğü gibi...

Halkla İlişkiler

Alaeddin Asna

Arkeolojik ve antropolojik bulguların dünyada dört bin yıllık geçmişe sahip olduğunu gösterdiği *halkla ilişkiler* sanatı, bugünkü niteliği ile 20. yüzyılın ortalarına doğru ABD'de başlayarak yaygınlaşmış, Türkiye'ye ise 1960'larda girmiştir.

Türkiye'de Halkla İlişkiler

Kamu kuruluşlarının basın aracılığı ile halkla ilişki kurması fikri ise daha eskilere dayanır. *Dışişleri Bakanlığı Enformasyon Genel Müdürlüğü* ve *Milli Savunma Bakanlığı Basın ve Halkla Münasebetler Daire Başkanlığı*, dış politika ve silahlı kuvvetler ile ilgili gelişmeler konusunda kamuoyunu aydınlatmak, basının sorularını yanıtlamak ve basında bu iki bakanlık hakkında çıkan haberleri derlemek amacıyla kurulmuştur. Her alanda olduğu gibi basınla ilişkiler alanında da Silahlı Kuvvetler'in öncülüğü, Genelkurmay Başkanlığı'nda ve İstanbul'daki 1. Ordu Komutanlığı'nda kurulan *Basın İrtibat Büroları* ile kendini gösterir. 1950'lerde kurulan bu irtibat büroları, daha sonra genişletilerek *Basın ve Halkla Münasebetler Büroları* biçimine dönüşmüştür.

27 Mayıs Devrimi, Yassıada Duruşmaları gibi olaylarda bu bürolar basın için çok yararlı bir bilgi kaynağı olarak çalışmışlardır.

Halkla İlişkiler çalışmasının tüm boyutları ile uygulandığı ilk kuruluş ise *Devlet Planlama Teşkilatı*'dır. 91 sayılı yasa ile 1961'de kurulan DPT'nin kuruluş aşamasında Koordinasyon Dairesi Başkanlığı'na bağlı olarak *Yayın ve Temsil Şubesi* de yer almıştır. Planlı kalkınma fikri üzerinde kamuoyu oluşturmak göreviyle kurulan bu şube, bir kuruluş yasasında yer alan ilk halkla ilişkiler ünitesidir. 1964 yılında kurulan Nüfus Planlaması Genel Müdürlüğü'nde de *Tanıtma ve Halk Eğitimi Dairesi* adıyla ve doğrudan Genel Müdüre bağlı olarak kurulan halkla ilişkiler ünitesinin görevi de doğum kontrolü ve aile planlaması fikrinin topluma yerleştirilmesi idi.

Görüldüğü gibi bu iki kamu kuruluşu da *planlı kalkınma ve aile planlaması* gibi Türkiye için çok yeni iki konunun kamuoyuna tanıtılması ve destek bulması için özel halkla ilişkiler ünitelerine bünyelerinde yer vermişler, yani planlama çalışmaları yanında halkla ilişkiler çalışmalarına da ihtiyaç duymuşlardır.

Halkla ilişkiler çalışmalarına ihtiyaç duyulması, konunun tanımının da iyi yapılmasına bağlıdır. Oysa bu tanım, Türkiye'de henüz yerleşmemiştir. Onun içindir ki, her alanda olduğu gibi kamu kuruluşlarında başlayarak özel kesime sıçrayan ve hızla gelişen halkla ilişkiler çalışmalarında hızlı gelişmenin yarattığı kavram boşlukları ortaya çıkmaya başlamıştır.

Halkla ilişkiler konusundaki tanım güçlüğünün nedeni çok geniş bir alanı kapsamasıdır. *Halkla ilişkiler* dediğimiz iş, reklamcılık ve propaganda ile o kadar içiçedir ki, çok zaman bunlarla karıştırılmaktadır. Halkla ilişkiler nedir, ne değildir? Bunu bulmak bu yüzden çoğu zaman başarılması güç bir çaba olmaktadır.

Halkla ilişkiler'in başlıca dört niteliği olduğu ileri sürülür:

Halkla ilişkiler, yönetimin felsefesi, bu felsefenin yürütülen politika ve eylemlerle görüntülenmesi, bir yönetim fonksiyonu ve karşılıklı anlayış ve iyi niyetin sağlanması için kamuoyu ile haberleşme yöntemleri sonucunda bu felsefenin, politikanın, uygulamanın ve eylemlerin açıklanmasıdır.

Halkla ilişkiler, çağdaş yöneticilik anlayışının temel ögesidir. Yüzyılın başında kamuoyunu dikkate almayan ve özellikle iş adamlarında belirgin görünümü bulan, tek hedefin kuruluşun daha çok kâr etmesi, yani sahiplerinin daha çok para kazanması olduğu görüşü, kuruluşlar büyüyüp ortak sayısı artmaya başladıkça geçerliliğini yitirmiştir. Ticaret ve sanayi kuruluşları birkaç kişinin sermayesi ile yönetilmeyecek kadar büyüyüp halka açık şirketler biçimine dönüşünce, önce yöneticilerin halktan gelen ortaklarla olumlu ilişkiler kurması zorunluluğu ortaya çıkmış, daha sonra bu ilişkilerin çalışanları, müşterileri, bayileri, küçük satıcıları, kuruluşuna yan madde sağlayanları, kuruluşun içinde bulunduğu yerel toplumu ve giderek eğitim kurumları ile hükümeti, 1930'larda tüm kamuoyunu içine alması ile, sorumluluğunun bilincine varan yöneticilik görüşü değer kazanmıştır.

Türkiye'de de bu konunun ilk kez devlet kuruluşlarında görülmeye başlaması bu görüşün bir görüntüsüdür. Türkiye'nin diplomatik ve askeri konulardaki tutum ve politikasının yansıtılmasında yukarıda sözü edilen üniteler birer hükümet sözcülüğü görevi üstlenmişlerdi. Hükü-

metin genel politikası konusundaki sözcülük ise Türkiye’de zaman zaman *Basın Yayın Genel Müdürlüğü* ve *Turizm ve Tanıtma Bakanlığı* tarafından yürütülmüş bazen de *Bakanlar Kurulu Sekreterliği*, *Başbakanlık Basın Danışmanlığı*, *Tanıtma Müsteşarlığı* gibi kısa ömürlü organlar bu görevi üstlerine almışlardır. Bakanlık ve bağımsız genel müdürlüklerin hepsinde kurulan basın ve halkla ilişkiler danışmanlıkları ise kendi kuruluşlarını ilgilendiren konularda basın sözcülüğü işlevi görmeye çalışmışlardır.

Birkaç Tanım

Dünyada kamu kuruluşlarındaki halkla ilişkiler kavramının bu gelişimin sonucu olarak özel kesimde de yaygınlık kazanması, yöneticilik anlayışında yönetimin ilk ve temel amacının, kuruluşun ve ortakların kazançlarının artması kadar kamuoyu için doyum ve beğeni yaratmak olduğunu vurgulayan bir devrimin simgesi olmuştur.

Halkla ilişkiler bu açıdan, ekonomik,

sosyal ve siyasal kuruluşların yöneticilerini, her çalışma dalında halkın yararını ön plana alan bir görüş ve tutuma yönelten bir yönetim felsefesidir.

Mesleğin “ilk”lerinden Paul Garrett’in dediği gibi, “*bilinçli olarak kuruluşun çalışmalarını etkileyecek her kararda kamu yararını en önde tutan bir yöneticilik felsefesi, düşünce yöntemi...*”dir.

Devlet sistemleri içinde demokrasiyi “*halk tarafından, halkın çıkarları için kurulan halk yönetimi*” diye tanımlayan Lincoln, Webster gibi düşünür ve yazarların, iş adamlarının kamuoyuna bu gözle bakmaya başlamalarında etkileri olduğu söylenebilir.

İş âlemindeki bu düşünce gelişimi, sanayi, ticaret ve hizmet sektörlerine *sosyal kurum* kavramını getirmiştir. Büyük bir uluslararası kuruluşun genel müdürünün dediği gibi “*bir işyeri belirli bir düzeye geldikten sonra dolaysız ve dolaylı olarak ilişkide bulunduğu kitlelerin (ortaklar, çalışanlar, müşteriler) yararlarına eşit ölçüde hizmet eden bir sosyal ku-*

rum olarak çalışmalıdır”. Bunu yapmadıkça, kuruluşun tanıtma mesajları boş sözlerle dolu olmaktan öteye gidemez.

Öte yandan halkla ilişkiler, kamu ya da özel kuruluşun kamu yararına çalışması kadar, yapılanları kamuoyuna duyurması gibi iki aşamalı bir fonksiyonu kapsar. Bu da halkla ilişkilerin uzun vadeli bir yöneticilik fonksiyonu olduğunu gösterir. Bir başka deyimle,

1- Halkla ilişkiler, kuruluşun müdüründen odacısına kadar tüm mensuplarının uygulaması, izlemesi gereken bir felsefe, bir politika demektir, bir halkla ilişkiler uzmanı tutarak ona astronomik ücretler vermek bile tek başına başarı getirmez.

2- Halkla ilişkiler, bir fabrikadaki grev olasılığının basına ulaşmasını, kamuoyunun fabrika aleyhinde düşünmesini engellemek için halkla ilişkiler uzmanına emir vermek değil, o grev için ortam yaratmayacak çalışma düzenini sürdürebilmektir.

Halkla ilişkiler çok yönlü bir çalışmadır. Kuruluşun ilişkide bulunacağı hedef kitlelerin farklı özelliklerine karşın tek bir ortak nitelikleri vardır: Hepsi kendi yararlarına hizmet edilmesini isterler;

Çalışanlar ücret, rahat ve güvenli çalışma olanakları isterler. Bunları sağlayan kuruluşlarda verim, işe bağlılık ve çalışma huzuru yüksektir.

Müşteriler kalite ve ucuzluk ararlar. Kuruluş bu özelliğiyle tanınırsa satışı artar.

Ortaklar düzenli ve yüksek kâr dağıtımını beklerler. Her yıl zamanında ve başka kuruluşlara göre yüksek temettü alan ortaklar daha çok hisse senedi almaya ve kuruluşu yakınlarına övmeye başlar.

Bayilerin ve yan sanayi maddesi sağlayan küçük işyerlerinin istekleri de kendilerine özgüdür: Bayiye zamanında mal teslimi, uzun taksit olanakları, yan sanayiye zamanında ödeme, artan sipariş, süre toleransı vs... Kuruluş iyi bir planlamayla bu istekleri karşılayabilirse bu hedef kitlelerle daha sağlıklı ilişkiler sürdürülebilir.

Kuruluşun içinde bulunduğu toplumun talepleri ise farklıdır: Sosyal çalışmalara katkı, kentin gelişimi ile ilgili projelere maddesel yardım, daha geniş iş olanakları yaratılması, karşılıklı ilişkilerde güler yüz ve iyi davranış vs... Bunlar sağlanırsa toplum kuruluşu sahip çıkar, iyi bir “evsahibi” olarak çalışır.

Görüldüğü gibi halkla ilişkiler tek yön-

EN UZUN SOLUKLU VE BAŞARILI ÖRNEK: 1923'te kurulan *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu*, 1965'te *Çelik Gülersoy'un* genel müdür olmasıyla bir yandan çalışmalarını yaygınlaştırıp geliştirirken, bir yandan da başarılı ve uzun soluklu bir halkla ilişkiler faaliyeti başlattı. Bu iki çalışma birbirini destekleyip hızlandırarak Kurumu bugünkü ulusal ve uluslararası saygınlık düzeyine erdirdi.

l, kolay bir fonksiyon olmaktan uzaktır ve yönetimin öteki fonksiyonları ile içiçe yürümek zorunda olduğu için kuruluş içinde mühendislik, maliye, personel, levazım gibi tek amaçlı çalışmalar-dan farklı ve karmaşık bir görevdir.

“Halkla ilişkiler” dediğimiz görev, özel ya da tüzel kişinin, yani bir insanın, derneğin, özel kuruluşun ya da kamu kuruluşunun karşılıklı iş yapmak durumunda olduğu gruplarla ilişkiler kurması, varsa ilişkilerini geliştirmesi için gösterilecek çabalardır. İşter kişinin (zel ya da tüzel) kendisi, isterse onun adına çalışan başkaları tarafından yapılıں, bu iş çeşitli tekniklerin kullanılmasını, çeşitli yolların izlenmesini, çeşitli matematik çabalara girişilmesini gerektirir. İşte bunun içindir ki, “halkla ilişkiler” bugün birçok ülkede bir meslek, bir öğrenim dalı haline gelmiş, üniversitelerde okutulun dersler arasında yer almıştır.

Bir başka deyimle, halkla ilişkiler denen oluşum içinde iki uç vardır. Bir tarafta bir özel ya da tüzel kişi, karşı tarafta bu kişinin ilişki kurmak istediği ya da varolan ilişkilerini geliştirmeye çalıştığı kitle. Bu kitle, kk ya da büyük bir grup, ekonomide bir sektör, bir ülkenin tüm erkekleri ya da tüm insanları, yani koca bir ulus olabilir.

İşte bu iki uç arasında bir akım vardır. Başlangıçta tek yönlü olan bu akım zamanla gelişerek iki yönlü olmaya başlayacak ve uçlar arasında karşılıklı olarak “bir Şeyler” gidip gelecektir. Bu akımların başlatılması, geliştirilmesi ve sürdürülmesi için birtakım çabalar gerekecektir. Tek yönlü akımın ucundaki kitleyi tanımak, o kitenin davranışlarını, tepkilerini önceden sezebilmek, bunlara bağlı olarak akıma gerekli düzeltmeleri ve gelişmeleri yapmak, akım iki yönlü olarak işlemeye başlayınca karşıdan gelen akımları değerlendirmek, zamanla akımların etki alanını genişletmek vs. vs. Bu çabaların içine araştırma girecektir, laboratuvar girecektir, matematik girecektir, radyo girecektir, gazete girecektir, başki grupları, siyasal çabalar girecektir vs. İşte bu geniş alandaki koşunun adı iki kelime ile “halkla ilişkiler”dir.

Sözlüklerde “halkla ilişkiler”in Şu cmlerle tanımlandığını görürüz: “Kişinin ya da bir kurumun halkla ilgisini geliştirme ve anlama yolundaki çabalar.”

“Kişi, Şirket ya da bir kurumla halk arasındaki karşılıklı anlayış ve iyi niyeti geliştirme bilimi ya da sanatı”, “Bir sa-

1973'TEN BU YANA: Türkiye'deki modern halkla ilişkiler programı uygulamalarının başarılı bir rneği de Uluslararası İstanbul Festivali'dir. 1973'ten bu yana düzenli olarak gerçekleştirilen Festival, ilk gününden beri başarılı tanıtımını sürdürüyor.

nayi kolu, sendika, Şirket, meslek grubu, hükümet ya da bir başka kuruluşun müşteri, işçi, ortak gibi özel kamu grupları ya da geniş anlamında halk ile, sağlam ve verimli bağlar kurup bunları geliştiren, kendisini çevresine yerleştirme ve topluma tanıtma için giriştiği çabalar.”

Bir profesör, Byorn Christian, “halkla ilişkiler”in “halkla haberleşme yoluyla bir kuruluşun lehine düşünmeye, onu desteklemeye itmek, bu yolda etkilemek” olduğunu söylemektedir. Bir yazar, Herbert Baus, “halkla ilişkiler”in “bir kuruluşun kişiliği, siyaseti ve bu siyaseti uygulama çabası” olduğunu ileri sürmektedir. Bir başka profesör, Emerson Reck, bu konuda Őoyle demektedir: “Halkla ilişkiler, güdülecek politikayı, sunulacak hizmetleri, yapılacak işleri, bireyler ve grupların yararına uygun Şekilde planlama için sürekli olarak geliştiren bir oluşumdur. Yararları düşünülen bireyler ve grupların bu oluşumu geliştirecek kişi ve kurumlara gösterecekleri iyi niyet ve güven ‘halkla ilişkiler’ çabasının başlıca

amacıdır. İkinci olarak, ‘halkla ilişkiler’, bu düşünceler gözönünde tutularak hazırlanan politikaların, uygulanan hizmetlerin ve çabaların iyice anlaşılacak ve makbule geçecek değerlendirmeye, bireyin ya da kuruluşun gttğu politikayı ve eylemlerini kamu yararı açısından sınıflandırmaya, halk tarafından anlayış ve kabul görececek bir iş programının izlenmesine yardım eder.” Bir Fransız yazar, Dumont-Frentte, konumuzu Őoyle tanımlamaktadır: “Halkla ilişkiler, bir bilim ve çeşitli insan grupları arasında karşılıklı yararların korunmasını sağlayacak uyumu geliştirme sanattır. Kamu ya da özel bir Şirket ya da başka bir kuruluşun, eylem alanına giren kişiler ya da gruplarla karşılıklı yararları gözönünde tutarak güçlü bir denge kurma görevidir.”

Bu alanda en çok sözü edilen öteki tanımlamalar da Şunlardır:

“Halkla ilişkiler, belirtilmiş hedef kitleleri etkilemek için hazırlanmış, planlı, inandırıcı haberleşme çabasıdır.”

“Halkla ilişkiler, bir kuruluşu, alış-

malara, müşterilere, bağıntılı olduğu kişilere sevdirmeye ve saydırma sanatıdır.”

“Halkla ilişkiler, düşüncelerin istenen sonuçları yaratması amacı ile çeşitli gruplara ustaca aktarılması, becerikli bir haberleşme oluşumunun gerçekleşmesidir.”

“Halkla ilişkiler, halkın neyi sevdiğini öğrenip onu daha çok yapmak, neden hoşlanmadığını bilip onu yapmamaktır.”

“Halkla ilişkiler, çeşitli halk gruplarının tutumlarını ölçen, değerlendiren ve anlamlandıran, bir kuruluşun yaptığı işleri, programını, güttüğü politikayı ve personelinin halka tanıtma ve benimsetmenin önem ve gereğinin yöneticilerce anlaşılmasını sağlayan, bu gereği çeşitli halk gruplarının ilgi ve amaçları ile bağdaştıracak ve kamuoyunun anlayış ve desteğini kazanacak bir program geliştirip uygulayan ve sonuçları değerlendiren bir davranış bilimi, bir uygulamalı sosyal bilimdir.”

“Halkla ilişkiler, halkı belli bir tutumu kabule ya da belirli bir uygulama yolunu izlemeye inandıran sanatıdır ve yöneticilikle sıkı bağlantısı vardır.”

“Doğru olanı yapıp halk tarafından beğenilmektir.”

“Halkın kabul edeceği eylemler ve karşılıklı haberleşme oluşumunun yardımıyla kamuoyunu etkilemek için girilen planlı çabalaradır.”

Son olarak, 1944'ten beri Glenn ve Denny Griswold tarafından ABD'de yayınlanmakta olan Public Relations News adlı ünlü meslek dergisinin tanımlamasını verelim:

“Halkla ilişkiler, yöneticiliğin halkın davranışlarını değerlendiren, kişinin ya da kuruluşun güttüğü politika ve eylemleri kamu yararı ile bağdaştıran ve halkın anlayış ve desteğini kazanacak bir iş programını düzenleyip uygulayan yanıdır.”

Birbirinden çok ufak nüanslarla ayrılan bu tanımlamaları daha çoğaltmakta fayda görmüyor ve genel bir tanımlamaya varmakla yetiniyoruz:

“Halkla ilişkiler, özel ya da tüzel kişilerin belirtilmiş kitlelerle dürüst ve sağlam bağlar kurup geliştirerek onları olumlu inanç ve eylemlere yönelmesi, tepkileri değerlendirerek tutumuna yön vermesi, böylece karşılıklı yarar sağlayan ilişkileri sürdürme yolundaki planlı çabaları kapsayan bir yöneticilik sanatıdır.”

Halkla İlişkiler Disiplininin Öğeleri

Hem bizim açıklamalarımızdan, hem de yukarıda aldığımız birkaç tanımlamadan çıkarılabilecek bu sonuç, “halkla ilişkiler” dediğimiz oluşum içinde üzerinde durulması gereken birkaç öğenin bulunuşudur.

1- Bunlardan birincisi, “karşılıklı” olmalıdır. Hedef kitleyle ilişki kuran kişi ya da kuruluş, karşısındaki kitleye “bir şey” verirken, o kitleden bir başka “şey” de almaktadır. Bunun en basit örneği, bir

tanıtma kampanyasında kitleye verilecek bilgi'nin, kampanya konusu olan nesne ya da eylem'e duyulan ilgi şeklinde geri gelmesidir. Demek ki bu oluşumda iki uç arasında karşılıklı akım ve bunun sonucu olarak karşılıklı yarar vardır. Bu da çalışmalarımızın doğruluğuna bağlıdır.

2- Bu karşılıklı ilişkinin, “kitleyle ilişki” kuran uç için getirdiği yarar, karşı kitlenin güvenini, desteğini, hiç değilse anlayışını ve ilgisini kazanmaktır. Öyleyse bu ilginin (en azından) kazanılması, çabaların başlıca amacıdır.

3- Kazanılan ilginin değerlendirilmesi,

AVRUPA KONSEYİ'NİN DE DESTEĞİYLE: 1 Haziran - 30 Ekim 1983 arasında Avrupa Konseyi 18. Sanat Sergisi olarak düzenlenen “Anadolu Uygarlıkları Sergisi”, gerek yurt içinde, gerek yurt dışında etkin bir halkla ilişkiler çalışmasıyla tanıtıldı. Sergi, hazırlık döneminde başlayarak, birçok ülkenin basınında araştırma ve incelemelere konu oldu. Örneğin İngiliz gazeteleri “Times” ve “Sunday Times”, haftalık Fransız dergisi “Le Figaro”, Federal Alman sanat dergisi “die Kunst”ta...

halkla ilişkiler’de girilen önemli bir çabadır. Bu değerlendirme yapılabilirse, sadece tanıtmayı yapan ucun karşısındaki kitleye yeni şeyler öğretmesi değil, o kitle hakkında da her zaman kullanılacak şeyler öğrenmesi sağlanmış olur.

4. Tanımlamalardan çıkarılacak bir başka öge de, hedefimiz olan kitleyi etkilemek, onu belirli bir inanışa ya da eyleme itmek görevidir. Bu çabayı “beyin yıkama” işlemi ile karıştırmamak gerekir. Çünkü yukarıda belirttiğimiz gibi, halkla ilişkiler içinde yapılan şey, gerçekleri ortaya koyarak tanıtılacak kişi ya da eylemi açık ve ayrıntılı şekilde karşımızdaki kitleye gösterebilmektir. Bunu yaparken karşından gelecek tepkiler de dikkate alınacak, tanıtılacak eylemde halkın beğenmediği özellikler düzeltilecek, yani karşılıklı akımların vericiye gelen parçası değerlendirilerek sonuçlardan yararlanılacaktır. Bu arada tanıtmaya için kullanılan mesajlarda ve kanallarda gerekli düzeltmeler yapılacak ve oluşum sürdü-

rülecektir. Demek ki halkla ilişkiler kurru bir propaganda bombardımanı değildir. Verici ile alıcı kitle arasında karşılıklı bir akım vardır ve verici de bu akımdan yararlanmaktadır. Amaç ise, demin belirtildiği gibi karşı kitleyi inandırabilmek, etkileyebilmek onu bir eyleme (kampanyayı destekleme, oy verme, askere gitme, toto oynama, bir malı satınalma, Kızılay’a yardım etme vs.) dürüst yollardan itebilmektir.

Olumlu ve Olumsuz Gelişmeler

Türkiye’de Devlet Planlama Teşkilatı ve Nüfus Planlaması Genel Müdürlüğü gibi kamu kuruluşlarından sonra yabancı sermayeli şirketlerin ve bankaların öncülüğünde özel sektörde de kurulmaya başlanan halkla ilişkiler üniteleri bir *moda akımı* biçiminde yaygınlaşarak yozlaşma noktasına gelmiştir. Bunun nedeni, bilinçli kuruluşlar dışındaki özel şirketlerin halkla ilişkiler ünitelerini ya “başka-

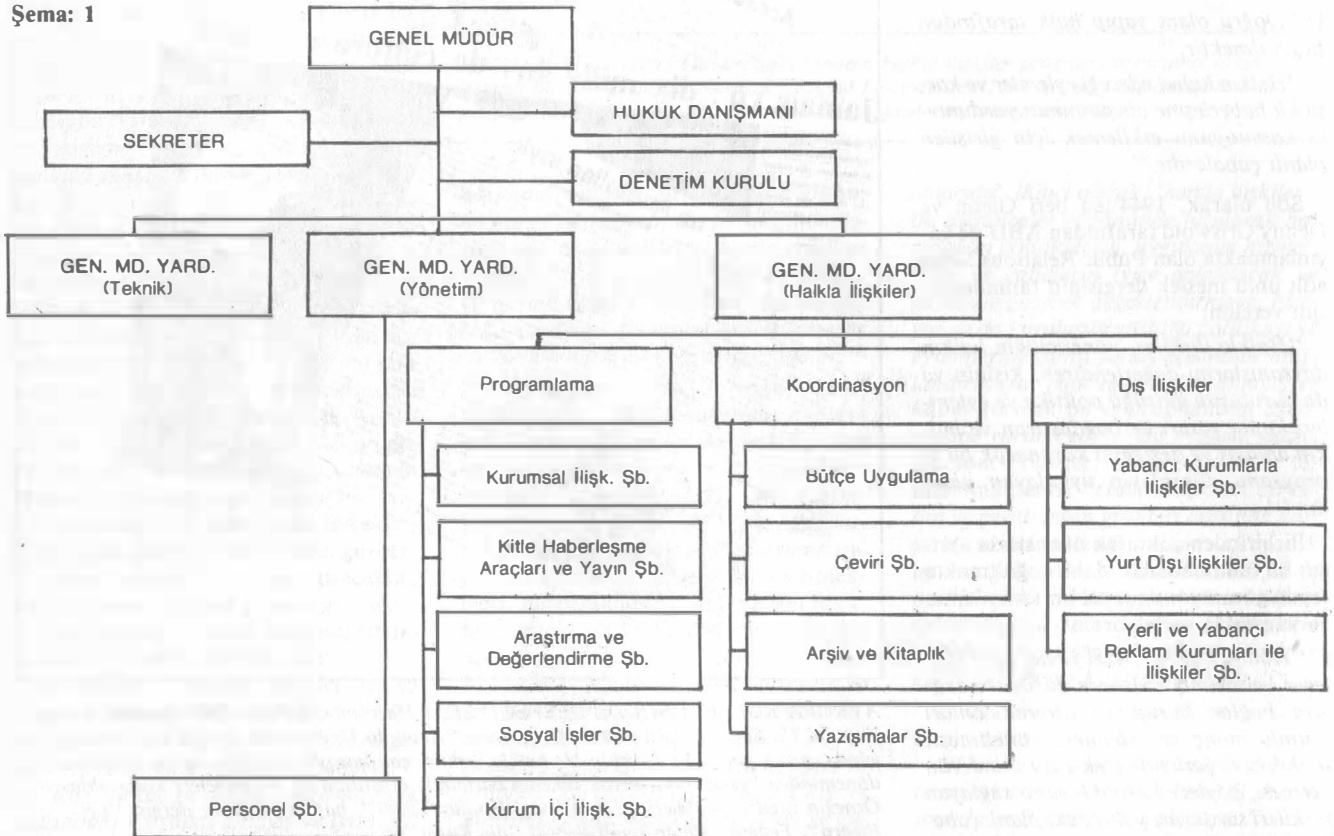
şirketlerde var bende de olsun” düşüncesiyle ya da “adama iş bulma” amacıyla kurmalarıdır.

Böylece Koç, Sabancı, Eczacıbaşı, Yasar gibi büyük holdinglerde bilimsel çalışma gösteren halkla ilişkiler üniteleri, pek çok kuruluşta eş-dost, kartvizitliler ve sosyete hanımları ile doldurulmuştur.

Oysa yukarıda da belirtildiği gibi, halkla ilişkiler mesleği dünyada bir moda olarak değil, ihtiyaçların zorlaması ile kuruluşlara girmiştir. Halkla ilişkiler çalışmasını vazgeçilemeyecek bir olgu, halkla ilişkiler uzmanı veya ünitesini kuruluşunun ayrılmaz bir parçası olarak gören yönetici, hukuk, mühendislik, sağlık gibi uzmanlık ünitelerine adam seçerken göstereceği titizliği, halkla ilişkiler elemanı alırken de göstermek zorunda olduğunu bilir.

1966’da Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi’ne bağlı Basın Yayın Yüksek Okulu’nun açılması ve içinde halkla ilişkiler eğitimi veren ayrı bir bö-

Sema: 1

lüm kurmasıyla üniversite düzeyinde eğitimi başlamış ve kısa zamanda halkla ilişkiler eğitimi veren yüksekokulların sayısı ikisi Ankara, ikisi İstanbul ve biri İzmir'de olmak üzere beşe yükselmiştir. Bugüne kadar bu okullarda konuyu bilimsel olarak öğrenen binlerce mezunun çok azı halkla ilişkiler dalında iş bulabilmişken, kuruluşlarda eski güzellik kraliçeleri, sinema artistleri, konken derneği başkanı hanımlar veya oğul-bacanak-enişte grupları halkla ilişkiler görevi almakta, başarısız oldukları için de bu yöneticilik sanatına güvenin sarsılmasına yol açmaktadır.

Herkesin yapabileceği bir iş olduğu sanılan halkla ilişkiler, baştaki tanımlardan da anlaşılacağı gibi karmaşık bir konudur.

Halkla ilişkiler elemanının görevi sadece,

- Kokteyllere katılmak değildir;
- Gazetelerin cemiyet haberlerinde ve

magazinlerde kendinden söz ettirmek değildir;

- Büyük otellerin barlarında içki içmek değildir;
- Doğum günü partisi, defile düzenlemek değildir;
- Broşür dağıtmak değildir;
- Davetiye bastırmak değildir;
- Derneklere kulüplerde görev almak değildir;
- Armağan vermek değildir;
- Müşteri ziyaretleri değildir;
- Okullarda yarışma düzenlemek değildir.

Türkiye'de halkla ilişkiler alanında başka bir uygulama da, şirketlerin bu görevi de reklam ajanslarına vermeleridir. Oysa reklam ve halkla ilişkiler farklı konulardır. Reklam, malı tanıtarak satışını artırmayı amaçlayan, halkla ilişkiler ise kuruluşu kamuoyuna tanıtarak güven ve destek sağlayan ve mal satışı ile doğrudan ilgilenmeyen bir çalışmadır. Bir halkla ilişkiler firmasının reklam çalışmasına

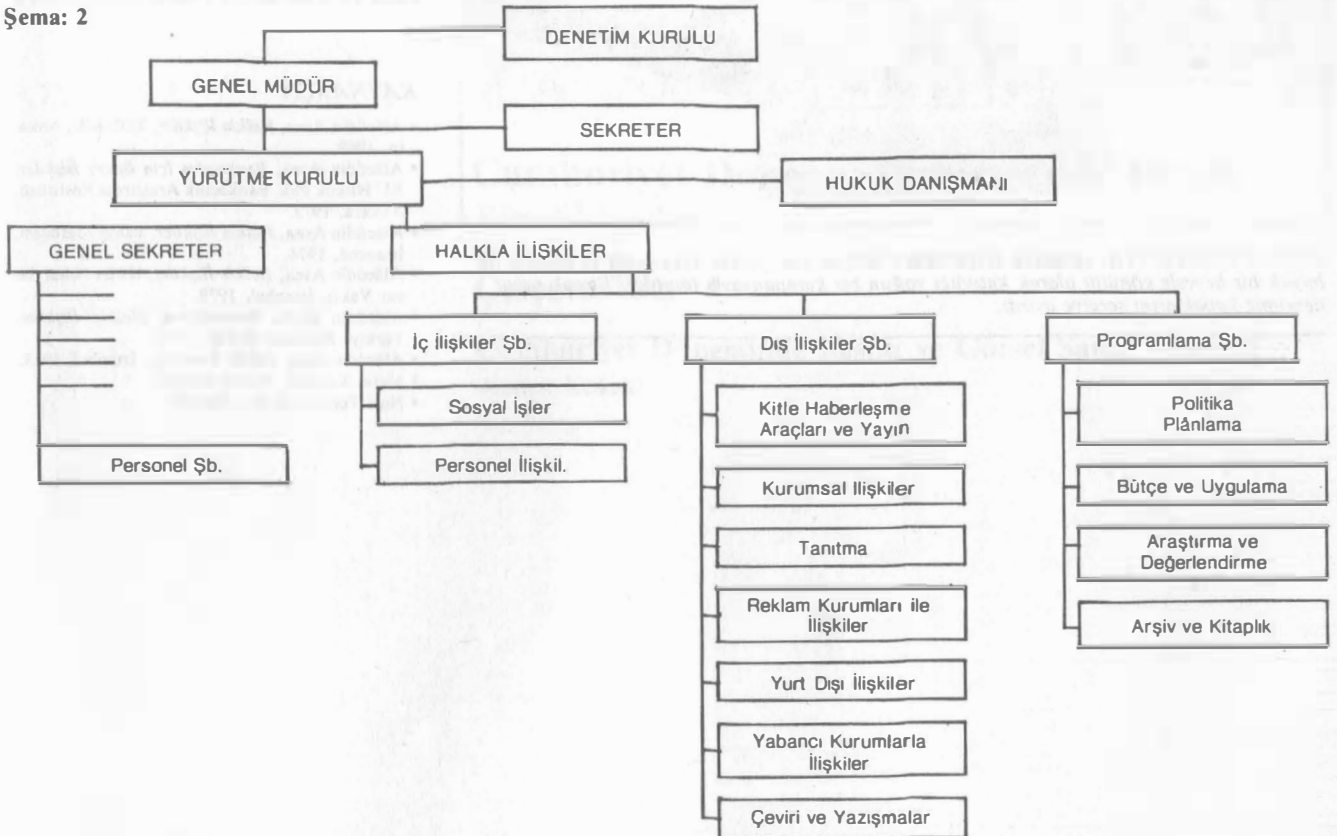
girmesi düşünülemeyeceği gibi reklam firması da halkla ilişkiler denilen uzmanlık dalına el atmamalıdır.

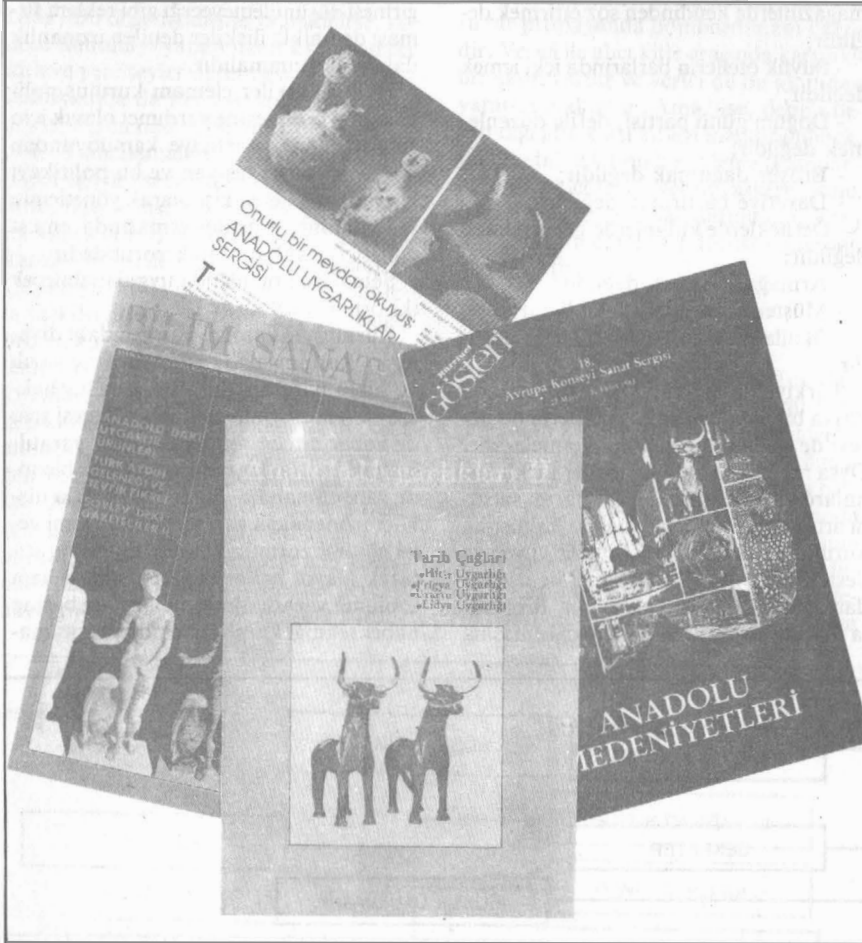
Halkla ilişkiler elemanı kuruluş politikasının çizilmesine yardımcı olmak için en üst düzey yöneticiye kamuoyundan bilgi ve izlenim taşıyan ve bu politikayı kamuoyuna ileten kişi olarak yöneticinin sağ koludur. Kuruluş şemasında en üst yöneticiye yakın olmak zorundadır.

Şemalarda bu alanda uygulanabilecek iki örnek verilmiştir.

Kuruluş ile kamuoyu arasındaki diyalogun kurulmasında en etkin araç yazılı ve sözlü basındır. Basının kuruluş hakkında kamuoyunu haberdar etmesi için de haber niteliği taşıyan olaylar yaratılmalı ve bu olaylar basına etkili bir biçimde yansıtılmalıdır. Bu açıdan halkla ilişkiler uzmanı için gazetecilik deneyimi veya eğitimi zorunlu bir niteliktir. Yaratılacak olayın haber değeri taşıması hem topluma yararlı olmasına hem de basına haber tekniği kuralları içinde yansıtılma-

Şema: 2

YOĞUN KAMPANYA: Anadolu Uygarlıkları Sergisi, yurt içinde uygulanan ve basın da büyük bir hevesle gönüllü olarak katıldığı yoğun bir kampanyayla tanıtıldı. Birçok sanat dergimiz kapaklarını sergiye ayırdı.

sına bağlıdır. Haber metni fotoğraf gibi yardımcı malzeme, olayın günü ve saati gibi konulara önem vermemelidir.

Seminer, konferans, burs, araştırma, yarışma, bağış, kültürel faaliyetler, ödül, fabrika açılışı gibi endüstriyel olaylar, okul ve park gibi toplumsal girişimler, haber niteliği taşıyan olayların başında gelir.

Bu olayların kamuoyuna etkin biçimde yansıtılması ise halkla ilişkiler elemanının basın çevreleri ile ilişkilerinin sağlamlığına, dolayısıyla gazetecilik deneyim ve bilgisine bağlıdır.

Türkiye'de son yıllarda basın aracılığı ile kamuoyuna etkin biçimde yansıtılan başarılı halkla ilişkiler kampanyaları için şu örnekler hatırlanabilir:

Anadolu Medeniyetleri Sergisi, Uluslararası İstanbul Festivali, Tofaş, Eczacıbaşı, Lassa, Şişe-Cam, Çukurova fabrikaları açılışları, Türk Eğitim Vakfı Çelenk Bağışı, Eczacıbaşı spor ve Sabancı eğitim faaliyetleri, Koç 50. yıldönümü Turing Kurumu restorasyon çalışmaları, İş Bankası ve Simavi Vakfı ödülleri, Akbank ve Yapı-Kredi kültür çalışmaları ●

KAYNAKÇA

- Alâeddin Asna, *Halkla İlişkiler*, TODAİE, Ankara, 1969.
- Alâeddin Asna, *Bankacılar İçin Beşeri İlişkiler*, AÜ Hukuk Fak. Bankacılık Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1972.
- Alâeddin Asna, *Halkla İlişkiler*, Bahar Matbaası, İstanbul, 1974.
- Alâeddin Asna, *Halkla İlişkiler*, İİTİA Nihat Sayar Vakfı, İstanbul, 1979.
- Alâeddin Asna, *Bankacılıkta Halkla İlişkiler*, Türkiye Bankalar Birliği, 1978.
- Alâeddin Asna, *Public Relations*, İstanbul, 1983.
- Metin Kazancı, *Halkla İlişkiler*.
- Nuri Tortop, *Halkla İlişkiler*.

RESİM

Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Resim

Kemal İskender

Çerçeve Yazı

Cumhuriyet Döneminde Resim ve Görsel Sanat Ödülleri

Ahmet Köksal

Cumhuriyet Dönemi Türkiyesi'nde Resim

Kemal İskender

Cumhuriyet Dönemi Resmini Hazırlayan Gelişmeler

Osmanlı Türkiyesi'nde Batı anlayışına dönük resim sanatının oluşum ve biçimlenişinde saray ve çevresinde gelişen sanatsal etkinliklerle, programlarında resim dersleri içeren ya da tümüyle resim eğitimi veren kurumların açılması gibi etmenler temel bir rol oynamıştır. Cumhuriyet dönemi resim sanatının başlangıcı ve özellikle de bu başlangıcı etkileyen Çallı kuşağını hazırlayan koşullar, bu gelişmenin doğal bir sonucu olarak varlık bulmuştur.

Resim sanatına duyulan ilgi, dönemin ileri ekonomi ve kültür modelleri sayılan İngiltere, Almanya ve Fransa gibi ülkelere özgü kurum ve etkinliklerin benzerlerini yaratma girişimlerine koşturarak artmıştır. Bu bağlam içinde 1850'lerle, I. Dünya Savaşı arasında resim sanatının Türkiye'ye girişi, diğer Batılılaşma hareketleri gibi, bireysel, yukarıdan aşağıya ve sınırlı bir boyut içerir. Saray çevresi ve aydınlarca geliştirilmiştir, topluma dışardan aşılannmıştır ve en yaygınlaştığı zamanda bile İstanbul'da yaşayan halkın belli bir kesimiyle sınırlıdır.

Bu alandaki ilk girişimin ıslahatlarıyla ünlü II. Mahmut'tan gelmesi sıradan bir raslantı sayılamaz. II. Mahmut resmini yaptıran ilk padişah değildir ama portresini devlet dairelerine astıran padişahların ilkidir. Batı'da gelenekselleşen bu uygulaması yüzünden de "Gâvur Padişah" diye anılmıştır. Abdülaziz'in Avrupa gezisi sırasında gördüğü anıtlardan etkilenecek yapıtırdığı ve kendisini at üstünde gösteren anıt-heykel de Türkiye'deki ilk heykel örneğidir. Ayrıca Abdülaziz sanatsever bir padişahdır. Ayvazovski de dahil, pek çok yabancı kökenli ressamı çevresine toplamış, Paris'ten resim satın aldırarak İstanbul'a getirtmiş, Ahmet Ali Efendi (Şeker Ahmet Paşa) ve Süleyman Seyyit gibi Türk resminin öncülerinin Paris'te resim eğitimi görmelerini sağlamıştır. Onu izleyen Abdülhamit de az da olsa sanatla ilgilenmiştir. Zamanında pek çok yabancı ressam İstanbul'da etkinlik göstermiş, bunlardan biri olan Zonaro saray için aralarında II. Abdülhamit'in bir portresi de bulunan bazı resimler yapmıştır. Zamanında Müze-i Hümayûn (İstanbul Arkeoloji Müzesi) açılmış, 1804'te çıkarılan Âsar-ı Atika Nizamnamesi (eski eserler tüzüğü) yeniden düzenlenmiş, bu müzede sayısız eski eserin toplanması gerçekleştirilmiştir. Son

Osmanlı Halifesi olan Abdülmecit efendi ise sanatı ve sanatçıları desteklemiş ressam bir şehzadedir. Ressam Avni Lifi' in Avrupa'da eğitim giderlerini üstlenmiş, *Haremde Beethoven* ve *Haremde Goethe* gibi kompozisyonlarında sarayda edebiyat ve sanata karşı duyulan ilgiyi belgelemiş, Recaizade Ekrem ve Abdülhak Hamit portreleriyle de portreciliğini kanıtlamıştır.

Öte yandan, 19. yüzyıldaki ıslahat hareketleri ordunun gereksinimlerini karşılamak üzere yeni okulların açılmasını gerektirmiştir. Askerî alandaki eğitime destek niteliğinde resim ve perspektif derslerine yer veren ilk eğitim kurumu Mühendishane-i Berr-i Hümayûn'dur. II. Mahmut'un padişahlığı sırasında, 1795'te eğitime başlamıştır. İlk defa bu okulda resim derslerinde başarı gösteren mezunlara Sanayi-i Nefîse (güzel sanatlar) maddiyatları verilmiştir. Mühendishane'yi gene resim derslerine yer veren bir okul olarak Harbiye izlemiştir. Abdülmecit zamanında eğitim alanı da yeni okulların açılması, Abdülaziz ve II. Abdülhamit dönemlerinde de giderek artan bir hız kazanmıştır. 1864'te açılan ve 1874'te öğrencilerden bazılarının yakınmaları nedeniyle kapatılan Paris'teki Mekteb-i Osmanî'de resm-i hattî, resm-i taklidî, resm-i mücesssem ve 1869'da kurulan Hendese-i Mülkiye Mektebi'nde de desen ve perspektif derslerine yer verildiği bilinmektedir.

Avrupa'ya resim eğitimi için öğrenci gönderme uygulaması okulların kurulduğundan önce başlamış, daha sonra bu okullardan mezun olan gençleri de kapsamıştır. Cumhuriyet dönemi öncesi ressamlarının büyük bir çoğunluğu böylesi bir eğitimden geçmiştir. 1835 ile 1837 yılları arasında izlenen bir program uyarınca Viyana, Berlin, Paris ve Londra'ya 12 kişi gönderilmiştir. 1838'de 10 kişi daha yurt dışına gönderilmiştir. Devletin gönderdikleri dışında, kendi özel olanakları ya da zengin kişilerin desteğiyle Batı'da eğitim görenler de vardır. Ressam, müzeci ve arkeolog Osman Hamdi Bey bunların başında gelir. Çallı kuşağı sanatçıların hemen hemen tümü Avrupa'da çeşitli ustaların yanında resim çalışmıştır. Yetenekli öğrencilerin Avrupa'ya gönderilmesi 1880'lere değin sürdürülmüş bir uygulamadır ve resim sanatını Güzel Sanatlar Akademisi'nin açılışından sonra biçimleyen etkilerin başlıca kaynağıdır.

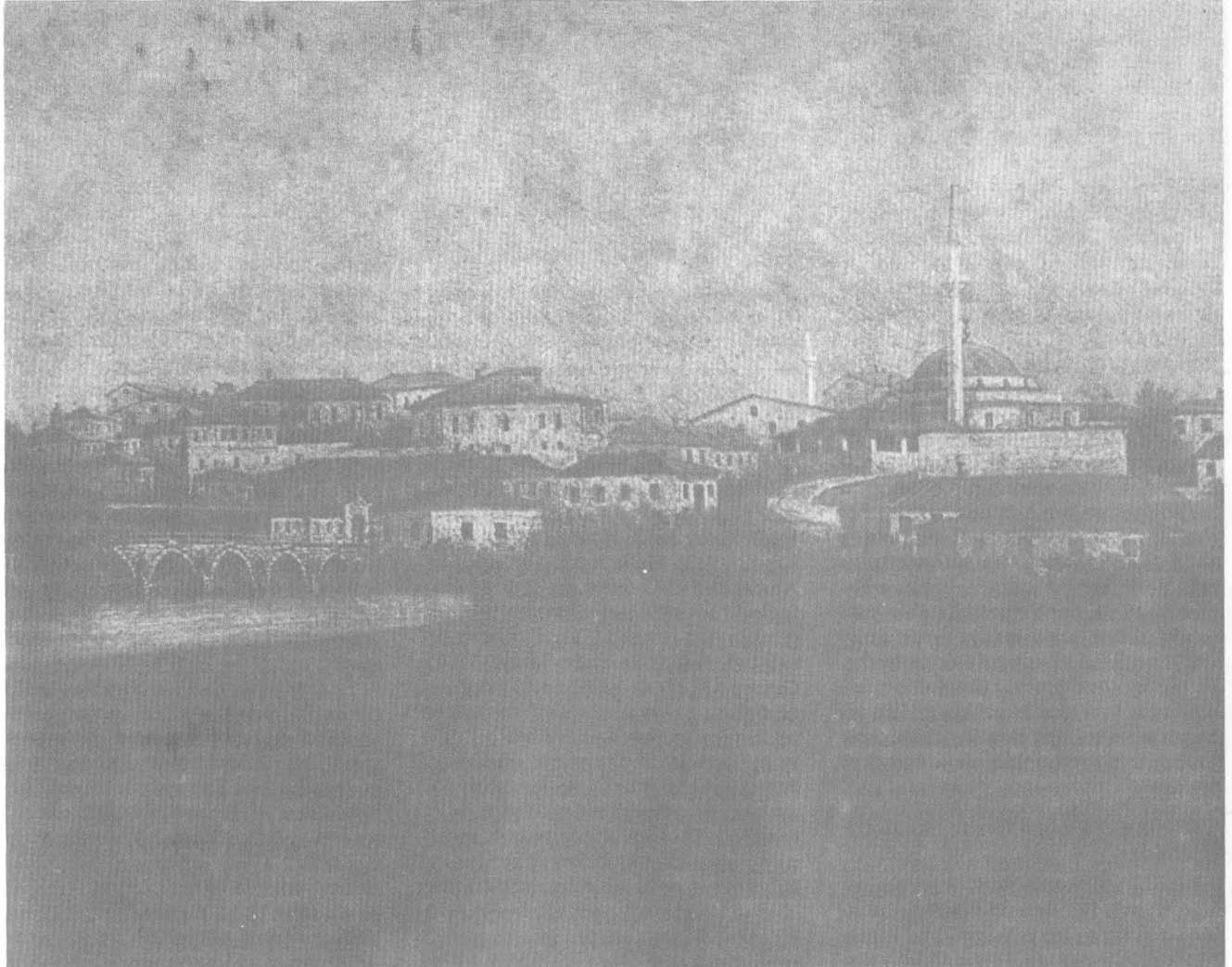
Askerî ve sivil okullardaki resim ders-

leriyle yetenekli gençlerin Avrupa'ya gönderilmesinin sanat alanında yol açtığı gelişmelerin topluma sunulması, birtakım sergilerin düzenlenmesine yol açmıştır. İçinde bazı resimlerin de yer aldığı varsayılan ilk (toplu) sergi, 1863'te açılan Sergi-i Osmanî'dir. Kız rüştiyeleri (orta-okul) ve Darülmuallimat (kız öğretmen okulları) mezunlarının el işleri de 1870-1873 yılları arasında Darülfünun'da sergilenmiştir. Ancak Şeker Ahmet Paşa'nın yerli ve yabancı ressamların katılımıyla 1873'te açılmasını sağladığı karma sergi, Türkiye'de düzenlenen gerçek anlamdaki resim sergilerinden ilkidir. Sadraza-

min ve Maarif Nezareti'nin himayesi altında açılmıştır. Gene Şeker Ahmet Paşa'nın 1875'te gerçekleştirdiği aynı nitelikteki ikinci sergide yabancı ve azınlık kökenli sanatçıların yanı sıra Ahmet Bedri, Halil Paşa ve Osman Hamdi Bey gibi bilinen isimler de yer almıştır. Öte yandan, İstanbul'da yaşayan azınlıkların kurduğu A.B.C. Kulübü'nün İngiliz Konsolosluğu'nun desteğiyle 1880 ve 1881 yıllarında düzenlediği sergilerde gayrimüslim Osmanlılar yanında gene aynı isimlere raslanmaktadır. 1883'te İtalyanların açtığı balmumu heykeller sergisi de bu dönemin en önemli etkinliklerin-

den biriydi. Sanayi-i Nefise Mektebi'nin açılmasından sonra bu kurumun etkinliklerini sunan sergiler de, 1890'lara değin sürekli olarak tekrarlanmıştır. Şeker Ahmet Paşa'nın 1900'de Pera Palas'ta açtığı kişisel sergiden başka, 1900-1903 yılları arasında 3 büyük karma sergi düzenlenmiştir. Hükümetçe çıplak kadın resimlerinin yer almasının yasaklandığı bu sergilerde Şeker Ahmet Paşa, Ömer Adil, Osman Hamdi, Ahmet Ziya gibi Türk sanatçıların adı geçmektedir.

Türkiye resim sanatını başlangıcından bu yana yönlendiren en etkili kurumlardan biri, Sanayi-i Nefise Okulu ya da da-

TÜRK PRİMITİFLERİ: "Türk primitifleri" ya da "Türk foto-yorumcuları" olarak adlandırılan ressamların özelliği, anonim denebilecek ortak üsluplarıdır. Fotoğrafı temel almışlar, objektife bağlı bir perspektif düzeni ve ışık-gölge biçimleyiciliği geliştirmişlerdir. Mirliwa Nuri'nin "Kasaba'sı".

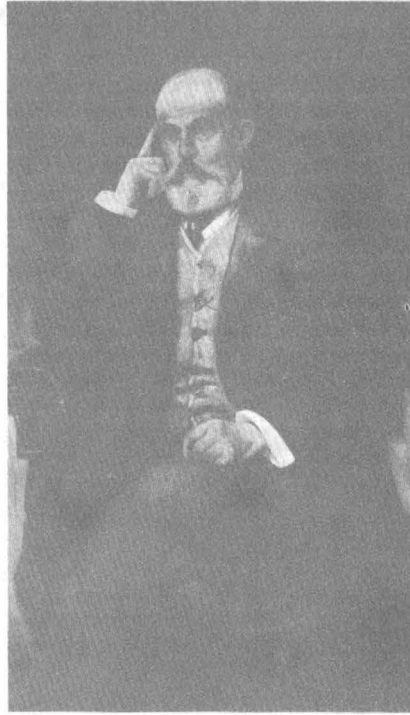
ha sonraki adıyla Güzel Sanatlar Akademisi'dir. Kuruluş hazırlıkları 1860'lara kadar uzanır. 1865'te Abdülaziz'in çağrılısı olarak İstanbul'a gelen Fransız ressamı Guillemet'in Beyoğlu'nda desen ve resim dersleri veren özel bir "acedemie" açtığı haberleri dönemin basınında yer almıştır. Bunu, Osman Hamdi Beyin babası İbrahim Ethem Paşa'nın sadrazamlığı sırasında bir güzel sanatlar okulu kurulacağı ve başına Guillemet'in getirileceği haberleri izler. Ancak 1877 Osmanlı-Rus savaşı nedeniyle sonuca ulaşılamaz. Ardı arkası kesilmeyen bu girişimler 1883'te Ticaret Nezareti'ne bağlı bir Sanayi-i Nefise Mektebi'nin kurulması ve müdürlüğüne Osman Hamdi Beyin getirilmesiyle sonuçlanmıştır. Yirmi öğrenci ile resim, heykel ve mimari alanında eğitime başlayan okulda desen Polonya asıllı Warnia Zerzecki, resim ise İtalyan asıllı Salvatore Valeri tarafından öğretilmekteydi. Başlangıçta Türk asıllı gençler ilgi göstermedikleri için okulun büyük çoğunluğunu azınlıklardan öğrenciler oluşturmaktaydı. 1914'te Sanayi-i Nefise'ye koşturulan bir İnas (Kızlar) Sanayi-i Nefise mektebi açılmış ve Cumhuriyetten sonra bu iki kurum tek bir çatı altında birleştirilmiştir.

Sanayi-i Nefise Mektebi'nin tüm öğretici kadrosunun yabancıardan oluşması, Osman Hamdi Bey'in ünlü Düyün-ü Umumiye'de "Osmanlı Dayınler Vekili" olarak görev yapmasını ve Rum kökenli oluşunu dikkate alan bazı kaynaklarca anlamlı yorumlara konu edilmiştir. Bunun karşısında ise, Osman Hamdi'nin, o güne değin manzara ve natüremortla sınırlı Türk resmine insan figürünü getirmek amacıyla, bunu öğretebilecek yabancı hocalardan yararlanmaya zorunlu olarak yöneldiğini savunan düşünce vardır. Figüre ilgi gösterilmeyişi Cumhuriyet öncesi resim sanatının temel bir özelliği gibi görünse de, gerçekte bu olumlu bir özellik değil, yeri doldurulması gereken bir eksikliklerdir.

Cumhuriyet Öncesi Resim Sanatının Özellikleri

Meşrutiyet'e kadar Türk resminde Osman Hamdi Bey dışında insan figürüne yer veren bir eğilim yoktur. Gene Osman Hamdi'nin temsil ettiği Oryantalizm akımı dışında bu dönemin başlıca eğilimleri manzara ve natüremort gibi iki temel türde toplanır.

Kimi kaynaklarca "Türk primitifler-

Abdülmecit Efendi: "Recaizade Ekrem".
Tuval üzerine yağlıboya, 89 x 143 cm.
İstanbul Aşiyân Müzesi.

ri", kimilerince de "Türk fotoyorumcuları" olarak adlandırılan ressamlar, özgün bir üslup geliştirme bilincini taşımazlar. Aksine, tümü anonim denebilecek ortak bir üslubu paylaşırlar. Hilmi Kasımpaşalı, Hüseyin Giritli, Fahri Kaptan, Salih Molla Aşkî, Ahmet Şeker, Ahmet Bedri, Ahmet Ziya Şam, Mustafa Şevki adlarıyla tanınan ressamların yaşamları üstüne pek bir şey bilinmemektedir. Bu ressamlar Yıldız Sarayı, Yıldız Camii, Kâğıthane ve Anadolu yörelerine değin uzanan görüntüleri daha önce çekilen fotoğraflardan hareketle yağlıboya ile işlemişlerdir. Fotoğrafı temel aldıkları için objektife bağlı bir perspektif düzeni ve ışık-gölge biçimleyiciliği geliştirmişlerdir. Fotoğraf içinde raslantı sonucu yer alan insan figürünü ya ayıklamışlar ya resmetmeye çalıştıklarında tümüyle ilkel ve beceriksiz olarak nitelenebilecek bir sonuç elde etmişlerdir. Manzarayı boyayırlarına ters düşen ve hiçbir akılcı açıklamaya olanak tanımayan bu tutum, "primitif"lerin resim kavramından, doğayı olduğu gibi yansıttığına inandıkları fotoğrafı taklit etmeyi anladıklarını gös-

termektedir. Bütün bu özellikleri nedeniyle primitifler 1970'lerde Batı'da güncellenen foto-realistlere benzetilemeyeceği gibi "foto-yorumcu" olarak da nitelenebilirler. Çünkü fotoğraftan zor ayırdedilebilecek, renklendirilmiş fotoğraf görüntüsündeki resimlerinde yorum payı yok denecek kadar azdır.

Osman Hamdi ve Hüseyin Zekâi Paşa da fotoğraftan yararlanmışlardır. Ancak, üslupları, primitiflerde olduğu gibi sadece fotoğrafın özellikleri ile sınırlı değildir. Osman Hamdi gerek figüre ağırlık veren tutumu, gerekse oryantalist bakış açısından ötürü, dönemi içinde tektir. Cami avluları ve "şark köşeleri"nde çeşitli Arap-Türk karışımı giysiler içinde çektiği fotoğrafları resim diline titizlikle aktardığında bile fotoğrafı değildir. Özgür bir fırça işçiliğinin hakim olduğu küçük boyutlu portre ve manzara çalışmalarında daha içten ve diri bir anlatıma ulaşır.

Şeker Ahmet Paşa, Hüseyin Zekâi Paşa, Halil Paşa, Ahmet Ziya Akbulut ve Hoca Ali Rıza gibi "asker ressamları"nın elinde bazı tarihî bina görüntüleri ve manzara, bir üsluplaşma aracıdır. Aynı zamanda doğaya karşı beslenen önyargısız tutkunun da bir ifadesidir. İstanbul ve çevresinin alabildiğine zengin resimselliğini geleneksel, biraz da içgüdüsel bir dille işleyen Şeker Ahmet Paşa ve çağdaşları, Çallı kuşağının öncüleri sayılırlar.

Öte yandan Şeker Ahmet Paşa ve özellikle de Süleyman Seyyit, diğerlerinden farklı olarak, keskin bir gözlem gücüyle biçimlenmiş natüremort örnekleri vermişlerdir. Gene Şeker Ahmet Paşa ve Osman Nuri, Courbet'nin son dönemlerinde denediği peyzaj ve natüremortu organik olarak bütünleştiren anlayışı başarı ile temsil ederler.

"Asker ressamları" üç boyutlu görüntünün iki boyutlu yüzey üzerine açık-koyu ya da ışık-gölge aracılığıyla perspektif kurallarına uygun olarak aktarılmasına dayanan Batı resim tekniğini Mühendishane ve Harbiye gibi okullarda öğrenerek geliştikleri için, böyle adlandırılmışlardır. Ayrıca içlerinden bir kısmı sonraki yıllarda öğrenimlerini Avrupa'da sürdürmüştür. Bu ressamların Cumhuriyet dönemi öncesinde "resim sanatını yeni yöntemlerle ve ısrarla geliştirme çabaları"nın önemi. Son yıllarda giderek daha fazla vurgulanmaktadır. Bu özellik, "dünyada eşi olmayan bir olgu" olarak değerlendirilmektedir. Oysa "asker res-

SANAYİ-İ NEFİSE'NİN HOCALARI: 1883'te Ticaret Nezareti'ne bağlı olarak kurulan Sanayi-i Nefise Mektebi'nin müdürlüğüne Osman Hamdi Bey (ortada) getirildi. Yirmi öğrenci ile resim, heykel ve mimarlık öğretimine başlayan okulda desen dersleri Polonya asıllı Warnia Zerbecki, resim dersleri İtalyan asıllı Salvatore Valeri tarafından verilmekteydi.

samlar" adı altında geçen isimler arasında gerçek bir üslup kişiliğine sahip olanların sayısı bir hayli sınırlıdır. Bunların bir kısmı da üslupsal niteliklerinden çok tarihsel özellikleri nedeniyle önemlidir. Çabaları üslupsal gelişme bilinciyle yönlendirilmediği için, yağlıboya ve Batı resim tekniğini tanımakla sınırlı kalmıştır. Çünkü böylesi bir bilinç insan figürünün temel alınmasını kesin olarak zorunlu kılar. Asker ressamı ise, Şeker Ahmet Paşa'nın birkaç resmi dışında, figüre hiçbir ilgi göstermemişlerdir. Nitekim, askerliğe özgü kurumsal bir olgu olmadığı için, asker ressamların etkinlikleri Cumhuriyetin ilk yıllarında sona ermiştir.

Osmanlı Ressamlar Cemiyeti, Galatasaray Sergileri ve "Çallı Kuşağı"

Cumhuriyet dönemi resim sanatı Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nin değişik adlar altında 1930'lara kadar sürdürdüğü sanat etkinlikleri ile başlar. 1908'de kurulan cemiyetin ilk üyeleri Ruhi (Arel), İbrahim Çallı, Hikmet (Onat), Asaf,

Agâh, Kâzım, Hüseyin Haşim, Ahmet Ziya (Akbulut), Hoca Ali Rıza, Muazzez, Mahmut, Mesrur ve İzzet'tir. Başkan Sami (Yetik)'dir. Daha sonraları bunların arasına Halil Paşa, Hüseyin Zekâi Paşa, Nazmi Ziya, Avni Lifij, Feyhaman Duran gibi Türk resminin bilinen isimleri de katılmıştır.

1921'de Türk Ressamlar Cemiyeti'ne, 1926'da Türk Sanayi-i Nefise Birliği'ne, 1929'da Güzel Sanatlar Birliği'ne dönüştürülen cemiyetin kuruluşundan itibaren Halil Paşa (1857-1939) ve Hoca Ali Rıza (1864-1930) dışında en etkin üyeleri Sami Yetik (1878-1945), Ruhi Arel (1880-1931), Nazmi Ziya (1881-1937), Hikmet Onat (1882-1977), İbrahim Çallı (1882-1960), Feyhaman Duran (1886-1970), Avni Lifij (1889-1927) ve Namık İsmail'dir (1890-1935). Bu ressamlar, şakacı kişiliği, bohem ve kaygısız yaşam biçiminden ötürü "öncü bilinerek" yaygın bir üne kavuşan Çallı'dan ötürü "Çallı kuşağı" olarak nitelendirilirler. Aynı isimler etkinliklerinin başladığı 1914 yılı nedeniyle "1914 kuşağı" olarak da anılırlar.

Eğitim için gittikleri Avrupa'dan I. Dünya Savaşı'nın çıkışı nedeniyle 1914'te yurda dönen Çallı kuşağı ressamı, Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nin 1911-1914 yılları arasında 18 sayı çıkardığı "mecmua"da resim ve güzel sanatları konu alan çeşitli yazılar yazdılar. Özellikle Hoca Ali Rıza, Ahmet Ziya Akbulut, Sami Yetik ve Ruhi Arel bu mecmua aracılığıyla bir yandan resim kültürünün yaygınlaşmasını sağlarken öte yandan da kendi düşünce ve görüşlerini dile getirdiler. Sonradan Galatasaraylılar yurduna dönüştürülen İtalyanların "Societa Operaia" salonunda cemiyetin 1916'dan itibaren düzenlemeye başladığı sergilere sürekli olarak katıldılar. İstanbul'da 1952'ye kadar kesintisiz bir şekilde sürdürülen ve 1923'ten beri de "Ankara Sergisi" adı altında Ankara'da tekrarlanan Galatasaray Sergileri ile Çallı kuşağı özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk resim sanatı üzerinde belirleyici bir rol oynamıştır.

Çoğunluğu Sanayi-i Nefise Mektebi mezunu olan Çallı kuşağı ressamı 1908'de Meşrutiyet'in ilanından sonra

Avrupa'da sanat eğitimi gören yetmişlerdi. Hikmet Onat, Çallı ve Ruhi devlet hesabına, Nazmi Ziya kendi hesabına gittikleri Paris'te Cormon'un; Avni Lifij, Jean Paul Laurens'in; Feyhaman Duran hem Cormon hem de Laurens'in; Namık İsmail ise Cormon'dan başka Louis Corinth ve Max Lieberman gibi Alman sanatçıların yanında çalışmıştı. Cormon ve Laurens kendilerinden önce Şeker Ahmet Paşa kuşağına hocalık eden Gerome ve Boulanger gibi tutucu ve akademik bir eğitim veren ressamlardı. Dahası o dönem Fransası'nda sönmeye yüz tutmuş izlenimcilikle güncelliğini koruyan fovizm ve kübizm gibi akımların da gerisinde kalmışlardı. Böylesi bir eğitimden geçen Türk ressamlarının izlenimciliğin uzantısı sayılabilecek bir anlayış çevresinde birleşmelerinde sıradan bir izlenimci ressam olan Albert Bernard kadar Halil Paşa ve Hoca Ali Rıza gibi Türk ressamları da etkili olmuştur.

Asker kökenli bu iki ressam Şeker Ahmet Paşa ve çağdaşları ile Çallı kuşağı arasında kalmış, eskiden çok yeniye dönük bir anlayışın öncüleridir. Çallı ve arkadaşlarının Hoca Ali Rıza'nın ölçülü izlenimciliğinden, Halil Paşa'nın ise ileri düzeydeki serbest fırça işçiliğinden etkilenmemiş olmaları olanaksızdır. Nitekim Sami Yetik ve Nazmi Ziya Avrupa'ya gitmeden önce ilk resim derslerini Hoca Ali Rıza'dan almışlardı.

Hoca Ali Rıza, manzaralarında Türk primitiflerinde ve hatta Şeker Ahmet Paşa'da belirgin olan ayrıntıcılıktan kurtulmuş, ışıklı ve parlak renklerin kullanımına dayanan naturalizm ve izlenimcilik arası bir üslup geliştirmişti. Halil Paşa Paris'ten döndükten sonra Gerome'un akademizmini unutarak bütünüyle izlenimci nitelikte bir ifadeye yönelmişti.

Halil Paşa ve Çallı kuşağı büyük bir tutkuyla işledikleri virane yollar, sisli Haliç görüntüleri, çürümüş tahta evleriyle eski İstanbul sokakları ve balıkçı barınakları gibi "Boğaziçi manzaraları"ndan sonradan giderek soysuzlaşacak olan bir peyzaj anlayışının ilk tutarlı örneklerini verdiler. Bu manzara anlayışındaki izlenimci teknik ve uygulama, doğanın belli bir ışık ve atmosfer etkisi altındaki görünümü karşısında duyuların algıya dönüşen kesinliğini dizgesel bir şekilde yansıtan gerçek izlenimcilikten farklıdır. Çallı kuşağı, gerek izlenimci ilkelerin uygulanışı, gerek doğa karşısında izlenmesi gereken gözlem ve yöntem açısından Ba-

tılı öncülerine oranla daha gevşek bir tutumla hareket eder. Bu yüzden de daha içgüdüsel ve insanî bir sonuç elde ederler. Monet, Pissaro, Sisley vb. Batılı izlenimciler gibi ışığın nesne üzerinde yaptığı değişik etkileri saptamak yerine, duygularını yansıtmaya en elverişli görüntülerin güzelliğinde doğanın şiirini boyasal-bireşimsel bir bütünlükte yakalamaya çalışırlar.

İzlenimcilerin en katıksız sayılan Nazmi Ziya ile Hikmet Onat'ın olgunluk

dönemindeki verimi daha çok manzara ile sınırlıdır. Ancak izlenimcilik Hikmet Onat'ta günün belli zamanlarına ve işlenen nesnenin yapısına göre formüleleşmiş bir boyut kazanırken, Nazmi Ziya'da farklı ışık etkileri ve renkleri ifade eden fırça darbelerinin birbiri içinde eriyen görseelliği ile sonuçlanır.

Türkiye'de Batı anlayışına dönük resim sanatında figür sorununun bilinçli bir şekilde ele alınması 1914 sonrasına rastlar. O döneme kadar Türk ressamları bu

Mihri Müşfik Hanım: "İhtiyar Kadın". Tuval üzerine yağlıboya, 30x40 cm. İstanbul Resim ve Heykel Müzesi.

sorundan özellikle kaçınmışlar ya da kaçmak zorunda kalmışlardır. Çoğu, Hoca Ali Rıza'nın "mesleğim peyzaj ressamlığıdır" deyişinde ifade ettiği gibi, manzaraya öncelik tanımıştır. Sanayi-i Nefise ve İnas Sanayi-i Nefise Mektepleri için çıplak model ve hatta model sorununun başlı başına bir olay haline geldiği ve dinsel bir fanatizmin hüküm sürdüğü Osmanlı Türkiyesi'nde figür sorununa el atmak neredeyse olanaksız gibidir. Kaldı ki bunda, Cumhuriyet öncesi ressamların yetiştikleri Mühendishane ve Harbiye gibi okullarda özellikle figür üzerine temellendirilmiş bir resim anlayışına öncelik verilmemiş olmasının da büyük payı vardır. Resme figürün, özellikle çıplak insan figürünün girmesi ancak Cumhuriyet döneminde sağlanabilmiştir.

Manzara ve natüremort türlerinde başarılı uygulamaların yanısıra, Çallı ve Namık İsmail nü, Feyhaman Duran portre, Ruhi Arel, Sami Yetik ve Avni Lifij gündel yaşam içindeki insan figürlerinin çeşitli örneklerini vermişlerdir.

Feyhaman Duran'ın portreciliği, pozlandırma ve teknik yetkinlik bakımından geleneksel bir kuruluş ve yarı-izlenimci bir boya işçiliği ile belirginlik kazanır.

Ruhi Arel ve Sami Yetik diğerlerine oranla daha yerel nitelikteki bir sanatsal anlayışın temsilcileridir. Tam anlamıyla izlenimci sayılamayacak bir biçimcilikle hareket eden bu ressamlar, günümüzün bazı eğilimlerinin sanatlarının "varlık ve dokunulmazlık nedeni" saydıkları yerelci taraftarlığın ilk öncüleridir. Yerellikleri, biçimsel özelliklerinden çok, Sami Yetik'te savaş ve kahramanlık temalarını, Ruhi'de ise "yaşmaklı kadın", "Kuran" ve "gergef" gibi yerli konuları işleyişlerinden kaynaklanır.

Çallı ve Namık İsmail peyzaj, portre, natüremort, figür ve çıplak gibi çeşitli resim türlerini denemişlerdir. Özellikle Çallı, bu türlerini başarılı örneklerinde, dinamik bir fırça işçiliği ve boyasal bir etkinin vuruculuğu üzerine temellendirilen bir anlayış geliştirir. Çoğunlukla zannedildiğinin aksine, "desenin zayıflığını renk uyum ve güzelliği ile örtmeye" gereksinim duymayan bir içtenlikle hareket eder. Rus ressamı Aleksis Grişenko'nun etkisiyle yaptığı *Mevleviler* dizisinde biçimsel düzene daha fazla ağırlık veren bir anlayışa yönelmiş, ayrıntıların açıklanmasına dayanan bir yüzeysellik anlayışı içinde düz ve ince sürülmüş renklerin yumunu aramıştır.

Avni Lifij resimde doğan yaklaşımların bütünüyle dışında kalan kendine özgü bir kişisel duyarlıkla hareket etmiştir. Çeşitli İstanbul görüntülerinde Pavis de Chavannes, Maurice Denis gibi sembolistleri çağrıştıran renkçiliği ve alabildiğine özgür bir fırça işçiliğine dayanan boya sürüşüyle biçim ve lirizmi etkileyici bir düzeyde bütünleştiren bir görsellik sağlar.

Lifij'in *Kalkınma ve Savaş Alegoris*i gibi yapıtları ile Çallı'nın *Top Arabası* ve Ruhi'nin *Taşçılar*'ı Türk resminde yeterli kadar değerlendirilemeyen kompozisyon türünün ilk tutarlı örnekleridir. Dahası bu kompozisyonlar, peşin bir yerel ve folklorik beğeni ile hareket etmediği gibi, konuyu besleyen duygunun özüne inen bir bilincin ürünüdürler.

Çallı kuşağı ne tam anlamıyla Batı sanatının izleyicisi durumundadır, ne de bütünüyle yerel nitelikte bir sanat anlayışını temsil eder. Bu ressamlar Batı resim sanatından etkilenmekle beraber bu etkileri kendilerine özgü bir doğaya yaklaşım biçimi içinde özümseyebilmişlerdir. Kendi aralarında gösterdikleri ortak üslup özelliklerinin yanı sıra, sezgi ve içgüdünlü yönlendirdiği bir arayışla biçimsel sorunların sınırlarını zorlama girişimlerinde içsel bir gerilimi yaşarlar. Biçimi değerlendirilerinde dizgesel bir tutarlılıktan yanadırlar. Kişisel üslup hesaplaşmalarına dönüşürmeye başladıkları biçim oluşturma eylemi rahat, doğal ve bir yere değin de kendiliğinden sonuçlarda verime dönüşür. Bütün bu özellikleriyle Çallı kuşağı, Türk resminde kesin bir dönüm noktasıdır.

Yeni Arayışlar I: Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği

Gerçekte, Türk resminin gelişimi çoğunlukla tam bir kesinlik içermeyen ve bütünüyle tek bir görüş çevresinde toplanmayan grup hareketlerinin birbirini izleyen sürekliliği üzerine kurulmuş değildir. Çünkü Osmanlı Ressamlar Cemiyeti ve uzantıları ile onları izleyen Müstakiller, D Grubu, Yeniler ve benzeri gruplaşma hareketleri arasında biçimsel gelişim ve süreklilikle sonuçlanan bir etki ve tepki diyalogu yoktur. Bu bağlam içinde gruplaşma eylemleri Batı sanatında izlenimcilerle birlikte başlayan akımların tepkiselliğinin kendilerinden öncekilere karşı çıkma kapsamı içinde benimsenmesinden ibarettir. Müstakiller'le daha so-

mut bir boyut kazanan grup hareketleri, Türk resminin kendine özgü gelişim süreci kapsamında oluşmuş doğal bütünleşmeler değildir. Bunlar daha çok bir önceki kuşağın sanatsal alanda etki ve egemenliklerine karşı koymak gibi ortak çıkar kaygılarından kaynaklanan gelişmelerdir. Bu bağlam içinde kuşakların kendilerinden bir öncekine yönelen bazan suçlayıcı, bazan da aşağılayıcı nitelikteki eleştirilere yönelmesi doğal olduğu kadar mantıksaldır da. Çallı kuşağını, Şeker Ahmet Paşa kuşağını ve Türk primitiflerini, at arabalarını resimlemek geleceğine atfen, "arabacı ressamlar" olarak nitelendirmişlerdir. Avrupa'daki kübizm ve konstrüktivizm uzantısı eğilimlerden etkilenen Müstakiller de Çallı kuşağını "sağlam bir desenden yoksun ve paletleri gelişigüzel renklerle karmakarışık" ya da "Albert Besnard ekolünün kötü taklitçileri" gibi deyişlerle küçümsemeye çalışacaklardır.

15 Temmuz 1929'da kurulan Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği, Cumhuriyet döneminde sanatsal bir yenilik arayışına yönelen ilk grup hareketidir. Tümü Almanya ve Fransa'daki çeşitli atölyelerde resim eğitimi gören yetişen Müstakiller'in başlangıçtaki kurucuları Refik Epikman (1902-1974), Hamit Görele (1900-1980), Şeref Akdik (1892-1972), Nurullah Berk (1906-1982), Hale Asaf (1905-1938), Muhittin Sebati (1902-1935), Zeki Kocamemi (1900-1959), Ali Avni Çelebi (1904-), Mahmut Cüda (1904-) ve heykeltıraş Ratip Aşır'dır (1898-1957). Kimi üyelerinin adlarına Galatasaray Sergilerinde de rastlanan ve sonraki yıllarda sayıları giderek artan Müstakiller, 1929 ile 1940 yılları arasında İstanbul ve Ankara başta olmak üzere çeşitli kentlerde 20'yi aşkın sergi açmışlardır.

Müstakiller'le birlikte İstanbul basın resim ve sanat etkinlikleri ile daha yakından ilgilenmeye başlamıştır. Özellikle Müstakiller'in 1931'de Beyoğlu Türkuaz Salonu'nda açtıkları dördüncü ve en önemli sergileri, Türkçe ve Fransızca yayımlanan gazetelerde zamanın ölçülerine göre geniş sayılabilecek bir yankı uyandırmıştır. Gerçek eleştirmenlerin yokluğunda sanatçıların kendilerine danışarak görüş oluşturmaya çalışan basın, Eşref Üren (1907-), Muhittin Sebati, Refik Epikman, Nurullah Berk, Şeref Akdik ve Mahmut Cüda'yı övgüye değer buluyor; kadın sanatçı Hale Asaf üzerinde

özellikle duruyor; Turgut Zaim'in (1906-1974) yerelci yaklaşımının arkadaşlarınınca tutulmadığına değiniyordu.

Daha sonra Batı sanatı biçimlerinin Türk sanatına aktarılmasında başı çekecek D Grubu'nun kurucuları arasında yer alacak olan Elif Naci, Müstakiller'in resimlerinde Batı etkisini "Vatandaş Türkçe konuş" diyerek eleştiriyordu. Yazar Peyami Safa, Mahmut Cûda ve Şeref Akdik'e dikkatleri çekerken Hale Asaf'ın da dünya çapında bir sanatçı olarak niteliyordu.

Müstakiller tek bir bakış açısı çevresinde birleşen bir grup değildir. Bu ressamların herbiri aralarındaki üslup ortaklığı kadar üslupsal ayrılıklarda da birleşmiş bir görünüm sergiler. Buna karşın amaçlarının Cezanne biçimciliğinin uzantısı olan bir tuş düzeni ile kübizm ve konstruktivizm gibi akımların biçimsel kuruluşa tanıdığı önceliği bütünleştirmek olduğu söylenebilir.

Hale Asaf ve Muhittin Sebati, genç yaşta ölmeleri nedeniyle gerek nitel gerek nicel açıdan yeteri kadar verimli olmamışlardır. Refik Epikman kübist bir üsluplaştırma, Hamit Görele ise kuruluş ve küteselciliğin ağırlık kazandığı bir biçimcilik döneminden sonra, 1960'lara doğru soyut ya da bir hayli soyutlanmış düzenlemelere yönelmişlerdir. Şeref Akdik, akademik olmakla birlikte geleneksel bir tekniğe bağlı kalarak, üsluplaştırma eğilimlerinden kaçınmıştır. Mahmut Cûda da buğulu bir atmosfer içinde yansıttığı natüremort görüntülerinde renkçiliği baskın bir naturalizm geliştirmiştir.

Cevat Dereli (1900-) ve özellikle de Turgut Zaim, diğer Müstakillerden yerel eğilimleri nedeniyle ayrılırlar. Ancak Dereli Anadolu halkının uğraş biçimlerini şematik kuruluşlar içinde ele alan anlatımıyla daha dekoratif ve biçimci bir yerelciliğin temsilcisidir. Hiçbir dış etki altında kalmamaya özen gösteren Zaim, çeşitli folklorik öğelerle çevrili yaşantısı içindeki yörük köylülerini mutlu ve iyimser bir bakış açısıyla yansıtan resimleriyle yerel ve halka dönük olarak nitelendirilen bir anlayışın ilk bilinçli ürünlerini vermiştir. Zaim'in yerelliği, daha çok görüntü ve motifle sınırlı bir anlatıma dayanır.

Alman ressam Hans Hoffmann'ın Münih'teki atölyesinde resim eğitimi gören yetişen Zeki Kocamemi ve Ali Çelebi, desene, mekânı dolduran biçimlerin kuruluş yapısına ve üç boyutlu inşasına

öncelik tanıyan bir anlayışı temsil ederler. Hoffmann'ın öğretisi uyarınca biçimlerin birbiriyle ilişkilerinin gözönüne alınarak betimlenmesini ve bu biçimlere özgü hacimsel değerlerin çizgiler, plan ayırıştırılmaları ve renksel değerlerle ifade edilmesini öngörürler. Çelebi, Kocamemi'ye oranla, özellikle büyük boyutlu kompozisyonlarında daha kişisel ve anlamsal bir boyut geliştirir. Kocamemi'nin daha çok inşacı tekniğin katı bir şekilde uygulanması, hacimlendirme ve planlama yöntemlerinin kesin bir şekilde izlenmesi ile bağlı biçimciliği yanında Çelebi daha duygulu ve insanî üslubuyla dikkati çeker. Çelebi'nin *Yaralı Asker*, *Berber*, *Sebzeci*, *Kuşbaz* gibi resimlerinde biçimler arası ilişkilerin oldukça güç kavranabilir bir yapı sergilemesi, konusal yaklaşımını engellemediği gibi, duyarlı ve özgün bir sonuç da elde edilmesini sağlar.

Yeni Arayışlar 2: D Grubu

Birçok kaynakta Türk resim sanatı içindeki yeri gereğinden fazla önemsenen D Grubu, 1933 yılında Cemal Tollu (1899-1968), Nurullah Berk, Zeki Faik İzer (1905-), Elif Naci (1898-), Abidin Dino (1913-) ve heykeltıraş Zühü Müritoğlu (1906-) tarafından kurulmuştur. Grup Türk resim sanatı tarihinde dördüncü kuruluş olduğu için, adını alfabenin dördüncü harfinden -ç'yi atlayarak- almıştır. İlk sergisini Beyoğlu'ndaki Narmanlı Yurdu'nda Mimoza adlı bir şapkacı dükkânında açmıştır. Bu sergiler 1947 yılına kadar düzenli olarak on beş defa tekrarlanmıştır. Gruba dördüncü sergisinde Bedri Rahmi Eyüboğlu (1911-1975) ve Turgut Zaim; yedinci sergisinde Halil Dikmen (1906-1967), Eşref Üren (1897-), Eren Eyüboğlu (1913-), Arif Kaptan (1905-) ve Salih Urallı (1916-); dokuzuncu sergisinde Hakkı Anlı (1906-), Sabri Berkel (1907-), Fahrünnisa Zeid (1908-) ve heykeltıraş Nusret Suman (1905-); son olarak da on beşinci sergisinde Zeki Kocamemi katılmıştır. Grubun sözcülüğünü Nurullah Berk ve eleştirmen Fikret Adil yapmış; sergileri sırasında resim ve heykel sanatını tanıtan, çağdaş sanatın gelişmelerini açıklayan konuşmalara ve sergilere yer verilmiştir.

Çoğunluğu Sanayi-i Nefise'de Çallı ve arkadaşlarının öğrencileri olan D Grubu'nun kurucu üyeleri kendilerinden öncekiler gibi Avrupa'da resim eğitimi gör-

düler. Berk, Ernest Laurent, André Lhote, Fernand Leger'in; Tollu, Hoffmann, Marcel Gromaire, Leger ve heykeltıraş Charles Despiau'nun; İzer ise Othon Friege ve Lhote'un atölyelerinde çalışarak yetiştiler.

D Grubu, Çallı kuşağının renkçiliğine desenin sağlamlığını katarak, düzen ve kuruluşa ağırlık veren bir biçim anlayışı ile hareket etmiştir. Gerçi Müstakiller de Çallı kuşağının izlenimciliğine karşı çıkarak, kübizm ve konstruktivizmde sağlam düzen kuruluşlarını aramışlardır. D Grubu ise Müstakiller'in yeni anlayışlarını daha aşırı bir boyut içinde ve militan bir tutumla geliştirmiştir. Grup üyeleri, kendi aralarında farklı anlayışlara sahip olmakla birlikte, Türk resmine yeni bir entelektüel yaklaşım getirmek, resimde tekniği düşünce ile birleştirmek gibi ortak bir amaçta birleşmiş görünürler. André Lhote'un formülleştirilmiş sentetik kübizmine dayanan şematik bir biçimcilik anlayışıyla Türk resmini yenileme ve yönlendirme çabaları belli bir dönem için etkili olmuştur. Gerek düşüncede, gerek uygulamada "akademizme ve körükörüne doğa kopyacılığına" aynı oranda karşıdılar. Ancak sözcülüğünü ettikleri Lhote biçimciliği, etkinliklerinin doruk noktasına ulaştığı sıralarda Avrupa'da çoktan akademik sayılan bir boyut kazanmıştır.

D Grubu'nun, olumlu ya da olumsuz yanlarıyla, resim kültürünün yaygınlaştırılmasında katkısı büyüktür. Öte yandan, üyelerinin bir kısmı Akademi'deki hocalıkları nedeniyle pek çok öğrenci yetiştirmiş ve 1950'lerden itibaren ülke sanatı üzerinde etkili birer söz sahibi olmuşlardır. Bu konumlarından ötürü de sanat anlayışlarını çeşitli çevrelere rahatça benimsetmek olanağına kavuşmuşlardır.

Başlangıçtaki çekirdek grup dışında D Grubu, kendinden öncekilere oranla, ortak bir bakış açısı çevresinde bütünleşmek açısından daha dağınık bir görünüm sergiler. Turgut Zaim, Bedri Rahmi ve hatta Eren Eyüboğlu, daha o dönemde, yerel kökenli geleneksel motiflere yönelen anlayışlarıyla grubun amaçlarına ters düşen yönelişler içindedirler. Öte yandan Elif Naci, Abidin Dino ve Arif Kaptan zamanla yeni arayışlar peşinde çeşitli kâğıtlara gireceklerdir. Zeki Faik İzer ise bir tür soyut dışavurumculukta karar kılacaktır. Nurullah Berk ve Cemal Tollu belki de grubun anlayışına yöneltilen Batı

“Asker ressamlar”dan Hüseyin Zekâi Paşa: “Yıldız Sarayı Bahçesinden Peyzaj”. Tuval, 95 x 130 cm. İstanbul Resim ve Heykel Müzesi.

sanatı taklitçiliği eleştirilerinin etkisi altında, minyatür ve Hitit sanat biçimleri aracılığıyla, güncel gerçekleri dile getirmeyi deneyeceklerdir. Ne var ki bu girişim şematik ve yapay zorlamalara dayanan bir biçimcilikle soyutlanamayacağı için, kübizm uzantısı formüllerin uygulanmasında düğümlenen bir seçmecilikle sonuçlanacaktır.

D Grubu üyelerinin farklı eğilimlerini en etkin biçimiyle Nurullah Berk değerlendirmiştir. Berk'e göre Cemal Tollu “hocasının etkisinde kalmış bir konstruktivist”, Abidin Dino “başından beri illüstratör”, Zeki Faik ise “lirizmde kalmış bir sanatçı”dır.

1940 Sonrası Resmini Yönlendiren Gelişmeler

1940'ların başlangıcı Türk resim sanatını uzun yıllar etkileyecek olan bazı yeni gelişmelere sahne olmuştur. Bunlar, bir resim ve heykel müzesinin, ressamların yurdun çeşitli bölgelerine gönderilmesi programının uygulamaya konulması ve

ilk Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nin gerçekleştirilmesidir.

Bu gelişmelerin tümü devlet eliyle sağlanmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında ülke Atatürk devrimlerinde büyük bir yenilenme hareketini yaşamış, hükümet “millî iktisat” düşüncesinden hareketle bir tür kapitalizm denemesine girmiştir. Böylece ekonomik bağımsızlığın kazanılması amaçlanmıştır. Öte yandan, devletin ideolojisi, yeni ahlâk anlayışını milliyetçiliğe bağlama eğilimindedir. Zaten temel ilke II. Meşrutiyet'ten bu yana sözü edilen halkçılıktır. Bu bağlam içinde bir yandan sanat “millî değerler”i halka benimsetebilecek bir araç olarak işlem görmüş, öte yandan 1932'de kurulan Halk evleri ile de halkın eğitim düzeyinin yükseltilmesi ve kültürünün geliştirilmesi amaçlanmıştır. Müzenin açılması ve diğer gelişmeler bu düşünce ve işlemlerin kapsamı içinde gerçekleştirilmiştir.

Gerçekte bir resim ve heykel müzesinin kurulması düşüncesi ilk defa Osman Hamdi Beyin kardeşi Halil Ethem tara-

fından Resim Eserleri Müzesi Hakkında ki Tüzük Tasarısı'nda dile getirilmiştir. 1936 yılında ‘Güzel Sanatlar Akademisi’nde açılan 50 Yıllık Türk Resim ve Heykel Sergisi'nin Türk resminin çeşitli örneklerini biraraya toplaması, müzeye duyulan gereksinimin iyice hissedilmesine neden olmuştur. Nihayet Atatürk'ün “emri” ile Dolmabahçe Sarayı'nın veliaht dairesi 20 Eylül 1937'de Resim ve Heykel Müzesi'ne dönüştürülmüştür. 50 Yıllık Türk Resim ve Heykel Sergisi'nde yer alan yapıtlar müze koleksiyonlarının çekirdeğini oluşturmuştur.

Dönemin CHP hükümeti, Halkevleri politikası kapsamında içinde 1938-1943 yılları arasında altı defa ressamları yurdun çeşitli yerlerine göndermiş, dönüşlerinde getirdikleri resimleri sergilemiş ve bir kısmını da ödüllendirmiştir. Bu gezilere ilk dört yılda her defasında onar, beşincisine 14, altıncısına da 11 ressam katılmıştır. İlk geziden 96, ikincisinden 105, üçüncüsünden 85, dördüncüsünden 101, beşincisinden 166 ve sonuncusundan 130

adet olmak üzere toplam 683 resimden oluşan büyük bir koleksiyon elde edilmiştir.

Ressamların yurt gezileri, resmin "İstanbul Okulu" dışına taşınmasını ve daha önce izleri görülen resimde yerelcilik düşüncesinin yaygın bir uygulama ve güç kazanmasını sağlamıştır.

İlk defa Ekim 1939'da Ankara Sergi-evi'nde açılan Devlet Resim ve Heykel Sergisi, resmî nitelikteki sergilerin ilki değildir. Ekim 1933'te Ankara'da Cumhuriyetin 10. yıldönümü nedeniyle çoğunlukla Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet devrimleri temalarının işlendiği yapıtlardan oluşan bir "İnkılâp Sergisi" düzenlenmiştir. Şeref Akdik'in *Millet Mektebi*, Zeki Faik İzer'in *İnkılâp Yolunda*, Arif Kaptan'ın *Cumhuriyetin Gençliğe Tevdi*, Turgut Zaim'in *Doğu ve Batı Halklarının Gazi Mustafa Kemal'e Arz-ı Şükranı* ve benzerleri gibi bu sergide yer alan yapıtlarda, halk idealizminin alışlagelmiş formüller içinde simgesel anlatımlara dökülmesinden öte bir sonuç elde edilmiş değildir. Ancak, bir taraftan sanatçıların bu ilk resmî sergiye büyük bir ilgi göstermiş olması, diğer taraftan da düzenli bir şekilde tekrarlanan Ankara sergileri, resmî sergilerin düzenlenmesi fikrini besleyen olaylar arasında olsa gerektir.

Devletin "demokratik bir ruhla ve her türlü Türk sanat ve sanatçılarındaki temayüllere bitaraf" bir şekilde sanatçıyı korumak ve sanatı desteklemek amacıyla günümüze değin kesintisiz sürdürdüğü devlet sergileri, belli bir süre için Türk sanatını yönlendirmek gibi çok

önemli bir işlevi yerine getirmiştir. Bu sergiler nedeniyle, başlangıçta genellikle kendini sanat dünyasına kabul ettirmiş ünlü isimler ödüllendirilmiştir. Örneğin ilk sergide birincilik Zeki Kocamemi'ye, ikincilik Turgut Zaim'e verilmiş; üçüncülük ise Arif Kaptan ile Bedri Rahmi arasında paylaştırılmıştır. Devlet sergisi ödülleri kısa zamanda bir prestij konusu haline gelmiş, sanatçılara maddî ve manevî olmak üzere çeşitli olanaklar sağlamıştır. Ancak devlet sergileri 1970'lere doğru giderek önemini yitirmeye başlamış; ödüllendirmeler de belli grupların elinde taraflı uygulamalara konu olmuştur. Genç sanatçılarla ödül için yarışmak istemeyen ünlü isimlerin tümüyle ilgi alanı dışında kalmıştır. Son yıllarda tüzüğü yeniden güncellenmişse de, bu, devlet sergilerinin önemini tümüyle yitirmesini engelleyememiştir. Çeşitli organizasyon bozuklukları, bürokratik engeller, jürilerin güven vermeyen değerlendirme ölçütleri ile hareket etmesi, bu sergileri anlamsız ve sıradan kılan başlıca etmenler arasındadır. Diğer bir neden de maddî olarak ödüllerin bir şey ifade etmemesi ve sanatçıların devlete oranla büyük ödüller veren özel kuruluşların düzenlediği sergilere yönelmiş olmasıdır.

Toplumsal ve Yerel Yönelişler: Yeniler, Onlar ve Bağımsızlar

Sanatın evrensellekle "millî karaktere dönüş" karşılığı içinde tartışıldığı 1940'larda, daha önce sadece bireysel çıkışlar olarak örnekleri görülen yerel kökenli sanat düşüncesi bazı grup hareket-

lerinin amacı haline geldi. Toplumun yoksul kesimleri ile İstanbul limanı çevresindeki balıkçıların yaşam biçimlerine yakınlık duyan genç sanatçılar "Yeniler" adı altında toplandılar. 28 Mart 1940'ta Gazeteciler Cemiyeti'nin Beyoğlu lokalinde açtıkları "Liman Resim Sergisi" ile sanat hayatına atıldılar. Serginin adından dolayı "Liman Grubu" diye anılan "Yeniler", başlangıçta Nuri İyem (1915 -), D Grubu'ndan ayrılan Abidin Dino, Agop Arad, Selim Turan (1915 -), Avni Arbaş (1919-), Nijat Melih Devrim (1923-), Kemal Sönmezler, heykeltıraş Faruk Morel ve afişçi Yusuf Karaca'yı oluşturuyordu. 1942'de açtıkları "Kadın" konulu ikinci sergide Dino gruptan çıkarılmış, yerine Mümtaz Yener (1918-), Haşmet Akal (1915-1963), Ferruh Başağa (1915 -) ve Fethi Karakaş (1918-1976) alınmıştır. Grup 1940-1952 yılları arasında 20'yi aşkın sergi açtıktan sonra 1952'de dağılarak üyeleri "Türkiye Ressamlar Cemiyeti" saflarına katılmıştır.

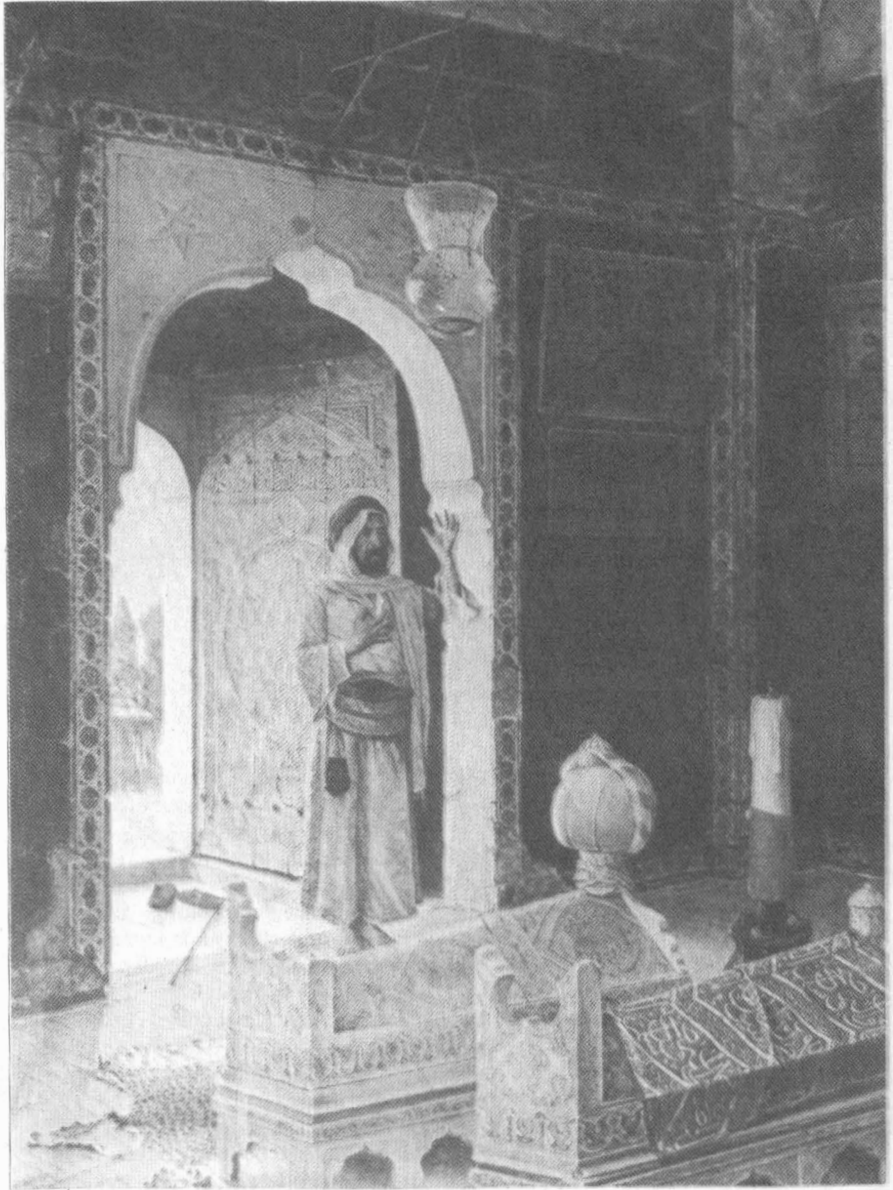
Yeniler, başlangıcından itibaren çeşitli çevrelerde olumlu karşılanmıştır. Sosyolog Hilmi Ziya Ülken, psikolog Şekip Tunç, edebiyatçı Ahmet Hamdi Tanpınar ve gazeteci Fikret Adil, yazılarında "millîlik" ve "özüne dönme" düşünceleri çerçevesinde Yeniler'i desteklemiştir. Özellikle Ülken, *Resim ve Cemiyet* adlı kitabında Yeniler'i kuramsal açıdan savunmuştur. D Grubu resamları ile şair Orhan Seyfi Orhon ve romancı Peyami Safa ise Yeniler'in tutumuna tepki göstermişlerdir.

GÜZEL SANATLAR BİRLİĞİ: 1908'de kurulan Osmanlı Ressamlar Cemiyeti, 1921'de Türk Ressamlar Cemiyeti, 1926'da Türk Sanayi-i Nefîse Birliği, 1929'da Güzel Sanatlar Birliği adını aldı. Bu son kararın alınmasına katılan ressamlar birarada. Oturanlar: Şevket (Dağ), adı belirlenemeyen iki ressam, Sami (Yetik), Fuat, Nazmi Ziya (Güran), Hikmet. Ayaktakiler: Ruhi, Sadı, Ahmet Kınacı, Lütfi, Vecihi (Bereketoğlu).

Yeniler, kendilerinden önceki D Grubu'nun aşırı Avrupa sanatı taraftarlığına ve biçimciliğine karşı toplumsal içeriğin önemini vurgulamak amacıyla birleşmişlerdi. Onlara göre sanat ve resim toplumun sorunlarına dönük olmalı, gerçek yaşamı yansıtmalı, halkın güncel uğraşlarını betimlemenin yanı sıra, sevinç ve üzüntülerini de dile getirmeliydi. Yeniler'in bugünkü ölçülere göre toplumcu sayılmayacak, ama D Grubu'na oranla içeriği vurgulamaya daha fazla önem veren tutumları, kendi içinde kavranabilir bir bütünlüğü olan bir resim dili yaratmaya yetmemiştir. Çünkü Yeniler, toplumsal konuların resimsel anlatımının gerektirdiği biçimlere yönelmek yerine, geleneksel ve Cezanne kökenli biçim modellerinin biresimi bir anlayışla hareket ettiler. Daha başlangıçtaki amaçlarından kısa bir süre sonra saptıkları için kalıcı ve tutarlı bir sonuç da elde edemediler. Yenilerin birçoğu II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da yaygınlaşan soyut eğimlere koşut biçimci arayışlar içine girdiler. 1950'lerle birlikte Nuri İyem, Ferruh Başağa, Nijad Devrim ve Selim Turan bütünüyle soyut bir üretime yöneldiler. Daha sonra Nijad Devrim, Selim Turan, Avni Arbaş ve Abidin Dino Paris'e yerleşerek, Paris'te yaşayan yabancı sanatçıları ve sanatlarını tanımlayan "Paris Ekolü" kapsamı içinde çeşitli kalıplara büründüler. Öte yandan Arbaş ve Dino, Türkiye ile ilgilerini büsbütün kesmeyecek, 1970'lerle birlikte gelişen özel galerilerin etkinliklerine katıldılar. Nuri İyem ise soyut döneminin ardından tekrar figüratif resme dönmüş, Anadolu köylüsünün "mutlu dünyasını" şematik bir anlatımla ifade etmekte karar kılmış görünmektedir.

Çeşitli nedenlerle üslup değiştirmek, birbirini tutmayan anlayışlar içinde verime yönelmek, Türk resminde çok sık rastlanan bir olgudur ve özellikle Yeniler'le geniş bir boyut kazanmıştır. Bu nitelikteki olumsuz ya da çelişik gelişmelerde sanatçıların payı kadar köklü bir resim sanatı geleneğinin olmayışı da önemli bir rol oynamıştır. Bir diğer olumsuz etken ise 1950'lerle birlikte Türk toplumunun yaşamaya başladığı sosyal, ekonomik ve kültürel değişimdir. Her şeyin süratle değiştiği bir ortam içinde hiçbir şey yerleşik kalamamaktadır. 1950 ile 1970 yılları arasında sanatsal eğilimler arasındaki uçurum da giderek derinleşmiştir. Ancak, Yeniler'i izleyen "Onlar" bir

Osman Hamdi: "Türbedar". Tuval üzerine yağlıboya, 94 x 122 cm. İstanbul Resim ve Heykel Müzesi.

grup olarak etkili olamamakla beraber, Onlar'ın bazı üyeleri daha tutarlı bir yol izlemiş görünmektedir.

Onlar, aralarında Nedim Günsür (1924 -), Mustafa Esirkuş (1921 -), Leylâ Gamsız (1921 -), Turan Erol (1927 -), Orhan Peker (1927-1978), Mehmet Pesen (1925 -), Remzi Raşa ve Adnan Varınca'nın (1918 -) da bulunduğu bir grup Bedri Rahmi atölyesi

öğrencisi tarafından 1947'de kuruldu. Etkinlikleri 1952 yılına kadar sürdü. Şekip Tunç ve Bedri Rahmi'den destek gören Onlar'a başlangıçta gösterilen ilgi sürekli olmamıştır.

Onlar, önceleri bir Anadolu Avşar kilimi nakışı ile El Greco'nun bir figürünü aynı oranda anlamlı bulan çelişik ve bir yere değin de duygulu bir tutum içindedirler. Gerçekte Anadolu halk sanatların-

da yüzyılların birikiminin olgunlaştırdığı biçim ile tarihsel ve bireysel bir gelişim sürecinin üretimi olan bir biçim arasında ortak ve o oranda çağdaş bir bağ dokusu elde etmek olanaksızdır. Dolayısıyla, Onlar bir grup olarak etkili olamadılar. Öte yandan, grup yeni bir resim manifestosu getiremediği için eleştirilmiştir. Oysa daha önceki gruplar da "yeni bir manifesto"ya dayanan bir biçim anlayışı getirmiş değillerdi. Sadece Batı'da 1910'larda gelişen kübizmin uzantısı bir biçimciliği Türkiye'ye taşımışlardı. Kaldı ki Onlar, diğer gruplar kadar yenilikçi de değildi. Daha çok sanat dünyasında adlarını duyurmak için bir araya gelmiş bir dayanışma grubu idi. Ancak grubun bazı üyeleri ileriki yıllarda Bedri Rahmi'nin "leke, çizgi, renk ve benek" diye nitcediği resimsel öğretisi doğrultusunda kişisel üslup hesaplaşmalarına girerek kendilerinden öncekilere oranla daha tutarlı sonuçlar elde ettiler. Özellikle Nedim Günsür, toplumsal içerikli bir yaklaşımla Anadolu insanının dramını, son yıllarda ise kent insanının yaşantısını ele alan ürünler verdi. Turan Erol ve Orhan Peker daha şiirsel ve boyasal bir boyut içinde hareket ederek, resimlerinde kırsal ve kentsel Anadolu görüntülerini kendiliğinden bir fırça çiliği aracılığıyla özümlediler. Mustafa Esirkuş ve Mehmet Pesen yerel ve folklorik konuları -biri şematik diğeri ise illüstratif bir bakış açısıyla- işlediler.

Nedim Günsür, Turan Erol ve Orhan Peker gibi Onlar içinde yer almış ressamların "çevreden ve doğadan esinlenerek içten ve yapmacıksız bir şekilde" geliştirdikleri biçimsel nitelikler, D Grubu'nun entelektüel ve özellikle sanatsal olmayı amaçlayan tutumları yanında sezgisel bir davranışın ürünüdür. Bu bakımdan Çallı kuşağı ile biçimsel açıdan olmasa bile tutum açısından tam bir benzerlik içindedirler.

Türk resminde Onlar'la birlikte grup hareketlerinin önemini giderek yitirdiği bir dönem başlamıştır. Nitekim 1959'da kurulan ve içerlerinden bugüne sadece İbrahim Balaban'ın (1921-) kaldığı "Yeni Dal" grubu, biraz da 1961'de açtıkları sergide yer alan "sosyal realizm ce-reyanı" kapsamındaki eserlerinin suç ögeleri içerdiği gerekçesiyle kovuşturulmaya uğramasından dolayı, verimli olamamıştır. Aralarında İsmail Altınok (1920 -), Cemal Bingöl (1912-), İhsan Cemal Karaburçak (1898-1970) gibi isim-

Hoca Ali Rıza: "Manzara". Suluboya, 12x17 cm. Özel koleksiyon.

lerin yer aldığı "Siyah Kalem" grubu üyeleri, birbiriyle bağdaşmayan eğilimleri nedeniyle, grupsal bir boyut içinde idelenemez.

Öte yandan, toplumsal içeriğin ve gerek kırsal, gerek kentsel nitelikteki yerel temaların egemen olduğu anlatım biçimleri, grupların dışında kalan bazı bağımsız ressamlarca 1950'lerden günümüze değin ısrarla izlenmiştir. Nedim Günsür'ün yanı sıra Neşet Günal (1923-), Cihat Burak (1917-), İbrahim Balaban böylesi bir yolu izleyen ressamların başında gelir.

Neşet Günal, gerek hocalığı gerek sağlam bir desenle beslenen büyük boyutlu kompozisyonlarıyla genç sanatçıların figüratif ve toplumsal içerikli eğilimleri üzerinde derin izler bırakmış bir ustadır. Genelde, geçmişin gruplarının kozmopolit biçimciliği ile 1960'larda resim sanatına egemen olan soyut anlayışlara karşı bir tepki ve aynı zamanda giderek derin bir boyut kazanan toplumsal ilginin bir ifadesi olarak gelişen eğilimler figür ve konu ile sınırlı halk duyarlılığını aştığı oranda özgürdür; bu duyarlılık içinde bulunduğu zaman ise kısır bir verimle sonuçlanmıştır. Günal, ilk grup içinde yer alır. Toplumsal gerçekçiliği ya da yerelliği ile tanınmış birçok ressamın elinde bir folklor resimlemesi (illüstrasyon) açma-

zında tüketilen Anadolu köylüsünün yaşam biçimi, Günal'ın *Toprak Adamları* dizisinde insancıl bir kaygı eşliğinde dinging ve anıtsal bir biçime dönüşür.

Burak'ta naifliği çağrıştıran bir yaklaşım belirginlik kazanır. Ancak Burak, yer yer fantastik ve bazen de düşsel ve çocuksu havanın egemen olduğu resimlerinde, toplumun bazı kesimlerini alaylı bir dille eleştirir. Anılarını ve kişisel ilgi alanlarını konu aldığı zaman da birbirinden farklı imgeleri bütünleştirerek şaşırtıcı, duyarlı ve hatta duygusal sonuçlar elde eder.

Soyut Eğilimler

II. Dünya Savaşı sırasında Batı'da genel olarak soyut sanat, özel olarak da soyut dışavurumculuk geniş çapta gelişmeler sağlamıştır. O sırada Camus ve Sartre gibi düşünür-yazarların kişiliğinde güncellenen Varoluşçuluk felsefesi ile ortak bağları olduğu ileri sürülen bu anlayışlar, Paris'te kurulan Uluslararası Sanat Eleştirmenleri Derneği'nce (AICA) de çeşitli şekillerde desteklenmiştir. 1954'te İstanbul'da Sanat Tenkitçileri Derneği kurulmuş ve bu sıralarda Türkiye'ye gelen Herbert Read ve Lionello Venturi gibi Batı'nın ünlü sanat tarihçileri ve eleştirmenleri Türkiye'deki resim sanatıyla ilgilenmişlerdi. Diğerleriyle birlikte bu ün-

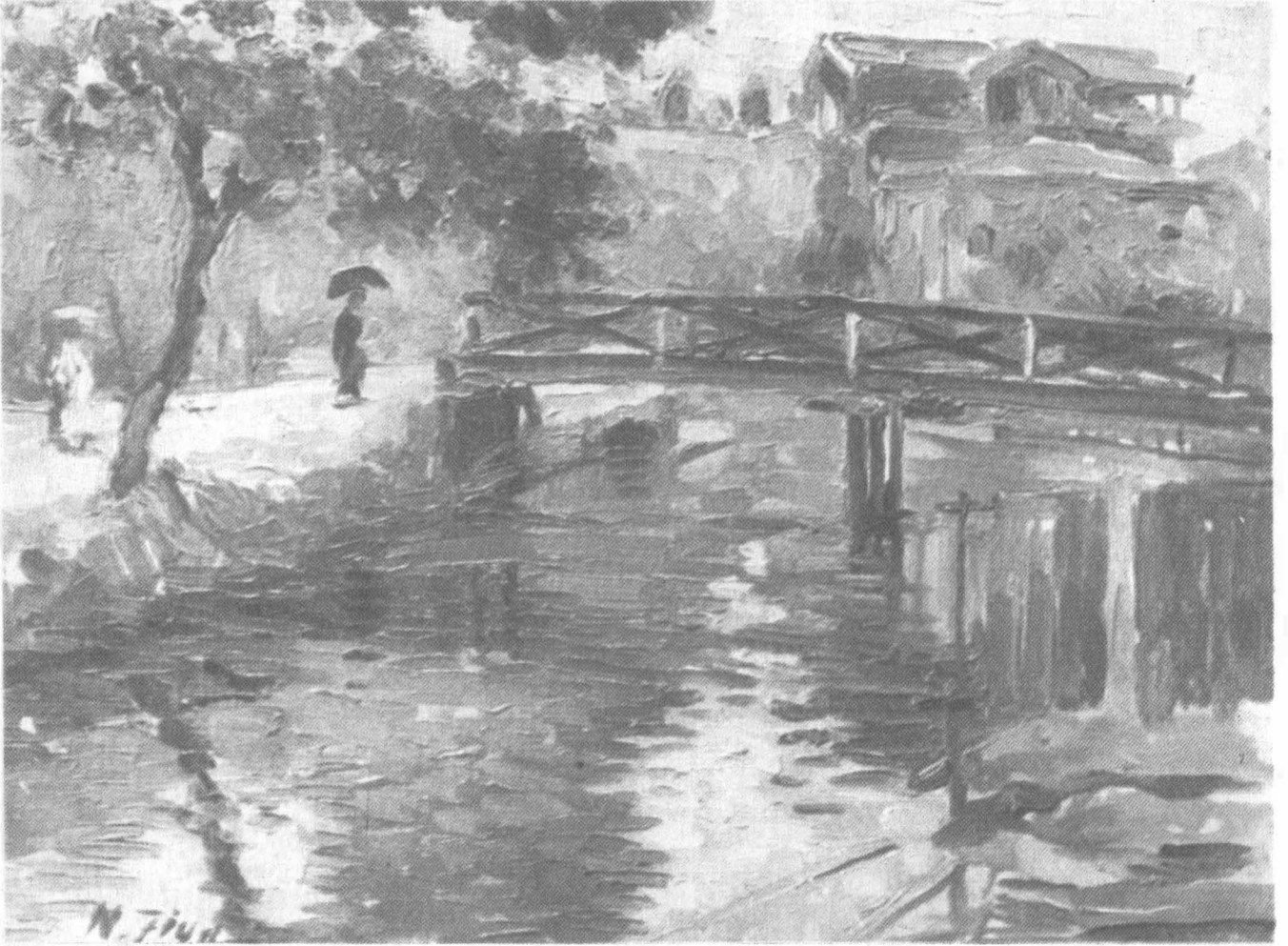
İbrahim Çallı: "Balo Gecesi". Tuval üzerine yağlıboya, 75 x 80 cm. Özel koleksiyon.

lül isimler bir bankanın düzenlediği "üretim" konulu resim yarışmasının seçiciler kurulunda yer almış olan gravürcü Aliye Berger'in soyut resmini birincilikle ödüllendirmişlerdi. Bazılarınca olumlu karşılanan bu seçime Cemal Tollu ve Bedri Rahmi yazılarıyla tepki göstermişlerdi. Bu olayların yer aldığı sıralarda Türk resminde birtakım soyut eğilimlerin de görülmeye başlanması, bir raslantı olmasa gerektir.

Çeşitli kaynaklar Cemal Bingöl, Nijad Devrim, Halil Dikmen (1906-1967), Fer-

ruh Başağa, Hasan Kavruk (1919-), Arif Kaptan, Adnan Turani (1925-), Adnan Çoker (1928-) ve Lütfü Günay gibi isimler arasından bazılarını soyut araştırmalara ilk yönelen ressamlar olarak göstermektedir. Soyut resme gösterilen genel ilginin artmaya başladığı 1953-1954 yıllarında ilk soyut sergiler Adnan Çoker ve Lütfü Günay tarafından beraber açılmıştır. Bu ressamların sırasıyla 1953'te Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya, İstanbul'da Maya Galerisi ve bir yıl sonra yine Ankara'da Helikon Ga-

lerisi'nde açtıkları geometri-soyut resim sergilerini yine bu galeride Cemal Bingöl'ün tümüyle soyut yapıtlarından oluşan sergisi izlemişti. Ve gene aynı yıllarda Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde soyut resimler belirmeye başlamıştı. Bunlara koşut olarak 1954'te İstanbul Şehzadebaşı'ndaki Kuyucu Mehmet Paşa Medresesi'nde 20 kadar sanatçının katılımıyla açılan soyut-sanat sergisinin amacı, "tabiati taklitten kurtulup, türkü gibi, nakış gibi insanın duyduğunu ve düşündüğünü aracasız ve içine doğduğu gi-

Nazmi Ziya Güran: "Kurbağalıdere". Tuval üzerine yağlıboya, 33 x 41 cm. Özel koleksiyon.

bi vermek" olarak tanıtılmıştı. Bu sergiye Kuzgun Acar ve Sadi Öziş gibi heykeltıraşların yanı sıra Adnan Çoker ve Lütfü Günay gibi soyutçular, Nuri İyem ve Ferruh Başağa gibi eski "Yeniler" de katılmıştı. Bu sergileri izleyen yıllarda Sabri Berkel, Zeki Faik İzer, Halil Dikmen, Şemsi Arel (1907-), Abidin Elderoğlu (1901-1974), Şadan Bezeyiş (1926-) soyut resim anlayışını benimsemişlerdir. Bu soyut yönelişler çeşitli karşıt ve yandaş görüşlerle, soyut ve figüratif karşıtlığı tartışmalarıyla 1970'lere değin sürmüştür.

Batı'daki benzerleri gibi Türk resim sanatında soyut eğilimler de teknik ve biçim açısından iki temel davranış biçimi içinde sınıflandırılabilir bir boyut içerirler. Bunlardan ilki düzenli bir fırça işçi-

liğine ve yüzeysel geometrik bir biçim anlayışına dayanan akılcı-kuralcı ve katı yaklaşımdır. Diğeri ise dağınık bir tuş ve serbest bir fırça işçiliği üstüne temellenen lirik, kendiliğinden, disiplinsiz ve bir yere değin de ifadeci olabilen duyarlı-organik yaklaşımdır.

Anlayışlarını genel olarak sınıflandırmak, soyutçuların bu anlayışlardan hangisi içinde yer aldığını saptamaktan daha kolaydır. Çünkü, birkaçı dışında soyutçular arasında zaman zaman karşıt anlayışları benimsemiş ve hatta günü geldiğinde ya da modası geçince figüratif eğilimlere tekrar dönme tutarsızlığını gösterenler çoktur. Buna rağmen Sabri Berkel, Halil Dikmen, Cemal Bingöl, Şemsettin Arel, Arif Kaptan ve Hamit Görelle daha çok geometrik kuruluşlara, düz

yüzeyle, sert ve açılmal bir şekilde köşelendirilmiş biçimlerle çalışan soyutçular arasında yer alırlar. Öte yandan Şemsettin Arel, Abidin Elderoğlu ve bir yere değin de Sabri Berkel'in hat sanatı ve kaligrafiden esinlenen yapıtları soyut biçime geleneksel bir bağlam kazandırmaya arayışlarının ürünüdür.

Zeki Faik İzer, Lütfü Günay, Adnan Turani, Hasan Kavruk, Erdal Alantar ve 1970'lere kadarki üslûbuyla Adnan Çoker gibi "lirik" soyutçular, soyut dışavurumculuk ile duyarlı yaklaşım arasındaki bir anlayışı temsil ederler. Ercüment Kalmık, Ferruh Başağa, Şadan Bezeyiş ve Ömer Uluç (1931-), her iki temel soyut eğilimin arasında bölünmüş olmakla birlikte, lirik biçimcilikleri ağır basan ressamlardır. Bazı kaynak ve çevrelerin

“Türk resminin Paris Ekolü” gibi saçma bir başlık altında değerlendirmeye çalıştıkları Selim Turan, Nejad Devrim, Fahrünnisa F. Zeid ve bazı işleriyle de Abidin Dino, bu türün kapsamı içinde yapıt vermişlerdir. Gerçekte bu ressamlar, adlandırmalarındaki tutarsızlıktan da anlaşılacağı gibi, Türk resminin içinde irdelenemeyecek kadar başka bir alana kaymışlardır.

1970'lerdeki Yönelişler ve Sanat Ortamını Biçimleyen Etmenler

1970'ler, Türk resminde evrensel ve yerel, soyut ve somut gibi karşıt eğilimlerin berraklaşmaya dönüştüğü ve bazı sentezlere ulaştığı bir başlangıcı yaşar. Yaşlı kuşak sanatçıların bir kısmı giderek ağırlık kazanan yeni gelişmelere ayak uydurmaya çalışırken bir kısmı da kendi bireysel üsluplarını derinleştirmeye yönelirler. Genç kuşak içindeki tutarlı kişilikler ise geçmişe oranla daha belirgin bir biçim-içerik bütünlüğü ile yeni arayışlara girişirler.

27 Mayıs devrimini izleyen sosyal, ekonomik ve kültürel gelişmelerin pek çok alanda olduğu gibi Türk resmi üstünde de biçimleyici etkileri olmuştur. Devrimle birlikte gelen özgürlük ortamında toplumsal konuların rahatça tartışılabilir bir boyut kazanması, yerli ve yabancı yayınlardaki artış ve bunların izlenebilir hale gelmesi, sanatsal çevrelerde yeni bilinç ve eğilimlerin belirmesine yol açmıştır.

27 Mayıs öncesinde Türk resminin başlıca eğilimi Batı'daki akımların gelişimine ayak uydurmaktı. Aydınlar üzerinde baskıların yoğunlaştığı bu dönemlerde Türk edebiyatı Anadolu insanının yaşantısını gerçekçi bir boyut içinde işlemeyi güç de olsa başarmıştı. Oysa resim alanında çağdaşlığa, resmi değerlendirme ölçüleri arasında baskın bir yer verilmiş ve bu, belli bir soyutlama düzeyi ya da tam anlamıyla soyut bir biçimcilikle özdeşleşmiştir. Bu genel eğilim kimi ressamların figüratif bir tutum benimsemesini dolaylı olarak engellediği gibi, kimi figüratif-gerçekçi bir yolda ısrarla yürüyen sanatçıların da “geleneksel” olarak nitelenmesine neden olmuştur.

1955-56 yıllarında yeni Büyük Millet Meclisi binasına konulacak resimler için düzenlenen “Vilâyet Tabloları Sergisi” geçmiştiki ressamların yurt gezilerine gönderilme programı gibi, sanatçıların ülkenin gerçek yaşantısına eğilmelerinde etkili bir rol oynamıştır. Sanatçıların git-

Feyhaman Duran: “Köpekli Kız”. Tuval üzerine yağlıboya, 60×87 cm. İstanbul Resim ve Heykel Müzesi.

tikleri yerin gerçeğini gerçekten yansıtmayı başarabilenler, “Müreffeh Türkiye” ve “Nurlu Ufuklar” edebiyatı ile hareket eden siyasî iktidar çevrelerinin hismine uğramış ve sergi amacına varamamıştı.

Sanatçıların yeni bir bilinç kazanmalarında ve kendi gerçeklerine yönelmede en temel etmenlerden birisinin gene Batı'dan gelmiş olması ilginç bir çelişkidir (paradoks). 1964 yılı içinde Brüksel, Paris, Münih ve Viyana gibi Avrupa başkentlerinde açılan “Çağdaş Türk Sanatı” sergisinin Batı'da uyandırdığı izlenimler, ulusal resim sanatı düşüncesinin gelişmesini sağlamıştır. Jacques Lassaigne gibi yabancı bir eleştirmenin başkanlık ettiği seçiciler kurulunca hazırlanan bu sergide Batı sanatına öykünen anlayışlar eleştirilmiş buna karşın ülke gerçeklerine kişisel bir üslup içinde yaklaşanlar beğeni kazanmıştı. Nurullah Berk bu sergiyi izleyen yıllarda yazdığı çeşitli yazılarda “bizim olan” bir sanat anlayışının geliştirilmesi gereği üzerinde durmuş ve -Turan Erol'un bir yazısında belirttiği

gibi- “Nuri İyem yıllarca savunduğu soyut resmi birdenbire yüzüstü bırakarak figüre dönmüştür.”

Bu ortamda ve bu etkiler altında yerellik-evrensellik karşıtlığı içinde resimsel eleştirinin temel ölçütleri ya da karşı anlayışlara yöneltilen suçlamalar aranmaya başlanmıştır. Yerel ve toplumsal değerlere denk düşecek biçimlere ulaşmanın mantık ya da duygusalılığı ile hareket edenlerle sınır tanımayan evrensel sanat kurallarına bağlanmayı savunanlar arasındaki çekişme toplumdaki sosyo-ekonomik ve kültürel değişimlere koşut olarak alabildiğine keskinleşen bir boyut kazanmaktadır.

Bu ortam ve koşullarla gelinen 1970'lerde resim sanatı, cıvıklaştırılmış bir izlenimcilik ile kübizm sonrası arkaizmini durmadan yineleyen melez tutumların dışında beş temel anlayış doğrultusunda biçimlenmektedir:

1. Soyutçular,
2. Soyut ya da figüratif biçimci yaklaşımlar,

Avni Lişij: "Çeşme". Mukavva üzerine yağlıboya, 17x22 cm. Özel koleksiyon.

Namık İsmail: "Figür". Tuval üzerine yağlıboya.

3. Soyutlanmış figüratif biçimde lirik arayışlar,

4. Yerelci ve toplumsal eğilimler,

5. İfadeci ve eleştirel (figüratif) yaklaşımlar.

Son yıllarda soyut resim alanındaki üretimde büyük bir düşüş olmuştur. Bunda, diğer etmenlerin yanında 70'lerden bu yana figüratif resme giderek artan oranda gösterilen ilginin büyük bir payı vardır. Ayrıca Türk resminde bazı figüratif eğilimlerin Avrupa'nın etkisi dışında ve Batı'da güncelleşmeden önce ağırlık kazanması şaşırtıcı ve bir o kadar da anlamlı bir gelişmedir. Buna rağmen Sabri Berkel ve Adnan Çoker gibi ressamın soyut üslup içinde iyice derinleşirken, Ömer Uluç, Burhan Doğançay, Erol Eti (1936 -), Erdal Alantar (1932-), Adnan Turani (1925-), Güngör Taner (1944-), Halil Akdeniz (1944-), Adem Genç (1944-), Tomur Atagök (1939-) de çeşitli nitelikteki soyut eğilimlerini sürdürmektedirler.

Bu türde Adnan Çoker 70'ler başında geliştirdiği biçimsel yenileşme ile en özgün isimlerden biri olmaya hak kazanmıştır. Türkiye'de soyut resmin öncülerinden biri olan Çoker, başlangıçta "action painting"den kaynaklanan bir serbest fırça dışavurumculuğu geliştirmişti. 70'lerde geliştirdiği biçimsel arınma sonucu olarak kubbe, yarım kubbe, üçgen, eşkenar dörtgen gibi hem Anadolu Selçuklu mimarisinden gelen, hem de geometrikliği nedeniyle evrensel bir özellik taşıyan biçimleri koyu karanlık ve soyut bir espas içinde mistik bir etki yaratacak şekilde düzenlemektedir.

Soyut ya da figüratif biçimci yaklaşımlar alabildiğine çeşitlilik gösterirler. Bu amaçtaki arayışlar daha çok Batı'da 1960-80 yılları arasında gelişen Pop-sanat ve Marcel Duchamp'tan kaynaklanan Dadacılık akımlarının etkisi altında gelişmiştir. Son yıllarda, genç yaşta ölen Altan Gürman'ın başını çektiği Pop-sanat çıkışı eğilimlerin giderek azalmasına karşın, kavramsal sanat kapsamı içindeki bir verimin gittikçe arttığı görülmektedir. Gürel Yontan, Şükrü Aysan (1945-), İsmail Saray, Ahmet Öktem ve Serhat Kiraz gibi isimler sanatın anlamını soruşturan biçimsel ve eylemsel arayışlar peşindedirler. Batı'daki güncel sanat biçimlerine ayak uydurmayı ve kendi özelliklerini değişen durumlara göre değiştirmeyi amaçlayan bu "avant-garde" sanatçılar, geçmişteki D Grubu

aktarmacılığını da aşan bir davranışı örneklemektedir. Son yıllarda Özdemir Altan (1931-) ve izleyicileri, imgelerin parçalarının bütünleştirilmesine yönelmiş; kolajlara dayanan resimleriyle endüstri toplumunun mekanik nesnelere, hız ve hareket gibi kavramlarını tanımlamaya girişmişlerdir. Gene Batı'da, özellikle de Amerika'da ortaya çıkan foto-realizmin taklitçileri de biçim estetiğini değerlendirmeye yönelik bir kaygıyla hareket etmektedirler.

Öte yandan, eğilimleri ve bireysel ilgi alanları ne olursa olsun, 1970'lerin başında Özdemir Altan, son dönemdeki üretimleriyle de Turan Erol, Orhan Peker, gene son yıllarında Bedri Rahmi, Şadan Bezevi, Mustafa Esirkuş, Nuri Abaç (1926-), Erol Akyavaş (1932-), Dinçer Erimez (1932-), Burhan Uygur (1940-), Zahit Büyüksüleyen

(1946-), Zafer Gençaydın (1941-) belli benzerlikler gösterirler. Bu ressamalarda bütünüyle soyut olmamakla birlikte soyutlama düzeyi bir hayli baskın bir biçim ve düzen ile kıvrak bir fırça işçiliği bütünleştirmesi, görüntü ve fırçanın lirik bir etkisiyle sonuçlanır. Ayrıca hepsi çevre ve figür, yerel ve evrensel, soyut ve somut dengeleri içinde hareket ederler. Bu tutum geçmişteki aşırı Batı yanlısı eğilimlere karşı geliştirilmiş bir sentez, dolayısıyla bir tutarlılık olarak nitelendirilebileceği gibi, bir tür seçmeci olarak da değerlendirilebilir.

Son on beş yılda yerelci ve toplumcu eğilimler toplumdaki dalgalanmalara ve toplumcu görüşlerin yaygınlık kazanmasına koşut olarak artmıştır. Bu eğilimler gerek kalite yönünden gerek biçimsel açıdan çeşitlilikler gösterir. Örneğin Osman Oral (1925-), İsmail Altunok

(1920-), Hüseyin Bilişik (1923-), Duran Karaca (1934-), Kayıhan Keskinok (1923-), Mehmet Güler (1944-), Yalçın Gökçebaş (1944-), Veysel Günay (1948-) gibi ressamların yerelliği daha çok konu ile sınırlıdır. Bedri Rahmi yerelciliğinin uzantısını yaşayan bazı öğrencileri, gerçek resmin dışında kalan illüstratif, şematik ve grafik değerlerle folklorik ve çevresel motifleri yapay bir şekilde yüceltmeyi sürdürmektedir. Seyyit Bozdoğan (1941-), Cihat Aral (1943-), Aydın Ayan, Nedret Sekban ve Hüsnü Koldaş gibi gençler ise toplumsal sorunları çeşitli görüşler bağlamları açısından ve anıtsal bir biçimcilik anlayışı aracılığıyla ele alan bir eğilimi temsil ederler.

İfadeci ve eleştirel bir nitelik taşıyan figüratif yaklaşımlar, İstanbul'daki daha çok sanat eğitimi veren kurumların öğ-

Ali Avni Çelebi: "Maskeli Balo". Tuval üzerine yağlıboya, 139x187 cm. İstanbul Resim ve Heykel Müzesi.

retim kadrolarında yer alan genç sanatçıların etkinlik ve amaçlarında belirginlik kazanan bir anlayış olarak görülmektedir. Bazı toplumcu eğilimlerin de kendileriyle ortak biçimsel amaçları paylaştıkları bu sanatçılar arasında Aleattin Aksoy (1942-), Mustafa Ata (1945 -), Neşe Erdok (1940-), Mehmet Güleriyüz (1938-), Ergin İnan (1943 -), Kemal İskender (1949-), Balkan Naci İslimyeli (1947-), Özer Kabaş (1934-), Erol Kınalı (1944-), Hüsamettin Koçan (1946-), İbrahim Örs (1946-), Kadri Özyayten (1947 -) ve Paris'teki verimlerini zaman zaman açtıkları sergilerle sürekli olarak Türkiye'ye taşıyan Gürkan Coşkun (Komet) (1941-), Utku Varlık (1942 -) gibi ressamlar yer almaktadır. Gerçekte bu isimlerin üslupları kimilerinin de birbiriyle bağdaşmakta, diğer bazılarında ise büsbütün ayrılmaktadır. Ancak tümü de Batıcılık ve yerelcilik karşılığı taraftarlarının dışında kalan sanat anlayışlarıyla hareket ederler. İnsan eylemini insanın doğasına temel ifadeci ve eleştirel bir bakış açısı altında değerlendirmeye yönelik bir verim içindedirler. Bu yanırla insan deneyini tüm çeşitlilikleriyle temsil edebilen simgesel ve görsel dilin anlatım olasılıklarını insancıl içeriğini biçimleyecek şekilde zorlama çabasını sürdürmektedirler. Böylece oluşturmaya çalıştıkları dil edebî ve öyküsel güzelliklerin çıkmazında takıldığı zaman hiçbir anlamı olmayan bireysel üslup fantezileriyle, bu çıkmazı aşığı zaman ise anıtsal olduğu oranda okunabilir bir biçimcilikle sonuçlanmaktadır.

Son Yılların Sanat Ortamı, Galeriler-Sergiler-Eleştiri-Ödüller- Sanat Eğitimi Veren Kurumlar ve Müzeler

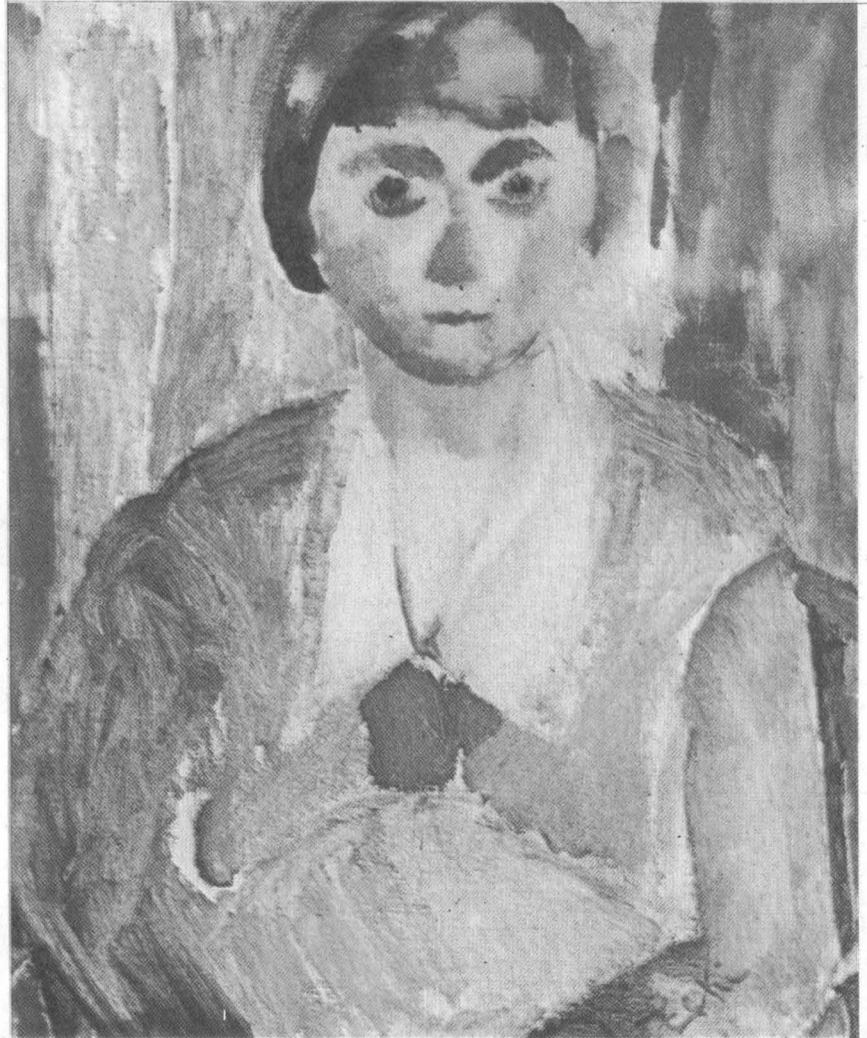
1970'lerle birlikte İstanbul, Ankara ve hatta İzmir gibi Türkiye'nin büyük kentlerindeki sanat etkinlikleri geçmişe oranla eşi görülmedik boyutlarda bir gelişme göstermiştir ve hâlâ da göstermektedir. Sadece İstanbul'da elliye aşkın sanat galerisi açılmıştır. 1970'lerin başında İstanbul'da ikisi resmî olmak üzere sadece üç galerinin bulunduğu anımsanırsa, bunun ne denli büyük bir gelişme olduğu daha iyi kavranabilir. Ancak bu galerilerin, Batı'daki örnekleri gibi, belli bir sanatsal görüşün, kuşağın, grubun temsilcileri ya da sunucuları olarak hareket ettik-

leri söylenemez. Birçoğu incik-boncuk, hediyeleşme eşya ve kitap satışının yanı sıra sürdürdükleri sergi etkinliklerinde bü-tünüle seçmeci (eklektik) bir ticari bakış açısıyla hareket etmektedirler.

Galerilerin sayılarındaki artışa koşut olarak resme gösterilen ilgi artmış, (bu, resme gösterilen ilgiye koşut olarak galeri sayısının artışı olarak da yorumlanabilir), koleksiyoncu çevreler ve resme meraklı aydınlar gerek özel zevkleri, gerek yatırım amacıyla daha çok resim toplamaya yönelmişlerdir. Bu arada resim fiyatları ve özellikle piyasada tutulan gözde isimlere ait yapıtların fiyatları milyona yaklaşan yüz binlere ulaşmıştır. Diğer

piyasa ürünlerinin fiyatları yanında bu doğal ve çoktan gerçekleşmesi gereken bir gelişmedir. Ancak doğal olmayan, bunları gerçek sanatsal yerlerine oturtacak hiçbir nesnel ve nitel değerlendirme ölçütünün gelişmemiş olmasıdır. Dolayısıyla galerilerin satışa dönük etkinlikleri tam bir keşmekeş içindedir. Bunun sonucu olarak da bayat bir izlenimciliğin, zamanla iyice bozulmaya yüz tutmuş melez biçimleri, D Grubu ile benzerlerinin arkakleşmiş eklektik kübizmi ve pek çoğu kartpostal illüstrasyonculuğunu aşmayan bazı yerel tutumlar günün "moda ve para eden" anlayışları olarak yerlerini korumaktadır.

Zeki Kocamemi: "Portre". Tuval üzerine yağlıboya, 45x54 cm. İstanbul Resim ve Heykel Müzesi.

Dahası, yıllardır hiçbir sergi açmamış, hatta resimle ilgisini kesmiş bazı "eskiler", nitelik düzeyi düşük bir verimle galerilerin satış etkinlikleri içinde boy göstermeye başlamışlardır. Gene son yıllarda ölen bazı izlenimci eskilerin kıyıda köşede kalmış "eboş" niteliğindeki çalışmalarının bile, yakınları tarafından hızla bu piyasaya sokulduğu görülmüştür. Öte

yandan, üslûp boyutları zaten pek derin olmayan bazı ressamlar da sık aralıklarla açtıkları sergilerle, ya çevreleri ya da sanat eğitimi veren kurumlardaki görevleri nedeniyle kazandıkları isimden ve prestijden yararlanarak, salt parasal kazançlara yönelmişlerdir. Böylece isimlerinden gelen etkiyi de en azından ciddi sanat çevrelerinin gözünde etkisiz kılmış-

lardır. Bu arada resim piyasasındaki kolay kazançlardan etkilenen bir grup amatör de özellikle peyzaj ve natüremort türündeki resimleriyle, diğer bazıları ise Bodrum çevresi ile Anadolu insanının yaşantısından esinlenen sözde yerelci bir tutumla gerçek ressamlığa soyunmuşlardır. Ressam aile, karı-koca ressam, baba-kız sanatçı, çoban ressam, "avant-garde" sanatçı, kadın sanatçı, şunu bunu ilk defa gerçekleştiren sanatçı ve hatta "kralların ressamı" sanatçı gibi ucuz propagandist imgeler kullanma "şarklılığı" sanat ortamının neredeyse hafife alınmayacak kadar "ciddi" bir göstergesi haline gelmiştir. TRT hiçbir zaman ölçüt tanımayan bir sanatsal yaklaşımla hareket ettiği için hiçbir zaman sanatsal değeri olmayan bir "Kralların ressamı"na ekranlarını açmakla kimseyi şaşırtmış değildir. Ancak, Topkapı Sarayı Müzesi ile Ankara Resim ve Heykel Müzesi gibi devlet kurumlarının aynı ressamın sergileri için salonlarını açması ve bu sergilerin devletin resmî makamlarındaki kişilerce açılarak onurlandırılması, yeryüzünün herhangi bir yerinde benzeri görülmedik bir davranış olsa gerektir. Bütün dünyada ve de özellikle Batı'da müzelerde sergi açmak sadece kendini benimsetmiş gerçek sanatçılara tanınan bir haktır çünkü. Ne basının, ne sanat eğitimi verdiği için bu konuda görüş oluşturmaya yetkili yüksek eğitim kurumlarının, ne de kişilerin ilgili makamları uyarıya da yeterince düşündürücü bir konudur.

Naifler ve Batı'da yaşayan sanatçılar olayı gene son yılların ilginç gelişmeleri arasındadır. "Naif" nitelemesi altında resim piyasasına bir moda olarak sürülen kimi gerçek bir akademik eğitimden geçmiş öğrenmişlerle kimi yüreklendirilmiş amatörler, galerilerin pazarlama etkinlikleri içinde hiç de naif olmayan parasal kaygılarla hareket etmenin en yetkin örneklerini verdiler. Gene özel galeriler sayesinde, başta Fikret Mualla olmak üzere Paris ya da Amerika'da yaşamış ya da yaşayan Abidin Dino, Yüksel Arslan, Adnan Varınca, Mübin Orhon, Burhan Doğançay, Gürkan Coşkun (Komet), Utku Varlık, Erol Akyavaş, Mehmet Güler ve Timur Kerim İncedayı gibi ressamların -anamlı olsun olmasın- her türlü yapıtı, ressamı hâlâ Paris'te biçareleşen bohem kişilik olarak gören çevrelerin toplumsal ve kültürel konularının birer simgesi haline gelmiştir. Elbette bu gelişimin gerçekten olumlu değer yargıları

Cevat Dereli: "Ekinci Kız", Tuval üzerine yağlıboya. Özel koleksiyon.

Hale Asaf: "Bursa'dan". Tuval üzerine yağlıboya, 46x62 cm. İstanbul Resim ve Heykel Müzesi.

oluşturacak bir anlamı yoktur. Ne de bu ressamların resim sanatında hakettikleri yeri etkileyecek bir anlamı vardır.

Öte yandan, galeri etkinlikleri içinde önemli bir yer tutan bankalar birtakım sıradan amatörler yanında, Türk resminde ve resim piyasasında isimleşmiş kişileri ya da yerleşmiş -ama aynı oranda da yozlaşmış- bireysel ve genel anlayışları destekleme eğilimindedirler. Örneğin Türkiye İş Bankası'nın "Batı Anlayışına Dönük Türk Resim Sanatı" koleksiyonuna Eşref Üren, İbrahim Safi, Celal Üzmen, Selahattin Teoman, Sabiha Bozcalı, Ayetullah Sümer, Arif Kaptan, Ziya Keseroğlu, Numan Pura, Nazlı Ecevit, Saim Belir, Bedia Gülerüz, Ferit Apa, Naciye İzbul, Hulusi Mercan, Melahat Üren, Ömer Hatipoğlu, Necdet Kalay ve daha birçoklarının izlenimci çiz-

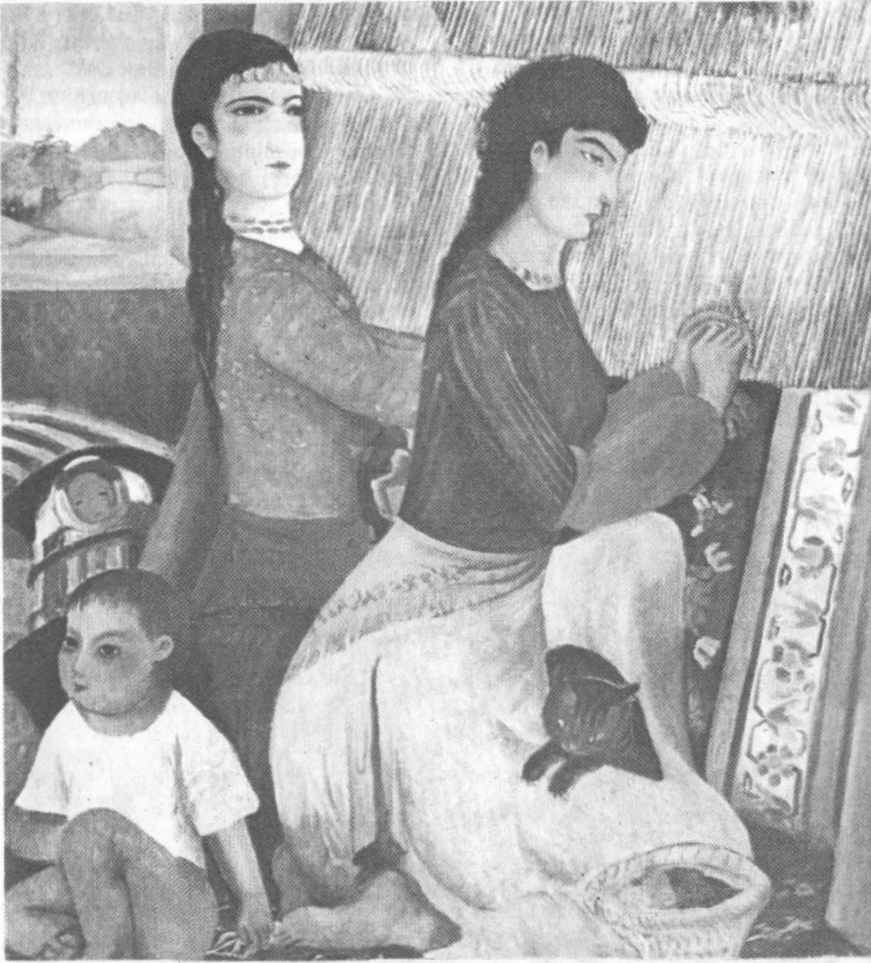
gisi egemendir. Garanti Bankası koleksiyonunda ise Ahmet Uzelli'nin Boğaziçi manzaraları ve İstanbul'un ahşap evleri konulu resimler ağır basmaktadır.

Günümüzde bir hayli artan edebiyat ve aktüalite ağırlıklı sanat dergileri ve sayıları birkaçı ulaşan plastik sanat dergilerinin bir kısmı, sanatsal ortamı gerçek değerlendirme ölçütlerinden yoksun bir tutumla yansıtmaktadırlar. Bu yayınların bir kısmı sanat etkinliklerine bilinçsiz bir şekilde yer vermiştir; daha ciddi diğer bazıları ise belli odakların bakış açılarıyla hareket ediyor izlenimi uyandırmaktadır.

Türk resminin başından beri en büyük talihsizliği, gerçek yazar ve eleştirmenlerden, dolayısıyla eleştiriden yoksun oluşudur. Türk resmi üzerine yazılan kitaplarda genel eğilim, resim sanatını Özdemir Altan, Dinçer Erimez, Altan Gürman

ve Ömer Uluç gibi 50 yaş çevresindeki bir kuşakla sonlandırmaktan yanadır. Bu davranışın en ilginç örneklerini çoğunlukla Nurullah Berk ile onun geleneğini izleyen yazarlar göstermektedir. Güncel eleştiri yazıları ise genellikle yetersiz, kalıplaşmış ve yapay değer ölçütlerinin taraftarlığını dile getirdikleri için, sanatını konu aldıkları ressamların özel arşivlerinde yer almaktan başka bir işe yaramamaktadır.

Son yılların en ilginç gelişmelerinden biri de İstanbul ve Ankara'da yaşayan sanatçıların genel üslupsal eğilimlerini evrensellik - yerellik karşıtlığı bağlamı içinde değerlendirme girişimleridir. Bu görüşe göre İstanbul, "kozmpolit" yaşantısı nedeniyle evrensel kişilikleri barındırmıştır. Ankara ise daha yerel ve özgün bir sanatın merkezidir. Bu bağlam için-

Turgut Zaim: "Halı Dokuyanlar". Resim ve Heykel Müzesi.

de Ankara'da 1960'lardan bu yana Orhan Peker'in ve özellikle de Turan Erol'un çevresindeki Gazi Eğitim Enstitüsü Resim-İş Bölümü çıkışlı öğrencilerin eğilimlerinde görülen manzara ağırlıklı anlayış, "Ankara ya da Bozkır Okulu" olarak nitelenmektedir.

1978'de Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nin Ankara ve İzmir'de açtığı "Çağdaş İstanbul Resmî" sergisine karşılık, İstanbul, Ankara ve İzmir resmî sergileri düzenlenmiştir. Bu karşılıklı sergiler İstanbul resmî - Ankara resmî ayrımlarının güçlenmesine dolaylı da olsa katkıda bulunmuştur. Doğrusu, resimde yerellik, sadece Ankara çevresi ile sınırlı bir olgu değildir. Yerellik kalkması gerek Ankara gerek İstanbul çevrelerinde bazı ressamlar için sanatlarının varlık ve dokunulmazlık nedeni ile özdeşleşen bir anlam

kazanmıştır. Yerelliğin "bizdenlik" ayrımı ise Batı taklitçiliği suçlamasına karşın altına sığınılan bir şemsiye, bazen de benlik arayışının verimsizliğini örtmek için çareyi folklorun yüceltilmesinde arayan bir bakış açısıdır.

Gerçekten de, çoğunluğu Gazi Eğitim Enstitüsü çıkışlı Ankaralı ve İzmirli sanatçılarla, Akademi çıkışlı İstanbullu sanatçılar arasında dolaylı da olsa partizan bir çekişmenin yer almadığı söylenemez. Örneğin 1980-1983 yılları arasında DYO'nun düzenlediği yarışmalı sergilerde, seçici kurul üyelerinin bağlı olduğu çevrelerce ödüllendirilen sanatçıların bağlantılı olduğu çevreler arasında kesin bir ilişki olduğu görülmektedir. 1980'de açılan 14. serginin seçici kurulunda, İstanbul'u temsilen 3'ü Akademi çıkışlı olmak üzere 4, Gazi Eğitim çıkışlı 1 kişi vardır.

Ödüllerin 4'ü İstanbul'dan katılan sanatçılara verilmiştir. 1981'deki 15. sergide beş kişilik jüride Akademi çıkışlı 3 kişi vardır ve ödüllerin tümü İstanbullu, hatta sadece Akademi çıkışlı sanatçılara verilmiştir. 1982'deki 16. sergide ise Gazi Eğitim çıkışlı sanatçılar çoğunluktadır ve ödüllerin dördü bu okulda eğitim görmüş sanatçılara verilmiştir. Bunlardan üçü Ankara'yı temsil etmektedir. Bu ve benzeri yandaşlaşmalar giderek doğallaşan bir boyut kazanmaktadır. Bu nedenle ressamlar seçici kuruldaki kişilerin eğilimlerini hesaba katarak yarışmalı sergilere katılıp katılmama kararı vermektedirler. Dahası, böylesi uygulamalar ödüllerin önemine gölge düşürmüştü, bunların büyük bir çoğunluğu sanat çevrelerinde "teneke ödül" diye adlandırılmaya başlanmıştır.

Yarışmalı sergilerde ödül tutarı büyüdükçe, seçici kurullar ödülleri ilan ettiği şekliyle dağıtmak yerine, birinciliğe veya ikinciliğe değer yapıp bulamadıkları gerekçesiyle mansiyon dağıtmaktadırlar. 1981'de Cumhuriyet Senatosu Vakfı'nın düzenlediği "Atatürk ve İnkılapları" sergisinde, 1982 ve 1983 Vakko sergilerinde izlenen yöntem budur. Seçici kurulları oluşturan yaşlı kuşak sanatçıları ödülleri küçültmekle hem kendi taraftarlarına ödül sağlamakta, hem de büyük ödülün genç ve yeni bir isme getireceği maddî ve manevî kazancı önlemektedirler.

Günümüzde özel kuruluşların düzenlediği yarışmalı sergiler ve çeşitli nitelikteki ödüllendirmeler giderek çoğalmaktadır. Bu alanda on yedi yıldır yarışmalı resim sergilerini sürdüren DYO'nun yanı sıra Sedat Simavi Vakfı ile Türkiye İş Bankası plastik sanatların ileri gelen ve etkin kişilerini ödüllendirmekte, Vakko ve Enka gibi kuruluşların düzenledikleri yarışmalı sergiler de ödüllerinin paraca yüksekliği nedeniyle hayli ilgi görmektedir.

Günümüzde hiçbir önemi kalmayan Devlet Resim ve Heykel Sergileri sadece amatörlerin, beceriksiz yerelcilerin ve bazı Enstitülü sanatçıların katılımıyla sınırlı bir verimsizlik dönemini yaşamaktadır. Sanat çevrelerinde benimsenmiş eskiler bir yana, kendi dalında biraz iddialı genç ressamlar bile bu sergilere ilgi göstermemektedirler. Örneğin 1980 yılında açılan 41. Devlet Sergisi'nin dökümü şöyledir: Sergiye katılan 90 sanatçıdan 21'i Akademi, 9'u Tatbiki Güzel Sanatlar Yük-

sek Okulu, 43'ü ise Eğitim Enstitüsü çıkışlıdır. Sadece 21'i sanat çevrelerinde bilinen isimlerdir. Bunların 17'si sanatçı-öğretim üyesidir. Aralarında resim ve heykël dallarında 50'yi aşkın sanatçıyı barındıran Akademi'den sadece 2 kişi vardır. 90 sanatçının 75'i figüratif, 15'i soyut eğilimleri temsil etmektedir. Figüratif eğilimlerin büyük bir çoğunluğu, yerelci tutumları benimsemiş görünen niteliksiz sanatçılardır.

Öte yandan, kuruluşundan bu yana plastik sanatların yönlendirilmesinde temel ve merkezî bir rol oynayan Akademi (yeni adıyla Mimar Sinan Üniversitesi), alanında tek olduğu için bu konumunu hâlâ korumaktadır. Bağımsız sanat etkinlikleri, Batı'daki sanat merkezlerinde olduğu gibi, gerek nitel, gerek nicel açıdan MSÜ'nün bu alandaki belirleyici rolüne karşı bir seçenek oluşturacak düzeye ulaşmış değildir. Bu nedenle MSÜ'nün 1977'den beri her iki yılda bir düzenlenmekte olduğu İstanbul Sanat Bayramı kapsamı içinde yer alan ve konusu her seferinde değişen sanat sempozyumu ile "Yeni Eğilimler" sergisinin, türünün etkili örnekleri olması doğaldır. Ancak Yeni Eğilimler sergileri başlangıçtaki amaçlarına ters düşen gelişmelere ve haklı eleştirilere konu olmaktadır. Çünkü serginin baskın eğilimleri olarak beliren "yeni" ya da "avant-garde" yaklaşımlar, daha çok Batı'da Marcel Duchamp'ın uzantısı olarak gelişmiş olan kavramsal sanat, yeni Dadacılık ve foto-realizm gibi akımların taklit edilmesine dayanmaktadır. Dahası, Batı'da gelişen akımları en az on beş, yirmi yıl geriden izleyen anlayışların "yeni", "öncü", "atılımcı" gibi sıfatlarla nitelenmesi başlıbaşına bir çelişkidir. Üstelik bu sergiler birkaç inancılı Batı izleyicisi kavramsalının dışında, sırf bu sergiler için yapıt üreten, hatta bunu bazen alay, bazen gösteri amacıyla yapan sanatçıların ve öğrencilerin katılımıyla sınırlı bir boyut kazanmaktadır. En ciddileri bile herhangi bir karma sergide tüm katılımın yüzde 2'sini aşmayan taklitçi eğilimler, bu sergideki katılımın neredeyse tümünü oluşturmaktadır.

Örneğin 1977'den beri yer alan dört "Yeni Eğilimler Sergisi" ile 1983 tarihli "Günümüz Sanatçıları 4. İstanbul Sergisi"nde ödüllendirilen 31 yapıtın % 25'i figüratif, % 65'i avant-garde nitelikli soyut ve kavramsaldir; % 10'u ise diğer (fotoğraf, seramik) eğilimleri temsil etmektedir. Bu da göstermektedir ki, Batı tak-

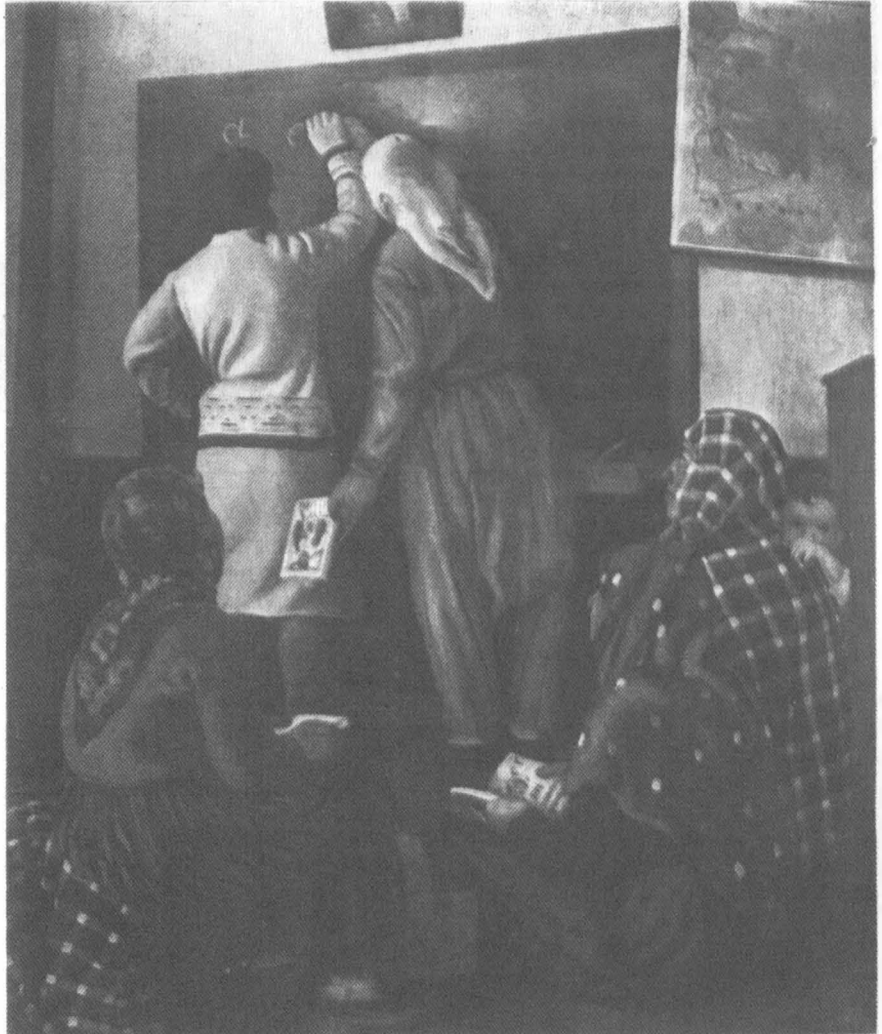
litçiliğine dayanan "yeni" ya da "avant-garde" anlayışlar dünyadaki bütün örneklerinin aksine, bir üniversite (ya da akademi) tarafından desteklenmektedir. Batı sanatının kendine özü gelişme süreci, yenilik ve değişiklik kavramlarının bir moda olarak sanatı sanat kılan tek ölçü haline gelmesine, dolayısıyla sanattan içerik, ruhsallık, insanlık, eleştiri ve bunun gibi kavramların dışlanmasına neden olmuştur. Oysa, Türkiye'de sanatın bu temel değerlere henüz yönelmeye başladığı bir aşamada, kökensiz ve taklit anlayışlara saygınlık kazandırmaktan özenle kaçınılması gerekir.

Gene İstanbul Sanat Bayramı kapsa-

mı içinde gerçekleştirilen "Galeriler 83" sergisi, bir sergiden çok bir panayır zihniyeti ile düzenlenmiştir. Batı'daki sanat pazarından esinlenilerek oluşturulan bu sergi, izlenimciliğin cıvıklaştırılmasının olası her biçimini, "modernist" maskesi ile örtülmüş her türlü beceriksizliği, geçmişteki biçimci üsluplarını satış pazarının gereksinmesine göre ayarlama çabası içindeki eskileri içeren çeşitliliğiyle, herhangi bir kültür mezarlığından başka bir şeyi örneklemiş değildir. Kaldı ki, Batı'da bu tür sergiler devletin resmi kurumlarınca değil, sanat tüccarlarınca düzenlenir.

MSÜ'nün belli aralıklarla düzenlediği

Şeref Akdik: "Halk Mektepleri". Tuval üzerine yağlıboya, 150 x 180 cm. İstanbul Resim ve Heykël Müzesi.

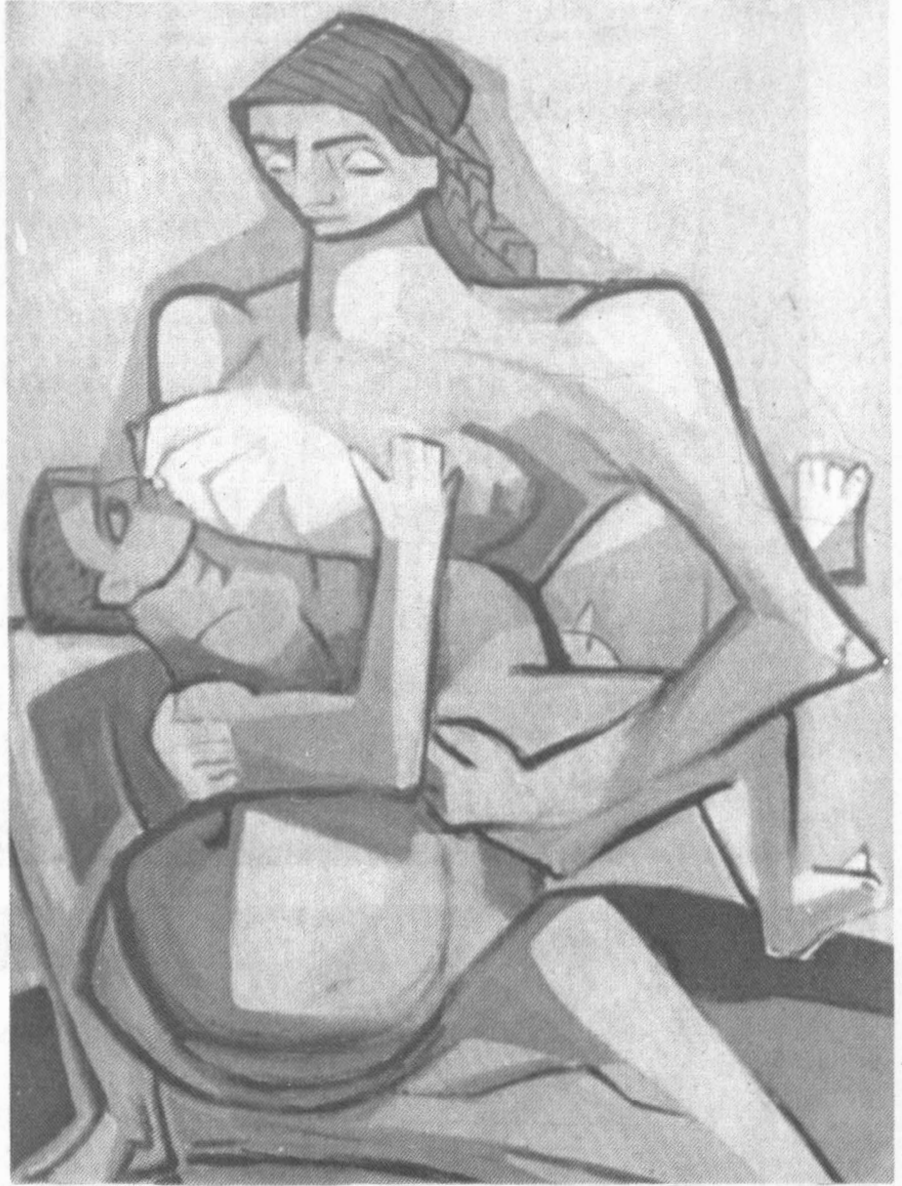

ve tanıtıcı bir kitapçıkla sunduğu bireysel retrospektif sergilerin tek sakıncası da, bu sergilerin daha çok D Grubu ve çağdaşları ressamlarla sınırlı olmasıdır.

MSÜ'ne bağlı İstanbul Resim ve Heykel Müzesi, yangın tehlikesi nedeniyle uzun yıllar kapalı kaldıktan sonra nihayet yeniden halka açılmıştır. Müzeyi barındıran binanın yetersizliğinin neden olduğu yeni bina arayışları çeşitli tartışmalara yol açmış ve olumlu bir sonuca da bağlanamamıştır. Müze yönetiminin MSÜ'ye bağlı olması çeşitli eleştirilere konu olmuştur ve olmaktadır. Yalnız bu müzenin ve İzmir Resim Heykel Müzesi'nin son yıllarda gösterdikleri sergi etkinlikleri dikkate değer girişimler olarak gözükmemektedir. Eski Cumhurbaşkanlarından Fahri Korutürk'ün gayretleriyle açılan Ankara Resim ve Heykel Müzesi, Rahmi Pehlivanlı sergisi dışında, bu alanda henüz bir girişimde bulunmuş değildir. Dahası, bu müzenin koleksiyonlarının yakın zamanları kapsayan bölümü taraflı geçilmiş ve gerçekten bölgeci bir tutumla davranılmış izlenimi uyandırmaktadır. Diğer taraftan, her üç müzenin resim satın alma fonları da her zaman için yetersiz kalmaktadır. İstanbul'daki dışında, Kültür Bakanlığı'na bağlı diğerlerinin Devlet Sergilerinde ödül alan ve bu sergilerde devletçe satın alınan yapıtlarla beslenmesi, müzelerin resim gereksinimini karşılayacak bir çözüm olamaz. Çünkü hem bu yapıtların kalitesi düşüktür, hem de her sergide hemen hemen aynı isimlerle sınırlı yapıtlar yer almaktadır ●

KAYNAKÇA

- T. Ataöv, *Turkish Painting*, Meridiane Publishing House, Bükreş, 1979.
- N. Berk, *İstanbul Resim ve Heykel Müzesi*, Akbank Yayınları Sanat Kitapları Dizisi, İstanbul, 1972.
- N. Berk, *Türkiye'de Resim*, DGSA Yayınları, İstanbul, 1943.
- N. Berk-H. Gezer, *50 Yılın Türk Resim ve Heykeli*, İş Bankası Yayınları: 123. 50. Yıl Dizisi; 2, İstanbul, 1973.
- N. Berk- A. Turani, *Başlangıcından Bugüne Çağdaş Türk Resim Sanatı Tarihi, Cilt II*, Tıglat Yayınları, İstanbul, 1979.
- M. Cezar, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, İş Bankası Kültür Yayınları: 109, İstanbul, 1971.
- A. Çoker-K. Bilensoy, *Zeki Kocamemi*, DGSA Yayınevi, İstanbul, 1979.
- E. L. Dal, D Gurubu ve Türk Resmindeki Yeri, *Yeni Boyut*, Eylül 1983.
- G. Elibal, *Atatürk ve Resim Heykel*, İş Bankası Kültür Yayınları: 121, Atatürk Dizisi: 19, İstanbul, 1973.

Cemal Tollu: "Ana Toprak". Tuval üzerine yağlıboya, 95 x 130 cm. İstanbul Resim ve Heykel Müzesi.

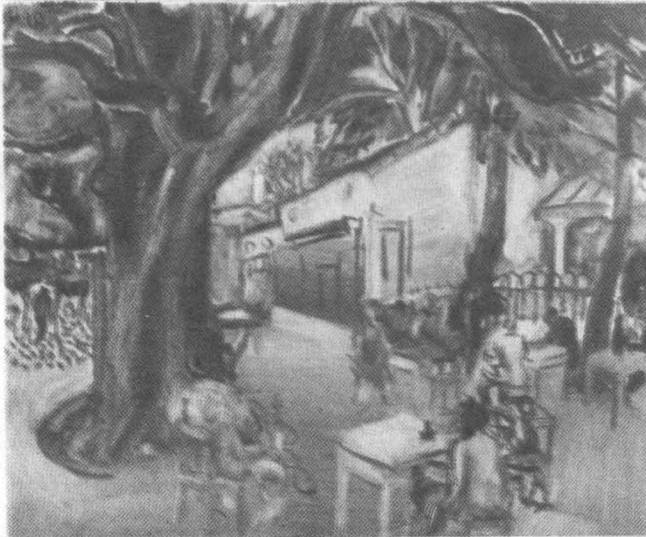
- T. Erol, Resmimizin Son 15 Yılı, *Yeni Dergi*, Şubat 1970.
- T. Erol-G. Renda, *Başlangıcından Bugüne Çağdaş Türk Resim Sanatı Tarihi, Cilt I*, Tıglat Yayınevi, İstanbul, 1980.
- M. Giray-M. Cezar, *Güzel Sanatlar Eğitimi 100 Yıl*, MSÜ Yayınevi, İstanbul, 1983.
- Güzel Sanatlar Birliği (25. Galatasaray Resim Sergisi, 1941) Broşürü, A. Çoker arşivinden.
- Güzel Sanatlar Birliği (20. Ankara Resim Sergisi, 1943) Broşürü, A. Çoker arşivinden.
- Halil Edhem, *Elvan-ı Nakşiye Koleksiyonu*, Milliyet Yayınları Sanat Dizisi: 1, İstanbul, 1970.
- K. Özsezgin, *Başlangıcından Bugüne Çağdaş Türk*

Resim Sanatı Tarihi Cilt III, Tıglat Yayınevi, İstanbul, 1982.

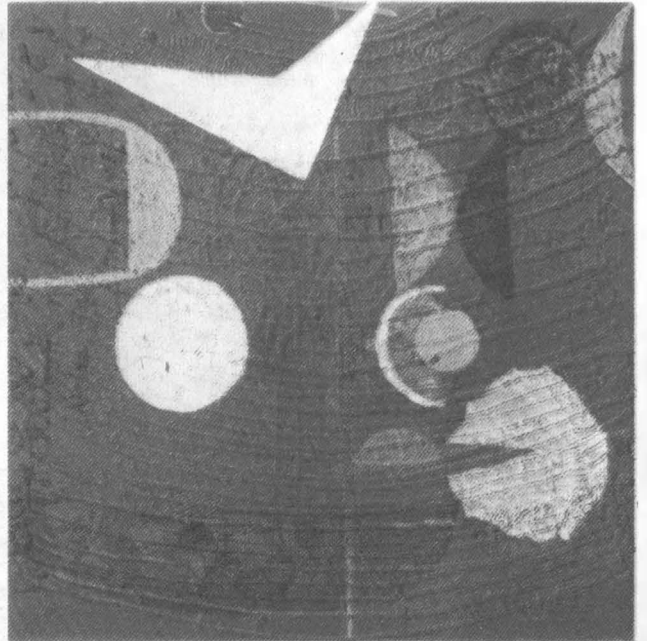
- Ressamların Yurt Gezileri, 1938-1943 Broşürü, Adnan Çoker arşivinden.
- S. Fansıoğlu, *Türk Resim ve Heykel Sanatı, Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi Cilt: 6*, Görsel Yayınlar, İstanbul, 1982.

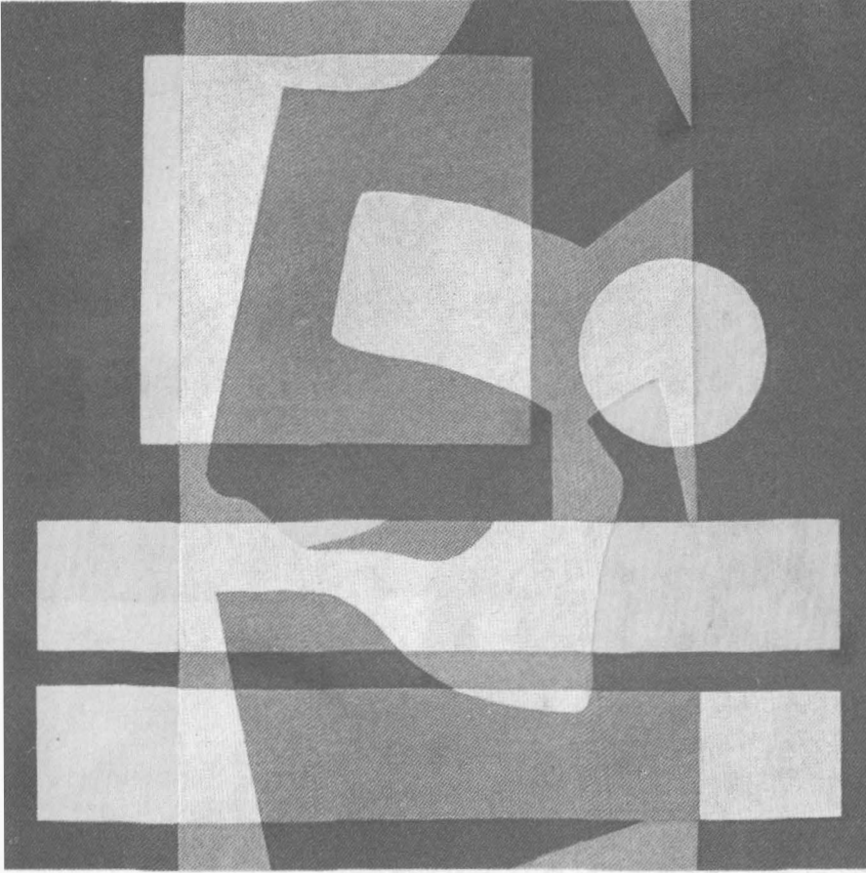

Nurullah Berk:
"Padişah". Tuval üzerine yağlıboya,
80 x 80 cm. Özel koleksiyon.

Bedri Rahmi Eyüboğlu: "Karabaş Kahvesi". Yağlıboya, 50 x 60 cm.
Özel koleksiyon; "Soyut Kompozisyon". Tuval üzerine karışık
malzeme, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi.

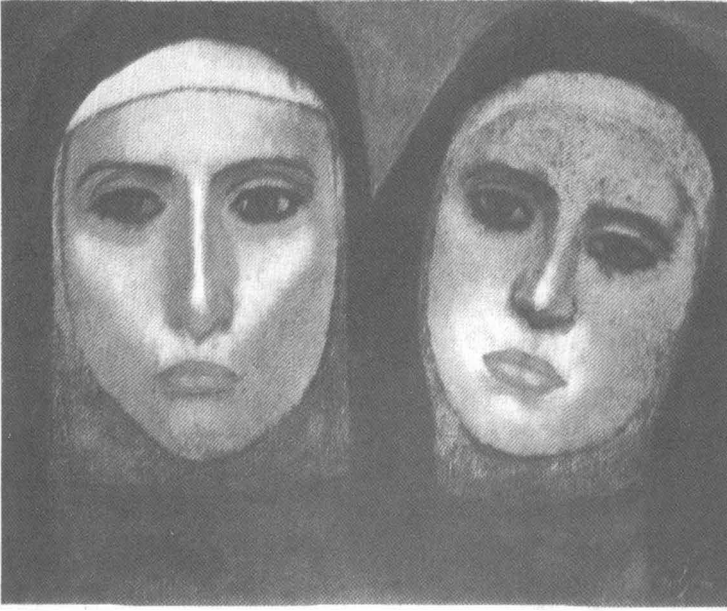
Sabri Berkel:
"Kompozisyon". Tuval üzerine yağlıboya.
İstanbul Resim ve Heykel Müzesi.

Abidin Elderoğlu:
"Kompozisyon". Tuval üzerine yağlıboya.
Özel koleksiyon.

Cemal Bingöl: "İzmit İstasyonu". Tuval üzerine yağlıboya. İstanbul Resim ve Heykel Müzesi.

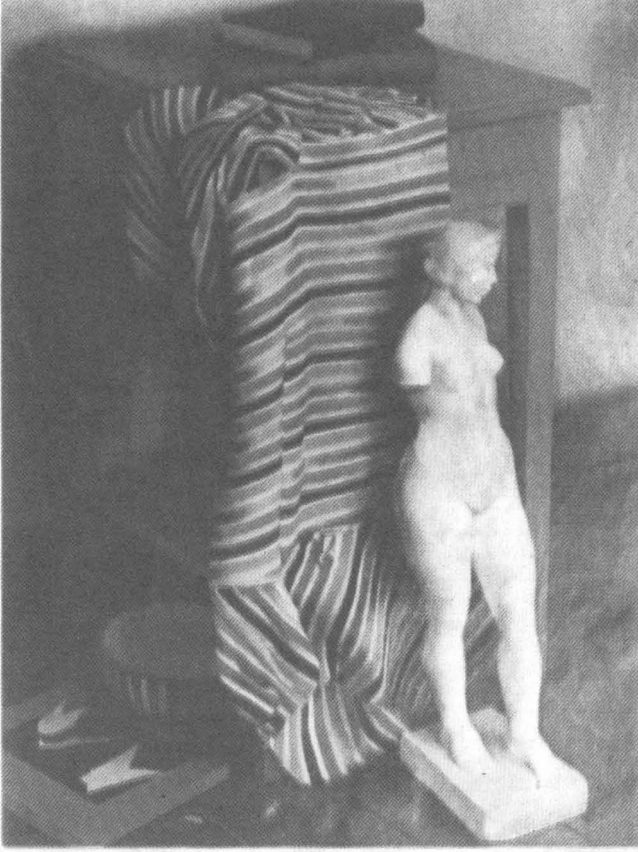

Nuri İyem:
"İki Eltiler". Tıval üzerine yağlıboya,
38 x 46 cm. Özel koleksiyon.

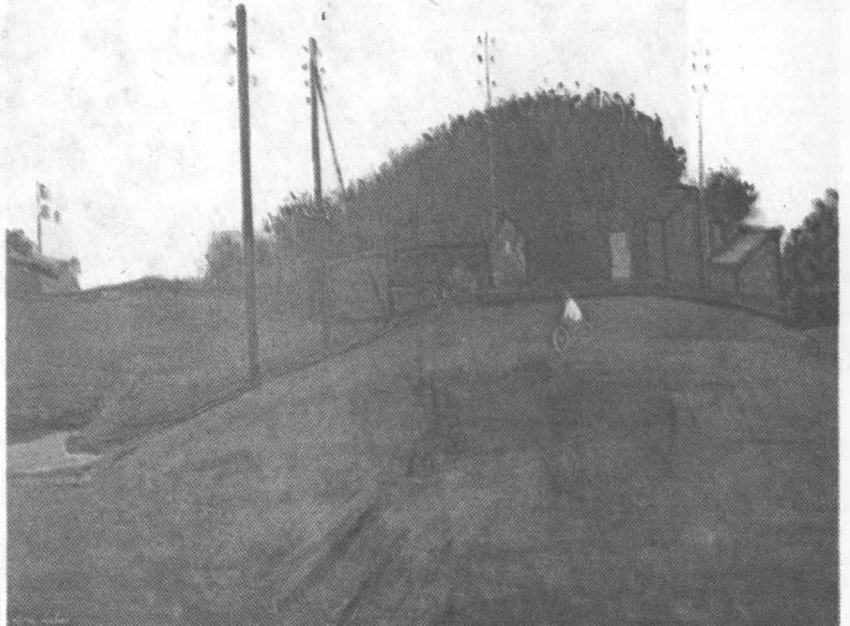

Fikret Muallâ: "Sokakta". Guaj. Özel koleksiyon.

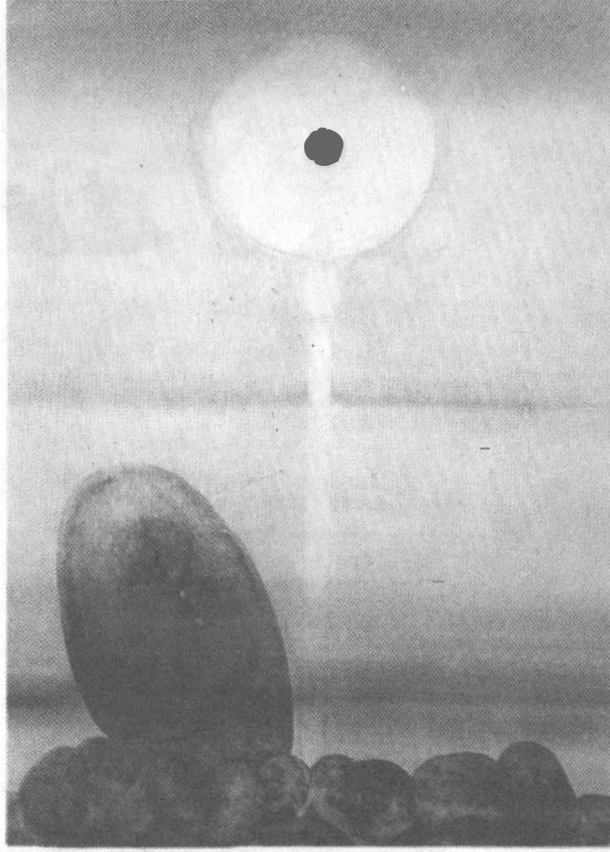

Mahmut Cûda:
"Heykelli Natürmort". Tuval üzerine yağlıboya,
54 x 63 cm. İstanbul Resim ve Heykel Müzesi.

Avni Arbaş.
"Paris'ten". Tuval üzerine yağlıboya
İstanbul Resim ve Heykel Müzesi.

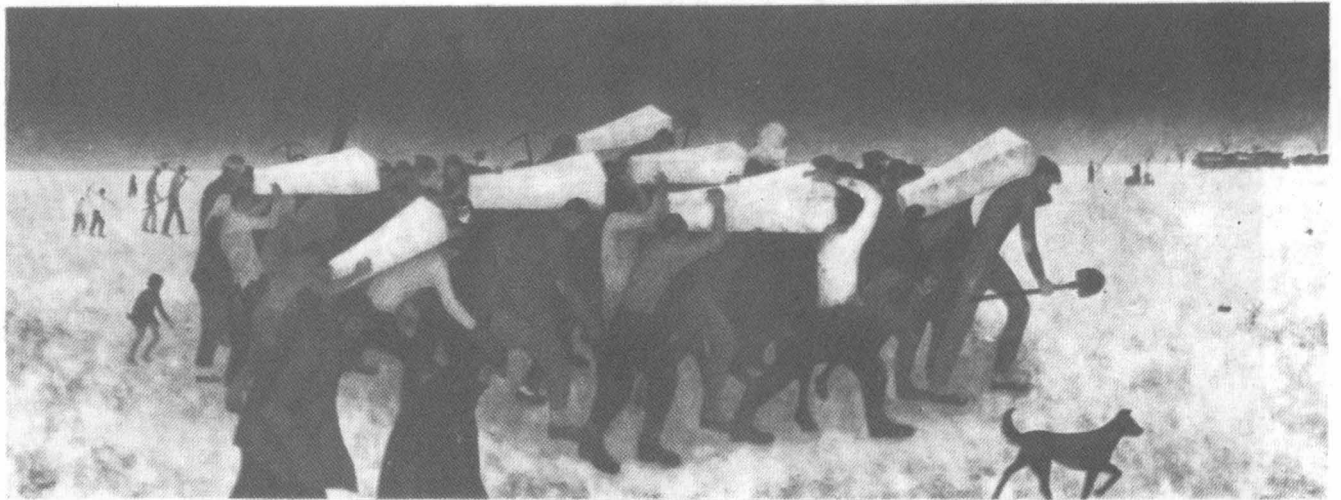
Abidin Dino:
"İspermeçet Çiçeği". Özel koleksiyon.

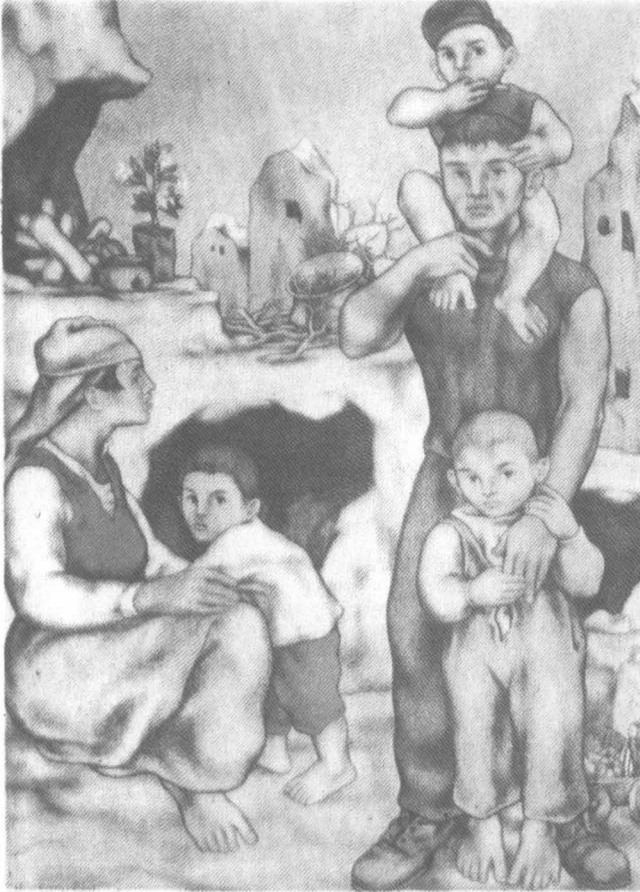
Adnan Turani:
"Gelin". Tuval üzerine yağlıboya,
61 x 61 cm. Özel koleksiyon.

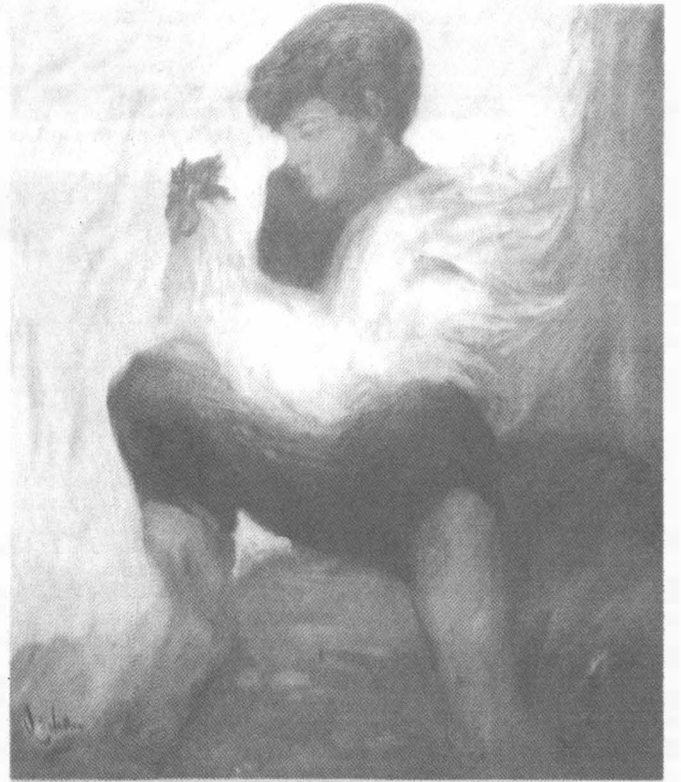
Cihat Burak: "Çalgıcılar". Tuval üzerine yağlıboya. Özel koleksiyon.

Nedim Günsür: "Tabullar". Tuval üzerine yağlıboya. Özel koleksiyon.

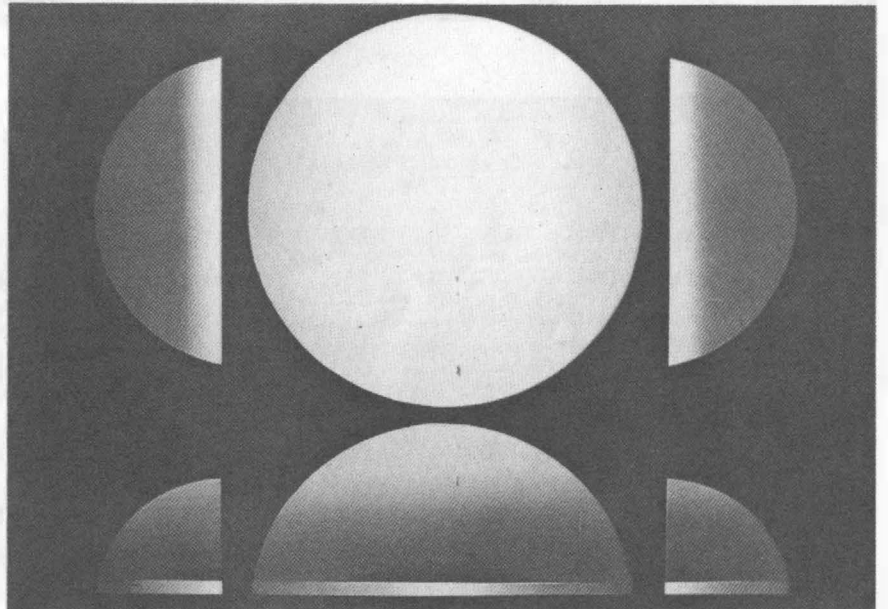
Neşet Günal:
"Kompozisyon, 1958". Tuval üzerine yağlıboya,
188 x 140 cm. Özel koleksiyon.

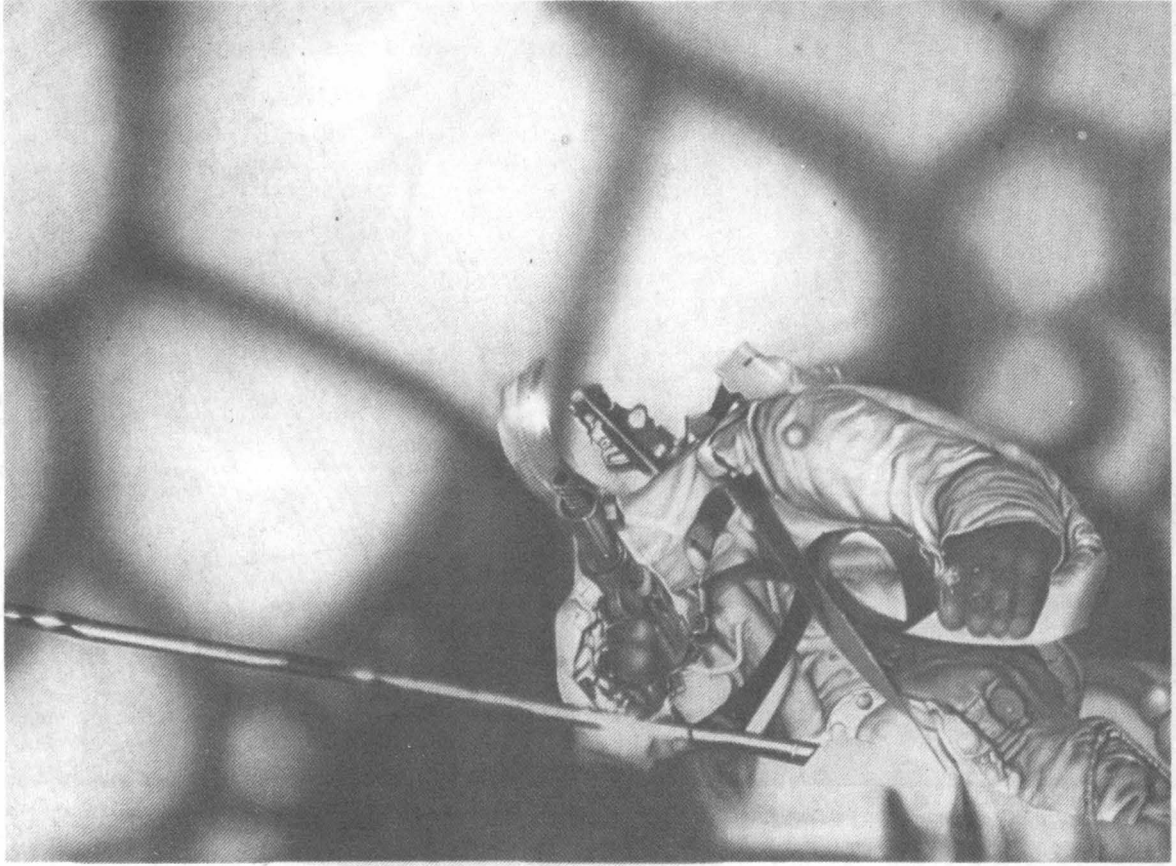
Orhan Peker:
"Horozlu Çocuk". Duralit üzerine yağlıboya,
165 x 200 cm. Özel koleksiyon.

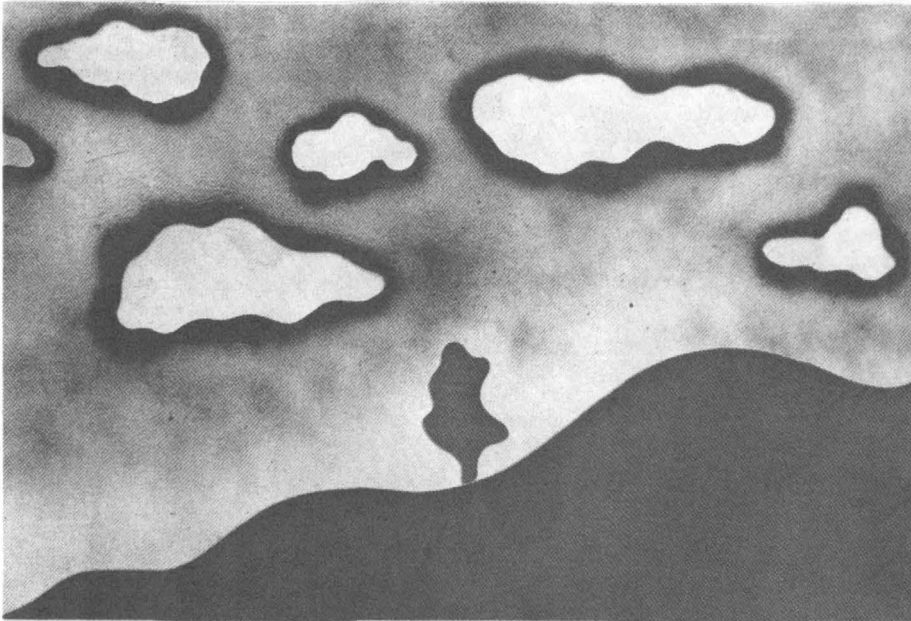
Turan Erol:
"Bodrum'dan". Tuval üzerine yağlıboya.

Adnan Çoker:
"Bulunmuş Plan".
Tuval üzerine yağlıboya.
Özel koleksiyon.

Özdemir Altan: "Serüven". Tuval üzerine yağlıboya, 97x130 cm. İzmir Resim ve Heykel Müzesi.

Altan Gürman:
"Kompozisyon". Özel koleksiyon.

Burhan Uygur: "Çamaşıcı Kadın ve Çocuğu"
Tuval üzerine yağlıboya, 50 x 35 cm. Özel koleksiyon.

Neşe Erdok: "Çocuk". Tuval üzerine yağlıboya.
Özel koleksiyon.

Nedret Sekhan:
"Ayaklar".
Tuval üzerine yağlıboya,
100 x 140 cm. Özel koleksiyon.

Cumhuriyet Döneminde Resim ve Görsel Sanat Ödülleri

Ahmet Köksal

Devlet Resim ve Heykel Sergisi Ödülleri

1939 Ekimi'nden bu yana düzenli olarak sürdürülen Devlet Resim ve Heykel Sergileri, bir yandan sanatçıyı teşvik ederek özgün ve kişilikli yapıtların ortaya çıkarılmasını amaçlarken, bir yandan da konulan ödüller yoluyla sanatçının asıl işlevini sürdürmesi için elverişli bir ortam sağlamayı öngörür. İlk yılların coşkulu girişimleri ve "devlet" sözcüğüne duyulan güvenin bir süre sonra bürokrata davranış ve uygulamalara dönüşmesi (jüri oluşturulması, ödül dağıtımı, satın alma işlemleri gibi) sanat çevrelerinde birçok eleştirilere ve yakınmalara yol açmıştır. Bu sergiler üzerindeki çelişik görüş, yargı ve eleştiriler üzerine "Devlet Resim ve Heykel Sergisi Yönetmeliği" üzerinde birkaç kez değişiklik yapma gereği duyulmuştur.

İlk değişiklik 1945'ten 1956'ya kadar (8.-16. sergiler) ödüllerin kaldırılarak beğenilen yapıtların Milli Eğitim Bakanlığı'nca müzeye satın alınması biçiminde uygulandı. 1956 yılından sonra (17. sergi) yalnız Birincilik ve İkincilik ödülleri konulmuş, bazı yıllar hiç ödül verilmemiştir. 18 Ocak 1972 günü Kültür Bakanlığı'nın çağrısıyla toplanan "Plastik Sanatlar Dayanışma Kurulu", Devlet Sergisi Yönetmeliği'nin günün gereklerine göre yeniden değiştirilmesini önerdi. 15 Nisan 1973 günlü Resmî Gazete'de yayımlanarak 34. sergide yürürlüğe giren yeni yönetmeliğin ikinci maddesinde Devlet Resim ve Heykel sergilerinin amacı şöyle belirlendi: "Anlayış ve yol farkı gözetmeden Türk sanatçılarının en son eserlerini tutarlı bir biçimde biraraya toplama ve sanat ortamımızın verimini artırma." Sonraki maddelerde yapılan değişikliklerle de serginin Resim, Grafik ve Heykel dallarında düzenlenmesi; Birincilik ve İkincilik ödüllerinin kaldırılarak "Devlet Sanat Sergisi Başarı Ödülü" adı altında en az yirmi ödülün verilmesi öngörüldü. Seçici kurula üye olan sanatçıların sergiye katılmaması ilkesi de benimsendi. Yönetmeliğin 26. ve 28. maddelerinde ise ödül ve satın almada "eserlerdeki başarı derecesinin, kişiliğin, sanatının o yıl içindeki sanat faaliyetinin gözönünde tutulması" öngörüldü. Yarışma dışı yönetimin kaldırılması ve seçiciler kurulu kararlarının gerekçeli olarak kamuoyuna açıklanması ilkesi de 1973-1979 yıllarında kaldırıldı.

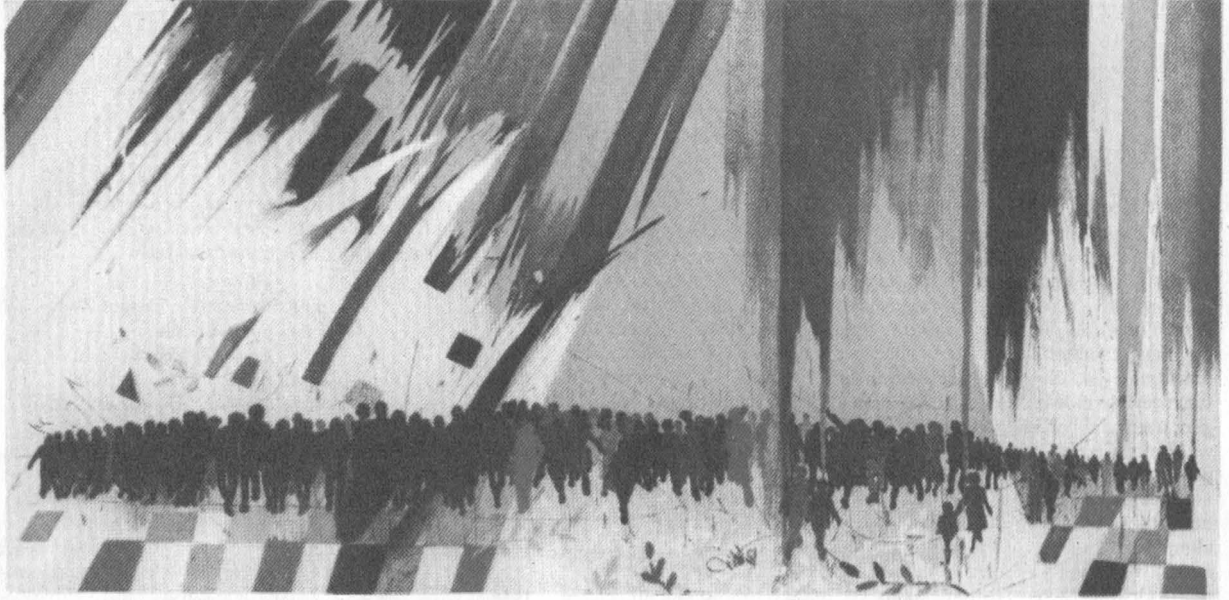
40. sergide (1979) devlet sergileri yönetmeliğinde yeni bir değişiklik daha yapılarak (Resmî Gazete, sayı 16720, 7 Ağustos 1979) daha önceki 2 Mayıs'ta açılan serginin 29 Ekim'de düzenlenmesi ve bir ay açık kalması esası getirildi. Söz konusu sergilerin 40.'sından bu yana uygulanan yeni yönetmelikte, yapıtların korunması için gerekli önlemlerin alınmasını ve sergilemeye değer görülen yapıtlardan zarara uğrayanların seçici kurulun saptayacağı bedel üzerinden güvenceye bağlanması öngörüldü. Seçici kurul üye sayısını yediden dokuza çıkararak, eleme yöntemlerini yeniden düzenleyen bu yönetmelikte, ödül tutarının artırılması, satın alma payının genişletilmesi de gözetildi. Önceki yıllarda birincilik kazanmış ya da iki kez ödül almış sanatçıların yarışma dışı kalması ilkesi de kaldırılarak sergiye katılan tüm sanatçılara eşit düzeyde bir yarışmanın koşulları uygulanmaya başlandı. Yeni yönetmelik, "anlayış ve eğitim ayrımı gözetmeksizin Türk sanatçısının son yapıtlarını birarada sunma"yı, "sanat ortamımıza değer ölçüsü getirme"yi, "sanatçılarımızın verimini artırma"yı, "en başarılı sanatçılarımıza ödül verme"yi amaçlamaktadır. Bu amaçların her düzey ve beğenideki sanatı topluma sevdirme mi, yılların sanatçılarına ödüllendirmek ya da yüreklendirmek mi, belirli kurumların sanat görüşlerine geçerlik sağlamak mı, yoksa bugünkü sanatımızın en iyi örneklerini biraraya toplayarak belirli bir düzeyi yerleştirmeye çalışmak mı olduğu belirsizdir. Son beş yıllık uygulamada bu sergiler profesyonel sanatçılardan çok amatör sanatçı kesiminin ilgisini çekmektedir. Üstelik son yıllarda seçici kurulda yer alan

sanatçılarla ödül listesinde yer alan sanatçıların sık sık yer değiştirmeleri de, haklı eleştirilere yol açmakta; devlet sergilerine duyulması gereken güven ve saygıyı gittikçe azaltmaktadır.

Resim dalındaki ödüller:

- 1939 : 1. Zeki Kocamemi, 2. Turgut Zaim, 3. Arif Kaptan, Bedri Rahmi Eyüboğlu.
- 1940 : 1. Cevat Dereli, 2. Cemal Tollu, 3. Hâmit Görele.
- 1941 : 1. Cemal Tollu, 2. Hamit Görele.
- 1942 : 1. Zeki Faik İzer, 2. Bedri Rahmi Eyüboğlu, 3. Eşref Üren.
- 1943 : 1. Edip Hakkı Köseoğlu, 2. Halil Dikmen, 3. Ercüment Kalmık.
- 1944 : 1. Avni Çelebi, 2. -, 3. Refik Epikman.
- 1945 : 1. Şeref Akdik, 2. Eşref Üren, 3. Ziya Keseroğlu.
- 1946-1956 : sergilerinde ödüller kaldırıldı, sadece beğenilen yapıtlar Milli Eğitim Bakanlığı'nca müzeye satın alındı.
- 1956 : 1. -, 2. Arif Kaptan.
- 1957 : 1. Zeki Faik İzer, 2. Turgut Zaim.
- 1958 : 1. Turgut Zaim, 2. Refik Epikman.
- 1959 : Ödül verilmedi.
- 1960 : 1. Cemal Tollu, 2. İsmail Altınok.
- 1961 : 1. Sabri Fetah Berkel, 2. Turan Erol.
- 1962 : 1. Adnan Çoker, 2. Reşat Atalık.
- 1963 : 1. Nedim Günsür, 2. Dinçer Erimez.
- 1964 : 1. Eşref Üren, 2. Abidin Elderoğlu.
- 1965 : 1. Orhan Peker, 2. Cemal Bingöl.
- 1966 : 1. Nurullah Berk, 2. Şefik Bursalı.
- 1967 : 1. Reşat Atalık, 2. Fethi Kayaalp.
- 1968 : 1. Turan Erol, 2. İhsan Cemal Karaburçak.
- 1969 : 1. Neşet Günal, 2. Mustafa Esirkuş.
- 1970 : 1. Hasan Çaptan, 2. Lütfü Günay.
- 1971 : 1. Ercüment Kalmık, 2. Özdemir Altan.
- 1972 : 1. Bedri Rahmi Eyüboğlu, 2. Mustafa Ayaz.
- 1973 : *Başarı ödülleri:* Nevzat Akoral, Malik Aksel, Eren Eyüboğlu, Aslan Gündas, Adnan Turani, Hüseyin Yüce, Mustafa Ayaz, Şadan Bezeyiş, Cihat Burak, Şefik Bursalı, Hasan Kavruk, Kayıhan Keskinok, Hikmet Onat, Osman Zeki Oral. *Grafik dalı:* Cemal Güvenç, Mürşide İçmeli.
- 1974 : *Başarı ödülleri:* Hikmet Onat, Abidin Elderoğlu, Refik Epikman, Nejat Akkan, Altan Gürman, Tülin Öztürk, Mehmet Yücutürk, Nevzat Akoral, Güngör Tanner, Ergin İnan, Özdemir Altañ, Rıza Şentuna Avcıgil. *Grafik ve suluboya:* Mustafa Aslier, Tomur Atagök.
- 1975 : *Başarı ödülleri:* Halil Akdeniz, İsmail Altınok, Ergin İnan, Hamza İnanc, Arif Kaptan, Ünsal Toker. *Grafik ve suluboya:* Hüseyin Bilgin, Mehmet Güler.
- 1976 : *Başarı ödülleri:* Orhan Ersoy, İhsan Şurdum, İbrahim Örs, Fikri Cantürk, Adnan Turani, Güngör Tanner, İbrahim Bozkuş, Silva Arakelyan.
- 1977 : *Başarı ödülleri:* Cavit Atmaca, Numan Arslan, M. Zahit Büyükişleyen, Dinçer Erimez, Nurgün Güney, Ahmet Keskin, Orhan Kanrangil, Cihangir Vefa Öztürk, Aslı Titiz.

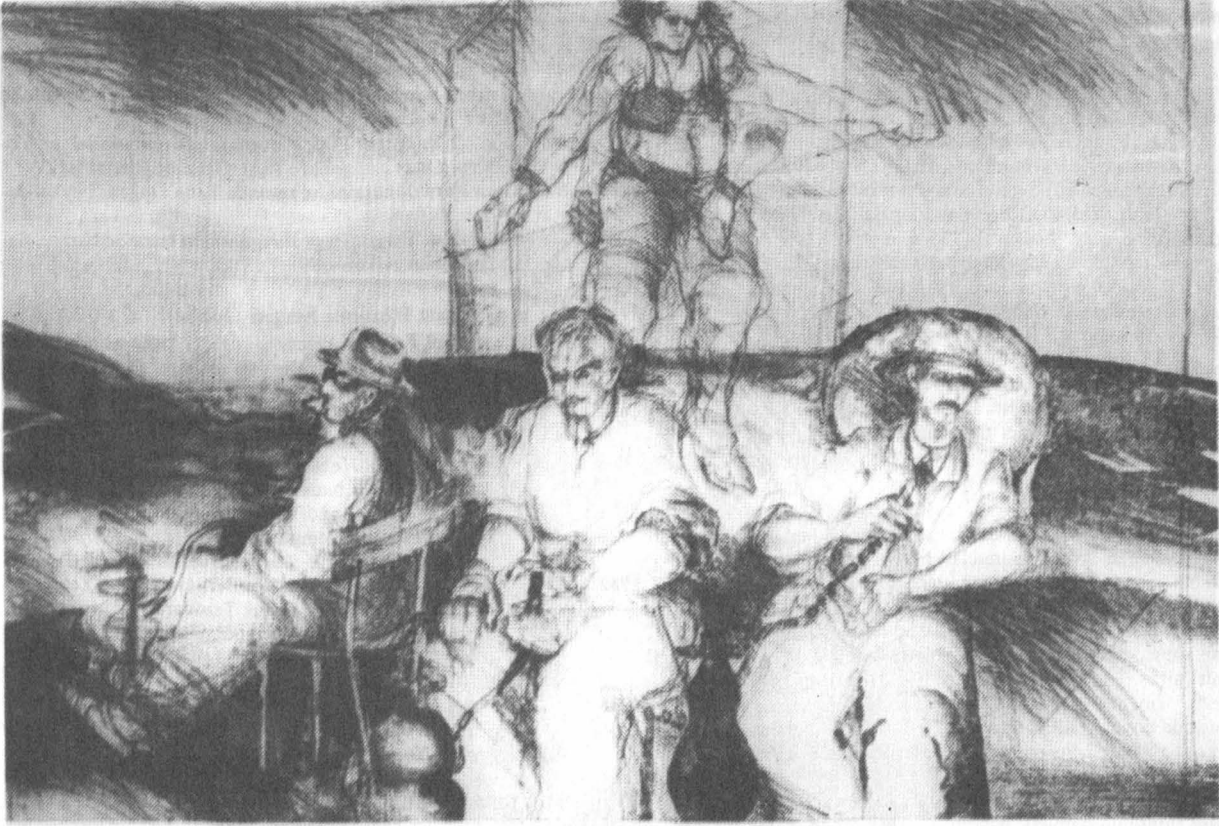

Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde (1981) ödül alan iki eser: Nihat Kahraman'ın "Gün Başlıyor"u (76×148 cm., tuval üzerine yağlıboya) ve Fevzi Karakoç'un "Nargile İçenler"i (50×34.5 cm., taş baskı; karşı sayfada).

1978 : <i>Başarı ödülleri:</i> Tamer Akakıncı, Osman Dinç, Devrim Erbil, Balkan Naci İslimyeli, Kayıhan Keskinok, Hüsamettin Koçan, Hayati Mısmar, Kadri Özyayten, Hüseyin Yüce. 1979 : <i>Başarı ödülleri:</i> Aydın Ayan, Hüseyin Bilişik, Cemal Bingöl, Seyit Bozdoğan, Adem Genç, Veysel Günay, İbrahim Örs. <i>Grafik dalı:</i> Mürşide İçmeli. 1980 : <i>Başarı ödülleri:</i> Sabri Akça, Mustafa Ayaz, Şefik Bursalı, Fikri Cantürk, Yusuf Çöloğlu, Zafer Gençaydın, Hâmit Görele. 1981 : <i>Başarı ödülleri:</i> Nuri Abaç, Hüseyin Bilgin, Devrim Erbil, Bilal Erdoğan, Mürşide İçmeli, Nihat Kahraman, Fevzi Karakoç. 1982 : <i>Başarı ödülleri:</i> Halil Akdeniz, Şefik Bursalı, Coşkun Çayhan, Yusuf Çöloğlu, Hayati Mısmar, Hasan Pekmezci. 1983 : <i>Başarı ödülleri:</i> Mustafa Ayaz, Seyyit Bozdoğan, M.Zahit Büyükişleyen, Adem Genç, Yalçın Gökçebağ, Veysel Günay, Fevzi Karakoç, Mehmet Mahir, Vural Yurdakul. 1984 : <i>Başarı ödülleri:</i> Hasan Akın, Seyyit Bozdoğan, Bekir Sami Çimen, Müşerref R.Köktürk, Hasan Pekmezci, Yusuf Toprak, Umur Türker. <i>Heykel dalında:</i> 1939 : Ödül verilmedi. 1940 : 1. Zühtü Müritoğlu, 2. Yok. 1941 : 1. Nusret Suman, 2. Kenah Yontuç. 1942-1945 : Ödül verilmedi. 1946-1956 : Ödüller kaldırıldı ve beğenilen yapıtlar Milli Eğitim Bakanlığı'na müzeye satın alındı. 1956 : 1. Yok, 2. Zühtü Müritoğlu. 1957 : 1. Yok, 2. Şadi Çalık. 1958 : Ödül verilmedi. 1959 : Ödül verilmedi. 1960 : 1. Nusret Suman, 2. Yok.	1961 : 1. Yok, 2. Hakkı Karayığitoğlu. 1962 : Ödül verilmedi. 1963 : 1. Alım Karamürsel, 2. Sadi Öziş. 1964 : 1. Günseli Aru, 2. Yok. 1965 : Ödül verilmedi. 1966 : 1. Yok, 2. Mehmet Aksoy. 1967 : Ödül verilmedi. 1968 : 1. Ali Teoman Germaner, 2. Tamer Başoğlu. 1969 : 1. Saim Bugay, 2. Zerrin Bölükbaşı. 1970 : 1. Mehmet Aksoy, 2. İsmail Hakkı Öcal. 1971 : Ödül verilmedi. 1972 : 1. Turgut Pura, 2. Mete Demirbaş. 1973 : <i>Başarı ödülleri:</i> Namık Sevinç Artun, Hayrullah Batmaz, Hakkı Karayığitoğlu, Mehmet Uyanık. 1974 : <i>Başarı ödülleri:</i> Nevide Gökaydın, Yaşar Sami Gököz, Metin Haseki, Füsün Onur, Seyhun Topuz. 1975 : Koray Arış, Mete Demirbaş. 1976 : Ahmet Karakaş, Erol Kınalı. 1977 : Ali Suat Kızıltuğ. 1978 : İbrahim Abay, Erol Kınalı. 1979 : Mehmet Aksoy, Remzi Savaş. 1980 : Ödül verilmedi. 1981 : Aytaç Katı, Erol Kınalı, Mehmet Uyanık. 1982 : Ünal Cimit, Turhan Çetin, Hamiye Çolakoğlu, Rahat İmralı.¹ 1983 : Remzi Savaş. 1984 : Erdal Karacaören.

DYO'nun Ödüllü Resim Yarışmaları

Merkezi İzmir'de bulunan DYO boya firmasının 1967'den bu yana aralıksız sürdürdüğü yarışmalı resim sergileri geniş bir sanatçı kesiminin ilgisini çekmiştir. 1967-1972 yıllarında Ege bölgesi çapında düzenlenen bu ödüllü sergilere, Cumhuriyetin ellinci yılından sonra yurt dışı- çüsterinde yaygınlık kazandırılmıştır. İlk sergiye 91 sanatçı 271 resimle başvurmuş; 1983'te düzenlenen 17. sergiye ise 413 resim katılmıştır. Ya-

rişma sonuçları Ekim ayında İzmir'de düzenlenen sergide açıklanır. Sergi Kasım'da İstanbul'da, Aralık'ta Ankara'da yenilenir.

- 1973 (7. sergi): Adnan Çökr, Filiz Başaran, Güngör İblikçi, Kadir Ata, Özdemir Altan. *Mansiyon*: Fethi Arda, Dinçer Erimez, Mehmet Güler, Orhan Peker, Semra Sönmez.
- 1974 (8. sergi): Cevat Demir, Gülsün Erbil, Balkan Naci İslimyeli, Mehmet Güler, Gencay Kasapçı. *Mansiyonlar*: Hasan Akın, Halûk Derbent, Dinçer Erimez, Kadri Özyayten, Mehmet Sönmez.
- 1975 (9. sergi): Cavit Atmaca, Mustafa Ayaz, Filiz Başaran, Nurullah Berk, Ali İsmail Türemen. *Mansiyonlar*: Erol Eti, Cemal Güvenç, Gulsun Karamustafa, Burhan Temel, Hüseyin Yüce.
- 1976 (10. sergi): Devrim Erbil, Ali Rıza Hitti, Asım İşler, Hüsnü Koldaş, Nedret Sekban. *Mansiyonlar*: Aydın Ayan, Gülsün Erbil, Balkan Naci İslimyeli, Gülsün Karamustafa, Aslı Titiz.
- 1977 (11. sergi): Mustafa Ayaz, İlhami Ercivan, Bilal Erdoğan, Tülin Göksayar, Bihret Mavitan. *Mansiyonlar*: Alaattin Aksoy, Ramis Aydın, G. Dünder Artun, Cevat Demir, Mehmet Güler, Bünyamin Özgültekin, Ümit Sarıslan, Ekin Nayır Sağıroğlu, Ümit Soygür.
- 1978 (12. sergi): Faruk Çimok, Bekir Sami Çimen, Tayfun Erdoğan, Sefer Öztürk, Nejat Soyer. *Mansiyonlar*: Halil Akdeniz, Hasan Akın, Alaattin Aksoy, Cihat Burak, Ö. İ. İt'ü Çetin.
- 1979 (13. sergi): Alaattin Aksoy (DYO özel ödülü), M. Zahit Büyükişleyen, Nusret Demren, Fatıma Eye, Veysel Günay, Kemal İskender. *Mansiyonlar*: Hasan Akın, Aydın

- Ayan, Aleks Bero, Rafet D. Ekiz, Adem Genç, Yalçın Gökçebağ, Erşans Gönüller, Mehmet Güler, Hasan Pekmezci, Mithat Şen.
- 1980 (14. sergi): Alaattin Aksoy, Mustafa Ata, Hüseyin Bilişik, Dinçer Erimez, Yalçın Gökçebağ. *Mansiyonlar*: Tamer Akakıncı, Sabri Akça, Erdağ Aksel, Aynur Aytac, Vedat Can, Coşkun Çayhan, Neşe Erdok, Bilâl Erdoğan, Hikmet Gümrah, Mehmet Mahir.
- 1981 (15. sergi): Alaattin Aksoy, Seyfi Arıkan, Kasım Koçak, Zekâi Ormancı, İbrahim Örs. *Mansiyonlar*: Orhan Benli, Hüseyin Bilişik, Dinçer Erimez, Adem Genç, Orhan Kırangil, Mehmet Mahir, Kemal Önsoy, Hasan Pekmezci, Günay Sağun, Nihat Tandoğan.
- 1982 (16. sergi): Zafer Gençaydın, Veysel Günay, Mürşide İçmeli, Vedat Mavitan, Atilla Tos. *Mansiyonlar*: Halil Akdeniz, Gökhan Anlağan, Mustafa Ayaz, Şeref Bigalı, Erol Bulut, Orhan Ersoy, Aslan Gündaş, Nihat Kahraman, Mehmet Mahir, M. Fahri Sever.
- 1983 (17. sergi): Mahmut Celayir, Mehmet Güler, Ekrem Kahraman, Necdet Öksüz, Söbüta Özer. *Mansiyonlar*: Mehmet Akbaba, Coşkun Çayhan, Fethi Çelik, İsmet Doğan, Bilâl Erdoğan, Oya Kınıklı, Hayati Misman, Cuma Ocaklı, Sefer Öztürk, Muzaffer Tire.
- 1984 (18. sergi): Mehmet Özer, Hasan Akın, Vedat Mavitan, Nihat Kahraman, Mevlüt Akyıldız. *Mansiyonlar*: Burhan Yılmaz, Bekir Sami Çimen, Cuma Ocaklı, Habip Aydoğdu, Hayati Misman, Kâinat B. Pajonk, Söbüta Özer, Zahit M. Büyükişleyen, Coşkun Çayhan, Şevket Güray Canberk. ➡

SAĞLIK

Sağlık

Prof.Dr. Gencay Gürsoy

İlaç ve Eczacılık

Necla Bal

Çerçeve Yazı

Tıbbiye ve Siyaset

Prof.Dr. Gencay Gürsoy

Gencay Gürsoy

Benzer birçok kavramda olduğu gibi “sağlık” kavramında da bütün boyutları kapsayan bir tanımlama yapmak zordur. Sözcüğün tersinin daha net bir çağrışım yapması dikkate alınarak, “hastalık halinin bulunmaması” biçiminde yapılan alışılmış tanımlamalar, bir sosyal hizmet dalı olarak sağlığı, başlıca “tedavi edici” hekimlik çerçevesi içinde ele alır. Terâhinde hastalık olgusunun yer aldığı bu çerçevede, birçok ülkede olduğu gibi, bizde de geleneksel sağlık hizmetlerinin tarihsel kökeniyle çakışır.

Insanoğlunun bedensel ve ruhsal durumundaki aksamaları düzeltmek amacıyla, içinde yaşanılan çağın ve toplumun bilinç düzeyine uygun olarak, sıradan insanlar, yaşlılar, büyücüler, din adamları ya da hekimler tarafından uygulanan sağlık hizmetlerinin insanlık tarihi kadar uzun bir geçmişi vardır.

Papirüs belgelerine göre, eski Mısır’da bazı ameliyatlara yapılabiliyor ve sağlık alanında birçok ilaç kullanılıyordu. Sümerler bir ilaç hammaddesi olarak afyonu üretmişlerdi. Babil’de hekimlerin sorumluluklarını düzenleyen yasalar çıkarılmıştı. Batı kökenli tıbbın babası sayılan İstanköylü Hippokrat (İÖ 460-377), birçok hastalık tanımlamaları yanında, hekimliğe ilişkin, bugün de de bir dereceye kadar geçerliliğini koruyan ahlak kuralları önermişti. Bergamalı Galen (İS 130-201) ise ilaç tedavisinin öncüsü sayılabilecek sistematik sınıflamalar yapmış, hastalıkların belirli vücut yapılarındaki işlevlerin aksaması sonucunda ortaya çıktığını ileri sürerek, tıbbın pozitif bir bilim haline gelmesindeki en önemli adımlardan birini atmıştı. Büyük İslam hekimisi ve filozofu Buharalı İbni Sina (980-1037), uzun bir süre Batı tıp bilimini de etkileyen ünlü *Tıp Kanunları* kitabını yazmıştı.

Selçuklu ve Osmanlılarda

Selçuklularda ve Osmanlı İmparatorluğu’nda, bugün artık hakkında pek az şey bildiğimiz, geleneksel halk hekimliği yanında, çağına göre seviyeli sayılabilecek bir tıp eğitimi ve sağlık hizmetine rastlanmakla birlikte, Rönesans ve endüstri devrimi ile bu alandaki gelişmelerin ağırlık merkezi Batı ülkelerine kaydı.

11. ve 14. yüzyıl arasında Selçuklular Suriye, Filistin, Mısır, Irak, İran ve Anadolu’da birçok bakımevi, şifahane vb. sağlık kurumu açmışlardı. Bunların en

ünlülerinden biri, Selçukluların Anadolu’daki ilk sağlık kuruluşu olan I. Gıyaseddin Keyhüsrev Tıp Mektebi ve Gevher Nesibe Sultan Hastanesi’dir (Kayseri). Selçuk mimarisinin yapı ve süsleme özelliklerini taşıyan hastane ve tıp okulu, eğitim ve uygulamayı aynı çatı altında toplamış özgün örneklerden biridir. Osmanlılar döneminde kurulan sağlık merkezlerinin hemen hepsi üç başkentte toplanmıştır (Tablo 1).

Gerek Selçuklular gerek Osmanlılar dönemindeki tüm sağlık kuruluşları, padişahların kurdukları Vakıflar aracılığı ile yönetilirdi. Devletin sağlık işlerinin düzenlenmesi, hekim ve diğer sağlık personelinin yönetimi ise “Reis-ül Etibba” ya da “Hekimbaşı” tarafından yürütülürdü. Fatih döneminde daha düzenli bir işleyişe kavuşturulan hekimbaşılık, Evliya Çelebi’ye göre önemli bir devlet göreviydi. Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*’nde bu görevi şöyle tanımlıyor: “Beş yüz akçeli bir mevleviyet olup, muhızlıları, baltacıları, kapı çuhadarı, yüz kadar iç hademesi vardı. Tekirdağ, Hekimbaşılar için arpa olarak tahsis edilmişti.”

Yıldırım Beyazıt’ın Bursa Dârüttıbbı, Osmanlılarda ilk sağlık kuruluşudur. 800 metrekaçlık bir alan üzerine yapılan merkezin giderleri çok sayıda tarla, mera, dokuma tezgâhi ve dükkânı bulunan bir vakıf tarafından karşılanıyordu. Hasta tedavisi yanında, başlıca görevi orduya “tabip” yetiştirmek olan kurum 19. yüzyıla kadar yaklaşık 400 yıl hizmet vermiş; bu süre içinde bir dönem “ımarhane” adıyla sinir hastalıkları tedavi merkezi olarak kullanılmıştır. Bursa’da Ahmet Vefik Paşa Hastanesi kurulduktan sonra Dârüttıbb binaları baruthaneye dönüştürülmüş, 1960’lardan sonra ise, Sağlık Bakanlığı tarafından onarılarak Çocuk Esirgeme Kurumu Dispanseri haline sokulmuştur.

Türklerin İstanbul’da kurdukları ilk sağlık kurumu olan “Fatih Dartişşifası” 1470’te tamamlandı. 70 odalı, 80 kubbeli ve çevresi duvarlarla çevrili olan binada Bursa “Dârüttıbbı”nda olduğu gibi, hem sağlık hizmeti hem de sağlık eğitimi yapılıyordu. Evliya Çelebi’ye göre Fatih burada hasta bakımına özel bir titizlik gösterilmesini emretmişti: “Fatih Sultan Mehmet Han, eğer mutfakta keklik, sütlün, drac kuşlarının etleri bulunmazsa serçe ve güvercin pişirilip hastalara bol bol yedirile buyurmuştur.” Yine başlıca saray ve ordu hizmetleri için örgütlenen sağlık

eğitiminin içeriği ve düzeyi konusunda, Evliya Çelebi'nin yukarıdakine benzer açıklamaları dışında, bugün elimizde kayda değer hiçbir belge yoktur.

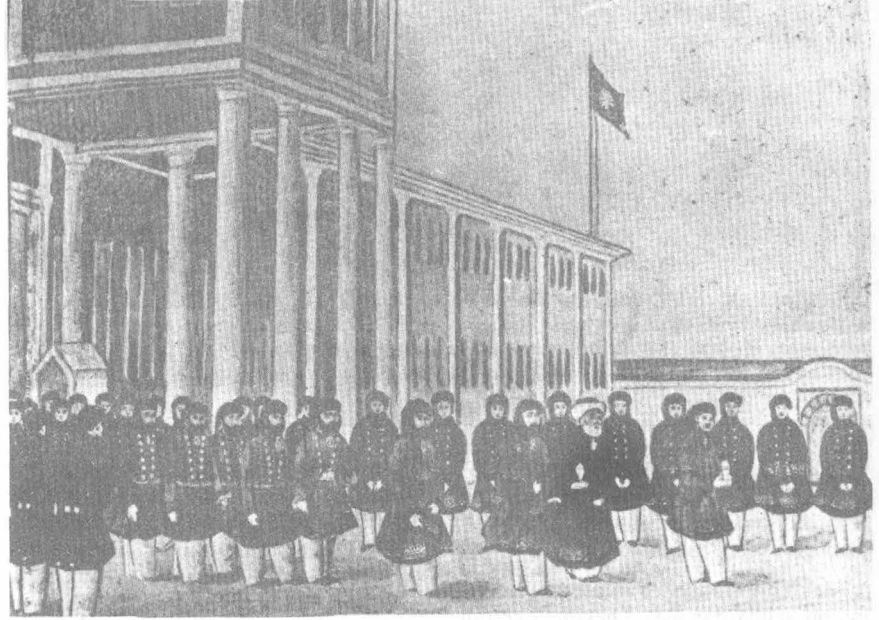
Sağlık Kurumlarında Batıya Açılma

19. yüzyılın başından itibaren sağlık kurumlarında Batıya açılma çabaları dikkati çeker. II. Sultan Mahmut, İstanbul'da geleneksel tıp eğitimi veren Süleymaniye Tıp Medreselerini bir yana bırakarak 14 Mart 1827'de Acemoğlu Kışlası yakınındaki Tulumbacıbaşı konağında, dönemine göre çağdaş tıp eğitimi verecek bir "Tıphane" (Tıphane-i Âmire) kurdu. Bugün geleneksel tıp bayramı olarak kutlanan 14 Mart tarihi, bu kurumu başlangıç noktası olarak alır. Üç yıl sonra, Tıphane'ye ek olarak, Topkapı Sarayı içindeki Yıldızlı Kapı'da, üç koğuşlu bir "Cerrahhane" açıldı. Ordu ve askerî hizmetler için hekim, eczacı ve cerrah yetiştirmek üzere açılan bu kurumlar, 1839'da "Mekteb-i Tibbiye-i Adliye-i Şâhane" adıyla birleştirildi ve Viyana Tıp Okulu'nu model alan laboratuvar ve klinikleriyle, bir Tıp Fakültesi oluşturuldu. Avrupa'dan getirilen hekimlerle desteklenen Mekteb-i Tibbiye'de eğitim Fransızcaydı.

II. Mahmut'un okulun açılışında, Bernard adlı bir Fransız hekimini öğrencilere tanıtırken yaptığı ünlü konuşmayı Rıza Tahsin şöyle aktarıyor: "... Burada Fransızca olarak fenn-i tıbbi tahsil edeceksiniz... Bu adamı (Dr. Bernard'ı) işaretleterek sizin için mahsus celbettim. Kendisi gayet müstaid bir adamdır. Avrupa'nın birinci derecede hükemasındandır. İşte bu adamdan ve sair hocalarınızdan ilm-i tebabeti tahsile çalışın ve tedricen Türkçeye alıp kendi lisanınız üzere tedavülüne sâye eyleyin. Zira etibba sıfatıyla memalik-i ecnebiyeden bir takım meçhul-ül ahval eşhasın gelmesinden ve şuraya buraya sokulmasından hoşnud ve mennun değilim." (Burada tıp bilimini Fransızca olarak öğreneceksiniz. Bu adamı sizin için özellikle getirttim. Kendisi çok yetenekli, anlayışlı bir adamdır. Avrupa'nın birinci sınıf hekimlerindenidir. İşte bu adamdan ve öteki hocalarınızdan tıp bilimini öğrenmeye çalışın ve yavaş yavaş onu Türkçeleştirerek kendi dilimizle kullanılmasına gayret edin. Zira tıp adamı sıfatıyla yabancı ülkelerden birtakım durumla belirsiz kişilerin gelmesinden ve oraya buraya sokulmasından memnun değilim).

Bu konuşma, Batıya yönelişin somut bir belgesi olmakla birlikte, ulusal değerlere sahip çıkmak konusunda bazı Osmanlı aydınlarının gösterdiği duyarlılığı da kanıtlamaktadır.

Devletin niteliği gözönüne alındığı zaman kolayca anlaşılabilir nedenlerle, Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki sağlık hizmetlerinin ağırlık merkezinde daima ordu yer almıştı. Aynı şey tıp eği-

MEKTEB-İ TIBBİYE-İ ŞÂHANE: Süleymaniye medreselerinde sürdürülegelen geleneksel tıp eğitimine, Tanzimat öncesindeki Baulaşma çabaları sırasında son verildi. II. Mahmut 1827'de Tıphane-i Âmire'yi, 1830'da Topkapı Sarayı'nda Cerrahhane'yi kurdurdu. Bu iki okul, 1839'da "Mekteb-i Tibbiye-i Adliye-i Şâhane" adıyla birleştirildi. Fransızca öğretim veren bu yeni okulun açılışında II. Mahmut, tıp dilinin giderek Türkçeleştirilmesini istedi.

Tablo: 1

Osmanlılar Döneminde Kurulan Başlıca Sağlık Kurumları

Tarih	Şehir	Kurum
1399	Bursa	Yıldırım Beyazıt Hastanesi (Bursa Dârüttıbbı)
1421	Edirne	II. Sultan Murat Cüzamhanesi
1470	İstanbul	Fatih Sultan Mehmet Hastanesi ve Tıp Okulu (Fatih Darüşşifası)
1486	Edirne	II. Sultan Beyazıt Hastanesi
1514	İstanbul	Yavuz Selim Cüzamhanesi (Üsküdar)
1539	Manisa	Hafza Sultan Hastanesi
1539	İstanbul	Hürrem Sultan Hastanesi
1555	İstanbul	Kanuni Süleyman Hastanesi, Merkez Eczanesi ve Tıp Okulu
1583	İstanbul	Nurbanû Sultan Hastanesi (Üsküdar)
1616	İstanbul	I. Sultan Ahmet Hastanesi

Kaynak: Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1973.

İLK HEKİMLERİMİZ: Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhane'den sonra 1867'de Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye açıldı. Bu okul, sivil sağlık kurumlarına hekim, cerrah ve eczacı yetiştiriyordu. Sözü geçen iki okul 1909'da birleştirilerek daha önce Askerî Tıbbiye'nin taşındığı Haydarpaşa'daki binaya yerleştirildi. Bu dönemde Batı yönelimli tıp eğitimi az çok ürün vermeye başlamıştı.

timi konusunda da geçerliydi. II. Mahmut'un 1827'de kurduğu Tıphane ve 1830'da kurduğu Cerrahhane, daha öncekiler gibi birer askerî okuldu.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhane adıyla anılan bu okullardan askerî hekim ve cerrah olarak mezun olan ilk kuşaklarla Kırım Harbi'ne girildi (1853). Bu savaşta gerek Osmanlı ordusu gerek yandaş Fransız ve İngiliz orduları, tifüs salgınından binlerce asker kaybettiler. Batı dünyasında geniş yankılar uyandıran bu kayıplar karşısında İngiltere'de Kırım'da savaşan askerler için büyük bir sağlık yardımı kampanyası açıldı ve bu işe öncülük eden Miss Florence Nightingale Kırım'a gönderildi. Miss Nightingale 1854'te yanında 40 kadar rahibeyle birlikte İstanbul'a geldi. Hasta ve yaralı askerlerin bakıldığı Selimiye kışlasına yerleşen Nightingale, burada hemşirelik ve hastabakıcılık mesleğinin en büyük özveri örneklerinden birini gösterdi.

Mekteb-i Tıbbiye'yi, 1867'de kurulan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye izledi. Sivil sağlık kurumlarına hekim, cerrah ve eczacı yetiştiren bu okulun eğitim dili Türkçeydi. Türkçe eğitimin olumlu sonuçlar vermesi üzerine, 1827'den beri Fransızca eğitim yapan Mekteb-i Tıbbiye'de de, eğitim Türkçe yapılmaya başlandı. Her iki okul 1909'da birleştirilecek ve daha önce Askerî Tıbbiye'nin taşındığı, Haydarpaşa'daki binaya yerleştirilecektir. Bu yıllar Batı yönelimli tıp eğitiminin az çok

ürün vermeye başladığı bir dönemdi. Batıda, Kırım Harbi'nden çıkarılan derslerle, İngiliz ve Fransız ordu sağlık örgütleri yeniden düzenlenmiş; koruyucu hekimlik ve "ordu hijyeni" konularında büyük yenilikler getirilmişti. Osmanlılarda ise, Muharrem Kararnamesi (1871) kabul edilerek bir dizi bürokratik değişiklikle yetinilmişti. Bu koşullar altında başlayan Osmanlı-Rus Savaşı'nda (1876), Avusturya-Macaristan ve İngiltere'den 30 kadar hekim sözleşmeli olarak ordu hizmetine alınmış, henüz kurulmuş olan Osmanlı Hilâliahmet Cemiyeti de "seyyar ordu hastaneleri" açmıştı. Bu savaşta da binlerce kişi açlık, soğuk ve salgın hastalıklardan kaybedildi. Trablusgarp ve Balkan Savaşları, Kanal Seferi ve Yemen, bundan farklı değildi. Balkan Savaşları'nda, Trakya'da başlayan kolera salgını, bölgeyi kasıp kavurarak İstanbul'a sıçramış, hastaneler dolup taşınca Ayasofya, Sultanahmet ve Şehzadebaşı Camilerine el konmuş ve koleralılara buralarda bakılmıştı. Birinci Dünya Savaşı'na sağlık koşulları bakımından biraz daha gelişmiş durumda giren orduda geniş bir aşı kampanyası açılmış, koruyucu sağlık önlemleri kısmen yerine getirilmişti. Ancak bunların hiçbirisi yeterli değildi. Gerek hekim ve sağlık personeli, gerek araç gereç bakımından değişen fazla bir şey yoktu.

19. yüzyılın sonlarına doğru öteki eğitim dallarında olduğu gibi tıp eğitiminde de Alman ve Avusturya etkisi ağır basmaya başladı. Tıp öğrenimlerini iler-

letmek üzere Berlin'e ve Viyana'ya birçok askerî hekim gönderildi. 1898'de Bonn'dan Dr. Reider, Hamburg'dan Dr. Dayke İstanbul'a davet edildi. Yerli kadroların tepkilerine karşın, Reider, profesör ünvanıyla "Mekâtib-i Tıbbiye-i Şâhane" müfettişliğine, Dayke'de yardımcılığına atandı. Daha sonra "paşa" rütbesi verilen bu iki Alman hekim, önceden Almanya'ya eğitim için gönderilen Türk hekimlerle birlikte, askerî hekimlikte önemli bir yere sahip olan ve Askerî Tıbbiye'nin uygulama hastanesi görevini yapan, Gülhane'yi kurdular. Alman "şvester"lerin özel statü ile hastabakıcılık yaptığı Gülhane, her yönü ile Alman tıp okulunun tipik bir örneği oldu. Burada ilk kez sistemli bir asker hekimliği ve hastabakıcılığı eğitimi başlatıldı ve ordu sağlık kadroları yeniden düzenlendi. Sivil Tıbbiye'ye ise Fransız okulundan yetişen hekimler egemenydi. "Gülhane" ile "Tıbbiye" arasında, zaman zaman tıp dışı alanlara ve siyasete sıçrayan bu yaklaşım farkı uzun yıllar devam etti.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Sağlık Örgütleri

19. yüzyıla kadar, Osmanlı İmparatorluğu'nun sağlık işlerini yürüten "hekimbaşlık" kurumu bir yana bırakılırsa, İmparatorluğun kısmen sivil yapıdaki ilk merkezi sağlık örgütü, 1839'da kurulan "Beynelmilel Sıhhiye Meclisi"dir. 1878'de "Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye" kurulur. Bu örgüt 1906'da "Meclis-i Marif-i Tıp" adını alır. 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra örgütün adı "Meclis-i Umur-u Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye" olarak değiştirilir; yetki ve sorumlulukları genişletilir. Aynı yıl İtalya sağlık örgütü model alınarak Dahiliye Nezâreti'ne bağlı, "Sıhhiye Müdüriye-i Umumiyesi" kurulur. Bugünkü Sağlık Bakanlığı'nın nüvesini başlatan bu örgüte ait geçici yasa 1912'de yayımlanır. Yasaya göre, Dahiliye Nezâreti'ne bağlı bir genel müdürlük şeklinde görev yapacak örgütte bir genel müdür (Sıhhiye Müdür-i Umumiyesi), bir ikinci müdür, bir yüksek sağlık meclisi (Meclis-i Âli-i Sıhhî), çeşitli encümenler, şubeler ve komisyonlar vardı. (Hıfzıssıhha-i Umumiye Şubesi, Tebabet-i Adliye Şubesi, İspençiyar Şubesi vb.). Merkezdeki bu örgütlenmeye paralel olarak il ve ilçelerde sağlık müdürlükleri, hükümet tabiplikleri ve vilâyet sıhhiye meclisleri kurulmuştu.

